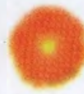
ڕۆح

بەکوردی

ابن قیم الجوزی

و/ مصدق محسن

بەکەم چاپ

ناسنامەی کتێب

ناو: ﴿الروح﴾ ڕۆح.

بابەت پەروەردەکردنی دەروون.

نووسەر: ابن قیمّ الجوزیّة.

وەرگێڕ: مصدق محسن.

پێداچوونەوە: وەرگێڕ.

کاری کۆمپیوتەر: نووسینگەی MOM - ٢٦٤٨٩٠٧ ٠٦٦/ N.

پاك نوسکردن: وەرگێڕ.

چاپخانە: ڕۆژهەلات

چاپ: یەکەم ٢٠١٢.

تیراژ: ١٠٠٠ دانە.

بەرهەم ﴿١٢٢﴾.

نرخ: ١٠٠٠٠ دینار.

بۆ: فرۆشتن و بلاوکردنەوە: ٠٧٥٠٤٦٧١٣٩٤ / M.

بۆ: هونەرکاری وچاپکردن: ٠٧٥٠١١٨١٩١٩ / M.

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (٩٣)ی ساڵی (٢٠١٢) ی پێدراوە

ڕۆح

دانانی:

شمس الدين ابن قيمٍّ الجوزيَّة

ساڵی (٧٥١ كۆچی) كۆچی دوایی كردووه

وەرگێڕانی:

مصدق محسن

یەكەم چاپ

هەولێر ٢٠١٢

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُم مِّن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً﴾ (الإسراء: ٨٥)

(پرسیارت لیٚ دەکەن دەربارەی ڕۆح (کە چییەو چۆنە؟) بڵێ: ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارمو بەدەست ئەوە ((من نازانم چییەو چۆنە))و هیچتان پێ نەبەخشراوە لە عیلمو زانست تەنها شتێکی کەم نەبێت)

• پێشەکی:

به ناوی خودای بەخشندەی میهرەبان

کتێبی (ڕۆح) لەبەر دەستدایە؟

بە ناوی ئەو خوایەی کانگای ڕەحمەتو سۆزو بەزەییە، وە درووودو سەلام برژێتە سەر گیانی دوایین پێغەمبەر، و لەسەر ئالو بەیتو بنەماڵە بەڕێزەکەی و گشت سەحابەو هاوەڵەکانی.

بێگومان ڕاستیو ناوەڕۆکی ڕۆح لەو بابەتانەیە کەوا فەیلەسوفو زاناکانی شپرزە کردووە، وە هەموویانی سەرقاڵ کردووە، وە ئێستاشی لەگەڵدا بێت ئەوانەو شاعیرەکانیش سەرقاڵن بە ماهیەتی ڕۆح.

ئێستاکەش هەر هەوڵدەدەن- بەبێ سوود- بۆ پەردە هەڵدانەوە لەو نهێنیە پەنهانە نەرمو نیانە..

ڕەنگە لەبیریان چووبێت یاخود لە بیر خۆیان بەرنەوە ئەو فەرموودەیەی خودای گەورە کە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرمووێت: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُم مِّن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً﴾(الإسراء: ٨٥) واتە: پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی ڕۆح، بڵێ ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارمو بەدەست ئەوە (نازانم چییەو چۆنە).ئەمەش ئاگاداریو ڕوون کردنەوەیەکە کەوا ڕۆح نهێنییەکی خودایی یەو بە تەواوەتی پەیوەستە بە خودای پاکو بێگەرد.

وە کتێبی (ڕۆح) کێشەی ڕۆح چارەسەر دەکات، ووتەکانی پێشینەکانو پاشینەکان هاتووەو جۆرەکانی ڕۆح لە قورئاندا ئاشکرا دەکات، وە باسی ووتەکانی زانایانو فەیلەسوفەکانو ئەوانەی قسە دەکەن دەربارەی ڕۆح، وە باسی نیشانەو شوێنەواری ڕۆح دەکات، و زۆر شتی دیکەش.

یەکەم: ژیاننامەی ابن القیّم[1].

پێشەوا شمس الدِّین محمد کوڕی أبي بکر، أبو عبدالله، الزُّرعيّ، الدمشقيّ، الحنبليّ، لە ساڵی (٦٩١ کۆچی) لە دیمەشق لە دایك بووە، واتە: پاش ئاشکرا بوونی خاچپەرستەکان بە ساڵێك. ناوبانگ پەیداکردنی بە (إبن القیم الجوزیە)، چونکە باوکی سەرپەرشتیاری قوتابخانەی جەوزیە بوو کەوا محی الدین یوسف کوڕی عبدالرّحمن الجوزی دایمەزراند ئەویش لە ساڵی (٦٥٦ کۆچی) کۆچی دوایی کرد.

شمس الدّین ابن القیم لە ماڵێکی خاوەن عیلمو زانستو ئاین پەروەر پێگەیشتووە، هەر لە منداڵییەوە داوای زانستی کردووە، و چووە بۆ میسر بۆ دەستکەوتنی عیلمو زانست. وە هاوەڵو هاوڕێی (شێخی ئیسلام) إبن تیمیە بووە، و لە کانیاوی زانستەکەی ئاوی خواردۆتەوە، خۆشەویستی ئەو بەسەریدا زاڵبووە، و هەردەم لە کارەکانیدا سەری دەخست، وە تێکۆشینو ئیجتیهادەکەی وەردەگرت، (١٦ ساڵ) هاوڕێیەتی کردو لەگەڵێدابوو.

- **ستایش کردنی زانایان بەسەریدا:**

* **إبن کثیر** دەڵێت: (خوێنەرێکی چاكو خاوەن خوڕەوشتێکی بەرز بوو، زۆر حەزی بە هاوڕێیەتی دەکرد، ئیرەییو حەسادەتی بە کەس نەدەبرد، وە ڕقو کینەی لەسەر هیچ کەسێك نەبوو).

* **برهان الدّین الزُّرْعي** دەڵێت: (لە ژێر ڕووی ئاسمانداکەس عیلمو زانستی لەو فراوانتر نەبوو)[2].

---

(١) سەیری ژیاننامەکەی بکە لە: الوافي بالوفیات: ٢/ ٢٧١، والدرر الکامنة: ٤/ ٢١، بغیة الوعاة: ١/ ٦٢، هدیة العارفین: ٢/ ١٥٨، الإعلام: ٦/ ٢٨٠.

(٢) شذرات الذهب: ٦/ ١٦٩.

* السَّخاوي دەڵێت: (بلیمەت، دەمڕاستو تێگەیشتوو، وە پێشکەوتوو لە فراوانی زانستەکەی... سەرۆکی هاوەڵانی إبن تیمیە بوو، بەڵکو ئەو چاکەیەك بوو لە کردەوە چاکەکانی) [٣].

• شوێنەواری وە علمی زانستەکەی:

إبن القیّم شوێنەوارێکی زۆری بۆ ئێمە بەجێ هێشتووە، وە جیاکردنەوەو پۆلێن کردنەکانی لە نێوان بەشەکاندا پەسندو ویستراوە، لە کارەکانی زۆر پشوو درێژ بوو، هەروەك إبن حجر[٤] وادەڵێت.

لە جیاکردنەوەو پۆلێن کردنی باسەکاندا لەوانە:

* أحكام أهل الذمة.
* إعلام الموقعين عن رب العالمين.
* إغاثة اللهفان من مصائد الشيطان.
* أخبار النساء.
* بدائع الفوائد.
* تحفة المودود.
* روضة المحبين ونزهة المشتاقين.
* زاد المعاد في هدي خير العباد.
* الوابل الصَّيب من الكلم الطيب.

وە زۆری تریش لە پۆلێن کردنە دەگمەنەکانی کەوا سودێکی زۆری هەیە.

---

(٣) التاج المكلل: ٤١٩.

(٤) الدرر الكامنة: ٣/ ٤٠٣.

• ووتەو بۆچوونەکانی زانایان لەبارەی کتێبی ڕۆح دا:

* آلوسي دەڵێت: (کتێبێکی زۆر بە سوودە، بەڕاستی بۆ ڕۆح گیان دەبەخشێت، دڵو دەروون پێی دەگەشێتەوە).

* بوقاعّي دەڵێت: (کتێبێکی گەورەو بەکەڵکە، شکۆدارو بەڕێزە، زۆر بەسوودە، هیچ شتێك وەکو ئەو ماناکانی پۆڵێن نەکراوە).

* الغنیمی دەڵێت: (کتێبی ڕۆح کتێبێکی سەر سوڕهێنەرە هەر کەسێك بیەوێت زانستی لێوە فێربێت ئەوا لە کەناری دڵنەوایيو پشووی دەروونيو سەقامگیریدا دەبێت).

• دووەم: کتێبی (ڕۆح)

١- تێکڕای کتێبی (ڕۆح)ی إبن القیم:

دروستی تێکڕای کتێبەکان کە بۆ دانەرەکەی دەگەڕێتەوە بۆمان ئاشکرا دەکات لە چوارچێوەی ئەو سەرچاوانەدا کە بۆ دانەر وەرگێڕدراوە، وەرگێڕانو توێژینەوە کەوا دانەر لە ژیانیدا بەسەری بردووە.

ئێمەش لێرەدا هەندێ سەرچاوە دەهێنینەوە کەوا بە نیسبەت کتێبی (ڕۆح)ی إبن القیّم بڵاوکراوەتەوە، کە گەلێك زۆرن، لەوانە:

* الوافي بالوفیات: ٢/ ١٧٠.

* البدایة والنهایة: ١٤/ ٢٣٤.

* النجوم الزاهرة: ١٠/ ٢٤٩.

وە لەو سەردەمە نوێیەشدا:

* الأعلام: ٦/ ٥٦.

* خطط الشام، محمد کرد علي: ٤/ ٥١.

* دائرة المعارف الأسلامیة: ١٣/ ٤٧٢.

٢- بەرەوو پڕۆگرامەکەی:

إبن القيّم کتێبەکەی بۆ (٢١) کاروبار دابەش کردووە، وە بە گوێرەی درێژیو کورتیو پایەی ووتارەکە جیاکراوەتەوە.

هەندێك لە کاروبارەکانی بۆ چەند وەرز دابەش کردووە، وە باسی گیانی کردووە، جا سوودو کەڵکی داوەتیو وەستاییو کارامەیی پێوە دیارە، باسی گیانی زیندووەکانو مردووەکانی کردووە، وە باسی ئێشو ئازاری گۆڕو ئارامگرتنی رۆحەکان دەکات، وە هەروەها باسی ووتەکانی زانایانی کردووە بە لێکۆڵینەوەو هەڵسەنگاندنێکی سەرسوڕهێنەر.

٣- چاوگەو سەرچاوەکانی:

چاوگەو سەرچاوەکانی إبن القيّم گەلێك زۆر بوون، گرنگترینیان (قورئانی پیرۆز)ە ، پاشان (الصحاح) وە (السنن) وە (المسانيد)ی نووسیوە، وە هەندێك کتێبی دیکەی نووسیوە وەك (التفاسير) و کتێبی (المنامات)ی إبن أبی الدنيا بەجۆرێك زۆربەی لە (إبن القيّم)ی گواستۆتەوە.

- **سێیەم: ئیشو کارەکانمان لەو کتێبەدا**

١- لە نێوان ژمارەیەك لە لەبەرگیراوە چاپکراوەکاندا بەراوردمان کردووە، لەوانە دروستەکەیان هەڵبژاردووەو چەسپاندوومانە.

٢- ئایەتە پیرۆزەکانی قورئانی پیرۆزو، فەرموودەکانی پێغەمبەرمان (درودی خوای لەسەر بێت) دەرهێناوە.

٣- هەندێك لە ووشە هەڵەو خەیاڵیەکانمان هەڵەچن کردوودو رێکمان خستووە، وە نیشانەکانی ژمارەکردنی دروستمان بۆی داناوە.

٤- ناوونیشانەکانمان بۆ وەرزەکان داناوە لەنێوان دوو چەماوە، وەك ئەمــە { } .
وە لە کاروبارەکاندا جیامان کردۆتەوە.

٥- هەندێك نیــشانەمان دانــاوە وەك، *** ئەمــەش بەڵگەیــە لەســەر کۆتــایی هاتنی کاروبارەکان.

٦- لێکۆڵینەوەیەکمان لە ئەو (کتێبەی لەبەر دەستدایە) پێشکەش کردووە.

لە خودای گەورە دەپارێمــەوە ئــەم کــارەم بــۆ بنوســێت لــە ئامــادەکردنی عــیلمو زانستێکی بەسوود، وە کەڵكو سوود بداتەوە، و خودای گــەورە بــە پــاكو پــوختی بیگێڕێتەوە، وە لە هەموو کــەس شایــستەترە لێــی داوا بکــەیت، وە هــەر خۆشــی پەیمانی داوە بە وەڵام دانەوە.

سوپاسو ستایش بۆ ئەو خودایەی کەوا کۆتاییەکەی هێشتاو بەردەوام پێــدەکات ..... وە سەرەتایەکەشی کۆتایی نایەت ...... سوپاسو ســتایش هــەر شایــستەی خوایەو بۆ خوایە، کە خاوەن پەروەردگاری هەموو جیهانیانو هەموو بوونەوەرە.

عبدالرحمن المصطاوي

نووسیویەتی

بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

{پێشەکی کتێبەکە}[٥].

سوپاس‌و ستایش بۆ خودای بەرزو مەزن، کە کاربەجێ‌و زاناو دانایە، میهرەبان‌و لێخۆشبووە.

سوپاس و ستایش هەر شایستەی خوایەو کە خاوەن‌و پەروەردگاری هەموو جیهانیان‌و هەموو بوونەوەرە، بەخشندەو، دلۆڤانە، کانگای ڕەحمەت‌و میهرەبانیە، خاوەن‌و سەرداری ڕۆژی پاداشت‌و سزایە، کە بێگومان خودای گەورە ئادەمیزادی لە ئاوێتەیەکی پێکهاتوو لە قوڕ بەدیهێناوە، پاشان لە جێگەیەکی پارێزراوو لە باردا کە (منداڵدانی دایکە) لە شێوەی نوتفەیەکی زۆر بچووکدا دایمەزراندووە، پاشان تۆوەکەی کردووە بە خۆ هەڵواسەرێك (سەرمێکوتەیەك)ی ڕەنگ ڕەش بۆ ئەوانەی چاودێری‌و تەماشاکارن، پاشان خۆهەڵواسراوەکەمان کردووە بە پارچە گۆشتێك، ئەو پارچە گۆشتەش بە ئەندازەی پارویەکە، ئینجا (شێوازی) گۆشتپارەکەمان گۆڕیوە بە پەیکەری ئێسك بە شێوەیەکی جۆراو جۆرو وێنەو بابەتی جیاواز بۆ ئەوەی ئەو بینا پتەوەی لەسەر بوەستێت، پاشان بە گۆشت پەیکەری ئێسکەکەمان داپۆشیوە هەروەك‌و لەبەرکردنی پۆشاکێك بۆ ئەو، ئەوسا لە شێوەیەکی تردا دەرمان هێناوە (کە شێوەی ئادەمیزادێکی ڕێك‌و پێکەو ڕۆحی پێ بەخشراوە)، بەڕاستی خوای مەزن بەرزو پیرۆزو موبارەکەو چاکترین بەدیهێنەرو چاکترین دروستکارە.

پاك و بێگەردی بۆ ئەو خودایەی کە تواناکەی هەموو دەسەڵاتێکی تەنیوەتەوە، وە خواست‌و ویستی ئەو خودایە لە دروستکراوەکان‌و بەڕێوەبردنی کاروبارەکاندا، و

---

(٥) ئەو پێشەکیە نزیکترین (پێشەکیەکانی) شێوازی (إبن القيّم)ە، چونکە زۆر پێشەکی دیکەمان بینیوە لەو کتێبە لە نوسخە چاپکراوەکان کەوا بەراوردمان کردووە، خودای گەورەش زاناترە.

هەر زاتی خۆی تاكو تەنیاو خاوەنو سەرداری ئاسمانەكانو زەویە، ئەوەی بیەوێت دروستی دەكات ﴿هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاء لاَ إِلَـهَ إِلاَّ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ (آل عمران: ٦). واتە: (ئەو خودایە زاتێكە نەخشەی روخسارتان لە منداڵدانەكاندا دەكێشێت چۆن بیەوێت، هیچ پەرستراوێكی بەڕاست نیەجگە لەو خودایەو ئەو زاتە باڵادەستو داناو كاربەجێیە).

وأشهَدُ أنْ لا إله إلا الله وَحدهُ لا شَريكَ لَه، خودای گەورە زاتێكە ڕادەبەرو شكۆدارو مەزنە لە وێكچوون یاخود شتێك لە وێنەی ئەودانیە، وە بەرزو بێ هاوتایەو دوورە لە هەر هاوەڵو یارمەتیدەرێك، وە بەرزو پیرۆزە لەبارەی لەیەكچوونی دروستكراوەكانی، ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ البَصِيرُ﴾ (الشورى: ١١). واتە: (هیچ شتێك نیە لەوێنەی ئەو زاتە، هیچ شتێك لەو ناچێت هەر ئەویش بیسەرو بینایە).

وَأشهَدُ أنَّ محمداً عبده وَرَسوله، وە چاكترینی {دروستكراوەكانە}، و دەستپاكو ڕاستگۆیە لەسەر ئەو سروشەی كە بۆی هاتووە، دەمڕاستو تێگەیشتووە لەسەر خواپەرستیەكەی، وە خوای گەورە ناردوویەتی بۆ ڕەحمەتو بەزەیی‌و بەخشندەیی هەموو جیهان، و پێشەنگی كارو كردەوەی چاكەكانە، وە ڕاستگۆیە لەسەر هەموو ئادەمیزاد بەگشتی، بۆیە خودای گەورەو فریشتەكانی‌و پێغەمبەرەكانی سەڵاواتیان لەسەر لێداوە، سەڵاتو سەلامو بەرەكەت بڕژێتە سەر گیانی پێغەمبەرمان محمد ﷺ.

جا ئەم كتێبە پێكهاتووە لەسەر بیستو یەك كاروبار (المسألة) دەربارەی ڕۆحو ئەوەی پەیوەندی بە ڕۆحەوە هەیە.

❊❊❊

ئايا مردووەكان دەزانن كە زيندووەكان سەردانيان دەكەن و وە سەلاميان لێ دەكەن ياخود نا؟

إبن عبدالبر دەڵێت: دەركەوتووە لە پێغەمبەرﷺ كە فەرموویەتی: (مَا مِن مُسلِمٍ يَمرُ على قَبرِ أخِيهِ كانَ يَعرفهُ في الدُّنيا فيسلمُ عَلَيهِ إلاّ رَدَّ اللّهُ عَلَيهِ روحهُ حتَّى يرد عَلَيهِ السَّلام)[٦].

واتە: (هیچ موسڵمانێك نیە كەوا بەلای گۆڕی برایەكەیدا تێپەڕێت كە لە دونیادا دەیناسیێ كاتێك سەلامی لێدەكات ئیللا خودای گەورە ڕوحەكەی بۆ دەگەڕێنێتەوە تاوەكو وەڵامی سەلامەكەی دەداتەوە). ئەمەش دەقێكە كەوا دەیناسێت و وەڵامی سەلامەكەی دەداتەوە.

لە هەردوو سەحیحەكەدا لەبارەی ئەم حەدیسەی پێغەمبەر (درودی خوای لەسەر بێت) چەند ڕوویەكی جۆراو جۆری هەیە: ئەمەش پەیوەندی بە غەزای بەدرەوە هەیە كاتێك كافرەكان لەو شەڕەدا دەكوژرێن، لە (قلیب) پێیان دەگات، پاشان لەسەر لاشەكانیان دەوەستیێ و بە ناوەكانی خۆیان بانگیان دەكات: (ئەی فلانی كوڕی فلان، وەیان فلانی كوڕی فلان، یان ئەوەتان بینی كە خودای ئێوە بەڕاستی پەیمانی بە ئێوە دابوو؟ چونكە من ئەوەم بینی كە خودای من بەڕاستی بەڵێنی پێ دابووم). جا ئیمامی عمر بە پێغەمبەری ووت: ئەی پێغەمبەری خوا، تۆ قسە لەگەڵ كێ دەكەیت لە كاتێكدا ئەوانە لاشەكایان بۆگەنی كردووە، جا پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (وَالَّذي بَعثني بِالحَقِّ مَا أنتُم بِأسَمع لَمَّا أقُول مِنهُم وَلكنَّهم لايَستَطيعُونَ جواباً)[٧]. واتە: (سوێند بەو كەسەی بە حەق منی ڕەوانە كردووە ئێوە لەوانە باشتر گوێتان لێ نیە كە چیان پێ دەڵێم بەڵام ئەوان ناتوانن وەڵام بدەنەوە).

---

(٦) سەیری: فیض القدیر: ٥/ ٤٨٧ بكە.

(٧) موسلم ڕیوایەتی كردووە (٢٨٧٣)، وە سەیری: فتح الباری: ٧/ ٣٠٠ بكە.

هەر لە پێغەمبەرﷺ وەرگیراوە کە فەرموویەتی: (أن الَمیت یَسمَعُ قرع نعال المشیعین لهُ إذا انصَرَفوا عَنهُ) [8]. واتە: (مردوو گوێی لە دەنگی نەعلی ئەو کەسانەیە کە ناشتوویانە لە کاتێ بەجێی دەهێڵن).

وە پێغەمبەرﷺ ئومەتەکەی ڕاسپاردووە کە سەلام لە ئەهلی گۆڕستان دەکەن وا سەلامیان لێ بکەن وەك ئەوەی قسەیان لەگەڵ دەکەن: (السَّلامُ عَلَیکُم دار قَوم مؤمنین) [9]. وە ئەم قسەیەش بۆ یەکێکە کەوا گوێی لێبێتو عەقلی هەبێت، سەرەڕای ئەوەش ئەگەر ئەم قسەکردنە لە پلەو پایەی قسەکردن لەگەڵ کەسێکی ونبوو، وبێگیان بێت.

پێشینەکان هەموویان کۆکن لەسەر ئەم ڕایە، وە زۆر نیشانەی یەك بەدوای یەکدا لەو بارەیەوە دەرکەوتووە بەوەی کەوا کەسی مردوو هەست بە سەردانی کەسێکی زیندوو دەکات بۆ لای و مژدەشی پێ دەدات.

أبوبکر عبداللە کوڕی محمد کوڕی عبید بن أبی الدنیا لە کتێبی (القبور) [10]. لە بەشی زانینو هەست کردنی مردووەکان بەسەردانی زیندووەکان دەڵێت: محمد کوڕی عون بۆ ئێمەی گێڕایەوە، کەوا یحیی کوڕی یمان بۆمانی گێڕاوەتەوە، لە عبداللە ی کوڕی سمعان، لە زەیدی کوڕی أسلم، ئەویش لە عائشەرضي الله عنها دەڵێت: پێغەمبەرﷺ دەفەرمووێت: (مَا مِن رَجل یَزورُ قَبرَ أخیهِ وَیَجلِسُ عِندهُ إلا استأنَس بهِ وردَّ علَیه حتّی یَقُوم) [11]. واتە: (هیچ پیاوێك نیە کاتێك سەردانی گۆڕی براکەی دەکات و لە لای دادەنیشێت ئیللا هۆگری دەبێتو گوێی لێ دەگرێت تاوەکو هەڵدەستێت).

---

(٨) سەیری: فتح الباری: ٣/ ٣٠٥، مسند أحمد: ٢/ ٣٤٧ بکە.

(٩) موسلم ریوایەتی کردووە.

(١٠) سەیری: سیر أعلام النبلاء: ١٣/ ٤٠٦، وە هدیة العارفین: ١/ ٤٤٢ بکە.

(١١) شرح الصدور: ٢٧٣.

محمد كوڕی قدامة الجوهری بۆمانی گێڕایەوە، کەوا معن كوڕی عیسى القزاز بۆی گێڕاوینەتەوە، ئەویش لە هشام كوڕی سعد بۆی گێڕاینەوە، ئەویش لە زەید كوڕی أسلم، ئەویش لە ئەبو هوریرە ﷺ دەڵێت: ئەگەر پیاوێك بەلای گۆڕی براكەیدا تێپەڕێت‌و بیناسێت جا سەلامی لێ بكات ئەوا ئەویش وەڵامی سەلامەكەی دەداتەوەو دەیناسێتەوە، بەڵام ئەگەر بەلای گۆڕی كەسێكدا بڕوات‌و نەیناسێت جا سەلامی لێبكات ئەوا مردووەكە سەلامەكەی وەردەگرێتەوە.[١٢]

محمد كوڕی الحسین بۆمانی گێڕایەوە، کەوا یحیى كوڕی بسطام المصغر ئەویش گێڕایتیەوە، كەوا مسمع بۆ منی گێڕایتەوە، كەوا پیاوێك لە بنەماڵەی عاصم الجحدری دەڵێت: من لە خەومدا پاش مردنی بە دوو ساڵ عاصم الجحدریم لە خەودا بینی، پێم ووت: ئەی تۆ نەمردووی؟ ووتی: بەڵێ. جا پێم ووت: ئەی تۆ لە كوێی؟ ووتی: سوێند بەخوا من ئێستا لە باخێك لە باخەكانی بەهەشتم، من‌و یەكێك لە هاوەڵەكانم هەموو شەوانی هەینی‌و چێشتەنگاوەكەی كۆ دەبینەوە لەگەڵ بكر بن عبدالله المزنی، جا هەواڵی ئێوەم پێ ڕادەگەیەنێت، ووتی: ووتم: لاشەكانتان یان ڕۆحەكانتان؟ ووتی: ئەی هاوار، لاشەكان تووشی كارەسات‌و گرفتار بوون بەڵكو ڕۆحەكان بەیەكتر دەگەن. ووتی: ووتم: جا ئێوە دەزانن كاتێك ئێمە سەردانتان دەكەین؟ ووتی: بەڵێ دەزانین ڕۆژانی هەینی هەر هەمووی، وە ڕۆژانی شەممە تاوەكو هەڵاتنی ڕۆژ، ووتی: ووتم: جا چۆن جگە لە ڕۆژەكان ئەم ڕۆژە هەرهەمووی؟ ووتی: ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ چاكەو گەورەیی ڕۆژی هەینی[١٣].

محمد كوڕی الحسین بۆی گێڕاینەوە، کەوا بكر كوڕی محمد بۆی گێڕامەوە، ئەویش دەڵێت جسر القصاب بۆ ئێمەی گێڕایەوەو ووتی: هەموو بەرەبەیانی شەموان لەگەڵ محمد كوڕی واسع دەبووم تا دەهاتینە ناو گۆڕستان جا لەسەر گۆڕەكان

---

(١٢) سەرچاوەی پێشوو: ٢٧٣.

(١٣) سەیری المنامات (٥٨) لابن أبي الدنيا بكە.

دەوەستاین، ئەوسا سەلامیان لیٚ دەکەین‌و دوعایان بۆ دەکەین، پاشان ئەویٚ بە جیٚ دەهێڵن، ئینجا ڕۆژێـك ووتم: ئـەی ئەگـەر ئـەو ڕۆژە بـووە دووشـەم! ووتـی پێـی ڕاگەیاندووم کەوا مردووەکان دەزانن ڕۆژانی هەینی و ڕۆژێـك پـێش‌و ڕۆژێـك دوای ئەو خەڵکی سەردانیان دەکەن.

دەڵێت محمد بۆی گێڕامـەوە، ئـەویش دەڵێـت عبـدالعزیزی کـوڕی أبـان بـۆمی گێڕایەوە ووتی: سفیان الثوري بۆ ئێمـەی گێڕایـەوە ووتـی: سـەبارەت بـە ضـحاك قسەی بۆ من کردو ووتـی: هەرکەسـێك ڕۆژی شـەمە پـێش ڕۆژ هـەڵات سـەردانی گۆڕێك بکات ئەوا مردووەکە دەزانێت کە سەردانی کردووە، جا پێیان ووت: ئەمـە چۆن دەبێت؟ ووتی: ئەمەش بۆ گەورەیی‌و پلەو پایەی ڕۆژی هەینی یە[١٤].

خالد کوڕی خلاش بۆ ئێمەی گێڕایەوە، ئەویش دەڵێت جعفر کوڕی سلێمان بۆمـانی گێڕایەوە، ئەویش لە أبی التیاح ووتی: مطرف دەچوو بـۆ بیابـان، جـا ئەگـەر ئـەو ڕۆژە هەینی بووایە بەشەو دەڕۆیشت ووتی: گوێم لە أبا التیـاح بـوو دەیـووت: بـە ئێمەی ڕاگەیاند کەوا جیٚ دەستی قاچی ئـەو ڕوونـاك دەبـۆوە، ئینجـا ئـەو شـەوە دەمایەوە هەتا ئەگەر هاتوو لەلای گۆڕسـتانیش بوایـە لەبـەر خـەوهاتن وەنـەوزی دەداو لەسەر ئەسپەکەی سەری دەلەرایەوە، جـا ئـەهلی گۆڕسـتانی بـینی هـەموو خاوەن گۆڕێك لەسەر گۆڕەکەی دانیشتووە، جـا ووتیـان: ئـەوە (مطـرف)ە ڕۆژانـی هەینی دێت، ووتم: ئایا ئێوە لەلای خۆتان دەزانن ڕۆژی هەینی یە؟ ووتیـان: بـەڵیٚ، وە دەشزانین کاتێك باڵندە بیٚرەدا دێت چی دەڵێت ووتم: چی دەڵێت؟ ووتیان: دەڵێت: سەلام سەلام[١٥].

محمد کوڕی الحسین بۆمی گێڕایەوە، ئەویش دەڵێت یحیی کوڕی أبـی بکـیر بـۆمی گێڕایەوە، دەڵێت الفضل کوڕی موفق کـوڕی خـاڵی سـفیان کـوڕی عیینـە ووتـی:

---

(١٤) سەیری: أهوال القبور، لأبن رجب: ص ٢٠٣ بکە.

(١٥) شرح الصدور: ٣٠٠.

کاتێك باوکم مرد زۆر خەمبارو دڵگیر بووم، بۆیە هەموو ڕۆژێ دەچوومە سەر قەبرەکەی، دوایی بە ویستی خوا لەم بارەیەوە کەمتەرخەمیم کرد، ئینجا نووستم، جا بینیم هەروەك چۆن گۆڕی باوکم بکرێتەوە، وەك ئەوە وابێت لە گۆڕەکەی دانیشتبێتو کفنەکەی لەخۆی ئالاندبوو وەك دیمەنێکی مردوو ووتی: وەك ئەوە وابوو کاتێك بینیم دەگریام، ووتی: ئەی کوڕەکەم، بۆ ئێستا کەم دێیت بۆ لام؟ ووتم: ئایا تۆ دەزانیت کە من دێم بۆ لات؟ ووتی: هیچ جارێك نەهاتووی ئیللا من زانیوومە، وە هەر جارێك دێیت بۆ لام من پابەند دەبم بە تۆو پێت دڵ خۆش دەبم، وە بە دوعای تۆ دەورو پشتم لە سەرم ئاسان دەبێت ووتی: لەو ڕۆژەوە زۆر دەچوومە لای[16].

دەڵێت محمد بۆمی گێڕایەوە، ئەویش دەڵێت یحیی کوڕی بسطام بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە عثمان کوڕی سورة الطفاوي ووتی: دایکی لە ئافرەتە خواپەرستەکان بوو، کەوا پێیان دەووت: ڕاهبە واتە ئافرەتی ئاییندار، ووتی: کاتێك مردن لێی نزیك بووەوە سەری بۆ ئاسمان بەرز کردەوە، ووتی: ئەی پاشەکەوتو کارکردەوەکەم، وە ئەوەی پشتم پێ بەستووی لە دونیاو پاش مردنم، لەکاتی مردندا خەجاڵەتو شەرمەزارم نەکەیت، و لە قەبرەکەم نەمکەیتە دڕندەو کێوی، ووتی: جا ئەو ئافرەتە مرد، بۆیە هەموو ڕۆژانی هەینی دەچوومە لای، دوعام بۆ دەکرد، و داوای لێخۆشبوون لەوی‌و لە ئەهلی گۆڕستانەکەم دەکرد، ڕۆژێك لە خەودا بینیم، پێم ووت: دایکە تۆ چۆنیت؟ ووتی: ئەی کوڕەکەم بەڕاستی مردن ئەشکەنجەو ئازارێکی زۆری هەیە، بەڵام من سوپاس بۆ خودا لە بەرزەخێکی زۆر بەرزم‌و بە ڕەیحان فەرش کراوە، وە گوڵی سوندس‌و درەوشاوە دەکەینە سەرینی خۆمان تاوەکو ڕۆژی زیندوبوونەوە جا پێم ووت: ئایا پێویستیت بە شتێك هەیە؟ ووتی: بەڵێ، ووتم: چییە؟ ووتی: ئەو سەردانەی ئێمەت دەکردو دوعات بۆ دەکردین وازی لێ مەهێنە،

(١٦) سەرچاوەی پێشوو ٣٠١.

چونكە من مژدەم پیَ دەدریَت بە هاتنت لـە رِۆژانـی هـەینی. و پـیّم دەلـیّن ئـەی ئافرەتی خواپەرست ئەوە كورِەكەتە قەبولّمان كرد، جـا دلّخـۆش دەبم، وە هـەروەها مردووەكانی دەوروپشتیشم بە هاتنت دلّخۆش دەبن(١٧).

محمد كورِی عبدالعزیز كورِی سلیّمان بۆمـانی گیّرِایـەوە، ئـەویش لـە بـشیر كـورِی منصور، ووتی: كاتیّك سەردەمی پەتای تاعوون بوو پیاویّك هەبوو جیاواز بـوو لـە خەلّكی بۆ چوونە سەر گۆرِستان، لەكاتی نویّژی سەر مردوو ئامـادە دەبـوو، كـاتیّ ئیّوارەش دادەهات لەبەر دەرگای گۆرِستان دەوەستا، جا ووتی: خـودای گـەورە بـە دلّتەنگیو بەزەیی غوربەتیتان دەزانیّو لە بیّزاریو زیان گەیاندن بتان پاریّزیّـت، وە كردەوە چاكەكانتان قەبوولّ بكات، لەم ووشانە زیاتر هیـچی تـری بەوانـە نـەووت. ووتی: ئەو شەوەم لەویّ بەسەر برد، جا چوومەوە مالّەوە، نەچـوومەوە لای ئـەهلی گۆرِستان دوعا بكەم هەروەك پیّشتر دوعـام دەكـرد ووتـی: لـەو كاتـەدا نووسـتمو خەلّكیّكی زۆر هاتنە لام، ووتم: ئیّوە كیّنو چ پیّویستیەكتان هەیە؟ ووتیـان: ئیّمـە ئەهلی گۆرِستانین ووتم: جا چ پیّویستیەكتان هەیە؟ ووتیان تۆ لە كـاتی چـوونەوەت بۆ مالّەوە دیاریت پیّشكەش بە ئیّمە كرد ووتم: ئەم دیاریانە چ بوون؟ ووتیـان: ئـەو دوعایانـەی كـەوا دەتكـرد ووتـی: ووتم: مـن جـاریّكی تـر دەگەرِیّمـەوە. ووتـی: لەوساكەوە هیچ كاتیّك وازم لەویّ نەدەهیّنا(١٨).

محمد بۆمی گیّرِایەود، ئەویش لە أحمد كورِی سـهیل، ئـەویش لـە رِشـید كـورِی سعد، ئەویش لە پیاویّك، ئەویش لە یزید كورِی حبیـب كـەوا سـلیم كـورِی عمـیر بەلای گۆرِستانیّك تیّپەرِی تەنگە تاوی میزكردن بوو، هەندیّك لە هاوەلاّنی پیّیـانی ووت: كاتیّك لیّـرە لەسـەر گۆرِسـتانەكە دانیـشتم میـزم كـرد بـەناو هەنـدیّك لـە كەلیّنەكان جا گریاو پاشان ووتی: پاكو بیّگەردی بۆ ئەو خودایە، سویّند بەخوا من

(١٧) سەرچاوەی پیّشوو: ٣٠.

(١٨) سەرچاوەی پیّشوو: ٣٠٠.

ئەوەندەی شەرم لە مردووەکان دەکەم ئەوەندەش شەرم لە زینـدووەکان دەکـەم، جـا ئەگەر بهاتبا مردوو هەستی بەمە بکردایە ئەوا شەرمی لەو کارە دەکرد.

وە ڕایگەیانـدووە کـەوا مـردو هەسـت بـە ئـیش‌و کـاری خـزم‌و خوشـك‌و بـرا زیندووەکانی دەکات، عبدالله کوڕی المبارك ووتی: ثور کوڕی یزید بۆمی گێڕایـەوە، ئەویش لە إبراهیم، ئەویش لە أبی أیوب ووتی: کارو کردەوەی زینـدووەکان لەسـەر مردووەکان ڕەنگ دەداتەوە، ئەگەر بینیان ئەم کارە چاکە ئەوا مردووەکان دڵخـۆش دەبن‌و مژدە دەدەن، وە ئەگەر خراپەیەکیان بینی دەڵێـت: تووخـودا پێداچـوونەوەی پێبکە[19]. وە إبن أبی الدنیا باس دەکات، لە أحمد کوڕی بن أبـی الحـواری ووتـی: محمدی برام بۆی گێڕامەوە ووتی: عباد کوڕی عباد چووە لای إبـراهیم کـوڕی صـالح کە ئەو لە فەلەستین بوو، جا ووتی: ئامۆژگاریم بکـە، ووتـی: بەچـی ئامۆژگاریـت بکەم خودای گەورە کارو کردەوەت چاك بکات؟ پێی ڕاگەیاندم کەوا کارو کـردەوەی زیندووەکان لەسەر خزمی مردووەکان ڕەنگ دەداتەوە، سەیرە چۆن کـارو کـردەوەت لەسەر پێغەمبەری خودا ﷺ کاریگەر دەبێت[20]. جا إبراهیم ئەوەندە گریا تاوەکو ڕیشی تەڕ بوو.

إبن أبی الدنیا ووتی: محمد کوڕی الحسین بۆ مـنی گێڕایـەوە، ئـەویش لـە خالـد کوڕی عمرو الأمـوي، ئەویش دەڵێت صدقە کوڕی سلێمان الجعفری بۆمانی گێڕایەوە ووتی: هەندێك کارو کـردەوەی ناشـیرینم هـەبوو، جـا بـاوکم مـرد، زۆر پەشـیمان بوومەوە لەوەی کە کردبووم، ووتی پاشان من لە ڕێی ڕاست لام دابوو هەڵخلیـسکا بووم، جا باوکم لە خەودا بینی، ووتی: ئەی کوڕەکەم، من هیچ دڵخـۆش نـیم بـە تۆ، کارو کردەوەکانت لەسەرمان ڕەنگ دەداتەوە ئێمە کارەکـەی تۆمـان بـە کـارو کردەوەی پیاوچاکان دەشوبهاند، کەچی ئەم جارە شەرمم لـەو کـردەوەت دەکـردەوە

(١٩) سەیری: المنامات، لإبن أبي الدنیا: ٢١ بکە.

(٢٠) شرح الصدور: ٣٤٣.

هەر شەرمێكی زۆریش، جا مردووەكانی دەوروپشتم خەمبار نەكەیتو منیش شەرمەزار نەكەیت، ووتی: لەوساكەوە ئەمەم گوێ لێبووكە لە كوفەدا دراوسێم بوو- لە دوعاكانیدا دەیووت: بەخودای گەورە ڕوو لە دەرگات دەكەم لەجیاتی ئەو لێت دەپاڕێمەوە كەوا گەڕانەوەی بۆ نیەو كەمتەرخەم نابم لە كارو كردەوەی چاك ئەی چاكەكاری چاكەكاران و ئەی چاكترین بەزەیی‌و لە هەموو كەس بەخشندەتر[21].

ئەمەش بابەتێكە شوێنەوارێكی زۆری لای سەحابەكان بەجێ هێشتووە،

هەندێك لە ئەنسارەكان كە خزمی عبدالله كوڕی ڕواحة بوون دەیووت: ئەی خودای من پەنا بەتۆ دەگرم لە كارو كردەوەیەك كە عبدالله ی كوڕی ڕواحة پێی شەرمەزار بكەم، ئەمەش لەو كاتەی دەیگوت لەپاش شەهیدبوونی عبدالله ی كوڕی ڕواحة بوو[22].

ئەمەش بەسە كەوا ناوی بنێین میوان سەلام لە میوانداری بكات، هەڵبەتە ئەوان هەست دەكەن كاتێك میوانەكە بەناوی خۆیان بانگیان دەكەن، چونكە ئەگەر میواندار نەزانێت كەوا یەكێك سەردانی دەكات بانگ ناكاتو بڵێت: سەردانی كردووە، ئەمەش شتێكی ڕەواو ماقووڵە كە یەكێك سەردانی یەكێك دەكات لە هەموو نەتەوەو گەلاندا، وە هەروەها سەلام لێكردن لەوان، چونكە سەلام كردن لەسەر یەكێك كە هەست نەكاتو نەزانێت لەوەی كە سەلامی لێ دەكرێت ئەمە شتێكی مەحاڵە، پێغەمبەرﷺ، ئوممەتەكەی خۆی فێركردووە ئەگەر هاتوو سەردانی گۆڕستانەكان بكەن دەبێت بڵێن: (سَلام عَلَيكُم أهـل الـدِّيار مِـنَ الـمؤمِنين والمسلِمين، وإنَّـا إن شَـاء الله بِكـم لاحِقُـون، يَـرحم الله الـمستَقدِمين مِنَّـا وَمِـنكم

(٢١) ميزان الأعتدال: ١/ ٦٣٥.

(٢٢) شرحالصدور:٣٤٣.

والمستأخرين، نَسألُ الله لَنا وَلَكم العافية) (٢٣). واته: (سەلامی خواتان لیّ بیّت ئەی خاوەن ماڵ لە ئیماندارانو موسڵمانان، وە ئێمەش بە وویستی خوای گەورە پێتان دەگەین بەزەیی خوای گەورە لە پێش ئێمەدا بێت و ئەوەی لە دوای ئێمەش دێت، داوا لە خوای گەورە دەکەم لە ئێمەو ئێوەش خۆش ببێت).

ئەو سەلام کردنەو قسە کردنو بانگکردنە بۆ یەکێکە کە بوونی هەبێتو گوێ بگرێتو قسە بکات و ئەقڵی هەبێتو وەڵام بداتەوە، نەك سەلام لە کەسێك بکەیتو ئەوەی سەلامی لیّ دەکرێت نەتوانێت وەڵام بداتەوە، وە ئەگەر پیاوێك دوعای بۆ یەکێك لە خزمەکانی بکاتو ببیننن وە بزانن کە ئەمە دوعای بۆ کردوون ئەوا پێی دڵخۆش دەبێت.

یزید کوڕی هارون دەڵێت: کەوا سلێمان التیمی پێی ڕاگەیاندووین، ئەویش لە أبی عثمان النهدی کەوا إبن ساس ڕۆژێك لەگەڵ جەنازەیەك دەرچوو وە جلێکی سوكو سادەی لەبەردابوو، پاشان لە قەبرەکە بوونەوە، ووتی: جا دوو ڕکعەت نوێژم کردوو پاشان شانم خستە سەر قەبرەکە، سوێند بەخوا کەوا دڵم بەئاگا هاتەوەو گوێم لە دەنگێك بوو لەناو قەبرەکە هات: ئاگات لێم بێت ئەزیەتم مەدە چونکە ئێوە قەومێکن کارو کردەوە دەکەن بەڵام نازانن، کەچی ئێمە دەزانین بەڵام کار ناکەین، وە کارو کردەوەکانم وەكو ئەو دوو ڕکعەتەی تۆیە لای من لە ئەوهاو ئەوها خۆشەویستترە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە مردوویەك زانیوویەتی بە پاڵدانەوەی پیاوێك لەسەر قەبرەکەی وە بە دوعاکردنی لەبۆ مردووەکە[٢٤].

وە إبن أبی الدنیا دەڵێت: الحسین کوڕی علي العجلي بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە محمد بن الصلت بۆی گێڕاوەتەوە، ئەویش لە إسماعیل کوڕی عیاش، لە ثابت کوڕی سلیم، أبو قلابە بۆی گێڕاوەتەوەو دەڵێت لە شامەوە بەرەو بەسرە دەچووم، لە

(٢٣) مسلیم(٩٧٤)،وابن ماجة(١٥٤٧) ریوایەتیان کردوە.

[٢٤] - شرح الصدور:٢٨٥

گۆڕستانێك دابەزیم، تارەتی خۆم كردوو دوو ڕكعـەت نوێـژم بەشـەو كـرد، پاشـان سەری خۆم لەسەر قەبرێك داناو نووسـتم، پاشـان بـەئاگا هاتمـەوە، كـەوا خـاوەنی قەبرەكە سكالآی لە من دەكردو دەیووت: لە شەوێوە تۆ منت ئەزیەت داوە، پاشـان ووتی: ئێوە كارو كردەوە دەكەن بەلآم نازانن‌و بیّ خەبەرن، بەلآم ئێمە دەزانین كەچی توانای ئیشكردنمان نیە، پاشان ووتی، ئەو دوو ڕكعەتەی ئێوە كردتان خێری زیـاترە لە دونیاو ئەوەی تیایەتی، پاشان ووتی: خوا پاداشتی ئەهلی دونیا بە خێر بداتەوە، سەلامی ئێمەیان پیّ ڕابگەیەنن، لە كاتێكدا بە دوعاكانیانەوە دێنە لای ئێمە نورو ڕووناكیان ئەوەندەی چیاكانە.

حسين العجلي بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە عبدالله كوڕی نمیر، ئەویش لـە مالـك كوڕ مغول، لە منصور، ئـەویش لـە زیـد كـوڕی وهـب، ووتـی، دەرچـووم بـەرەو گۆڕستانێك‌و لێی دانیشتم، پاشان پیاوێكیش هاتە لای گۆڕێك‌و دەسـتكاری كـردو ڕێكی خست، پاشان هاتە لای من، جا دانیشت، دەڵێت: ووتم: ئەو گـۆڕە هـی كـیّ یە؟ ووتی: هی براكەمە پێم ووت: براكەت؟ ئینجا ووتی: لە پێنـاوی خـودا برامـە لەكاتی نووستنمدا لە خەودا بینیم، جـا ووتم: فـلان لـە خـەوتا بینیـت! سـوپاس‌و ستایش بۆ خودای هەموو جیهان، ووتی: منیش پێم ووت: چونكە من دەتوانم پێـی بڵێم تۆ بۆ من لە دنیاو ئەوەی تیایەتی خۆشەویستتری، پاشان ووتی: ئایا نابینیـت كاتێك من دەنێژن، فلانەكەس هەستاو دوو ڕكعەت نوێژی كرد، چونكە من دەبێـت بتوانم دوعایان بۆ بكەم چونكە ئەوە بۆ من لە دونیاو ئەوەی تیایەتی خێری زیاترە.

دەڵێت أبوبكر التيمي بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە عبدالله كوڕی صالح، ئـەویش لـە الليث كوڕی سعد، ئەویش لە حميد الطويـل كەوا بۆی گێڕاوەتەوە، لەمطـرف كـوڕی عبدالله الحرشي، ووتی: لەسەردەمی ئەودا لەگـەڵ الربيـع دەرچـووین، جـا ووتمـان: ڕۆژی هەینی دەڕدەچین بـۆ بینـینی ئـەو دەشـت‌و دەرە، ڕێگاكـەمان كەوتـە سـەر گۆڕستانێك ووتی: جا چووینە ناوی و جەنازەیەكمان لەناو گۆڕستانەكە بینی، ووتم:

با بەدیار ئەو جەنازەیەوە بین، تۆزێك بەدیاری وەستاین، ووتی: ئینجا چوومە لایەك لە نزیك گۆڕەكە، دوو ڕكعەت نوێژم بە سووكی كرد كە لە پاكو بێگەردیەكـەی زۆر ڕازی نەبووم، پاشان زۆر خەوم هاتو خەوالّوو بووم خاوەنی گۆڕەكەم بـینی قـسەی لەگەلّم دەكرد، ووتی: تۆ دوو ڕكعەت نوێـژت كـرد لـە پـاكو بێگەردیەكـەی ڕازی نەبووی؟ ووتم: هەر ئاوا بوو؟ ووتی: كارو كردەوە دەكەن بەلاّم نازانن، كەچـی ئیمـە دەزانین بـەلاّم نـاتوانین كـار بكـەین، ئەگـەر مـن بتوانیایـە دوو ڕكعـتم وەك دوو ڕكعەتەكەی تۆ بكردایە ئەوا بۆمن خێری لە دونیاو ئـەوەی تیایـەتی بـە تێكڕایـی زیاتر بوو، جا ووتم: ئەوانە كێن لەناو ئەو گۆڕانە؟ ووتی: هـەموویان موسـلّمانن، و هەموویان كاری خێریان كردووە،

ئینجا ووتم: ئەی كێ لێرە لەهەموویان باشترە؟ ئەو ئیشارەتی بۆ قـەبرێك كـرد، ئینجا بە خۆمـم ووت: ئەی خودایە دەری بهێنە بۆم قسەی لەگەلّدا دەكـەم. ووتـی: كوڕێكی گەنج لە قەبرەكە هاتە دەرەوە، پێم ووت: تۆ لێردا لە هەموویان باشـتری؟ ووتی: ئەوان وا دەلّێن، ووتم: ئەم شتە چاكەت بەچی دەستكەوتووە، سوێند بە خـوا لەو تەمەنە بچووكە هیچی وات لێ نابینم كەوا بلّێم: ئەم كارە چاكەیەت بە حـەجو عەمرەو جیهاد لە پێنـاوی خـوداو كـارو كـردەوەی چـاك دەسـتكەوتبێت؟ ووتـی: تووشی زۆر كارەساتو ناخۆشی هاتم بەلاّم سـەبرم لەسـەریدا گـرت، ئەمـەش ئـەو گەورەیە لەمەدا دەبینم[٢٥].

ئەمەش لە سەحیحدا جێگیرو سەلمێندراوە كـەوا مـردوو هـاوڕێو هـۆگری ئـەو كەسانە دەبێت كە لە گەلّیدا دەبن تاوەكو پاش ناشتنی.

موسلم لە سەحیحەكەیدا لە ووتەیەكی عبـدالرحمن كـوڕی شماسـە المهـری دەلّێـت: چووینە سەردانی عمرو كوڕی عـاص، ئەو لە كاتێكدا لـە سـەرەمەرگ دابـوو، زۆر دەگریا، جا ڕووی خۆی بۆ لای دیوارەكـە وەرگێـڕا، تـاوەكو كوڕەكـەی پێـی ووت:

(٢٥) سەرچاوەی پێشوو: ٣٦٥.

باوکە گیان بۆچی دەگریت؟ ئەی پێغەمبەری خوداﷺ مژدەی ئەو شتانەی پێ نەداویت؟ ڕووی خۆی وەرگێڕاو ووتی: باشترین شت کەوا خۆمانی بۆ ئامادە بکەین ئەوەیە کە بڵێین (أشهد أنْ لا إلـهَ إلا الله وأنَّ محمداً رَسُول الله) مـن کـاتی خـۆی لەسەر تاریکایدا بووم، منتان بینی کە هیچ کەسێك لە من توندتر و زیاتر ڕقی لـە پێغەمبەری خواﷺ نەدەبۆوە، زۆر حەزم دەکرد کە شوێنەکەیم بدۆزیبایـەوە ئـەو کاتە دەمکوشت، ئەگەر لەسەر ئەو حاڵەتە بمردمایە ئەوا لە ئەهلی دۆزەخ دەبـووم، جا کاتێك خودای گەورە ئیـسلامی لـەناو دڵـم جـێگیر کـرد بـە پێغەمبـەرﷺ گەیشتم، ووتم: دەستت درێژکە بـا پـەیمانت بـدەمێ، جـا پێغەمبـەرﷺ دەسـتی ڕاستی درێژ کرد، ووتی: جا دەستیم گوشی، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (مالَـك یـا عمرو؟) واتە: (ئەوە چیتە ئـەی عـەمرو؟) ووتـی: ووتم: دەمـەوێت مـەرج دابنـێم پێغەمبەر (درودی خوای لەسەر بێت) فەرمووی: (تشترط ماذا) واتە: (مەرجی چی دادەنێیت؟) ووتم: کەوا لێم خۆشبیت، فەرمووی: (أما عَلِمتَ أنَّ الإسـلامَ یهـدم مَـا کان قَبله، وَأنَّ الهِجرَة تهدم مَا کانَ قبلها، وأنَّ الحَجَّ یهدم مَا کانَ قبلـه؟) واتە: (ئایا نەتزانیووە کەوا ئیسلام ئەو کارو کردەوانەی پێش لەناو دەبات، وکۆچکردنیش ئـەو کارو کردەوانەی پێش خۆی لەناو دەبات، و حەجکردنیش ئەو کارو کردەوانەی پێش خۆی لەناو دەبات؟) وە هیچ کەسێك بۆ من لە پێغەمبەرﷺ خۆشەویستر نیـە، و هیچ کاتێك ئـەو لـە پـێش چـاوەکانم وون نابێـت، وە هـەرگیز نەمـدەتوانی ڕێـزو گەورەیی ئەو لە چاوەکانمدا پڕ بکەم، ئەگەر لەسەر ئەو حاڵەتـەش مـردم لـە خـودا دەپاڕێمەوە کەوا لـە ئـەهلی بەهەشـت بم، وە ئەگـەر پرسیاریـشم لێبکرێـت کـەوا وەسفی بکەم ناتوانم چونکە چاوەکانم پڕ لـە بینـینی ئـەو نـەبوو، پاشـان هەنـدێك شتمان هەیە نازانم حاڵمان چۆن دەبێت تێیدا، جا ئەگەر مـن مـردم ئـەوا شـیوەنو لاوانەوەو ئاگرم بۆ دروست مەکەن، ئەگەر منیشتان بـە خـاك سپارد ئـەوا خـۆڵم بەسەردا بکەنو بەپێی توانا لە دەورەم ڕاوەستنو قوربانیەك سەر ببڕنو گۆشـتەکەی

دابەش بکەن تاوەکو هۆگرو هاوڕێتان بم، و سەیر بکەم و بزانم کەوا پێغەمبەرەکانی خودای گەورە چۆن گەڕاونەتەوەو بە خۆیاندا چوونەتەوە[٢٦].

ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا مردوو هۆگرو هاوڕێی ئامادەبووان دەبێت لەلای گۆڕەکەی و پێیان دڵخۆش دەبێت.

لە کۆمەڵێك پێشینەکاندا باسکراوە کەوا ئەوان وەسیەت دەکەن کە لە کاتی بە خاك سپاردنیان لەلای گۆڕەکانیان قورئان بخوێنن، عبدالحق دەڵێت: ڕیوایەت دەکات کەوا عبدالله کوڕی عمر فەرمان دەکات لە لای گۆڕەکەی سورەتی (البقرة) بخوێنێت[٢٧].ئەوەی لەسەر ئەو ڕایە بێت العلاء کوڕی عبدالرحمن بوو، وە ئیمامی أحمد یەکەمجار ئەو شتەی سەرزەنشت کرد، پاشان لێی پەشیمان بووەوە.

الخلال لە (الجامع) دەڵێت: لەلای گۆڕەکان قورئان بخوێنن، العباس کوڕی محمد الدوری هەواڵی پێمان داوە، ئەویش لە یحیی کوڕی معین، ئەویش مبشر الحلبی گێڕاویەتەوە، ئەویش لە عبدالرحمن کوڕی العلاء کوڕی اللجلاج گێڕایەوە، ئەویش لە باوکی دەڵێت: باوکم ووتی: ئەگەر من مردم لەناو گۆڕ دامبنێ، وە بڵێ: بسم الله، وە لەسەر سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، و خۆڵم بەسەردا بکە، لەسەر گۆڕەکەم سەرەتای وە کۆتایی سورەتی (البقرة) بخوێنە، چونکە من گوێم لە عبدالله ی کوڕی عمر بوو وای دەووت.

عباس الدوری وتی: پرسیارم لە أحمد کوڕی حنبل کرد ووتم: هیچ شتێك دەخوێنیت لەسەر گۆڕ؟ ووتی: نەخێر، پرسیارم لە معین کرد ئەو قسەیەی بۆ گێڕامەوە.

الخلال وتی: الحسن کوڕی أحمد البراق بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە علی کوڕی موسی الحداد، پیاوێکی ڕاستگۆ بوو، ووتی: لەگەڵ أحمد کوڕی حنبلو محمد کوڕی

---

(٢٦) موسلیم ڕیوایەتی کردووە: (١٢١).

(٢٧) التذکرة، القرطبي: (٨٠).

قدامة الجوهر بووم له بەڕێکردنی جەنازەیەکدا، کاتێك مردووەکه به خـاك سـپێردرا پیاوێکی کوێر لەلای گۆڕەکه دانیـشتو قورئـانی خوێنـد، أحمـد پێـی ووت: ئـەوە چییه، خوێندنەوەی قورئان لەسەر گۆڕ بیدعەیه، جا کاتێك له گۆڕستانەکه هاتینـه دەرەوە محمد کوڕی قدامة به أحمد کـوڕی حنبلـی ووت: ئـەی بـاوکی عبـدالله چـی دەڵێی لەبارەی مبشّر الحلبی؟ ووتی: جێی باوەڕە، ووتی: ئایا هیچ شتێکت لەبارەی ئەو گوێ لێبووە؟ ووتی: بەڵێ، مبـشر لـەبارەی عبـدالرحمن کـوڕی العـلاء کـوڕی اللجلاج هەواڵی پێمدا، له باوکیەوە کەوا وەسیەتی کردووە ئەگەر بـەخاکی سـپارد لەلای سەری سەرەتای و کۆتاییەکەی سوورەتی (البقرة) بخوێنێت، ئەو دەڵێت: گوێم له إبن عمر بوو هەمان وەسیەتی کرد، جا أحمد پێی ووت: بگەڕێوە و بـه پیاوەکـه بڵێ با بخوێنێت[٢٨].

الحسن کوڕی الصباح الزعفرانـي ووتی: پرسیارم له شـافعی کـرد رحمه الله لـەبارەی خوێندنەوەی قورئان لەلای گۆڕ ووتی: خراپ نییه[٢٩].

الخلال باسیکردووە له الشعبی ووتی: ئەنسارەکان کاتێك مردوویەکیان لـێ دەمـرد جیاوازو ناکۆك بوون کەوا لەلای گۆڕەکەی قورئان بخوێنن، ووتی: أبو يحيـى الناقـد هەواڵی به منداو ووتی: گوێم له الحسن کـوڕی الجـروی بـوو ووتـی: بـەلای گـۆڕی خوشکەکەمدا تێپەڕیم، سوورەتی (تبارك)ەم لەلای خوێند {واته: سـورەتی الملـك} کەوا ئەو باسی دەکرد، جا پیاوێك هاته لامو ووتی: من خوشکی تۆم لەخەودا بینی دەیووت: خودای گەورە پاداشتی چـاکه بـه أبـا علـی بداتـەوە، کـەوا سـوودم لـه سوورەتەکەی بینی که خوێندی.

الحسن کوڕی الهیـثم بۆ منی باس کرد، گوێم له أبا بکر کـوڕی الأطـروش کـوڕی کچی أبی نصیر کوڕی التمار بوو دەیووت: پیاوێك ڕۆژی هەینی دەچێته لای گـۆڕی

(٢٨) سەرچاوەی پێشوو: ١٩٢.

(٢٩) شرح الصدور: ٤٠٣.

دایکیو سوورەتی (یس) دەخوێنێت، هەندێك ڕۆژێکی دیکەش هات سوورەتی (یس)ی خوێند، پاشان ووتی: ئەی خودایە من پاداشتی ئەو سوورەتەم دابەش کرد بۆ هەموو ئەهلی گۆڕستانەکە، کاتێك ڕۆژی هەینی دیسان چووە سەر گۆڕەکە ئافرەتێك هاتە لای، ووتی: تۆ کوڕی فلان ئافرەتی؟ ووتی: بەڵێ، ئافرەتەکە وتی: کچێکم هەیە لێرە مردووە لە خەومدا بینیم لەسەر لێواری گۆڕەکەی دانیشتووە، جا ووتم: بۆچی لێرە دانیشتووی؟ کچەکەم ووتی: کەوا کوڕی فلانە ئافرەت هاتە سەر گۆڕی دایکیو سوورەتی (یس)ی خوێند، جا پاداشتی خێرەکەی کردە سەر هەموو گۆڕستانەکە، لەوکاتەدا ڕەحمان ئارام بووەوە، یان خودای گەورە لێمان خۆشبووە، یان شتێك لەو بابەتەیە.

هەروەها لە النسائي و لە حەدیسکی معقل کوڕی یسار المزني دا، ئەویش لە پێغەمبەر (درودی خوای لەسەر بێت)، کەوا دەفەرموێت: (إقرَؤوا ((یس)) عِندَ مَوتاكُم) [٣٠]. واتە: (سوورەتی ((یس)) لەسەر مردووەکانتان بخوێنن) ئەمەش لەوانەیە مەبەستی بێت لە خوێندنەوەی قورئان لەکاتی گیانەڵاو لەسەرەمەرگ دابێتو لەلای ئامادەبێت، وەك ئەوەی دەفەرموێت: (لقنُوا مَوتاكُم لا إلـهَ إلا الله) [٣١]. واتە: (مردووەکانتان تەلقین دەن یاخود فێری بکەن بە لا إلـهَ إلا الله)، ئەمەش لەوانەیە مەبەستی بێت لە: خوێندنەوەی قورئان لەلای گۆڕەکان بێت، فەرموودەی یەکەمیش پەسەندترە لە بەرئەم هۆیانە:

یەکەم: ئەمەش هاوتایە لەگەڵ ئەم فەرموودەیە: (لقنوا مَوتاكُم لا إلهَ إلا الله).

دووەم: سوودو کەڵکی بۆ مردووەکە بە خوێندنەوەی ئەو سوورەتە ئەمەی تیایە لە یەکتاپەرستیو گەڕانەوە بۆ لای خودای گەورەو مژدە پێدانە بە بەهەشت بۆ خاوەنی باوەڕبوون بە تاكو تەنیایی خوداو بەختەوەری ئەو کەسەی مردووەکەی لێ مردووە

(٣٠) سنن أبي داود (٣١٢١)، وە مسند أحمد: ٥/ ٢٦.

(٣١) سنن أبي داود (٣١١٧)، وە إبن ماجة (١٤٤٥)، وە مسند أحمد: ٣/ ٣.

وەك خودای گەورە دەفەرموویت: ﴿يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ*بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ﴾ (يس: ٢٦-٢٧). واتە: (خۆزگە قەومەکەم بیانزانیایە سەرئەنجامی ئیمان چۆنەو کەوتوومەتە ناو چ نازو نیعمەتێکەوە* بەهۆی ئەوە کە پەروەردگارم لێم خۆشبووەو خستمیە ریزی ریز لێگیراوانەوە) ئەمەش مزگێنی دەداتە رۆح بەم کارو کردەوانەی کە ئەنجامی داوە بۆیە خوای گەورە حەز دەکات پێی بگات وە ئەویش حەز دەکات بە خودای گەورە بگات، چونکە ئەو سوورەتە دڵی قورئانە[٣٢].تایبەتمەندیەتێکی سەرسوڕهێنەری هەیە لە خوێندنی ئەو سوورەتە لەلای مردوو.

أبو فرج کوڕی الجوزی باسی کردووەو دەڵێت: ئێمە لەلای باوکمان بووین کە پیاوێکی بە تەمەن بوو، لە سەرەمەرگدابوو، لە دوا کاتدا سەیری ئاسمانی کردوو پێکەنی، ئینجا ووتی: ﴿يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ*بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ﴾ (يس: ٢٦-٢٧) و ئەمری خوای کرد[٣٣].

سێیەم: ئەمە کارو کردەوەیەکی خەڵکە وە داب‌و نەریتێکی کۆن‌و نوێی ئەوانە کەوا سوورەتی (يس) لەسەر مردووەکانیان دەخوێنن.

چوارەم: سەحابەکانﷺ ئەگەر تێبگەیشتان لەو فەرموودەی پێغەمبەرﷺ: (إقرَؤوا ((يس)) عِندَ مَوتاكُم)، ئەوا لەسەر قەبرەکان دەیان خوێند، کاتێك ئەوێیان بەجێ دەهێشت، ئەو کارەش شتێکی ئاسایی‌و بەناوبانگ بوو لە نێوانیاندا.

پێنجەم: کەڵك‌و سوودیشی بە گوێ گرتنی لە خوێندنی سوورەتەکەوە دڵ‌و بیرو هۆشی ئامادەو جێگیر دەبێت لەکاتی خوێندنەوەیدا لە دوا ساتەکانی لە دونیادا ئەمەش مەبەستەکەیە، بەڵام خوێندنەوەی لەسەر قەبرەکەی، ئەوا هیچ پاداشتێکی

(٣٢) سەیری: سنن الترمذي (٢٨٨٧) بکە.

(٣٣) سەیری: کتێبی (الثبات عند الممات) لە إبن الجوزي لاپەرە: ١٨١ بکە.

نابێت، چونکە پاداشت یان بە خوێندنەوەی قورئانە یاخود بە گوێ گرتنە، ئەمەش کارو کردەوەیەکە بێگومان پچڕاوە لە مردوودا.

هەروەها الحافظ أبو محمد عبدالحق الأشبيلي لەسەر ئەمەدا لێکیداوەتەوەو دەڵێت: ئەوەی هاتووە کەوا باسکراوە کە مردووەکان پرسیار لە زیندووەکان دەکەنو قسەو کارەکانیان دەزانن، پاشان ووتی: أبو عمر کوڕی عبدالبرّ لە حەدیسێکی إبن عباس باسیکردووە، لە پێغەمبەرﷺ: (مَا مِنْ رَجُل يَمر بقبرِ أخِيه المؤمن كانَ يَعرِفه فيسلم عَليهِ إلاّ عرفه ورد عَلَيهِ السَّلام) [٣٤]. واتە: (هیچ پیاوێك نیە کاتێك بەلای گۆڕی برا ئیماندارەکەی تێدەپەڕێتو دەیناسێت و سەلامی لێدەکات ئیللا مردووەکە دەیناسێتەوەو وەڵامی سەلامەکەی دەداتەوە). ئەم حەدیسەش لە أبی هورەیرە ڕیوایەت کراوەو دەفەرمووێت: (إنْ لَم يَعرفه وَسلم عَليهِ ردَّ عليه السلام). واتە: (بەڵام ئەگەر نەیناسێتو تەنها سەلامی لێبکات ئەوا وەڵامی سەلامەکەی دەداتەوە).

دەڵێت: لە عائیشەﷺ ڕیوایەت کراوە، کەوا دەڵێت: پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: (مَا مِنْ رَجُل يَزورُ قَبر أخيه فَيَجلِس عِنده إلاّ إستأنس به حتى يقوم) [٣٥]. واتە: (هیچ پیاوێك نیە کاتێك سەردانی گۆڕی براکەی دەکاتو لەلای دادەنیشێت ئیللا هۆگرو هاوڕێی دەبێت تاوەکو هەڵدەستێت).

أبو الحافظ أبو محمد لەو بابەتەدا ناڕەزایی دەربڕیووە بەوەی أبو داود لە (سنن)ەکەی لە حەیسێکی أبو هورەیرە ڕیوایەتی کردووە دەڵێت: پێغەمبەر (درودی خوای لەسەر بێت) فەرموویەتی: (مَا مِنْ أحَدٍ يسلّم عليَّ إلاّ رد الله عليَّ روحي حتى أردَّ

---

(٣٤) سەیری: فيض القدير: ٥/ ٤٨٧، وە شرح الصدور: ٢٧٣ بکە، ئەم حەدیسەش لە پێشەکی کاروباری یەکەم لەو پەرتوکەدا باسکراوە.

(٣٥) شرح الصدور: ٢٧٣.

عَليهِ السَّلام) [٣٦]. واته: (هیچ کەسێك نیه کاتێك سەلامم لێ دەکات ئیللا خودای گەورە ڕۆحەکەم بۆ دەگەڕێنێتەوە تا وەکو وەڵامی سەلامەکەی دەدەمەوە).

ووتی: جا سلێمان کوڕی نعیم دەڵێت: پێغەمبەرمﷺ لە خەودا بینی ووتم: ئەی پێغەمبەری خودا، ئایا ئەو کەسانەی دێنە لاتو سەلامت لێ دەکەن وەڵامیان دەدەیتەوە؟ فەرمووی: (نَعم وأردّ عَلَيهِم). واته: (بەڵێ وەڵامیشیان دەدەمەوە).

پێغەمبەرﷺ فێری دەکردن کاتێ دەچنە گۆڕستانەکان بڵێن: (السَّلامُ عَلَيكَ يَا أهلَ الدّيار) [٣٧].

دەڵێت: ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا مردوو دەزانێت کێ سەلامی لێدەکاتو کێ دوعاشی بۆ دەکات.

أبو محمد دەڵێت: لەلایەن فضل کوڕی الموفق باسکراوەو دەڵێت: من دەچوومە سەر گۆڕی باوکم جار لە دوای جار زیاتریش لەمە، جا ڕۆژێك تەرمێکم دیت لە گۆڕستانەکە کەوا بە خاکیان دەسپارد، منیش پەلەم بوو بۆ هەندێ کاری پێویستیو نەگەڕامەوە، جا کاتێك شەو داهات لە خەومدا بینیم، پێی ووتم: ئەی کوڕەکەم، بۆ نەهاتیە لام؟ پێم ووت: بابە گیان، ئایا تۆ دەزانیت کەوا من دێم بۆ لات؟ ووتی: ئا سوێند بە خودا کوڕەکەم، هێشتا چاوم لە تۆیە کاتێك لە هەیوانەکە دەردەچیت تاوەکو دەگەیتە لام و لەلام دادەنیشیتو هەڵدەستیت [٣٨].

إبن أبی الدنیا دەڵێت: إبراهیم کوڕی بشار الکوفی بۆی گێڕامەوە ووتی: الفضل کوڕی الموفق بۆمی گێڕایەوە جا باسی چیرۆکەکەی کرد [٣٩].

---

(٣٦) سنن أبو داود (٢٠٤١).

(٣٧) سەیری: موسلم (٩٧٤) بکە، ئەم حەدیسەش باسکراوە.

(٣٨) أحوال القبور: ٢٠٤.

(٣٩) المنامات: إبن أبی الدنیا: ٣٠-٣١.

له عمرو كوڕى دينارەوە وەرگيراوەو دەڵێت: هيچ مردوويەك نيە ئيللا دەزانێت كەوا لە پاش خۆى خانەوادەى سەردانى دەكەن، كەوا ئەوان دەيشۆنو كفنى دەكەن، ئەويش سەيرى ئەوان دەكات(٤٠).

له مجاهد وەرگيراوە كەوا دەڵێت: پياو بە كاروكردەوە چاكەكانى كوڕەكەى، لە گۆڕەكەيدا مژدەى پىٚ دەدرێت لە دواى خۆيدا(٤١).

***

{له پەسندكردنو باشزانينى تەلقين كردنى مردوو لەناو گۆڕدا}

هەروەها بەڵگەش لەسەر ئەمە ئەوەى دەكرێت كردەوەيەكى كۆنى خەڵكە و تاكو ئێستاش لە تەلقين كردنى مردوو لەناو گۆڕەكەيدا، ئەگەر چى گوێشى لێبێت بەلاّم هيچ كەڵكو سوودى بۆى نابێتو بىٚ ئەنجامە، لەبارەى ئەمە پرسيار لە ئيمامى أحمدرحمه الله كرا بە باشزانينى، و ئەو ناڕەزايى لەسەر ئەو كارە دەربڕى.

له حەديسێكى لاوازدا ڕيوايەت دەكرێت كەوا الطبراني لە (المعجم)ەكەى باسى دەكات لە حەديسێكى أبى أمامە دەڵێت: پێغەمبەرﷺ دەفەرمووێت: (إذا مَاتَ أحَدكُم فَسَويتم عَليهِ التُراب فليقم أحَدكم عَلى رَأْس قَبْرِه، ثُمَّ يَقُول: يَا فلان إبْن فلانَة فإنَّه يَسمَع وَلا يجيب، ثُمَّ لِيَقل: يَا فلان إبن فلانة الثَانِيَة، فَإنَّه يَستوي قاعِداً، ثُمَّ ليقل: يَا فلان إبن فلانة يقول: أرشَدنا رَحِمكَ الله وَلكنَّكُم وَلا تَسْمَعُون، فَيَقول: اذكُر مَا خَرَجت عَلَيهِ مِن الدُّنيا شَهادَة أنْ لا إلهَ إلاّ الله وَأنَّ مُحَمَّداً رَسُول الله، وَأنَّكَ رضيت بالله رَبَّاً، وَبالإسلام ديناً، وَبمُحَمد نَبِياً، وَبالقرآنِ إمَامَاً، فَإنَّ مُنكَراً وَنَكيراً يتأخَذ كُل واحِد مِنهَا وَيَقُول: انْطَلِق بِنا، مَا يَقعدنا عِندَ هذا وَقَد لقِن حجته؟

(٤٠) شرح الصدور: ١٣٩.

(٤١) أهوال القبور: ١٩٨.

وَيَكُـون الله وَرسـوله حجيجـه دونهمـا).فقـال رجـل: يـا رسـولالله، فـان لم يعـرف أمه؟قال:((ينسبهُ إلى أمّه حواء)) [٤٢].

واته: (ئەگەر یەكێك لە ئێوە مرد كاتێ خۆڵتان بەسەریداكرد با یەكێكتان لەسـەر گۆڕەكەی بوەستێت، پاشان بڵێت: ئەی فلانی كوڕی فلانە ئافرەت، جا ئەو لە پێـوە دەوەستێت، پاشان دیسان بڵێتەوە: ئـەی فلانـی كـوڕی فلانـە ئـافرەت مردووەكـە دەڵێێت: ڕێنماییمان بكە ڕەحمەتی خودات لێبێت بەڵام ئێوە گوێتان لێ نابێـت، بـا بڵێت: بەبیر خۆت بێنەوەبەوەی كە لە دونیادا دەرچوویت (شَـهادَة أنْ لا إلـهَ إلاّ الله وَأنَّ مُحَمَّداً رَسُول الله) وە تۆ ڕازی بوویت بەو خودایـە كـە پـەروەردگارت بێـت، بـە ئیسلامیش ئاینو ڕێبازت بێت، و بە محمد پێغەمبەرت بێت، و قورئـانیش پـەیامو پێشەوات بێت، جا مونكیرو نەكیر كەوا دوو فریـشتەی پرسـیاركەرن یـەك لـەدوای یەكدا دێن جا دەڵێن: بۆمان هەستەوە، كێ یە كەوا لەلای ئەو دامادەنیشێنێ كـە تەلقین دراوە؟ ئەوكاتە خوداو پێغەمبەرەكەی دەبێتـە پـشتو پـەنای ئـەو بێجگـە لەوان) ئینجـا پیاوێـك ووتـی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا، ئەگـەر دایكـی نەناسـرا؟ فەرمووی: (ئەوكاتە دەگەڕێندرێتەوە بۆ دایكی حەوا).

جا ئەگەر ئەو حەدیسە نەش سەلمێنرا، ئەوا دەبێت لەو كـارە بـەردەوام بێـت لـە گشت گێژەلووكەو كۆسپو تەگەرەیەك بەبێ ئینكاری كردنێكی تەواو لەو كارەدا.

هەروەها أبو داود بە ئیسنادێكی (خراپ نیە) ڕیوایەتی كردووە كـەوا پێغەمبـەر (درودی خـوای لەسـەر بێـت) ئامـادەی تـەرمی پیاوێـك بـوو، كاتێـك ناشـتیان فەرمووی: (سَلّوا لأخِيكُم التثبِيت فَإنَّهُ الآن يُسأل) [٤٣]. واتە: (سەلام لـە براكـەتان بكەنو دڵو دەروونی جێگیر بكـەن چـونكە ئـەو ئێـستا پرسـیاری لـێ دەكرێـت).

[٤٢] - مجمع الزوائد: ٢/٣٢٤.

(٤٣) سنن أبي داود: (٣٢٢١).

پێغەمبەرﷺ هەواڵی داوە کەوا ئێستا پرسیاری لێ دەکرێت، و ئەگەر پرسیاریشی لێ بکرێت ئەوا گوێی لە تەلقینەکە دەبێت.

هەروەها لەپێغەمبەرﷺ وەرگیراوە کەوا دەفەرموویێت: (أنَّ الميِّت يسْمَع قرع نَعالهم إذا وَلّوا منصَرفِين). واتە: (مردوو گوێی لە دەنگی نەعلەکانیانە کاتێك ئەوێ بەجێ دەهێڵن).

عبدالحق لە هەندێك پیاوچاکان باس دەکاتو دەڵێت: برایەکم مرد، لە خەومدا بینیمو ووتم: ئەی براکەم، حاڵت چۆن بوو کاتێك لە گۆڕەکەت داندرایت؟ ووتی: کۆمەڵەیەك ئاگریان بۆ هێنام جا ئەگەر دوعا خوازێك دوعای بۆ نەکردبام بەهیلاك دەچووم[٤٤].

هەروەها شبیب کوڕی شیبە دەڵێت: دایکم لە کاتی سەرەمەرگدا وەسیەتی کردم، ووتی: ئەی کوڕەکەم، ئەگەر منتان ناشت ئەوا لەلای گۆڕەکەم بوەستە، بڵێ: ئەی دایکی شبیب، بڵێ لا إلـهَ إلاّ الله، جا کاتێ ناشتمان لەلای گۆڕەکەی وەستامو ووتم: ئەی دایکی شبیب بڵێ: لا إله إلاّ الله، پاشان ڕۆیشتم، کاتێك شەو داهات لە خەومدا بینیم ووتی: ئەی کوڕەکەم، خەریك بوو بەهیلاك بچم ئەگەر تۆ بە لا إله إلاّ الله فریام نەکەوتبایت، ئەی کوڕەکەم بەڕاستی تۆ وەسیەتەکەی منت بەجێ گەیاند[٤٥].

إبن أبی الدّنیا باسدەکات، لە تماضر کچی سهل خێزانی أیوب کوڕی عیینە دەڵێت: سفیان کوڕی عیینەم لە خەودا بینی، ووتی: خودای گەورە پاداشتی چاکەی أیوبی برام بداتەوە، بەڕاستی زۆر سەردانم دەکات کەوا ئەمڕۆش لەلام بوو، جا أیوب ووتی: بەڵێ ئەمڕۆ چوومە گۆڕستان چوومە لای گۆڕەکەی[٤٦].

---

(٤٤) أحوال القبور: ٤٩.

(٤٥) المنامات: ٣٠.

(٤٦) أحوال القبور: ٢٠٤.

له عماد كوڕی سلمة دەگێڕدرێتەوە، له ثابت، ئەویش له شهر كوڕی حوشب كـەوا الصعب كوڕی جثامةو عوف كوڕی مالك برا بوون، صعب به عـەوفی ووت: براكـەم هەر یەكێكمان پێش ئەویتر مرد با ئەوی دیكه بێته لایو چـاودێری بێـت، ووتـی: ئایا ئەمه دەبێت؟ ووتی: بەڵێ، جا صعب مرد، عەوف له خـەودا بـینی وەك ئـەو وابوو بچێته لای، ووتی: ووتم: ئەی براكەم، ووتی: بەڵێ، ووتم: چیتان لێكرا؟ ووتـی پاش نارەحەتیو گرفتێكی زۆر لێمان خۆشبوو، ووتـی: جـا پارچـەیەكی ڕەشـم لـه گەردنی دیت، ووتم: ئەی بـرا ئـەوه چـیه؟ ووتـی: ده دینـارم لـه فلانـه جوولەكـه وەرگرتبوو، وا له گیرفانمدایه برۆ بیدەرێ، بزانه براكـەم هـەر شـتێك ڕووی دابێـت لـەناو بنەماڵەكـەم پـاش مـردنم ئـیللا هەواڵەكـەی بـەمن گەیـشتووه هـەتاكو پشیلەیەكمان هەبوو لەو ڕۆژانه مردووه، بزانه كچێكم هەیه پاش شەش ڕۆژی دیكه دەمرێت برۆ ئامۆژگاری چاكەی بكه.

جا كاتێك ئەمانـه هاتـەدی ووتم: ئەمـه تـەنها فێركارێـك هەیـه، چـوومه لای خێزانەكەی، ووتیان: بەخێر بێیت عەوف ئاوا بەم شێوه وازتان له براكەتان هێنـاوه؟ بۆچی نزیكمان نەكەوتوویتیەوه لەوەتەی صعب مـردووه ووتـی: بیـانووم هێنایـەوه وەكو خەڵكی، جا سەیری هەگبەكەیم كردوو هێنامه خوارەوه ئەوەی تیای بوو دەرم هێنا، جا پێچراوه یاخود توورەگەیـەكم بـینی كـەوا دینارەكـانی تێـدابوو، ئینجـا بەدوای جوولەكەكەدا گەڕام، پێم ووت: ئایا تۆ هیچ شتێكت لەسەر صـعب هەیـه؟ جوولەكەكه ووتی: خوا ڕەحم به صعب بكات ئەو لـه هاوڕێكـانی پێغەمبـەر ﷺ بوو ئەمه بۆ ئەوه، ووتم: پێم بڵێ، ووتی: بەڵێ، ده دینارم پێی دابوو، جـا پارەكـەم گەڕاندەوه بۆ ئەو، ووتی: سوێند بەخوا ئەمەش له پیاو ماقووڵیو پیاوچاكی ئـەوه، ووتی: ووتم: ئەوه یەكێكیان.

ووتی: جا ووتم: ئایا هیچ ڕووداوێك هەیـه لـەناو ئێـوه لـەپاش مردنـی صـعب ڕوویدابێت؟ ووتیان: بەڵێ، ئەمه لەناو ئێمه ڕوویداوه، وه ئەمەش ڕوویداوه، ووتی:

ووتم: باسی بکەن، ووتیـان: بـەڵێ پـشیلەیەك لـەو ڕۆژانـە مـرد، جـا ووتم: ئەمـە دووەمیان.

ووتم: کوا کچی براکەم؟ ووتیان: یاریدەکات، جا چـوومە لایو دەسـتم بەسـەری داهێنا، کەوا ئەو تای لێبوو حاڵی زۆر شپرزە بوو، ئینجا ووتم: ئامۆژگاریم کرد بـە کاری چاکە، جا پاش شەش ڕۆژکچەکە وەفاتی کرد[٤٧].

ئەمەش لە زیرەکیو تێگەیشتنی عەوفەرحمه الله، کە ئەو لە سـەحابەکان بـوو لـە کاتێکدا وەسیەتی الصعب کوڕی جثامـةی جـێ بـەجێ کـرد لـەپاش مردنـی، جـا ڕاستیو دروستی قسەکەی ئەوی زانی سەبارەت بەو دە دینـارەی کـە صـعب پێـی گووت کەوا لە گیرفـانی دایـە، پاشـان پرسـیاری لـە جوولەکەکـە کـرد، ئەمـەش هاوشێوە بوو لەگەڵ ئەو خەونەی کە بینی بووی، ئینجا عـەوف دروسـتی کارەکـەی یەکلایی کردەوە، جـا پارەکـەی دا بـە جوولەکەکـە، ئەمـەش تێگەیـشتنێکە کـە شـــایانی تێگەیـــشتووترین خەڵکـــە، و زاناترینیـــان، ئەمانـــە ســـەحابەکانی پێغەمبەرنﷺ، ڕەنگە زۆربەی ئەوانـەی لـەپاش ئەوانـدا دێـن ئینکـاری ئـەوە دەکـەن و دەڵـێن: چـۆن دروسـتە بـۆ عـەوف کـەوا ئـەو پارانـە بگەڕێنێتـەوە بـۆ جوولەکەیەك کـە لـە خـەودا بینیوویـەتی لـە کاتێکـدا صـعب ئـەو پارانـەی بـە هـەتیوەکانی و مـاڵو منداڵـەکانی خـۆی بـەجێ هێـشتووە؟ وە هاوشـێوەی ئـەم تێگەیشتنو شارەزایی یە کەوا خودای گەورە تایبەتی کـردووە بـۆ ئـەوان جگـە لـە خەڵك چیرۆکی ثابت کوڕی قـەیس کـوڕی شمـاس، کـەوا عومـەر کـوڕی عبـدالبرو هەندێکی تر باس دەکات، أبـو عمـر دەڵێـت: عبـدالوارث کـوڕی سـفیان بۆمـانی گێڕایەوە، ئەویش لە قاسم کوڕی أصبغ، ئەویش لـە أبـو الزنبـاع روح بـن الفـرج، ئەویش لە سعید کوڕی عفیر و عبدالعزیز کوڕی یحیى المدنی، ئـەوانیش لـە مالـك کوڕی ئەنەس، ئەویش لە ثابت کوڕی قەیس کـوڕی شمـاس: کـەوا پێغەمبـەرﷺ

(٤٧) شرح الصدور: ٣٥٢.

پێی فـەرمووە: (يَـا ثَابْـت، أمـا تَرضـى أنْ تَعـيش حَمِـيداً وَتَقتـل شَـهِيداً وَتَـدخُل الجَنَّة؟).قال مالك: فَقتلَ ثابت بن قيس يوم تاقيامة شهيداً واتە: (ئەی ثابت، ئايـا رازی نابيت ژيانێكی سـەربەرزو سوپاسـگوزار بـژيتو بەشـەهيدی بمريـتو بـچيتە بەهەشت؟) مالك ووتی: جا ثابت كوڕی قەيس لە (يوم اليمامـة) ئـەو ڕۆژەی خـوا ويستی لەسـەر بوو شەهيد كرا.

أبو عمر دەڵێت: وا هيشام كوڕی عمـار ڕيوايـەتی كـردووە، ئـەويش لـە صـدقة كوڕی خالد، دەڵێت عبدالرحمن كوڕی يزيد كـوڕی جـابر بۆمـانی گێڕايـەوە ووتـی: عطاء الخراسانی بۆمی گێڕايەوەو ووتی: كچی ثابت كوڕی قەيس كـوڕی شمـاس بـۆ منی گێڕايەوە، ووتی: كاتێك ئەم ئايەتە دابەزی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّـذِينَ آمَنُـوا لَـا تَرْفَعُـوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ﴾ {الحجرات: ٢}

واتــە: (ئــەی ئــەو كەســانەی باوەڕتــان هێنــاوە، دەنگتــان بەســەر دەنگــی پێغەمبەرﷺ بەرز مەكەنەوە لەكاتی گفـتو گـۆدا)، بـاوكی هاتـەوە ماڵەكـەی خۆی، جا دەرگای لەسەر خۆی قەپات كرد، لەوكاتەدا پێغەمبەرﷺ پێـی زانـی، بەدوايدا ناردیو لەم بارەيەوە پرسياری لێكرد، ووتی: مـن پيـاوێكم دەنگـم بـەرزو گەورەيە دەترسم كارو كردەوەكانم بە فيڕۆ بـڕوات، جـا پێغەمبـەرﷺ فـەرمووی: (لَسْت فِيهِم بَل تعيِش بِخَير وَتَمُوت بِخَير). واتە: (تـۆ لـەوان نيـت بـەڵكو بـەخێرو چاكە دەژيتو بە خێرو چاكەش دەمريت).

هەروەها كچی ثابت كوڕی قەيس كوڕی شماس دەڵێت: پاشان خودای گەورە ئـەم ئايەتەی دابەزانـد: ﴿إِنَّ اللَّـهَ لَـا يُحِـبُّ كُـلَّ مُخْتَـالٍ فَخُـورٍ﴾ {لقمـان: ١٨} واتـە: (بەڕاستی خوا ئەو كەسانەی خۆش ناوێت كە خۆ هەڵكێشو فەخر فرۆشو فيزاوين) جا دەرگای لەسەر خۆی پێوەدا، جا دەستی بە گريان كرد، خۆی لە پێغەمبەرﷺ وون كرد، ئينجا پێغەمبەرﷺ بەدوايـدا نـاردیو هـەواڵی پرسـی، ووتـی: ئـەی پێغەمبەری خوا، من جوانيم خۆش دەوێت، و حەز دەكـەم خـۆم لـەناو قەومەكـەم

وونکەم، جا پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (لَسْتَ مِنهُم بَل تعيش حَمِيداً، وَتقتل شَهيداً، وَتدخل الجَنَّة) (٤٨). واتە: (تۆ لەوان نیت بەڵکو بە ژیانێکی گەورەو سوپاسگوزار دەژیت، و بە شەهیدی دەمریت، ودەچیتە بەهەشت).

هەروەها کچی ثابت دەڵێت: جا کاتێك (یوم الیمامە) بوو باوکم لەگەڵ خالدی کوڕی وەلید دەرچوو بۆ موسەیلەمە، کاتێك پێی گەیشتن‌و بۆیان دەرکەوت ثابت‌و سالم کە خاوریێ أبو حذیفة بوون ووتیان: ئەمە چییە ئێمە لەگەڵ پێغەمبەرﷺ شەڕمان دەکرد، پاشان هەریەکەیان چاڵێکی لێدا، ئینجا خۆیان جێگیر کرد بەشەڕ هاتن تاوەکو کوژران، ئەو ڕۆژە لەلای ثابت قەڵغانێکی بەنرخ هەبوو، پیاوێك لە موسڵمانان نووست لە خەویدا ثابت دێتە لای، پێی ووت: ڕێنماییت دەکەم بە وەسیەتێك، نەکەیت بڵێیت ئەوە خەونە، لەبیری نەکەیت، کاتێك من کوژرام پیاوێك لە موسڵمانان بەلامدا تێپەڕی، قەڵغانەکەی منی برد، ماڵەکەی لە دووری خەڵکە، لەلای ماڵەکەی ئەسپێکی لێیە بە گوریسێکی گرژ بەستراوەتەوە لەوێ قەڵغانەکە داپۆشراوە، و لەسەر داپۆشراوەکەش زینێك هەیە، بڕۆ لای خالد با ئەو بەدوای قەڵغانەکەمدا بگەڕێ‌و بیباتەوە، و کاتێك چوویە مەدینە بڕۆ لای خەلیفەیەکی پێغەمبەرﷺ، بە مانای: أبو بکر الصدیق، پیاوەکە هاتە لای خالدو پێی ڕاگەیاند، جا بەدوای قەڵغانەکەدا گەڕاو هێنایەوە، جا ئەبو بەکر باسی لە خەونەکەی کردوو وەسیەتەکەی بە دروست دانـاو ووتی: هیچ کەسێك ناناسم وەسیەتەکەی لەپاش مردنیدا بڕیاری لەسەر بدرێت جگە لە ثابت کوڕی قەیسرضي الله عنه (٤٩). ئەوەی ئەبو عومەر باسی کرد کۆتایی هات.

جا خالدو ئەبو بەکری صدیق‌و ئەو سەحابەیەی لەگەڵیدا بوو ڕێکەوتن لەسەر کارکردن بەو خەونە، وە جێبەجێ کردنی وەسیەتەکەی و سەندنەوەی قەڵغانەکە لە

---

(٤٨) الاستعاب: ١/ ١٨٣.

(٤٩) مجمع الزوائد: (٩/ ٣٢٠)، وە شرح الصدور.

دەستی ئەو کەسەی داگیری کردبوو، ئەمەش ڕەسەنترین‌و پوختترین تێگەیشتنە لـە ئاین.

ئەگەر بهاتایە أبو حنیفەو أحمدو مالك ڕازیبان بە قسەی داواکـراو لـە هـەردوو هاوسەرەکە ئەوا بەبێ ئەویتر چاك نەدەبوو ببێتـە خێـرو سـەددقە بـۆ خێزانەکـەی، ئەمەش باشترینانە، وە بێگومان خودای گەورە یاسای بۆ سنووری ئافرەت داناوە بە باوەڕهێنانی ژن‌و مێرد بەوەی لە نێوانیاندایە، ئەمەش ئاشکراترین بەڵگەیە لەسەر ڕاسگۆیی پیاوەکە.

خودای پاك‌و بێگەرد یاسای دانـاوە بـۆ ڕازی بـوونی هـەردوو داواکـراو لەسـەر وازهێنانی مردووەکانیان ئەگەر لـە سـەفەردا مـرد، و وەسـیەتکرا بـە دوو پیـاوی ناموسڵمان وەك شایەت، جا میراتگرەکە بەسەر خیانەتی هەردوو وەسیەتکراوەکەدا چوو بەوەی کە ئـەوا سـوێند بـە درۆ بـە خـودا دەخـۆن‌و مـافی ئـەوان بـۆ خۆیـان دەگەڕێننەوە، دەبێت دوو کەسی دیکە لە خزمی نزیکی مردووەکە بێت لـە جیـاتی ئەوان ئامادە بکرێن کـە شـایەتی ئـەوان لـە شـایەتی دوو پیاوەکـەی تـر ڕاسـت‌و دروستتر بێت، و ئەمەش خودای گەورە لە کۆتایی سوورەتی (المائـدة) دایبەزاندووە، لە کۆتایی قورئانیشە کە دابەزیووە، ئەمـەش سـەحابەکان پـەیڕەویان کـردووە لـە پاشان کاریان پێکردووە.

لەسەر ئەمەش کارکردنی سەرۆکێکی دادپـەروەر لـە دەرهێنـان‌و وەرگرتنـەوەی شتە دزراوەکان لە پیاوی دزو جەردە هەتا زۆر کـەس هەیـە ئینکـاری ئـەو شـتە دەکات‌و پاڵپشتیان دەکات ئەگەر شتەکەیان دزی بێت.

خودای گەورە قسەی کردووە لەبارەی ئەو شایەدەی کە شـایەتی داوە لـە نێـوان یوسفی ڕاستگۆو خێزانی عەزیزی میسر کـەوا حـوکمی ڕاسـتگۆیی یوسـف‌و درۆی ژنەکەی دا لەگەڵ ئەوەش خزمی ئەوان بوون، و خودای گەورە لەم بارەیەوە ناڕەزایی

دەرنەبڕی، بەڵکو خوای گەورە قسەکانی بە بەڵگە هێناوەتەوە[٥٠]. پێغەمبەر ﷺ هەواڵی داوە: لە پێغەمبەری خودا سلیمان کوڕی داود: کەوا حوکمی نێوان دوو ئافرەتی کرد کە هەردووکیان بانگەوازی ئەوەیان دەکرد کە ئەو منداڵە بچووکە لە مێردەکەیەتی‌و هی ئەوە کاتێك ووتی: (أئتُوني بالسّكين أشَقُّ الوَلَد بَينَكما، فَقَالَتْ الكُبرى نَعم رَضيتُ بِذلِكَ لِلتسلي بِفقد إبن صَاحِبَتها، وَقالَتْ الأُخرى: لا تَفْعَل هُوَ إبنها فَقَضى بِهِ لَها)[٥١]. واتە: (چەقۆیەکم بۆ بێنن تاوەکو منداڵەکە بکەم بە دوو پارچە لە نێوانتاندا، جا ئافرەتە گەورەکە ووتی: بەڵێ من ڕازیم بەمە بۆ دڵخۆشکردن بە لەدەستدانی کوڕی خاوەنەکەی، و ئافرەتە بچووکەکە ووتی: ئەم کارە نەکەی چونکە ئەمە کوڕی ئەوە، جا کوڕەکەی گەڕاندەوە بۆ ئافرەتە گەورەکە). ئەمە شەفەقەت‌و ڕەحمەت‌و بەزەیی یە کە دڵی ئافرەتەکە پێی هەستا کە بۆ یەکێکی تر لێداوە، وە بە زیندوویی دەمێنێتەوە، هەر ئەمەش چاوەڕوان دەکرێت.

ئەمەش باشترین‌و دادپەروەرترین حوکم‌و یاسایە، وە شەریعەتی ئیسلامیش بڕیار لەسەر ئەم جۆرە نموونەیە دەدات‌و شایەتی لە ڕاستی‌و دروستی دەدات.

مەبەستیش لە وەڵامدانەوەی ئەوانەی پرسیار دەکەن، و ئەگەر مردوو ئەو زانیاریانەی بە درێژی‌و بە کورتی زانی، جا زانیاریشی بە سەردانی زیندووان‌و سەلام کردن لێی و دوعاو پاڕانەوە لە بۆی لە پێشترو شیاو ترە.

❊ ❊ ❊

(٥٠) سەیری ئایەتەکانی(٢٦,٢٧,٢٨) لەسوورەتی(یوسف) بکە.

(٥١) موسلیم ڕیوایەتی کردووە(١٧٢٠).وە(مسند أحمد) ٢/٣٤٠.

ئایا ڕۆحی مردووەکان بە یەکتر دەگەن
وە سەردانی یەکتر دەکەن و یەکتر دەدوێنن یاخود نا؟

هەروەها ئەمەش مەسەلەیەکی پیرۆزو چارەنووسێکی گەورەیە، وەڵامەکەشی لە ڕاستیدا ڕۆحەکان دوو بەشن: ڕۆحەکانی ئەشکەنجەو ئازار دەرەکان و ڕۆحەکانی بەخشندەو بەختەوەرەکان، جا ڕۆحە ئازار دەرەکان سەرقاڵو خەریکن بە خۆیان بەوەی لە ئازارو ئەشکەنجە دانو ناپرژێنە سەر هاموشۆکردنی یەکترو بە یەکتر گەیشتن، بەڵام ڕۆحە شادمانو بەخشندەکان کە بەندکراو نین ئەمانە دەگەن بەیەكو یەکتر دەدوێننو سەردانی یەکتریش دەکەن هەروەك لە دونیا دەیانکرد، بەڵام ئەمانە لە ئەهلی دونیا نین، و هەر ڕۆحێك لەگەڵ ئەو هاوڕێیەی دەبێت کە کاروکردەوەی وەك ئەو بووە، ڕۆحی پێغەمبەرﷺ لەگەڵ هاوڕێی هەرە بەرزە کە خودای گەورەیە، خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَن يُطِعِ اللّهَ وَالرَّسُولَ فَأُوْلَـئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاء وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَـئِكَ رَفِيقًا﴾{النساء: ٦٩}. واتە: (ئەوەی فەرمانبەرداری خواو پێغەمبەر بکات، جا ئەوانە لەگەڵ ئەو کەسانەدا بن (لە بەهەشتی بەریندا) کە خوا نازو نیعمەتی ڕژاندووە بەسەریاندا لە پێغەمبەرانو ڕاستگۆیانو شەهیدانو پیاوچاکان، ئای کە ئەوانە هاوەڵو هاوڕێو هاودەمێکی چاكو بێ وێنەن). ئەم ژیانو کاروبارە جێگیرە لە دونیا، و لەجیهانی بەرزەخدا، لە جیهانی جەزاو پاداشت دانەوەدا، مرۆڤیش لەگەڵ ئەو کەسەیەکە لەو سێ ژیانو جیهانەدا خۆشی دەوێت.

هەروەها جەریر ڕیوایەت دەکات: لە منصور، ئەویش لە أبی الضحی، ئەویش لە مسروق دەڵێت: سەحابەکانی پێغەمبەرﷺ دەڵێن: ئەی پێغەمبەری خودا لەوانەیە ئەگەر لە دونیا لێت جیابینەوە و ئەگەر مردیو بەرز بوویەوە بۆ سەروی

ئێمە جارێکی دیکە نەت بینینەوە، جا خودای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿وَمَن يُطِعِ اللّهَ وَالرَّسُولَ فَأُوْلَـئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاء وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَـئِكَ رَفِيقًا﴾{النساء: ٦٩}[٤٢].

الشعبی دەڵێت: پیاوێك لە ئەنسارەکان بە گریان هاتە لای پێغەمبەرﷺ جا فەرمووی: (ما یبکیك یا فلان؟). واتە: (ئەی فلان بۆچی دەگری؟) پیاوەکە ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا، سوێند بەو خودایەی کە هیچ خودایەکی دیکە نیە جگە لە ئەو تۆم لە خۆشم خۆشتر دەوێی، وە من لەگەڵ ماڵو منداڵەکەم باسی تۆمان دەکردو یادمان دەکردیت بۆیە هاتوومە خزمەتت تا وەکو بت بینم، جا مردنی تۆو خۆمم بیرکەوتەوە، زانیوومە کە من لەگەڵت کۆ نابمەوە تەنها لە دونیادا نەبێت، وە تۆ لەگەڵ پێغەمبەراندا بەرز دەبیتەوە، و زانیوومە کاتێك دەچمە بەهەشت مەنزڵگایەکەم لە مەنزڵگای تۆ نزمترە، جا پێغەمبەری خوداﷺ هیچ وەڵامی نەداوە، ئەو کاتە خودای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿وَمَن يُطِعِ اللّهَ وَالرَّسُولَ فَأُوْلَـئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاء وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَـئِكَ رَفِيقًا﴾{النساء: ٦٩} تاوەکو دەفەرموێت: ﴿وَكَفَى بِاللّهِ عَلِيماً﴾ (النساء: ٧٠).

خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ* ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً* فَادْخُلِي فِي عِبَادِي* وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ {الفجر: ٢٧-٣٠}. واتە: (ئەی خاوەنی دڵو دەروونی پڕ لە ئارامی، بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت کە تۆ لەو ڕازیتو ئەویش لە تۆ ڕازیە، دە بچۆرە ڕیزی بەندە چاکە نازدارو بەڕێزەکانمەوە، بچۆرە بەهەشتە خۆشە ڕازاوەکەمەوە) بە مانای: بچۆ بۆ لای بەندە چاکەکان و لەگەڵیاندابە، ئەمەش لەکاتی مردندا بە ڕۆح دەوترێت.

---

(٤٢) سەیری: تەفسیری قرطبي(٥/ ٢٧٢) بکە.

له چیرۆکی شەوڕۆی پێغەمبەرﷺ له حەدیسێکدا عەبدوڵلای کوڕی مسعود دەڵێت: کاتێك شەوڕەو بە پێغەمبەرﷺ کرا بە إبراهیم‌و موساو عیسا گەیشت عليهم السلام، باسی ڕۆژی دواییان کرد، له إبراهیم دەستیان پێکرد پرسیاریان لەو بارەیەوە لێکرد بەلآم لەبارەی ڕۆژی دوایی هیچ زانیاری نەبوو، پاشان پرسیاریان له موسا کرد ئەویش هیچ زانیاری لەسەری نەبوو، تاوەکو پرسیارەکەیان بردە لای عیسا عليه السلام.

جا عیسا فەرمووی: خودای گەورە پەیمانی داومەتێ بە دەنگێکی نزم‌و لەسەرخۆ، جا باسی دەرچوونی دەجالی کرد. فەرمووی: دادەبەزم‌و دەیکوژم، لەوکاتە خەڵکی دەگەڕێنەوە وولآتی خۆیان یەئجوج‌و مەئجوج پێشوازیان لێ دەکەن، ئەوانە لە هەموو بەرزاییی‌و کون‌و کەلەبەرێکەوە دادەبەزن، بەلای هیچ ئاوێکدا تێپەڕنابن ئیللا دەیخۆنەوە، و بە لای هیچ شتێکدا تێناپەڕن ئیللا تێکی دەدەن‌و خراپی دەکەن، ئینجا خەڵکەکە هانا بۆ لای من دێنن‌و منیش داوای یارمەتی لە خودای گەورە دەکەم جا دەیانمرێنێت، و لەبەر بۆنی پیسی ئەوان زەوی پڕ دەبێت، دیسان هات‌و هاوار بۆ لای من دەهێنن جا لە خودا دەپاڕێمەوە، لەوکاتەدا خودای گەورە لە ئاسماندا بارانێك دەنێرێت‌و ئاوەکە لاشەکانیان هەڵدەگرێت‌و دەیانبات، فڕێیان دەداتە ناو دەریا، پاشان چیاکان دەتەقنەوە، زەویش وەك پێستەی خۆشکراو ڕادەخرێت‌و فراوان دەبێت، جا خودای گەورە پەیمانی ئەوەی پێداوم‌و هەردەبێت، جا ڕۆژی دوایی لەلای خەڵك وەك سکپڕێکی تەواوکەر لە ئان‌و ساتدایە کەس نازانێت کەی لە ناکاو بۆیان دێت‌و لە دایك دەبێت ئایا بە شەو یان بە ڕۆژ دەبێت. الحاکم وە البیهقی باسیان کردووە(٥٣).

---

(٥٣) سەیری: المستدرك (٢/ ٣٨٤) بکە.

• ئەمەش دەقێکە لە یەکتر دوواندنو گفتوگۆ کردنی ڕۆحەکان

خودای پاكو بێگەرد هەواڵی داوە لەبارەی شەهیدەکان کەوا ئەوان زیندوونو لەلایەن خودای گەورەوە ڕزقو ڕۆزییان پێدەدرێت، و ئەوان مژدە دەدەنە ئەو کەسانەی کە هێشتا پێیان نەگەیشتوون لەدواوەی ئەواندان، ئەوانە مژدە دەدەن بە بەخشندەو چاکەیەك لەلایەن خودای گەورەوە بۆ ئەوان دانراوە، و ئەمەش بەڵگەیە لەسەر بەیەکتر گەیشتنیان لە سێ ڕووەوە، یەکەمیان: ئەوان لەلایەن خودای گەورەوە ڕزقو ڕۆزیان پێدەدرێت، ئەگەر زیندووش بن دەبێت بەیەکتر بگەن. دووەمیان: ئەوانە بێگومان مژدە دەدەنە براکانیان بە هاتن بۆ لایانو بەیەکتر گەیشتنیان. سێ یەمیان: ووشەی مژدە بەیەکتر دەدەن لە زمانەوانیدا بەمانای ئەوانە یەك بۆ یەکتر مژدە دەنێرن وەك لەگەڵ یەکتر تێکەڵ بوون.

هەروەها لەم بارەیەوە زۆر قسە کراوە...

جا لەوانە: کەوا صالح کوڕی بشیر باسیکردووە، دەڵێت: لەپاش مردنی عطاء السلمي لەخەودا بینیم، پێم ووت: خوا ڕەحمت پێ بکات لە دونیادا هەردەم خەمبار بوویت، جا ووتی: سوێند بەخوا لێرەدا پاداشتەکەم بە خۆشیو شادمانیەکی نەبڕاوەیە، جا پێم ووت: تۆ لە چ پلەو پایەیەك دایت؟ ووتی: لەگەڵ ئەو کەسانەدام کە خودای گەورە نازو نیعمەتی ڕژاندووە بە سەریاندا لە پێغەمبەرانو ڕاسگۆیانو شەهیدانو پیاوچاکاندا[٥٤].

وە عەبدوللای کوڕی المبارك دەڵێت: (سفيان الثوري)م لە خەودا بینی، پێم ووت: خودای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: گەیشتم بە محمدو کۆمەڵەکەی[٥٥].

صخر کوڕی ڕاشد دەڵێت: لە پاش مردنی عبدالله کوڕی المبارك لە خەودا بینیمو پێم ووت: ئایا تۆ نەمردوویت؟ ووتی: بەڵێ، ووتم: ئەی خودای گەورە چی لێکردی؟

(٥٤) المنامات ژمارە (٥٦)، وە سەیری: صفة الصفوة (٣/ ٣٣٠) بکە.

(٥٥) المنامات ژمارە (٤٥).

ووتی: خودای گەورە لێم خۆش بوو لێخۆشبوونێك کە هەموو تاوانێکی دەورە داوە. ووتم: ئەی سفيان الثـوري؟ ووتی: بەخ بەخ ئەو لەگەڵ ئەو کەسـانەدايە کـە خـودای گەورە نازو نيعمەتی بەسەر ڕژانـدوون لـە پێغەمبـەرانو ڕاسـتگۆيانو شـەهيدانو پياوچاکان، ئەوانە هاوەڵو هاوڕێو هاودەمی چاكو بێ وێنەن[٥٦].

إبن أبي الدنيا لە حەديسێکی حماد کـوڕی زيـت بـاس دەکـات، لـە هـشام کـوڕی حسان، ئەويش لە حفصەی کچی ڕاشد دەڵێت: مروان المحلمي دراوسێی من بوو، کە ئەو قازييەکی تێگەيشتوو بوو، حفـصە ووتـی: جـا مـرد لـە ڕووخـساريدا خـەمو خەفەتێکی زۆر ديار بوو،

ووتی: جا لە خەودا بينيم، ووتم: ئەی باوکی عبدالله خودای گەورە چی لێکـردی؟ ووتی: منی خـستە بەهەشت، ووتم: پاشان چيتر؟ ووتی: پاشان بەرز بوومەوە بۆ لای هاوەڵە بەرێزەکان، ووتم: پاشان چيتر؟ ووتی: پاشان بەرز بوومــەوە بـۆ لای هاوەڵـە نزيکەکان، ووتم: لە براکانت کێت ديت؟ ووتی: الحسن وإبن سـيرينو ميمـون کـوڕی سياهم بينی.

حماد دەڵێت: هشام کوڕی حسام ووتی: دايکی عبدالله بۆی گێڕامەوە، کە ئەو لە باشترين ئافرەتانی خەڵکی بەسرە بـوو ووتـی: کـاتێ نووسـتم لـە خـەودا چـوومە مەنزڵگايەکی خۆشو چاك، پاشان چوومە ناو ڕەزو بێستانێك، ئەوەی بە بيرم دێـت ماشاء الله جێگايەکی خۆش بوو، پياوێکم بينی لەسەر سيسەمێکی زێڕ ڕاکـشابوو وە لە دەورەيدا کەنيزەکی خزمەتکار هەبوو کە پەرداغو پيالەيان بە دەستەوە بـوو، دايکی عبدالله ووتی: بەڕاستی من زۆر سەرم سوڕما لەو شتە چاکەی کە بينيم جـا ووتيــان: ئەمــە مــروان المحلمــي پێـشوازی لێکــردم، جــا ڕاسـتبووەوەو لەســەر سيسەمەکەی دانيشت، دايکی عبدالله ووتی: لـە خەوەکەمـدا هەڵـسام هـەر لـەو سەعاتەدا بينيم جەنازەکەی مروان بە بەردەرگاکەمدا تێپەڕی.

---

(٥٦) سەرچاوەی پێشوو، ژمارە (٦٣).

لەهەندێ سوننەتی دروست بە ڕاشکاوانە باس لە بەیەکگەیشتنی ڕۆحەکانو یەکتر ناسینیان دەکات. إبن أبی الدنیا دەڵێت: محمد کوڕی عبداللە کوڕی بزیغ بۆی گێڕامەوە، کەوا فضیل کوڕی سلیمان النمیری خەبەری پێدام، ئەویش لە یحیی کوڕی عبدالرحمن کوڕی أبی لبیبە، ئەویش لە باپیریەوە ووتی: کاتێك بشیر کوڕی البراء کوڕی معمور کۆچی دوایی کرد دایکی بشیر زۆر دڵتەنگو خەمبار بوو، جا ووتی: ئەی پێغەمبەری خودا، هێشتاش لە (بني سلمة) خەڵکی دەمرێتو لەناودەچێت، جا ئایا مردووەکان یەکتر دەناسن؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (نَعم وَالذي نَفسي بيَدِهِ يا أم بشير إنَّهم ليتعارفونَ كما تتعارَف الطير في رؤوس الشجرة) واتە: (بەڵێ سوێند بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ئەی دایکی بشیر ئەوان یەکتر دەناسن هەروەك چۆن باڵندە لەسەر دارو درەخت یەکتر دەناسن). جا دایکی بشیر دەڵێت: ئەی فلان، سەلامت لێ بێ، جا دەڵێ: سەلام لە تۆش بێت، ئینجا دایکی بشیر دەڵێت: سەلام بۆ بشیر بنێرە(٥٧).

إبن أبی الدنیا لە حەدیسێکی سفیاندا باس دەکات، ئەویش لە عمرو کوڕی دینار، ئەویش لە عبید کوڕی عمیر دەڵێت: ئەهلی گۆڕستان قسە دەربارەی یەکتر دەکەن، جا ئەگەر مردوویان بۆ هات دەڵێن: فلان چی کردووە؟ جا دەڵێت: صالح، فلان چی کردووە؟ ئەوی دیکە دەڵێت: صالح، فلان چی کردووە؟ دەڵێت: ئایا بۆلای ئێوە نەهاتووە؟ یاخود بە پێش ئێوە نەکەوتووە؟ دەڵێت: نەخێر، جا دەڵێت: إنَّا لله وَإنَّا إلَيهِ راجِعون، بە ڕێگایەکدا ڕۆیشتووە جگە لە ڕێگاو بەرنامەی ئێمە(٥٨).

هەروەها صالح المری دەڵێت: پێیان ڕاگەیاندووم کەوا لە کاتی مردندا ڕۆحەکان بەیەکتر دەگەن، جا ڕۆحی مردووەکان بەو ڕۆحە دەڵێت کە لە لاشەکەی دێتە دەرەوە: ئایا جێگاکەت چۆنە؟ ئایا لە چ لاشەیەکدا بوویت لە لاشەیەکی پاكو

---

(٥٧) المنامات: ژمارە (١٤)، وشرح الصدور: (١٣٣).

(٥٨) شرح الصدور: ١٣٥.

خاوێن یاخود لە لاشەیەکی پیس دابوویت؟ پاشان دەگرییێت تاوەکو گریان بەسەریدا زاڵ دەبێت[٥٩].

هەروەها عبید کوڕی عمیر دەڵێت: کاتێك مردوویەك دەمرێت بە ڕۆحەکان دەگات هەواڵی لێ دەپرسن هەروەك چۆن خەڵکی پرسیارو هەواڵ لە سوار دەکات فلان چی لێهاتووە؟ جا ئەگەر ووتی: مردووە، و نەهاتۆتە لایان، دەڵێن: ئەو چۆتە دۆزەخ.

هەروەها سعید کوڕی المسیب دەڵێت: ئەگەر پیاوێك مرد کوڕەکەی پێشوازی لێدەکات هەروەك چۆن کەسێکی وونو نادیار پێشوازی لێدەکرێت[٦٠].

دیسان عبید کوڕی عمیر دەڵێت: ئەگەر من نائومێد بووم لە پێکگەیشتنی ئەو کەسەی لە بنەماڵەکەم مردووە ئەوا خەمو خەفەت هۆگرم دەبێت لەکاتی مردندا[٦١].

هەروەها معاویە کوڕی یحیی دەگێڕێتەوە: لە عبداللە ی کوڕی سلمە، کەوا أبا رهم السمعی بۆی گێڕاوەتەوە، ئەویش أبا أیوب الأنصاري بۆی گێڕاوەتەوە: کەوا پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: (إنَّ نَفس المؤمن إذا قبِضت تلقَاها أهْل الرَّحمة مِن عِندَ الله كما يَلتَقِي البشير في الدّنيا، فَيَقولون: انظروا أخاكم حتى يستريح فَإنّهُ كانَ في كَرب شَديد، فَيَسأَلُونهُ: ماذا فَعَلَ فلان؟ وَماذا فَعلت فلانة؟ وَهَل تَزَوجت فلانة؟ ماذا سَأَلوهُ عَنْ رجلٍ ماتَ قَبلهُ قالَ: إنَّهُ ماتَ قَبلي، قالُوا: إنَّا لله وَإنَّا إلَيهِ راجِعون ذُهب به إلى أمه الهاوية فَبِئست الأم وَبِئست المربية) [٦٢].

واتە: (کاتێك ڕۆحی ئیماندار دەکێشرێت ئەوا لەلایەن پەروەردگارەوە دەگاتە ئەهلی ڕەحمەت هەروەك لە دونیادا بە یەکتر دەگەن، جا دەڵێن: سەیری براکەتان بکەنو

---

(٥٩) المنامات: ژمارە (٦٠).

(٦٠) سەرچاوەی پێشوو: ژمارە (١٥).

(٦١) شرح الصدور: ١٣٦.

(٦٢) سەرچاوەی پێشوو: ١٣٣، وە سەیری: مجمع الزوائد: (٢/ ٣٢٧) بکە.

ئاگاتان لێی بێت تا وەکو پشوو دەدات چونکە ئەو لە ناخۆشیەکی زۆر توند دابـوو، جا پرسیاری لێ دەکەن: فلان کەس چی لێهاتووە؟ و فلانە ئـافرەت چـی لێهـاتووە؟ ئایا فلانە کەس شووی کردووە؟ ئەگەر پرسیاری لێبکەن لـەبارەی پیاوێـك کـە لـە پێش ئەودا مردووە دەڵێت: ئەو لە پێش مندا مرد، جـا دەڵێـت: إنَّـا لله وَإنَّـا إليـهِ راجِعُون کە ئەو چۆوەتە جێگایەکی ناخۆش ئـەو کاتـە دایکـی دڵتـەنگ دەبێـت و بەخێوکەرەکەشی دڵتەنگ دەبێت).

هەروەها لە حەدیسێکدا يحيى کوڕی بـسطام گێڕاویەتیەوە، ئەویش دەڵێت مـسمع کوڕی عاصم بۆ مـنی گێڕاوەتـەوە: پـاش دوو سـاڵ لـە مردنـی عاصـم الجحـدريم لەخەودا بینی، پێم ووت: ئایا تۆ نەمردوویت؟ ووتـی: بـەڵێ، ووتم: ئێـستا تـۆ لـە کوێی؟ ووتی: سوێند بە خوا لە باخچەیەکم لە باخچەکانی بەهەشت منو یەکێك لە هاوڕێکانم، هەموو شەوی هەینی کۆ دەبینەوەو لەگەڵ بکـر کـوڕی عبـدالله المزنـی گفتوگۆ دەکەینو پێك دەگەینو هـەواڵی ئێـوە دەپرسـین، ووتم: ئایـا لاشـەکانتان یاخود ڕۆحەکانتان؟ ووتی: ئەی هاوار لاشەکانمان نەماوە بـەڵکو ڕۆحـەکان بەیـەکتر دەگەن[٦٣].

❊ ❊ ❊

ئایا ڕۆحی زیندووەکان و ڕۆحی مردووەکان بەیەکتر دەگەن یاخود نا؟

شایەتو بەڵگەکانی ئەو مەسەلەیە زیاترە لـەوەی کـەوا تـەنها خـودای گـەورە هەژماری کردووە. و هەستی ڕاستەقینە لە دادپەروەرترین شـایەتی دانەکانـە، جـا ڕۆحی زیندووەکان بە ڕۆحی مردووەکان دەگات هەروەك ڕۆحی زیندووەکان بە یەکتر دەگەن، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الأنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِـي لَـمْ تَمُـتْ

(٦٣) ئەم باسە لە سەرەتای کاروباری یەکەم باسکراوە.

فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ {الزمر: ٤٢} واتە: (هەر خوايە كە گيانەكان دەكێشێت لەكاتی مردنياندا، هەروەها ئەو گيانەش كە نەمرد لە خەوەكەيدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە، جا ئەو كەسەی خوا بڕياری مردنی دابێت ڕۆحەكەی دەگرێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەی، ئەو كەسەش كە ڕۆژی تەواو نەبووبێت دەينێرێتەوە بۆی تا كاتێكی دياريكراو، بەڕاستی ئا لەو دياردانەدا چەندەها بەڵگەو نيشانەی زۆر هەيە بۆ كەسانێك كە تێفكرن‌و بيركەنەوە).

أبو عبدالله كوڕی مندە دەڵێت: أحمد كوڕی محمد كوڕی إبراهيم بۆمانی گێڕايەوە، ئەويش لە عبدالله كوڕی حسين الحرانی، ئەويش لە باپيری أحمد كوڕی أبی شعيب، ئەويش لە موسى كوڕی أعين، ئەويش لە مطرف، ئەويش لە جعفر كوڕی أبی المغيرة، ئەويش لە سعيد كوڕی جبير، ئەويش لە إبن عباس لەبارەی ئەم ئايەتەوە ووتی: پێم ڕاگەياندراوە لەكاتی نووستندا ڕۆحەكانی زيندوو مردووەكان بەيەك دەگەن، لە نێوان خۆياندا پرسيار لە يەكتر دەكەن، جا خودای گەورە ڕۆحی مردووەكان دەگرێت، و ڕۆحی زيندووەكانيش دەنێرێتەوە لاشەكانيان[٦٤].

لە تەفسيرەكەيدا إبن أبی حاتم دەڵێت: عبدالله ی كوڕی سليمان بۆ ئێمەی گێڕايەوە، ئەويش لە الحسين، ئەويش لە عامر، ئەويش لە أسباط، ئەويش لە السدی لەبارەی ئەم ئايەتە پيرۆزە: ﴿وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا﴾ {الزمر: ٤٢}. واتە: (ئەو گيانەش كە نەمرد لە خەوەكەيدا)، دەڵێت: لە خەوەكەيدا دەيمرێنێت جا ڕۆحی زيندو و مردووەكان سەردانی يەكتر دەكەن‌و خۆيان بە يەكتر دەناسێنن، ووتی: جا ڕۆحی زيندووەكە دەگەڕێتەوە لاشەكەی لە دونيادا تا وەكو ڕۆژی تەواو

---

(٦٤) شرح الصدور: ٣٥١.

دەبێت، وە ڕۆحی مردووەکەش دەیەوێت بگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی جا خوای گەورە بەندی دەکات نایەڵێت بگەڕێتەوە[٦٥].

ئەمەش یەکێکە لەو فەرموودەیەی کە لە ئایەتەکەدا هاتووە، یەکەمیان ئەوەیە گرتنی ڕۆحەکە هەر کەسێك دەمرێت بە مردنێکی ئاسایی، و ناردنەوەی ڕۆحەکەش بۆ ئەو کەسەی دەمرێت بە مردنێکی خەوتوو، مانا لەسەر ئەو فەرموودەیەش: کەوا ڕۆحی مردووەکە دەمرێت جا خودای گەورە دەیگرێت‌و نایگەڕێنێتەوە بۆ لاشەکەی پێش ڕۆژی قیامەت، بەڵام ڕۆحی خەوتوو دەمرێت پاشان دەنێردرێتەوە بۆ لاشەکەی تا ماوەیەکی دیکە، ئینجا بە مردنێکی تر دەمرێت.

فەرموودەی دووەم لە ئایەتەکەدا: گرتن‌و ناردنەوەی ڕۆحەکە لە ئایەتەکە هەردووکیان دەمرێت بە مردنێکی خەوتوو، جا ئەو کەسەی کات‌و ڕۆژەکەی تەواو کردبێت ئەوا ڕۆحەکەی دەگیرێت‌و ئەوکاتە ناگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی، بەڵام ئەو کەسەی کات‌و ڕۆژەکەی تەواو نەکردبێت ئەوا ڕۆحەکەی دەگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی تا وەکو تەواوی دەکات، و شێخی ئیسلام ئەم فەرموودەیەی هەڵبژاردووە، دەڵێت: قورئان‌و سوننە بەڵگەیە بەسەریدا، دەڵێت: خودای پاك‌و بێگەرد باسی گرتنی ئەو ڕۆحەی کردووە، کەوا بە مردنێکی خەوتوو دەمرێت، بەڵام ئەو ڕۆحەی بە مردنێکی ئاسایی دەمرێت وەسفی ئەم جۆرەی نەکردووە بە گرتن‌و ناردنەوەی ڕۆحەکە، بەڵکو ئەوە بەشی سێ یەمە.

ئەوەی پەسند دەکرێت ئەوا فەرموودەی یەکەمە، چونکە خودای گەورە هەواڵی داوە بە دوو مردن: مردنی گەورە ئەویش مردنی ئاساییەو مردنی بچووك ئەمە مردنی خەوتنە، ڕۆحەکانیش دابەش دەکرێن بۆ دوو بەش: بەشێکی مردن بەسەریدا هات‌و کۆتایی پێهات ئەوا ڕۆحەکەی لەلای خۆی دەگرێت، ئەوەش کەوا بە مردنێکی ئاسایی دەمرێت، و بەشێکیشی هێشتا ئەجەلەکەی ماوە بۆیە ڕۆحەکەی

---

(٦٥) شرح الصدور: ٣٥١.

دەگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی بۆ تەواوکردنی ئەجەلو وادەی خۆی، بۆیە خودای پاكو بێگەرد حوکمی گرتنو گەڕاندنەوەی بۆ هەردوو مردنەکە داناوە کە یەکەمین جار باسکرا: جا ئەوە گرتنو بەند کردنە، ئەمەش ڕەوانەکراوە یاخود گەڕاندنەوەیە، و هەواڵی داوە ئەوەی کە نەمرد ئەمەیان مردووە لە خەوتنی دا، بێگومان ئەگەر مردنی خەو دابەش بکرابا بۆ دوو بەش مەرگی مردنی ئاسایی و مردنی خەو ئەوا خودای گەورە نەیدەفەرموو: ﴿وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا﴾ {الزمر: ٤٢}. چونکە هەرکەسێك گیانی دەرچێت دەمرێت، بۆیە خوای گەورە بێ گومان هەواڵی داوە ئەو نەمردووە، جا چۆن پاش ئەمە دەفەرمووێت: ﴿فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ﴾ {الزمر: ٤٢}. واتە: (جا ئەو کەسەی خوا بڕیاری مردنی دابێت ڕۆحەکەی دەگرێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی).

بۆ ئەو کەسەی پشتگیری ئەم بۆچوونە دەکات پێویستە بڵێت: کە ئەم فەرموودەیە: ﴿فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ﴾ {الزمر: ٤٢}. پاشان ئەوەی دەیمرێنێت بە خەوێکی مردووانە بێگومان ئەمە خودایە یەکەمجار دەیمرێنێت بە خەوێکی مردووانە، پاش ئەمە مردن بەسەریدا زاڵ دەبێت، وە بۆ لێکۆڵینەوەش ئایەتەکە بە دوو جۆر لێکدەدرێتەوە، چونکە خودای گەورە باسی دوو مردن دەکات: مردنی گیان دەرچوون مردنی خەوتن، و باسی گرتنی مردنی گیان دەرچوون دەکاتو ناردنو گەڕاندنەوەی ئەوی دیکەشیان، زانراویشە کەوا خودای گەورە ڕۆحی هەموو کەسێك دەگرێت ئەگەر مردنی ئاسایی بێت لە خەودا یاخود لە هەستانەوەدا، ناردنو گەڕاندنەوەی ڕۆح بۆ ئەو کەسەی نەمردووە، جا دەفەرمووێت: (اللّهُ يَتَوَفَّى الأَنْفُسَ حِينَ مَوتِها). واتە: (هەر خوایە کە گیانەکان دەکێشێت لە کاتی مردنیاندا). هەر خۆی کاردەکات بەوەی هەر کەسێك مرد لە هۆشیاریو هەستانەوەدا هەر کەسێکیش مرد لە خەوەکەیدا.

بێگومان ئەمەش بەڵگەیە لەسەر بەیەکگەیشتنی ڕۆحی زیندوو مردووەکان کەوا زیندوو مردووەکە لە خەوەکەیدا دەبینێت، زانیاریو هەواڵ دەداتە زیندووەکە کەوا هیچی لێ نازانێت، هەواڵی لەناکاوو بەڕێکەوتی بۆ دەهێنێت، هەروەك لە ڕابردوو ولە داهاتووشدا هەواڵ دەدات، ڕەنگە خەبەر بدات بە پارەو پولێك کە لە جێگایەکدا شاردوویەتیەوە جگە لەو کەس پێی نەزانێت، لەوانەشە خەبەر بدات بە قەرزێك لەسەری، شایەدیو بەڵگەش لەمانە باسکراوە.

هەروەها ڕاگەیەندراوە لەمەدا کەوا مردووەکە هەواڵی کارێك دەدات هیچ کەسێك لەم جیهانەدا پێی نەزانێت، ئەمەش ڕاگەیاندراوە کە هەواڵ دەدات بەوەی کە تۆ دێیت بۆ لای ئێمە لەم کاتەو لەو کاتەدا و ئەمەش ڕوویداوە، لەوانەیە هەواڵی هەندێك کاروبار بۆ زیندووەکە بنێرێت جگە لەو کەس نایزانێت، چیرۆکی الصعب کوڕی جثامةو ووتەکەی عوف کوڕی مالك کەوا چی پێ ووت باسمان کرد، وە باسی چیرۆکی ثابت کوڕی قیس کوڕی شماسمان کرد دەربارەی هەواڵ پێدانی بەوەی قەڵغانەکەی بینیووە هەروەها ئەو قەرزەی لەسەریەتی.

چیرۆکی صدقە کوڕی سلیمان الجعفری، هەواڵی کوڕەکەی کە لە پاش ئەو چ کارێکی کرد، وە چیرۆکی شبیب کوڕی شیبە، و قسەی دایکی لەبارەی ئەو پاش مردنی کە ووتی: خودا پاداشتی چاکەت بە خێر بداتەوە کاتێك ئەم تەلقینەی دا لا إلهَ إلا الله، و چیرۆکی الفضل کوڕی الموفق لەگەڵ کوڕەکەی، کەوا چۆن هەواڵی پێدا لەسەر زانیاری سەردانی کردنی.

هەروەها سعید کوڕی المسیب دەڵێت: عبدالله ی کوڕی سلامو سلمان الفارسی پێك گەیشتن یەکێکیان بەویتری ووت: ئەگەر تۆ پێش من مردی وەرە لامو هەواڵم بدەرێ چیت کرد کاتێك گەیشتیت بە خودای خۆت، و ئەگەر منیش پێش تۆ مردم دێمە لاتو هەواڵت دەدەمێ، ئەویتر ووتی: ئایا مردووەکانو زیندووەکان بە یەکتر دەگەن؟ ووتی: بەڵێ، ڕۆحەکانیان لە بەهەشتدا بۆ هەر کوێیەك دەیەوێت دەڕوات،

ووتی: جا فلان مرد له خەودا پێی گەیشت، ئینجا ووتی: پشت بـه خـوا ببەسـتەو مژدەت دەدەمێ من هەرگیز نەمبینیوە هیچ شـتێك وەك پـشت بەسـتن بـە خـوا باشتر بێت[٦٦].

هەروەها العباس کوڕی عبدالمطلب دەڵێت: زۆر حەزم دەکرد لە خەودا عمر ببینم نەمدەبینی تەنها جارێك لە نزیك شوێنێك بینیم، جا بینیم ئـارەقی لـە نێوچـاوانی خۆی دەسڕیەوە و دەیووت: ئەوە ئێستا کاتی بەتاڵی‌و حەوانەوەمە خەریك بوو ماڵم کاول دەبوو ئەگەر نەگەیشتبام بە خودای بەسۆزو بەخشندە[٦٧].

کاتێك مردن زۆری بۆ شریع کوڕی عابد الشمالی هێنا، عضیف کوڕی الحارث چووە لای، ووتی: ئەی أبا الحجاج، ئەگەر توانیت پاش مـردن بێیتـە لامـان و هـەواڵمان بـدەیتێ کـەوا چـیت بینیـووە، ووتـی: ئەمـە پـەیڤێکی پەسـندە لـە لای خـاوەن تێگەیشتوانی ئاین، ووتی: زەمانێك تێپەڕی‌و نەیبینی، پاشان لەخەویدا بینی، پێی ووت: ئایا تۆ نەمردووی؟ ووتی: بەڵێ، ووتی: حاڵت چۆنە؟ ووتی: خوای گـەورەمان تاوانەکانی لەسـەر ئێمە هەڵگرت و هـیچ کەسـێك لـە ئێمـە لـەناو نەچـوو تـەنها (الأحراض). ووتم: الأحراض چیە؟ ووتی: ئەو کەسانەن بە پەنجەکانیان ئیشارەت بـۆ شت دەکەن[٦٨].

هەروەها عبدالله کوڕی عمر کوڕی عبدالعزیز دەڵێت: لەپاش مردنـی بـاوکم لـە خەودا بینیم هەروەك لە باخچەیەك دابێت، سێوی بۆمن هەڵدەدا، جا یەکەمەکەیان کوڕ بوو، ووتم: چ کارێك لە هەموویان باشترە؟ ووتی: تۆبـەو ئیـستیغفارکردن ئـەی کوڕەکەم[٦٩].

---

(٦٦) المنامات: ژمارە (٢١)، وە شرح الصدور: ٣٠٨.

(٦٧) المنامات: ژمارە (٢٢)، وە شرح الصدور: ٣٠٨.

(٦٨) شرح الصدور: ٣٤٩.

(٦٩) سەرچاوەی پێشوو: ٣٧٢.

هەروەها مـسلمەی کـوڕی عبـدالملك لـە خـەودا لـەپاش مردنـدا عمـر کـوڕی عبدالعزیزی بینی، پێی ووت: ئەی ئەمیری ئیمانـداران، خۆزگـە دەمزانـی لـەپاش مردنتدا حاڵت چۆنە؟ ووتی: ئەی مسلمە تا ئەمەیە، کاتەکەم بەسـەر چـوو سـوێند بەخوا هەرگیز پشووم نـەداوە تـەنها ئێـستا نـەبێت، ووتـی: ووتم: ئـەی پێـشەوای موسڵمانان ئێستا لە کوێیـت؟ ووتـی: لەگـەڵ ئەوانـەی لەسـەر ڕێگـای ڕاسـتن لـە (بەهەشتی عدن)م[70].

صالح البرّاد دەڵێت: زرارە کوڕی أوفیم بینی لەپاش مردنیدا، ووتم: خـوا ڕەحمـت پێبکات چیان پێووتی و چیت ووت؟ پشتی لە من کـرد، ووتم: خـوای گـەورە چـی لێکردی؟ ووتی: سەبارەت بە بەخشندەیی‌و چاکەی ئەو ڕێزی لێنام‌و چاکەی لەگەڵدا کردم. ووتم: ئەی أبو العلاء کوڕی یزید برای مطرف لە کوێیە؟ ووتی: ئەو لـە پلـە بەرزەکانە، ووتم: چ کاروکردەوەیەك لەلای ئێوە باشە؟ ووتی: پشت بەستن بە خـوداو بێ ئومێد نەبوون[71].

هەروەها مالك کوڕی دینار ووتی: مسلم کوڕی یـسارم بـینی لـەپاش مردنیـدا، سەلامم لێکرد کەچی ئەو وەڵامی سەلامەکەی نەدامەوە، پێم ووت: چی قەدەغەت دەکات کەوا وەڵامی سەلام نەدەیتەوە؟ ووتی: من مردووم جا چۆن دەتوانم وەڵامـی سەلامەکەت بدەمەوە؟ جا پێم ووت: لە پاش مردن بەچی گەیشتیت؟ ووتی: سوێند بە خوا بە سامناکی‌و بە لەرزینی توندی ئێسکەکان گەیشتم ووتی: پێم ووت: ئەی لەدوای ئەو چی بوو؟ ووتی: چی لـە خـودای گـەورە دەبـینی‌و ڕەچـاوی دەکـەیت؟ چاکەکانی لە ئێمە وەرگرت‌و لە تاوانەکانمان خۆش بوو، جا ئەوانەی لە دوای ئێمـەن ئەوانیش دێنە لای ئێمە، ووتی: پاشان مالك هاواری کردو قیژاندی‌و بەلادا کەوت‌و

---

(٧٠) المنامات: ژمارە (٢٧).

(٧١) سەرچاوەی پێشوو: ژمارە (٢٨).

لە هۆش خۆی چوو، ووتی: پاش ئەمە چەند ڕۆژێك بە نەخۆشی مایەوە، پاشان دڵی لە لێدان کەوتو مرد(٧٢).

سهێل برای حزم ووتی: مالیکی کوڕی دینارم بینی لە پاش مردنیدا، پـێم ووت: ئەی باوکی یحیی، خۆزگە دەمزانی بەچی پێشوازیت لە خوای گەورە کردووە؟ ووتی: بە تاوانێکی زۆر پێشوازیم لێکرد بەڵام خوای گـەورە لەبـەر بـێ گومـانیو نیـەت چاکی لەسەرمی سڕیەوە(٧٣).

کاتێك رجاء کوڕی حیوە مرد خێزانی عابد لە خەودا بینیو ووتی: ئـەی بـاوکی المقدام، چۆن بوون؟ ووتی: بەرەو خێر، بەڵام زۆر ترساینو ڕاچـڵەکین لـە دوای ئێـوە وامانزانی قیامەت هەستا ووتی: ووتم: وە دوای ئەو؟ ووتی: جا هاوەڵانی بەهەشـت بە بارە قورسەکانیان هاتن تا وای لێهـات قەرەباڵغیـەکی زۆریـان لەبـەر دەرگاکـە دروستکرد.(٧٤).

هەروەها جمیل کوڕی مرَّە دەڵێت: مروق العجلی بۆ من براو هاوڕێم بوو، ڕۆژێـك پێم ووت: هەریەکێك پێش هاوڕێکەی مـرد بـا هاوڕێکـەی بێتـە لای، بـا هـەواڵی پێبدات بەوەی بەسەری هاتووە، ووتی: جا مروق مرد، خێزانەکەم لە خەویدا بـینی هاتە لای ئێمە هەروەك پێشتر دەهات، و لە دەرگایدا هەروەك پێـشتر لـە دەرگـای دەدا، خێزانەکەم ووتی: منیش هەسـتام دەرگاکـەم بـۆی کـردەوە هـەروەك پێـشتر دەمکردەوە، جا ووتم: ئەی أبا المعتمـر فـەرموو وەرە ژوورەوە بـۆ مـاڵی براکـەت، ووتی: چۆن بێمە ژوورەوە لە کاتێکدا مردنم چەشتووە، بـەڵکو هـاتووم بـۆ ئـەوەی بەجوانی پێتان بڵێم کە خودای گەورە چی لێکردم، بزانە کـەوا مـنی گێـڕا بـە لـە نزیکەکانی خۆی(٧٥).

---

(٧٢) المنامات: ژمارە (٣٠).

(٧٣) سەرچاوەی پێشوو: ژمارە (٣٢).

(٧٤) سەرچاوەی پێشوو: ژمارە (٣٧).

(٧٥) سەرچاوەی پێشوو: ژمارە (٣٨).

کاتێك محمد بن سيرين مرد هاوڕێکانی زۆر خەفـەتبار بـوون بـۆی جـا لـە خـەو بینیان لە حاڵەتێکی باش دابوو، ووتی: ئەی براکەم، مـن تـۆم بـینی زۆر دڵخـۆش بووم ئەم حاڵەتە باشیەت لە چی دایە؟ ووتی: سـەرووی مـن بـە حـەفتا پلـە بـەرز بووەوە، ووتم: بەڵکو ئێمە تۆمان بینی لەوە باشتر بوویت؟ ووتی: ئەمە بە درێـژایی خەمو خەفەتەکەی بوو[٧٦].

إبن عینیە ووتی: سفیان الثوریم لە خەودا بینی، جا ووتم: وەسـیەتو ڕێنمـاییم بکە، ووتی: خۆت لە زانستو مەعریفەتی خەڵك کەمتر بزانە[٧٧].

هەروەها عمار کوڕی سیف دەڵێت: الحسن کوڕی صالحم لـە خـەودا بـینی، پـێم ووت: زۆر بە هیوا بووم بە گەیشتنت چیت لایە پێمان بڵێ. ووتی: مژدەت دەدەمێ هیچ شتێکم نەبیبیوە چاکتربێت لە گومان چاکی خودای گەورە[٧٨].

کاتێك ضیغم کوڕی العابد مرد هەندێك لە هاوڕێکانی لە خەودا بینیان، ووتـی: ئایا سەلاواتت لەسەر من نەدا؟ ووتی: کاتێك بیرم کەوتەوە تـۆ بـەرز بوویـت، جـا ووتی: ئەگەر سەلاواتت لەسەر من بدابا سوودم بۆ تۆ دەبوو[٧٩].

هەروەها کاتێك رابعـة مرد ئافرەتێکی هاوڕێی لە خەویدا بینی کـەوا لەسـەریدا بەرگێکی درەوشاوەو تارایەك لە سوندسی لەبـەرا بـوو، بـە جبەیـەك کفـن کرابـوو تارایەکی ئاوریشمی پێوە بوو، جا پێی ووت: چیت کردووە کەوا بـەو جبەیـە کفـن کراوی و ئەو تارا ئاوریشمەت بەسەرەوەیە؟ ووتی: سوێند بە خوا ئـەو لەبـەر مـنی داکەندو گۆڕی بەوەی کەوا دەیبینی لەبەرمدایە، و بەو کفنـە داپۆشـیم، و مـۆری لەسەردا، وە بەرز کرامـەوە لـە بەرزاییـەکان بـۆ تـەواوکردنی چـاکەکانم تـا ڕۆژی قیامەت، ووتی: پێم ووت: لەبەر ئەمەیە لە ڕۆژەکانی سەر دونیا کارت دەکرد؟ جا

---

(٧٦) المنامات: ژمارە (٤٠).

(٧٧) المنامات: ژمارە (٤٤)، وە شرح الصدور: ٣٦٨.

(٧٨) المنامات: ژمارە (٤٨).

(٧٩) المنامات: ژمارە (٥٠).

ووتی: ئەی ئەمە بەس نیە کاتێك کەرامەتو بەخشندەیی خوای گەورەم دەدیت بۆ پیاوە چاکەکانی؟ ئینجا پێم ووت: ئەی عبدەی کچی أبی کلاب چی بەسەر هات؟ ووتی: ئەی هاوار ئەی هاوار سوێند بە خوا ئەو پێش ئێمە کەوت بۆ پلەو پایە بەرزەکان، ووتی: ووتم: جا بەچی؟ لەگەڵ ئەوەش لەناو خەڵکیدا لەو خوا پەرستتر هەبوو؟ ووتی: ئەو زۆر بیری لە دونیا نەدەکردەوە بەوەی بەیانی دەکاتەوە یاخود ئێوارە دەکاتەوە، جا ووتم: ئەی أبو مالك واتە ضیغم چی کردووە؟ ووتی: هەرکاتێ بیەوێت سەردانی خودای گەورەو میهرەبان دەکات، ووتی: ووتم: ئەی بشر کوڕی منصور چی کردەوە؟ ووتی: بەخ بەخ خودای گەورە بەسەریدا ڕژاند بەرز بووەوە بۆ ئەو شوێنەی ئەو بە هیوا بوو بۆی. ووتی: ووتم: ئامۆژگاریم بکە بە کارێك لە خودای گەورە نزیك ببمەوە، ووتی: پێویستە زۆر یادی خودا بکەیت بێگومان لەناو گۆڕەکەت ئاسوودە دەبیت[٨٠].

کاتێك عبدالعزیز کوڕی سلیمان العابد مرد هەندێك لە هاوڕێکانی بینیان پۆشاکێکی سەوزی لەبەردا بوو، و لەسەر سەری تاجێکی مرواری هەبوو، جا ووتی: لە دووری ئێمە چۆن بوویت و تامی مردن چۆن بوو؟ کاروبارەکانت چۆن بینی لەوێ؟ ووتی: دەربارەی مردن ئەوا پرسیار مەکە لە توندی ئێشو ئازاری و خەمو خەفەتی تەنها ئەو کەسەی خوای گەورە ڕەحمی پێبکات و ئەو هەموو عەیبو تاوانێکی لە ئێمە شاردەوە، ئەگەر بە چاکەو بەزەیی ئەو نەبوایە پێی نەدەگەیشتین[٨١].

هەروەها صالح کوڕی بشر ووتی: کاتێك عطاء السّلمی مرد لە خەومدا بینیم، ووتم: ئەی باوکی محمد، ئایا تۆ لە کۆمەڵەی مردوان نیت؟ ووتی: بەڵێ، ووتم: ئەی پاش مردن چۆن بوویت لەوێ؟ ووتی: سوێند بە خوا لەناو خێرو چاکەیەکی زۆر دام،

(٨٠) المنامات: ژمارە (٥١)، وە سەیری: صفة الصفوة: ٤/ ٢٩ بکە.

(٨١) المنامات: ژمارە (٥٣).

و خودای گەورە بەخشندەو لێخۆشبووە، ووتم: سوێند بە خوا تۆ لە دونیادا زۆر خەمبارو دڵتەنگ بوویت، ئینجا زەردەخەنەیەکی هاتو ووتی: سوێند بە خوا پاداشتەکەی دامەوە بە شادمانیەکی درێژو خۆشیەکی بەردەوام، ووتم: ئەی تۆ لە چ پلەو پایەیەك دایت؟ ووتی: ﴿مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاء وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَـئِكَ رَفِيقًا﴾ {النساء: ٦٩}[٨٢]. واتە: (لەگەڵ ئەو کەسانە داین لە (بەهەشتی بەریندا) کە خوا نازو نیعمەتی بەسەردا رژاندووە لە پێغەمبەرانو راستگۆیانو شەهیدانو پیاوچاکان، ئای کە ئەوانە هاوەڵو هاورێو هاودەمێکی چاكو بێ وێنەن).

هەروەها کاتێك عاصم الجدری مرد یەکێك لە خزمەکانی لە خەودا بینیان، جا ووتی: ئایا تۆ نەمردووی؟ ووتی: بەڵێ، ووتی: جا تۆ لە کوێیت؟ ووتی: سوێند بەخوا من لە مێرگێکم لە مێرگەکانی بەهەشت منو یەکێك لە هاورێکانم، هەموو شەوانی هەینی کۆدەبینەوە و بەیانیەکەشی بۆ لای بکر کوری عبدالله المزنی دەچین، هەواڵی ئێوەمان دەداتێ، ووتی: ووتم: لاشەکانتان یاخود رۆحەکانتان؟ ووتی: ئەی هاوار لاشەکان لەناو چوون، بەڵکو رۆحەکان بەیەکتر دەگەن[٨٣].

مرة الهمذانی ئەوەندە سوجدەی بردبوو تاوەکو خۆڵ نێوچاوانی خوارد، جا کاتێك مرد پیاوێك لە خزمەکانی لە خەودا بینی، شوێنی سوجدەکەی هەروەك ئەستێرەیەکی درەوشاوە وابوو، جا ووتی: ئەم شوێنەوارە چیە کەوا من لە نێو چاوانی تۆ دەبینم؟ ووتی: ئەمە شوێنی سوجدەکەیە کەوا خۆڵ خواردوویەتی بە نوور داپۆشراوە، ووتی: ووتم: ئەی پلەو پایەت چیە لە دوا رۆژدا؟ ووتی: باشترین پلەو پایەیە، مەنزڵگایەکە کەوا کەس لێی ناگوازرێتەوەو ناشمرن[٨٤].

---

(٨٢) المنامات: ژمارە (٥٦)، وصفة الصفوة: ٣/ ٣٣٠.

(٨٣) ئەم حەدیسە پێشتر باسکراوە.

(٨٤) المنامات: ژمارە (٦٥)، وصفة الصفوة: ٣/ ٣٤.

هەروەها أبو يعقوب القاري دەڵێت: لە خەودا پیاوێکی گەنم ڕەنگی زۆر درێژم بینی و خەڵکی بەدوای دەکەوتن، ووتم: ئەمە کێ یە؟ ووتیان: ئەمە وەیسی قەرەنی یە، جا منیش بەدوای کەوتم، ووتم: خوا ڕەحمت پێبکات ڕێنماییم بکە، ڕووی خۆی لەمن گرژ کرد جا وتم: ئەی ڕێنماییکار ڕێنماییم بکە، ئینجا ڕازی بوو ڕووی خۆی دامێ، ووتی: لەکاتی خۆشەویستیدا ئارەزووی ڕەحمەتی خوا بکە، وە لە کاتی تاوانو یاخی بوونتدا ئاگاداری تۆڵەسەندنەوەی بە، هیچ کاتێك لە پاڕانەوە لێی دامەبڕە، پاشان ڕۆیشتو بەجێی هێشتم[٨٥].

هەروەها إبن السَّماك دەڵێت: مسعرم لە خەودا بینی، ووتم: چ کارو کردەوەیەك باشتر دەبینیت؟ ووتی: دانیشتن لەگەڵ ئەوانەی یادی خودا دەکەن[٨٦].

الأجلح دەڵێت: سلمەی کوڕی کهیلم لە خەودا بینی ووتم: چ کارو کردەوەیەك باشتر دەبینی؟ ووتی: هەڵسانەوە لە شەودا[٨٧].

هەروەها أبو بکر کوڕی أبی مریم دەڵێت: لەپاش مردنیدا وفاء کوڕی بشرم بینی، ووتم: ئەی وەفا چیت کرد؟ ووتی: پاش هەموو تێکۆشانو ماندووبوونێك ڕزگارم بوو، ووتم: جا چ کارو کردەوەیەکتان باشتر بینیووە؟ ووتی: گریان لە ترسی خودای عز وجل[٨٨].

اللیث کوڕی سعد: لە موسی کوڕی وردان، کەوا ئەو عبداللە ی کوڕی أبی حبیبەی بینیووە لەپاش مردنیدا، جا ووتی: چاکەو خراپەکانم پێ نیشان درا، لە چاکەکانم دا بینیم هەندێك دەنکە هەنارم لەسەر زەوی هەڵگرتەوەو خواردم، و لە خراپەکانیشم دا بینیم دوو هێڵ لە ئاوریشم لە مەندیلەکەمدا هەبوو[٨٩].

---

(٨٥) المنامات: ژمارە (٦٦).

(٨٦) المنامات: ژمارە (٦٩).

(٨٧) المنامات: ژمارە (٧٠).

(٨٨) المنامات: ژمارە (٧١).

(٨٩) المنامات: ژمارە (٧٥).

هەروەها سنيد کوڕی داود ووتی: کوڕی براکەم جویریەی کوڕی أسماء بۆی گێڕامەوە ووتی: ئێمە لە عەبادان بووین، گەنجێك لە دانیشتوانی کوفە هاتە لامان کەوا خواپەرست دیار بوو، لە ڕۆژێکی زۆر گەرمدا مرد، ووتم: خۆمان فێنك دەکەینەوە پاشان کەلوپەلەکانی ڕێك دەخەین، جا نووستم بینیم هەروەك لە گۆڕستاندام، وەك گومەتێکی گەوهەر وابوو لە جوانیان دەبریقایەوە، و منیش وا تەماشای دەکەم کاتێك درزی تێکەوت، لەناویدا کەنیزەیەکی تیابوو جوانی وەکو ئەوم نەبینیووە، هاتە لای منو ووتی: سوێند بەخوا ئەی باوکی عمر، لێمانی بەند مەکە تاوەکو نیوەڕۆ، ووتی: لە ترسان بە ئاگا هاتمەوە ئینجا چووم کەلو پەلی تەرمەکەم ڕێکخست، و لەو شوێنەی گومەتەکەم بینی گۆڕێکم بۆ هەڵکەند، جا هەر لەوێم بە خاك سپارد[٩٠].

عبدالملك کوڕی یعلی الليلي ووتی: عامر کوڕی عبدقیسم لە خەودا بینی، ووتم: چ کارو کردەوەیەکت باشتر بینی؟ ووتی: هیچم ناوێت ڕووبەڕووی خودای گەورە بکەمەوە[٩١].

یزید کوڕی هارون ووتی: أبا العلاء أیوب کوڕی مسکینم لە خەودا بینی، ووتم: ئایا خودای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: لێم خۆش بوو. ووتم: بەچی؟ ووتی: بە نوێژو ڕۆژوو، ووتم: ئایا منصوری کوڕی زازانت بینی؟ ووتی: هەیهات کۆشکی ئەومان لە دوورەوە بینی[٩٢].

یزید کوڕی نعامة ووتی: جاریة بە تاعوونێکی کوشندە لەناو چوو، جا باوکی لە خەودا پێی گەیشت، پێی ووت: ئەی کچەکەم، هەواڵی ڕۆژی دواییم بدەرێ، ووتی: ئەی باوکە گیان، بەسەر کارو بارێکی مەزندا تێپەڕین دەزانین بەلاّم ناتوانین کار

---

(٩٠) المنامات: ژمارە (٧٧).

(٩١) المنامات: ژمارە (٨٠).

(٩٢) المنامات: ژمارە (٨٢).

بکەین، وە ئێوە دەتوانن کار بکەن بەڵام نازانن، سوێند بە خوا، تەسبیحاتێك یان دوو تەسبیحات یاخود کرنۆشێك یان دوو کرنۆش لە لاپەڕەی کارەکانم بۆمن خۆشەویسترە لە دونیاو ئەوەی تیایەتی(۹۳).

کثیر بن مرة ووتی: لە خەوما بینیم وەك ئەوەی چوویمە ناو پلەو پایەیەکی بەرز لە بەهەشتدا و تێیدا دەسوڕامەوەو سەرم لێی سوڕدەما، و لەلایەکی مزگەوتەکە ئافرەتانم بینی، چوومە لایان سەلامم لێکردن، پاشان ووتم: ئەم پلەو پایەیەتان بەچی دەستکەوت؟ ووتیان: بە سوجدە و تەکبیر کردن(۹٤).

مزاحم مولى عمر کوڕی عبدالعزیز ووتی: لە فاطمەی کچی عبدالملك خێزانی عمر کوڕی عبدالعزیز، ووتی: شەوێك عمر کوڕی عبدالعزیز ئاگاداربووەوەو ووتی: خەوێکی زۆر سەرسامم بینی ووتی: ووتم: خۆم بە فیدات دەکەم، پێم بڵێ، جا ووتی: تاوەکو بەیانی دەکەمەوە هەواڵت پێنادەم. ووتی: کاتێك بەیانی داهات دەرچوو بۆ نوێژکردن پاشان گەڕایەوە بۆ دانیشتنەکەی، ووتی: تەنهایی ئەوم بە هەڵ زانیو چوومە لای، ووتم: ئەو خەونەم پێ بڵێ کەوا بینیت، ووتی: لە خەودا بینیم بەرز کرامەوە بۆ خاکێکی سەوزو فراوان دەتووت بەرماڵێکی سەوزە، وە کۆشکێکی سپی وەك زیوی تێدا بوو، یاخود وەك شیر وابوو، یەکێك لەو کۆشکە هاتە دەرەوە، بە بەرزترین دەنگی ووتی: کوا محمد کوڕی عبدالله کوڕی عبدالمطلب؟ کوا پێغەمبەری خوا ﷺ؟ بۆیە پێغەمبەر ﷺ پێشوازی لێکرد تاوەکو چووە ناو کۆشکەکە. ووتی: پاشان یەکێکی دیکە لە کۆشکەکە هاتە دەرەوە، بانگی کرد کوا أبو بکری الصدیق؟ کوا أبی قحافة؟ جا أبو بکر پێشوازی لێکرد تاوەکو چووە ناو کۆشکەکە. پاشان یەکێکی تر هاتە دەرەوەو بانگی کرد کوا عمری کوڕی خطاب؟ جا عمر پێشوازی لێکردو تاوەکو چووە ناو کۆشکەکە. پاشان یەکێکی دیکە هاتە

(۹۳) المنامات: ژمارە (۸٦).

(۹٤) المنامات: ژمارە (۹۱).

دەرەوەو بانگی کرد کوا عثمان کوڕی عفان؟ جا پێشوازی لێکرد تاوەکو چووە ناو کۆشکەکە. پاشان یەکێکی دیکە هاتە دەرەوەو بانگی کرد کوا علی کوڕی أبی طالب؟ جا پێشوازی لێکرد تاوەکو چووە ناو کۆشکەکە. پاشان یەکێکی دیکە هاتە دەرەوەو بانگی کرد کوا عمر کوڕی عبدالعزیز؟ ووتی: عمر ووتی: جا هەستام تاوەکو چوومە ناو کۆشکەکە. ووتی: بە پاڵەپەستۆ چوومە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، و خەڵکێکیش لە دەوروبەری ئەودا بوو، لە دڵی خۆمدا ووتم: لە کوێ دانیشم؟ ئینجا لە تەنیشت عمر کوڕی خطاب دانیشتم، سەیرم کرد أبوبکر لە دەستە ڕاستی پێغەمبەر ﷺ دانیشتووە و لەنێوان أبوبکر پیاوێك دانیشتووە، ووتم: ئەو پیاوە کێ یە لە نێوان پێغەمبەری خوداو ﷺ أبوبکر دانیشتووە؟ ووتیان ئەمە عیسی کوڕی مەریەمە گوێم لە بانگکەرێك بوو بانگی کرد، لە نێوان منو نێوان ئەودا پەردەیەکی نوور هەبوو ووتی: ئەی عمر کوڕی عبدالعزیز دەست بگرە بەوەی تۆ لەسەریو جێگیرو سەقامگیربە بەوەی تۆ لەسەری، پاشان وەك ئەوەی مۆڵەت درابم بۆ هاتنە دەرەوە، لەو کۆشکە هاتمە دەرەوە، ئاوڕم لە دواوە دایەوە من عثمان کوڕی عفانم بینی دەیووت: سوپاس بۆ ئەو خودایەی کەوا سەری خستم، و علی کوڕی أبی طالبم بینی لە دەرەوەی کۆشکەکە بوو دەیووت: سوپاس بۆ ئەو خودایەی کەوا لە گوناهم خۆش بوو[٩٥].

سعید کوڕی أبو عروبە ووتی: عمری کوڕی عبدالعزیزگێڕایەوە: پێغەمبەرم بینی ﷺ، أبوبکرو عمر لەلای دانیشتبوون، سەلامم کرد، و دانیشتم، لەوکاتەی دانیشتبووم علیو معاویە هاتنە ژوورەکەو دەرگاکە لەسەریان پێوەدرا، وا منیش سەیر دەکەم، ئەو خێراتر لە من چووە دەرەوەو ووتی: سوێند بەخوای کەعبە

(٩٥) المنامات: ژمارە (١٢٣).

کارەکەی بە ئەنجام گەیاند، و معاویەش خێراتر لە من هاتە دەرەوە ووتی: سوێند بەخوای کەعبە لێم خۆش بوو[٩٦].

هەروەها حماد کوڕی هاشم دەڵێت: پیاوێك هاتە لای عمری کوڕی عبدالعزیز ووتی: پێغەمبەری خوامﷺ لە خەودا بینی، أبوبکریش لە دەستە ڕاستی، و عمریش لە دەستە چەپی بوو، وە دوو پیاو ناکۆکیان لە نێواندا هەبوو لێی نزیك بوونەوە، تۆش لە نێوان دەستەکانی دانیشتبوویت، جا پێی فەرموویت: ئەی عمر ئەگەر ئیشت کرد، وەك ئەو دووانە کار بکە، وەك ئەبوبکرو عمر، جا عمر سوێندی دا بە خوا ئایا ئەو خەونەت دیووە؟ پیاوەکەش سوێندی خوارد، عمریش دەستی بە گریان کرد.

عبدالرحمن کوڕی غنم ووتی: سێ ڕۆژ دوای مردنی معاذ کوڕی جبلم بینی لەسەر ئەسپێکی ڕەش‌و سپی، لە دواوەی ئەو هەندێك پیاوی سپی کە پۆشاکی سەوزیان لەبەردابوو ئەوانیش سواری ئەسپی ڕەش‌و سپی بوون، کەوا ئەو لە پێشیاندا بوو، دەیووت: ﴿يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ* بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ﴾ {يس: ٢٦-٢٧} واتە: (خۆزگە قەومەکەم بیانزانیبایە سەرئەنجامی ئیمان چۆنەو کەوتوومەتە ناو چ نازونیعمەتێکەوە* بەهۆی ئەوەوە کە پەروەردگارم لێم خۆشبووەو خستمیە ڕیزی ڕیز لێگیراوانەوە). پاشان ئاوڕی لە دەستی ڕاستی‌و چەپی دایەوە، ووتی: ئەی کوڕی واحە ئەی کوڕی مظعون: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاء فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ﴾ {الزمر: ٧٤}. واتە: (سوپاس‌و ستایش بۆ ئەو خوایەی، کە بەڵێنی خۆی بۆمان بردە سەرو کردینی بە خاوەنی سەرزەمینی بەهەشت‌و لەهەر شوێنێك‌و لەهەر جێیەکدا بمانەوێت سەربەستانە ژیان دەبەینە سەر، ئای چەندە پاداشتی تێکۆشەران‌و خەباتکاران چاك‌و پاك‌و بەنرخە). پاشان تەوقەی لەگەڵمدا کردو سەلامی لێکردم.

---

(٩٦) المنامات: ژمارە (١٢٤).

هەروەها قبیعەی کوڕی عقبة ووتی: لەپاش مردنیدا سفیان الثوریم لە خەودا بینی، ووتی: ئایا خودای گەورە چی لێکردی؟ ئینجا ووتی:

نَظَرْتُ إلى ربّي عياناً فقال لي *** هَنيئاً رضايَ عنك يابن سعيد
فَقَد كنتَ قَوّاماً إذا اللّيلُ قد دجا *** بعبرةِ مَحزونٍ وقَلب عميد
فَدونَكَ فاختَرْ أيَّ قصرٍ تريدهُ *** وزرني فإني منك غير بعيد

سفیان کوڕی عُيَيَنة ووتی: لەپاش مردنیدا سفیان الثوریم لە خەودا بینی لە بەهەشتدا لەسەر دارخورمایەك بۆ سەر دارێك دەفڕی، و لەسەر دارێکەوە بۆ سەر دارخورمایەك، کەوا دەیووت: ﴿لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلْ الْعَامِلُونَ﴾ {الصافات: ٦١} واتە: (دەبا ئا بۆ ئەم بەهەشتە، بۆ ئەم کامەرانیە، بۆ ئەم نازو نیعمەتە بێ سنوورە، ئەوانەی کە کارو کردەوەو کۆشش دەکەن، با بۆ ئەم دەستکەوتانە بیکەن) جا پێیان ووت: بەچی چوویە ناو بەهەشت؟ ووتی: بە تۆبەکردنو خواپەرستی، بە تۆبەکردنو خواپەرستی، پێیان ووت: ئەی چیان لە کوڕی عاصم کرد؟ ووتی: نەمانبینی تەنها وەك ئەستێرەیەك نەبێت[٩٧].

شعبەی کوڕی الحجاج و مسعر کوڕی کرام دوو هاوڕێی یەکتر بوون، أبو أحمد الترمذي ووتی: لەپاش مردنیان لە خەوما بینیم ووتم: باوکی بسطام، خوای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: خوای گەورە پشتیوانم بوو وە سەری خستم بەهۆی ئەوەی هەموو کات دەمووت:

حباني إلهي في الجنان بقبَّةٍ *** لها ألف بابٍ من لُجَينٍ وَجوهراً
وَقالَ لي الرحمن: يا شعبة الذي *** تبحّر في جمع العلوم فَأَكثراً
تنَّعم بقربي إنني عنك ذو رضا *** وَعن عبدي القوام في الليل مسعراً
كفى مسعراً عزّاً بأن سيزورني *** وَأكشف عن وجهي الكريم لينظراً
وَهذا فعلي لي بالذين تنسّكوا *** وَلَم يألفوا في سالف الدهر منكراً

(٩٧) المنامات: ژمارە (٢٧٥).

أحمد كوڕی محمد اللبدی ووتی: أحمد كوڕی حنبلم لـه خـەودا بـینی، ووتم: ئـەی باوكی عبدالله، خودای گەورە چی لێكردی؟ ووتی: لێم خۆشبوو، پاشان ووتی: ئـەی أحمد: تۆ شەست قامچیت لێدام؟ ووتی: بەڵێ بەخودا، ووتی: ئەمە ڕووی مـن بـوو لێم گرژ دەكردی جا سەیریم دەكرد،

أبو بكر أحمد كوڕی محمد الحجاج ووتی: پیاوێك لە بنەماڵەی طرسوس بۆی گێڕامەوەو ووتی: داوام كرد لە خودای گـەورە ئـەهلی گۆڕسـتان لـە خـەودا ببیـنم تاوەكو پرسیاریان لێبكەم دەربارەی أحمـد كـوڕی حنبـل كـەوا خـوای گـەورە چـی لێكردووە؟ پاش دە ساڵ لە خـەودا بینـیم وەك‌و ئـەوەی ئـەهلی گۆڕسـتان لەسـەر گۆڕەكانیان وەستابن، ئەوان دەست پێشخەریان كرد لـە قـسە كـردن، جـا ووتیـان: ئەمە چییە ئەوەندە لـە خـودای گـەورە داوا دەكـەیت ئێمـە لـە خـەودا ببینیـت، پرسیارمان لێ بكەیت دەربارەی پیاوێك كەوا هێشتا دانەبەزیوە لەو كاتەی لە ئێوە جیا بۆتەوە فریشتە ڕازاندوویەتەوەو ئارایشتی كردووە لەژێر درەخـتی طـوبی، أبـو محمد عبدالحق ووتی: ئەم قسەی ئەهلی گۆڕستان هەواڵێكە لە بـارەی مـەزنی پلـەو پایـەی أحمـدی كـوڕی حنبـل و بـەرزی جێگاكـەی و گـەورەیی مەنزڵگاكـەی، و نەیانتوانیووە بە تەواوی وەسفی حاڵی ئەو بكەن، دەربارەی ئـەوەی كـە ئـەو لـە چ حاڵەتێكدایە تەنها بەو مانایە نەبێت.

أبو جعفر السقاء كە هاوڕێی بشر كوڕی الحارث بوو ووتی: بشر الحافی وە معروف الكرخیم بینی كە ئەوان دەهاتن، جا ووتم: ئێوە لە كـوێن؟ ووتیـان: لـە بەهەشـتی فیردەوسین، سەردانی موسای (كليم الله) مان كرد.

عاصم الجزری ووتی: لە خەودا بینیم بە بشر كوڕی الحـارث گەیشتم، ووتم: تۆ لـە كوێیت ئەی باوكی نصر؟ ووتی: لە شوێنە هەرە بەرزەكانم، ووتم: ئەی أحمدی كـوڕی حنبل چی لێ هاتووە؟ ووتی: كاتژمێریك بەجێم هێشت لەگەڵ عبـدالوهاب الـوراق كەوا لە نێوان دەستەكانو بەزەیی خودای میهرەبان دەیانخواردو دەیانخواردەوە، پـێم

ووت: ئەی تۆ؟ ووتی: من زۆر ئارەزووم لـە خواردنەکـە نـەبوو، تـەنها حـەزم کـرد سەیری بکەم.

أبو جعفر السقاء ووتی: لەپاش مردنیدا بشر کوڕی الحارثم لە خەودا بینی، ووتم: ئەی باوکی نصر، خودای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: بەزەیی بەمندا هاتەوەو ڕەحمی پێکردم، و پێی ووتم: ئەی بشر، ئەگەر لە دونیا یەك سوجدەت بۆ من ببردبا لەسـەر پشکۆیەك ئاگر و سوپاسگوزاریت ئەنجام نەدابا ئەوا بەندایەتی تۆم نەدەخـستە نـاو دڵو دەروونتەوە، و نیوەی بەهەشتی بۆ ئاشکرا کردم جا بـۆ هـەر شـوێنێك بـەوێ دەچم. و بەڵێنی پێدام لەو کەسانە خۆشبێت ئەوانەی بە دوای تەرمەکەم کەوتن، جا ووتم: ئەی أبو نصر التمار چی لێهات؟ ووتی: ئەو لەسـەرووی خەڵکەوەیـە بـەهۆی ئەو سەبرو ئارامیەی تووشی ببوو لە کارەسات‌و هەژاریەکەی.

عبدالحق دەڵێت: خۆزگـەی بـەو ووتەیـەی دەخواسـت: نیـوەی بەهەشـت نیـوەی نیعمەتەکەیەتی، چـونکە نیعمەتەکـەی دوو نیوەیـە، نیـوەی گیـانی یـە و نیـوەی جەستەیی یە جا یەکەم جار بە گیان لەززەت دەکەن، ئەگەر گیانەکان وویستیان بـۆ جەسـتەکەش بـچێت ئەوکاتـە نیعمـەت‌و لـەززەتی جەسـتەیی زیـاد دەکرێـت بـۆ گیانەکە، وە هەندێکی تر دەڵێن: نیعمەت‌و لەززەتی بەهەشت پلەو پایەیەکە لەسەر کارو زانست، و شانسی مرۆڤ لە کاردا باشترو دڵسۆزترە لە شانسەکەی لە زانستدا، خودای گەورەش زاناترە.

یەکێك لە پیاوچاکان دەڵێن: أبا بکر الشبلیم لە خـەودا بـینی، وەك ئـەوە بێـت دانیشتبێت لە کـۆڕی الرصـافة لـەو شـوێنەی کـەوا لێـی دادەنیـشێت، جـا هـات پێشوازیم لێکرد کەوا جلو بەرگێکی چـاکی لەبـەردابوو، هەسـتام چـوومە لای، و سەلامم لێی کرد، و لەلای دانیشتم، پێم ووت: کێ نزیکترین هاوڕێتە بۆ تۆ؟ ووتی: ئەوانەی شێوە زارو گفت‌و گۆیان تەنها بۆ یادکردنەوەی خودای گەورەو میهرەبانـە،

و ئەوانەی ڕاوەستاوو چەسپاون بە مافی خـودا، و ئەوانـەی پەلـەو دەستپێـشخەری دەکەن لە ڕازی بوونی خودای مەزنو دلۆڤان.

أبو عـبدالرحمن الساحلي ووتی: لەپاش مردنیدا میسرەی کوڕی سلیمم لە خـەودا بینی، پێم ووت: دووریت درێژەی کێشا، ووتی: سەفەرەکە دووروو درێژە، پـێم ووت: ئایا تۆ چیت پێشکەشی ئەو کرد؟ ووتی: نەرمو نیانی، چونکە ئێمە هـەموو کـات فەتوامان دەکرد بە نەرمو نیانی، جا ووتم: ئایا چ فەرمانێکم پێ دەکەیت؟ ووتـی : بەدوای پیاوە گەورەکان بکـەوە، و هاوڕێیـەتی پیاوچـاکان بکـە ئەمانـە لـە ئـاگر دەتپارێزن، و لە خودای گەورەش نزیکت دەخاتەوە.

أبو جعفر الضرير دەڵێت: لەپاش مردنیدا زاذانم لە خەودا بینی، پـێم ووت: خـودای گەورە چی لێ کردی؟ دەستی پێکردو ووتی:

لَو رَأيتَ الحسانَ في الخلدِ حَولي *** وَأكاويب مَعَها للشراب
يترنَّمْنَ بالكتاب جميعاً *** يتمشَّين مُسبلات الثياب(٩٨).

هەندێ لە هاوڕێیانی إبن جريج دەڵێت: لە خەوما بینیم هاتمـە ئـەو گۆڕسـتانەی کە لە مەککەدایە، بینـیم لەسـەر هـەموویان شـتێك وەك چـادرو خیـوەت وایـە، گۆڕێکم بینی خیوەتو چادرێكو پەردەیەکی بەسەرەوە بوو، ئینجـا بـۆ لای چـووم تاوەکو چوومە ژوورەوە، سەلامم لێی کرد، کەوا ئەو مسلم کوڕی خالد الزنجي بوو، سەلامم لێی کردو پێم ووت: ئـەی بـاوکی خالـد، هـۆی چـیە ئـەم گۆڕانـە چـادرو خیوەتیان بەسەرەوەیە، وگۆڕەکەی تۆ چادرو خێوەتو پەردەشی بەسـەرەوەیە؟ ئـەو ووتـی: مـن زۆر بـەڕۆژوو دەبـووم، ووتم: ئـەی گـۆڕی إبـن جـريج لـە کـوێ یـە، شوێنەکەشی لە کوێ یە؟ بێگومان پێشتر لـەلای دادەنیـشتم، و مـن حـەز دەکـەم سەلامی لێ بکەم، جا بەدەستی ئیـشارەتی داو ووتـی: هـەیهات و پەنجـەی شـادە

(٩٨) المنامات: ژمارە (١٤٦).

نوێژی سوڕاندەوە، گۆڕی إبن جریج لە کوێ یە؟ ئەو بەرز کرایەوە بۆ شوێنە هەرە بەرزەکان.

حماد کوڕی سلمە لە خەودا یەکێك لە هاوڕێیانی بینی، پێی ووت: خودای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: پێی ووتم: لە دونیادا زۆر ماندوو بوونو ڕەنجت کێشا، جا ئەمڕۆ زۆر پشوو حەسانەوەت دەدەینێ ماندووت دەحەسێتەوە.

ئەمە باسێکی زۆر دوورو درێژە، ئەگەر ڕێگات بەخۆت نەدا بە باوەڕ پێکردنی و ووتت: ئەمە خەونە، جا ئەمە بێ تاوان نابێتو هیوادارم هاوڕێیەکی یاخود خزمێکی یان یەکێکی دیکە ببینێت، هەواڵی پێبدات کە بەو فەرمانە نازانێت تەنها خاوەنی خەونەکە نەبێت، یاخود پێی بڵێت بە پارەو پوولێك کەوا شاردوویەتیەوە یان ئاگاداری بکاتەوە لە ڕووداوێك کەوا ڕوودەدات، یان شەڕو ناخۆشیەکی بە کارێك هەیە وەك دەڵێن ڕوودەدات، یاخود پێی بڵێت کە ئەو یان هەندێك لە بنەماڵەکەی دەمرێتو ڕوودەدات کەوا هەواڵیشیان پێداوە، یاخود هەواڵی بدەرێ بە هەرزانی یان بە گرانیو بێ بارانی یان بە دوژمن یاخود بە کارەساتو هەواڵی دڵتەزێن یاخود نەخۆشی یاخود بە مەبەستو ئامانجێك بۆی کە ئەمانەش ڕوویانداوەو هەواڵیشیان پێداوە، وە ڕاستیەکەی لەمەدا هەژمار ناکرێت تەنها خوای گەورە نەبێت، و خەڵکیش هەمووی تێیدا بەشدارن، و ئێمەو خەڵکانی دیکەش ئەم کارە سەر سوڕهێنەرانەیان بینیووە.

ئەمەش هەڵدەوەشێتەوەو بەتاڵ دەبێتەوە هەرکەسێك بڵێت: ئەمانە هەمووی زانستو بیروڕان لە دەروندا لە خاوەنەکەی بەدیار دەکەوێت لە کاتی پچڕانی خودی خۆی لە سەرقاڵیو ماندوو بوونی جەستەیی لە خەودا، ئەمەش بابەتێکی نارەواو نەگونجاوە، چونکە دەروون هیچ کاتێك زانیاری لەسەر ئەمە نییە کەوا مردوو هەواڵی دەداتێ، و هەر بە بیریشی دا ناچێت، وە هیچ نیشانەیەکی لەسەردا بەدیار ناکەوێت، ئێمەش ئینکاری ئەم کارە ناکەین کەوا ڕوودەدات.

خەونیش لەسە سێ جۆر دەوەستێت: خەون لەلایەن خواوە، و خەون لەلایەن شەیتانەوە، و خەونیش لەگەڵ ئاخاوتنی دەروونندا[99].

و خەونی ڕاستیش چەند بەشێکە، لەوانە ئیلهامو سرووشێکە خودای پاكو بێگەرد دەیگەیەنێتە دڵی بەندەی خۆی، و ئەمەش گفتو گۆیەکە خودای عز وجل قسەی بە بەندەکەی دەکات لە خەودا، هەروەك عبادەی کوڕی الصامت و خەڵکی دیکەش وایان ووتووە. لەوانە نموونەیەکە بۆی کە خاوەن خەونەکە دەبێتە بریکاری وە لەوانە بەیەکگەیشتنی ڕۆحی نووستوو بە ڕۆحەکانی مردوو لە بنەماڵەو خزمو هاوڕێکانی کەوا پێشتر باسمان کرد. وە لەوانە بەرز کردنەوەی ڕۆحەکەی بۆ لای خودای پاكو بێگەردو قسە کردن بۆی. وە لەوانە چوونە ژوورەوەی ڕۆحەکەی بۆ بەهەشتو پیشاندانو سەیرکردنی...، جا بەیەکگەیشتنی ڕۆحی زیندوو مردووەکان جۆرێکە لە جۆرەکانی خەونی ڕاستو دروست کەوا لەلای خەڵك بوونی هەیە کە لە ڕەگەزی هەست پێکراوانە.

ئەمەش بابەتێکە خەڵکی تێیدا شلەژاوو شێواوە تێیدا ئەوەی دەڵێت: کەوا زانستەکان هەموو نادیارو شاراوەیە لە دەروونندا، بەڵکو سەرقاڵ بوونیەتی بە جیهانی هەست کردن کەوا قەدەغەی دەکات لە خوێندنەوەو پێداچوونەوەی، جا ئەگەر تەرخانی کرد بە خەو ئەوا بە گوێرەی ئامادە بوونی خۆی دەیبینێ، بەڵام ئەگەر خۆی تەرخان کرد بە مردن بە تەواوەتی ئەو زانستو زانیاریەکەی لەوێ تەواو دەکات. و ئەمەش ڕەواو ناڕەوای تێدایەو هەموو بەرپەرچ نادرێتەوە، و هەمووی وەرناگیرێت،

هەر کەسێك دەڵێت: ئەو خەونانە زانستێکە خودای گەورە هەر لە سەرەتاوە بەبێ هیچ هۆکارێك نووساندوویەتی لە دەروونندا، وە ئەم ئاخاوتنە هۆکارەکانو

(٩٩) سەیری: مسلم (٢٢٦٣) بکە.

یاسا بەهێزەکان بە ناپەسند دەزانێت، ئەم ئاخاوتنەش پێـچەوانەیە لەگـەڵ شــەرعو عەقڵو ڕەوشتە زکماکەکان.

ئەوەی دەڵێت: خەون تەنها نموونەیەکە خودای گەورە بە نموونــە دەیهێنێتـەوە بـۆ بەندەکان بەگوێرەی ئامادەبوونی بـە هـۆگریو گوێڕایـەڵی لەســەر دەسـتی خـاوەن خەونەکان، جارێك دەبێتە نموونە هێنانەوە، جارێکیش ئەوەی خـود بینیویـەتی لــە خەودا هاوشێوەیە لەگەڵ شێوەی زانستەکە ناسراوە.

ئەمەش نزیکترینە لەو دوو ئاخاوتنەی پێشوو، بەڵام خەون گەلەر نیە لەســەریدا، بەڵکو ئەمە هۆکارێکی دیکەی هەیە کەوا لە بەیەکگەیـشتنی ڕۆحــەکان و هــەواڵ پێدانی هەندێك بۆ هەندێکی دیکە پێشتر باسکرا، و لەبەیەکگەیـشتنی خاوەنەکـە کەوا دڵو تێگەیشتندایە، وە لەبارەی دیتنی ڕۆحەکە بۆ شتەکان سـڕینەوەیە بـەبێ هۆکار.

هەروەها أبو عبدالله ی کـوڕی منـدة الحـافظ لــە پـەرتووکی (النفیس والـروح) باسیکردووە، لە حەدیسی محمد کـوڕی حمیـد دەڵێـت: عبـدالرحمن کـوڕی مغـراء الدوسی بۆ ئێمەی گێڕایەوە، ئەویش لە الأزهر کوڕی عبدالله الأزدي، لە محمد کوڕی عجلان، ئەویش لە سالم کوڕی عبدالله، ئەویش لە باوکیــەوە ووتــی: عمـری کـوڕی خطاب بە علی کوڕی أبی طالب گەیشتو پێی ووت: ئەی باوکی الحـسن، لەوانەیـە شەهید بکرێیو لێمان وون بیت، و لەوانەشە من شەهید بکرێم لێتــان وون بم، ســێ شت هەیە پرسیارت لێدەکەم لەتۆ هەیە ئایا زانیاریت لێیانەوە هەیە؟ علــی کـوڕی أبی طالب ووتی: ئەمانە چین؟ ئینجا ووتی: پیاوێك پیاوێکی خۆش دەوێت کە هـیچ خێرو چاکەیەکی لێ نەبینیوە، و پیاوێك ڕقی لە پیاوێك دەبێتەوە کە هـیچ شـەڕو بەڵایەکی لێ نەبینیوە، جا علی ووتی: بەڵێ، گوێم لە پێغەمبەری خـوا بـووﷺ دەیفەرموو: (إنَّ الأرواحَ جنُود مُجندة تلتقـي في الهَـواء فَتَـشأم، فمـا تَعـارف مِنهـا أئتلَف، وَما تَناکر مِنها اختَلف). واتــە: (ڕۆحــەکان وەك ســەرباز وان لــە ئاسمانـدا

دەگەن بە یەکترو یەکتر بۆن دەکەن، جا ئەوەی ئیماندار بێتو یەکتر بناسێت هۆگری دەبێت، وە ئەوەی ڕقی لێ بێتەوە لێی لادەدات).

جا عمرﷺ ووتی: ئەوە یەك، عمرﷺ ووتی: وە پیاوێك ووتاریك دەگێڕێتەوە ئەگەر لەبیری چووەوە، لەناو ئێمەدا هەیە ئەوەی باسی کردووە لەبیری چووەتەوە، ووتی: بەڵێ، گوێم لە پێغەمبەری خوا بووﷺ دەیفەرموو: (مَا في القُلوب قَلب إلاّ وَلَهُ سَحابَة كَسَحابَة القَمَرِ بَينا القَمر مضِيء إذ تَجللته سَحابة فَأظلَم إذا تَجلَت فَأضاءَ وَبينا القَلب يَتَحَدث إذ تَجللته سَحَابَة فَنَسيَ إذ تَجلَت عَنهُ فَيذكر). واتە: (هیچ دڵێك نییە ئیللا هەوری هەیە وەك هەوری مانگ، دەبینیت مانگ ڕووناکە هەرکاتێك هەورەکە مانگی داپۆشی ئەوا تاریك دەبێت ئەگەر لێی لادا ڕووناك دەبێتەوە، دڵیش وایە ئەگەر هەور داپیۆشێت یادی خوات لەبیر دەچێتەوە ئەگەر لێی لادات یادی خوات بیر دێتەوە).

عمرﷺ ووتی: ئەوە دوو، ووتی: پیاوێك خەونێك دەبینێ، هەیە باوەڕی پێ دەکرێت، و هەشیانە باوەڕی پێناکرێت؟ جا علیﷺ ووتی: بەڵێ، گوێم لە پێغەمبەری خوا بووﷺ دەیفەرموو: (مَا مِنْ عَبد يَنام يَمتَلىء نَوماً إلاّ عَرَجَ بِروحِهِ إلى العَرش، فَالّذي لا يَسْتَيقظ دُون العَرش فَتِلكَ الرُؤيا الَّتي تَصَدق، والَّذي يَستَيقظ دُون العَرش فَهي الَّتي تكذب). واتە: (هەر بەندەیەك لە خەوێکی قووڵدا بنووێت ئەگەر ڕۆحەکەی گەیشتە عەرشو لەم خەوەدا خەبەری نەبۆوە بزانە خەونەکە ڕاستە، بەڵام ئەوەی خەبەری دەبێتەوە پێش ئەوەی ڕۆحەکەی بگاتە عەرش بزانە خەونەکەی درۆیە)

جا عمرﷺ ووتی: ئەوە ئەو سێ شتەیە کە من داوام دەکرد، سوپاسو ستایش بۆ ئەو خودایەی کەوا ڕاستیەکانم دەست کەوت لەپێش مردندا[١٠٠].

(١٠٠) مجمع الزوائد: ١/ ١٦٢.

بقيەی کوڕی الولید[١٠١] ووتی: صفوان کوڕی عمرو بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە سلیم کوڕی عامر الحصرمی ووتی: عمر کـوڕی الخطـاب ووتـی: سـەرم سـوڕما بـۆ خەونی پیاوێك کەوا شتێکی بینیووە کە ئەو شتەی نەهاتووە بە بیریا، وەك ئـەوەی بە دەستیشی گرتبی، و شتێکی بینیووە کەوا ئەو شت نەبووە، جا علی کوڕی أبـی طالـب ووتی: ئەی ئەمیری ئیمانداران، خودای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿اللَّـهُ يَتَـوَفَّى الآنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَـا فَيُمْـسِكُ الَّتِـي قَـضَى عَلَيْهَـا الْمَـوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُـسَمًّى﴾ {الزمـر: ٤٢}. واتـە: (هـەر خوایـە گیانـەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانەش کە نەمرد لە خەوەکەیـدا بـۆی دەنێرێتەوە، جا ئەو کەسەی کە خوا بڕیاری مردنی دابێـت ڕۆحەکـەی دەگرێتـەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەی، ئەو کەسەش کە ڕۆژی تەواو نەبووبێت دەینێرێتەوە بـۆی تـا کاتێکی دیاریکراو).

ڕۆحەکان بۆ ئاسمان بەرز دەکرێنەوە لە خەوەکەیدا، جا ئەوەی بینرا لە ئاسماندایـە ئەوە هەق‌و باوەڕداره، ئەگەر گەڕێندرانەوە بـۆ لاشـەکانیان ئـەوا شـەیتانەکان لـە ئاسماندا تووشی دەبێت، و بە درۆی دەخاتەوە، ئینجا ئەوەی بینرا لەم شێوەیە ئەمە ناڕەوایە، ووتی: عمر سەری سوڕما لەو قسەیەی علی(كرم الله وجهه). إبـن منـدە دەڵێت: ئەو هەواڵە بەناوبانگە لەلایەن صفوان کوڕی عمرو و کەسانی دیکـە، أبـی الدرداء ریوایەتی کردووە.

الطبراني باسدەکات‌و دەگێڕێتەوە: لە حەدیسێکی علی کـوڕی ابـی طلحـة کـەوا عبدالله کوڕی عباس بە عمر کوڕی الخطابی(رضي الله عنه) ووت: ئـەی ئـەمیری ئیمانـداران، هەندێ شت هەیە پرسیارت لێدەکەم، ووتی: ئەوەی وویستت پرسـیار بکـە، ووتـی: ئەی ئەمیری ئیمانداران پیاو لە چی شتی بە بیر دێتەوە، وە لەچی لە بیری دەکـات،

---

(١٠١) میزان الأعتدال: ١/ ٣٣١.

و لەچی باوەڕ بە خەون دەکات، لەچی بـە درۆی دەخاتـەوە؟ عمـر پێـی ووت: کـە لەسەر دڵدا زوڵمێکی توند هەیە وەك هەور وایە مانگ داپۆشێت، جا ئەگـەر دڵـی داپۆشێت ئەوا ئادەمیزاد شتی لەبیر دەچێتەوە، بەڵام ئەگەر دڵی سافو لووس بێت ئەوا ئەوەی لەبیری چووە بەبیری دێتەوە، بەڵام خەون لەچی باوەڕ دەکرێتو لەچی بە درۆ دەخرێتەوە؟ خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الآنفُسَ حِينَ مَوْتِهَـا وَالَّتِـي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَـا﴾(الزمر:٤٢) واتە: (هەر خوایە گیانـەکان دەکێـشێت لـەکاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانەش کە نەمرد لە خەوەکەیدا بۆی دەنێردرێتەوە). جـا ئەو ڕۆحەی بەرز کرایەوە بۆ لای فریـشتەکانی ئاسمـان ئـەوا ئـەو خەونەیـە کـەوا باوەڕی پێدەکرێت، و ئەو ڕۆحەی کە نەچـووە لای فریـشتەکانی ئاسمـان ئـەوا ئـەو خەونەیە کە بە درۆ دەخرێتەوە(١٠٢).

إبن لهيعة ڕیوایەتی کردووە، لە إبن عثمان کوڕی نعيم الرعينی، ئەویش لە أبـی عثمان الأصبحي، ئـەویش لـە أبـی الـدرداء، ووتـی: ئەگـەر مـرۆڤ خـەوت ئـەوا ڕۆحەکەی بەرز دەکرێتەوە تاوەکو دەچێتە لای عەرش، جا ئەگەر پاكو خاوێن بێـت ئەوا مۆڵەتی دەدرێتێ کڕنۆش ببات، و ئەگەر پیسو پۆخڵ بێت مۆڵـەتی نـادرێتێ بە کڕنۆش بردن(١٠٣).

جعفر کوڕی عون ڕیوایەتی کردووە، لە إبراهيم الهجري، ئەویش لە أبی الأحوص، لە عـبدالله کوڕی مـسعود کـەوا دەڵێـت: ڕۆحـەکان وەك سـەربازی بـەزۆر گـیراون بەیەکدەگەنو دەچنە ناو یەکتر هەروەك ئەسپ لەشەڕدا دەچنە نـاو یـەکتر، ئـەوەی بیناسێت هۆگری دەبێت و ئەوەی نەیناسێتو ڕقی لێبێت لێی جیا دەبێتەوە(١٠٤).

---

(١٠٢) ميزان الأعتدال: ٣/ ١٤٣.

(١٠٣) شرح الصدور: ٣٥٦.

(١٠٤) كشف الخفاء، العجلوني: ١/ ١٢١.

وە هێشتاش خەڵکی کۆنو ئێستا ئەمە نازانن‌و نەیانبینیووە، جمیل کوڕی معمر العذري دەڵێت:

أَضَلُّ نَهاري مُستَهاماً وَتَلتَقي *** مَعَ اللَيلِ روحي في المَنامِ وروحها

ووتویانە: پیاوی نووستو خەڵکی دیکە لە زیندووان دەبینێت‌و قسەشی لەگەڵدا دەکات، و ئەگەر چی ماوەیەکی دووریش لە نێوانیاندا هەبێت، لەگەڵ ئەوەش ئەم دوو کەسە هۆشیارن‌و ڕۆحەکەیان لە جەستەیان جیا نەبۆتەوە، جا چۆن ڕۆحەکانیان پێك گەیشتن؟ دەڵێن: ئەمە یان دەبێت نموونەیەك بێت کەوا خەون لێکدەرەوە بۆ کەسی خەوتوو هێناویەتیەوە، یاخود گێڕانەوەکە خۆی لەو کەسەیە کە خەونەکەی بینیووە کەوا خۆی بێ بەری دەکات لە خەوەکەیدا هەروەك حبیب کوڕی أوس دەڵێت:

سَقياً لَطيفِك مِن زُورٍ أتاكَ بِهِ *** حَديث نَفسك عَنهُ وَهو مَشغُولُ

بێگومان ڕۆحەکان بۆ یەکتر دەگونجێن، و پەیوەندی یەکێکیان بەوی دیکە توونەترو بەهێزتر دەبێت، وە هەریەکە لەوان هەست بە هاوڕێیەتی هاوەڵەکەی دەکات، و ئەگەر هەستی بە یەکێکی دیکە نەکرد ئەوا دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هەستەی لە نێوانیاندا هەیە، و خەڵکیش ئەم شتە سەرسوڕهێنەرەیان بینیووە.

مەبەستیش لەوە کەوا ڕۆحی زیندووەکان بەیەك دەگەن هەروەك ڕۆحی زیندوو مردووەکان بە یەکتر دەگەن، هەندێك لە پێشینەکان دەڵێن: ڕۆحەکان لە ئاسماندا بە یەکتر دەگەن، یەکتر دەناسنەوەو گفت‌و گۆش لەگەڵ یەکتر دەکەن، جا فریشتەی خەون دەیگاتێ بە چاکەو خێر یاخود بە خراپەو شەڕ، دەڵێت: ئینجا خودای گەورە فریشتەیەك دەکاتە وەکیلی خەونەکە فێری دەکات‌و ئیلهامی دەداتێ بە زانیاری پێدانی هەموو نەفەسێك لە سەرچاوەی گەورەیی‌و ناوونیشان‌و بێباریەکەی لە دین‌و دونیاو سروشت‌و پەروەردەو ڕەوشتی، و هیچ شتێك لەو ناچێت، وە هیچ هەڵەش

ناكات، جا كۆپیەك لە زانستی پەنهانیو غەیبی خودای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دێت بۆ لای بەوەی كەوا تووشی ئەو مرۆڤە دەبێت لە خێرو چاكە یاخود شەڕو خراپە لە دینو دونیاكەی، و نموونەو شێوەی وای بۆ دێنێتەوە بە قەدەر هەڵسو كەوتو دابو نەریتەكەی بێت، جا جارێك مژدەی پێدەدات بەو چاكەی كە دەیكات یاخود پێشكەشی دەكرێت، و ئاگاداری دەكاتەوە لە گوناهێك كە كردوویەتی یاخود بۆ ئەو گرنگە، و وریای دەكاتەوە لە خراپەیەك كە ببێتە هۆكارێك بۆ ئەوەی پاڵی پێوە بنێت بۆ كاری تاوانو كارەسات، و جگە لەمەش خەون نیعمەتێكە خودای گەورەبۆ ڕەحمەتو چاكەو یادكردنەوەی خوداو زانیاری پێدان دەینێرێت، و یەكێكە لەو ڕێگایانەی كە ڕۆحەكان بەیەكتر دەگەیەنێت بۆ سەردانی یەكتر كردنو گفتوگۆ كردن، چەند كەس لە ڕێگای ئەو خەونانەوە تەوبەیان كردووەو ڕێگای چاكەیان گرتۆتە بەرو پەشیمان بوونەتەوەو باوەڕیان هێناوە بە ڕۆژی دوایی، وە چەندەها كەس لە ڕێگای خەونەوە بوونەتە خاوەنی سەروەتو سامانو گەنجینەیان دۆزیوەتەوە كەوا شاردرابۆوە.

لە پەرتووكی (المجالسة)ی أبی بكر كوڕی مروان المالكی: لە إبن قتیبە ئەویش لە أبی حاتم، وە لە الأصمعي، ئەویش لە المعتمر كوڕی سلێمان، ئەویش لەو كەسەی بۆی گێڕاوەتەوە، ووتی: جارێك دەرچووین بۆ گەشت، ئێمە سێ كەس بووین، جا یەكێك لە ئێمە خەوت، شتێكمان بینی وەك ڕووناكیو چرایەك وابوو لە لووتی هاتە دەرەوەو چووە ناو ئەشكەوتێكی نزیك لێی، جا ڕووناكیەكە گەڕایەوەو چۆوە ناو لووتی، ئینجا لەخەو هەڵساو دەمو چاوی سڕیەوە، ووتی: خەونێكی سەیرم دیت، لەو ئەشكەوتەدا ئەوهاو ئەوهام دیت، جا چووینە ناو ئەشكەوتەكە هەندێك سامانو پاشماوەمان دۆزیەوە.

ئەمەش عبدالمطلبـە کە لە خەودا دەستنیشانی زەمزەمی کـرد وە ئـەو سـامانو گەنجینەیەی دۆزیەوە کەوا لەوێ بوو[105].

وە ئەمەش عمیر کوڕی وهب لەخەودا هاتنە لای‌و پێیان ووت: هەڵسە بـڕۆ ئـەو شوێنەو ئەو شوێنە لەماڵەکە هەڵیکەنە پارەو پـوولی باوکـت دەدۆزیتـەوە، کـەوا باوکی پارەو پوولەکەی شاردبۆوە، کە وەسیەتی پێ نەکردبوو، جـا عمـیر لەخـەودا هەڵساو شوێنەکەی هەڵکەند بەو شـێوەی ئـەمریان پێکردبـوو، دەهـەزار درهـەمو ئاڵتوونێکی زۆری دۆزیەوە، ئینجا بۆ سەرخستنی دینەکەی‌و باشـکردنی گـوزەرانی خۆی‌و بنەماڵەکەی پارەیـەکی زۆری سـەرف کـرد، و٠ ئەمـەش ئیـسلامی بـوونی ئەوی بەدوادا هات، یەکێك لە کچە بچووکەکانی پێیـووت: باوکـە گیـان، خـودای ئێمە باشتر لە هوبەل‌و عوزا ئێمەی بە دینەکەی خۆی خۆش ویستووە، ئەگـەر ئـەو نەبایە ئەم پارەو پوولەی بۆ بەجێ نەدەهێشتی، کەچی ڕۆژانێکـی کـەمیش ئـەوت پەرستووە.

علی کـوڕی أبـی طالـب القیروانـی العـابر دەڵێـت: ئـەو بەسـەرهاتەی عمـیرو دەرهێنانی پارەو پوولەکەی لە خەودا بە سەیرترین شت دادەنرێت لەلای ئێمە، لـەو سەردەمەی ئێمەداو لە شارەکەی خۆمان لە أبی محمد عبـدالله البغانـشیمان بـینی کەوا پیاوێکی چاك‌و بەناوبانگ بوو بە خەونی مردووەکان و پرسیارکردنیان لە شتە بزرو پەنهانەکان، جا ئەمەی دەگواستەوە بۆ ماڵەوەیان و خـزمو ناسـیاویان تـاوەکو ناوی دەرکردو خەڵکێکی زۆر لە دەورەی کۆبووەوە، پیاوێـك هاتـە لای‌و شـکایەتی لای کرد کە یەکێکی نزیکی ئەو مردووە بێ ئەوەی وەسیەتی لەلای بکـات‌و پـارەو پوولێکی زۆری هەبوو شوێنەکەی پێنازانێت، بۆ ئەوەی ڕێگایەکی چاکی پێ نیـشان بدات، لەخودای گەورە پاڕایەوە لەو شـەوەدا ئـەو مـردووەی وەسـفی کردبـوو لـە

(١٠٥) السیرةالنبویة،إبن هشام:(١/١٥٠).

خەوەکەیدا بینی، ئینجا پرسیاری ئەو پارەو پوولەی لێکرد، ئینجا خەبەری دا بە پیاوەکە.

لە کارە دەگمەنەکانی کە پیرەژنێکی چاکو ئیماندار مرد ئافرەتێك نەبوو لەلای کە ئەو حەوت دینارەی هەیەتی پێی بسپێرێت، جا یەکێك هاتە لای هاورێکەی کەوا ئەو دەیویست پارەکەی لەلا دابنێت، بە خێرایی چووە لای پیرەژنەکە، هەواڵی ناوی مردووەکەی ڕاگەیاند بە کەس‌وکاری، پاشان بەیانی ئافرەتەکە گەڕایەوە لای کەس‌وکاری، پێی ووت: فلانە پیرەژن دەڵێت: لە بنمیچی ماڵەکەم حەوت تەختە بژمێرە پارەکانم لەوێ شاردۆتەوە لەناو پەڕۆیەکی خوریم داناوە، ئینجا ئەم کارەی کرد، ئینجا پارەکەی دۆزیەوە کەوا وەك ئەوەی وەسفی کردبوو.

دەڵێت: پیاوێك بۆی گێڕامەوە کەوا گومان نابەم بە درۆکردنی ووتی: ئافرەتێك منی بە کرێ گرت بۆ ئەوەی ماڵەکەی لێ تێك بدەم، و سەرلەنوێ نۆژەنی بکەمە بە پارەیەکی دیاریکراو، جا کاتێك کەلوپەلەکەم وەرگرت بۆ تێکدانی خانووەکە، ووتم: ئەمە بۆچی تێکی دەدەی؟ ئافرەتەکە ووتی: سوێند بەخوا هیچ پێویستیم بە تێکدانی ئەم خانووە نیە، بەلام کە باوکم مرد، ئەو زۆر دەوڵەمەندو خاوەنی سەروەت‌و سامانێکی زۆر بوو بەلام هیچی وامان نەدۆزیەوە لە پارەو پوولەکەی، پارەکەی لە شوێنێکی ئەم خانووە شاردۆتەوە بۆیە تێکی دەدەم بەڵکو پارەکە دەدۆزمەوە، ئینجا پیاوەکە وەك ئاگادار کردنەوەیەك بە ئافرەتەکەی ووت: شتێکت پێ بڵێم لەمە ئاسانتر بێت بۆ تۆ، ووتی: ئەم شتە چی یە؟ ووتی: فلان کەس، بڕۆ لای‌و پرسیاری لێبکەو چیرۆکی خۆتی بۆ بگێڕەوە بەڵکو ئەم باوکت لە خەو دەبینی‌و شوێنی شاردنەوەی پارەکەت پێ نیشان دەدات بەبێ ماندووبوون‌و بەبێ نرخ، جا ئافرەتەکە چووە لای پاشان هاتەوە لای ئێمە، پێی ووت: کەوا ناوی خۆی‌و ناوی باوکی لای خۆی نوسیووە، بەیانی زوو چوومە لای کارەکە، جا ئافرەتەکە لای پیاوەکە هاتەوەو ووتی: پیاوەکە پێی ووتم: باوکتم لە خەودا بینی، ئەو دەیووت:

پارەکە لە شوێنێکی چەماوەدایە لای خانووەکـە، ووتـی: ئینجـا شـوێنی دیـوارە چەماوەکەمان هەڵکەند تاوەکو دەلاقەیەك بە دیارکەوتو بینیم پارەکـە لەوێدایـە، ووتی: بەڕاستی سەرمان سوڕما، جا ئافرەتەکە پارەکەی بە کەم زانی کە دۆزیـەوە، دەیووت: پارەو سامانی باوکم لەوە زیاتر بوو، بەڵام من دەگەڕێمەوە لای پیاوەکـە، جا ڕۆیشتەوە لای پێی ڕاگەیاند، پاشـان پرسـیاری لێکـرد دووبـارە بکاتـەوە، جـا کاتێك بەیانیەکەی چووە لای ووتی: کەوا ئەو بە ئافرەتەکەی ووتـوە: کـەوا باوکـت پێت دەڵێت: لە کۆگای زەیتەکە حەوزێکی چوارگۆشە هەیـە ژێـرەوەی هەڵبکەنـە، ووتی: کۆگاکەم کردووە لە گۆشـەیەکدا حـەوزێکی چوارگۆشـە هـەبوو، هێنامانـە خوارەوەو ژێرەوەمان هەڵکەند، گۆزەیەکی گەورەمان دۆزیەوە، دام بە ئافرەتە پاشان تەماعی گرتی‌و سوور بوو لەسەر ئەوەی جارێکی تر بگەڕێتەوە لای پیاوەکـە، ئـەم کارەی کرد، لەلای پیاوەکە گەڕایەوە خەمۆکی‌و دڵتـەنگی بـە ڕوویـەوە دیـار بـوو ئافرەتەکە ووتی: پیاوەکە بە منی ووت: بەقەدەر توانای خۆت پارەکـەت وەرگـرت، بەڵام ئەوەی ماوەتەوە شەیتانێك لە جنۆکە لەسەری دانیشتووەو پاسەوانی لێدەکات تا ئەو کاتەی قەدەرەکە تەواو دەبێت.

وە حیکایەت‌و چیرۆك لەو بابەتەدا زۆرە.

یەکێك بۆی گێڕامەوە لەبارەی شێخی ئیسلام إبن تیمیە کەوا لەپاش مردنیدا لە خەودا بینیوویەتی، پرسیاری لێکردووە لە مەسەلەی هەندێك شـتی فـەرزو واجـب کەوا کێشەی بۆ دروستکردبوو جا وەڵامی پرسیارەکانی بەڕاستی دایەوە.

***

ئایا ڕۆح دەمرێت
یاخود مردن تەنها بۆ لاشەکەیە؟

بێگومان خەڵك لەمەدا جیاوازی هەیە، کۆمەڵێك دەڵێن: ڕۆح دەمرێت، وە تامی مردن دەچێژێت، چونکە ئەویش نەفسە، وە هەموو کەسێك دەبێت تامی مردن بچێژێت.

دەڵێن: بەڵگەکان ئاشکراو نیشانەن لەسەر ئەوەی کەس نامێنێت تەنها خودای تاكو تەنیا نەبێت، خودای گەورە دەفەرموویێت: ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ* وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ {الرحمن: ٢٦-٢٧} واتە: (هەموو ئەو کەسانەی لەسەر ڕووی زەویـن، هەر هەمووی فەوتاوو تیاچووەو دەبێت بمرن* تەنها زاتی پەروەردگاری خاوەن بڵندیو ڕێزداری تۆیە کە دەمێنێتەوە). وە هەروەها خودای گەورە دەفەرموویێت: ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾ {القصص: ٨٨}. واتە: (هەرچی شت هەیە تیا چووەو لەناو چووە جگە لەو زاتە). دەڵێن: ئەگەر فریشتەکان بمرن، ئەوا نەفسی مرۆڤ لە پێشترە بۆ ئەوەی بمرێت، دەڵێن خودای گەورە لەبارەی ئەهلی ئاگرەوە دەفەرموویێت ئەوان دەڵێن: ﴿رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ﴾ {غافر: ١١}. واتە: (پەروەدگارا تۆ دەسەڵاتت بێ سنوورە دووجار ئێمەت مراندووەو دووجار ئێمەت زیندوو کردۆتەوە). جا مردنی یەکەم ئەوا شایەدەو بینراوە، ئەوە بۆ لاشەکەیە، و ئەوەی تر بۆ ڕۆحەکەیە.

هەندێکی دیکە دەڵێن: ڕۆحەکان نامرن، ئەمە دروستکراوە بۆ مانەوە، بەڵکو تەنها لاشەکان دەمرێت، دەڵێن: بێگومان بەڵگە هەیە لەسەر ئەم ووتانە ئەمەش بەڵگەیە لە نازو نیعمەتی ڕۆحەکانو ئازاردانی ڕۆحەکان پاش ئەوەی جیا دەبنەوە لە لاشەکانیانو دەگەڕێتەوە بۆ لای خودای گەورە، جا ئەگەر ڕۆحەکان مردن ئەوا

نیعمەتو ئازاریان لەسەر دەپچڕێت، جا خودای گەورە دەفــەرمووێت: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ* فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللّهُ مِن فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُواْ بِهِم مِّنْ خَلْفِهِمْ﴾ {آل عمران: ١٦٩-١٧٠}. واتە: (هەرگیز وا مەزانن‌و وا دامەنێن ئەوانەی لە پێناوی خـوادا شـەهید بوون‌و کوژران، مردوون، نەخێر وانیە، بەڵکو ئەوانە زیندوون، لەلای پەروەردگاریان لە ڕزق‌و ڕۆزی بەهرەوەرن* زۆر دڵخۆش‌و شادمانن بەو بەخشش‌و زیادە فەزڵەی کە خوا پێی بەخشیوون، مژدەش دەدەن بەوانەی هێشتا بەوان نەگەیشتوون‌و ((شـەهید نەبوون))). وە ئەمەش لەگەڵ پچڕانە کاتێك ڕۆحەکان لەلاشـەکانیان جیـا دەبنـەوە بێ گومان تامی مردن دەچێژێت.

ڕاسـتیەکەی دەوترێـت: مردنــی گیانــەکان بــریتی یــە لــە جیابوونــەوەیان لــە لاشـەکانیان، دەرچوونە لێی، جا ئەگەر ئەوەی دەڵێت ڕۆحەکە دەمرێت ئـەوا تـامی مردنی چێشتووە، ئەوەی دەڵێت ڕۆحەکان دەمێننەوە بـەڵام تـەنها لاشـەکان لـەناو دەچێت کەواتە بەو بۆچوون‌و ڕەچاوکردنە ڕۆحەکە نامرێت، بەڵکو ئەو دەمێنێتــەوە پاش دروست بوونی لـەنازو نیعمــەت یــاخود لــە عــەزاب‌و ئــێش‌و ئــازار تــاوەکو ئەوکاتەی خودای گەورە بیەوێت، وەهــەروەها بــەخێرایی بڕیــار دەدات کــە خــودای گەورە ڕۆحەکان دەنێرێتەوە بۆ لاشـەکانیان، وە أحمـد کــوڕی الحـسین الکنـدی ئـەو جیاوازیەی ڕێکخستووە لەو پارچە هۆنراوەیەدا:

تنازَع الناس حَتى لا اتفاق لهم *** إلاّ على شَجَبٍ والخُلفُ في الشجبِ[١٠٦].
فَقيلَ: تَخَلُصُ نَفسُ المرءِ سالمة *** وَقيلَ: تَشرَكُ جسم المرء في العَطَبِ

جا ئەگەر ووترا: لەکاتی فـووکردن بـە کـەڕەنادا ئایـا ڕۆحـەکان بـە زینـدوویی دەمێننەوە هەروەك ئێستا، یاخود دەمرێت پاشان زیندوو دەبێتەوە؟

(١٠٦) الشجب: لەناوچوون، الخلف: جیاوازی.

ووتويانه: خودای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الآَرْضِ إِلَّا مَن شَاء اللَّهُ﴾ {الزمر: ٦٨}. واتە: (لەورۆژە فوو دەکرێت بە کەڕەنادا هەرکەس لە ئاسمانەکانو زەویدا مابێت خێرا دەمرێت، مەگەر کەسێك خوا وویستی لەسەر مردنی نەبێت). بێگومان خودای گەورە لە ئاسمانەکانو لە زەویدا هەندێك کەسی لەو مردنە دوور خستۆتەوە.

جا هەندێك دەڵێن: ئەوانە شەهیدەکانن، ئەمە ووتەی أبی هریرە، وإبن عباس، وسعید کوڕی جبیرە.

وە دەڵێن: ئەوانە جبرائیلو میکائیلو إسرافیلو عزرائیل (ملك الموت)ە. وە ئەمەش ووتەی مقاتلو هەندێك کەسی دیکەیە.

دەڵێن: ئەوانە ئەو کەسانەن کە لە بەهەشتدان لە (حور العین) حۆریەکانو هەندێکی تر، ئەوانەی لە ئاگردان لە ئەهلی دۆزەخو دەرگەوانەکەی دۆزەخ، أبو إسحاق کوڕی شاقلا ئەمەی وتووە.

ئیمام أحمد دەریخستووە لەسەر ئەوەی کەوا (حور العین والولدان) حۆریەکان و منداڵانی ناو بەهەشت نامرن لەکاتی فووکردن لە کەرەنادا. خوای گەورە هەواڵی داوە کەوا ئەهلی بەهەشت ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَى﴾ {الدخان: ٥٦}. واتە: (لە هەمووی خۆشتر ئەوەیە کە هەرگیز تاڵی مردن ناچێژن تیایدا جگە لەو مردنەی یەکەمجار).

ئەمەش دەقێکە لەسەر ئەمانە کەوا نامرن جگە لە مردنی یەکەمجار نەبێت، جا ئەگەر جاری دووەم مردن ئەوا دەبێتە دوو مردن، بەڵام ووتەی ئەهلی دۆزەخ: ﴿رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ﴾ {غافر: ١١}. واتە: (پەروەردگارا تۆ دەسەڵاتت بێ سنوورە دوو جار ئێمەت مراندووەو دوو جار ئێمەت زیندوو کردۆتەوە) جا تەفسیرکردنی ئەو ئایەتە کەوا لە سوورەتی (البقرة) دایە وەك خودای گەورە دەفەرموویێت: ﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَاتاً فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ﴾

{البقرة: ٢٨}. واتە: (چۆن بێ بڕوا دەبن بە خوا لەکاتێکدا ئێوە بێ گیان بوون خوا دروستی کردوونو گیانی بەبەردا کردن، پاشان دەتانمرێنێتو دوایی زیندووتان دەکاتەوە). جا ئەوانە مردبوون وە ئەوانە کەمێ ئاوی ڕوون بوون لە پشتی باوکیانو لە منداڵدانی دایکیان، لەدوای ئەمەدا زیندووی کردنەوە، پاشان دەیانمرێنێت، پاشان زیندوویان دەکاتەوە لە ڕۆژی زیندوو بوونەوەدا. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کەوا ڕۆحەکانیان پێش هاتنی ڕۆژی قیامەت نامرن، جا ئەگەر وابێت ئەوا دەبێتە سێ مردن، لەکاتی فووکردن بە کەڕەنادا ڕۆحەکان دەمرن، جا لەو حەدیسە سەحیحەدا: (أنَّ النَّاس يصعقون يَوم القِيامَة فَأكُون أول مَنْ يفيق، فإذا موسى آخذ بقائمة العرش، فَلا أدري أفاق قَبلي أم جوزي بصعقة يوم الطور)[107].

واتە: (بێگومان خەڵکی لە ڕۆژی قیامەتدا دەمرن جا من یەکەمین کەسم کە زیندوو دەبمەوە، بینیم موسی دەستی بە پێچکەی عەرشەوە گرتبوو، نازانم پێش من زیندوو دەبێتەوە یاخود لە دوای من لە مردنی ڕۆژی دوایی).

جا ئەو مردنە لە هەڵوێستو نیشانەکانی ڕۆژی قیامەتە ئەگەر خودای گەورە هاتو وویستی لەسەر بوو بۆ بڕینەوەو تەواوکردنی و زەوی بە نووری خۆی ڕووناك دەکاتەوە، لەو کاتەدا هەموو بوونەوەرو دروستکراوان دەمرن. خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَذَرْهُمْ حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ﴾ {الطور: ٤٥}. واتە: (وازیان لێ بهێنە هەتا بەو ڕۆژە دەگەن کە تیایدا دەچنو لاڵو پاڵ دەکەون). ئەگەر چی ئەو لاڵو پاڵ کەوتنەش مردن بێت ئەوا مردنێکی دیکەیە، و کۆمەڵێك لە پیاوچاکان بۆ ئەمە ئاگاداریان کردۆتەوە، جا أبو عبدالله القرطبی ڕەحمەتی خوای لێ بێت لەم بارەیەوە دەڵێت: لەم حەدیسە دەرکەوتووە کەوا ئەوە مردنێکی لەهۆش خۆ چوونە نەك ئەو مردنەی ڕوودەدات لەکاتی فووکردن بە کەڕەنادا، دەڵێت: شێخ أحمد کوڕی عمرو ووتی: حەدیسی پێغەمبەر ﷺ دەریخستووە نیشانە

(١٠٧) مسلم: (٢٣٧٣).

دەكات لەسەر ئەوەی کەوا ئەو مردنە ماوەی دووری نەفخەی دووەمە کەوا نەفخەی زیندوو بوونەوەیە، هەندێك لە زانایان دەڵێن: لەوانەیە موسی لەو پێغەمبەرانە بێت کەوا نەمرێت، ئەمەش نارەوایەو ناگونجێت، القاضي عیاض دەڵێت: لەوانەیە مەبەست لەو مردنە داچڵەکینو تۆقاندنی کاتی زیندوو بوونەوە بێت لەو کاتەی ئاسمانەکانو زەوی لێك دەترازێن. وە أبو العباس القرطبی بەرپەرچی دەداتەوەو دەڵێت: لەو حەدیسە سەحیحەدا وا لێك دەدرێتەوە کاتێك پێغەمبەرﷺ لە گۆڕەکەی دێتە دەرەوە موسای پێ دەگات کەوا لیستی عەرشی هەڵگرتووە. ئەمەش لەوانەیە لەکاتی نەفخی ڕاچڵەکینو داخورپان بێت.

أبو عبدالله دەڵێت: شێخ أحمد کوڕی عمرو ووتی: ئەوەی ئەو کێشەو گرفتە ناهێڵێت مردن ئەوە نیە بە پاكو بێگەردی نەبێت، بەڵکو ئەوە گواستنەوەیە لە بارێك بۆ بارێکی دیکە، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی شەهیدەکان لەپاش کوژرانیان یان مردنیان زیندوونو لەلایەن خودای گەورەوە ڕزقو ڕۆزییان بۆ فەراهەم کراوەو دڵخۆشو مژدە دەریشن، وە ئەمەش خەسڵەتی زیندووەکانە لە دونیادا، جا ئەگەر بۆ شەهیدەکان ئاوا بێت ئەوا پێغەمبەرەکان هەقترو لە پێشترن بۆ ئەم کارە، وە لەگەڵ ئەوەش پێغەمبەرﷺ ڕاستی فەرمووە کە زەوی جەستەی پێغەمبەران ناخوات وە هەروەها پێغەمبەرﷺ لە شەورەوەکەیدا لە بیت المقدس لەگەڵ پێغەمبەران کۆبووەوە، لە ئاسمانیشدا بەتایبەتی لەگەڵ موسی، پێغەمبەرﷺ هەواڵی داوە کەوا هیچ موسڵمانێك نیە سەلام لە مردوو بکات ئیللا خودای گەورە ڕۆحەکەی بۆ دەنێرێتەوە تاوەکو وەڵامی سەلامەکەی دەداتەوە، جگە لەمە ئەوەی بڕیاری لەسەر دەدرێت ئەوەیە کە مردنی پێغەمبەران گەڕانەوەیە کەوا لە ئێمە دوور خراونەتەوەو لێمان شاراوەن بەجۆرێك ئێمە نازانینو هەستیان پێ ناکەین بەوەی ئایا ئەوان بە زیندوویی ماونەتەوە، ئەمەش وەك حاڵەتی فریشتەکان، کەوا ئەوان زیندوونو بوونیان هەیە بەڵام ئێمە نایانبینین، ئەگەر بڕیار درا بەوەی ئەوان

زیندوون، جا ئەگەر فوو بە کەڕەنادا کرابە نەفخەی مردن ئەوا ئەوەی لە ئاسمانەکاندایەو، ئەوەی لە زەویش دایە دەمرێت مەگەر ئەوەی خوا بیەوێت نەمرێت، بەڵام (صعق) مردنو لە هۆش خۆ چوونی پێغەمبەران دەریخستووەئەوا لە هۆش خۆ چوونە، جا ئەگەر فوو کرا بە کەڕەنادا بە نەفخی زیندوو بوونەوە ئەوەی مردووە زیندوو دەبێتەوە، وە ئەوەیش کە لە هۆش خۆی چووە هەڵدەستێتەوە، هەروەها پێغەمبەرﷺ لە حەدیسێکی سەحیحدا هاتووە: (فَأكون أول مَن يفيق). واتە: (من یەکەم کەس دەبم کە هەڵدەستمەوە). وە پێغەمبەرمانﷺ یەکەمین کەسە کە لە گۆڕەکەی دێتە دەرەوە جگە لە موسی نەبێت، ئەوەش ڕاڕایی هەیە لەسەر ئەوەی ئایا ئەو پێش پێغەمبەر لە هۆش خۆ چوونەکەی زیندوو بۆتەوە، یاخود لەسەر ئەو حاڵەتە ماوەتەوە کەوا پێش نەفخەی (صعق) لە هۆش خۆ چوون بە خەبەر بووە، چونکە ئەوە هەژمار دەکرێت بە مردنی ڕۆژی دوایی، و ئەمەش چاکەیەکی گەورەیە بۆ موسی، ئەمەش هەرگیز پێویست ناکات بە چاکەیەك باشترو چاکتری بکەیت لەسەر پێغەمبەرمانﷺ، چونکە شتێکی نیمچەیی واجبو پێویست نابێت لە کارێك بە تێکڕایی[١٠٨].

أبو عبدالله القرطبي دەڵێت: ئەگەر حەدیسەکە لەسەر مردنی بوونەوەر بێت لە ڕۆژی قیامەت ئەوا هیچ کێشەو گرفتی نامێنێت، بەڵام ئەگەر لە هۆش خۆ چوونی مردن بێت لەکاتی فووکردن بە کەڕەنادا، ئەمەش دەبێت یادی ڕۆژی قیامەت بکرێتەوەو مەبەست لێی لێکدانەوەیە، جا ماناکەی: ئەگەر فوو کرا بە کەڕەنادا لە نەفخەی زیندوو بوونەوە پێغەمبەرﷺ دەڵێت من یەکەمین کەسم لەوانەی سەری خۆی بەرز دەکاتەوە، جا دیتم موسی دەستی گرتووە بە پێچکەیەك لە پێچکەکانی عەرش، جا نازانم پێش من هەڵساوەتەوە یاخود لەدوای من لە مردنی ڕۆژی داییدا.

---

(١٠٨) التذكرة: ١٦٨.

(إبن القيّم) دەڵێت: پشتگیری کردنو ڕاڤە کردنی حەدیسەکە لەسەر ئەمە بەڕاست نازانرێت، چونکە پێغەمبەرﷺ دوو دڵو ڕاڕا بووە، ئایا موسی لە پێش ئەو هەڵساوەتەوە، یاخود لە دوای ئەودا، جا ماناکەی: نازانم لە هۆش خۆی چووە، یاخود لە هۆش خۆی نەچووە، وە لە حەدیسەکەدا دەفەرموێت: (فَأكون أول مَن يفيق) وە ئەمەش هێما دەکات لەسەر ئەوەی پێغەمبەرﷺ لە هۆش خۆی دەچێت، ئەم دوو دڵیو ڕاڕاییەش دەستدەکەوێت لەبارەی موسی ئایا لە هۆش خۆی چووەو پێش ئەو هەڵدەستێتەوە لەکاتی لە هۆش خۆ چوونەکەی، یاخود لە هۆش خۆی ناچێت، جا ئەگەر مەبەستی یەکەم بێت بە لەهۆش خۆ چونی یەکەم ئەمەش لە هۆش خۆ چوونی مردنە ئەگەر وابێت ئەوا مردنی پێغەمبەرﷺ سەلمێندراوە، وە ڕاڕایش هەیە ئایا موسی مردووە یاخود نەمردووە؟ ئەمەش ناڕەواو نەگونجاوە لە هەموو ڕووەکانەوە، جا ئەمەش زانراوە کە ئەمە (صعق)ی ڕاچڵەکینو لە هۆش خۆ چوونە نەوەك (صعق)ەی مردن، لەو کاتەدا ئایەتەکە هێما ناکات لەسەر ئەوەی لە کاتی نەفخەی یەکەم هەموو ڕۆحەکان دەمرێت، بەڵێ هێما دەکات لەسەر مردن بوونەوەرو دروستکراوەکان لەکاتی نەفخەی یەکەم، هەرکەسێك پێشتر تامی مردنی نەکردبێت لەوکاتەدا تامی مردن دەکات، بەڵام ئەوەی تامی مردنی کردووە یاخود ئەوەی مردنی لەسەر واجب نەکراوە ئەوا ئایەتەکە هێما ناکات لەسەر ئەوەی بۆ جاری دووەم دەمرێتەوە، خودای گەورەش لە هەموو کەس زاناترە.

جا ئەگەر وتیان: چۆن کار بەو حەدیسە دەکەن: (إنّ النَّاس يصعقون يَوم القيامَة فَأكون أول مَنْ تنشق عَنْـهُ الأرض، فَأجد موسى باطِشاً بِقائِمَة العَرشِ؟). واتە: (بێگومان خەڵکی لە ڕۆژی قیامەتدا دەمرن جا من یەکەمین کەسم لە زەوی دێمە دەرەوە، لەوکاتەدا موسی دەبینم بە توندی دەستی گرتووە بە پێچکەی عەرش). دەڵێن: گومانی تیا نیە کەوا ئەم وتەیە ئاوا هاتووە، کێشەو گرفتی تێدا سەری

هەڵداوە، بەڵام لەسەر ئەوانەی ئەم حەدیسانەی ریوایەت کردووە، لە دوو حەدیسدا بە دوو شێوەزار هاتووە، وە دوو حەدیسەکەش ئەمانەن:

یەکەمیان: (أن النَّاسَ يَصعقونَ يَم القيامَة فَأكون أول مَنْ يَفيق)

وە دووەمیان: (أنا أَول مَنْ تنشق عنه الأرض يَوم القيامة)

واتە: (ئەمن یەکەم کەسم کەوا زەوی لەسەرم شەق دەبێت، واتە یەکەم کەسم رۆژی دوایی زیندوو دەبمەوە).

جا لەالترمذی و کەسانی دیکەدا لەحەدیسێکی سعید الخدری وەرگیراوە و دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (انا سيد ولد آدم يوم القيامة ولافخر، وبيدي لواء الحمد ولافخر وما من نبي يومئذ آدم فمن سواه إلاّ تحت لوائي، وأنا أول من تنشق عنه الأرض ولافخر).قال الترمزي: هذا حديث حسن صحيح.

واتە: من گەورەی نەوەی ئادەمم لەرۆژی دوایی بەبێ شانازی، وە لەژێر ئاڵای سوپاسی منن بەبێ شانازی وەهەموو پێغەمبەرەکان لەژێر ئاڵای منن وەمن یەکەم کەسم کە زەویم لەسەر شەق دەبێت بەبێ شانازی).

جا ئەگەر وتیان: چی دەکەین لەبارەی ئەو حەدیسە: (فلا أدري أفاق قبلي أم كان ممن استثنى الله عز وجل؟) واتە: جا نازام لەپێش من هەڵساوەتەوە یاخود یەکێکە لەو کەسانەی خودای عز وجل جیایی کردۆتەوە).

ئەوانەی خودای گەورە جیای کردوونەتەوە ئەوانە جیاکراوە لەنەفخەی راچڵەکین و لەهۆش خۆچوون نەك لەراچڵەکین و لەهۆش خۆچوونی رۆژی دوایی هەروەك خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَن شَاءَ اللَّهُ﴾ (الزمر: ٦٨) واتە:(لەورۆژەدا فوو دەکرێت بەکەرەنادا هەرکەس لەئاسمان و زەویدا مابێت خێرا دەمرێت، مەگەر کەسێك خوا ویستی لەسەر مردنی نەبێت).

لێرەدا جیاکردنەوە ڕووی ئەدا لەمردنی بوونەوەرەکان لەرۆژی قیامەتدا؟ وە ئەوانەی ڕیوایەت دەکەن لەسەر ئەم حەدیسە سەحیحە کە ڕێك نەکەوتوون کەوا دەفەرموێت: (فلا أدري أفاق قبلي أم جوزي بصعقة الطور) واتە: (جانازانم (موسى) ﷺ لەپێش من هەڵساوەتەوە یاخود لەدوای من لەمردنی رۆژی دواییدا).

هەندێك لەوانەی ڕیوایەت دەکەن وا گومان دەبەن کەوا ئەو مردنە بریتییە لەو فووکردنەی مردندا وە (موسا)ش لەناو ئەوکەسانەیە کەلێی جیاکراوەتەوە، ئەمەش هەرگیز ڕێك ناکەوێك لەسەر ئەو بیروباوەڕە نوێیەدا، چونکە هەڵسانەوە لەوکاتەدا بریتییە لە هەڵسانەوەی زیندووبوونەوە، جا چۆن دەفەرموێت: (لا أدري أبعث قلبي أم جوزي بصعقة الطور).

ئەمەش بەجیاوازی ئەو مردنەیە کەهەموو بوونەوەرەکان دەمرێت لەرۆژی دواییدا لەوکاتەی خوای گەورە کارەکەی لەنێوان بەندەکان تەواوبکات و نووری خۆی پێشانی ئەوان دەدات ، جا هەموو لەهۆش خۆیان دەچن، بەڵام موسی ﷺ ئەگەر لەگەڵ ئەوان لەهۆش خۆی نەچێت بێگومان ئەوا هەژمار دەکرێت بەو لەهۆش خۆچوونەی کەوا خودای گەورە لەورۆژەی نووری خۆی نیشانی چیاکەداو جا لەتاوان و لەهەژمەتان پارچەپارچە بوو، جا خودای گەورە ئەو لەهۆش خۆچوونەی موسای تەعویز کردۆتەوە بەو لەهۆش خۆچوونەی بوونەوەرەکان، لەوکاتەی نووری خۆی پێشانی بەندەکان دەدات لەرۆژی قیامەتدا.

❊❊❊

کاتێك ڕۆحەکان پاش جیابوونەوەی لاشەکانیان، ئەگەر خۆیان خەریك کرد بەهەر شتێك هەندێك پەسەندتر دەکات تاوەکو خۆیان بەیەکتر بناسێنن و بەیەکتر بگەن، وە ئایا کێشە درووست دەکات ئەگەر خۆی تەرخانکرد بەهاوشێوەی لاشەکەی کەوا تێیدا بووە و ئایا داوای وێنەکەی دەکات؟ یاخود ئایا حاڵی چۆن دەبێت؟

ئەوە کێشەیەکە هێشتا و بەردەوام قسەی لەبارەیەوە دەکرێت وهەرکەسێکیش لەسەر ئەمەی نووسی سەرکەوتوو نابێت جا ئەگەر بەسوود بێت یاخود بێ سوود بێت، بەتایبەتی لەسەر یاساو بیرو باوەڕێك ئەوکەسەی دەڵێت ئەمە تەنها شتێکە لەسەر خوانی گفت و گۆ بەکێشەو هەڵپەسێردراوی ماوەتەوە، و نەك لەناو جیهانی دونیادا و نە لەدواییدا، و هیچ هاوشێوەو تواناو قەدەرو کەسێك نییە.

جا ئەو پرسیارە لەسەر نەریت و بیروباوەڕی ئەواندا ئەوا هیچ وەڵامێك بۆ ئەوان نییە، هەروەها ئەوەی دەڵێت: ئەمە بریتییە لە نیشانەیەك لەنیشانەکانی جەستە، لەیەکێکی دیکە جیای دەکاتەوەو پەسەندتری دەکات، ئەمە مەرجدارە بەلاشەوە هەڵسێت، جا جیاکردنەوەو پەسەندکردن لەپاش مردندا بۆی نیە، بەڵکو هیچ بوونێکی نییەو لەسەر بیروباوەڕی ئەوان، بەڵکو لەناو دەچێت و نامێنێت بە لەناوچوونی لاشەکە هەروەك هەموو خەسڵەت و سیفەتی زیندو لەناو دەچێت و نامێنێت، وە ناکرێت وەڵام لەسەر ئەو مەسەلەیە هەبێت تەنها لەسەر یاساو بیروباوەڕی ئەهلی سوننە کەوا بەڵگەی قورئان و سوننەت و نیشانەکان و هۆکارەکان لەسەر دەهێنێتەوە.

خوای گەورە وەسفی رۆحی کردووە بەهاتن و دەرچوون و گیان کێشان و مردن و و گەڕانەوە وە بەرزکردنەوەی بۆ ئاسمان کردنەوەو داخستنی دەرگاکان بۆ رۆحەکان.

جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلآئِكَةُ بَاسِطُواْ أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُواْ أَنفُسَكُمُ﴾ (الانعام: ٩٣).

واتە:(خۆ ئەگەر ئەو ستەمکارانە ببینی چۆن لەنێش و ئازاری سەرەمەرگدا گیریان خواردووە فریشتەکانیش دەستیان لێدەکەنەوەو لێیان دەدەن (پێیان دەڵێن): گیانتان بدەن بەدەستەوە، دەی رۆحتان دەرکەن).

وە هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ * ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً * فَادْخُلِي فِي عِبَادِي * وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ (الفجر: ٢٧-٣٠).

واتە:(ئەی خاوەنی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی، بگەڕێرەوە بۆلای پەروەردگارت کەتۆ لەو رازیت و ئەویش لەتۆ رازییە، دەبچۆرە ریزی بەندە چاکە نازدارو بەرێزەکانمەوە، بچۆرە بەهەشتە خۆشە رازاوەکەمەوە).

ئەمەش لەوکاتەدا پێی دەوترێت کە رۆح لەلاشەدا جیادەکرێتەوە..

هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا * فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا﴾ (الشمس: ٧-٨) واتە:(سوێند بەدەروون و ئەوزاتەی کە بەرێك و پێکی بەدیهێناوە، جا توانای خراپەو چاکەو خوانەناسی و خواناسی تێدا دابین کردووە).

جا خوای گەورە رایگەیاندووە کەوا ئەو دەروونی درووست کردووە هەوەك رایگەیاندووە کەوا لاشەی درووست کردووە..

هەروەها دەفەرمووێت: ﴿الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ﴾ (الأنفطار: ٧) واتە:(ئەو پەروەردگارە تۆی درووست کردووە بە رێك و پێکترین شێوە، بەجوانترین شێواز).

ئەمەش پاك و بێگەردی خودایە دەروونی ئادەمیزادی درووست کردووە، هەروەك لاشەکەشی درووست کردووە، بەڵکو لاشەکەی درووست کردووە، وەك قاڵبێك بۆ دەروونەکەی، جا یەکسانی لاشە بەردەوامییە بۆ یەکسانی دەروون، وە لاشە

ئامادەو درووستکراوە بۆ دەروون وەك قالّب هەروەك دەروون ئامادەو درووستکراوە بۆ لاشە.

تا لێرەدا دەزانرێت کەوا لەلاشەکەیدا شێوەیەك وەردەگرێت کەلە کەسێکی دیکە پێی جیا دەکرێتەوە، جا دەروون و لاشە هەردووکیان کاریگەرییان بۆسەر یەکتری هەیە، لاشەی پاك و خاوێن وە پیس و خراپ لەدەروونی پاك و خاوێن و پیس و خراپدا دەست دەکەوێت، وە دەروونی پاك و خاوێن و پیس و خراپ لەلاشەی پاك و خاوێن و پیس و خراپدا دەست دەکەوێت.

جا توندو بەهێزترین شت کەوا پەیوەندی و گونجاوی کاریگەری و کار لێك کردنی لەسەر ئەوەی تردا هەبێت ئەوا رۆح و لاشەیە، بۆیە لەکاتی جیابوونەوەی رۆح لەلاشەدا پێی دەوترێ: ئەی دەروونی پاك وەرە دەرەوە کەوا لەلاشەیەکی پاکدا بوویت، ئەی دەروونی پیس وەرە دەرەوە کەوا لەلاشەیەکی پیس دابوویت.

خودای گەورە دەفەرموویت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ (الزمر: ٤٢).

واتە: (هەر خودایە کە گیانەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانەش کە نەمرد لەخەوەکەیدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە، جا ئەوکەسەی کەخوا بڕیاری مردنی دابێت رۆحەکەی دەگرێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەی ئەوکەسەش کە رۆژی تەواو نەبووبێت دەینێرێتەوە بۆی تا کاتێکی دیاریکراو).

جا خودای گەورە وەسفی کردووە بەمردن وە گرتن و ناردنەوە، هەروەك وەسفی کردووە بەچوونە ناوەوەو دەرچوون و گەڕاندنەوەو یەکسانی کردن و رێکخستن.

وە پێغەمبەر(ﷺ) رایگەیاندووە: (أن بصر الميت يتبع نفسه إذا قبضت)[١٠٩].

واتە: (ئەگەر رۆح دەرچوو چاوی مردو بەدوایدا دەڕوانێت).

---

(١٠٩) مجمع الزائد: ٢/٢٣٠

هەروەها رایگەیاندووە: (أن الملك یقبضها فتأخذها الملائكة من یده فیوجدلها كأطیب نفخة مسك وجدت على وجه الأرض، أو كأنتن ریح جیفة وجدت على وجه الأرض) [110].

واتە:(گیانێكیش گیانی دەكێشێت جا فریشتەكان دەیخەنە ناو كفنە بۆن خۆشەكە كەوا بۆنی زۆر خۆشترە لەبۆنخۆشترین میسك لەسەر رووی زەوی، یاخود بۆنخۆشترە لەناو ئەو بۆنانەی كە لەسەر زەویدا هەیە).

پێغەمبەر (ﷺ) هەواڵی داوە: (أنها تصعد الى السماء ویصلي علیها كل ملك لله بین السماء والأرض وأنها تفتح لها أبواب السماء فتصعد من سماء إلى سماء حتى ینتهي بها الى السماء التي فیها الله عز وجل، فیتوقف بین یدیه، ویأمر بكتابة أسمه في دیوان أهل علیین أو دیوان أهل سجین، ثم ترد الى الأرض، وأن روح الكافر تطرح طرحاً، وأنها تدخل مع البدن في قبرها للسؤال).

واتە:(ئەو رۆحە بەرزدەكرێتەوە بۆ ئاسمان جا هەموو فریشتەكانی خودا لەنێوان زەوی و ئاسماندا نوێژی لەسەر دەكەن ودەرگاكانی بەهەشتی بۆ دەكرێتەوە و ئاسمان بەئاسمان بەرزی دەكەنەوە هەتاكو دەیگەیەننە ئەو ئاسمانەی خوای گەورەی لێیە، جا لەنێوان بەزەیی ئەودا دەوەستێت، و فەرمان دەكات ناوی بنووسن لەكتێبی ئەهلی بەرزەكان یاخود لەكتێبی ئەهلی زنجیركراوان، پاشان دەگەڕێندرێتەوە بۆ سەرزەوی، جا رۆحی كافر دەردەكرێت و دەچێتەوە ناو لاشەكە لەناو گۆڕەكەیدا بۆ پرسیاركردن).

هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) رایگەیاندووە: (بأن نسمة المؤمن وهي روحه طائر یعلق في شجرة الجنة حتى یردها الله الى جسدها) [111].

(110) مسند أحمد: ٤/٢٨٧، و سنن ابي داود (٣٢١٢).

(111) الموطأ: ١/٢٤٠

واته:(بێگومــان ڕۆحــی ئیمانــدار وەك ڕۆحــی باڵندەیــەك وایــە لــە دارو درەختــی بەهەشت دەخوات تاوەکو خودای گەورە دەینێرێتەوە بۆ لاشەکەی).

هەروەها ڕایگەیاندووە: (أن أرواح الشهداء في حواصل طير خضر تـرد أنهـار الجنـة وتأكل من ثمارها).

واته:(بێگومان ڕۆحی شەهیدەکان لەناو سـکی باڵنـدەی سـەوزدان لـەڕووبارەکانی بەهەشـت دەخواتـەوەو لەبەروبوومەکانیـشی دەخـوات، ڕووبارەکـانی بەهەشـت گوزەردەکات و لە بەروبوومەکەشی دەخوات)

هەروەها دەفەرمووێت: (ان الروح تنعم وتعذب في البرزخ الى يوم القيامة) [112].

واتــە:(بێگومــان ڕۆح لــەژیانی بەرزەخــدا لــەژیانی خۆشــدا دەبێــت و ئــازاریش دەکێشێت تاوەکو ڕۆژی قیامەت).

خودای گەورە لەبارەی ڕۆحەکانی نەتەوەی فیرعەون ڕایگەیاندووە کەوا ئێواران و بەیانییان تووشی ئاگر دەبن پێش هاتنی ڕۆژی قیامەت، هەواڵیشی داوە لـەبارەی شەهیدەکان کەوا ئەوان زیندوون و لەلایـەن خـودای خۆیانـەوە ڕزق و ڕۆزییـان بـۆ فەراهەم کراوە، ئەمە ژیانی ڕۆحەکانیانـە، ڕزق و ڕۆزیـشییان بەردەوامــە، کەچـی لاشەکانییان نەماون و پارچە پارچە بوون.

جا پێغەمبەرﷺ ئەو ژیانەی ئـاوا ڕاڤـەکردووە: (بـأن أرواحهـم في جـوف طـير خضر لها قناديل معلقة بالعرش تسرح من الجنة حيـث شـاءت، ثـم تـأوي إلى تلـك القناديل، فأطلع اليهم ربهم إطلاعـة فقـال: هـل تـشتهون شـيئاً؟ قـالوا أي شـيء نشتهي نسرح من الجنة حيث شئنا؟ فعل بهم ذلك ثلاث مرات، فلما رأوا أنهـم لـن يتركوا من أن يسألوا قالوا: نريد أن ترد أرواحنا في أجسادنا حتـى نقتـل في سـبيلك مرة أخرى) [113].

([112]) شرح الصدور: ٣٠٥.

([113]) مسلم (١٨٨٧) و سنن الترمذي (٣٠١١).

واته: (بێگومان رۆحەکانیان لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە چەند چرای لێیە هەڵواسراوە بەعەرشدا پشوو دەدەن و رادەبوێرن لەبەهەشتا هەرچۆن بیانەوێت، پاشان دەچن بۆلای چراکان، ئینجا خودای پەروەردگار خۆیانی بۆ دەردەخات بەتەواوی جا دەفەرموێت: ئایا ئارەزووی هیچ شتێك دەکەن؟ دەڵێن: ئایا هیچ شتێکی تر ماوە ئارەزووی بکەین وا ئێمە بەئارەزووی خۆمان لەبەهەشت پشوو دەدەین و دەسوورێینەوە، جا کاتێك دەبینن ئەوان وازیان لێ ناهێنن لەپرسیارکردن دەڵێن: دەمانەوێت رۆحەکانمان بگەرێتەوە لاشەکانمان تاوەکو جارێکی دیکە لەپێناوی تۆدا دەکوژرێین و شەهید دەبین).

وە لەپێغەمبەرداﷺ هاتووە کەوا: (أن أرواح الشهداء في طير خضير تَعْلُقُ من ثمر الجنة)[114].

واته:(بێگومان رۆحی شەهیدەکان لەناو باڵندەیەکی سەوزدایە لەبەروبوومی بەهەشت دەخوات).

ئیبن عباس وتی: پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (لما أصيب أخوانكم بأُحد جعل الله أرواحهم في أجواف الطير خضر ترد أنهار الجنة وتأكل من ثمارها، وتأوي الى قناديل من ذهب في ظل العرش، فلما وجدوا طيب مشربهم ومأكلهم وحسن مقليهم قالوا: ياليت إخواننا يعلمون ما صنع الله لنا لئلا يزهدوا في الجهاد ولاينكلوا عن الحرب، فقال الله عز وجل: أنا أبلغهم عنكم).

واته:(کاتێك براکانتان لەغەزای ئوحود شەهیدکران خودای گەورە رۆحەکانی ئەوانی دانا لەناو سکی باڵندەی سەوزدا دەگەرێت بە رووبارەکانی بەهەشتداو بەبەروبوومەکەی دەخوات، وە دەچن بۆلای ئەو چرایانەی لە زێڕ درووست کراون کەوا لەژێر سێبەری عەرشدان، جا کاتێك خواردن و خواردنەوە خۆشەکانییان و قسەو گفت و گۆ چاکانیان بینی دەڵێن: خۆزگە دەزانن کەوا خودای گەورە چی بۆ

---

(114) سنن الترمذي (١٦٤١).

ئێمە کردووە، ئەوکاتە زیاتر تێدەکۆشان لـەجیهاد و خـەباتکردن لـەپێناوی خـواوە هەرگیز دوور نەدەکەوتنەوە لەشەڕکردن پشتییان تیّ نەدەکرد، جا خوای عـز وجـل، دەفەرمووێت: من لەجیاتی ئێوە پێیان رادەگەیەنم).

جا خودای گەورە ئەم ئایەتەی بۆ پێغەمبەر(ﷺ) دابەزاند: ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتاً بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾ (آل عمـران: ١٦٩) [١١٥]، ئیمام احمد ریوایەتی کردووە.

ئەمەش روون و ئاشکرایە لەخواردن و خواردنەوەو جووڵـەو گواسـتنەوەو قـسەو گفت و گۆکردنی رۆح، ئەگەر خوا حەزبکات بەدرێژی باسی ئەو بابەتە دەکەین.

جا ئەگەر ئەمە باری رۆحەکان بێت ئەوا جیا کردنەوەی و پەسندکردنی پاش دابـڕان لەلاشەدا ئاشکراتر دەبێـت لەجیاکردنـەوەی لاشـەکان، و لێـك چـوون و هاوشـێوە لەنێوان رۆحەکان دوورترە لە لێك چوونی لاشـەکان، چـونکە لاشـەکان زیـاتر لێـك دەچن، بەڵام رۆحەکان لێك چوونیان کەمترە.

لەمەدا روون دەبێتەوە کە ئێمە جەستەی پێغەمبـەران و سـەحابەو پیاوچـاکانمان نەبینیوە، و ئەوانەش زۆر پەسەندترو جیاکراوەترن لەناو زانـستی ئێمـەدا، ئەمـەش ناگەڕێتەوە کەوا جیاکردنـەوەو پەسـەندتر تـەنها بـۆ لاشـەکان بێـت کـەوا بۆمـان باسکراوە، لەسیفەتی لاشەکانیان تایبەت نییـە لەیەکێکیانـەوە بـۆ یـەکێکی تـر، بەڵکو جیاکردنەوەو پەسەندی لەلای ئێمەدا بەوەی فێربووین زانیومـانە بەسـیفات و چۆنییەتی رۆحەکانیانە، وە جیاکەرەوەو پەسەندی رۆح لەرۆحێکی دیکە بەسیفات و تایبەتمەندییـەکانیان گـەورەترە لەجیاکردنـەوەی لاشـەیەك لەلاشـەیەکی دیکـە بەتایبەتمەندییەکانی.

---

(١١٥) مسند أحمد: ١/٢٦٦، و سنن أبي داود (٢٥٢٠).

ئایا نابینینت کەوا لاشەی ئیماندارو کافرێك زۆر پێك دەچن و هاوشێوەن کەچی رۆحەکانییان گەورەتر دیارە لەجیاکەرەوەو پەسەندی، تۆ دەبینیت دوو برا لەرووخسارو دروستکردندا زۆر پێك دەچن کەچی رۆحەکانییان زۆر لێك جیاوازن. کاتێك شێوەیەکی جوان و رووخسارێکی چاك و پێکهاتەیەکی رووخۆشی و رەوشت بەرزی دەبینیت ئیلا دەبینیت رۆحێکی گونجاو و هاوشێوەی بۆی هەڵپەسێردراوە. جا ئەگەر رۆحەکان بەرزکرانەوە ئەوا فریشتەکانیش هەندێك لەهەندێکییان جیاکراوەو پەسەندترن بەبێ لاشە هەڵیاندەگرێت، هەروەها جنۆکەکانیش، جیاکەرەوەو پەسەندتری رۆحی ئادەمیزاد لەپێشترو یەکەمینە.

❊❊❊

ئایا رۆح لەکاتی پرسیارکردن دەگەڕێتەوە بۆلای مردووەکە لەگۆڕەکەیدا یاخود نا؟

بێگومان بۆنێمە بەسە کەوا پێغەمبەری خوا(ﷺ) بڕیاری لەو مەسەلەیە داوە، و فریامان کەوتووە، لەقسەو قسەلۆکی خەڵکی کەوا بەجۆرێك روونی کردۆتەوە کە رۆح دەگەڕێتەوە لای مردووەکە، البراء کوڕی عازب دەڵێت: ئێمە لەبەقیع الغرقد لای جەنازەیەك بووین لەو کاتەدا پێغەمبەر(ﷺ) هاتەلامان دانیشت ئێمەش لەچوار دەوری دانیشتین هەروەك لەسەر سەرمان باڵندەیەك هەبێت نەئەجوولاین جا سەیری کردو فەرمووی: (أعوذ بالله من عذاب القبر) واتە: (پەنا دەگرم بەخودا لەسزاو ئازاری گۆڕ) ئەمەی سێ جار دووبارە کردەوە.

پاشان فەرمووی: (إن العبد اذا كان في إقبال الآخرة وانقطاع من الدنيا نزلت إليه ملائكة كأن وجوههم الشمس، فيجلسون منه مد الصبر، ثم يجيء ملك الموت حتى يجلس عند رأسه فيقول: أيتها النفس الطيبة اخرجي الى مغفرة من الله ورضوان).

واته: (ئەگەر هاتوو بەندەیەك لـەرۆژی دوایـی نزیـك بـووەوە و خەریکـە لـەدونیا دادەبڕێت ئەوکاتە فریشتە بۆی دادەبەزن کە رووخسارییان هـەروەك خـۆر وایـە جـا لەلای دادەنیشـن بەدووری بینینی چاو، پاشان فریـشتەی گیـانکێش دێـت و لـەلای سەری دادەنیشێت جا پێی دەڵێت: ئەی خاوەنی دڵ و دەروونی پاك وەرە دەرەوە بـۆ لێبوردەیی و رەزابوون لەلایەن پەروەردگار).

دەفەرمووێت: (فیـصعدون بهـا فـلا یمـرون بهـا الا قـالوا: ماهـذا الـروح الطیـب! فیقولون: فلان بن فلان بأحسن أسمائه التي كانوا یسمونه في الدنیا حتی ینتهـوا بهـا الی السماء الدنیا، فیستفتحون له فیفتح له، فیشیعه مـن كـل سمـاء مقربوهـا الی السماء التي تلیها حتی ینتهي بها الی السماء الـتي فیهـا الله تعـالی، فیقـول الله عز وجل: اكتبوا كتاب عبدي في علیین، وأعیـدوه الی الارض، فـإني منهـا خلقـتهم وفیها أعیدهم ومنها أخرجهم تارة أخری).

واته: (جا کۆمـەڵێك فریشتە بەرزی دەکەنەوە بەلایدا تێپـەڕنابن ئـیلا دەڵـێن: ئـەم رۆحە بۆن خۆشە چییە! جا دەڵێن: فلانی کوڕی فلانە بەجوانترین شێوە ناوی دەبـەن کەوا لەدونیا ناویان دەهێنا تاوەکو لەئاسمانی دونیا دەیبەنـە دەرەوەو کۆتـایی پـێ دەهێنن، ئینجا داوای بۆ دەکـەن ئاسمانـەکانی بـۆ بکرێتـەوە جـابۆی دەکرێتـەوە، لەهەمـوو ئاسمانەکاندا لایەنگیری دەبن و لەنزیکی دەبن بۆ ئـەو ئاسمانـەی بەدوایـدا دێت تاوەکو کۆتایی دێت و دەگاتە ئەو ئاسمانەی کـە خـودای گـەورەو میهرەبـانی لێیە، جا خودای گەورە دەفـەرمووێت: نـاوی بەنـدەی مـن لەئاسمانـە بەندەکانـەوە بنووسنەوە، بیگەڕێننەوە بۆسەر زەوی، وەمن لەزەوی درووستم کردوون و بۆئـەوێش دەیانگەڕێنمەوە، جارێکی تریش لەوێ دەریان دەهێنمەوە).

وە فەرمووی: (فتعاد روحه في جسده، فیأتیه ملكان فیجلسانه، فیقولان لـه: مـن ربك؟ فیقول: ربي الله، فیقـولان: مـا دینـك؟ فیقـول: دیـني الاسـلام، فیقولـون لـه: ماهذا الرجل الذي بعث فیكم؟ فیقول: هو رسول الله، فیقولان له: وما علمك بهـذا؟

فيقول: قرآن كتاب الله فآمنت بـه وصـدقت، فينـادي منـادٍ مـن السمـاء أن صـدق عبدي فأفرشوه من الجنة، وافتحوا له باباً منها).

واته:(ئينجا رۆحەکەی دەگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی، لەوکاتە دوو فریـشتە دێنـەلای و دای دەنیشێنن، پێی دەڵێن: خوای تۆ کێیە؟ دەڵێـت: خـودای مـن (الله)یـە، پێـی دەڵێن: ئایینی تۆ چییە؟ دەڵێت: ئاینی من ئیسلامە، جـا پێـی دەڵـێن: ئـەوپیاوە کێیە لەناو ئێوە رەوانەکراوە؟ دەڵێت: ئەوە پێغەمبەری خودایە، پێی دەڵێن: ئایا چ زانیاریت دەربارەی هەیە؟ دەڵێت: کتێبی خوا کە قورئانە خوێندوویتەوە ئیمانم پێی هێناوەو بەڕاستیشم داناوە، جا بانگەرێك لەئاسماندا بانگ دەکات کەوا بەندەی من راست دەکات جا لەبەهەشتەوە فەرشی بۆ راخەن، و لەوێ دەرگایەکی بۆ بکەنەوە).

دەفەرموویت: (فيأتيه من ريحها وطيبهـا، ويفـسح لـه في قـبره مـد البـصر) واتـە: (لەبەهەشتەوە بۆن و خۆشییەکی بۆدێت، و بـەدووری بینـینی چـاو گۆڕەکـەی بـۆ فراوان دەکرێت).

ئینجا فەرمووی: (ويأتيه رجل حسن الوجه حسن الثيـاب طيـب الـريح، فيقـول: أبشر بالذي يسرك، هذا يومك الذي كنت توعده فيقول له: من أنـت؟ فوجهـك وجـه الذي يجيء بالخير، فيقول: أنا عملك الصالح، فيقول: رب أقم الساعة حتى أرجع إلى اهلي ومالي).

واتە: (ئینجا پیاوێکی رووخسار جوان و پۆشاك خاوێن و بۆنخۆش دێتـەلای دەڵێـت: مژدەدەربە بەوەی دڵخۆشت دەکات، ئەوا ئەو رۆژەی تۆیە کەوا پەیمانی پێت دابـوو، پێی دەڵێت: تۆ کێیت؟ ئەو ڕووەی تۆ ئەو ڕووەیە کە خێری هێنـاوە، دەڵێـت: مـن کردەوە چاکەکانی تۆم، جادەڵێ: خودایە قیامـەت هەڵـسێنە تـاوەکو بەرووخۆشـی بگەڕێمەوە لای کەسوکارەکەم).

وە فەرمووی: (وإن العبد الكافر إذا كان في انقطاع من الدنيا وإقبال مـن الآخـرة نزل اليه من السماء ملائكة السود الوجه معهم المسوح، فيجلسون منه مد البـصر،

ثم يجيء ملك الموت حتى يجلس عند رأسه فيقول: أيتها النفس الخبيثة إخرجي الى سخط من الله وغضب).

واته: (كاتێك بەندەیەكی كافر نزیكی مردن دەبێتەوە و خەریكە لەدونیا دادەبڕێت، فریشتەكان لەئاسمانەوە بۆی دادەبەزن كە رووخساریان رەشەو كفنێكی لەئاگریان پێیە، لەلای دادەنیشن هەتا چاو بڕدەكات، پاشان فریشتەی گیانكێش لەلای سەری دادەنیشێت و دەڵێت: ئەی رۆحی پیس وەرە دەرەوە بۆلای سزاو تووڕەی خوای گەورە).

جا دەفەرمووێت: (فتفرق في جسده فينتزعها كما ينتزع السفود من الصوف المبلول، فيأخذها، فإذا أخذها لم يدعوها في يد طرفة عين حتى يجعلوها في تلك المسوح، ويخرج منها كأنتن روح جيفة وجدت على الارض، فيصعدون بها، فلا يمرون بها على ملأ من الملائكة الا قالوا ماهذا الريح الخبيث؟ فيقولون: فلان بن فلان بأقبح أسمائه التي كان يسمى بها في الدنيا، حتى ينتهي الى السماء الدنيا، فيستفتح له فلا يفتح).

واته: (جا رۆحەكە لەلاشەكەدا جیادەبێتەوە وەكو چۆن شیشێكی گۆشت برژاندن بكرێت بەناو خوریەكی تەڕی ئاڵۆزدا، جا لەدەست فریشتەی گیانكێشانی وەردەگرن، و نایەڵن چاو بتروكێنێ هەتا دەیگەیەننە ناو ئەو كفنە زبرە بۆن ناخۆشە، وەناخۆشترین بۆن كەلەسەر زەویدا هەیە، ئینجا بەرزی دەكەنەوەو بەلای هەر كۆمەڵە فریشتەیەكدا تێدەپەڕن دەڵێن ئەم رۆحە پیسە چییە؟ دەڵێن: ئەوە فلانی كوڕی فلانە بەناشرینترین ناو بانگی دەكەن كەلە دونیا پێی ناسراوە، هەتا دەگەیەنرێتە ئاسمانی دونیا، داوای كردنەوەی دەرگاكانی ئاسمانی بۆ دەكەن بەڵام بۆی ناكرێتەوە).

پاشان پێغەمبەر(ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێند: ﴿لاَ تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاء وَلاَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾ (الأعراف: ٤٠).

واته:(هەرگیز دەرگاكانی ئاسمانییان بۆ ناكرێتەوەو ناچنە بەهەشت هەتا وشتر نەچێت بەكونی دەرزیدا).

جا خودای گەورە دەفەرموێت: ناوی بەندەكەم بنووسن لە (سجين)دا كە پەرتووكێكە كارو كردەوە خراپەكانی تێدا دەنووسرێت، كە لەژێر چینی زەوی هەرە خوارەوەی زەوی دایە، ئینجا رۆحەكەی دەردەكەن..

پاشان پێغەمبەر(ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێند: ﴿وَمَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاء فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾ (الحج: ٣١).

واته: (هەركەسێ هاوبەش بۆ خودا بڕیاربدات وەكو كەسێك وایە لەئاسمانەوە بكەوێتە خوارەوە و باڵندە شاڵاوی بۆ ببات یان بایەكی بەهێز بیباتە ناو قووڵترین شوێن لەخوارووی زەویدا).

(فتعاد روحه في جسده، ويأتيه ملكان فيقولان له: من ربك؟ فيقول: هاه هاه لا أدري، فيقولان له: ماهذا الرجل الذي بعث فيكم؟ فيقول: هاه هاه لا أدري، فينادي منادٍ من السماء أن كذّب عبدي فأفرشوه من النار، وأفتحوا له باباً إليه، فيأتيه من حرها وسمومها، ويضيق عليه قبره حتى تختلف فيه أضلاعه، ويأتيه رجل قبيح الوجه قبيح الثياب منتن الريح، فيقول: أبشر بالذي يسؤك، هذا يومك الذي كنت توعد، فيقول: من أنت؟ فوجهك الوجه الذي يجيء بالشر، فيقول: أنا عملك الخبيث، فيقول: رب لاتقم الساعة).

واته: (جا رۆحەكەی دەگەیەندرێتەوە بۆ لاشەكەی و دوو فریشتە دێنەلای و پێی دەڵێن: خوات كێیە؟ دەڵێت ها ها نازانم، پێی دەڵێن: ئەو پیاوەی لەناوتاندا بوو چی بوو؟ جادەڵێت: ها ها نازانم، جا بانگەرێك بانگدەكات لەئاسماندا كەوا ئەو بەندەیەی من درۆی كرد و لەدۆزەخدا فەرشی بۆ راخەن، و دەرگایەكی لەگۆڕەكەی بۆبكەنەوە تاكو گڕو هاڵاوی دۆزەخی بۆبچێت، وە گۆڕەكەی لەسەر تەسك دەكرێتەوە هەتا هەموو پەراسووەكانی لەپشتەوە تێك دەشكێنێت، پاشان پیاوێكی

رووخسار ناشرین و پۆشاك ناشرین و بۆن ناخۆش دێتەلای و پێی دەڵێت: مژدەدەربە بەوەی پێت ناخۆشە، ئا ئەمە ئەورۆژەیە کە بەڵێنت پێ درابو لێی ئاگادار دەکرایتەوە، جا دەڵێت: ئەتۆ کێیت؟ کە رووخسارت لەرووخساری پیاوی شەڕانی دەچێت، پێی دەڵێت: من کارو کردەوە ناشرینەکەی تۆم، جادەڵێت: خودایە قیامەت هەڵمەستێنە).. ئیمام أحمد و أبوداود و نسائی و إبن ماجە ریوایەتییان کردووە.

ئەبو محمد کوڕی حزم لەکتێبی (الملل والنحل) دەڵێت: بەڵام ئەوەی واگومان دەبات کەوا مردو لە گۆڕەکەیدا زیندو دەبێتەوە لەرۆژی قیامەتدا ئەمە هەڵەیە، وە ئەوئایەتانەی کەوا باسمانکرد ئەمەیان قەدەغە دەکات، خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿قَالُوا رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ﴾ (غافر: ١١).

واتە: (کافرەکان لەوەڵامدا دەڵێن پەروەردگار تۆ دەسەڵاتت بێ سنوورە دووجار ئێمەت مراندووە و دووجار ئێمەت زیندوو کردۆتەوە)

وە هەروەها دەفەرموێت: ﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَاتاً فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ﴾ (البقرە: ٢٨).

واتە:(چۆن بێ بڕوا دەبن بەخوا لەکاتێکدا ئێوە بێ گیان خوا درووستی کردوون و گیانی بەبەردا کردن، پاشان دەتانمرێنێت و دوایی زیندووتان دەکاتەوە).

ئەگەر مردوو لەگۆڕەکەیدا زیندو بێتەوە ئەوا خودای گەورە دەبو سێ جار بمانمرێنێت و سێ جار زیندوومان بکاتەوە، ئەمەش نارەواو پێچەوانەی قورئانە مەگەر ئەوەی خودای گەورە زیندووی کردبێتەوە نیشانەیەکە بۆ پێغەمبەرێك لەپێغەمبەران، وە ئەوانەی لەماڵەکانیان دەرچوون، کەوا ئەوانە بەهەزارەها کەس بوون بەمردن ئاگادارکرانەوە، جاخودای گەورە پێی فەرموون: بمرن هەموویان مردن، پاشان زیندوویان کردنەوە.

لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الآنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ (الزمر: ٤٢).

واتە: (هەرخوایە گیانەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانەش کە نەمرد لەخەوەکەیدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە، جا ئەوکەسەی کە خوا بڕیاری مردنی دابێت رۆحەکەی دەگەڕێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی، ئەوکەسەش کەرۆژی تەواو نەبووبێت دەنێرێتەوە بۆی تا کاتێکی دیاریکراو).

بەدەقی قورئان ئەو رۆحانە کەوا باسمان کرد ناگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی مەگەر بۆ کاتێکی دیاریکراو ئەویش رۆژی قیامەتە، هەروەها پێغەمبەرﷺ هەواڵی داوە کە لەشەو ڕۆیەکەی بەئاسماندا رۆحەکانی بینیوە ئەو رۆحانەی لەدەستەراستی ئادەم بێت ئەهلی بەختەوەرن، ئەوانەی لە دەستە چەپدا بوو ئەوا ئەهلی ناخۆشی و نازاربوون.

پێغەمبەرﷺ لەجەنگی بەدر قسەی لەگەڵ مردووەکان دەکرد و ئەوانیش گوێیان لەقسەی پێغەمبەر دەبوو پێش ئەوەی گۆڕیان بۆ لێبدەن، جا کە سەحابەکان وتیان: ئەمانە مردوون و وشك بوونەتەوە بەڵام پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی بزانن ئەمانە گوێیان لێیە بەڵام ناتوانن وەڵام بدەنەوە.

خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَا أَنتَ بِمُسْمِعٍ مَّن فِي الْقُبُورِ﴾ (فاطر: ٢٢).

واتە: (بەڵام ئەی پێغەمبەر تۆ ناتوانیت پەیامەکەت بگەیەنیت بەوکەسانەی لەناو گۆڕدان) جا بیستنی ئەوکەسانەی لەناو گۆڕدان بەدوور دەخاتەوە بێ گومان ئەویش لاشەکانن.

پاشان لەرێگای إبن عیینەوە باسدەکات، ئەویش لە منصور کوڕی صفیە، ئەویش لە صفیەی کچی شیبە، وتی: ئیبنو عمر چووە مزگەوت و چاوی بە ئیبنو الزبیر کەوت لەوێ دانراوە، جا پێیان وت: ئەمە ئەسمای کچی ئەبوبکری الصدیقە،

ئیبنو عمر رووی خۆی بۆلای وەرگێڕا و ئارامی کردەوە و پێی وت: ئەم لاشانە هیچ شتێکی ئەوتۆ نییە، بەڵکو رۆحەکان لەلایەن خوداوەیە، جا دایکی وتی: چ شتێك قەدەغەم دەکات کەوا سەری یحیی کوڕی زەکەریا پێشکەش بکەم بۆ ستەمکارێك لە ستەمکارانی بەنی ئیسرائیل[116].

وتم: ئەوەی محمد باسی کردووە هەق و ناهەقی تێدایە، کەوا وتەکەی: گومان بردنی بەوەیە گوایە مردوو لەگۆڕەکەیدا زیندوو دەبێتەوە ئەمە هەڵەیە، جا ئەمە یەکدەنگی تێدایە کەوا ئەوژیانە لەدونیادا پەیمانی پێدراوە کە رۆح و جەستە پێکەوە هەڵسن بەرێکخستن و راپەڕاندنی کاروبارەکان، وە لەگەڵیدا پێویستی بەخواردن و خواردنەوەو جل و بەرگ هەیە.

جا ئەگەر ویستی وابو بۆ ژیانێکی دیکە ئەوا جیایە لەو ژیانەی ئێستا، بەڵکو رۆح دەگەڕێتەوە بۆ لای، ئەو گەڕانەوەیەش وەك ئەو گەڕانەوەیە نییە کە لەدونیادا بوو بۆئەوەی پرسیاری لێبکرێت و تاقی بکرێتەوە لەگۆڕەکەیدا، ئەمەش رەوایە، وە نەفی کردن و دوورخستنەوەشی هەڵەیە، دەقە راست و راشکاوەکانیش بەڵگەن لەسەری، هەروەك پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (فتعاد روحه في جسده) واتە: (بێگومان رۆحەکەی دەگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی)، باسی لاوازی حەدیسەکەش وەڵام دەدەینەوە إن شاءالله.

بەڵام ساخکردنەوەو دەرخستنی ئەو فەرمودە پیرۆزە: ﴿رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ﴾ واتە:(کافرەکان لەوەڵامدا دەڵێن پەروەردکار تۆ دەسەڵاتت بێ سنوورە دووجار ئێمەت مراندووەو دووجار ئێمەت زیندوو کردۆتەوە).

ئینجا ئەمە سەلماندنی گەڕاندنەوەی رۆح بۆ لاشەکە دوور ناخاتەوە، هەروەك چۆن بەنی ئیسرائیل کوژران و خودای گەورەش پاش کوشتنی زیندووی کردنەوە پاشان مراندنی.

---

(116) سەیری: الفصل في الملل: ٤/٦٧ بکە

نهێنی ئەمەش: گەڕاندنـەوەی رۆح بـۆ لاشـە پێـنج جـۆرە وە پەیوەنـدی جیـاوازی بەیاساکانەوە هەیە.

یەکەم: پەیوەندی بە کۆرپەلە هەیە لەناو سکی دایك.

دووەم: پەیوەندی هەیە بە پاش دەرچوونی بۆسەر رووی زەوی.

سێیەم: پەیوەندی هەیە بەحاڵەتی خەوتن جا لەرووەیەکەوە پەیوەستە پێیـەوە، وە لەرووەیەکی دیکەوە لێك جیابوونەوەیە.

چـوارەم: پەیوەنـدی هەیـە بـەژیانی بەرزەخـەوە کـەوا لـەنێوان مـردن و زیندووبوونەوەدایە، وئەگەر رۆح لەلاشەکە جیابووەوە و کۆتایی پێهـات، لـەوەڵامی ئەمـەدا پێـشتر باسمـان کـرد سـەبارەت بـەو حەدیـسانەی کـەوا بەڵگـەن لەسـەر وەڵامدانەوەی مردو لەکاتی سەلام کردن لێیان ئەم وەڵام دانەوەیەش گەڕانەوەیەکی تایبەتیە لەژیانی لاشە واجب نابێت پێش رۆژی قیامەت.

پێنجەم: پەیوەنـدی هەیـە بـە زیندووبونـەوەی لاشـەکان، ئەمـەش تـەواوترین جۆرەکانە کەوا پەیوەندی هەیە بەلاشە.

بەڵام ئەم فەرمودەیە خودای گەورە کەوا دەفەرموێت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ (الزمر: ٤٢).

واتە:(هەرخوایە گیانەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا، هـەروەك ئەوگیانـەش کـە نەمرد لەخەوەکەیدا هەرخوا بـۆی دەنێرێتـەوە، جـا ئەوکەسـەش کـە خـوا بڕیـاری مردنی دابێت رۆحەکەی دەگرێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی، ئەوکەسەش کـەرۆژی تەواو نەبوبێت دەینێرێتەوە بۆی تا کاتێکی دیاریکراو).

جا گـرتنی رۆحەکـە لەلایـەن پـەروەردگارەوە خـودا بڕیـاری مردنـی لەسـەرداوە گەڕانەوەی بۆ لاشەی مردووەکـە بـەدوور ناخاتـەوە لەکاتێکـدا کـەوەڵام دەداتـەوە ئەمەش مانای ئەوەنییە کە ئەو ژیانە بێت کەلە دونیادا بەڵێنی پێدراوە.

کەسی خەوتووش ئەگەر ڕۆحەکەی لەلاشەکەیدابێت ئەوا خۆی زیندوە، وە ژیانەکەشی جیاوازە لەگەڵ کەسێکی بەئاگا، چونکە خەوتن برای مردنە[117]، هەرئاواش ئەگەر ڕۆحەکەی گەڕایەوە لاشەکەی ئەوا مردووەکە لەحاڵەتێکی مامناوەندی دایە لەنێوان ژیان و مردن کەوا ڕۆحەکەی ناگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی وەکو حاڵەتی نووستنی مام ناوەندی لەنێوان ژیان و مردندا، جا ئەم جۆرە تێگەیشتنە زۆر گیروگرفتت لەسەلا لادەبات.

بەڵام هەواڵدانی پێغەمبەر(ﷺ) لەبارەی دیتنی پێغەمبەران لەشەوڕەوەکەیدا، کەوا هەندێك لەوانەی حەدیس لێکدەدەنەوە پێداگری دەکەن لەسەر ئەوەی کەوا پێغەمبەر بینیویەتی تارمایی و ڕۆحەکانیان بوە، دەفەرمووێت: ئەوانە زیندوون لەلایەن خوداوە، وە حەزرەتی ئیبراهیمی بینی پشتی بە کۆلەگەکانی کەعبەی پیرۆزدابو، و حەزرەتی موسای بینی لەگۆڕەکەیدا هەڵسابو نوێژی دەکرد کاتێك باسی پێغەمبەرانی دەکرد کەبینیان ئەوا باسی تارماییەکەی دەکرد جا موسای بینی گەنم ڕەنگێکی لاوازی درێژ بوو هەروەك بەپیاوانی هۆزی (شنؤة) چوویێت، وە حەزرەتی عیسای بینی پرچی دڵۆپە ئاوی لێ دەتکا هەروەك تازە لەگەرماو هاتبێتە دەرەوە، حەزرەتی ئیبراهیمیشی بینی بەخۆی چواند.

هەندێك ناکۆکن لەسەر ئەمەوە دەڵێن: ئەو دیتنە تەنها بۆ ڕۆحەکانیانە بەبێ لاشەکانیان، و جەستەکانیان لەزەویدا بەجێ ماون، بەڵکو زیندوو دەکرێتەوە ئەو تا ڕۆژەی جەستەکان زیندوو دەکرێنەوە، پێش ئەمە زیندوو نابێتەوە، ئەگەر هاتو پێش ئەمەجەستەکان زیندو بکرێتەوە ئەوا پێش ڕۆژی قیامەت زەوی شەق دەبوو، ئەوا تامی مردنی دەچێشت لەکاتی فووکردن بەکەڕەنادا، ئەمەش مردنی سێیەمە. ئەمەش هەرگیزاو هەرگیز ناڕەوایە، ئەگەر هاتبا لاشەکان لەگۆڕەکان زیندو ببنەوە ئەوا خودای گەورە ڕۆحەکەی بۆ ناگەڕێنێتەوە، بەڵکو لەبەهەشتدا دەبێت، وە

([117]) سەیری: مجمع الزوائد:(١٠/٤١٥) بکە.

لەپێغەمبەر(ﷺ) وەرگیراوە کـە دەفـەرمووێت: خـوای گـەورە بەهەشـتی حـەڕام کردووە لەسەر پێغەمبەران هەتاکو پێغەمبەرمان کرد دەچێتە ناوی، و هەرئـەویش یەکەمین کەسە دەرگای بەهەشت دەکاتەوە، وە ئەویش یەکەمین کەسـە کـەوا زەوی بۆی درزی بردووە، بۆ هیچ کەسێك پێش ئەو درزی نەبردووە.

بەپێویـست زانـراوە کـەوا جەسـتەی پێغەمبـەر(ﷺ) نـەرم و شـل و پـاراوە سەحابەیەك لێی پرسی چۆن دروودو دوعای ئێمە بۆتۆ نیشاندەدات لەکاتێکدا لەناو ئێمە نامێنیت و لەناو دەچیت؟ پێغەمبـەر(ﷺ) فـەرمووی: (إن الله حرم علـى الارض ان تأكل أجساد الانبياء)[118]. واتە:(بێگومان خودای گـەورە لەسـەرزەوی حەڕام کردووە جەستەی پێغەمبەران بخوات).

ئەگەر جەستەکەی لەمەزارەکەی دانەبێت لەوانەیە وەڵام بدرایەوە.

لەوەوە پشت راست کراوەتەوە: کەوا خودای گـەورە فریـشتەی کردۆتـەوە کلیلـی گۆڕەکەی کە پێی رابگەیەنن لەباری سەلامەتی ئوممەتەکەی.

وە لەلایـەن ئـەوەوە وەرگـیراوە: کـەوا لـەنێوان أبـی بکـر و عمـر هاتـە دەرەوە و فەرمووی: (هكذا نبعث)[119]. واتە: (ئاوا زیندوو دەکرێینەوە).

لەگەڵ ئەمەشدا رۆحی پیرۆزی پێغەمبەر(ﷺ) لەلایەن پەروەردگاری بەرزەوەیـە لەبەرزترین (عليين) لەگەڵ رۆحی پێغەمبەرەکاندایە.

لەلایەن ئەوەوە پشت راست کراوەتەوە: کەوا پێغەمبەر(ﷺ) لەشـەو رەوەکەیـدا حەزرەتی موسای بینی لەگۆڕەکەیدا وەستابوو نوێژی دەکـرد، و لـەئاسمانی شەشـەم یان حەوتەمیش بینی رۆحەکە لـەوێ بـو، و لەگۆڕەکەیـدا پەیوەنـدی بەلاشـەکەیدا هەیە، سەرپەرشتی دەکات و پێیەوە لکاوە، بەجۆرێك لە گۆڕەکەیـدا نوێـژدەکات و وەڵامی سەلام دەداتەوە کەچی لەلای خودایە.

---

(118) سنن أبي داود(١٠٤٧)، ومسند أحمد:٤/٨.

(119) سنن الترمزي(٣٦٦٩).

ئەم دوو فەرمانەش لەیەکتر دوور ناخرێتەوە، کەچی فەرمان و ماوەی ڕۆحەکان وەکو فەرمان و ماوەی لاشەکان نییە، تۆ دەبینیت دوو ڕۆحی هاوشێوەو گونجاو لەگەڵ یەکتر زۆر دراوسێ و نزیکی یەکتر دەبنەوە کەچی ماوەی نێوانییان دووری ماوەی دوو ڕۆژهەڵاتە، و هەروەها دەبینیت دوو ڕۆحی نەگونجاو و تووڕە لەگەڵ یەکتر ماوەی نێوان زۆر دوورە کەچی لاشەکانییان دراوسێی یەکترن و پێکەوە نووساون.

دابەزینی ڕۆح و بەرزکردنەوەو دووری و نزیکی پەیوەندی بەلاشەوە نییە، چونکە ڕۆحەکە بەرزدەبێتەوە بۆسەرووی ئاسمانەکان، پاشان دادەبەزێت بۆسەر زەوی، لەنێوان بەزەیی و سۆزی خودا دایە کەچی مردووەکە کەلەناو گۆڕەکەیەتی، کەچی ماوەیەکی زۆریش لاشە نەبەرز دەبێتەوە و نە داشدەبەزێت، وە هەروەها بەرزبوونەوەو گەڕانەوەی ڕۆح بۆ لاشە لەکاتی نووستن و هەڵسانەوە هەندێکییان وەك خۆر وایە کەوا ئەو لەئاسمانەوەیە کەچی ڕۆناکییەکەی لەسەرزەوییە.

ڕۆحیش هەرخۆی بەرزدەبێتەوەو دادەبەزێت، بەڵام گفت و گۆی سەحابەکان بۆ پێغەمبەر(ﷺ) لەشەڕو کوشتاری بەدر چۆن قسە لەگەڵ نەتەوەیەك دەکەیت لەکاتێکدا ئەوانە مردوون و لاشەیان بۆنی کردووە کەچی پێغەمبەر هەواڵی پێدان کە ئەوانە گوێیان لەقسەو گفت و گۆکانە، ئەمەش گەڕانەوەی ڕۆح بۆ لاشەکانییان بەدوور ناخاتەوە لەوکاتەدا بۆئەوەی گوێ لە گفت و گۆیەکان بگرن و لەهەمان کاتدا لاشەکانییان بۆنی کردووە، جا قسە کردنیش بۆ ڕۆحەکان پەیوەستە بەو لاشانەی کەوا لەناوچوون.

بەڵام سەبارەت بەو فەرموودەیە پیرۆزە: ﴿وَمَا أَنتَ بِمُسْمِعٍ مَّن فِي الْقُبُورِ﴾ (فاطر: ٢٢) واتە: (بەڵام تۆ ئەی پێغەمبەر ناتوانیت پەیامەکەت بگەیەنیت بەوکەسانەی کەلەناو گۆڕدان).

ئەم ئایەتە بەڵگە دەدات لەسەر ئەوەی کەوا مەبەست لێی: ئەوکافرەی دڵی مردووە توانات نییە لەسەر گوێ گرتنی ئەو ئەو گوێگرتنە سوودی بۆی هەبێت، وە ئەوانەی لەناو گۆڕیشدان ناتوانیت لەسەر گوێگرتنییان و سوودیان پێ بگەیەنیت، خودای پاك و بێگەرد بەرپەرچی ئەوەی نەداوەتەوە کە ئێستا لەوکاتەدا ئەوانەی لەناو گۆڕدان گوێیان لە هیچ نییە، چۆن، کەچی پێغەمبەر(ﷺ) هەواڵی داوە کەوا ئەوانە گوێیان لەدەنگی نەعلەکانە کەلەسەر گۆڕستان پاش ناشتنیان دەگەڕێنەوە[120].

خەبەری داوە کەوا کوژراوەکانی بەدر لەقسەو گفت و گۆکانیەتی، وە خەبەری داوە هەرکەسێك سەلام لەسەر براکەی بکات وەڵامی سەلامەکە دەداتەوە.

ئەم ئایەتە هاوشێوەی ئەم فەرموودە پیرۆزەیە: ﴿إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاء إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ﴾ (النمل: ٨٠).

واتە: (بێگومان تۆ ناتوانیت ئەم بانگەوازە بخەیتە ناودڵی دڵ مردو و کەڕو لاڵەکانەوە، بەتایبەت کاتێك ڕوو وەردەگێڕن و پشت هەڵدەکەن).

دەڵێن: گوێ گرتنی کەڕو لاڵەکان لەگەڵ گوێ گرتنی مردووەکان نەفی دەکات و دووریان دەخاتەوە لەم کارەو مەبەست لێی: نەگونجان و نەشیاوی هەریەکەیان بۆ گوێگرتن و دڵی ئەوانە لەکاتێکدا مردوویەکی کەڕو نابیسەر بوون بۆ گوێگرتنییان قەدەغە دەکات، بەپلەو پایەی گوێگرتنی مردو و نابیسەران، ئەمەش ڕەوایە، بەڵام گوێگرتنی ڕۆحەکان پاش مردن نەفی ناکات و لەم کارەی دوورناخاتەوە بەومانایەی تۆ ناتوانیت بانگەواز بخەیتە ناودڵی مردوان و نابیسەران ئەگەر خودای گەورە ویستی لەسەر نەبێت.

الحافظ أبو عبدالله کوڕی مندە لەکتێبی (الروح والنفس)دا دەڵێت: محمد کوڕی یعقوب کوڕی یوسف خەبەری پێداین، کە محمد کوڕی إسحاق بۆی گێڕاینەوە، أبو

(١٢٠) سنن أبي داود: (٧).

النـضر الهاشم كوڕی القاسم پێی ڕاگەیاندین، ئەویش لە عیسی بن المسیب، لە عدی کوڕی ثابت، لە البراء کوڕی عازب وتی: لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) دەرچووین لەگـەڵ جەنازەیەکدا کە پیاوێکی ئەنساری مردبوو، جا کاتێك لەگۆڕەکە بووینەوە و نێژرا، دانیشتین بەبێ جووڵە هەروەك بەردێك لەسەر شانمانەوە بێـت، و لەسـەرمان باڵنـدە بسووڕێتەوە، تۆزێك بێ دەنگ بوو جا کاتێك سـەری بـەرزکردەوەو فـەرمووی: (إن المؤمن إذا كان في قُبلِ من الآخرة ودُبر من الدنيا وحضره ملـك الموت، نزلـت عليـه ملائكة معهم كفن من الجنة، وحنوط من الجنة، فجلسوا منـه مـد البـصر، وجـاء ملك الموت فجلس عند رأسه، ثم قال وأخرجي أيتها الـنفس المطمئنـة، إخرجي الى رحمة الله ورضوانه، فتنسل نفسه كما تقطر القطرة من السقاء).

واتە: (بەندەی ئیماندار کاتێ ڕووی کردۆتە دوارۆژو دابڕاوە لـە دونیـا و فریـشتەی گیانکێش دێتەلای و فریشتە لەئاسمانەوە دادەبەزنـە سـەری و کفـنی بەهەشـتیان پێیە، وە بۆنی میسك کەلەناو ئاوریشمێکدایە، جا دێن لەلای دادەنیـشن تـا چـاو بڕدەکات، فریشتەی گیـانکێش لـەلای سـەری دادەنیـشێت، پاشـان دەڵێـت: وەرە دەرەوە ئەی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی، وەرە دەرەوە بۆلای پـەروەردگاری بـەزەیی و ڕەزابوون لێت، ڕۆحەکەشی دێتە دەرەوە هەروەك دڵۆپە ئاو لەدەمی مەتارە بێتـە دەرەوە).

فإذا خرجت نفسه صلى عليه كل من بين السماء والارض إلا الثقلين، ثـم يـصعد به الى السماء فتفتح له السماء، ويشيعه مقربوها الى الـسماء الثانيـة، والثالثـة، والرابعة، والخامسة، والسادسة، والسابعة، إلى العرش مقربو كل سماء.

واتە: (جا کاتێـك ڕۆحـی دەرچـوو هەرچـی لـەنێوان ئاسمانـان و زەویدایـە دوعـای بۆدەکەن، پاشان بەرز دەکرێتـەوە بـۆ ئاسمـان، ئاسمـانی بـۆ دەکرێتـەوە، وە دوایـی هەڵیدەگرن بۆ ئاسمانی دووەم و سێیەم و چـوارەم و پێنجـەم و شەشـەم و حەوتـەم، تاکو ئەو ئاسمانەی عەرشی لێیە).

فإذا انتهى الى العرش كتب كتابه في عليين، ويقول الرب عز وجل، ردوا عبدي إلى مضجعه، فإني وعدتهم أني منها خلقتهم وفيها أعيدهم ومنها أخرجهم تارة أخرى، فيرد الى مضجعه، فيأتيه منكر ونكير يثيران الارض بأنيابهما ويفحصان الارض بأشعارهما، فيجلسانه، ثم يقال له: ياهذا من ربك؟ فيقول: ربي الله، فيقولان: صدقت، ثم يقال له: مادينك؟ فيقول: ديني الاسلام، فيقولان: صدقت، ثم يقال له: من نبيك؟ فيقول: محمد رسول الله، فيقولان: صدقت.

واته: (جاكاتێك گەیشتە عەرش ناوی لە هەرە بەرزەكان دەنووسرێت، و خودای گەورە میهرەبان دەفەرمووێت: بەندەكەم بگەڕێننەوە بۆ گۆڕەكەی، چونكە من پەیمانم پێیان داوە كەوا من لەزەوی دروستم كردوون و بۆئەوێش دەیانگەڕێنمەوە، هەروەها لەوێش جارێكی دیكە دەیان هێنمە دەرەوە، جا دیگەڕێننەوە بۆناو گۆڕەكەی، ئینجا دوو فریشتە (منكر و نكير) دێن بۆلای دایدەنیشێنن، پاشان پێی دەڵێن: خوای تۆ كێیە؟ دەڵێت: خودام (الله)یە، پێی دەڵێن: راستت وت، پاشان پێی دەڵێن: ئایین و رێبازت چییە؟ دەڵێت: ئایین و رێبازم ئیسلامە، دەڵێن: راستت وت، پاشان پێی دەڵێن: پێغەمبەرت كێیە؟ دەڵێت: محمد رسول الله، جا پێی دەڵێن: راستت وت).

ثم يفسح له في قبره مد بصره، ويأتيه رجل حسن الوجه طيب الريح حسن الثياب فيقول: جزاك الله خيراً، فوالله علمت إن كنت لسريعاً في طاعة الله، بطيئاً عن معصيته، فيقول: وانت جزاك الله خيراً، فمن أنت؟ فيقول: أنا عملك الصالح، ثم يفتح له باب الى الجنة، فينظر الى مقعده ومنزله منها حتى تقوم الساعة.

واته: (پاشان تا چاوی بڕدەكات گۆڕەكەی بۆ فراوان دەبێت، و پیاوێكی رووخسار شیرین و بۆن خۆش و پۆشاك خاوێن دێتە لای دەڵێت: خوا پاداشتی چاكەت بداتەوە، سوێند بەخوا نەمدەزانی تۆ ئەوەندە خێرابوویت لەخواپەرستی و سست و خاو بوویت لەتاوان، جا دەڵێت: تۆش خودا پاداشتی چاكەت بداتەوە، تۆ كێیت؟

دەڵێت: من کـارو کـردەوە چـاکەکانی تـۆم، پاشـان لەگۆڕەکەیـدا دەرگایـەکی بـۆ دەکرێتەوە، شوێن و پلـەو پایـەی خـۆی لەبەهەشـتدا دەبینێـت تـاوەکو قیامـەت هەڵدەستێت).

وإن الكافر كان في دبر من الدنيا وقُبل من الآخرة وحضره الموت نزلت عليـه مـن السماء ملائكة معهم كفن من النار وحنوط من النار.

واتە: (کاتێك کافر خەریکە لەدونیا دادەبڕێ و لەمردن نزیك دەبێتـەوە لەئاسمانـەوە فریشتە بۆی دادەبەزن و کفنێکی لەئاگریان پێیە).

فەرمووی: ((فيجلسون منه مد بصره، وجاء مَلَكُ الموت فيجلس عند رأسـه، ثـم يقول أخرجي أيتها النفس الخبيثة، أخرجي الى غضب الله وسخطه، فتفـرق روحـه في جسده كراهية أن تخرج لما تـرى وتعـاين، فيـستخرجها كمـا يـستخرج الـسَفود مـن الـصوف المبلـول، فـإذا خرجـت نفـسه لعنـه كـل شـيء بـين الـسماء والارض إلا الثقلين)).

واتە: (جا فریشتەکان تا چاو بڕەکات لـەلای دادەنیـشن، وە فریـشتەی گیـانکێش دێت لەلای سەری دادەنیـشێت، پاشـان دەڵێـت: وەرە دەرەوە ئـەی دڵ و دەروونـی پیس، وەرە دەرەوە بـۆ تـوڕەیی و سـزای خـوای گـەورە، جـا رۆحەکـە بەناخۆشـی لەلاشەکەی دێتە دەرەوە، وا دێتە دەرەوە چـۆن شیـشێکی گۆشـت برژانـدن لـەناو خوریەکی تەڕ رابکێشیت ئەوەی لەنێوان ئاسمان زەویدایە نەفرەتی لێدەکەن).

ثم يـصعد الى الـسماء، فتغلـق دونـه، فيقـول الـرّب عـز وجـل: ردوا عبـدي الى مضجعه، فإني وعدتهم أنـي منهـا خلقـتهم وفيهـا أعيـدهم ومنهـا أخـرجهم تـارة أخرى، فـترد روحـه الى مـضجعه، فيأتيـه منكـر ونكـير بـثيران الارض بأنيابهمـا، ويفـصحان الارض بأشـعارهما، أصـواتهما كالرعـد القاصـف، وأبـصارهما كـالبرق الخاطف، فيجلسانه، ثم يقولان: ياهذا من ربك؟ فيقول: لا أدري، فينادي من جانـب القبر لا أدري، فيضربانه بمرزبَّة من حديد ولو أجتمع عليها من بين الخـافقين لم تقـل،

ويضيق عليه قبره حتى تختلف أضلاعه، ويأتيه رجل قبيح الوجه قبيح الثياب نتن الريح، فيقول: جزاك الله شراً، فوالله ماعلمت إن كنت لبطيناً عن طاعة الله، سريعاً في معصيته، فيقول: ومن أنت؟ فيقول: أنا عملك الخبيث، ثم يفتح له الباب الى النار، فينظر الى مقعده فيها حتى تقوم الساعة.

واته: (پاشان بەرزدەكرێتەوە بۆ ئاسمان، جا دەرگاكانی لەسەر دادەخرێت، خودای عز وجل دەفەرمووێت: بەندەكەم بگەڕێننەوە بۆناو گۆڕەكەی، چونكە من بەڵێنم داوە من ئەوانم لەخۆڵ درووست كردووە، دەیانگەڕێنمەوە بۆئەوێ، هەر لەوێش جارێكی دیكە دەریان دەهێنمە دەرەوە، جا رۆحەكەی دەگەڕێننەوە بۆ ناو گۆڕەكەی، جا دوو فریشتەی (منكر و نكیر) دێنەلای دەنگیان وەك گرمەی هەور شكێنەرە، و چاوەكانیشیان وەك بروسكەیەكی بەپرتاوە، جا دایدەنیشێنن پاشان پێی دەڵێن: چی دەزانی دەربارەی خوداكەت؟ دەڵێت: نازانم، بانگكەرێك لەتەنیشت گۆڕەكەی بانگ دەكات: نازانیت جا چەكوشێكی ئاسن لێی دەدەن، ئەگەر هەموو نێوانی رۆژهەلات و رۆژئاوا لێی كۆببنەوە هیچ ناڵێت، وە گۆڕەكەی لەسەری تەسك دەبێتەوە و هەموو پەراسووەكانی لەدواوە تێك دەشكێت، لەوكاتەدا پیاوێكی ناشیرینی بەرگ و پۆشاك ناشیرین و بۆن ناخۆش دێتەلای، پێی دەڵێت: خودا پاداشتت بەشەڕ بداتەوە، سوێند بەخوا نەمدەزانی تۆ ئەوەندە لەسەرخۆ بووی لەخواپەرستی و ملكەچ كردن بۆ خودا!، خێراو بەپەلەبوویت لەتاوانكردن، پێی دەڵێت: تۆ كێیت؟ دەڵێت: من كارو كردەوە خراپەكانی تۆم، جا لەگۆڕەكەی دەرگایەكی لەئاگری بۆ دەكرێتەوە و سەیری جێگای خۆی دەكات لەدۆزەخدا تاوەكو قیامەت هەڵدەستێت..) ئیمام أحمد[121]،و محمود بن غیلان ریوایەتییان كردووە.

لێرەدا دەردەكەوێت كەوا رۆحەكان دەگەڕێندرێتەوە بۆ گۆڕەكانییان، و دوو فریشتەش دایاندەنیشێنێت و گفت و گۆی لەگەڵدا دەكەن.

---

(١٢١) مسند أحمد: ٤/٢٨٧.

پاشان إبن منده لەرێگای محمد کوڕی سلمه دەگێڕێتەوە، ئەویش لە حفیض الجزري، ئەویش لە مجاهد، ئەویش لە البراء کوڕی عازب وتی: لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ جەنازەی پیاوێکی ئەنساری بووین، گۆڕەکەمان تەواوکرد هێشتا بەخاك نەسپاردرابوو، جەنازەکەی داناو پێغەمبەر(ﷺ) دانیشت.

جا فەرمووی: (إن المؤمن إذا اختضر أتاه ملك الموت في أحسن صورة وأطيبه ريحاً، فجلس عنده لقبض روحه، وأتاه ملكان بحنوط من الجنة وكفن من الجنة وكانا منه على بعيد، فأستخرج ملك الموت روحه من جسده رشحاً فإذا صارت الى ملك الموت ابتدرها الملكان فأخذاها منه، فحنطاها بحنوط من الجنة، وكفناها بكفن من الجنة، ثم عرجا به الى الجنة، فتفتح له ابواب السماء، وتستبشر الملائكة بها، ويقولون: لمن هذه الروح الطيبة التي فتحت لها أبواب السماء، ويسمى بأحسن الاسماء بها في الدنيا فيقال: هذه روح فلان.

فإذا صعد بها الى السماء شيعها مقربوا كل سماء حتى توضح بين يدي الله عند العرش، فيخرج عملها من عليين، فيقول الله عز وجل للمقربين: اشهدوا أني قد غفرتُ لصاحب هذا العمل، ويختم كتابه، فيرد من عليين: فيقول الله عز وجل: ردوا روح عبدي الى الارض فإني وعدتهم أني أردهم فيها).

واتە: (کاتێك بڕواداڕێك خەریکە گیانی دەربچێت فریشتەی گیانکێش دێتە لای لەجوانترین شێوەو بۆنخۆشترین بۆن، لەلای دادەنیشێت تاوەکو ڕۆحی بکێشێت، و دوو فریشتە دێنەلای بۆنخۆشترین بۆنی بەهەشتییان پێیە و کفنێکیش لەبەهەشت، ئەمانە لەدووری ئەو دەوەستن جا فریشتەی گیانکێش ڕۆحی لەجەستەی دێنێتە دەرەوە بەبێ ئێش و ئازار و فریشتەکان دەست پێشخەری دەکەن بۆ هەڵگرتنی ڕۆحەکەی، جا بەبۆنی بەهەشت مۆمیای دەکەن و بەکفنی بەهەشت کفنی دەکەن، پاشان بەرزی دەکەنەوە بۆ بەهەشت، ئینجا دەرگاکانی ئاسمانی بۆ دەکرێتەوە، فریشتەکان مژدەی پێدەدەن و دەڵێن: ئەو ڕۆحە کە پاکە هی کێیە کەوا دەرگاکانی

بەهەشتی بۆ کراوەتەوە، وە بەجوانترین ناو کەناسراوە لەسەر دونیا بانگی دەکەن، جا دەڵێن: ئەمە رۆحی فلانە.

کاتێك بەرزکرایەوە بۆ ئاسمان هەموو ئاسمانەکانی پێدەکەن تاوەکو لەنێوان دەستی بەزەیی خودای پەروەردگار دادەنرێت لەلای عەرش، جا لە (علیین) هەرە بەرزەکان کاروکردەوەی دێتە دەرەوە، جا خودای میهرەبان بەفریشتە نزیکەکان دەفەرموویت: ئێوە شایەد بن من لەخاوەنی ئەو کارو کردەوە چاکە خۆش بووم و کتێبەکەشی مۆری لێدەدرێت، جا دەگەڕێتەوە بۆ (علیین) ئینجا خودای گەورە دەفەرموویت: رۆحی بەندەکەم بگەڕێننەوە سەر زەوی، چونکە من بەڵێنم پێیان داوە ئەوان دەگەڕێنمەوە بۆ ئەویّ).

پاشان پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێند: ﴿مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى﴾ (طه: ٥٥).

واتە:(ئێمە ئێوەمان هەر لەزەوی درووست کردووە، دەتانگەڕێنینەوە ناوی، پاشان جارێکی تر دووبارە لەو زەویە دەرتان دەهێنینەوە).

کاتێك ئیماندارێك لەناو گۆڕەکەی دانرا لەلای پێیەکانی دەرگایەکی بۆ دەکرێتەوە لەبەهەشتدا، پێی دەڵێن:سەیرکە ئەو شوێنەی خودای گەورە بۆتۆی ئامادە کردووە بەرامبەر ئەو چاکەیەی کە کردوتە، وە لەلای سەری دەرگای بۆ دەکرێتەوە رووەو ئاگر، پێی دەڵێن: سەیرکە لەو شوێنە بەئازارەی خودای گەورە لەسەر تۆی لابردووە، پاشان پێی دەڵێن: بەشادمانی بخەوە، جا هیچ شتێك لەلای ئەو خۆشتر نییە لەهەڵسانی قیامەت.

پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموویت: (اذا وضع المؤمن في لحده تقول له الارض: إن كنت لحبيباً إلي وأنت على ظهري فكيف إذا مرت اليوم في بطني، سأريك ما أصنع بك، فيفسح له مافي قبره مد بصره).

واتـە: (کاتێـك ئیمانـدارێك لـەناو گۆڕەکـەی دادەنرێـت زەوی پێـی دەڵێـت: تـۆ خۆشەویست بوویت بۆمن کاتێك لەسەر پشتم بوویت جا ئێستا چۆنە کەلەناو هەناو منداییت، پێشانت دەدەم چیت بۆ دەکەم، جا بۆی فراوان دەبێـت لـەناو گۆڕەکەیـدا تا چاو بڕدەکات).

هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (اذا الكافر في قبره أتـاه منكـر ونكـير فيجلسانه فيقولان له: من ربك؟ فيقول: لا أدري، فيقولان لـه: لا دريـت، فيـضربانه ضربة فيصير رماداً، ثم يعاد فيجلس، فيقال له: ماقولك في هذا الرجل؟ فيقـول: أي رجل؟ فيقولان: محمد(ﷺ) فيقول: قال الناس أنه رسول الله(ﷺ) فيضربانه ضـربة فيصير رماداً)[122].

واتە: (کاتێك کافرێك لەناو گۆڕەکەی دانرا دوو فریشتە منکـر و نکـیر دێنـەلای و دایدەنیشێنن و پێی دەڵێن: خوات کێیە؟ دەڵێت: نازانم، پێی دەڵـێن نازانیـت، جـا وای لـێ دەدەن دەبێتـە خۆڵـەمێش، پاشـان دەگەڕێتـەوە سـەر شـێوەی جـاران و دادەنیشێت پێی دەڵێن: قسەت چییە دەربارەی ئەوپیاوە؟ دەڵێت: کامە پیاو؟ پێـی دەڵێن: محمد(ﷺ) جا دەڵێت: خەڵکی دەیانوت ئەو پێغەمبەری خودایە(ﷺ) جا لێدانێکی وا لێی دەدەن دەبێتە خۆڵەمێش).

ئەم حەدیسە جێگیرو بەناوبانگە بـەفراوانی پـشتڕاست کراوەتـەوە، نـەمانزانیوە یەکێك لەپێشەوایان تانە لەوحەدیسە بـدەن، بەڵکولـەکتێبی خۆیانـدا ریوایـەتییان کردووە، بە قەبوڵیان داناوە، کردوویانـە بەیاسـایەك و بەنـدێك لەبەنـدەکانی ئـایین لەسزاو ئازاری گۆڕ وە نیعمەت و خۆشییەکانی گۆڕ، وە مەسەلەی (منکر و نکـیر) و کێـشانی رۆحـەکان، و بەرزکردنـەوەی بـۆ نێـوان دەسـتەکانی بـەزەیی خـودای میهرەبان، پاشان گەڕاندنەوەی بۆناو گۆڕ، ئەمەش أبی محمد گێڕاویەتییەوە، لە أبي

(١٢٢) شرح الصدور: ١٦٥.

البراء ریوایەتی کردووە، جگە لە زاذان نەبێت، وە عدی کوڕی ثابت و مجاهد کوڕی جبیر و محمد کوڕی عقبە ریوایەتییان کردووە.

ئەگەر بچینەوە سەر حەدیسەکەی البراء کەوا گشت ئەو حەدیسانەی ریوایەتی کردووە (صحیح) و راست و راشکاون لەوبارەیەوە، وەك حەدیسی إبن أبي ذئب، لە محمد کوڕی عمرو کوڕی عطاء، ئەویش لە سعید کوڕی یسار، ئەویش لە أبی هریرة: کەوا پێغەمەر(ﷺ) فەرموویەتی: (إن المیت تحضره الملائکة، فإذا کان الرجل الصالح،قال أخرجي أیتها النفس الطیبة کانت في الجسدة الطیب، أخرجي حمیدة، وأبشري بروح وریحان ورب غیر غضبان) دەفەرمووێت: (فیقول ذلك حتی تخرج).

واتە: (بێگومان مردو فریشتە دێتەلای، جا ئەگەر پیاوێکی چاك بێت، دەڵێن: وەرە دەرەوە ئەی رۆحی پاك کەوا لەجەستەی پاکدابوویت، وەر دەرەوە بەختەروەبە، مژدە بێت بەسۆزو بەزەیی خودای گەورە و بەرەیحانەی بەهەشت وە خوایەك کە تووڕە نییە لێت) وە دەفەرمووێت: (ئەم قسەیە دەڵێنەوە تاوەکو رۆحەکە دێتە دەرەوە).

(ثم یعرج بها الی السماء فیستفتح لها فیقال: من هذا؟ فیقولون: فلان، فیقولون: مرحباً بالنفس الطبیة کانت في الجسد الطیب، أدخلي حمیدة، وأبشري بروح وریحان ورب غیر غضبان، فیقال لها ذلك حتی ینتهي بها الی السماء التي فیها الله عز وجل، وإذا کان الرجل السوء قال: أخرجي أیتها النفس الخبیثة کانت في الجسد الخبیث، أخرجي ذمیمة وأبشري بحمیم وغساق وأخر من شکله أزواج فیقولون ذلك حتی تخرخ).

واتە:(پاشان رۆحەکە بەرزدەکرێتەوە بۆ ئاسمان، دەرگاکانی بەهەشتی بۆ دەکرێتەوو دەڵێن: ئەوە کێیە؟ دەڵێن: ئەوە فلانە، جا دەڵێن: بەخێربێت بۆ رۆحێکی پاك کەوا لەجەستەیەکی پاکدا بوویت، وەرە ژوورەوە بەختەوەری، وە مژدە بدە بەرۆحێك وە ریحانی بەهەشت کە خودایەك تووڕە نییە لێت، ئەمەی پێ دەوترێ تاوەکو دەیبەنە

ئەو ئاسمانەی خودای میهرەبانی لێیە، ئەگـەر پیاوەکـە خـراپ بێـت دەڵێـت: وەرە دەرەوە ئەی ڕۆحی پیس کـەوا لەلاشـەی پـیس دابوویـت، وەرە دەرەوە بێزاریـت و مژدەت لێ بـێ بەسـزای ئـاوی کـوڵاو و تاریکـایی پیـسی دۆزەخ، ئەمانـەی پـێ دەوترێت تاکو دێتە دەرەوە).

(ثم يعرج الى السماء، فيستفتح لها، فيقال: من هذا؟ فيقولون: فـلان، فيقولـون: لامرحباً بالنفس الخبيثة كانت في الجسد الخبيث، إرجعي ذميمة، فإنها لن تفتح لـك أبواب السماء، فترسل بين السماء والارض، فتصير الى القبر، فيجلس الرجل الصالح في قبره غير فزع ولا معوق، ثم يقال: فما كنـت تقـول في الاسـلام مـا هـذا الرجـل؟ فيقول: محمد رسول الله(ﷺ) جاءنا بالبينات من قبل الله فآمنا وصدقنا).

واتە: (پاشان دەیبەن بۆ ئاسمان، جا دەرگاکانی بۆ دەکرێتەوە، دەڵێن: ئـەوە کێیـە؟ دەڵێن: ئەمە فلانە، جا دەڵێن: ئەی ڕۆحی پیس کەوا لەلاشەی پیس دابوویت بەخێر نەیەیت، بەبێزراوی بگەڕێوە، بڕۆ هەرگیز دەرگاکانی ئاسمانـت بـۆ ناکرێتـەوە، جـا ڕۆحەکەی دەنێرنەوە نێوان ئاسمان و زەوی، وە دەیگەڕێننەوە بۆناو گۆڕ، بەڵام پیاوی چاك لەناو گۆڕەکەی دادەنیشێت بەبێ ترس و بەبێ کێشە و گرفت، پاشـان دەڵـێن: چی دەربارەی ئیسلام دەزانیت و ئەم پیاوە کێیە؟ جا دەڵێت: محمد رسول الله(ﷺ) لەلایەن خودای گەورەوە قورئان و ڕێنمایی بۆ ئێمە هێناوە ئێمەش باوەڕمـان پێـی هێناوەو بەڕاستمان داناوە).

الحـافظ أبـو نعـيم دەڵێـت: ئـەم حەدیـسە بـاوەڕپێکراوە لەسـەر گواسـتنەوە و ڕاستیەتی هەردوو ئیمام محمد کوڕی اسماعيل البخاري و مسلم کوڕی الحجـاج علـى ابن ابی ذئب، بڕیاریان لەسەر داوە، وە محمد کـوڕی عمـرو کـوڕی عطـاء و سـعيد کوڕی يسار ئەوانە لە فەرموودەکانی هەردوو پێشەواکانن.

أبو عبدالله بن منده نارەزایی دەربڕیوە: لەسەر گەڕانەوەی ڕۆح بۆ لاشـە بـەوەی کە وتوویەتی: محمد کوڕی الحسين کوڕی الحسن بۆمانی گێڕایەوە، ئـەویش لـە محمـد

کوڕی یزید النیسابوری، ئەویش لە حماد کوڕی قیراط، ئەویش لە محمد کوڕی الفضل، ئەویش لە یزید کوڕی عبدالرحمن الصائغ البلخی، ئەویش لە الضحاك کوڕی مزاحم، ئەویش لە ابن عباس کەوا دەڵێت: رۆژێك پێغەمبەری خوا(ﷺ) لەنێوان ئێمەدا دانیشت و ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلآئِكَةُ بَاسِطُواْ أَيْدِيهِمْ﴾ (الأنعام: ٩٣).

واتە: خۆ ئەگەر ئەو ستەمکارانە ببینی چۆن لەئێش و ئازاری سەرەمەرگدا (گیریان خواردووە) فریشتەکانیش دەستییان لێ دەکەنەوەو لێیان دەدەن.

پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (والذي نفس محمد بيده مامن نفسٍ تفارق الدنيا حتى ترى مقعدها من الجنة والنار) .

واتە:(سوێند بەوکەسەی گیانی محمدی بەدەستە هیچ رۆحێك لەدونیا جیا نابێتەوە تاوەکو جێگای خۆی دەبینێت لەبەهەشت و دۆزەخ).

پاشان دەفەرموێت: (فإذا كان عنده ذلك صف له سماطان من الملائكة ينتظمان مابين الخافقين كأن وجوههم الشمس، فينظر اليهم ماترى غيرهم وإن كنتم ترون أنهم ينظرون اليكم مع كل منهم اكفان وحنوط، فإن مؤمناً بشروه بالجنة، وقالوا: اخرجي أيتها النفس الطيبة الى رضوان الله وجنته، فقد أعد الله لك من الكرامة ماهو خير من الدنيا ومافيها، فلا يزالون يبشرونه ويحفون به، فهم ألطف وأرأف من الوالدة بولدها، ثم يسلون روحه من تحت كل ظفر ومفصل، ويموت الاول فالاول، ويهون عليه، وكنتم ترونه شديداً حتى تبلغ ذقنه).

واتە: (ئینجا لەو کاتەدا فریشتە بەدوو ریز بەرێك و پێکی بۆی رادەوەستن رووخساریان وەك خۆر وایە ، جا سەیری ئەوان دەکات لەو بترازێت کەس نایانبینێت، ئەگەر بیانبینن ئەوان سەیری ئێوە دەکەن یەکێکیان کفنێکیان پێیە، ئەگەر مردووەکە ئیماندار بێت ئەوا مژدەی بەهەشتی پێدەدەن، پێی دەڵێن: وەرە دەرەوە ئەی رۆحی پاك بۆلای رەزابوونی خوداو بەهەشتەکەی، خودای گەورە رێزو

کەرامەتێکی وای بۆت ئامادەکردووە لەدونیاو ئەوەی تیایەتی، وە بەردەوام مژدەی پێ دەدەن و گرنگی پێدەدەن، جا ئەو فریشتانە لەو دایکەی ئەو منداڵەی لێ بووە بۆی نەرمترو بەزەییترە، پاشان رۆحی دەکێشن لەژێر هەر نینۆك و جومگەیەك، و یەك بەیەك دەمرێت، لەسەری هێمن و هێور دەبێت، ئێوە بەتووندو بەئازاری دەبینن تاکو مردنەکە دەگاتە چەناگەی).

دەفەرمووێت: (فلهي أشد كراهية للخروج من الجسد من الولد حين تخرج من الرحم، فيبتدرها كل ملك أبهم يقبضها، فيتولى قبضها ملك الموت).

واتە:(بێگومان دەرچوونی رۆح لەجەستە توندترو بەرق و کینەترە لەو منداڵەی کاتێك لە رەحمی دایکی دێتە دەرەوە، هەموو فریشتەکان پەلەدەکەن کامەیان رۆحی بکێشێت، ئینجا فریشتەی گیانکێش رۆحی دەکێشێت).

پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ﴾ (السجدة: ١١).

واتە: (جا پێیان بڵێ فریشتەی گیان کێشان کە کاری گیان کێشانتانی پێ سپێردراوە، لەوەودوا بۆلای پەروەردگارتان دەبرێنەوە).

ئینجا بەکفنی سپییە پێی دەگەن و پاشان لەباوەشی دەگرن، پێویسترو باشتر لەو ئافرەتەی منداڵەکەی لێ بووە، وە بە بۆنخۆشترین لە میسك بۆنی بەسەردا دەرێژن و مژدەی پێ دەدەن، دەڵێن: بەخێر بێیت بۆئەو رۆحە پاکەو دڵ و دەروونە پاکە، خواوەندا سەڵاوات لەسەر رۆحێك وە لەسەر ئەو جەستەی کەوا لێی هاتە دەرەوە).

دەفەرمووێت: (فيصعدون بها، ولله عز وجل خلق في الهواء لايعلم عدتهم ألا هو، فيفوح لهم منها ريح أطيب من المسك فيصلون عليها ويتباشرون، ويفتح لهم أبواب السماء، فيصلي عليها كل ملك في كل سماء تمر بهم حتى ينتهي بها بين يدي ملك الجبار، فيقول الجبار جل جلاله، مرحباً بالنفس الطيبة وبجسد خرجت منه، وإذا قال الربّ عز وجل للشيء مرحباً رحب له كل شيء، ويذهب عنه كل ضيق).

واته: (جا بەرزی دەکەنەوە بۆ ئاسمان، وە فریشتەی خودا لەئاسمانـدا هـەن ئەوەنـدە زۆرن ژمارەیان کـەس نازانێـت تـەنها ئـەو نـەبێت، وە بـۆنێکی بەسـەردا دەڕێـژن خۆشتربێت لـەبۆنی مـسك و سـەلاٌواتی لەسـەر لێـدەدەن و مـژدەی پـێ دەدەن، و دەرگاکانی بەهەشتی بۆ دەکرێتەوە، بەلای هەر کۆمەڵـە فریـشتەیەکدا تێدەپـەڕێت لەئاسمانەکاندا سەلاٌواتی لەسەر لێدەدەن تاوەکو دەگاتە ئەو ئاسمانـەی کەلـە نێـوان دەسـتی بـەزەیی خـودای گـەورەو دەسـەلاٌتدار هەیـە، جـا خـودای بـەهێزو توانـا دەفەرمووێت: پێشوازی لێ بێت لەرۆحێکی پاكو جەستەیەکی پـاك کـە رۆحەکـەی لێ دەرچووە، کاتێك خودای میهرەبان بەشتێك بفەرمووێت بەخێربێت هەمووشتێك لەپێشوازیدا دەبێت و هەموو دڵتەنگی و نەهامەتییەکی لەسەر لادەچێت).

ثوم يقول لهذه النفس الطيبة:أدخلوها الجنة وأروها مقعدها من الجنـة،وأعرضـوا عليها ما أعددت لها من الكرامة والفيم،ثمّاذهبوا بها إلى الارض،فإني قضيت أنـي منها خلقتهم وفيها أُعيدهم،ومنها أخرجهم تادةً أُخرى.

(پاشان بەو رۆحە پاکە دەفەرمووێت: بیبەنە بەهەشت و شـوێنەکەی لەبەهەشـت پێ نیشان بدەن، هەموو ئەو نیعمەت و رێزەی بـۆم ئامـادە کـردووە بـۆی ئاشـکرا بکـەن، پاشـان بیبەنـەوە سـەرزەوی، چـونکە مـن لـەزەوی درووسـتم کـردووە وە دەیگەڕێنمەوە بۆ ئەو شوێنەوە هەر لەوێشەوە جارێکی تر دەیهێنمەوە دەرەوە).

(فَو الذي نفس محمد بيده لهي أشـد كراهيـة للخـروج منهـا حين كانـت تخرج مـن الجسد، وتقول: أين تذهبون بي الى ذلك الجسد الذي كنت فيـه؟ قـال: فيقولـون: إنـا مأمورون بهذا، فلابد لك منه، فيهبطون به على قدر فـراغهم مـن غـسله وأكفانـه، فيدخلون ذلك الروح بين جسده وأكفانه).

واته:(سوێند بەو کەسەی گیانی محمدی بەدەستە بەڕاستی بەشێوەیەکی زۆر توندو بە رق و کینەیە کاتێك رۆح لەلاشە دێتە دەرەوە، وە دەڵێت: بۆکـوێ دەمبەنـە لای ئەو لاشەیەی کەوا تیابووم؟ دەفەرمووێت: جا دەڵێن: ئێمە نوێنەرو سپێردراوین بەم

کارە، دەبێ بۆتی ئەنجام بدەین، ئینجا بۆی دادەبەزن بەپێی کـار راپەڕانـدنییان لـە شووشتن و کفن کردنی، جا ئەو رۆحە دەخەنە نێوان لاشە و کفنەکەی).

شێخی ئیسلام دەڵێت: حەدیسە راستە متواتیرەکـان بەڵگـەن لەسـەر گەڕانـەوەی رۆح بۆ لاشە لەکاتی پرسیارکردن، وە پرسیارکردن لەلاشە بەبێ رۆح وتەی بەشـێکە لە خەڵك، زۆربەش ئینکاری ئەم شـتە دەکـەن، هەنـدێکیش پێشـوازی لێدەکـەن و قەبووڵی دەکەن، جا دەڵێت: پرسیار کردن بۆ لاشـەیە بـەبێ رۆح، وە ئەمــەش إبـن مُرة وە إبن حازم وتوویانە، و قسەی هەردووکیشییان هەڵەیە.

ئەمەش قسەی پرسیارکارانە: ئایـا سـزای گـۆڕ لەسـەر دڵ و دەروون و لاشـەیە؟ یاخود لەسەر دڵ و دەروونە بەبێ لاشە! یاخود لەسەر لاشـەیە بـەبێ دڵ و دەروون؟ وەیان دڵ و دەروون بەشداری لاشە دەکات لەخۆشی و نیعمەت و سزا و ئازار یـاخود نا؟.

ئەم پرسیارە لەشێخی ئیسلام کرا دەربارەی ئەو مەسەلەیە، ئێمەش وەڵامەکـەی ئەومان لەبیر ماوە جا وتی: بەڵکو سزا و ئازارو نیعمەت و خۆشی لەسـەر لاشـە و دەروونە بەکۆدەنگی ئەهلی سوننە و جەماعەت، رۆح لەنیعمەتدا دەبێـت و سـزا و ئازاریش بەتەنیا جگە لەلاشە، و نیعمەت و ئازار و سزاش دەبینێت بەلاشـەکەوە و لاشەش پەیوەندی بەرۆحەوە هەیە، جا نیعمەت و سزا لەسەریان دەبێت لەو حاڵەتـە پێکەوە هەروەك کەوا رۆح تەنیایە لەلاشە.

ئایا دەبێت سزاو خۆشی بۆلاشە بێت بەبێ رۆح؟ ئەمانە دوو وتەی بەناوبانگن بۆ ئەهلی حەدیس و سوننەو خاوەن قسەکە، لەو مەسەلەیەدا وشـەی دەگمـەن هەیـە ئەمەش لەقسەکانی ئەهلی سوننە و حەدیسدا نییە.

بەڵام دەڵێن: ئەم شتە لەبەرزەخدا نابێـت، بـەڵکو لـەکاتی هەڵـسانەوە لـەگۆڕدا دەبێت، بەڵام ئەمانـە سـزادانی لاشـە بەتـەنها لـەگۆڕدا رەت دەکەنـەوە، دەڵـێن:

ڕۆحەکان لەبەرزەخدا لەخۆشیدان یاخود لەسزادان، بەڵام ئەمانە دەربارەی سزای گۆڕ سێ قسە هەیە:

یەکەم: تەنها لەسەر ڕۆحە.

دووەم: سزاکە لەسەر ڕۆحە و لەسەر لاشەکەش دەبێت بەهۆکاری ڕۆحەکە.

سێیەم: سزاکە تەنها لەسەر لاشەیە ئەمەش قسەی دووەمیش دێتە پاڵ ئەمانە. جا ئەگەر قسەی ئەو سێ کەسە دەگمەنانەت زانی جا قسەی دووەمی دەگمەنەکان کەوا دەڵێت: ڕۆح بەتەنها لەنیعمەت و سزادا نابێت بەڵکو ڕۆح خۆی ژیانە، ئەمەش بە لەئەهلی گوفتارەکانە لە (المعتزلة)[123] (الاشعرية)[124]کان وەك قاضی أبی بکر و خەڵکانی دیکە، ئەمە ڕەت دەکەنەوە کەوا ڕۆح لەپاش جیابوونەوەی لەجەستە دەمێنێتەوە، ئەمەش وتەیەکی ناڕەوایە پێچەوانەی هاوڕێکەیەتی ئەویش أبو المعالی الجوینی و خەڵکانی دیکەن.

بەڵکو بەکتێب و سوننەت و هاودەنگی پێشەوایان سەلمێنراوە کەوا ڕۆح دوای جیابوونەوەی لەلاشە دەمێنێتەوە، ئەو لەخۆشیدا دەبێت یاخود لەسزاو ئازاردا دەبێت، فەیلەسووفە ئیلاهییەکان بڕیار لەسەر ئەمە دەدەن بەڵام گەڕانەوەی لاشەکان ڕەت دەکەنەوە، هەندێکییان بڕیار لەسەر گەڕانەوەی لاشەکان دەدەن بەڵام گەڕانەوەی ڕۆحەکان و لەخۆشی بوون و سزادانییان بە لاشە ڕەتدەکەنەوە، هەردو ئاخاوتنەکە هەڵەو گومڕاییە.

ئاخاوتنی کۆمەڵە سێیەمە دەگمەنەکە کە دەڵێت: لەژیانی بەرزەخدا خۆشی و سزای تێدا نییە، بەڵکو ئەمە نابێت تاوەکو هەڵسانی قیامەتی گەورە، و موعتەزیلەکان و ئەوانەی وەکو ئەوانن وەك دەڵێن ئینکاری سزای گۆڕو نیعمەتەکانی دەکەن بەپێی ئەوەی کەوا ڕۆح لەپاش جیابوونەوەی لەلاشە

---

(123) المعتزلة: ئەمانە کۆمەڵێکن لە (أهل الكلام) نکۆڵی لەقەزاو قەدەر دەکەن، وەك بواصل بن عطاء و هاوەڵەکانی.

(124) الأشعرية: ئەمانەش کۆمەڵێکن لە (أهل الكلام) وەك أبی الحسن الأشعري و هاوەڵەکانی.

نامێنێتەوە، وە لاشەش لەناو گۆڕدا خۆشی و سزا نابینێت، جا هەموو ئەو کۆمەڵانە سەبارەت بەژیانی بەرزەخدا لەگومڕاییدان، بەڵام ئەوانە باشترن لە فەیلەسووف و بیرمەندەکان، بەوەی ئەوان بڕیار لەسەر قیامەتی گەورە دەدەن.

***

(مردوو لەخۆشی و ئاسوودەییدایە یاخود لەئازارو ئەشکە نجەییدا)؟

جا کاتێك ئەوهەموو ئاخاوتنە ناڕەوایانەت زانی، بزانە کەوا مەزهەبی پێشەوا پێشینەکان و پیاوچاکان دەربارەی مردو ئەگەر مرد لەخۆشی یاخود سزادا دەبێت، ئەمەش بۆ رۆح و لاشەکە ئەنجام دەدرێت، رۆحیش پاش جیابوونەوەی لەلاشە لەخۆشیدایە یاخود لەسزادایە، وەهەندێ جار بەلاشەکەش دەگات و پێکەوە لەخۆشیدا دەبن یاخود سزا دەکێشن پاشان لەرۆژی قیامەتی گەورە رۆحەکان دەگەڕێندرێنەوە بۆ لاشەکان، وە لەگۆڕەکانییان هەڵدەستنەوە بۆلای خودای گەورەو میهرەبان، گەڕانەوەی لاشەکانیش کۆدەنگی هەیە لەنێوان موسڵمانەکان و جولەکەو گاورەکاندا.

***

(لەحەدیسەکاندا باسی سزای ناوگۆڕ هەیە)

ئەوەی باسمان کرد دەیسەلمێنین و بڕیاری لەسەر دەدەین، بەڵام ئەو حەدیسانەی باس لە سزای ناوگۆڕو مەسەلەی هەردوو فریشتەی (منکرو نکیر) دەکەن، ئەمانە زۆر و متەواتیرەن کەوا لەلایەن پێغەمبەرەوە(ﷺ) هاتووە هەروەك لەهەردوو سەحیحەکەشدا هاتووە، لە ئیبنو عەباس کەوا پێغەمبەر(ﷺ) بەلای دوو گۆڕدا

تێپەڕی و فەرمووی: (أنها لَيُعذبان وما يعذبان في كبير أما احدهما فكان لايستبرىء من البول، وأما الآخر فكان يمشي بالنميمة).

واتە: (ئەو دووانە سزا دەدرێن، سزا دانەکەشیان لەسەر شتێکی زۆر گەورە نییە یەکێکیان خۆی پاك ڕانەدەگرت لەکاتی میزکردن، بەڵام ئەوەی دیکە دووزمانی دەکرد لەناو خەڵکدا).

پاشان پێغەمبەر(ﷺ) داوای کرد گەڵایکی تەڕی دارخورما بێنن، جا کردی بەدوو بەش، فەرمووی: (لعله يخفف عنهما مالم ييبسا)[125].

واتە: (بەڵکو سزاکەیان لەسەر سوك ببێ تاوەکو دوو گەڵاکە وشك دەبنەوە).

لە سەحیحێکی موسلمدا: لەزەیدی کوڕی ثابت دەگێڕێتەوە وتی: لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) لەبیستانێکی نەوەی النجار بوون کەئەو لەسەر ئەسپەکەی بوو، جا گوێی لەدەنگێکی گەورەبوو بەلایاندا تێپەڕی، لەوێ چوار یان پێنج یان شەش کەس بەخاك سپێردرابوون و گۆڕەکەیان لەوێ بوو، پێغەومبەر(ﷺ) فەرمووی: (من يعرف أصحاب هذهِ القبور) واتە: (کێ خاوەنی ئەو گۆڕانە دەناسێت؟)

پیاوێك وتی: من، فەرمووی: (فمتى مات هؤلاء؟) وتی: (ئەمانە کەی مردوون؟) وتی: لەکاتی هاوبەش دانان بۆ خوداو بێباوەڕیدا مردوون.

پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (إن هذه الأمة تبتلي في قبورها، فلولا أن لا تدافنوا لدعوت الله ان يسمعكم من عذاب القبر الذي أسمع منه) واتە:(ئەمانە لەگۆڕەکەیاندا تووشی تاقی کردنەوە دەبن، جا ئەگەر ئێوە ئەوانتان نەناشتبا داوام لەخودای گەورە دەکرد کە گوێتان لەسزاو ئازاری گۆڕ بوایە کەوا ئێستا من گوێم لێیە).

پاشان ڕووی کردە ئێمە و فەرمووی: (تعوذوا بالله من عذاب النار) واتە: (پەنابگرن بەخودای گەورە لەسزای ئاگر) وتییان: پەنا دەگرین بەخودای گەورە

---

[125] مسلم: (٢٩٢).

لەسزای ئاگر، فەرمووی: (تعوذوا بالله من عذاب القبر) واتە:(پەنا بگرن بـەخودای گەورە لەسزای گۆڕ) وتییان: پەنا دەگرین بەخودا لەسزای گۆڕ، فـەرمووی: (تعـوذوا بالله من الفتن ماظهر منها وما بطن) واتە: (پەنابگرن بـەخودای گـەورە لەفیتنـەو ئاشووبەکان لەوەی دیـارو ئاشـکرایە وە لـەوەی نادیـارو پەنهانـە)، وتییـان: پـەنا دەگرین بەخودای گەورە لەفیتنەو ئاشووب لەوەی دیارو ئاشکرایە ولـەوەی نادیـارو پەنهانە.

جا فەرمووی: (تعوذوا بالله من فتنة الدجال) [126]، واتـە:(پـەنابگرن بـەخودای گەورە لەفیتنەی دەجال)، وتییان: پەنا دەگرین بەخودای گەورە لەفیتنەی دەجال.

لەسەحیحی موسلمدا: لە ئەبی هورەیرەوە، کـەوا پێغەمبـەر(ﷺ) دەفـەرمووێت: (إذا أحدكم من التشهد الأخير فليعوذ بالله من أربع، من عذاب جهنم، ومن عذاب القبر، ومن عذاب فتنة المحيا والممات، ومن فتنة المسيح الدجال) [127].

واتە: (ئەگەر یەکێکتان لەشەهادە هێنانی کۆتـایی تـەواو بـوو بـا پـەنا بـەخودای گەورەو میهرەبان بگرێت بەچوارشت، لەسـزای دۆزەخ، و لەسـزای گـۆڕ، و لەسـزای فیتنەی ژیانی زیندوبوونەوە و مردن، وە لەسزای مەسیحی دەجال).

هـەروەها لـە سـەحیحی موسـلمدا لـە ئیبنـو عـەباس دەگێڕێتـەوە، کـەوا پێغەمبـەر(ﷺ) فێـری ئـەو دوعایـەی دەکـردین وەك چـۆن فێـری سـوورەتێکی دەکردین لەقورئاندا: (اللهم أني اعوذ بك من عذاب جهنم، وأعوذ بـك مـن عـذاب القبر، وأعوذ بك من فتنة المحيـا والممـات، وأعـوذ بـك مـن فيتنـة المسيح الـدجال) [128].

([126]) مسلم: (٢٨٦٧).

([127]) سەرچاوەی پێشوو: (٥٨٨).

([128]) سەرچاوەی پێشوو: (٥٩٠).

واتە: (خودایە من پەنا دەگرم بەتۆ لەسزای دۆزەخ، و پەنا دەگرم بەتۆ لەسزای گۆڕ، وە پەنا دەگرم بەتۆ لەفیتنەی زیندوبوونەوەو مردن، وە پەنا دەگرم بەتۆ لەفیتنەی مەسیحی دەجال).

لەهەردوو سەحیحەکەدا لە أبی أیوب دەگێڕێتەوەو دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) لەماڵ دەرچوو و ڕۆژیش لەئاوابووندا بو، جا گوێی لەدەنگێك بوو ئینجا فەرمووی: (یهود تعذب في قبرها) [129].

واتە: (جوولەکە لەگۆڕەکەی خۆی سزاو ئازار دەچێژێت).

وە لەدوو سەحیحەکەدا لە عائیشەوە رضي الله عنها وتی: پیرەژنێك لەپیرەژنە جوولەکەکانی مەدینە هاتەلای من، وتی: خاوەنی گۆڕەکان لەگۆڕەکانیاندا سزادەدرێن، وتی: منیش بەدرۆم خستنەوە نەموویست بڕوای پێبکەم، وتی: پیرەژنەکە ڕۆیشت،و پێغەمبەر(ﷺ) هاتەلای من وتم: ئەی پێغەمبەری خوا، پیرەژنێك لەپیرەژنەکانی جوولەکەکانی مەدینە هاتەلای من و سوور بوو لەسەر ئەوەی خاوەن گۆڕەکان لەگۆڕەکانیاندا سزادەدرێن، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (صدقت، إنهم یعذبون عذاباً تسمعه البهائم کلها) [130].

واتە: (ڕاست دەکات، ئەوان سزایەکی وا سزا دەدرێن هەموو گیانلەبەرێك گوێی لێیەتی).

جا عائیشە وتی: پێغەمبەرم نەبینیوە ئیللا لەپاش نوێژکردندا خۆی پەنادەگرێت بەخودای گەورە لەسزای گۆڕ.

وەلە سەحیحی ئیبن حباندا لە أم مبشر وتی: پێغەمبەر(ﷺ) هاتەلای من و فەرمووی: (تعوذوا بالله من عذاب القبر) واتە:(پەنابگرن بەخودای گەورە لەسزای گۆڕ)، جا وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ئایا لەگۆڕدا سزا هەیە؟ فەرمووی: (انهم

---

(١٢٩) سەرچاوەی پێشو: (٢٨٦٩).

(١٣٠) سەرچاوەی پێشو: (٥٨٦).

ليعذبون في قبورهم تسمعه البهـائم)[١٣١]، واته:(ئەوان لەگۆڕەکانیاندا سزادەدرێن و گیانلەبەران گوێیان لێیە).

عبدالحق الاشبیلی وتی: أبو الحکم کوڕی برخان کەوا یەکێکە لەخاوەنی زانست و کارە چاکەکان دەڵێت لەنزیك شاری ئیشبیلیە مردوویەکیان ناشت، کاتێك تـەواوبو لە بەخاکسپاردنی لە لێواری گۆڕستانەکە دانیشت و قسەیان دەکرد، لەنزیك ئـەوان ئاژەڵێك دەلەوەڕا، جا ئاژەڵەکـە بـەخێرایی بـۆلای گۆڕەکـە ڕۆیـشت، گوێیـەکانی بەرزکردەوە وەك ئەوەی گوێی لـە شـتێك بێـت، پاشـان ڕایکـردو هـەڵات، پاشـان گەڕایەوە لای گۆڕەکەو گوێیەکانی بەرزکردەوە وەك ئـەوەی گـوێی لەشـتێك بێـت، پاشان هەڵات، جار لەدوای جار ئەمەی دووبارە دەکردەوە.

ئەو گویّ لیّ بوونـە ڕاسـتە و لەسـەر دەنگـی سـزادراوان ڕوودەدات، هنـاد بـن الیسری لە کتێبی الزهد دەڵێت: وکیع بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لـە الاعمـش، لـە شقیق، ئـەویش عائیـشە رضي الله عنها وە لـەدایك و بـاوکی وتـی: پیرەژنێکـی جولەکـە هاتـەلای مـن، باسـی سـزادانی گـۆڕی کـرد منـیش بـەدرۆم خـستەوە، جـا پێچغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) هاتەلای من و ئەمەم بۆگێڕایەوە، فەرمووی: (والذي نفسي بيده إنهم ليعذبون في قبورهم حتى تسمع البهائم أصواتهم) [١٣٢].

واتە: (سوێند بەوکەسەی کـە گیـانی مـنی بەدەسـتە ئـەوان لەگۆڕەکانیانـدا سـزا دەدەرێن تاوەکو ئاژەڵ گوێی لەدەنگەکانیانە).

جـا وتم: حەدیـسەکان لـەکاروباری قـەبر زۆرن کـەوا لەهـەردوو سـەحیحەکەو سونەنەتەکاندا هاتووە لە الـبراء کوڕی عازب دەگێڕێتـەوە پێغەمبـەری خـوا(صلى الله عليه وسلم) فەرمووی: (المسلم إذا سئل في قبره فيشهد أن لا إلـه الا الله وأن محمداً رسـول الله

(١٣١) سەحیحی إبن حبان: (٣١١٥) و مسند أحمد: ٣٦٢/٦.
(١٣٢) مسند أحمد: ٢٠٥/٦.

فذلك قوله تعالى﴿يُثَبِّتُ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ﴾ (ابراهيم: ٢٧)[١٣٣].

واتە: (موسلمانێك ئەگەر لەگۆڕەكەیدا پرسیاری لێكرا، شایەدی دا بەوەی كەوا هیچ پەرستراوێك و خودایەك نییە جگە لەزانی (الله) نەبێت و (محمد)یش نێردراوی خودایە، ئەوا ئەم فەرموودەیەی خودای لەسەر جێگیر دەبێت: (خودای گەورە ئەوانەی باوەڕیان هێناوە پایەدار دەكات لەسەر گوفتاری بەجێ و درووستیان دەكات لەژیانی دەونیادا، لەسەرەمەرگ و قیامەتیشدا).

لەو حەدیسەدا رایدەگەیەنێت بە گەڕانەوەی رۆح بۆ لاشەكەو بەتێك شكاندنی پەراسوەكانی ئەمەش ئەوە ئاشكرا دەكات كەوا سزا لەسەر لاشەو رۆحەكەیە پێكەوە.

أبو هريره لە نموونەی حەدیەكەی البراء ریوایەت دەكات سەبارەت بەكێشانی رۆح و مەسەلەی خۆشگوزەرانی و سزادانی، حەدیسەكەشی لە (مسند صحيحی) أبی حاتم دا هاتووە: كەوا پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (إن الميت إذا وضع في قبره، إنه يسمع خفق نعالهم حين يولون عنه، فإن كان مؤمناً كانت الصلاة عند رأسه، والصيام عن يمينه، والزكاة عن شماله، وكان فعل الخيرات من الصدقة والصلة والمعروف والأحسان عند رجليه، فيؤتي من قبل رأسه، فتقول الصلاة: ماقبلي مدخل، ثم يؤتي من يمينه فيقول الصيام: ماقبلي مدخل، ثم يؤتي من يساره فتقول الزكاة: ماقبلي مدخل، ثم يؤتي من قبل رجليه فيقول: فعل الخيرات من الصدقة والصلة والمعروف والأحسان، ماقبلي مدخل، فيقال له: إجلس فيجلس قد مثلت له الشمس وقد دنت للغروب، فيقال له: هذا الرجل الذي كان فيكم ماتقول فيه، وماذا تشهد به عليه؟ فيقول: دعوني حتى أصلي، فيقولون: إنك ستصلي، أخبرنا عما نسألك عنه، أرأيت هذا الرجل الذي كان فيكم ماتقول فيه وماتشهد

---

(١٣٣) مسلم (٢٨٨١) ومسند أحمد: ٩١/٤.

عليه؟ فيقول: محمد، اشهد أنه رسول الله جاء بالحق من عند الله، فيقال له: على ذلك حييت وعلى ذلك مت وعلى ذلك تبعث إن شاء الله ثم يفتح له باب الى الجنة، فيقال له: هذا مقعدك وما أعد الله لك فيها فيزداد غبطة وسروراً ثم يفسح له في قبره سبعون ذراعاً وينور له فيه، ويعاد الجسد لما بديء عنه، وتجعل نسمته في النسم الطيب وهي طير تعلق في شجرة الجنة) قال: فذلك قول الله تعالى: ﴿يُثَبِّتُ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ﴾ (ابراهيم: ٢٧).

وذكر في الكافر ضد ذلك الى أن قال: (ثم يضيق عليه في قبره الى أن تختلف فيه أضلاعه، فتلك المعيشة الضنك التي قال الله تعالى: ﴿فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنكاً وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى﴾ (طه: ١٢٤) [١٢٤].

واته: (مردو ئەوکاتەی لەگۆڕەکەی دادەنرێت، لەکاتێکدا ئەو گوێی لەدەنگی نەعلەکانە کەوا بەجێی دەهێڵن، جا ئەگەر مردووەکە ئیمانداربێت ئەوا نوێژ لەلای سەری دەبێت، و ڕۆژو لەلای دەستەراستی دەبێت، و زەکات لەلای دەستەچەپی دەبێت، وە کاروکردەوە چاکەکان لە سەدەقە و پەیوەندی خزمایەتی و چاکەو چاکەکاری لەلای پێیەکانی دەبێت، ئینجا فریشتە لەلای سەریەوە بۆی دێت، نوێژ پێی دەڵێت: لەلای من دەرگای هاتنە ژوورەوە نییە، پاشان لەلای راستیەوە بۆی دێت ڕۆژوو پێی دەڵێت لەلای من دەرگای هاتنە ژوورەوە نییە، پاشان لەلای چەپیەوە بۆی دێت زەکات پێی دەڵێت لەلای من دەرگای هاتنە ژوورەوە نییە، پاشان لەلای پێیەکانییەوە بۆی دێت جا کاروکردەوە خێر لە سەدەقەوە پەیوەندی خزمایەتی و چاکەو چاکەکاری پێی دەڵێت لەلای من دەرگای هاتنەژوورەوە نییە، ئینجا فریشتەکان پێی دەڵێن: دانیشە ئەویش دادەنیشێت، جا پێی دەڵێن: ئەوپیاوەی کە نێردراوە بۆ ناوتان چی دەڵێیت دەربارەی، وە چ شایەدیەك دەدەی لەسەری؟ ئەویش دەڵێت لێم گەڕێن با نوێژ بکەم، ئەوانیش پێی دەڵێن تۆ لەمەودوا

---

[١٢٤] مسند أحمد: ٣٤٧، و صحيح إبن حبان: ١/٣٧٩.

نوێژ دەکەیت بەڵام وەڵامان بدەرەوە سەبارەت بەوانەی پرسیارت لیٚ دەکەین، ئایا ئەوپیاوەت بینیوە کەلە ناوتاندا بوو وەچی دەربارەی دەڵێیت، وە چ شاهێدییەك دەدەی لەسەری؟ جا دەڵێت: ئەو (محمد)ـە و شاهیدی دەدەم کە ئەو نێردراوی خودایە، لەلایەن خودای گەورەو میهرەبانەوە بەهەق بۆمان هاتووە، پێی دەڵێن: تۆ لەسەر ئەم کارو کردەوانە ژیایت لەسەر ئەمەش مردووی ولەسەر ئەمانەش گەر خوا حەز بکات زیندوو دەبیتەوە، پاشان لەگۆڕەکەیدا دەرگایەکی لەبەهەشت بۆ دەکرێتەوە، پێی دەڵێن: ئەمە جێگای تۆیە کەوا خودای گەورە بۆتی ئامادەکردووە جا خۆشی و شادمانی بۆ مردووەکە زیاتر دەبێت، پاشان گۆڕەکەی بۆ فراوان دەکرێت حەفتا گەز بەحەفتا گەز و بۆشی روناك دەکرێتەوە، و لاشەکەی دەگەڕێندرێتەوە بۆ ئەو خاکەی یەکەمین جار لێی درووست کراوە، وە رۆحەکەی دەخرێتە ناو رۆحی پاك ئەویش باڵندەیەکە چلاوچڵ دەکات بەسەر درەختەکانی بەهەشتەوە..

وتی: جا پێغەمبەر(ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿يُثَبِّتُ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ﴾ (ابراهيم: ٢٧) واتە: (خوای گەورە ئەوانەی باوەڕیان هێناوە پایەداردەکات لەسەر گوفتاری بەجێ و دروستییان دەکات لەژیانی دونیادا، لەسەرمەرگ و قیامەتیشدا).

وە لەبارەی کافریش پێچەوانەوە دژی ئەمە باسی کردووە تاوەکو پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: پاشان گۆڕەکەی لەسەر تەسك دەبێتەوە تاوەکو پەراسووەکانی لەدواوە تێك دەشکێنێت، ئا ئەمەیە ئەوژیانە تەنگ و ناخۆشەی کە خودای گەورە لەبارەیەوە دەفەرموێت: ﴿فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنكاً وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى﴾ (طـه: ١٢٤) واتە: بێگومان بۆئەو جۆرە کەسانەی ژیانێکی ترش و تاڵ و ناخۆش پێش دێت و لەرۆژی قیامەتیشدا بەکوێری حەشری دەکەین).

له صەحیحی ابن ابی حاتمدا: له أبی هورەیرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەفەرموویێت: (إذ قبر أحدكم أو الانسان أتاه ملكان أسودان أزرقان العين يقال لأحدهما: النكر وللآخر النكير، فيقولان له: ماكنت تقول في هذا الرجل محمد(ﷺ)؟ فهو قائل ماكان يقول، فإن كان مؤمناً قال: عبدالله ورسوله، أشهد أن لا إله إلا الله وأن محمداً عبده ورسوله، فيقولان له إن كنا نعلم أنك تقول ذلك ثم يفسح له في قبره سبعون ذراعاً في سبعين ذراعاً، وينور له فيه، ويقال له: نم، فيقول: أرجع الى اهلي ومالي فأخبرهم فيقولان: نم كنومة العروس الذي لا يوقظه إلا أحب اهله اليه، حتى يبعثه الله من مضجعه ذلك، وإن كان منافقاً قال: لا أدري، كنت أسمع الناس يقولون شيئاً، فكنت أقوله فيقولان له: كنا نعلم أنك تقول ذلك، ثم يقال للأرض: التئمي عليه فتلتئم عليه، حتى تختلف فيها أضلاعه، فلا يزال معذباً حتى يبعثه الله من مضجعه ذلك) [١٣٥].

واتە:(کاتێك یەکێکتان یان ئادەمیزادێك دەخرێتە ناو گۆڕەوە دوو فریشتەی ڕەشی چاوشین دێن بۆ لای یەکێکیان ناوی (منکر) ئەوی تر ناوی (نکیر) ئەویش پێیان دەڵێت: چی لەبارەی ئەوپیاوە دەڵێیت کەناوی (محمد)ـە؟ جا ئەگەر ئیمانداربێت ئەوا دەڵێت: شاهێدی دەدەم کەوا ئەو بەندەو نێردراوی خودایە، (أشهد أن لا إله الا الله وأن محمداً عبده ورسوله) جا پێی دەڵێن: ئێمە دەمانزانی تۆ وادەڵێیت، پاشان گۆڕەکەی بۆ فراوان دەبێت حەفتا گەز بەحەفتا گەز، بۆی ڕووناك دەبێتەوە، و پێی دەڵێن: بخەوە، جا دەڵێت: دەگەڕێمەوە ناو خزم و کەس و کارەکەم و خەبەریان دەدەمێ، پێی دەڵێن: بخەوە وەك خەوی زاوا کەوا کەس خەبەری ناکاتەوە تەنها خۆشەویسترین کەسی نەبێت، تاوەکو خودای گەورە لەگۆڕەکەیدا زیندووی دەکاتەوە، جا ئەگەر مردووەکە مونافیق و دوڕوو بێت دەڵێت: نازانم، گوێم لێبوو خەڵکی شتێکیان لەبارەیەوە دەووت، منیش ئەوەی دەڵێم، جا دوو فریشتەکە پێی

(١٣٥) سنن الترمذي: (١٠٧١) وشرح الصدور: ١٨٦.

دەڵێن: ئێمە دەمانزانی تۆ وادەڵێیت، پاشان بەزەوی دەڵێن: بیگوشە و لەسەری تەنگ ببە جا زەوی دەیگوشێت و لەسەری تەنگ دەبێت، تاوەکو پەراسووەکانی لەدواوە تێك دەشکێنێت، ئەم سزایە دووبارە دەبێتەوە لەسەری تاوەکو خودای گەورە لەگۆڕەکەیدا زیندووی دەکاتەوە).. وە ئەمەش روونەدەکاتەوە کەوا لاشە سزا و ئازار دەکێشێت.

لە ابی هورەیرەوە: کەوا پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (إذا أحتضر المؤمن أتت الملائكة بحريرة بيضاء فيقولون: أخرجي أيتها الروح الطيبة راضية مرضياً منك الى روح وريحان ورب غير غضبان، فتخرج كأطيب من ريح المسك حتى أنه ليناوله بعضهم بعضاً حتى يأتو به باب السماء، فيقولون: ما أطيب هذه الريح التي جاءتكم من الأرض، فيأتون به أرواح المؤمنين فلهم أشد فرحاً به من أحدكم بغائبه يقدم عليه، فيسألونه ماذا فعل فلان؟ قال: فيقولون: دعوه يستريح فإنه كان في غم الدنيا، فإذا قال: أتاكم فيقولون: إنه ذهب به الى أمه الهاوية، وإن الكافر إذا أحتضر أتته ملائكة العذاب بسمح، فيقولون: أخرجي مسخوطاً عليك الى عذاب الله، فتخرج كأنتن ريح جيفة حتى يأتوا به باب الارض فيقولون فما انتن هذه الروح حتى ياتوا به أرواح الكافر) [١٣٦].

واتە: (کاتێك ئیماندارێك خەریکە دەمرێت فریشتەکان بەئاوریشمی سپیەوە دێن بۆلای و پێی دەڵێن: وەرە دەرەوە ئەی رۆحی پاك رازیکراوبەو خواش لێت رازییە بۆ رۆحێك و بەو رەیحانەی لەبەهەشتدایە وە خوایەك کە تووڕە نییە لێت، جا رۆحەکە دێتە دەرەوە لەبۆنی میسك بۆن خۆشترە تاوەکو فریشتەکان دەستاودەستی پێدەکەن و دەیبەنە دەرگای بەهەشت، جا دەڵێت: ئەم بۆنە خۆشە چییە کەلەزەوی هێناوتانە، ئینجا رۆحی ئیمانداران دێنەلای و کەوا زۆر دڵخۆشن بەیەکێك کەونبووە لایان و دەچنەلای، پرسیاری لێ دەکەن: فلان کەس چی کردووە؟ وتی:

---

(١٣٦) مسند أحمد: ٣٦٤/٢، و سنن النسائي: ٨/٤.

پێی دەڵێن: لێی گەڕێن با پشوو بدات چونکە ئەو لەغەمی دونیادا رزگـاری بـووە، ئەویش وەڵامیان دەداتەوە ئەو براوە بۆ جێگـەی خـۆی لای ئـەهلی دۆزەخ، ئەگـەر کافرێکیش خەریکـە دەمرێـت ئـەوا فریـشتەی سـزا دێتـە لای کـە زۆر رووگـرژو توونڈوتیژن پێی دەڵێن: وەرە دەرەوە بۆ رق و تووڕەیی و سزای خودا، جـا رۆحەکـە دێتە دەرەوە بەبۆنێکی زۆر ناخۆش تاوەکو دەیبەنەوە سەرزەوی جا پێی دەڵێن: ئـەو رۆحە ببەن بۆلای رۆحی کافرەکان).

النسائی لە (سنن)ەکەیدا لەحەدیسێکی عبدالله ی کـوڕی عمـر ﷺ ریوایـەتی کردووە، کەوا پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (هذا الذي تحرك له العرش وفتحت لـه ابواب السماء وشهد له سبعون الفاً من الملائكة لقد ضَّم ضمة ثمَّ خرج منـه) قـال النسائي يعني سعد بن معاذ[١٣٧].

واتە: (ئائەمە ئەو کەسەیە کە خودای گەورە عەرشی بۆ هێنایە لەرزەو دەرگاکـانی ئاسمانی بۆ کرایەوە و حەفتا هەزار فریشتە لەگەڵ جەنازەکەیدا ئامـادەبوون پاشـان گۆڕەوشار دراو لەدواییدا رزگاری بوو).. النسائی دەڵێـت واتاکـەی سـعدی کـوڕی معاذە.

وە لە حـەزرەتی عائیـشەوە ریوایـەت کـراوە دەڵێـت: پێغەمبـەری خـوا(ﷺ) فەرموویەتی: (للقبر ضغطة لو نجا منها أحد لنجا منها سعد بن معاذ)[١٣٨].

واتە: (بێگومان گۆڕ پاڵەپەسـتۆو گوشـینێکی هەیـە گـەر کەسـێك لـەو گوشـینە رزگاری بوایە ئەوا سەعدی کوڕی موعاز دەبوو رزگاری بێت).

وتی: عبدە بۆ ئێمەی گێڕایەوە، لە عبدالله کوڕی عمر، ئـەویش لـە نـافع دەڵێـت: پێی راگەیاندووم کە جەنازەی سەعدی کوڕی موعازی بینیووە حەفتا هەزار فریشتە

---

(١٣٧) سنن النسائي: ٤/١٠٠.

(١٣٨) مسند أحمد: ٦/٥٥.

ئامادەی بوو هەرگیز دانەبەزیوونە سەرزەوی، وە پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێی ڕاگەیاندم و فەرمووی: (لقد ضم صاحبكم في القبر ضمة) [١٣٩].

واتە: (هەرئێستا هاوەڵەکەتان لەگۆڕەکەیدا گۆڕەوشار درا).

شعیب بۆمانی گێڕایەوە، لە ئیبن دینار، ئەویش لە ابراهیم الغنوی، ئەویش لە پیاوێك وتی: لەلای عائیشە بووم رضي الله عنها جەنازەی منداڵێکی بچووك تێپەڕی، عائیشە گریا، پێم وت، ئەی دایکی ئیمانداران بۆچی دەگری؟ وتی: بۆ ئەم منداڵە گریام و بەزەییم پێدا هاتەوە لەگۆڕەو شار کردنی گۆڕەکەی [١٤٠].

❊❊❊

(سزای گۆڕ هەق و ڕەوایە لەلای ئەهلی سوننە)

ئەمەش وەك سوننەتێکی سەحیح و ڕاست پێویست دەبێ، لەنێوان ئەهلی سوننەدا یەکدەنگیەك هەیە و هەموویان کۆکن لەم بارەیەوە، المروزی دەڵێت: أبو عبدالله وتی: سزای گۆڕ هەقە ئینکاری و نکۆڵی لێ ناکات تەنها ئەوانەی گومڕان و خەڵکی گومڕا دەکەن.

حەنبەل وتی: بە ابی عبدالله م ووت لەبارەی سزای گۆڕ وتی: حەدیسی سەحیح هەیەو باوەڕمان پێیەتی، و بڕیاریشی لەسەر دەدەین، ئەوەی لەلایەن پێغەمبەرەوە(ﷺ) هاتووە، ئەوا پاڵپشتییەکی باشە و دانی پیا دەنێین، جا ئەگەر ئەوەی بۆ پێغەمبەر(ﷺ) هاتووە و ئێمە ڕەتمان کردەوەو دانمان پیا نەنا ئەوا فەرمانێکی خوای گەورەمان ڕەت کردۆتەوە، خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ﴾ (الحشر: ٧).

---

(١٣٩) طبقات ابن سعد: ٣/٢٤٠.

(١٤٠) شرح الصدور: ١٥٩.

واتە: (جا ئەوەی پێغەمبەر پێی بەخشیون وەری بگرن، هەر فەرمانێکی پێدان بەگوێی بکەن).

پێم وت: ئایا سزای گۆڕ هەقە؟ وتی: بەڵێ هەق و رەوایە، سزا و ئازار دەدرێین لەگۆڕەکاندا، وتی: گوێم لە أبا عبدالله بوو دەیووت: باوەڕمان هەیە بەسزای گۆڕ و بەهەردوو فریشتەی (منکرو نکیر) وە بەندەش لەگۆڕەکەیدا پرسیاری لێ دەکرێت جا لەگۆڕدا ﴿يُثَبِّتُ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ﴾ (ابراهیم: ٢٧).

واتە: (خوای گەورە ئەوانەی باوەڕیان هێناوە پایەدار دەکات لەسەر گوفتاری بەجێ و درووستیان دەکات لەژیانی دونیادا، لەسەرەمەرگ و قیامەتیشدا).

أحمد القاسم وتی: ئەی أبا عبدالله ئایا بە منکر و نکیر دان پیا دەنێی هەروەك لەسزای گۆڕ ریوایەت کراوە؟ وتی: پاك و بێگەردی بۆ خودای میهرەبان بەڵێ بەوشێوەیە بڕیاری لەسەر دەدەین و ئاواش دەڵێین، وتم: هەربەو شێوەزارە دەڵێیت: منکر و نکیر یاخود دەڵێیت هەردوو فریشتەکە؟ وتی: منکر و نکیر، وتم: ئەوان دەڵێن: لەحەدیسدا منکر و نکیر نییە، وتی: ئەو ئاوایە بەمانای: ئەوان هەردووکیان (منکر و نکیر)ن.

بەڵام بیرو بۆچوون و ئاخاوتنەکانی ئەهلی بیدعە، گومڕاکان جا أبو الهزیل والمرسیبی دەڵێن: هەرکەسێك لەرێگای ئیمان چووە دەرەوە، ئەوا لەنێوان هەردوو (نفخە) فووەکە سزا دەدرێت، وە مەسەلەی ناوگۆڕ لەوانەیە بکەوێتە ئەوکاتە.

الجبائی و کوڕەکەی وە البخلی سزای ناوگۆڕ دەسەلمێنن، بەڵام لەسەر ئیمانداران رەتدەکەنەوە، بەڵام لەسەر ئەوانەی تا هەتایین وەك کافرەکان و گومڕاکان بڕیاری لەسەر دەدەن.

زۆر لە موعتەزیلـەکان دەڵـێن: نابێـت فریـشتەکانی خـودا بـە منکـر و نکـیر ناوببرێت، چونکە منکر بەمانای ئەوکەسە دێت لەکاتی پرسیارکردن شـت دووبـارە دەکاتەوەو زمانی دەگیرێ، وە نکیر بەمانای فریشتەی توندو تیژ و رەق و توورەن.

الصالحی و صالح دەڵێن: سزای گۆڕ لەسەر کەسـی ئیمانـدار لەسـەر لاشـەیە بـەبێ گەڕاندنەوەی رۆحەکەی بۆ لاشەکە، ومردووش دەکرێ ئازار بکێشێ و هەست بکات و بزانێت بەبێ رۆح، ئەمەش بۆچوونی کۆمەڵێکن لە الکرامیـە[141].

هەندێك لە موعتەزیلەکان دەڵـێن: خـودای پـاك و بێگـەرد مردووەکـان لـەناو گۆڕەکانیاندا سزا دەدات، و ئێش و ئازار بەسەریاندا روودەدات بەڵام ئەوانە هەست پێناکەن، جا ئەو کاتەی زیندوو بوونەوە هەست بەو ئێش و ئازارە دەکـەن، دەڵـێن: نموونەی سـزادانی مـردووان وەك نموونـەی سەرخۆشـان و بێهۆشـانە کاتێـك لێیـان دەدرێت هەست بە ئێش و ئازارەکە ناکـەن، جـا ئەوکاتـەی ئەقڵەکـەیان گەڕایـەوە سەریان هەست بەئێش و ئازاری لێدانەکە دەکەن.

هەندێك لەوانەش یەکسەر سزای ناوگۆڕ رەت دەکەنەوەو دانـی پێـدا نـانێن وەك ضرار کوڕی عمـرو یحیـی کـوڕی کامـل، ئەمـەش بۆچـوونی المریـسییە، وە ئـەم ئاخاوتنانەش ئاخاوتنی شەرمەزاران و گۆمڕاوانە.

***

(سزای گۆڕ ئەوکەسەی شایانیەتی دەستی دەکەوێت)

ئەوەی دەبێت بزانرێت کەوا سزای ناوگۆڕ سزای بەرزەخە، جا هەرکەسـێ مـرد و شایەنی سزابێت ئەوا پشکی ئەو سزایەی بەردەکەوێت، هەتا ئەگەر دڕندەش لاشەی خواردبێت یاخود سووتابێت هەتا ئەگەر بووبێتە خۆڵەمێش، و هەتا ئەگـەر لەگـەڵ هەوادا پەرت و بڵاو بێتەوە، یاخود رەق بووبێت، یاخود لـەدەریادا نقـووم کرابێـت

[141] الكرامية: هاوەڵانی محمد کوڕی کەڕامن لە (٢٥٥)ك لەدایك بووە، ئەمەش لەکۆمەڵانی داهێنانی بیدعەن لەئیسلام.

ئەوا ڕۆح و لاشـەکەی دەگاتـەوە یـەك سـزاکە دەیانگـاتێ هـەروەك لـەگۆڕەکانیان دابێت.

لەسەحیحێکی بوخاریـدا: لـە سەمـرەی کـوڕی جنـدب گێڕایـەوە و وتـی: کاتێـك پێغەمبـەر(ﷺ) نوێـژی تـەواو دەکـرد ڕووی خـۆی بـۆلای ئێمـە وەردەگێـڕاو دەیفەرموو: (مـن رأى مـنكم الليلـة رؤيـا؟) واتـە: کـێ لـەئێوە ئەمـشەو خـەونی بینیـوە؟ وتـی: ئەگـەر کەسـێك خـەونی بدیتایـە دەیگێڕایـەوە، جـا دەیفـەرموو: (ماشاءالله) ڕۆژێك پرسیاری لێمان کرد فـەرمووی: (هـل رأي أحـد مـنكم رؤيـا؟) واتە:(ئایا کەس لەئێوە خەونی بینیوە؟) وتمان: نەخێر..

فەرمووی: بەڵام من ئەمشەو بینیم دوو پیاو هاتن بۆلام و دەستیان گرتم، منیان برد بۆخاکی پیرۆز، بینیم پیاوێـك دانیـشتبوو، و پیـاوێکیش وەسـتابوو ئاسـنێکی قولابی بەدەستەوەبوو دەیکرد بە لاشەویلاکیدا و هەڵیدەقلێـشاند پاشـان دەیخـستە سەر ئەلای تری بەهەمان شێوە چی لەو لایەی کردبوو ئەولایەشی والێ دەکـرد، تـا لایەکەی والێ دەکرد لاکەی تر چاك دەبۆوەو بەردەوام ئەولاو ئەولای هەڵدەقلێشاند، وتم ئەمە چییە؟ وتییان: بڕۆ..

جا ڕۆیشتین تـاکو گەیـشتینە پیاوێـك پـاڵ کـەوتبوو و پیـاوێکیش بەسـەریەوە وەستابوو تاشە بەردێکی بەدەستەوە بوو دەیکێشا بەکەللەی سەریدا و بەردەکە بەر دەبۆوەو دەڕۆیشت لەبەر سەختی پیاکێشانەکەدا، سەری دوو پارچە دەکرد و خوێنی لێ دەردەچـوو پیاوەکـە دەچـوو بەردەکـەی دەهێنایـەوە و سـەری وەك خـۆی لـێ دەهاتەوە، دیسانەوە بەردەکەی دەکێـشا بەسـەری خۆیـدا و بـەردەوام ئـەو کـارەی دووبارە دەکردەوە، وتم: ئەمە چییە؟ وتییان: بڕۆ..

جا ڕۆیشتین گەیـشتینە شـوێنێك وەك تـەنوور وابـوو سـەرەوەی تەسـك بـوو و خوارەوەی فراوان بوو لەژێرەوە ئاگریان پێوە دەنا، بینیم پیاوان و ئافرەتـانی ڕووتـی تێدابوو، لە ژێرەوە ئاگریان پێوە دەنا و کاتێك لێیان نزیك دەبۆوە بـەرز دەبوونـەوە

خەریك بوو لەتەنوورەكە بێنە دەرەوە كاتێك ئاگرەكە دامركایەوە دەگەڕانــەوە، جـا وتم: ئەمە چییە؟ وتییان برۆ..

جا رۆیشتین تا گەیشتینە رووبارێـك لـەخوێن پیاوێـك لەناوەڕاسـتی رووبارەكـە وەستابوو و پیاوێكیش لەقەراغی رووبارەكە كۆمەڵێك بەردی لەبەر دەستیابوو، جـا ئەوپیاوەی لەناەڕاستی رووبارەكە بـوو بـۆلای پیاوەكـە دەهـات و دەیویـست بێتـە دەرەوە پیاوەكەش بەردێكی گەورەی دەخستە ناودەمی، جا پیاوەكـە نقـووم دەبـوو بۆناو ئاوەكە هەروەك پێشوو، هەركاتێ دەیویـست بێتـە دەرەوە پیاوەكـە بـەردێكی دەخستە ناودەمی و دەیگەڕاندەوە شوێنی خۆی، جا وتم: ئەمە چییە؟ وتییان: برۆ..

جا فەرمووی رۆیشتین تا گەیشتینە بـاخێكی سـەوز كـەوا دارو درەخـتی گـەورەی تێدابوو، لەبن دارە گەورەكە پیاوێكی پیرو كۆمـەڵێك منـداڵی تێـدا بـو، پیاوێـك لەنزیك دارەكە ئاگرێكی بەدەستەوەبو دایدەگیرساند، پاشـان منیـان بـەرزكردەوە و بردمیانە ناو خانوویەكەوە شوێنی وا خۆشـم هـەرگیز نـەبینیبو، كـە چـەندمناڵ و پیرێكی تێدابو، پاشان منیان بەرزكردەوەو بردمیانە خانوویـەكی دیكـە كـەوا لـەو خۆشتر و جوانتر بو، وتم: ئێوە منتان زۆر گەڕان و سووڕان پێم بڵێن ئەوانەی بینینم، وتیـان: بـەڵێ ئـەوەی قـووڵاپی لەشـەویلگەی دەچـەقێنراو هەڵیەقڵیـشاند ئـەوە كابرایەكی درۆزن بو پڕوپاگەندەی درۆی بڵاو دەكردەوە، وە ئەو درۆیە لـەوەوە بـڵاو دەبۆوە تا دەگەیـشتە شـوێنایی دوور، جـا بـەو شـێوەیەی لـێ دەكرێـت تـا رۆژی قیامەت.

ئەو پیاوەی تاشە بەردەكەی لە كەللە سەری دەدا ئەوە پیاوێك بو خـوای گـەورە قورئانی فێردەكرد جا بەشەو دەخەوت، كـەرۆژ دەبـۆوە هیـچی لـێ نـەدەزانی، و بەرۆژ كاری پێنەدەكرد، ئەوكارە دەكات تا رۆژی قیامەت.

وە ئەوەی بینیت لەناو تەنوورەكە ئەوانـە پیـاوان و ئافرەتـانی زیناكـاربوون، وە ئەوەی بینینت لەرووبارەكەدا ئەمانە ریباخۆر بوون.

وە ئەو پیاوە پیرەی لەژێر دارەکەبو ئەوە ئیبراهیم بوﷺ ئەو مندالانەش مندالی خەڵك بوون، و ئەکەسەی ئاگری بڵێسەدەدا ئەوە دەرگەوانەکانی دۆزەخ بو، وە یەکەم ماڵ کە چوویتە ناوی ئەو جێگای باوەڕدارانە بەگشتی، ماڵەکەی دیکە کەبینیت جێگای شەهیدەکانە، منیش جوبرائیلم، وە ئەوەش میکائیلە.. جا وتی سەرت بەرزکەوە منیش سەرم بەرز کردەوە کۆشکێکی گەورەم بینی وەك پەڵە هەورێکی سپی، وتییان: ئا ئەوە جێگای تۆیە، وتم: لێمگەڕێن با بچمە ناوی، وتییان: هەندێك لەتەمەنت ماوە هێشتا تەواوت کردووە، جا هەرکاتێك تەوات کرد دێیە ناو جێگای خۆت[١٤٢].

ئەمەش دەقێکە لەسزای بەرزەخدا جا خەونی پێغەمبەران و ژیانی زیندو هاوشێوەن لەهەمان کارو فەرماندا.

الطحاوی باسدەکات و دەڵێت: إبن مسعود گێڕایەوە لەپێغەمبەر(ﷺ) کەوا فەرموویەتی: (أمر بعبد من عبد الله أن يضرب في قبره مائة جلدة، فلم يزل يسأل الله ويدعوه حتى صارت واحدة، فأمتلأ قبره عليه نارا، فلما ارتفع عنه أفاق، فقال: علام جلدتموني؟ قالوا: إنك صليت صلاة بغير طهور، ومررت على مظلوم فلم تنصره) [١٤٣].

واتە: (فەرماندرا یەکێك لەبەندەکانی خوا سەد جەلدەی لێبدرێت لەگۆڕەکەیدا، ئەو مردووە لەخودا دەپاڕایەوە تا بۆی کرا بەیەك جەلدە، کەلێی درا، گۆڕەکەی بووە یەك پارچە ئاگر بەسەریدا، کاتێ هۆشی هاتەوە خۆی، وتی: بۆ جەلدەتان لێدام؟ وتیان: چونکە تۆ نوێژێکت کرد بەبێ دەست نوێژ، و بەلای مرۆڤێکی ستەم لێکراو ڕەت بوویت و سەرت نەخست).

---

(١٤٢) مسلم (٢٢٧٥) ومسند أحمد: ٤/١٤.

(١٤٣) شرح الصدور: ٢٢٨.

البيهقي لەحەدیسێکی الربیع بن أنس باسی دەکات و دەگێڕێتەوە، لە أبی العالیه، ئەویش لە ئەبو هورەیرە، لەپێغەمبەرەوە(ﷺ) سەبارەت بەو ئایەتە: ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً﴾ (الاسراء: ١) واتە: (پاکی و بێگەردی و ستایش بۆ ئەو زاتەی کە شەوڕەوی کرد لەبەشێکی کەمی شەودا بەبەندەی خۆی محمد).

کەوا فەرمووی: ئەسپێکیان بۆی هێنا سواری سەرپشتییان کرد، هەر هەنگاوێکی بەئەندازەیی بینینی چاو بو، وە حەزرەتی جوبریلیشی لەگەڵدا بو گەیشتنە لای قەومێك بەرۆژێك دەیانچاند، وە بەرۆژێك دەیان دووریەوە، هەرچەندی دەیان دووریەوە وەك خۆی لێ دەهاتەوە، جا پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (یا جبریل من هؤلاء؟) واتە:(ئەی جوبریل ئەوانە کێن؟) وتی: ئەمانە خەباتکارن لەپێناوی خوادا، خوای گەورە بەحەوت سەد چاکە بۆیان زیاد دەکات ﴿وَمَا أَنفَقْتُم مِّن شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ﴾ (سبأ : ٣٩) واتە: (ئێوەش هەرشتێك دەبەخشن ئەو زاتە جێی پڕ دەکاتەوە، چونکە ئەو خوایە چاکترین رزق و رۆزی بەخشە).

پاشان بەلای قەومێکدا تێپەڕین سەری خۆیان لەتاشە بەردەکان دەدا و شەقیان دەکرد و هەرکاتێ خۆیان بەرزدەکردەوە وەکو خۆی لێ دەهاتەوە، فەرمووی: (یا جبریل من هؤلاء؟) واتە:(ئەی جوبریل ئەوانە کێن؟) وتی ئەوانە ئەوکەسانەن سەریان گرانە لەنوێژکردن.

پاشان بەلای قەومێکدا تێپەڕین لەپێشەوەیان داخ دەکران، و لەدواوەیان داخ دەکران، هاواریان دەکرد وەك چۆن ئاژەڵ هاواردەکات لەسەر درەختی دڕکاوی و درەختی زەقوم کە تاڵترین درەختە لەدۆزەخ دەژیان و لەسەر ئەو بەردە گەرمانەی کەبەئاگری دۆزەخ داخراون وەستابوون، فەرمووی: (یا جبریل من هؤلاء؟) واتە: (ئەی جوبریل ئەوانە کێن؟) وتی: ئەوانە ئەوکەسانەن لەپارەو پوولی خۆیان سەدەقەو بەخشش نادەن، بەڵام خودا زوڵمیان لێ ناکات، خودای گەورە ستەم لەبەندەی خۆی ناکات.

پاشان بەلای قەومێکدا تێپەڕین لەنێوان دەستەکانیاندا هەندێك گۆشتی پاك و هەندێك گۆشتی پیس هەبوو، جا لەگۆشتە پیسەکەیان دەخواردو وازیان لە گۆشتە پاکەکە دەهێنا، جا فەمووی: (یا جبریل من هؤلاء؟) واتە: (ئەی جوبریل ئەوانە کێن؟) وتی: ئەوانە ئافرەتی حەڵاڵیان هەیە کەچی دەچن بەلای ئافرەتانی پیس و تابەیانی لایان دەمێننەوە.

پاشان بەلای قەومێکدا تێپەڕین لێویان بەمەقاشی ئاسن پارچەپارچە دەکرا، گۆشتیان لێدەکرایەوە هەرچەند جارەی گازی لێدەگرت وەك و خۆی لێدەهاتەوە، فەرمووی: (یا جبريل ما هذا؟) واتە:(ئەی جوبریل ئەمە چییە؟) وتی: ئەوانە وتاربێژانی فیتنەو ئاشووب گێڕن.

پاشان چووە سەر کونێکی بچووك ڕووناکییەکی گەورەی لێ دەهاتە دەرەوە، جا ڕووناکییەکە دەیویست بچێتەوە ناو کونەکە وەك چۆن لێی هاتبووە دەرەوە بەس ناتوانێت، فەرمووی: (یا جبريل ما هذا؟) واتە: (ئەی جوبریل ئەمە چییە؟) وتی: ئەوە پیاوێکە قسەیەك دەکات و لێی پەشیمان دەبێتەوە، جا دەیەوێت بیگێڕێتەوە بەڵام ناتوانێت(١٤٤).

وە لە (سنن)ی أبي داود لەحەدیسێکی ئەنەس کوڕی مالیکدا دەگێڕێتەوە: کەوا پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (لما عرج بي مررت بقوم لهم أظفار من نحاس يخشون وجوههم وصدورهم، فقلت: يا جبريل من هؤلاء؟ قال: الذي يأكلون لحوم الناس ويقعون في أعراضهم)(١٤٥).

واتە: (کاتێ بەرزکرامەوە بۆ ئاسمان بەلای کەسانێکدا تێپەڕیم نینۆکەکانیان لە مس درووستکرابو دەموچاو و سنگیان پێ دەڕنییەوە، جا وتم: ئەی جبریل ئەوانە

---

(١٤٤) مجمع الزائد: ١/٧٢.

(١٤٥) سنن أبي داود: (٤٨٧٨).

كێن؟ وتی: ئەوانە ئەوکەسانەن گۆشتی برایانی خۆیان دەخۆن لەپاشملە بەخراپە باسیان دەکەن).

أبو داود الطيالسي، لە (مسند)ەکەیدا دەڵێت: شعبە بۆمانی گێڕایەوە، لە الاعيش، ئەویش لە مجاهد، ئەویش لە ئیبنو عەباس: کەوا پێغەمبەر(ﷺ) هاتە سەر دوو گۆڕ، فەرمووی: (إنهما ليعذبان في غير كبير، أما أحدهما فكان يأكل لحوم الناس، وأما الآخر فكان صاحب نيمة).

واتە: (ئەو دووانە ئێستا سزا دەدرێن لەسەر شتێکی زۆر گەورەش نا، یەکێکیان گۆشتی خەڵکی دەخوارد و ئەوی تریان دووزمانی دەکرد لەنێو خەڵکدا).

پاشان داوای دوو گەڵای تەڕی دارخورمای کردو کردی بەدوو بەش، جا بەشێکی گەڵاکەی خستەسەر گۆڕێك و بەشەکەی دیکەی خستە سەر گۆڕەکەی دیکە، و فەرمووی: (عسى أن يخفف عنهما ما دامتا راطبين) واتە: (بەڵکو سزا لەسەریان کەم بێتەوە، مادام هەردوو گەڵاکە تەڕن).

خەڵك لەوەدا ناکۆکن ئایا خاوەنی ئەودوو گۆڕە کافر بوون یاخود ئیمانداربوون؟ دەڵێن: هەردووکیان کافر بوون وەك فەرموودەکەی: (إنهما يعذبان في كبير) واتە: ئەوانە لەسەر شتی گەورە سزا دەدرێن.. واتە: بەزیادەخستە سەری کوفرو هاوبەش پەیداکردن بۆ خودای گەورە، دەڵێن: ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا سزاکە لەسەریان زیاد نابێت بەڵکو سووك دەبێت، هەروەها سووك بوونی ماوەی سزاکەش هەتاکو گەڵای دارخورماکان بەتەڕی دەمێنێتەوە.

هەروەها ئەگەر هەردووکیان ئیمانداربوونایە پێغەمبەر(ﷺ) شەفاعەتی بۆ دەکردن، وە پێغەمبەر(ﷺ) دوعای دەکرد بەشەفاعەتی خۆی کە سزاکەیان لەسەر هەڵبگیرێت، و هەروەها لەهەندێك ڕێگاکانی حەدیسەکە دەڵێت: (أنها كانا كافران) واتە: ئەودووانە هەردووکیان کافربوون، وە ئەو سزایەش لەسەر سزای هەردووکیان زیاد دەکرێت بەهۆی تاوان و کوفری هەردووکیان، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی

کەوا کافر بەهۆی کوفرو تاوانەکانییان سـزا دەدرێـن، ئەمـەش بیروبۆچـوونی (أبـی الحکم کوری برخان)ـە.

دەڵـێن: هـەردووکیان موسـڵمان بوونـە لەبەرئـەوەی پێغەمبـەر(ﷺ) هـۆی سزاکەیان باس ناکـات، هـەروەك لەفەرموودەکـەی: (وما یعـذبان في کـبیر) واتـە: لەسەر شتێکی زۆر گەورە نا ئەوانە سزا دەدرێن، دیارە کوفرو هاوبەشی پەیداکردن لەتاوانە گەورەکانە..

پێویستیش ناکات پێغەمبەر(ﷺ) شەفاعەت بـۆ هـەموو موسـڵمانێك بکـات کەوا لەگۆڕەکەیدا لەسەر تاوانێك لەتاوانەکان سزا دەدرێـت، و خەبـەری داوە کـەوا یەکێك لەسەر دزینی عەبایەك لەبەرەکانی شەڕدا کـە دزی بـووی لەگـەڵ ئەوەشـدا لەوغەزایـەدا شـەهیدبوو کەچـی لەگۆڕەکەیـدا ئـاگر بـەرز بـووەوە، و ئەوکەسـە موسڵمانێکی موجاهیدیش بو، خودای گەورەش لەهەمووکـەس زانـاترە، ئەمـەش بیروبۆچوونی (أبي عبدالله القرطبي)ە.

❊❊❊

ئەمەش وتەی پرسیارکارانە: وەڵاممان چییە بۆ بێ باوەڕان و گومڕاوان و ئەوانەی نکۆڵی دەکەن بۆ سزای گۆڕ و فراوانی و تەنگ و ناخۆشی ژیان تێیدا، وە بوونی دۆڵێك لەدۆڵەکانی ئاگر یاخود باخێك لەباخەکانی بەهەشت، وە ئایا مردو لەناوی دادەنیشێت یاخود دانانیشێت؟

دەڵێن: کاتێك گۆڕ هەڵدەدەینەوە هیچ فریشتەیەك لەناویدا نـابینین کـوێرو کـەڕ لەمردو بدەن بەچەکوشی ئاسن، و هیچ مارو ئەژدیهاو دووپشك و ئاگرمان نەبینیوە لەناو گۆڕدا هەڵبچن، وە هیچ حاڵەتێك لەو حاڵەتانەمان نەبینیوە ئەوەی بینیومانە وەکو خۆیەتی و نەگۆڕاوە، ئەگەرچی لەسەر چاوەکانیشی جیوەو لەسەر سینگیـشی ڕووەکی خەردەل دابنێین، ئەوا حاڵەتەکەمان وەکو خۆی بینیوە، جـا چـۆن تـا چـاو

بڕدەکات گۆڕەکەی بۆ فراوان دەبێت، یاخود گۆڕەکەی لەسەر تەسك دەبێت کەچی ئێمە گۆڕەکانمان وەکو خۆی بینیوە، وە ڕووبەری گۆڕکەشمان وەکو خۆی بینیوە نەزیادی کردووەو نە کەمی کردووە، و چۆن ئەو گۆڕە تەنگەی بۆ فراوان دەبێت، و فریشتە و ئەو وێنەیەی کەوا هۆگر و هاوڕێی دەبێت یاخود دەیترسێنیٚ؟ و براکانییان لەئەهلی بیدعەو گومرایی دەڵێت: هەموو قسەو ئاخاوتنێك پێچەوانەی کارێکی گونجاو و هەستکردنە و قسەکەرەکەش بەهەڵەدا دەبات.

دەڵێن: بێگومان ئێمە هەموو کەسێکی مردو لەسەر تەختەدا دەبینین بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ نەپرسیاری لیٚ دەکرێت و نەوەڵامیش دەداتەوە نە دەجوولیٚ و نەلەسەر لاشەکەی ئاگر هەڵدەگیرسێت، ئەگەر یەکێك ئاژەڵێکی دڕندە گۆشتی بخوات یاخود باڵندەکان لەلاشەیان خواردبێت یاخود لاشەکەی پارچەپارچە بووبێت لەبەردەمی دڕندەکان و باڵندەکان و نەهەنگەکان و شەپۆلەکانی با، ئایا چۆن ئەوهەموو پارچانە پرسیاری لێدەکرێت سەرەڕای ئەوەی هەموو جیابوونەتەوە؟ چۆن مەسەلەی دووفریشتەکە بیردەکەیتەوە بۆئەوکەسەی ئەمە وەسف و تایبەتمەندی ئەوبێت، وەچۆن گۆڕ لەسەر ئەم کەسە دەبێتەوە باخێك لەباخەکانی بەهەشت یاخود دۆڵێك لەدۆڵەکانی جەهەننەم، وە چۆن گۆڕ لەسەریدا تەسك دەبێتەوە تاوەکو پەراسووەکانی تێك بشکێنێت؟.

❊❊❊

(هەواڵ گەیاندنی پێغەمبەران ژیرو تێگەیشتووان شایەدی بۆدەدەن)

فەرمانی یەکەم: دەبیٚ بزانرێت کەوا پێغەمبەران عليهم السلام ئەم هەواڵانەیان نەگەیاندووە، بۆئەوەی ژیرو داناکان خۆیانی پیٚ بڕازێننەوە و لەخۆیان بگۆڕن، بەڵکو هەواڵ گەیاندنەکە بۆ دووبەشە:

یەکـەم: بۆئـەوەی پیـاوانی ژیـرو عـاقڵ و تێگەیـشتوو و داهێنـەر شـاهێدبن و ئاگاداربن پێی.

دووەم: ئەوەی کەسی ژیرو عاقڵ درکی پێناکات و نایزانێـت وەك شـتە پـەنهان و شاراوەکانە کەوا هەواڵی پێ دەدەن لەبارەی ژیانی بەرزەخ و رۆژی دوایـی، و باسـی چـاکەو سـزا، وە نابێـت هەواڵەکەشـیان ئەسـتەم بێـت، هـەموو هـەواڵێکیش گوماندەکرێت کەوا عەقڵ بیرازێنێتەوە جا لەو دوو فەرمانـە بـەدەری ناکـات: یـان دەبێت هەواڵەکە درۆبێت لەسەریان، یاخود دەبێت عـەقڵ و بیرکردنەوەکـە پووچـەڵ بێت.

خودای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ هُوَ الْحَقَّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ﴾ (سبأ: ٦).

واتـە: (ئەوانـەی زانـست و زانیارییـان پێـدراوە چـاك دەزانـن ئـەوەی لەلایـەن پەروەردگارتەوە بۆت رەوانەکراوە هەرئەوە حـەق و راسـتە، هیدایـەت و رێنمـوویی بەخشە بۆ رێبازی پەروەردگاری خاوەن دەسەڵات و شایستەی سوپاس و ستایشە).

وە دەفەرموویت: ﴿أَفَمَن يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَى﴾ (الرعد: ١٩).

واتە: (جا ئایا ئەوکەسەی کە دڵنیایە و دەزانێت بێگومان ئەم قورئانەی کەلەلایـەن پەروەردگارتـەوە بـۆت دابـەزێنراوە حـەق و راسـتەقینەیە، وەکـو ئەوکەسـە وایـە کەکوێرە لەئاستیدا؟).

هەروەها دەفەرموویت: ﴿وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الأَحْزَابِ مَن يُنكِرُ بَعْضَهُ﴾ (الرعد: ٣٦).

واتە: (دەستەیەك لەوانەی کەکتێبی ئاسمانییان پـێ بەخـشیون دڵخـۆش و شـادمان دەبن و بەو قورئانەی کـەبۆتۆ دابـەزێنراوە، هەنـدێ گـرۆو دەسـتەی تـریش هەیـە ئینکاری هەندێکی دەکات).

هیچ دەروونێکیش بەمەحاڵ دڵخۆش نابێت، خـودای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿يَـا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِـفَاء لِّمَـا فِـي الـصُّدُورِ وَهُـدًى وَرَحْمَـةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ * قُلْ بِفَضْلِ اللّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُواْ﴾ (یونس: ٥٧-٥٨).

واتە: (ئەی خەڵکینە، بەڕاسـتی ئێـوە ئامۆژگاریـەکی گـەورەو گرنگتـان لەلایـەن پەروەردگارتانەوە بۆهاتووە کـە قورئانـە شـیفاو چارەسەریـشە بـۆ نەخۆشـی دڵ و دەروونەکان و ڕێ نیشاندەرو ڕەحمەتیشە بۆ ئیمانداران، ئەی محمد بەئیمانداران بڵـێ با دڵشادو شادمان بن بەفەزڵ و بەخشش و ڕەحمەتی خوایی کە قورئان و بەرنامـەی خوایە، کەوابوو باهەر بەوە دڵخۆش بن).

مەحاڵیش چارەسـەر نییـە، نـە ڕێ نیـشاندان و نـە ڕەحمەتیـشی تێـدا دەسـت ناکەوێت، پێی دڵخۆشیش نابێت، جا ئەمـەش فەرمانێکـە بۆهەرکەسـێك لەدڵیـدا خێرو چاکەی تێدا سەقامگیر نەبێت، پێیـەکانی لەسـەر ئیـسلام جـێگیرو وەسـتاو نەبێت، وە چاکترین بارودۆخیشی سەرسامی و گومان و شپرزەیی دەبێت.

***

(لە پێویستی تێگەیشتنی مەبەستی پێغەمبەر (ﷺ).

فەرمانی دووەم: دەبێت لەمەبەست و نیازی پێغەمبەر(ﷺ) تێبگـەیت، بـەبێ زیادەڕۆیی و بەبێ کەمتەرخـەمیش، وە فـەرمودەو وتـەکانی شـتی نەخرێتەسـەر کـەناگونجێت، و کـەم و کورێـشی تـێ ناکـەوێت لـە مەبەسـتەکەی و لـەئامانج و نیازەکەی لەبارەی ڕێ نیشاندان و بەرنامە و ڕاگەیاندنەکەی.

ئەمەش بەهۆی پشتگوێ خستنەوە درووست بو وازهێنان لێی لەگومڕاییـەوە وە وازهێنان لێی لەڕاستییەوە کە نازانێت جگە لەخوای گەورە نـەبێت، بـەڵکو خـراپ تێگەیشتن لەبارەی خوای گەورەو پێغەمبەرەکەی کـەوا ئەسـڵ و بنـەڕەتی هـەموو بیدعە و گومڕاییە کەوا لەناو ئیسلام سەری هەڵداوە، بەڵکو ئەو بناغـەی هـەموو

هەڵەیەلە بنچینەو لقەکاندایە، نەخاسمە ئەگەر نیاز خراپـی تێـدا زیادبکرێـت، جـا لەهەندێك شتدا خراپ تێگەیشتن هەیە لەشوێنکەوتووەکاندا لەگەڵ نیازچاکی ئەوان و نیـازخراپی ئەوانـەی لـەدوای ئەوانـدادێن، ئەمـەش دەبێتـە بـەڵاو کارەسـات و ناخۆشی بۆ دین و ئەهلەکەی، وە خوای گەورەی پەناگەو یامەتیدەرە.

ئایا قەدەریەو مورجئەو خوارج و موعتەزیلە و جەهەمیە و رافیزەکان و تـەواوی لایەنەکان کەوتوونەتە ناو ئەهلی بیدعە، یاخود تـەنها خـراپ تێگەیـشتنییانە لـە خودا و پێغەمبەرەکەی تـاوەکو وای لێهـاتووە دیـن کەوتۆتـە بەردەسـتی زۆربـەی خەڵکان کـە وتـەو وەڵامدانـەوەی ئـەو تێگەیـشتنانەیە؟ وەك ئـەوەی سـەحابەکان تێگەیشتوون.

❊❊❊

(ژیان و مەنزڵگاکان سێ بەشن)

فەرمانی سێیەم: خودای گەورەو میهرەبان مـەنزڵگا و ژیانـەکانی کردۆتـە سـێ بەش: ژیانی دونیا و ژیانی بەرزەخ (لەنێوان مردن و زیندوبوونەوە دایـە) وە ژیـانی کۆتایی یان ژیانی رۆژی دوایی، بۆ هەموو ژیانێکیش چەند حوکم و یاسایەك هەیـە کە بەو تایبەتە، ئەو ئادەمیزادەی کە لەلاشەو دڵ و دەروون پێکهـاتووە و حـوکم و یاساکانی دونیا لەسەر جەستەو رۆحەکان دانراوە، بۆیە یاسـاکانی شـەرع بـەرێك و پێکی بەرجەستە کراوە لەسەر دەرکەوتنی جوولەی زووبان و ئەندامـەکان و کاتێـك دڵ و دەروون دەشاررێتەوە ئەمە پێچەوانیەتی.

ژیانی بەرزەخ لەسـەر رۆح و لاشـەکان دانـراوە، جـا کاتێـك رۆحـی لاشـەکانی لەیاساکانی دونیا بەدوایدا بێت جا بەئێش و ئازاری لاشـە رۆحـیش ئـێش و ئـازار دەکێشێت، و حەوانەوەو پشووی لاشە رۆحـیش پـشوو دەدات و چـێژ وەردەگرێـت،

هەر رۆحیشە هۆکاری دەستپێکردنی نیعمەت و سزایە، لاشە بەدوای رۆحدا دەچێت لەوەرگرتنی چێژەکانی نیعمەت و خۆشی و سزاو ئازاردا، رۆحەکانیش لەوکاتەدا بەخۆشی و سزادا دەست پێدەکات، لێرەدا لاشەکان دیارو ئاشکران و رۆحەکانیش پەنهان و شاراوەن، لاشەکانیش بۆ رۆحەکان وەك گۆڕ وایە، و لەبەرزەخدا رۆحەکان دیارو ئاشکرا دەبن و لاشەکانیش دەبێتە پەنهان و شاراوە لەگۆڕەکەیدا، یاساکانی بەرزەخیش بەسەر رۆحەکاندا تێدەپەڕێت، جا نیعمەت و سزا بۆ لاشەکەی دەڕوات، وەك چۆن لەدونیادا یاساکان بەسەر لاشەدا جێبەجێ دەکرێت و نیعمەت و سزاش بۆ رۆحەکەی دەڕوات.

بێگومان خودای پاك و بێگەرد بە لوتف و بەزەیی و رێ نیشاندەری خۆی ئەم حاڵەتەمان لەکاتی خەوتن لەدونیادا نیشان دەدات، جا ئەگەر نیعمەت ببەخشێ یاخود سزا بنێرێت ئەوا لەبنەڕەتدا بەسەر رۆحەکەدا تێدەپەڕێت و لاشەش بەدوایدا دێت، ئەمەش کاریگەرییەکی بەهێزی دەبێت لەسەر لاشەدا، جا کەسی خەوتوو لەخەوەکەیدا دەبینێت لێیدەدرێت، جا شوێنەواری لێدانەکە لەلاشەیدا دەبێت، وە دەبینێت لەخەوەکەیدا دەخوات یان دەخواتەوە، کاتێك لەخەو هەڵدەستێت دەبینێت شوێنەواری خواردن و خواردنەوەکە لەدەمیدا دیارەو برسیەتی و تینوویەتی لێی لادەچێت.

لەهەمووی سەیرتر یەکێکی خەوتوو دەبینێت لەخەوەکەیدا هەڵدەستێت و تەکان دەدات و شەق دەهاوێت هەروەك بەئاگابێت وایە کەچی خەوتووەو هەستیش بەم شتانە ناکات، ئەمەش کاتێك یاسا بەسەر رۆحەکە تێدەپەڕێت لەدەوروەیدا یارمەتیدەر دەبێت بۆ لاشەکە، ئەگەر چوو بەلای بەئاگا دێتەوەو هەست دەکات، جا لەوکاتەدا رۆحەکە نیعمەت و ئازارەکە دەبینێت و بەرێگای شوێنکەوتن وپەیوەندیەوە دەگاتە لاشەکەی، جا ئەمەش لەبەرزەخدا روودەدات، بەڵکو گەورەترو مەزنترە.

جـا كـەی هـەقی ئـەم بابەتـە دەدەیـت کـەوا بـۆت ئاشـکرا بـوو بـەوەی کـە پێغەمبەر(ﷺ) رایگەیاندووە لەسزا و نیعمەتی گۆڕو تەسـك بوونـەوەی و فـراوان بوونی و ببێتە دۆڵێك لەدۆڵەکانی ئاگر یـاخود باغێـك لەباغـەکانی بەهەشـت کـە هاوشێوەیە و یەك دەگرێتەوە لەگەڵ عەقڵ و مەنتیق.

بێگومان ئەمە هەق و راسـتە و هـیچ گومـانی تێدانییـە، و هەرکەسـێك لەمـەدا کێشەو گرفتی لەسەر درووستکرد ئەوا خراپ تێگەیشتنیەتی و کەمی زانیاریـیـەتی لەسەری، وەك دەڵێن:

وكم من عائبٍ قولاً صَحيحاً *** وَآفتهُ من آلفَهْمِ السَّقيمِ!

❊❊❊

(حیکمەت کردنی رۆژی دوایی فەرمانێکی شاراوەیە)

فەرمانی چوارەم: لەراستیدا خودای گەورەو میهرەبان فـەرمانی رۆژی دوایـی و ئـەوەی پەیوەنـدی بـەوەوە هەیـە کردوویەتیـە کـارێکی پـەنهان و شـاراوە، و قەدەغـەکردنی و شـاردنەوە لەهەسـت پێکـردن و پێـزانینی پـێ سـپێردراوان لـەو ژیانەدا، ئەمەش لەتەواوی حیکمەتی ئەو زاتەیە، بۆئەوەی ئیمانداران شتی غـەیب و شاراوە لەشتەکانی دیکە جیابکەنەوە، جا یەکەم جاریش فریشتە لەلای ئەوکەسـە دادەنیشێ کە خەریکە دەمرێت، و هەندێك جاریش دەیانبینن، ولەلای ئەو گفـت و گۆ لەگەڵ یەکتر دەکەن، و کفـن و ئاوریـشمیان پێیـە یـان لەبەرهەشـتدایە یـاخود لەدۆزەخدایە، و باوەڕ لەسەر پاڕانەوەو دوعای ئامـادەبووان دەکـەن بـەخێرو چـاکە یاخود بەشەڕو خراپە.

بێگومان سەلام دەکەن لەسەر ئەوکەسەی خەریکە گیان لەدەست دەدات، جارێك بە وشە وەڵامی ئەوان دەداتەوە، وە جارێکیش بەهێما و ئیشارەت وە جارێکیش بەدڵ بەجۆرێك ناتوانێت نە قسەبکات و نەبجوولێت.

لەراستیدا لەهەندێك نەخۆشی سەرەمەرگ بیستراوە و دەڵێت: بەخێربێن و خۆشهاتن بۆ ئەو روخسارانە، و لەهەندێك نەخۆشیش بیستراوە کەدەڵێن: کەوا گوێیان لێبووە کە دەیوت سەلامی خوات لێبێت تا لێرەدانیشە، و سەلامی خواش لەتۆ بێت، ئالێرە دادەنیشم.

سلمەی کوڕی عبدالملك وتی: کاتێك عومەری کوڕی عبدالعزیز خەریکی گیانەڵا بو ئێمە لە گومەزەکەی لای دانیشتبووین بەپەنجە هێمای بۆئێمە کرد کەبچینە دەرەوە ئێمەش چووینە دەرەوەو لەدەرەوەی گومەزەکە دانیشتین، تەنها خزمەتکارەکەی لای مایەوە، جا گوێمان لێبو ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوّاً فِي الأَرْضِ وَلَا فَسَاداً وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾ (القصص: ٨٣).

واتە(جا باخەڵکی دێنیابن کە ئەو ماڵی قیامەتەو ئەو بەهەشتی بەرینەمان ئامادەکردووە بۆ ئەو کەسانەی کە نەلووت بەرزیو گەورەییان دەوێت لە زەویدا نە فەسادو گوناهو خراپە، سەرەنجام و سەرفرازیش هەر بۆ پارێزکاران و خواناسەکانە).

عومەر وتی: ئێوەنە ئادەمیزادن و نەجنۆکە، پاشان خزمەتکارەکە هاتە دەرەوە، هێمای بۆ ئێمە کرد کەوا بچینە ژوورەوە، کاتێك چووینە ژوورەوە ئەو گیانی دەرچوبو.

فضالەی کوڕی دینار وتی: لەلای محمد کوڕی واسع ئامادەبووم خەریك بوو گیانی دەردەچوو: جا هەڵیکردو وتی: بەخێرهاتن و سەلام لەفریشتەی خودام بێت، ولاحول

ولا قوة الا بالله، بۆنێکی زۆر خۆش دەکەم هەرگیز بۆنی واخۆشم نەکردووە، پاشان چاوی کردەوە، گیانی دەرچوو[١٤٦].

نموونەو باسکردن لەم بابەتانەدا زۆرن و لەژمارە نایەن..

ڕاگەیەندراوە و بۆمانیش روونکراوەتەوە ئەمەش هەموو فەرموودەی خودای گەروەومیهرەبانە کە دەفەرمووێت: ﴿فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ * وَأَنتُمْ حِينَئِذٍ تَنظُرُونَ * وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنكُمْ وَلَكِن لَّا تُبْصِرُونَ﴾ (الواقعة: ٨٣-٨٥).

واتە: (باشە ئێوە بۆ بیرناکەنەوە رۆژێك دێت کە رۆحتان دەگاتە گەرووتان، ئێوەش بەدەوری ئەوکەسەدا بێ دەسەڵاتانە تەماشا دەکەن و سەرنج دەدەن، لەکاتێکدا کەئێمە لەئێوە نزیکترین لێی، بەڵام ئێوە نامانبینن).

واتە: فریشتەو پێغەمبەرانمان لێی نزیکترە.. بەڵام ئێوە نایانبینن، جا ئەمەش یەکەم کارو فەرمانە کەشتێکی دیارو ئاشکرانییە بۆئێمە، و ئەمەش لەو ژیانەدایە.

پاشان فریشتە دەست بە رۆحەکەدا دەهێنێت و رۆحەکە دەکێشێت و قسەشی لەگەڵدا دەکات، بەڵام ئامادەبووان نەدەبینن و نە گوێشیان لێیە، پاشان دەڕوات، جا نوورێك وەك تیشکی خۆر لێی دەردەچێت و بۆنێك خۆشتر لەبۆنی میسك، کەچی ئامادەبووان نایبینن و بۆنیشی ناکەن.

پاشان فریشتەکان بەرەو ئاسمان بەرز دەبنەوە، کەچی ئامادەبووان نایانبینن.

پاشان رۆحەکە دێت و سەیری لاشەکە دەدات کاتێك دەیشۆن و کفنی دەکەن و هەڵی دەگرن، و دەڵێت: پەلە بکەن، یاخود دەڵێت ئێوە بۆ کوێم دەبەن، بەڵام خەڵکەکە گوێی لەمە نییە، جا کاتێك لەناو گۆڕەکەی دادەنرێت و خۆڵی بەسەردا دەکەن، خۆڵ بەسەر داکردنەکە رێگا لە فریشتەکان ناگرێت لەگەیشتن بۆلای، بەڵکو کاتێك بەردەکەی بۆ دادەنێن و ئامادەبوونی ئەم هەموو جەستە زۆرە رێگا لەبرینی

---

(١٤٦) شرح الصدور: ١٢٠.

رۆحەکان ناگرێت بۆچوونە ناوی، بەڵکو جنۆکەش ناتوانێت قەدەغەی بکات، بەڵکو خودای گەورە ئەم هەموو خۆڵ و بەردانەی بۆ فریشتەکان گۆڕی و وەك هێلانەی باڵندەیەك لەئاسماندا و فراوانبوونی گۆڕ و بەتایبەتیش فراوانبوونی گۆڕ بۆ رۆحەکەو لاشەش بەدوایدا دێت، جا لاشەکە لەگۆڕێکدا دەبێت کەلە باڵێك تەسکترە، بێگومان تا چاو بڕەکات بۆی فراوان دەبێت و بەدوای رۆحەکە دەکەوێت، بەلاّم گوشینی گۆڕ هەتاکو هەندێ لەئەندامانی مردووەکە تێك دەشکێنێت لەکاتێکدا نەهەست و نەعەقڵ و نە سروشت ناتوانێت بەرپەرچی بداتەوە.

***

(ئاگری دونیا لەئاگری رۆژی دوایی جیاوازە)

فەرمانی پێنجەم: لەڕاستیدا ئەو ئاگرەی کەوا لەناو گۆڕدا هەیە وەکو ئەو ئاگرەی دونیا و رەنگ سەوزیەی نییە کەوا لەدونیا دەیبینیت، بەڵکو ئەمە لەئاگری رۆژی دواییە و توندتر و بەهێزترە لە ئاگری دونیا، بەلاّم خەڵکی سەردونیا هەستی پێناکات، جا خودای پاك و بێگەرد لێی دەپارێزێت لەو خۆڵ و بەردەی کەوا لەسەریەتی و لەژێریەتی تاکو وای لێدێت گەرمتر بێت لەپشکۆکانی دونیا.

ئەگەر یەکێك لەخەڵکی سەرزەوی دەستی لەو خۆڵ و بەردەیدا کەلەناو گۆڕەکەدایە هەستی پێناکات، بەڵکو لەمەش سەیرتر کاتێك دووپیاو لەتەنیشت یەکەوە دەنێژرێن، ئەمەیان گۆڕەکەی دۆڵێکە لەدۆڵەکانی ئاگر کەچی گەرماییەکەی ناگاتە دراوسێکەی، و ئەویتر گۆڕەکەی باخێك بێت لەباخەکانی بەهەشت رۆحەکەی نیعمەت و خۆشیەکەی ناگاتە دراوسێکەی.

توانای خودای گەورە لەمە فراوانتر و سەیرتریشە، بێگومان خودای میهرەبان لە نیشانەکانی توانی خۆی بەئێمەی پێشانداوە لەو مەنزڵگایەداکەلەمە زۆر سەرسوڕهێنترە، بەلاّم ئەو دڵ و دەروونانەی کە پڕن و داگیرکراون بەدرۆ کەوا

بەزانست و زانیاری گەمارۆ نەدراون و نازانن تەنها ئەوانەی خودای گـەورە سـەریان دەخات و راگیراویان دەكات.

جا بۆ كافر لەناو گۆڕدا دوو تەختە رادەخرێت لەئاگر ئینجا گۆڕەكـەی لەسـەری دەسووتێ و سوور دەبێتەوە هەروەك تەنوور هەڵدەگیرسێت و سوور دەبێتەوە، ئەگەر خودای گەورە ویستی لەسەریێت ئەوا لەئاگر رزگاری دەكات، بۆیە ئەگەر بەنـدەكان ئەمەیان بۆ دەركەوت هەمووی دەگەڕێتەوە بۆ وشەی تەكلیف كـردن و باوەڕهێنـان بەغەیب و شتە شاراووەكان.

هەروەك لەهەردوو سەحیحەكەدا هاتووە پێغەمبەر(ﷺ) لەبارەی ئەوكەسـانەی خەڵكی دەنێژن دەفەرمووێت: (لولا ان لاتدفنوا لدعوت الله أن يسمعكم من عـذاب القبر ما أسمع) [147].

واتە: (ئەگەر لەترسی ئەوە نەبێت لەمەودوا نەوێرن مردو بنێژن، ئەوا داوام لەخوای گەورە دەكرد ئەو سزای ناوگۆڕەكەی ئێستا من گوێم لێیـەتی ئێـوەش گوێتـان لـێ بوایە).

كاتێـك ئـەو حیكمەتـە شـاراوە بـوو تـەنها گیانلەبـەران هەسـتی پێدەكـەن، پێغەمبـەر(ﷺ) گـوێی لەمـەبووەو هەسـتی پێكـردووە، هـەروەك ئەسـپەكەی پێغەمبەر(ﷺ) دركی پێكردو سڵەمیەوە جـا كاتێـك بـەلای گۆڕەكـەدا تێپـەڕی هەستی كرد یەكێك لەناو گۆڕەكەیدا سزا دەدرێت.

دەڵێت أبو عبدالله كوڕی الرزيز الحراني بۆمنی گێڕایەوە وتی: لـەپاش عەسـرێك لەماڵەكەی چووە دەرەوە بۆناو بێستان كەماڵی لەئامەد بو، وتی: لەوكاتـەی پـێش ئەوەی رۆژ هەڵبێت چوومە ناوەڕاستی گۆرستانێك، یەكێك لـەگۆڕەكان پـشكۆیەك ئاگر بو وەك پارچە شووشە دەبریسكایەوە، مردووەكـەش لەناوەڕاسـتیدابو، ئینجـا دەستم بەچاوەكانم داهێنا وتم: ئایا من خـەوتووم یـاخود بـەئاگام؟ پاشـان چـوومە

---

(147) مسلم: (٢٨٦٧) و مسند أحمد: ١٠٣/٣.

مالّەوە سەرسام ببووم، خواردنییان بۆهێنام نەمتوانی بیخۆم، پاشان چوومە ناوشار، پرسیارم لەخاوەنی ئەو گۆڕە کرد بۆم دەرکەوت کە ئەو باج و سەرانەی دەیەکی خەڵك دەسەند و هەرئەو رۆژەش وەفاتی کردبو[١٤٨].

جا دیتنی ئەوئاگرە لەناوگۆڕدا وەك دیتنی فریشتەو جنۆکەکانە کەهەندێ جار روودەدات بۆ ئەوکەسەی خودای گەورە ویستی لەسەربێت پێشانی دەدات.

إبن أبي الدنيا لە (كتاب القبور)دا لە الشعبي دەگێڕێتەوە: کەوا باسی پیاوێك دەکات و بۆ پێغەمبەر(ﷺ) قسەدەکات، بە بەدردا تێپەڕیم و پیاوێکم بینی لەزەوی هاتە دەرەوە جا پیاوێك بەکوتەك لێی دەدا تا لەزەوی ون دەبو، پاشان دەهاتە دەرەوەو ئەم کارەی دووبارە دەکردەوە، جا پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (ذلك أبو جهل بن هشام يُعذب الى يوم القيامة) [١٤٩].

واتە:(ئەمە ئەبو جەهلی کوڕی هیشامە بەم جۆرە سزا دەدرێت تاوەکو رۆژی دوایی).

لە حەدیسێکی حماد کوڕی سلمە باسکراوە: لە عەمرو کوڕی دینار، ئەویش لە سالم کوڕی عبداللە، ئەویش لەباوکیەوە دەڵێت: لەنێوان مەککە و مەدینەدا دەڕۆیشتم لەسەر پشتی وشتر بووم زەمزەمیەکی ئاوم پێبوو، بەلای گۆڕستانێکدا تێپەڕیم، پیاوێکم بینی لەدەرەوەی گۆڕەکەیدا ئاگری لێ هەڵدەگیرسا، و لەگەردەنیدا زنجیرێك هەبوو رایدەکێشا، وتی: ئەی عبداللە، ئاوی بدەرێ، ئەی عبداللە ئاوم بدەرێ، سوێند بەخوا نازانم بەناوی خۆم منی ناساند یاخود وەك ئەوەی خەڵکی بانگم دەکەن وتی: جا یەکێکی دیکە هاتە دەرەوە، وتی: ئەی عبداللە، ئاوی مەدەرێ، پاشان زنجیرەکەی راکێشا و گەڕاندیەوە ناو گۆڕەکەی[١٥٠].

---

(١٤٨) شرح الصدور: ٢٤٥.

(١٤٩) شرح الصدور: ٢٢٦.

(١٥٠) شرح الصدور: ٢٢٦.

له حەدیسێکی سفیان باسکراوە: داود کوڕی شابوور بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە أبی قزعە وتی: بەلای هەندێك ئاودا تێپەڕین کەوا لەنێوان ئێمە و بەسرەدا هەبوو، گوێمان لەزەڕەی کەرێك بو، ئینجا پێمان وت: ئەم زەڕەیە چی بو؟ وتیان: ئەمە پیاوێکی کەللە رەق بو کاتێك دایکی قسەی لەگەڵیدا کرد بۆ شتێك پێی دەگووت: بزەڕە، جا کاتێك مرد ئەم زەڕەیە هەموو شەوێك لەگۆڕەکەی دەبیسترێ.

هەروەها لە عەمرو کوڕی دینار باسکراوە و دەڵێت: پیاوێك هەبوو لەخەڵکی مەدینە، خوشکێکی هەبوو لە دەرووبەری مەدینە، کاتێك خوشکەکەی مرد و بەخاکیان سپارد، کابراکە کەگەڕایەوە شتێکی لەبیر چوو لەناو گۆڕەکەی بەجێما، چوو داوای یارمەتی لەیەکێك لەبراکانی کرد و وتی: گۆڕەکەم بۆ پشکنین، شتێکم لەناو گۆڕەکەی بەجێ هێشتووە، جا بە پیاوەکەی وت، هەرچۆنێك بێت خوشکمە و دەبێت گۆڕەکەت بۆ هەڵبدەمەوە، کاتێك بینی گۆڕەکەی ئاگری لێ هەڵدەستێت، ئینجا گۆڕەکەی پڕکردەوەو گەڕایەوە، گەڕایەوە لای دایکی وتی: حاڵی خوشکەکەم چۆن بوو؟ دایکی وتی: پرسیاری چی لێ دەکەی بەهیلاك چو؟ وتی: پێم بڵێ؟ دایکی وتی: ئەو نوێژی تاخیر دەکرد نوێژی نەدەکرد تا گومانم دەکرد دنیا رووناك بووەتەوە، دەچوو گوێی بە دەرگای دراوسێکمان دەنووساند و قسە و باسەکانی بۆ خەڵکی دەگێڕایەوە(١٥١).

إبن أبی الدنیا دەگێڕێتەوە: پیاوێك پرسیاری لە أبا إسحاق کرد لەبارەی کفن دز ئایا تەوبەی لێ وەردەگیرێت؟ وتی: بەڵێ، ئەگەر نیەتەکەی باش بێت، جا پیاوێك پێی وت: من گۆڕم هەڵدەداوە قەومێکم بینی روویان وەرگێڕابو لەقیبلە، لەلای الفزاری هیچ شتێکی دەست نەکەوت ئینجا ناردی بۆلای الأوزاعی ئەم شتەی پێ بڵێت، جا الاوزاعی پێی وت: خوا تەوبەکەی وەردەگرێت ئەگەر نیەتەکەی تەندرووست بێت و لەدڵەوە باوەڕی هێنابێت، بەڵام بە گوێرەی وتەکەی کەوا هەندێك

(١٥١) شرح الصدور: ٢٤٤.

قەومی بینیوە روویان وەرگێڕاوە لەقیبلە، ئەوانە قەومێك بوون لەسەر سوننەتی پێغەمبەر(ﷺ) نەمردوون[١٥٢].

إبن ابی الدنیا دەڵێت: **عبدالمؤمن** کوڕی عبداللە کوڕی عیسا القیسی بۆمنی گێڕایەوە وتی: بەو گۆڕهەڵکەنەی تەوبەی کردووە: چ شتێکت بینی لەهەموو سەرسوڕهێنتر بو؟

وتی: گۆڕی پیاوێکم هەڵدایەوە وتی: هەموو لاشەی بەبزمار کوترابو، وە بزمارێکی گەورەش لە کەللەی سەری درابو، یەکێکی دیکەش لەپێیەکانی

وتی: لە گۆڕهەڵکەنێکی دیکە پرسیار کرا: هۆکاری تەوبەکردنت چی بو؟ وتی: بەگشتی ئەو گۆڕەی هەڵم دایەوە دەمبینی رووی لەقیبلە وەرگێردراوە.

وتی: أبو عبداللە محمد کوڕی مساب السلامی کەیەکێك لەباشترین بەندەکانی خودایە بۆمنی گێڕایەوە: کەوا لەراستگۆیانیش بو وتی: پیاوێك هاتە بازاڕی ئاسنگەران لەبەغداد بزماری بچووك و بزماری دووسەری دەفرۆشت، جا ئاسنگەرەکە کەلێی وەرگرت، ئاگری لەسەر دانا بەڵام نەرم نەبو تاوەکو بەلێدان لەبزمارەکانیدا بەڵام بێ سوود بو، جا فرۆشیارەکە بەدوایدا گەڕا تاوەکو پیاوەکەی دۆزیەوە، ئینجا پێی وت: ئەو بزمارانەت لەکوێ بو؟ وتی: دۆزیەوە، کڕیارەکە وازی لێ نەهێنا تاوەکو پێی وت کەوا گۆڕێکی کراوەی بینی و ئیسك و پروسکی مردوویەکی تێدابوو بەو بزمارانە داکوترابو، وتی: زۆر هەوڵمدا تاوەکو دەریان بهێنم بەڵام نەمتوانی، جا بەردێکی گەورەم هێنا و ئێسکەکانیم شکاند وتی: ئەو بزمارانەم لەناویاندا دەهێنا، پێم وت: شێوەکەی چۆن بو؟ وتی: بزمارەکان بچووك و دووسەر بوون[١٥٣].

(١٥٢) شرح الصدور: ٢٢٨.

(١٥٣) شرح الصدور: ٢٤٥.

ابن ابی الدنیا وتی: باوکم بۆی گێڕامەوە ئەویش لە ابی الجریش، ئـەویش لـە دایکـی وتی: کاتێك أبو جعفر خەندەقی کوفەی هەڵکەند لـەدەوری مردووەکـانی خەڵکەکـە گەنجێکیان بینی شوێنەواری گەستنی لەسەر دەستی دیاربو[١٥٤].

لە سماك کوڕی حرب باسکراوە، دەڵێت: أبو الـدردا بـەنێو گۆڕسـتانێکدا تێپـەڕی، وتی: لەرووخسارو دەرەوەتدا چەند بێدەنگیت و لەناوەوەشدا خەڵکی خـراپ و فێڵبـاز هەن؟

سابت البیانی دەڵێت: لەکاتێکدا بەناو گۆڕستاندا دەڕۆیشتم، دەنگێـك لـە دواوەم را هات، ئەو دەیوت: ئەی سابت، ئەو بێ دەنگییەی گۆڕستان هەڵت نەخەڵەتێنێ ئایا نازانیت چەندین گرفتار و خەفەتباری تێدایە، جا ئاوڕم دایەوە کەسێکم نەدیت[١٥٥].

الحسن بە گۆڕستانێکدا تێپەڕی وتی: ئای ئەو هەموو خەڵکە لێرە کۆبوونەتـەوەو بێدەنگن، و چەندین کەس لەناویاندا پەست و خەمبارن!

ئیبن أبی الدنیا لەهەندێ پێشیەکاندا باسکراوە و دەڵێت: کچێکم مـردو شـۆڕمان کردەوە ناو گۆڕ، منیش چووم خشتەکان چاك بکـەم، بینـیم رووی وەرگـەڕابو لـەلای قیبلە، بەڕاستی زۆر غەمبار بووم بۆ ئەم کارە، جا لەخەودا بینیم، وتـی: باوکـەگیان کاتێك منت بینی دڵگیر بوویت، ئەو خەڵکانەی لەدەوروبەری منـدابوون هـەموویان روویان وەرگەڕاوە لەقیبلە.

وتی: وەك ئەوەی دەتەوێت بڵێیت ئەوانە لەسەر گوناهی گەورە مردوون.

هەروەها عەمرو کوڕی میمون وتی: گوێم لە عومەری کوڕی عبـدالعزیز بـو وتـی: لای ئەو کەسە بوم کە وەلیدی کوڕی عبدالمەلیکی شۆڕدەکردەوە ناو گۆڕەکەی، بینیم ئەژنۆکانی لەگەردنی کۆبۆتەوە، ئینجا کوڕەکەی وتی: سوێند بەخوای کەعبـە بـاوکم

(١٥٤) شرح الصدور: ٢٣٨.

(١٥٥) شرح الصدور: ٢٨٩.

هەروا ژیاوە، جا وتم: سوێند بەخوای کەعبە باوکت زۆر ترساوە، پاش ئەمە عومەر پەندو ئامۆژگاری لێ وەرگرت[١٥٦].

کاتێك یزید کوڕی الملهب بووە کاربەدەستی عێراق عومەری کوڕی عبدالعزیز پێی وت: ئەی یزید لەخوا بترسە، من کاتێك وەلیدم شۆڕکردەوە ناو گۆڕەکەی، هەروەك لەکفنەکەی خۆی رابکات وابو.

یەزیدی کوڕی هارون وتی: هشام کوڕی حسان گێڕایەوە لە واصل مولی أبی عیینە، ئەویش لە عمر کوڕی زهدم، ئەویش لە عبدالحمید کوڕی محمود وتی: لەلای ئیبنو عەباس دانیستبووم، هەندێ کەس هاتنەلای وتییان: ئێمە بەمشتومڕو گفتوگۆ چووینە دەرەوەو برادەرێك لەگەڵماندا بو تا گەیشتینە لای (الصفاح) پیاوەکە مرد، کەلوپەلمان بۆ ئامادەکرد پاشان دەرچووین گۆڕێکمان بۆ هەڵکەندو ناشتمان، کاتێك ئەویمان بۆ چۆڵ کرد بینیمان گۆڕەکەی پڕبووە لە ماری گەورە، جا گۆڕێکی دیکەمان بۆ هەڵکەند، ئەویش پڕبولەماری گەورە، گۆڕێکی دیکەمان بۆ هەڵکەند ئەویش هەروا بو.

ئیبنو عەباس وتی: ئەمە دزی لەگەڵ کەلوپەلەکانی دەکرد و شتی گران دەکرد، جا گەڕان تاوەکو شوێنێك بدۆزنەوە پیاوەکەی لێ بشارنەوە، سوێند بەوکەسەی گیانی منی بەدەستە ئەگەر زەوی هەموو هەڵکۆڵن ئەو مارە گەورانەی تێدا دەدۆزرایەوە، ئینجا چووین لەشوێنێك شاردمانەوە، جا کاتێك گەڕاینەوە بەو کەلوپەلەی لای بەجێمابو کەلەلای ئێمە دانرابو، بەخێزانەکەیان وت: پیاوەکەت چ کارێکی دەکرد؟ وتی: ئەو خواردنی دەفرۆشت هەموو رۆژێك هەندێکی لەو خواردنە دەهێنایەوە بۆ گوزەراندنی ماڵ و منداڵی، پاشان هەندێك خواردنی وەك و ئەوخواردنە لەخواردنەکەی دەکرد[١٥٧].

---

(١٥٦) شرح الصدور: ٢٣٩.

(١٥٧) شرح الصدور: ٢٣٩.

ئیبن ابی الدنیا وتی: محمد کوڕی الحسین بۆمنی گێڕایەوەو وتی: أبو ئیسحاق بۆی گێڕامەوە وتی: داوایان لێکردم مردوویەك هەیە کە بیشۆم، کاتێك جلەکانیم لەسەر دەم و چاوی لابرد مارێکم بینی خۆی لەگەردنی ئالآندبوو، باسی ئەستووری مارەکەی دەکرد، وتی: هاتمە دەرەوەو نەمشووشت، ئینجا باسیان کرد کەئەمە جنێوی بەسەحابە دەدا [158].

هەروەها ئیبن ئەبی الدنیا باس دەکات لە سعید کوڕی خالد کوڕی یزید الانصاری، ئەویش لەپیاوێك کە خەڵکی بەسرەیە گۆڕی هەڵدەکەند، وتی: رۆژێك گۆڕێکم هەڵکەند و سەری خۆی نزیك لەو دانا، لەخەومدا دوو ئافرەت هاتنە لام، یەکێکیان وتی: ئەی عبداللە سوێندت دەدەین بەخودا ئەگەر ئەو ئافرەتە لە دراوسێیەتمان لاببەیت، لەترسان بە ئاگا هاتم، بینیم تەرمی ئافرەتێك وا دێت، وتم: گۆڕەکە لەدواوەتانە، من ئەوانم رەوانەی ئەوگۆڕە کرد، جا کاتێك شەوداهات دوو ئافرەت هاتنە خەونەکەم یەکێکیان وتی: خودا پاداشتی خێرت بداتەوە کەوا شەڕێکی درێژت لەسەر ئێمە لابرد، وتم: ئەی بۆ هاوڕێکەت وەك تۆ قسە لەگەڵ من ناکات؟ وتی: ئەو ئافرەتە بەبێ وەسیەت مردووە، هەقی ئەوکەسەش کە بەبێ وەسیەت دەمرێت قسەناکات تاکو رۆژی دوایی.

جا ئەو هەواڵ و راگەیاندنانە و زیاد لەوەش و زۆر زیاتریش کەوا لەکتێبێکدا جێگای نابێتەوە بەوەی خودای گەورە پێشانی هەندێك لە بەندەکانی خۆی دەدات لەسزای گۆڕ و نیعمەت و خۆشیەکەی بەبینین و سەیرکردن.

بەلآم خەو بینین ئەگەرچی باسمان کردو ژمارەیەك دەرەنجامی لێ کەوتەوە، و هەرکەسێك دەیەوێت هەڵوەستەیەك بکات لەسەری بابچێت کتێبی ئیبن ئەبی الدنیا (کتاب المنامات) وە کتێبی قیراون (کتاب التبیان) بخوێنێتەوە، وە زۆر کتێبی تریش

---

(158) شرح الصدور: ٢٣٨.

کەباسی لەوبابەتە دەکات، و لەلای گومڕاکاران و زیندیقەکان هیچ شتێك نییە تەنها درۆو درۆخستنەوە نەبێت بەوەی کەوا لە زانستەکەیاندا شارەزانین.

***

(توانایی خودا لەسەر داهێنانی رووداوی سەرسوڕهێن)

فەرمانی شەشەم: بێگومان خودای گەورەو میهرەبان لەو ژیان و مەنزڵگایەدا شتی لەوە سەیرتر و سەرسامکەرتر درووست دەکات، ئەمە جوبریلە کاتێك دابەزی بۆسەر پێغەمبەر(ﷺ) خۆی هێنا شێوەی پیاوێك، بە ئاخاوتن قسەی لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) کردو ئەویش گوێی لێبوو، وە ئەوکەسەی لەتەنیشت پێغەمبەرەوە(ﷺ) دانیشتووە گوێی لێ نەبوو و نەی بینیوە، هەروەها هەندێك لەپێغەمبەرانیش هەندێ جار پێغەمبەر(ﷺ) وەحی بۆ دەهات وەك دەنگی زەنگ، کەچی لەئامادەبووان کەس گوێی لێ نەدەبو، ئەو جنۆکانە لەنێوان خۆیان و ئێمەدا بەدەنگی بەرز قسە لەگەڵ یەکتر دەکەن کەچی ئێمە گوێمان لێیان نییە، بێگومان فریشتە بەقامچی لەکافرەکان دەدەن و لەگەردنییان دەدەن و هاواریان لێ هەڵدەستێنن، ئەو موسڵمانانەی لەگەڵیاندان نە گوێیان لەدەنگیانەو نە دەیانبینن، خودای پاك و بێگەرد لەزۆر شتدا نەوەی ئادەمی لێ قەدەغە کردووە بەوەی کە لەسەر زەویدا روودەدات، ئەو شتەش لەنێوانیاندایە و حەزرەتی جوبریلیش قورئانی بۆ پێغەمبەر(ﷺ) دەخوێندەوەو وانەی قورئانی پێ دەوتەوە کەچی ئامادەبوان گوێیان لێ نەدەبو.

ئایا چۆن سپڵەیی بەرامبەر ئەم کارە دەکرێت کە خودای گەورە دەیزانێت و بەتوانای خۆی بڕیاری لەسەر دەدات و هەندێك روودا و روودەدات لەپێش چاوی

درووستکراوی خۆی قەدەغەی دەکات، حیکمەت و بەزەیی خودایە بۆئـەوان، چـونکە ئەوانە توانای ئەوەیان نییە ببینن و گوێیان لێبێت، وە بەندەش بینین و بیـستنی زۆر لەوە لاوازترە کە سزای گۆڕی بۆ ئاشکرا بێت و ببینێت.

پاشان ئایا بەندە توانای هەیە لەسەر لابردنی جیـوە و خـەردەل لەچـاو و سـینگی مردو پاشان بەخێرایی بۆی بگەڕێنێتـەوە، جـا چـۆن ئـەم دەسـەڵاتەی لـێ قەدەغـە دەکرێت؟ وە چۆن توانای لەسەر نییە ئەوکەسەی توانای لەسەر هەموو شتێکدا هەیـە و بێ سنوورە؟ ئایـا کـارو ژیـانی نـاو بـەرزەخ پێوانەیـە لەگـەڵ ئـەوەی لـەدونیادا دەیبینیـت ئەمـە تـەنها نـەزانین و گومڕاییـە، و بەدرۆخـستنەوەی راسـتگۆترین راستگۆکانە و مل نەدان و بەئەستەم دانان بۆ کارو توانای خودای گەورەو میهرەبان و ئەمەش مەبەست و نیازی نەزان و گومڕاکانە.

ئەگەر یەکێك لەئێمە توانای هەبوو گۆڕ دەباڵ و سەد بـاڵ فـراوان بکـات و زیـاتر درێژو پاك و بەرینی بکات، و فراوانی بکات لەسەر خـەڵکی و هـەر چـۆنێکی بوێـت وابکات، جا چۆن مل نادات بۆ خودای گەورەو میهرەبان کەوا ئەم گۆڕە هەرچـۆنێکی بوویت ئاوا فراوانی بکات، وە قەدەغەی بکـات لەبەرچـاوی نـەوەی نـادەمیزاد، جـا نەوەی نـادەمیزاد بەتەسـکی و تـەنگی دەیبینێـت، کەچـی ئـەو فـراوانترین شـتە و بۆنخۆشترین بۆنی لێدێت، و گەلێك رووناك و پڕشنگدارە کەچی ئەوان نایبینن.

نهێنی ئـەو مەسـەلەیش لـەفراوانبوون و تەسـکی و و روونـاکی نـاوگۆڕ، ئـاو و ئاگرەکەی، ئەمە لەڕاستیدا لەڕەگەزی رۆژی دوایی نییە لەو جیهانەدا، خودای گەورە بەڵکو تەنها لەوێ و لەوێ پێشانی نەوەی ئادەمی دەدات بەڵام ئەمە کـارو فـەرمانی رۆژی دوایی نییە، لەراستیدا کاتێك سەرپۆشـەکەی لەسـەر لادەبـات بۆئـەوەی دڵ و دەروونی تێیدا سەقامگیر بێت ئیمان بەهێزتر بێت ببێتە هۆکاری بەختـەوەربوونیان، جا ئەگەر پەردەکە لەسەریان لابـردرا ئـەوا بینینەکـە ئاشـکرا دەبێـت، جـا ئەگـەر مردوویەك لەنێو خەڵك دابێت ئەوا دوو فریشتەکە قەدەغە ناکرێت لەهاتن بۆلایـان و

پرسیارلێکردنی بەبێ ئەوەی ئامادەبووان هەستی پێ بکەن، و مردووەکەش وەڵامییان دەداتەوە بێ ئەوەی کەس گوێیان لێبێت، و کاتێك لێی دەدەن کەسێك نییە لەئامادەبووان لێدانەکە ببینێت، هەروەك کەسێك لەتەنیشت هاوڕێکەی دەخەوێت جا لەخەوەکەیدا سزا دەدرێت و لێی دەدرێت و ئازار دەچێژێت، بێ ئەوەی ئەوکەسەی بەئاگایە لەتەنیشتی ئاگاداری ئەمە بێت لەکاتێکدا کەلە خەو هەڵدەستێت شوێنەواری لێدانەکە بەجەستەیەوە دیارە.

❊❊❊

(توانینی گەڕاندنەوەی رۆح)

فەرمانی حەوتەم: هیچ قەدەغەکراوێك نییە لەوەی رۆحەکان بگەڕێندرێنەوە بۆکەسی لەسێدارەدراو وە نقوومی ئاوبو وە سووتێندراو، کەچی ئێمەش هەستی پێناکەین چونکە ئەم گەڕاندنەوەش جۆرێکی دیکەیە لەنەزانراوەکان، جا ئەم لەهۆش خۆ چوونە و بێدەنگییە و سەرسامییە زیندوون و رۆحەکانیشییان لەگەڵیاندایە، کەچی ئێمە هەست بەژیانییان ناکەین، و ئەگەر لاشەکانی پارچەپارچە بوو‌بێت ئەوا هیچ قەدەغەکارێك نییە لەسەر ئەوکەسەی توانای بەسەر هەموو شتێکدا هەیە کەوا لەو رۆحە بکات پەیوەندی بەهەموو پارچەکانی لەش بکات سەرەڕای دووری و نزیکی نێوانییان، ئەو پارچانەش هەست بەجۆرێك لەئێش و ئازار دەکەن و هەستیش بەخۆشی و شادمانی دەکەن، ئەگەر خودای گەورە هەست بەبێ گیانەکان بدات و درك بە پاڕانەوە بکەن بۆ خودای میهرەبان و بەردی گەورە لەترسی خودای گەورە لەشاخەکان دەکەوێتە خوارەوە، وە چیاو دارو درەخت و ئاو و رووەکەکان کڕنوش بۆ خودای گەورە دەبەن و لێی دەپاڕێنەوەو حەمدو ستایشی دەکەن.

خودای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدَهِ وَلَـكِن لاَّ تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾(الاسراء: ٤٤).

واتە: (هیچ شتێك نییە لەم بوونەوەرەدا كە تەسبیحات و ستایش و سوپاسی ئەو زاتە نەكات، بەڵام ئێوە لەتەسبیحات و ستایشی ئەوشتانە تێ ناگەن).

ئەگەر چی تەسبیحاتە كە تەنها بەڵگە بێت لەسەر درووستكارەكە نەیدەفەرموو: ﴿وَلَـكِن لاَّ تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾ واتە: بەڵام ئێوە لەتەسبیحات و ستایشی ئەوشتانە تێناگەن.

جا هەموو ئاقڵمەندێك تێدەگات تێگەیشتنی بەڵگەكەی لەسەر درووستكارەكەیە، خودای گەورەو میهرەبان دەفەرموویت: ﴿إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ﴾ (ص: ١٨).

واتە: (بەڕاستی ئێمەش كەژو كێوەكانمان بۆ رام هێنابو، ئەوانیش یادو تەسبیحاتی خوایان دەكردو پێكەوە دەیانوتەوە لەدەمەو ئێواران و بەرە بەیانەكاندا).

وە بەڵگەش لەسەر درووستكار تایبەت نییە بەوكاتەدا، هەروەها خودای گەورە دەفەرموویت: ﴿جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ﴾(سبأ: ١٠).

واتە: (ئەی كێوەكان تەسبیحات و سروودی ستایشی لەگەڵدا بڵێنەوە).

وە خودای میهرەبان دەفەرموویت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِّنَ النَّاسِ﴾ (الحج: ١٨).

واتە: (ئایا نەتبینیوە و نەتبیستووە كەبەڕاستی هەركەس و هەرچی هەیە لەئاسمانەكان و زەویدا كڕنوش بۆ خودا دەبەن، هەروەها خۆرو مانگ و ئەستێرەو چیاكان و درەخت و ماڵات و زۆرێك لە خەڵكی).

بەڵگەش لەسەر درووستکراویش تایبەت نییە بەزۆری خەڵك، خودای گەورە دەفەرموویت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ﴾ (النور: ٤١).

واتە: (ئایا نەتبینیوە کەبەڕاستی هەرچی و هەرکەسی لەئاسمانەکان و زەیدا هەیە، تەسبیحات و ستایشی خوا دەکەن، هەروەها باڵندەکانیش لەکاتێکدا پۆل پۆل بەئاسماندا دەفڕن هەرهەموویان ستایش و پەرستش و تەسبیحاتی خۆیان زانیوە).

جا ئەو پەرستش و تەسبیحاتە راستییەکەو هەر خودای گەورە دەیزانێت لەکاتێکدا نەزانە درۆزنەکان دەیشارنەوەو دانی پیا نانێن.

خودای گەورە رایگەیاندووە هەندێك لە تاشە بەردە گەورەکان لەشوێنی خۆیان لادەچن و لەترسی خودا دەکەونە خوارەوە[١٥٩]، لەڕاستیدا هەواڵی داوە کە زەوی و ئاسمانەکان هەردووکیان بۆی مۆڵەت دراون، واتە: گوێیان لەقسەکەی ئەوە، ئەوقسەیان لەگەڵدا دەکات و گوێیان لەقسەکەی ئەوەو بەباشیش وەڵامی دەدەنەوە، جا هەردووکیان پێی دەڵێن: ﴿ائْتِيَا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ﴾(فصلت: ١١).

واتە:(جا بەئاسمان و زەوی فەرمو فەرمانبەردارو ملکەچ بن، بەخۆشی خۆتان یان بەزۆر بتانخەمەژێر دەسەڵاتی خۆمە؟! هەردوولا خێرا وتییان ملکەچی تۆین و چۆن دەفەرموویت وادەکەین).

لەڕاستیدا سەحابەکان گوێیان لە تەسبیحاتی ئەو خواردنەبو کە دەیانخوارد [١٦٠]، وە گوێیان لە ناڵەو نرکەی قەدی ئەو دارە وشکەبوو، کەلە مزگەوتەکە دابوو[١٦١]، جا ئەگەر ئەو جەستەیە هەست و شعووری هەبێت، ئەوا ئەو جەستەیەی کە ژیان و رۆحی تێدایە لەمە لەپێشترە، وە خودای پاك و بێگەرد لەو مەنزڵگایەدا پێشانی

---

(١٥٩) سەیری ئایەتی (٧٤) بکە لەسوورەتی (البقرة).

(١٦٠) مسند أحمد: ١/٤٦٠.

(١٦١) سنن الترمذي: (٥٠٥).

بەندەکانی خۆی داوە بەگەڕاندنەوەی ژیانێکی تەواو بۆ لاشەیەك کەوا ڕۆحەکەی لێـی جیابووتەوەو قسەشی کردووەو ڕۆیشتووەو خواردنیشی خـواردووەو هاوسەرگیریشی کردووەو منداڵیشی پەیا کردووە ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّهُ مُوتُواْ ثُمَّ أَحْيَاهُمْ﴾ (البقرة: ٢٤٣).

واتە: (ئایا نەتبیستووە و نەتڕوانیوەتە ئەوانەی لەترسی مردن لـەماڵ و شـوێنەواریان دەرچوون، لەکاتێکدا کە هـەزارەها کەسـیش بـوون، ترسـان لـە بەرەنگاربوونـەوەی دوژمن، خواش فەرمووی پێیان بمرن! دوای ئەوەی مردن پاشان زیندووی کردنەوە).

هەروەها دەفەرموێت: ﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّىَ يُحْيِـي هَـَذِهِ اللّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللّهُ مِئَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْماً أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ﴾ (البقرة: ٢٥٩).

واتە: (یاخود وەك ئەوکەسەی تێپەڕی بەلای شارۆچکەیەکدا کەهـەموو خانووەکـانی بەسەر سەقفەکانیدا تەپی بوون، لەبەر خۆیەوە وتی ئاخۆ خوای گەورە چـۆن خـەڵکی ئەم شارۆچکەیە لەدوای مردنیان زیندوو دەکاتەوە؟! ئەو کەسە عوزەیر پێغەمبەر بوو ، یەکسەر خوای گەورە سەد ساڵ مراندی و پاشان زیندووی کـردەوە و پێـی فـەرموو چەند مایتەوە؟ عوزەیر وتی ڕۆژێك یان کەمتر لەڕۆژێك ماومەتەوە).

هەروەك کوژراوانی نەوەی ئیسرائیل، یان ئەوانەی وتیان بەموسی: ﴿لَن نُّـؤْمِنَ لَـكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً﴾ (البقرة: ٥٥).

واتە: (ئەی موسا هەرگیز باوەڕت پێ ناهێنین تاوەکو بەئاشکرا و بەچاوی خۆمان خوا نەبینین).

جا خوا ئەوانی مراند و پـاش مردنیـان زینـدووی کردنـەوە، هـەروەك (أصحاب الكهف) و چیرۆکی ئیبراهیم و چوار باڵندەکە، کە خـودای گـەورە ژیـانێکی تـەواوی گەڕاندەوە بۆئەو جەستانە پاش ئەوەی بەمردن سارد بوونەوە، جا چۆن ڕێگری دەکرێت لەو توانا لەبن نەهاتووەی کەوا ژیان پاش مردنی بگەڕێنێتەوە، وە ئایا مـل نـەدان و

ئینکـاریکردنی ئەوانــە تــەنها بــەدرۆ خــستنەوەو یــاخیبوون و ســپلەیی نییــە؟ سەرکەوتنیش لەلایەن خواوەیە.

***

(لەڕاستیدا سزای گۆڕ ناونیشانێکە بۆ سزای بەرزەخ)

فەرمانی هەشتەم: دەکرێت بزانرێت کەوا سزای گۆڕو خۆشییەکەی ناوێکە بۆ سزای بەرزەخ و خۆشییەکەی، ئەوەی کە لەنێوان دونیــاو ڕۆژی دواییدایــە، خــودای گــەورە دەفەرمووێ: ﴿وَمِن وَرَائِهِم بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾ (المؤمنون: ١٠٠).

واتە:(بەڵکو دەبێت لەژیانی بەرزەخدا لـەنێوان مــردن و زیندوبوونــەوەدا تــا کاتێــك زیندو دەکرێنەوە چاوەڕێ بێت).

ئەم بەرزەخەش خاوەنەکەی شانازی پێوەدەکات لەسەر ژیانی دونیاو ڕۆژی دوایــی، وە ناونراوە بەسزای گۆڕو نیعمەتەکەی یــان ئــەوەتا باخێکــە لەباخــەکانی بەهەشــت یاخود دۆڵێکە لەدۆڵەکانی ئاگر بەهۆی زۆرینــەی بوونــەوەر، جــا کەســی هەڵواســراو یاخود سووتێنراو و نقووم بو لەئاوداو ئەوانەی دڕندە و باڵنــدە خواردوویانــە هــەموو ئەوانــە کردەوەکانییــان پــشکی ســزای گــۆڕ یــاخود نیعمەتەکــەی بەردەکــەوێت لەبەرزەخدا.

هەندێك لە پێشینەکان وا گومان دەبەن ئەگەر یەکێك لاشەکەی بسووتێ بــەئاگر و ببێتە خۆڵەمێش و تۆزەکەی بکرێتە ناو دەریا و بەهەوادا بڵاوببێتــەوە ئــەوا ڕزگــاری دەبێت لەسزای گۆڕدا، بەڵام خــودای گــەورە فــەرمان بــە دەریاکــان دەکــات ئــەوەی تیایەتی کۆی بکاتەوە، وە فەرمان بە وشکانی دەکات ئەوەی تیایەتی کۆی بکاتــەوە، پاشان دەفەرمووێت: هەڵسەوە ئــەوەی جــێگیر کــراوە لــەنێوان دەســتەکانی بــەزەیی خودای میهرەبان، جا پرسیاری لێدەکرێت: چــیت بــەکۆڵتا داداوە لــەوەی کردووتــە؟

دەڵێت: ئەی خودایە تۆ لەهەمـوو کـەس زانـاتری تـەنها ترسـان و ملکەچـی لـەتۆ، ڕەحمەتی خوا دوورە پەرێزنابێت لەوەی ڕەحمـان پێبکـات، لەوکاتـەدا سـزای گـۆڕ و نیعمەتەکەی بەسەر ناچێت بۆئەو بەش و پارچـانەی کەلـەو حاڵەتـەدا وای لێهـاتووە هەتاکو ئەگەر مردووەکە بەسەری درەختەکانەوە هەڵواسرابێت لەبەر بای شەماڵ ئەوا لاشەی پشکی دەکەوێت لەسزاو ئازاری بەرزەخ، و ئەگەرچی پیـاوی چـاکەکار بخرێتـە ناو تەنوورێك لەئاگر ئەوا لاشەکەی و ڕۆحەکەی تووشـی نیعمـەت و خۆشـگوزەرانی دەبێت لەژیانی بەرزەخدا، جـا خـودای گـەورە ئـەو ئـاگرەی بـۆ مردووەکـە سـارد و سەلامەت دەکات، بای شەماڵیش بۆ ئەوەی دیکە دەکاتە ئاگر و گڕکان.

***

(گەڕانەوەی مردو وە زیندوبوونەوەی یەکەم)

فـەرمانی نۆیـەم: لەڕاسـتیدا مـردو دەگەڕێتـەوە و جـاری یەکـەمیش زینـدوو دەکرێتـەوە، جـا بۆیـە خـودای میهرەبـان بۆنـەوەی ئـادەمیزاد دوو گەڕانـەوەو دوو زیندوبوونەوەی داناوەە لەهەردووکیانـدا بـەکارو کـردەوە خراپـەکان سـزا دەدرێـن و بەکاروکردەوە باشەکانیش پاداشت دەکرێن.

زیندوبوونـەوەی یەکـەم: جیابوونـەوەی ڕۆح لەلاشـە و چارەنووسـی بـۆ ڕۆژی لێپێچینەوەی یەکەم.

زیندوبوونـەوەی دووەم: ئـەو ڕۆژەیـە خـودای گـەورە ڕۆحـەکان بـۆ لاشـەکانیان دەگەڕێنێتەودو لەگۆڕەکەشیدا زیندووی دەکاتەوە بۆبەهەشت یاخود بۆ ئاگر، ئەمەش حەشر و کۆکردنەوەی یەکەمە، وە ئەمەش لەحەدیسێکی سەحیحدا هاتووە: (وتـۆمن

بالبعث الآخرة) [١٦٢]. واته:(لەڕاستیدا دەبێت باوەڕت هەبێت بەزیندوبوونەوەیەکی دیکە).

جا زیندوبوونەوەی یەکەم ئەوا کەس ئینکاری ناکات، و زۆربەی خەڵکی ئینکاری پاداشتی نیعمەت و سزا تێیدا دەکەن، بێگومان خودای گەورە باسی ئەو دوو قیامەتەی کردووە، ئەوانیش قیامەتی بچووك و قیامەتی گەوردن لە سوورەتی (المؤمنون) و سوورەتی (الواقعة) وە سوورەتی (القیامة) و سوورەتی (المطففین) و سوورتی (الفجر) وە هەندێك سورەتی دیکەش، بێگومان ئەمەش ویستی خودای گەورەو میهرەبانە بە دادپەروەری و حیکمەتەکەی کەوا دوو رۆژی پاداشت داناوە پاداشتی چاکەکاران و پاداشتی خراپەکاران، بەڵام پاداشتی کۆتایی ئەمە دەبێتە زیندوبوونەوەی دووەم لەرۆژی کۆتایی و جیهانی دووەمە وەك خودای گەورە دەفەرموێت:﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾(آل عمران: ١٨٥). واتە: (هەموو کەس دەبێت بمرێت و مردن بچێژێت، تەنها لەرۆژی قیامەتدا کرێ و پاداشتتان بەتەواوی پێ دەدرێت).

لەڕاستیدا دادوەریەکی ویست و گونجاوەو ناوە جوانەکانیشی واجب کراوە و پیرۆزیەکەشی تەواوەو خۆشی و خۆشگوزەرانی و نیعمەتەکەی بۆئەو لاشەو رۆحانەیە کە هاوکارو پشتگیری ئەو ئاینەن، وە سزاو ئازاری ئەو لاشە و رۆحانەیە کە دژایەتی ئەو ئاینە دەکەن، بێگومان لاشەو رۆحەکەی نیعمەت و خۆشی دەچێژن بۆ ئەوکەسانەی گوێ رایەڵن و بۆی گونجاوەو لاشە و رۆحی ئەوکەسانەی کافرن لەئێش و ئازاردان بەوەی شایەنیەتی.

پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (فیفتح لە باب الی الجنة، فیأتیە من روحها ونعیمها) واتە:(لەگۆڕەکەیدا دەرگایەکی لەبەهەشت بۆ دەکرێتەوە، جا لەوێوە نیعمەت و خۆشی بۆ رۆحەکەی دەێت).

---

(١٦٢) مسلم: (٩).

دەربارەی کافریشدا دەفەرموویّت: (فیفتح لـه بـاب الی النـار، فیأتیـه مـن حرهـا وسمومها) واته:(لەگۆڕەکەیدا دەرگایەکی لەئاگر بۆ دەکرێتەوە، جا لەوێوە گـەرمی و گڕەکەی بۆدێت).

بێگومان زانراوە کەوا لاشەش لەو دەرگایەدا پـشکی خـۆی وەردەگرێـت هـەروەك رۆح پشکی خۆی وەردەگرێت، جا لەودەرگایەدا قیامەتی بۆ دێتـە ژوورەوە و شـوێنی خۆی دەبینێت.

***

ئەمەش وتەی پرسیارکارێکە: حیکمەتی سزای گۆڕ لە قورئاندا باس نەکراوە لەگەڵ ئەوەی پێویستی زۆر هەیە بۆ ئەوەی بیزانیت و باوەڕی پێ بهێنیت بۆ ئەوەی لێ ئاگادار بکرێیتەوە و لێی بترسیت؟

جا وەڵامیش لە دوو رووەوەیـە: بـە کـورتی و بـە گـشتی وە بـە درێـژی و بـە فراوانی.

ئـەوەی بـە کورتیـە ئەوەیـە خـوای گـەورە و میهرەبـان دوو وەحـی بـۆ سـەر پێغەمبەرەکەی دابەزاندووە و لەسەر بەندەی خۆی واجـبی کـردووە بـاوەڕی پێیـان بهێنێت و کارییـان پـێ بکـات، وە ئـەوانیش قورئـان و حیکمەتـە خـوای گـەورە دەفەرموویّت: ﴿وَأَنزَلَ اللّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ (النساء: ١١٣).

واتە: (خوای گەورەش قورئـان و دانـایی بـۆ دابەزانـدوویت و فێـری ئـەو شـتانەی کردوویت کە جاران نەتدەزانی).

هەروەها دەفەرموویّت: ﴿هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ (الجمعة:٢) واتە: (هەر ئەو زاتەیە لە ناو خەڵکێکی نەخوێندەواردا پێغەمبـەرێکی لـە خۆیـان رەوانـە کـردووە ئایەتـەکانی

قورئانەکەی ئەویان بەسەردا دەخوێنێتەوە و دڵ و دەروون و رواڵەت و ئاشکرا و نادیاریان پوختە دەکات، فێری قورئان و دانایی و شەریعەتیان دەکات).

وە هەروەها دەفەرموێت ﴿وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ﴾ (الأحزاب: ٣٤) واتە: (هەرچی لە ماڵەکانتاندا دەخوێندرێتەوە لە قورئان و فەرموودە یادی بگرن و فەرامۆشی مەکەن وباسی بکەن بۆ خەڵکی).

کتێبیش بریتییە لە قورئان، حیکمەت و داناییش بریتییە لە سوننەت، ئەمەش بە هاودەنگی پێشینەکان، ئەوەش پێغەمبەر(ﷺ) لە بارەی خودای گەورە هەواڵی پێداوە ئەمە لە پێویستیەکانی دانپیانان و باوەڕپێکردنیەتی، کەوا خودای میهرەبان لەسەر زمانی پێغەمبەرەکەی رایگەیاندووە، ئەمەش بنچینە و بناغەیەکی یەکدەنگییە لە نێوان موسڵمانان کەس ئینکاری ناکات تەنها ئەوانەی لە ئیسلام دا نین، وە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (إني أوتيت الكتاب ومثلهُ معهُ) [١٦٣].

واتە: (بێگومان من قورئانم بۆ هاتووە و هاوشێوەکەشی لەگەڵدایە).

بەڵام وەڵامی بە درێژی و فراوانی ئەوا نیعمەتی بەرزەخ و سزاکەی لە قورئاندا باسکراوە بەبێ دیارکردنی ناوەکە، جا لەوانە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلآئِكَةُ بَاسِطُواْ أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُواْ أَنفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ﴾ (الأنعام: ٩٣).

واتە: (خۆ ئەگەر ئەو ستەمکارانە ببینی چۆن لە ئێش و ئازاری سەرەمەرگدا (گیرییان خواردووە)، فریشتەکانیش دەستییان لێ دەکەنەوە و لێیان دەدەن و (پێیان دەڵێن): ئا دەی گیانتان بدەن بە دەستەوە، دەی رۆحتان دەرکەن، ئەمرۆ لە تۆڵەی (خوانەناسیتاندا) سزا و ئەشکەنجەی ریسوایی و شەرمەزاری دەدرێن، چونکە

(١٦٣) سنن أبي داود (٤٦٠٤)، ومسند أحمد: ١٣١/٤

شتی ناحەقتان بەدەم خواوە هەڵدەبەست و خۆتان بـە گـەورە دەزانـی لەبەرامبـەر ئایەت و فەرمانەکانی خوادا و لوت بەرزیتان نەیدەهێشت باوەڕی پیّ بهێنن).

ئەمەش وتەی ئەمانە لە کاتی مردندا، بێگومان فریـشتەکان رایانگەیانـدووە و راستگۆن لەو کاتەدا ئەوان سزایەکی بە ئازارییان دەدەن ئەگەرچی دواش بکەون لـە دابڕانی دونیادا و راستیشە کە بەوان دەڵێن: ئەمڕۆ تۆڵەی سزاکە وەردەگرن.

لەو بارەوە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَوَقَاهُ اللَّهُ سَيِّئَاتِ مَا مَكَرُوا وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ * النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوّاً وَعَشِيّاً وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ﴾ (غافر: ٤٥-٤٦)

واتە: (جا خوای گەورە ئەو ئیمانداره ژێرەی پاراست لە پیلانی خراپ و دڕندانەیان، دار و دەستەی فیرعەونیش زۆر سەختیان تووش بوو، ئـاگری دۆزەخـە، بـەیانیان و ئێواران نیشانیان دەدرێت، یاخود پیایاندا دەچزێنێت، لە (جیهانی بەرزەخـدا) رۆژی قیامەیش فەرمان دەدرێت، ئادەی تـاقم و دەسـتەی فیرعـەون بخەنـە نـاو ئـێش و ئازاری زۆر ناخۆشەوە).

جا لێرەدا بە راشکاوی باسی سزای هەردوو جیهان دەکات کە جگە لە زاتی ئـەو نەبێت هیچ کەسێك بەرگە و توانای ئەو کارەی نییە.

هەر لە بارەی ئەوانەوە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَذَرْهُمْ حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ * يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئاً وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ * وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَاباً دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (الطور: ٤٥-٤٧).

واتە: (وازیان لیّ بهێنە هەتا بەو رۆژەی دەگەن، کە تیایدا تیـا دەچـن و لاڵ و پـاڵ دەکەون، ئەو رۆژە ئیتر فـێڵ و تەڵەکـەیان بـە هـیچ جۆرێـك فریایـان ناکـەوێت و سەرکەوتوو سەرفراز نابن، بێگومان بۆ ئـەو کەسـانەی سـتەمیان کـردووە سـزای تریش هەیە بێجگە لەوەی کە جارجار بۆیان پێش دێت پێش تیاچـوونی یـەکجاری، بەڵام زۆربەیان نەفامن و نازانن).

ئەمەش لەوانەیە مەبەستەکەی: سزاکەیان لە دونیادا بە کوشتن و شتی لەم بابەتە بێت، وە مەبەست لێیان جیهانی بەرزەخە، ئەوەش دەرکەوتووە، چونکە زۆربەی ئەوان مردوونە و لە دونیا سزا نەدراون، وپێیان دەڵێن: ئەوەی ئاشکرایە کاتێك یەکێك لەوان مرد لە بەرزەخدا سزا دەدرێت و ئەوەی لەوان ماوەتەوە لە دونیادا بە کوشتن و شتی دیکە سزا دەدرێت، جا ئەمەش پەیمانێکە بە سزادانیان لەدونیا و لە بەرزەخدا.

دیسان دەربارەی ئەوانەوە دەفەرموویت: ﴿وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الأَدْنَى دُونَ الْعَذَابِ الأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾ (السّجدة: ٢١).

واتە: (سوێند بە خوا ئێمە تاڵاّ و لە دونیادا دەکەین بە گەروویانـدا، بێجگە لە سزای ریشەکەنکردنیان، بۆ ئەوەی هۆش و بیر بکەنەوە بیرێك بکەنەوە بگەڕێنەوە بۆ لای ئیمان).

لە بارەی ئەو ئایەتە هەندێك بیانوو دەردەبڕن لەوانە عەبدوڵڵا کوڕی عەبباس لەسەر سزادانی ناوگۆڕ، بڕوبیانووشییان لەبارەی ئەم شتەوە، چونکە ئەوە سزادانە لە دونیادا و داوایان لێ دەکرێت لە کوفر بگەڕێنەوە بۆ لای ئیمان، بەڵام لە تێگەیشتن لە قورئان و تێگەیشتن لێی بە وردی ئەوانە سزای گوڕیشیان هەیە، خودای گەورە رایگەیاندووە کە بۆ ئەوان دوو سزا هەیە سزای بچووك و سزای گەورە، خودای گەورە هەواڵی داوە کەوا هەندێك سزای بچووکییان دەدرێت بۆ ئەوەی بگەڕێنەوە.

ئەمەش هاوڕێیە لەگەڵ فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) : (فيفتح له طاقة إلى النّار فيأتيه من حرّها و سمومها). واتە: (جا لە گۆڕەکەیدا کەوانەیەك یاخود دەرگایەکی لەلای ئاگر بۆ دەکرێتەوە، جا لەو دەرگایەدا لە گڕ و گەرمای ئاگرەکەی بۆ دێت).

نەیفەرموو: (گڕ و گەرماییەکەی) بۆ دێت بەڵکو دەفەرمووێت: (لە گڕ و گەرماییەکە) هەوای گەرمی بۆ دێت، جا ئەوەی گەیشتبێت بە جیهانی بەرزەخ و زۆربەشیان ماون، ئەوانەشی دوژمنایەتی خوا دەکەن لە دونیادا هەندێك سزادراون، زۆربەشیان لەوان ماون و سزای گەورەتر چاوەڕێیانە.

هەر لە بارەی ئەمانە: خودای گەورە و میهرەبان دەفەرمووێت: ﴿فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ * وَأَنتُمْ حِينَئِذٍ تَنظُرُونَ* وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنكُمْ وَلَكِن لَّا تُبْصِرُونَ *فَلَوْلَا إِن كُنتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ * تَرْجِعُونَهَا إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ * فَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ * فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ * وَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ أَصْحَابِ الْيَمِينِ * فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ * وَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ * فَنُزُلٌ مِّنْ حَمِيمٍ * وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ * إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ * فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ﴾ (الواقعة: ٨٣-٩٦).

واتە: (باشە ئێوە بۆ بیرناکەنەوە، ڕۆژێك دێت کە ڕۆحتان دەگاتە گەروتان ئێوەش بە دەوری ئەو کەسەدا بێ دەسەڵاتانە تەماشە دەکەن و سەرنج دەدەن لە کاتێکدا لە ئێمە لە ئێوە نزیکترین لێی بەڵام ئێوە نامانبینن خۆ ئەگەر ئێوە زیندوو ناکرێنەوە و پاداشت نادرێتەوە، ئەو ڕۆحەتان دەگێڕایەوە ئەگەر ڕاست دەکەن و دەسەڵاتتان هەیە جا ئەگەر ئەو کەسەی کە لە سەرەمەرگدایە نزیکیان و خۆشەوێستانی ئێمە بێت ئەوە ئیتر خۆش و کامەرانی و ئاسوودەیی بەهەشتی پڕ لە ناز و نیعمەت چاوەڕێیەتی خۆ ئەگەر لە دەستەی ڕاستانیش بێت ئەوە لەلایەن دەستەی ڕاستانەوە سڵاوت پێشکەش دەکرێت بەڵام ئەگەر لە دەستەی ئەوانە بێت کە گومڕان و بڕوایان بە بەرنامەی خوانیە بە ئاوی کوڵ و پێشوازی دەکرێت دەگەیەنرێتە دۆزەخ بە ڕاستی ئەوەی کە باسمان کرد حەقیقەت و ڕاستەقینەیە و دوور لە گومانە کەواتە ستایش و سوپاسگوزاری پەروەردگاری گەورە بکە).

تا لێرەدا باسی حوکم و یاساکانی رۆح دەکات لە کاتی مردندا، هەر لـە یەکـەم سورەتدا باسی حوکمەکانی رۆژی گەڕانەوە گەورە دەکات، کە رۆژیی دوایيە، ئەمـە بۆيە باسکرا بۆ پێشکەوتنی مەبەست و نيازەکەيـە بـۆ پاراسـتن و ئاگادارکردنـەوە چونکە ئەمە لە هەموويان گرنگترە باسی لێوە بکرێت، وە لە کاتی مردنـدا بۆيـان کردووە بەسێ بەش، هەروەك لە رۆژی دواييدا بۆيان کردووە بەسێ بەش.

هەروەها لە بـارەی ئەوانـەوە خـوای گـەورە فەرموويـەتی: ﴿يَـا أَيَّتُهَـا الـنَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ * ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً * فَـادْخُلِي فِـي عِبَـادِي * وَادْخُلِـي جَنَّتِي﴾ (الفجر: ٢٧-٣٠)

واتە: (ئەی خاوەنی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی، بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت کـە تۆ لەو رازيت و ئەويش لە تۆ رازی نييە، وە بچۆرە ریـزی بەنـدە چـاکە نـازدار و بەڕێزەکانەوە، بچۆرە بە هەشتە خۆشە رازاوەکەمەوە).

لە راستيدا پيشينەکان رايان جيـاوازە کـەی ئەمـەيان پـێ دەوترێـت، بەشـێك دەڵێن: لە کاتی مردندا پێيان دەوترێت، وتەکەش ئاشکرايە لەگـەڵ ئەمانەيـە، جـا ئەمانەش وتەيەك بە دڵ و دەروون دەوترێت لەو کاتەی رۆح لەلاشەی جياکراوەتەوە، لێـی هاتۆتـە دەرەوە، وە ئـەو فەرموودەيـەی خـوای گـەورە: ﴿فَـادْخُلِي فِـي عِبَادِي﴾(الفجر: ٢٩)

هاوشێوەی ئەو فەموودەی پێغەمبەر(ﷺ) : (اللهم الرفيق الأعلى) [١٦٤].

ئەگەر تۆ دەتەوێت بیر لە رووداوەکانی سزا نيعمەتی ناو گۆڕ بکەيتـەوە و لێـی وردببيتەوە ئەوا بگەڕێوە بۆ قورئان بە درێژی و بە پوختی باسی دەکـات وە خـوای گەورەش هاوکارو ياريدەدەرە.

***

(١٦٤) مسلم: (٢٤٤٤)، وتەی: الرفيق الاعلى، بە مانای بەهەشت، ياخود پێغەمبەران دێن.

ئەمەش وتەی پرسیارکارێکە:
ئەو هۆکارانە چین کەوا خاوەنی گۆڕەکان پێی سزا دەدرێن؟

وەڵامەکەش لە دوو رووەوەیە: بە کورتی و بە پوختی وە بە درێژی و بەفراوانی.

ئەوەی بە کورتییە ئەوانە سزا دەدەین لەسەر ئەو تاوانانەی بە نەزانی بەرامبەر خودای گەورە کردوویانە، و سەرپێچی فەرمانەکانی خوا دەکەن، جا خودای گەورە رۆحێك سزا نادات کەوا دەیناسێت و خۆشی دەوێت و فەرمانەکەی جێبەجێ کردووە و دوورکەوتۆتەوە لەوەی خودای گەورە نەهی لێ کردووە، هەروەها لاشەیش هەرگیز سزا نادرێت، کەوایە سزای گۆڕ و سزای دوا رۆژ نیشانەی توڕەبوونی و رق هەڵسانی خوای لەسەر بەندەی خۆی، جا هەرکەسێ خودا لێ توڕە بێت و رقی لێ هەڵسانی خوا لەسەر لە بەرزەخدا دەدرێت، جا تاوانەکەی کەم بێت یاخود زۆر بێت، باوەڕپێکراوە بێت یاخود درۆزن بێت.

بەڵام وەڵامی درێژی وبەفراوانی: لە کاتێکدا پێغەمبەرﷺ هەواڵی دا لەبارەی ئەو دوو پیاوەی کەبینی لە گۆڕەکانیان سزا دەدرێت، یەکێکیان لەناو خەڵکیدا دوو زمانی دەکرد، ئەوەی دیکەیان خۆی لە پاك راگرتنی میز نەدەپاراست، کە ئەمەش وازهێنانە لە پاکراگرتن کە واجبێکە، ئەمەش هۆکاری ئەو کارەی بوو بە زمانی خۆی دووژمنداری و دژایەتی لە ناو خەڵك بڵاو دەکاتەوە ئەگەرچی پیاوێکی راستگۆش بووبێت.

لەوەدا ئاگادارکردنەوەیەکە لەسەر ئەو رووداوەی کە لەنێوانیان دا بە درۆ و بوختان شایەدی بە ناهەق دژایەتی و کاری ناڕەوا بڵاودەکاتەوە کە گەورەترین سزای لەسەرە. هەروەها خۆ نەپاراستن لە میزکردن ئاگادارکردنەوەیەکە لەسەر

ئەنجامنەدانی نوێژکردن چونکە خۆ نەپاراستن و خۆ پاك ڕاگرتن لە میزکردن هەندێك مەرج و واجبات لادەبات و ناهێڵێت.

ئەمەش توندترین سزای لەسەرە، و لە حەدیسێکی شوعبەدا، یەکێك لە سزا دراون کەوا گوشتی خەڵکی دەخوارد ئەمەش بوختان کردنەو هەروەها نەمیمی و دووزمانیش، هەروەها لە حەدیسێکی ئیبن مەسعود ﷺ دەڵێت کاتێك قامچییێکی لێ دەدرێت گۆڕەکەی یەکپارچە دەبێت بە ئاگر. ئەمەش بەهۆی ئەوەی کە تەنها یەك نوێژ بەبێ دەستنوێژ کردووە و بەلای ستەم لێکراوێکدا تێپەڕیوە ستەمەکەی لەسەر لانەبردووە و سەری نەخستووە.

لە سەحیمی بوخاریدا لە حەدیسێکی سرەدا هاتووە لە بارەی سزادانی ناوگۆڕ ئەوانەی درۆزنن و درۆ دەکەن سزا دەدرێن، سزادانی ئەو کەسەی قورئان دەخوێنێت و پاشان بەشەو دەخەوێت کەچی لە ڕۆژدا لەبیری دەچێتەوە کاری پێناکات، وە سزادانی ئەو پیاو و ئافرەتانەی زینا دەکەن، وسزادانی ئەو کەسانەی پارەی ریبا دەخۆن، هەروەك پێغەمبەر ﷺ لە جیهانی بەرزەخدا ئەمانەی بەچاوی خۆی بیینی.

لە حەدیسێکی ئەبو هورەیرە ﷺ دەگێڕێتەوە وا باسکراوە کەوا تێیدا ئەو نەتەوانەی بەبەرد سەریان دەشکێنرا بەهۆی ئەوەی سەریان گران دەکرد لە نوێژ کردن، و ئەوانەی لە نێوان خواردنی گیایەکی دڕکاوی وشك و خواردنی درەختی زەقومن کە لەناو سکیاندا دەکوڵێت لەبەر ئەوەی زەکات لەماڵەکانیان دەرناکەن، وە ئەوانەی گۆشتی بۆگەن و مرداروەبوو دەخۆن بەهۆی زیناکردن و داوێن پیسییان، و ئەوانەی لێوەکانیان بە مەقاشی ئاسن دەبڕن لەبەر هەستانیان بە فیتنە و ئاشوب بەهۆی وتاردان و قسە کردن لەنێو خەڵکدا.

ئەوانەی پشکۆی ئاگر دەخرێتە دەمیانەوە و لە خوارەوەیان دێتەوە ئەوانەن کە ماڵی هەتیوو بە ناهەق دەخۆن.

و ئەوانەی بە مەمکیان هەڵواسراون ئەوانەن کە زینا و داوێن پیسییان کردووە.

و ئەوانەی نینۆکیان لەمس دروستکراوە دەم و چاوو سنگیان پێ دەڕننەوە، ئەو کەسانەن کە بەدوای نامووسی خەڵك دەگەڕێن.

جا دووزمان و درۆزن و بوختانکەر و شایەدی دانی بە درۆ، بانگەوازکردن بۆ بیدعە شتی زیادکراو و قسەکردن لەسەر پێغەمبەر(ﷺ) کەوا هیچ زانیاری لەسەر نییە، و سەرکێشی کردن لە قسەکانیدا، و خواردنی ریبا و خواردنی ماڵی هەتیو بە ناهەق، وە خواردنی ماڵی حەرام لە رێگای رەشوە و بەرتیل وەرگرتن و زۆری تریش ئەمانە هەموو سزای ناوگۆڕ دەدرێن لە جیهانی بەرزەخدا.

خواردنی ماڵی برا موسڵمانەکەی بە ناڕەوا یاخود ماڵی شەریك و هاوپەیمانەکەی وە خواردنەوەی ماددەی بێ هۆشکەر و داوێن پیسی و نێربازی و خیانەت و جاسوسی، وە ستەمکار و فێڵباز و تەڵەکەباز و ساختەکار وەرگرتنی پارەی سوو خۆری و ئەوەی دەیدات و نووسەرەکە و هەردوو شایەدەکە و هەموو ئەوانەی کار لەو مەسەلەیەدا دەکەن، وە کردنی کارە قەدەغەکراوەکان.

ئەوانەی موسڵمانان ئەزیەت و ئازاردەن و ئەوانەی بەدوای نامووسیان دەکەون و ئەوەی حوکم بە غەیری ئەو شتە دەکات کە خوا دەیابەزاندووە، وە فەتوا دان بە پێچەوانەی شەرعی خودای گەورە، و هاوکاری کردن لەسەر تاوان و دژایەتی کردن، و کوشتنی بەناهەق کە خودای گەورە حەرامی کردووە، وە کەسی مولحید و بێ دین لە مزگەوتەکان و کەعبە و شوێنە پیرۆزەکان، ئەوانەی کار ناکەن بە حەقیقەتی ناوە پیرۆزەکانی خوا و سیفەتە جوانەکانی، وە ئەوانەی بێ دینی دەکەن و بڵاوی دەکەنەوە ئەوانەی شیوەن و واوەیلا دەکەن و ئەوانەش گوێی لێ رادەگرن، ئەوانەی ئەو گۆرانیانە دەڵێت کە خوا و پێغەمبەر(ﷺ) حەرامی کردووە و ئەوانەش گوێی لێ رادەگردن، ئەوانەی مزگەوت لەسەر گۆڕەکان دروست دەکەن و مۆم و چرای لەسەر هەڵدەکەن و دەیڕازێننەوە، ئەوانەی فێڵ لە تەرازوو دەکەن بۆ

دەستکەوتنی پارەی زیاتر ئەگەر بۆ خەڵکیش بکێشن دیسان فێڵی لێ دەکەن و زۆردارەکان و خۆبەزلزانەکان و دووڕووەکان و غەیبەتکاران و ئەوانەی تەعلیق و توانج لە خەڵکی دەدەن.

ئەوانەی دەبنە دەردو و بەڵا لەسەر پێشینەکان و ئەوانەی دەچنە لای فالگرەوە دەستگرەوە و جادوبازی و پرسیار لێ دەکەن و باوەڕییان پێ دەهێنن، و ئەوانەی هاریکاری زوڵم و ستەم دەکەن و دوارۆژی خۆیان بە پارەیەکی کەم دەفرۆشن، و ئەوانەی ئەگەر بە ناوی خوا ترسێندران و بە بیریان هێنایەوە چاویان ناگرێت و لە تاوان دوورناکەونەوە، ئەو کەسەی بە فەرموودەی خوا و پێغەمبەر(ﷺ) داوای هیدایەتی و ڕێنموویی لێ دەکەن بەڵام هیچ وەرناگرێت و نایەتە سەر ڕێگای ڕاست و سەری خۆی پێ بەرزناکاتەوە، و ئەو کەسەی قورئانی بۆ دەخوێندرێتەوە ئەوا هیچ کاریگەری لەسەر نابێت و لەوانەشە بارگرانتربێت.

ئەو کەسەی سوێند بە خوا بخوات درۆ دەکات، بەڵام ئەگەر سوێند بە گەورەیی خۆی یاخود بە نزیکێکی خۆی یان بە کەسێك کەوا خۆشی دەوێت بخوات ئەوا درۆ ناکات ئەگەر چی هەڕەشەشی لێ بکرێت یاخود سزاش بدرێت.

ئەو کەسەی شانازی بە یاخی بوون و تاوانی خۆی دەکات و لەناو خەڵکیدا بڵاوی دەکاتەوە، و ئەوانەی باوەڕت پێیان نیە ماڵ و ناموسی خۆت لەلای ئەمانەت بدەیت، ئەوانەی زمان پیسی دەکەن و خراپەکاری پێ دەکەن و خەڵکی خۆیان لە شەڕ و خراپەی دەپارێزن، و ئەوەی نوێژ دوا دەخات بۆ کاتێکی دیکە و پەلە لە نوێژەکە دەکات و هیچ یاد و زیکری خوای تێ ناکات، هیچ کاتێك لە ماڵەکەی زەکاتی لێ دەرناکات و خۆی پاك و خاوێن ناکاتەوە، و هیچ کاتێك گوێ ناداتە ئەوەی ئایا ئەو ماڵ و پارە و پووڵەی دەستی کەوتووە، لە حەڵاڵە یاخود لە حەرام دەستی کەوتووە، پەیوەندی خزمایەتی و بەزەیی نایەتەوە بە هەژار و نەدار و بێوەژن و هەتیوو و ئاژەڵاندا.

بەڵکو پاڵ بە هەتیووەوە دەنێت و هانی کەسیش نادات کە خواردن و خۆراك ببەخشێت بەهەژار و نەداران و ئەوانە خۆیان لەناو خەڵکیدا دەردەخەن و قەدەغەی هەموو چاکە و کۆمەك و هاوکارییەك دەکەن و خۆی خەریك دەکات بە عەیبی خەڵکی و ئاگای لە عەیبی خۆی نیە، خۆی خەریك دەکات بە تاوانەکانی خەڵکی و ئاگای لە تاوانی خۆی نییە، جا هەموو ئەوانە و نموونەی ئەوانە لە گۆڕەکانیاندا سزا دەدرێن بەهۆی ئەو تاوانانەیەوە بە گوێرەی زۆری و کەمی و بچووکی و گەورەیی تاوانەکانیان.

کاتێك زۆرترین خەڵك لەم حاڵەتەدان، ئەوا خاوەنی گۆڕەکانیان لە ئێش و ئازاردان، وکەسی براوە لەناویاندا کەمن، جا دەرەوەی گۆڕەکان بە خۆڵ داپۆشراوە کەچی ناوەڕۆکەکەی گشتی ئێش و ئازار و ئاخ هەڵکێشانە، دەور و پشتی گۆڕەکە خۆڵ و بەردی نەخش کراوە کەچی لەناو هەناویدا بەلا و کارەسات و سزادانە، سوێند بە خوا ئەمانە گشتی ئامۆژگاری کراون بەوەی کەوا دونیایان دەڕازاندەوە و ئاوەدانیان دەکردەوە و پێیان دەوترا ئەو خانووە ئاوەدان بکەنەوە کە ئێوە بەپەلەن بۆی بچن کە ئەو گۆڕەیە ئێستا تێیدان و خانووەکانیشیان بۆ یەکێکی دیکە بەجێ هێشتووە، ئەمەش جیهانی وەرگرتنی کردەوەکانە، و کۆگای کردەوەکانە لەوەی چاندووتانە و ئەمەش شوێنی پەڕینەوەیە بۆ باخێك لە باخەکانی بەهەشت یاخود دۆڵێك لە دۆڵەکانی دۆزەخ.

***

ئەو هۆکارانە چین دەبێتە هۆی رزگار بوون لە سزای گۆڕ؟

دیسان وەڵامەکەی لە دووڕووەوەیە: بە کورتی و بەدرێژی وەڵامەکەی بە کورتی: ئەو دوورکەوتنەوەیە ئەو هۆکارانەن کەوا سزای گۆڕ بە سەریدا تێدەپەڕێت، و لە سوودمەنترینی ئەو پیاوەیە کاتێك دەیەوێت بخەوێت تەنها بۆ خودا یەك کاتژمێر لە خۆی بپرسێتەوە و موحاسەبەی خۆی بکات لەوەی لەو رۆژەدا زەرەرەمەندبووە یاخود سوودی پێ گەیشتووە، پاشان لەنێوان خۆی و خوای گەورە تەوبەی نەصوح نوێ بکاتەوە، جا لەسەر ئەو تەوبەیەدا بخەوێت.

ئیمانی پتەو و خۆراگر بێت ئەگەر لەخەو هەڵسا نەگەڕێتەوە سەرئەو تاوانەی کردوویەتی، و هەموو شەوێ ئەم کارە بکات، جا ئەگەر لەسەر ئەو تەوبەیە شەوەکەی مرد ئەوا لەسەر تەوبە دەمرێت.

ئەگەر لە خەویش رابوو ئەوا بۆ کاروکردەوەی چاك بۆ دوارۆژەکەی کار دەکات دڵخۆشە بەوەی کە ئەجەلەکەی دواکەوت تاوەکو پێشوازی لە خوای خۆی بکات و ئەوەی لە دەستی داوە بیگەڕێنێتەوە، بۆ بەندەش لەو خەوەدا سوودمەندترینە، نەخاسمە ئەگەر لەو کاتەدا خۆی بە یادو و زیکری خوا سزا دا و هەر لەو خەوەشدا ئەو سوننەتە بەکار دەهێنێت کە لەلایەن پێغەمبەر(ﷺ) هاتووە[١٦٥] تاوەکو خەو بەسەریدا زاڵ دەبێت، جا ئەوکەسەی خوای گەورە خێری بۆ بووێت ئەوا سەرکەوتووی دەکات، ولا قوة الآ بالله.

وەڵامەکەشی بە درێژی: هەندێك لە حەدیسەکانی پێغەمبەر(ﷺ) باس دەکەین کە تێیدا لە سزای گۆڕ رزگاری دەبێت.

لەوانە: سەلمان (رەزای خوای لێ بێ) گێڕایتیەوە و موسلمیش لە سەحیحەکەیدا ریوایەتی کردووە و دەڵێت: گوێم لە پێغەمبەر بوو(ﷺ) دەیفەرموو: (رباط یوم

([١٦٥]) سەیری : موسلم (٢٧١٠) و (٢٧١٤) و (٢٧٢٧) بکە.

ولیْلةَ خیر من صِیام شهر و قِیامه، وإن ماتَ أجری علیه عمله الذي کانَ یعملهُ وأجری علیهِ رزقه وأمن الفتّان) (١٦٦).

واته: (هەر کەسێك بمرێت لە کاتی پاسەوانی کردنیدا لە پێناوی خوای گەورە، خوا ئەو کردەوە چاکەی بۆ درێژە پێ دەدات پاداشتی خێرترە لە بەرۆژوو بوونی مانگێك و شەونوێژەکانیشی، وە درێژە بە رزق و رۆزی پێدانی بۆ دەدرێت تا رۆژی کۆتایی و دوور دەبێت لە تاقیکردنەوەی لێ پرسینەوەی گۆڕ).

لە حەدیسێکی فەزاڵە کوڕی عوبەید گێڕاییتیەوە لە کتێبی (جامع الترمذي) ترمذي دەڵێت ئەوە حەدیسێکی (حسن صحیح)ە لە پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەفەرمووێت: (کل میت یختم علی عمَلهِ إلاّ الذي مات مرابطاً في سبیل الله، فإنه ینمی له عملهُ إلی یوم القِیامة ویأمن من فتنة القبر)(١٦٧).قال الترمزی: هذا حدیث حسن صحیح.

واته: (هەموو مردوویەك کۆتایی بە کردەوەکانی دێت و مۆر دەنرێت بەسەریدا تەنها ئەو کەسە نەبێت کە لە پێناوی خوای گەورەدا پاسەوانی کردووە ئەو کەسە کردەوەکەی گەشە پێدەدرێت لەگۆڕدا تا رۆژی کۆتایی پارێزراو دەبێت لە سزا و تاقیکردنەوەی گۆڕ).

لە (سنن النسائي) دا ریوایەتی کردووە: لە راشد کوڕس سەعد، ئەویش لە سەحابەکانی پێغەمبەر(ﷺ) کەوا پیاوێك وتی: ئەی پێغەمبەری خوا بۆچی ئیمانداران تووشی تاقیکردنەوە دەبن لە گۆڕەکانیاندا تەنها شەهید نەبێت؟

فەرمووی: (کفی ببارقة السیوف علی رأسهِ الفتنة) (١٦٨).

واته: (شەوقی شمشێر بەسەریانەوە بەسە بۆ تاقیکردنەوەیان).

---

(١٦٦) سەرچاوەی پێشوو: (١٩١٣)

(١٦٧) سنن الترمذي: (١٦٢١).

(١٦٨) سنن النسائي: (٤/٩٩).

المقدام كوڕی معد يكرب دەگێڕێتەوە و دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (للشَهيد عند الله ست خِصال: يغفر له في أول دفعة من دمه، ويرى مقعدهُ من الجنّة، ويجار من عذاب القبر، ويأمن من الفزع الأكبر، ويُضَع على رأسه تاج الوقار، الياقوتةَ منه خير من الدينا وما فيها، ويزوج إثنتين وسبعين زوجة من الحور العين، ويشفع في سبعين من أقاربه)إبن ماجة وترمذي ريوايەتيان كردووە و دەڵێن حەديسێكی (حسن صحيح)ـە[169].

واتە: (شەهيد شەش سيفەتی لای خوای خۆی هەيە: لەگەڵ ڕژانی يەكەم دڵۆپ خوێن لە خوێنەكەی خوای گەورە لەگوناهی خۆش دەبێت، و شوێنی خۆی لە بەهەشت دەبينێت، و لە سزای گۆڕ ڕزگاری دەبێت، و پارێزراو دەبێت لە ترس و تۆقێنی هەرە گەورە لە ڕۆژی دواييدا و تاجی شكۆداری لەسەر دەنرێت، هەر ياقووت و مرواريیەك تێيدا خێری لە دونيا و ئەوەی تيايەتی زياترە، و حەفتا و دوو حۆری بەهەشتی لێ مارە دەكرێت، وە تكا بۆ حەفتا كەس لە خزمانی دەكات).

لە ئيبن عەبباسەوە(رضي الله عنه) دەگێڕێتەوە و دەڵێت: پياوێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) لەسەر گۆڕێكی شاردراوە دانيشت كە نەيزانی ئەمە گۆڕە، بەڵام ئەو گۆڕی ئادەميزادێك بوو جا سورەتی (الملك)ی خوێند تا تەواوی كرد، ئينجا چووە لای پێغەمبەر(ﷺ) وتی: ئەی پێغەمبەری خوا لەسەر گۆڕێكی شاردراوە دانيشتم و نەمزانی كە ئەوە گۆڕە، كەچی ئەو گۆڕی مرۆڤێك بوو سورەتی (الملك)م لەسەر خوێند تا كۆتايی، جا پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (هي المانعة، هي المنجية تُنَجيهِ من عذاب القبر) ترمذي دەڵێت ئەمە حەديسێكی (حسن غريب)[170].

([169]) سنن إبن ماجه: (٢٧٩٩).

([170]) سنن الترمذي: (٢٨٩٠).

واته: (ئەو سوورەتە رێگـرە لـە سـزای گـۆڕ، وە رزگارکەریـشە و رزگـاری دەبێـت لەسزای گۆڕ).

لە مەسنەدی عەبد کوڕی حەمید بۆمان ریوایەت کراوە، لە ئیبراهیمـی کـوڕی حەکیم، ئەویش لە باوکییەوە ئەویش لە عیکرەمـە، ئـەویش لـە ئـیبن و عـەبباس (رەزای خواییان لێ بێت) بە پیاوێکی وت : ئایا دیاریەکت پێشکەش بکـەم، پێـی دڵخۆش بیت؟ پیاوەکە وتی: بەڵێ.

وتی: ﴿تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (الملك: ١) بخوێنـە و لەبەری بکە فێری ماڵ و منداڵ و کوڕەکـەت و دراوسـێکەت بکـە، چـونکە ئـەو سورەتە رێگرە و رزگار کەرە لە سزای دۆزەخ، وە ئەگەر چـوویە نـاو گـۆڕ داوا لـە خوای خۆی دەکات لە رزگارت بکات لە سزای گۆڕ، جا خـوای گـەورە خاوەنەکـەی رزگار دەکات لە سزای گۆڕ.

پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (لـوددت أنهّـا في قلـب كـل إنـسان مـن أُمـتي)[171].

واته:(حۆزگە دەخوازم ئەو سورەتە لە دڵی هەموو ئادەمیزادێك بێت لە ئۆمەتەکـەم دا).

أبو عمر عبدالبر دەڵێت: لەپێغەمبەر(ﷺ)گێڕاویتەوە کـەوا دەفـەرموێت: (إنّ سورة ثلاثين آية شفعت في صاحبها حتى غَفَرَ له ﴿تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ﴾(الملك:١)[172].

واته: (سورەتێك هەیە سی ئایەتە تکای بۆ خاوەنەکەی کرد تا خوا لێی خۆش بـوو، سورەتەکەش ﴿تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ﴾)

(171) تفسير إبن كثير: ٤/٤٢٢

(172) سنن الترمذي: (٢٨٩١). وسنن أحمد: (٢/٢٩٩).

له سننی إبن ماجه ریوایەت کراوە له حەدیسێکی ئەبی هـورەیرە (رەزای خـوای لیّ بیّ) که له پێغەمبەر(ﷺ) وەرگیراوە دەفەرمووێت: (من مـاتَ مبطونـاً مـات شهيداً ووقي فتنة القبر، وغدي وريح عليه برزق من الجنة) [١٧٣].

واته: (هەر کەسێك به سك ئێشه بمرێت به شەهید مردووە، لەفیتنەی گۆڕ پـارێزراو دەبێت و له رزق و رۆزی بەهەشتدا خواردنی دەدرێتیّ).

له ترمزی ریوایەت کراوە، له حەدیـسێکی رەبیعـه کـوڕی سـەیف، ئـەویش لـه عبدالله ی کوڕی عومەر وتی: پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (ما مِنْ مُسلِم يَموتَ يومّ الجُمعةَ أو ليلةِ الجُمعةَ إلاّ وقاه الله فِتنة القبر)) [١٧٤].

واته: (هیچ موسڵمانێك نیه کەوا رۆژی هەینی یاخود شـەوی هـەینی بمرێـت ئـیلاّ خوای گـەورە لـه فیتنـه و ناشـوبی گـۆڕ دەیپارێزێـت) وە ترمـزی دەڵێـت ئەمـە حەدیسێکی (حسن غريب).

حەدیسه صەحیحەکان بەرپەرچی ئەو قسانه دەداتەوە که دەڵێت پیاوی راسـتگۆ لەگۆڕەکەیدا پرسیاری لیّ ناکرێت بەڵکو کەسی راسـتگۆش لـه گۆڕەکەیـدا وەکـو هەر خەڵکێکی دیکه پرسیاری لـیّ دەکرێـت، ئەمـەش عومـەری کـوڕی خـەتتاب (رەزای خوای لیّ بیّ) کـه سـەری راسـتگۆیانه، بـه پێغەمبـەری(ﷺ) فـەرموو: کاتێك پێی راگەیاندم له پرسـیارلێکردنی مـەلیکێك لـه گۆڕەکەیـدا، وتـی: ئایـا منیش لەسەر ئەم حاڵەتەدام له گۆڕەکەمدا؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی بەڵیّ [١٧٥].

وە هاتووە لەوەی که له سزای گۆڕ رزگاری دەبێت حەدیسێکه شیفای تێدایـه ابـو موسى المديني ریوایـەتی کـردووە و دەردەکەشـی دیـاری کـردووە لـه کتێبەکـەی (الترغيب والترهيب) و شەرحیشی بۆ داناوە، له حەدیسێکی الفـرج کـوڕی فـضاله

(١٧٣) إبن ماجة: (١٦١٥).
(١٧٤) سنن الترمذي: (١٠٧٤)، ومجمع الزوائد: (٢/٣١٩).
(١٧٥) سەیری: ميزان الإعتدال: ١٦٧/٤ بکه.

ریوایەتی کردووە کەوا هیلال أبـو جبلـه بۆمـانی گێڕاوەتـەوە لـە سـەعدی کـوڕی ئەلموسەیب، ئەویش لە عبدالرحمن کوڕی سمرە وتی: پێغەمبەر(ﷺ) هاتە لامان لە صفە بووین لە مەدینە، جا لەسەرمان وەستا و فەمووی:(إني رأيتُ البارحـة عجبـاً رأيت رجلاً مـن أُمتي أتاه ملك الموت ليقبَض روحه، فجاءهُ بره بالوالديه، فرّد ملـك الموت عنـهُ.

ورأيتُ رجلاً من أُمتي قد أحتوشتهُ الـشياطين، فجـاء ذكـر الله فطـير الـشياطين عنهُ.

ورأيْتُ رجلاً من أُمتي يلهث عطشاً كلما دنـا مـن حـوض منـع وطـرد، فجـاءهُ صيام شهر رمضان فأسقاه وأرواه.

ورأيتُ رجلاً من أمتي ورأيتُ النبّيين جلوساً حلقاً حلقاً كلما دنا إلى الحلقة طـرد ومنع، فجأءه غسله من الجنابة فأخذ بيدهِ فأقعده إلى جنبي.

ورأيتُ رجلاً من أمتي من بين يديهً ظلمة، ومن خلفه ظلمـة، وعـن يمينـه ظلمـة، وعـن يـساره ظلمـة ، ومـن فوقـه ظلمـة وهـو مـتحير فيـه، فجـاءه حجـة وعمرتـهُ فأستخرجاه من الظلمة دخلاه في النور.

ورأيتُ رجلاً من أُمتي يتقي وهو النّار وشـررها فجأءتـه صـدقته فـصارت ســتراً بينه وبين النار وظلاً على رأسهِ.

ورأيتُ رجلاً من أمتي يكلم المؤمنين ولا يكلموه، فجاءتهُ صلة الرحمة، فقالت: يا مَعْشر المؤمنين إنهُ كان وصلاً بالرحمة فكلموهُ بِكلمة المؤمنون وصافحوهُ وصافحهم.

ورأيتُ رجلاً من أمتي قد أحتوشته الزبانيـة، فجـاءه أمـر بـالمعروف ونهيـهِ عـن المنكر فإستنقذهُ من أيديهم وأدخله في ملائكة الرحمة.

ورأيت رجلاً من أمتي جاثياً على ركبتيهِ، وبيْنَهُ وبين الله حجاب فجـاءه حـسن خلقه، فأخذ بيدهِ، فأدخلهُ الله عز وجل.

ورأيتُ رجلاً من أمتي قد ذهبت صحيفة من قبل شماله، فجـاء، خوفـه مـن الله عز وجلّ.

ورأيت رجلاً من أمتي خف ميزانه فجاءه افراطه فثقلوا ميزانه ورأيتُ رجلاً مـن أمتي قائماً على شفير جهنم، فجاءه رجاء، من الله عز وجلّ، فاستنقذهُ من ذلك و مضى.

ورأيتُ رجلاً من أمتي قد هوى في النّار، فجاءه دمعتهُ التي قد بكى من خشية الله عز وجلّ فاستنقذتهُ من ذلك.

ورأيتُ رجلاً مـن أمـتي قائمـاً علـى صـراط يرعـد كمـا ترعـد الـسعفة في ريـح عاصف، فجاءه حسن ظنهِ بالله عز وجلّ فسكن روعهُ ومضى.

ورأيتُ رجلاً من أمتي يزحف على صراط يحبوا أحيانـاً ويتعلـق أحيانـاً فجـاءه صلاته فأقامتهُ على قدميهِ وأنقذتهُ.

ورأيتُ رجلاً من أمتي إنتهى إلى ابواب الجنـة، فغلقـت الأبـواب دونـه، فجاءتـه شهادة أن لا إله إلاّ الله ففتحت له الأبواب، وأدخلتهُ الجنة) [١٧٦].

الحـافظ أبو موسى دەڵێت: ئەو حەدیسە (حـسن جـداً)ە، ریوایـەتی کـردووە لـە سعيد کوڕی المسيب وە عمر کوڕی ذر وە علی کوڕی یەزید کوڕی جدعان.

واتە: (دوێنی شەو من خەونێکی سـەیرم بـینی لـە ئۆممەتەکـەم دا پیـاوێکم بـینی فریشتەی گیانکێش هاتە لای بۆ ئەوەی رۆحی بکێشێت، جا چاکەی دایك و بـاوکی هاتەلای و فریشتەی گیانکێش دەستی لێ بەردا و وازی لێ هێنا.

لە ئومەتەکەمدا پیاوێکم بینی شەیتانێکی زۆری لێ کۆببوونەوە، ئینجـا یـاد و زیکری خوا هاتە لای و شەیتانەکانی لەلا فڕین.

لـە ئۆممەتەکەمـدا پیـاوێکم بـینی فریـشتەکانی سـزادان دەورەیـان دابـوو، جـا نوێژەکەی هاتە لای و لە دەستی رزگاری کردن.

---

(١٧٦) مجمع الزوائد: ٧/١٨٠

لە ئۆممەتەکەم دا پیاوێکم بینی لە تینوتیان هەناسەبڕکێی پێ کەوتبوو و هەرکاتێك دەیوویست لە حەوزەکە نزیك ببێتەوە قەدەغەیان دەکرد و دەریان دەکرد، جا ڕۆژووی مانگی ڕەمەزان هاتە لای و ئاوی پێدا و تینوێتی شکاند.

لە ئۆممەتەکەم پیاوێکم بینی، وە بینیم پێغەمبەران بازنە بازنە دانیشتبوون هەر کاتێك دەیوویست لە بازنەکە نزیك ببێتەوە قەدەغە دەکراو دەردەکرا جا غوسل و خۆشووشتنی جەنابەتەکەی هاتە لای و دەستی گرت و لە تەنیشت من دایانیشاند.

لە ئۆممەتەکەم پیاوێکم بینی لە نێوان هەردوو دەستەکانی تاریکی بوو، وە لە دواوەی تاریکی بوو، وە لەلای ڕاستی تاریك بوو، وە لە لای چەپی تاریکی بوو و لە سەرەوویدا تاریکی هەبوو، بە ڕاستی ئەو دۆش دامابوو تیایدا، جا حەج و عومرەکەی هاتنە لای و لە تاریکیدا دەریان هێنا و بردیانە ناو ڕووناکی.

وە لە ئۆممەتکەمدا پیاوێکی بینی دەترسا و لە ئاگر و شەڕەکەی هەڵدەهات، جا خێر و سەدەقەکەی هاتنە لای و بووە پەردەیەك لە نێوان خۆی و ئاگرەکە و بووە سێبەریش لەلای سەری.

لە ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی قسەی لەگەڵ ئیمانداران دەکرد بەڵام ئەوان قسەیان لەگەڵ نەدەکرد، ئینجا پەیوەندی خزمایەتی و بەزەییەکەی هاتنەلای و وتی: ئەی گەلی ئیمانداران ئەو پیاوەی پەیوەندی خزمایەتی و بەزەیی بەجێ گەیاند قسەی لەگەڵدا بکەن، جا ئیماندارەکان قسەیان لەگەڵدا کرد و تەوقەیان لەگەڵ یەکتری کرد.

وە لە ئومەتەکەمدا پیاوێکم بینی فریشتەی سزادان دەوریان دابوو، جا کردەوەی فەرمان بە چاکە و نەهی کردنی لە خراپە هاتە لای و لە دەستی ڕزگاری کردن و خستییە بەردەم فریشتەی بەزەیی.

وه له ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی لەسەر چۆکەکانیدا کەوتبوو، و لەنێوان خۆیو خوای گەورە، پەردەیەك هەبوو جا رەوشتە جوانەکەی هاتـە لای و دەسـتی گـرت و بردییە لای زاتی خودای عز وَجل.

له ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی کتێبی کار و کردەوەکانی لـەلای چـەپیەوە بـۆی هات، جا ترسەکەی له خودای عزو جل هاتـه لای و کتێبەکـەی وەرگـرت و لـەلای دەسته راستی داینا.

له ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی تای تەرازووەکەی سووك بوو ئینجا ئـەو مندالـّه بچووکانەی پێش بلوغی مردبوون هاتنه لای و تای تەرازووەکەی بۆیان قورس کرد، پیاوێکم بینی لەسەر لێواری دۆزەخ بوو، جا تکا و پاڕانەوەکەی له خودای عزوجـل هاتەلای و رزگاری کرد و تێی پەڕاند.

له ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی خەریك بوو بکەوێتە ناو ئاگر، بەڵام فرمێـسك و گریانەکەی له ترسی خوا هاتە لای و رزگاری کرد لەم حاڵەتە.

له ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بـینی لەسـەر پـردی سـیرات وەسـتا بـوو دەلـەرزی و دەلەرایەوە هەروەك چۆن گەڵای دارخورما لەبەر رەشەبا دەلەرێتەوە، جـا گومـانی چاکەکەی بەرامبەر خوای عزوجل هاتە لای و دڵی وەسـتان و سـەقامگیری کـرد و رزگاری بوو.

له ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی لەسەر پـردی سـیرات دەخـشا هەنـدێ جـار بـە گاگۆلکی دەڕۆیـشت و هەنـدێ جـاریش خـۆی پێـوە هەڵدەواسـی، جـا نوێژەکـەی هاتەلای و لەسەر هەردوو قاچەکانی وەستاندی و رزگاری کرد.

وه له ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی لەبەر دەرگاکانی بەهەشت وەستا بـوو، تـەنها دەرگاکان لەسەر ئـەو داخـرا بـوو جـا شـەهادەی (أن لا الـه إلا الله) هاتـە لای و دەرگاکانی بۆ کردنەوە و بردیانە بەهەشت).

❊❊❊

پرسیار کردن له گۆڕدا ئایا شتێکی گشتییه لەهەمبەر موسڵمانان و دووڕووەکان و کافرەکاندا یاخود تایبەتە بە کەسی موسڵمانی دووڕوو؟

أبو عمر کوڕی عەبدولبەڕ لە (کتاب التمهید)دا دەڵێت: نیشانەکان بەڵگەن لەسەر ئەوەی کەوا فیتنە و ئاشووب لە گۆڕدا تەنها بۆ موسڵمان و دووڕوو دەبێت کە پەیوەندارن بە ئەهلی قیبلە و ئایینی ئیسلام بەشایەتدانی ئاشکرا، بەڵام کافری بێباوەڕ لەوانەنین کە پرسیاری لێ بکرێت لە بارەی خوا و ئایین و پێغەمبەرەکەی، بەڵکو پرسیار دەکرێت لە بارەی ئەهلی ئیسلام، جا خوای گەورە ئەوانەی باوەڕیان هێناوە راوەستاویان دەکات و گومان دەخاتە دڵی درۆزنان و بێباوەڕان.

قورئان و سوننەش بەڵگەن لەسەر جیاوازی ئەو وتەیە، بەڵکو پرسیار کردن بۆ موسڵمان و کافرانیشە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يُثَبِّتُ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللّهُ مَا يَشَاءُ﴾ (إبراهيم: ٢٧).

واتە: (خوای گەورە ئەوانەی باوەڕییان هێناوە پایەدار دەکات لەسەر گوفتاری بەجێ و دروستیان لە ژیانی دونیادا، لەسەرەمەرگ و قیامەتیشدا، گوفتارییان ڕێك و پێكو دامەزراو دەبێت وە بە ئیمانەوە دەمرن، لەولاشەوە هەر ئەو خوایەیە ستەمکاران گومرا دەکات و ئەوەی پەروەردگار بیەوێت هەر ئەوە پێش دێت و دەکرێت).

لە هەردوو سەحیحدا، ئەنەس کوڕی مالیك دەگێڕێتەوە لە پێغەمبەر(ﷺ) کەوا دەفەرمووێت: (إن العبد إذاوُضع في قبرهِ، وتولّى عنهُ أصحابهُ ، إنهُ ليسمعُ قَرْع نعالِهم) [١٧٧].

---

(١٧٧) موسلم: (٢٨٧٠).

واته: (کاتێـك بەندەیـەك لـە گۆڕەکەیـدا دادەنرێـت، و هاوڕێکـانی ئـەوێ بـەجێ دەهێڵن، ئەوا مردووەکە گوێی لە دەنگی نەعلەکانیانە).

بوخاریش زیادی کردووە: (وأما المنافِق والكافر فيقال لهُ: ما كنت تقـول في هـذا الرجل؟ فيقول: لا أدري، كنْـتُ أقـول مـا أقـول النـاس، فيقـال: لا دَرَيْـتَ ويـضرب بمطرقةٍ من حديد يصيحُ صيحة يسمعها من يليه إلاّ الثقلين)

واته: (بەڵام کافر و دووڕوو پێیـان دەوترێـت: چـی دەڵێیـت لـەبارەی ئـەو پیـاوە؟ دەڵێت: نازانم، ئەو شتەم دەوتەوە کە خەڵکی دەیانوت، جا پێی دەڵێن: نەتدەزانی و نەشـت خوێنـدووە جـا بـە چەکوشـێکی ئاسـن لێـی دەدەن هـاوارێکی وای لـێ بەرزدەبێتەوە هەموو شتێك لـەوێ گـوێی لـێ دەبـێ تـەنها ئـادەمیزاد و جنۆکـە نەبێت).

بەڵام دووڕوو و کافر، کە پێتی (واو) لە نێوانیاندایە ئـەوا لـە حەدیـسێکی ابـی سعید الخدری(رضي الله عنه) کە إبن حبان و ئیمام ئەحمـەد ڕیوایـەتیان کـردووە پێـشتر بـاس کراوە: لە جەنازەیەکدا ئێمە لەگەڵ پێغەمبەردا بـووین(عليه الصلاة والسلام) جـا فـەرمووی: (یـا أيها النّاسُ، إن هذه الأمة تبتلى في قبورها، فإذا الإنسان دُفِنَ وتولى عنـهُ أصـحابهُ جاءه ملك وفي يده مطرقٌ، فأقعدهُ، فقال: ما تَقول في هذا الرجل؟ فـإن كـان مؤمنـاً قال: أشهدُ أن لا إله إلاّ الله وَحْدَهُ لا شـريك لَـهُ وأشـهدُ أنّ مُحمـداً عبـدهُ ورسـولهُ، فيقول له: صدَقتَ، فيفتحْ لهُ باباً الى النار فيقول لهُ: هذا منزلك لو كفرت بربِّك.

وأما الكافر والمنافقون فيقول له: ما تقول في هذا الرجل؟

فيقول: لا أدري.

فيقال: لا دَرَيْتَ ولا اهتديت.

ثم يفتح له باباً الى الجنة فيقول له: هذا منزلك لو آمنت بربّك، فأما اذا كفرت فإنّ الله أبدلك به هذا، ثم يفتح له باباً الى النار، ثم يقمعه الملك بالمطرقة قمعـةً يـسمعهُ خلقُ الله إلا الثقلين)

واتە: ئەی خەڵکینە، ئەو ئومەتە لە گۆڕەکەیدا تاقی دەکرێتەوە، جا کاتێك ئادەمیزاد کە بەخاك دەسپێردرا و هاوەڵەکانی بەجێیان هێشت فریشتەیەك دێتە لای و چەکوشێکی بەدەستەوەیە جا دایدەنیشێنێت وپێی دەڵێت: چی دەڵێیت دەربارەی ئەو پیاوە؟

ئەگەر ئیماندار بێت دەڵێت: أشهد ان لا اله الا الله وحدهُ لا شريك لهُ وأشهدُ أن محمداً عبدهُ ورسولهُ)

جا پێی دەڵێن: راستت وت، ئینجا دەرگایەکی لەلای ئاگر بۆ دەکرێتەوە و پێی دەڵێن: ئەوە جێگای تۆ بوو ئەگەر کوفرت بەخوات بکردبایە.

بەڵام لەبارەی کافر و دووڕوو پێی دەڵێت: چی دەڵێیت لەبارەی ئەو پیاوە.

جا دەڵێت: نازانم

پێی دەڵێت: نەشتزانیوە و رێنموویش نەکراویت.

پاشان دەرگایەکی لەلای بەهەشت بۆ دەکرێتەوە و پێی دەڵێن: ئەو جێگای تۆ بوو ئەگەر باوەڕت بە خوای خۆت هێنابایە، لەبەر ئەوەی کوفرت کردووە، بۆیە خوای گەورە بۆی گۆڕیوویت بەمە، پاشان دەرگایەکی لەلای ئاگر بۆ دەکرێتەوە پاشان فریشتەکە بە چەکوشێك لێی دەدات وا هاوار دەکات هەموو بوونەوەرێکی خوای گەورە گوێی لێیە تەنها ئادەمیزاد وجنۆکە نەبێت).

لە حەدیسە درێژەکەی بەرائی کوڕی عازبﷺ کە پێشتر باسمان کردووە: (بەڵام کاتێك خەریکە دەمرێت و لە دونیا دا دەبڕێت، فریشتەکان لە ئاسمانەوە بۆ سەری دادەبەزن و کفنێکییان پێیە لە ئاگر (وە حەدیسەکە باسکراوە تاکو دەڵێت) : پاشان لە گۆڕەکەیدا رۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە لاشەکەی).

حەدیسەکە باس دەکات تاوەکو دەڵێت: (جا ئەگەر کافر بێت فریشتەی گیانکێشان دێتە لای و لەلای سەری دادەنیشێت (حەدیسەکە باس دەکات تاکو دەگاتە): ئەم رۆحە پیسە چییە؟ جا دەڵێت: فلانە، بە خراپترین بانگی دەکەن، جا

ئەگـەر بردیانـە ئاسمـانی دونیـا و کۆتـایی هـات ئاسمانـەکانی دیکـەی لەسـەر دادەخرێت، دەڵێت: جا لە ئاسمانەوە فڕێی دەدەنە خوارەوە: پاشان پێغەمبـەر(ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿وَمَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاء فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾ (الحج: ٣١)

واتە: (جا ئەوەی هاوەڵ و شەریك بۆ خوا بڕیار بدات، وەکو ئەوە وایە لە ئاسمانـەوە بەربێتەوە و باڵندە پەلاماری بدات یاخود ڕەشەبایەکی بەهێز بیفڕێنێت وبیبات بـۆ شوێنێکی دوور و قووڵ).

جا ڕۆحەکەی دەگەڕێتەوە لاشەکەی، دوو فریشتەی زۆر توند و بـەهێز دێنـەلای، دایدەنێشێنن و بە توڕەیی قسەی لەگەڵدا دەکەن، پێی دەڵێن: خوات کێیە؟ دەڵێت: ها نازانم، پێی دەڵێن: نازانیت و پێی دەڵێن: ئەو پێغەمبەرە چی بوو کـە لـەناوتانا ڕەوانە کرا بوو؟ دەڵێت: نازانم گوێم لە خەڵکی بوو شتێکییان دەووت، پێی دەڵێن: نەشتزانیووە، ئەمەش ئەو فەرموودەیەی خودایە:

﴿وَيُضِلُّ اللّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللّهُ مَا يَشَاءُ﴾ (ابراهيم: ٢٧)

واتە: (هەر ئەو خوایەیە ستەمکاران گومڕا دەکات و ئـەوەی پـەروەردگار بیـەوێت هەر ئەوە پێش دێت و دەکرێت).

ناوی (الفاجر) تاوانباران و خراپەکاران لـەقورئان و سـوننەدا پێناسـەی هـەمان ناوی کافر کراوە، وەك خوای گەورە دەفـەرموێت: ﴿إِنَّ الْأَبْـرَارَ لَفِـي نَعِـيمٍ * وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ﴾ (الإنفطار: ١٣-١٤)

واتە: (بەراستی چاکان و خواناسان لەناو نـاز و نیعمەتـدا ژیـانی پـڕ لـە شـادی و خۆشەویستی دەبەنەسەر، بێگومان تاوانبـاران و تاوانکارەکـانیش لـەناو دۆزەخـدا ژیانی پڕ لە ئێش و ئازار دەبەنە سەر).

هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ﴾(المطففين: ٧).

واته: (وازبێنن له تەرازووبازی چونکه بەڕاستی نامەی تاوانباران لە (سجين) دایه).

له ریوایەتێکی دیکه و له حەدیسێکی البّراء دا هاتووه: (کاتێك کافر نزیکی مردن دەبێتەوه و له دونیا دادەبڕێت فریشتەکانی سزا و تووڕه لە ئاسمانەوه بۆی دادەبەزن، بەرگێکی له ئاگرییان پێیه، پۆشاکێکی ڕەشیان لەبەره، جا دەوری لێ دەدەن و ڕۆحەکەی دێننە دەرەوه هەروەك شیشێکی قۆلاپدارو بکرێت بەناو خوریەکی تەڕی ئالۆزدا هەموو خوریەکه بە یەکجار لەگەڵ خۆیادا دەهێنێتە دەرەوه به هەمان شێوه ئەو گیان دەرچوونەش هەموو ئەو دەمار و دەزوولانەی ناو لەشی پارچه پارچه دەبێت، جا کە ڕۆحەکەی هاتە دەرەوه هەموو فریشتەکانی نێوان ئاسمانەکان و زەوی نەفرەتی لێ دەکەن.

حەدیسەکه باس دەکات تا دەگاتە: (ئینجا مردووەکه گوێی لە دەنگی نەعلی ئەو کەسانەیه کە ئەوێ بەجێ دەهێڵن، جا پێی دەڵێن: خوات کێیە؟ وه ئاینت چییە؟ وه پێغەمبەرت کێیە؟

دەڵێت: نازانم، جا پێی دەڵێن: هەر نەشتزانیووه)، ئەم حەدیسە حماد کوڕی سلمه له یونس کوڕی خەباب، ئەویش له المنهال کوڕی عمرو، ئەویش لە زاذان، ئەویش له البراء ریوایەتی کردووه.

له حەدیسێکی عیسی کوڕی المسيِّب، له عمری کوڕی سابت، ئەویش لە البّراء ریوایەتی کردووه دەڵێت: لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) دەرچووین لەگەڵ جەنازەی پیاوێکی ئەنسار، حەدیسەکه باس دەکات تاکو دەڵێت: (کاتێك کافرێك خەریکه دەمرێت و له دونیا دادەبڕێت فریشتەکان له ئاسمانەوه بۆی دادەبەزن و کفنێکی لە ئاگریان پێیه) جا حەدیسەکه باس دەکات تا دەگاتە: (جا ڕۆحەکەی دەگەڕێتەوه بۆ ناوگۆڕەکەی، ئینجا فریشتەی مونکیر و نەکیر دێنە لای و بە دەنگە گڕەکانیان زەوی پڕ دەکەن، دەنگییان وەکو هەوره گرمەیه و بیلبیلەی چاویان وەك بروسکەیه،

جا دایدەنیشێنن و پێی دەڵێن: ئەی فلان خوات کێیە؟ دەڵێت: نازانم، ئینجا لەلایەکی گۆڕەکە بانگەوازێك بانگ دەکات، نەشتزانیووە، بە چەکوشێکی ئاسن لێی دەدەن ئەگەر ئەوەی لە نێوان رۆژهەڵات و رۆژئاوا لێی کۆببنەوە هیچی بۆ ناوترێت، ئینجا گۆڕەکەی لەسەر تەسك دەبێتەوە تاوەکو پەراسوەکانی لەدواوە تێك دەشکێندرێت).

ئیمام ئەحمەد لە مەسنەدەکەی ریوایەتی کردووە لە ئەبی نەزیر هاشم کوڕی ئەلقاسم وتی عیسی کوڕی المسیب بۆمانی گێراوەتەوە ئەم حەدیسە پێشتر باس کراوە.

لە حەدیسێکی محمد کوڕی مسلمە گێڕایتەوە لە خصیف، ئەویش لە مجاهد، ئەویش لە البّراء وتی: ئێمە لەگەڵ جەنازەی پیاوێکی ئەنساردا بووین و پێغەمبەریش(ﷺ) لەگەڵماندا بوو، حەدیسەکە باس دەکات تاکو دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (جا کاتێك کافرێك لە گۆڕەکەی دادەنرێت فریشتەی مونکیر و نەکیر دێنە لای و دایدەنیشێنن و پێی دەڵێن: خوات کێیە؟ دەڵێت: نازانم پێی دەڵێن: نەتزانیوە). ئەم حەدیسە باس کراوە.

بەگشتی ئەوەی حەدیسی البرّاء کوڕی عزابی ریوایەت کردووە تێیدا وتوویەتی: کاتێك کافرێك دەمرێت وە هەندێك لەوان دەڵێن: کاتێك تاوانبارێك دەمرێت، هەندێکی دیکە دەڵێن: کاتێك دووڕوویێك و بەدگومانێك دەمرێت، ئەم وتەیە لەلای هەندێك لەوانەی ریوایەت دەکەن گومانیان لەوەدا هەیە.

بەڵام ئەوەی باسی کافر و تاوانباری کردووە ئەوا گومانی تێدانیە، و ریوایەتی گومانی تیا نییە، لەگەڵ زۆرینەیانە، لە پێشتر لە ریوایەتی گومانی تێدایە، لەگەڵ تاکەکانە، لەسەر ئەویش لەنێوان هەردوو ریوایەتەکە دژایەتیەك نیە، چونکە کەسی دووڕووش پرسیاری لێ دەکرێت هەروەك کافر و ئیماندار پرسیاری لێ دەکرێت لەناو گۆڕدا، جا خودای گەورە ئەوانەی باوەڕییان هێناوە پایەدار دەکات بە ئیمان و

بـاوەڕەوە، خـوای گـەورەش سـتەمکارانیش گـومڕا دەکـات، ئەوانـە کافرەکـان و دووڕووەکانن.

ئەبو سەعیدی خودری لە حەدیسەکەیدا کۆیکردۆتەوە کەوا ئەبو عامر ئەلعقـدی ریوایەتی کردووە، وتی عبادە کوڕی راشد بۆمانی گێڕاوەتەوە ئەویش لە دواد کوڕی ئەبی هند، ئـەویش لـە ئـەبی نـەزیرە، ئـەویش لـە ئـەبی سـەعید وتـی: لەگـەڵ پێغەمبـەر(ﷺ) ئامـادەی جەنازەیـەك بـووین، حەدیـسەکە بـاس دەکـات، دەفەرموێت: (وإن کان کافراً أو منافقاً یقول له: ماتقول في هـذا الرجـل؟ فیقـول لا أدري)، واتە: (جا ئەگەر کافر یاخود دووڕوویێت پێی دەڵێن چی دەڵێی لەبارەی ئەو پیاوە؟ دەڵێت: نازانم).

ئەمەش روون و راشکاوانەیە کەوا پرسیار کردن بۆ کافر و دووڕووەکانە.

ئەبی عومەر(ﷺ) لە وتەکەیدا دەڵێـت: بـەڵام کـافری بێبـاوەڕ لـەو کەسـانەنین پرسیاری لێ بکرێت لەبارەی خوا و ئاین و پێغەمبەرەکەی.

لە راسـتیدا خوای گەورە لە قورئانەکەیـدا رایگەیانـدووە کـەوا لـە رۆژی دواییـدا پرسیار لە کافر دەکرێت خوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَيَـوْمَ يُنَـادِيهِمْ فَيَقُـولُ مَـاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ﴾ (القصص: ٦٥).

واتە: (رۆژێك دێت خـوا بانگییـان دەکـات و پێیـان دەفـەرموێت: ئـەوە وەڵامـی پێغەمبەرتان چۆن دایەوە؟)

هەروەها دەفەرموێت:﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِيْنَ * عَمَّا كَـانُوا يَعْمَلُـونَ﴾(الحجر: ٩٢-٩٣).

واتە: (سوێند بە پەروەردگارت پرسیار لە هەموویان دەکەین بە گـشتی، لـەوکار و کردەوانەی کە دەیانکرد).

هـــەروەها دەفـــەرموێت: ﴿فَلَنَـــسْأَلَنَّ الَّـــذِينَ أُرْسِـــلَ إِلَـــيْهِمْ وَلَنَـــسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ﴾(الاعراف: ٦).

واتە: (ئنیجا سوێند بێت بە خـوا بێگومـان ئێمـە پرسـیار دەکـەین لەوانـەی کـە پێغەمبەرانیان بۆ رەوانە کراوە، سوێند بێت بەخوا لەپێغەمبەرانیش دەپرسینەوە).

ئەگەر لەدوا رۆژ پرسیارییان لێ بکرێت ئەی چۆن لەناو گۆڕەکانیان پرسیارییان لـێ ناکرێت؟ جا ئەوەی ئەبو عومەر‌ﷺ باسی کردووە وانییە.

***

پرسیارکردنی مونکیر و نەکیر
ئایا ئەو تەنها تایبەتە بەو ئوممەتە؟
یاخود بۆ ئەم و ئوممەتی دیکەشە؟

ئەمە بابەتێکی خەڵکی قسەی لەبارەیەوە دەکەن، ابو عبیـد الترمـذي دەڵێـت: بەڵکو پرسیارکردنی مردوو تایبەتە بەو ئوممەتە، چـونکە ئوممەتـەکانی پـێش ئێمـە پێغەمبەرەکانیان بە پەیام بۆیان هاتوو، جـا ئەگـەر پـشتییان لـە پێغەمبەرکـەیان کردبا و سەرپێچییان بکردایە ئەوا پێغەمبەرەکەیان وازیان لـێ دەهێنـان و لێیـان دووردەکەوتنەوە بە پەلە سزایان بۆ دەهات، جا کاتێك خوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾ (الانبیاء: ١٠٧).

واتە: (ئەی موحەمەد(ﷺ) ئێمە تۆمان رەوانە کردووە تەنها بۆ ئەوە نـەبێت کـە ببێتە رەحمەت و بەرەکەت بۆ هەموو جیهانەکان).

خوای گەورە سزای لەسەر هەڵگرتن و شمشێری پێـدان تـاوەکو بێنـە نـاو دیـنی ئیسلام، هەرکەس هاتە ناو ریز و شکۆداری شمشێر و پاشان ئیمان لە دڵیدا جێگیر دەکات وسەبر و ئارامی دەدەنێ.

وە هەرکەسیش لە شوێنی خۆی مایەوە ئەوا فەرمانی بە دووڕووی کردووە، ئەوا دڵخۆش دەبن بە کوفرەکانیان و نەفرەتیش لـە ئیمـان و بـاوەڕ دەکـەن، و پـەردە و

رووپۆشێك لەنێوان ئەوان و موسڵمانان دادەنرێت، جا كاتێـك مـردن خـوای گـەورە فیتنەو ئاشووبەكانی گۆڕییان لە چـارە دەنووسـێت بـۆ ئـەوەی بـە پرسـیار كـردن نهێنیەكانیان بۆ دەربهێنن:

﴿لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ﴾ (الأنفال: ٣٧).

واتە: (بۆ ئەوەی خوا كەسانی دەروون پیس و ناپاك لەكەسانی دەروون خـاوێن جیـا بكاتەوە).

جا ﴿يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الـدُّنْيَا وَفِـي الآخِـرَةِ وَيُـضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ﴾ (إبراهيم: ٢٧).

لەمەدا هەندێك جیاوازن، لەوانە عبـدالحق الأشـبيلي والقـرطبي دەڵـێن: پرسـیار كردن بۆ ئەو ئۆممەتە و ئۆممەتەكانی دیكەشە.

هەندێكیش وا دادەنێن كە لێپرسینـەوە تەنها بۆ ئـەو ئۆممەتەیـە لەوانـەی ئـەبو عومەر عبدالبّر دەڵێت: لە حەدیسێكی زەیـدی كـوڕی سـابت دەگێڕێتـەوە كـەوا پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (أنّ هذهِ الأمة تبتلى في قبورها).

واتە: (بێگومان ئەو ئوممەتە لە گۆڕەكەیدا تاقی دەكرێتـەوە). وە دەڵێـت لەوانەیـە ئەو ئوممەتە تایبەت بێت بەو لێپرسینەوەیە.

لـە راسـتیدا نـاڕەزایی دەردەبڕێـت لـە تایبـەتی كردنـی بـەو ئوممەتـە بـەو فەرموودەیـەی پێغەمبـەر(ﷺ):(أنّ هـذهِ الأمـة تبتلـى في قبورهـا). وە بـەو فەرموودەیـەی: (أوحـي إلـيّ انكـم تمتحنـون في قبـوركم). ئەمـەش ئاشـكرایە لـە تایبەتمەندی بەو ئوممەتە، وتیان: وتەی دوو فریـشتەكە بەڵگەیـە لەسـەر (مـا كُنـت تقول في هذا الرجل الذي بعثكم فيكم؟ فيقول المؤمن: أشهد أنه عبـدهُ وَرَسـولهُ) جـا ئەوە تایبەتە بـە پێغەمبـەر (ﷺ)، وە فەرموودەكـەی لـە حەدیـسێكی دیكـەدا هاتووە:

(إنكم بي تمتحنون، وعني تسألون) واتە: (ئێوە بە من تاقی دەکرێنەوە وە لەبارەی منیش پرسیارتان لیّ دەکرێت) [١٧٨].

هەندێکی دیکە دەڵێن: بەڵگە نییە لەسەر ئەوەی پرسیار کردن تایبەت بێت بەو ئوممەتە جگە لە ئوممەتکانی دیکە، جا فەرمودەی: (إن هذه الأمة) یان مەبەستی لێی هەموو گەلانی خەڵکە بەگشتی هەروەك خوای گەورە و میهرەبان دەفەرموێت: ﴿وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِي الآرْضِ وَلاَ طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلاَّ أُمَمٌ أَمْثَالُكُم﴾ (الانعام: ٣٨).

واتە: (هیچ زیندەوەرێك و گیانلەبەرێك نییە بەسەر زەویدا بڕوات و هیچ باڵندەیەك بە باڵەکانی بفڕێت و ئەوانیش ئوممەت و گەلێك نەبن لە ئێوە).

هەموو رەگەزێك لە رەگەزەکانی گیانلەبەران پێی دەوترێت: گەل یاخود ئۆممەت.

هەروەها هەواڵ پێدانی پێغەمبەر(ﷺ) لەبارەی وتەی دوو فریشتەکە: (ما هذا الرّجل الذي بعث فيكمْ؟) واتە: (ئەو پیاوە چی بوو کەوا لەناو ئێوەدا رەوانە کرابوو؟). ئەمەش هەواڵە بە ئۆممەتەکەی بەوەی لە گۆڕەکەیدا تاقی دەکرێتەوە، ئەوەی دەرەوە ئاشکراشە، خوای گەورە زاناترە، کەوا هەموو پێغەمبەرێك وابوون لەگەل ئۆممەتەکەی، ئەوان لەپاش پرسیار کردنیان لە گۆڕەکەیاندا سزا دەدرێن.

***

(١٧٨) مسند أحمد: ٦/١٤٠

ئایا منداڵان لە گۆڕەکانیاندا تاقی دەکرێنەوە؟

خەڵکی لەمەدا لەسەر دوو وتە جیاوازن

بیانووی ئەوانەی دەڵێن: ئەوان پرسیارییان لێ دەکرێت، کەوا نوێژ لەسەریان بڕیار دەدرێت وە پاڕانەوە بۆیان وە خوای گەورە لەسزا و فیتنەی گۆڕ دەیانپارێزێت[179]، هەروەك مالیك لە (موطأ) باس دەکات و لە ئەبی هورەیرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە: کەوا پێغەمبەر(ﷺ) نوێژی لەسەر جەنازەی منداڵێك کرد گوێی لە دوعاکەی بوو دەیفەرموو: (اللّهم قه عذاب القبر). واتە: (خودایە لە سزای قەبر بیپارێزە).

بیانوو دەهێننەوە بەوەی عەلی کوڕی مەعبەد ریوایەتی کردووە، لە عائیشەوە ﷺ کەوا جەنازەی منداڵێکی بەلایدا تێپەڕی، دەستی بە گریان کرد، پێیان وت: ئەی دایکی ئیمانداران چی دەتگرێنێت؟ عائیشە فەرمووی: بۆ ئەو منداڵە دەگیریم بۆی بەزەیی و شەفەقەت بێت لەسەری لە گۆڕە وشارکردنی.

وە بەڵگە دەهێننەوە بەوەی هناد کوڕی السّری ریوایەتی کردووە و دەڵێت ئەبو معاویە بۆمانی گێڕایەوە، لە یەحیی کوڕی سەید کوڕی موسەیب، ئەویش لە ئەبو هورەیرەوە ﷺ وتی: لەسەر منداڵێك کە تازە لەدایك بوو نوێژی دەکرد کە هەرگیز تاوانی نەکردووە دەیفەرموو: خودایە رزگاری کە لە سزای گۆڕ[180].

دەڵێن: خوای پاك و بێگەرد عەقڵ و مەعریفەیان بۆ تەواو دەکات بۆ ئەوەی جێگای خۆیان بزانن، وە وەڵامەکەش وەرگرن کاتێك پرسیارییان لە بارەیەوە لێ دەکرێت.

---

(١٧٩) الموطأ: ٢٢٨/١

(١٨٠) تاريخ بغداد: ٣٧٤/١١

دەڵێن: لەراستیدا بەڵگە لەسەر ئەو حەدیسانە زۆرە کەوا ئەوان لە رۆژی دواییدا تاقی دەکرێنەوە، وە ئەشعەری لە بارەی ئەهلی سوننە و حەدیسدا قسە دەکات، ئەگەر لە دوا رۆژدا تاقی بکرێنەوە ئەوا هیچ شتێك قەدەغەیان ناکات لە گۆڕەکانیاندا تاقی بکرێنەوە.

هەندێکی دیکە دەڵێن: پرسیار کردن بەڵکو بۆ ئەو کەسەیە هۆش و فامی هەبێت بە پێغەمبەر و نێردراو، پرسیاریش دەکرێت لەو کەسەی ئایا باوەڕی بە پێغەمبەر و گوێڕایەڵی و ملکەچی بۆی هەیە یاخود نا؟

جا دەڵێن: بۆ ئەوە: چی دەڵێی لەبارەی ئەو پیاوەی لە ناوتاندا بوو؟ جا منداڵێك ئەم شتانە لێك جیا ناکاتەوە، چۆن پێی دەڵێن: چی دەڵێی لەبارەی ئەو پیاوەی لەناوتاندا بوو؟ ئەگەر چی عەقل و تێگەیشتنەکەشی لەناو گۆڕدا بۆ بگێڕدرێتەوە، بۆیە پرسیارێکی لێ ناکرێت لەکاتێکدا زانست و زانیاری لەبارەیەوە نەبێت، ئەو پرسیارەش هیچ سوودی نییە، و ئەمەش بە پێچەوانەی تاقیکردنەوەکانیانن لە رۆژی دواییدا، چونکە خودای گەورە پێغەمبەرێکیان بۆ رەوانە دەکات و فەرمانیان پێ دەکات گوێڕایەڵی بن و عەقڵ و ژیریشیان لەگەڵدا بێت، جا هەرکەسێك گوێڕایەڵی کرد رزگاری دەبێت، و هەرکەسێکیش سەرپێچی فەرمانەکانی کرد دەخرێتە ناو ئاگر.

بەڵام حەدیسەکەی ئەبو هورەیرە ﵁ مەبەستی نییە بە سزادانی گۆڕ، کە تێیدا منداڵێك سزا بدرێت لەسەر ئەوەی ملکەچ نەبووە و تاوانێکی ئەنجام داوە، چونکە خوای گەورە هیچ کەسێك سزا نادات بەبێ کردنی تاوان، بەڵکو سزای گۆڕ مەبەستەکەی: ئەو ئێش و ئازارەی کە مردوو بەهۆی کەسی تر تووشی دەبێت، نەك سزادانی لەسەر کارێك کە نەیکردووە، وەك ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەر(ﷺ): (إن الميتَ ليعذب ببكاء أهله عليهِ). واتە: (بێگومان مردو لەسەر ئەو گریان و لاواندنەوەی کەس و کارەکەی بۆی دەکەن سزا دەدرێت).

واته لەناوگۆڕدا تووشی ناخۆشی و ئەزیەت و ئازار دەبێت، نەك بەوەی بە تاوانی کەسێکی زیندوو سزا بدرێت: ﴿وَلاَ تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ (الانعام: ١٦٤) [١٨١].
واتە: (هیچ کەسێك باری گرانی تاوانی کەسی تـر هـەڵناگرێت). پێغەمبـەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (السفر قطعةٌ من العذاب) [١٨٢].

واتە: (سەفەر کردن پارچەیەکە لە سزا و ئازار). جا ئێش و ئـازار گـشتگیرە لـە سزادان، و گومانی تیا نیەکەوا لـەناو گـۆڕدا ئـێش و ئـازار وحەسـرەت و خـەم و خەفەت هەیە و لەوانیە کاریگەری لەسەر منداڵیشدا هەبێت، جا ئەزیەتی وئـازاری پێ دەخوات، بۆیە دەبێت نوێژی لەسەر بکرێت و لەخوا بپارێنەوە کـەوا لـە سـزای گۆڕ رزگاری بکات، خوای گەورەش لە هەموو کەس زانا ترە.

***

ئەمەش ئاخاوتنێکە:
ئایا سزای گۆڕ هەمیشەیە و بەردەوامە یاخود پچڕ پچڕە؟

وەڵامەکەی دوو جۆرە:

جۆری یەکەم: جۆری بەردەوامـە جگـە لـەوەی لـە هەنـدێ حەدیـسەکاندا هاتووە لەنێوان هەردوو نەفخەکەدا سزاکەیان لەسەر سووك دەبێت، ئەو کاتە کە لە گۆڕەکانیاندا هەڵدەستنەوە و دەڵێن:﴿يَا وَيْلَنَا مَن بَعَثَنَا مِن مَّرْقَدِنَا هَذَا﴾(يس: ٥٢).
واتە: (ئەی هاوار ئەوە کێ ئێمەی زیندوو کردووە؟ کێ ئێمەی لە شوێنی راکـشانمان لە گۆڕەکانمان دەرهێنا؟).

([١٨١]) مصنف عبدالرزاق: (٦٦٧٥)، مسلم (٩٣٢).
([١٨٢]) مسلم: (١٩٢٧).

بەڵگەش لەسەر بەردەوامیەکەی خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوّاً وَعَشِيّاً﴾ (غافر: ٤٦).

واتە: (ئاگری دۆزەخە، بەیانیان و ئێواران نیشانیان دەدرێت، یاخود پیایاندا دەچزێنرێت).

هەورەها بەڵگەشە لەسەری کەوا پێشتر لە حەدیسێکی سەمرە کە بوخاری ریوایەتی کردووە لە خەونەکەی پێغەمبەر(ﷺ) کەتێیدا هاتووە: (فهو يفعل به ذلك إلى يوم القيامة). واتە: (جا ئەم کارە دووبارە دەبێتەوە تاوەکو رۆژی قیامەت).

لە حەدیسی ئیبنو عەبباس لە چیرۆکی دوو گەڵا دارخورماکە: (لعله يخفف عنهما مالم تيبسا). واتە: (لەوانەی سزاکەیان لەسەر سووك ببێت تاوەکو دوو گەڵاکە وشك دەبنەوە).

جا سووك بوونی سزاکان پەیوەستە بە تەڕی دوو گەڵا دارخورماکە.

لە حەدیسێکی الربیع کوڕی أنس گێڕایتیەوە لە ئەبی العالیە ئەویش لەئەبی هورەیرە: (ثم أتى على قوم ترضخ رؤوسهم بالصخرة كلما رضخت عادت لايفتر عنهم من ذلك شئ). واتە: (پاشان گەیشتنە لای قەومێك سەریان بەبەرد پان دەکردەوە، هەر کاتێك کەللە سەریان دوو لەت دەبوو وەکو خۆی لێ دەهاتەوە هیچ کاتێك ئەم کارەیان لەسەر سوك نەدەبوو).

وە لە حەدیسی البَّراء کوری عازب لە چیرۆکی کافردا: (ثم يفتح له باب إلى النّار فينظر الى مقعده فيها حتى تقوم الساعة) ئیمامی ئەحمەد ریوایەتی کردووە. واتە: (پاشان لە گۆڕەکەیدا دەرگایەکی لە ئاگر بۆ دەکرێتەوە تەماشای جێگای خۆی دەکات لە ناو گۆڕەکەداهەتا قیامەت هەڵدەستێ).

لە ریوایەتێکی دیکەدا: (ثم يخرق لة خرقاً إلى النار فيأتيهِ من غمها ودخانها إلى يوم القيامة).

واتە: (پاشان کونێك یاخود دەلاقەیەکی لە گۆڕەکەیدا لەلای ئاگر بۆ دەکرێتەوە جا لەوێوە لە خەم و خەفەت و دوکەڵەکەی بۆ دێت تاکو رۆژی قیامەت).

جۆری دووەم: بۆ ماوەیەکە پاشان دەپچڕێت، ئەمەش سزای هەندێك یاخی بوون و سەرپێچیە کەواتاوانەکانیان سووکە و جا بە گوێرەی تاوانەکەی سزا دەدرێت، پاشان لەسەری سووك دەکرێت هەروەك بۆ ماوەیەك لەئاگردا سزا دەدرێت، پاشان سزاکەی لەسەر لادەچێت.

لە راستیدا سزا لەسەری پچڕ پچڕ دەبێت بە پاڕانەوە یاخود بە خێر و سەدەقە یاخود بە تەوبە کردن یاخود بە پادداشتی حەجکردن، یاخود خوێندنی قورئان لەلایەن هەندێك لە خزمانی پێی دەگات، یاخود ئەوانەی لەسەر دونیا شەفاعەت بۆ مردووەکانیان دەکەن، جا بەهۆی شەفاعەتەکانیان سزا لەسەریان لادەچێت.

بەڵام ئەو شەفاعەتە دەبێت بە ئیزن و مۆڵەتی خوای گەورە و میهرەبان بێت، هەر خوایە مۆڵەت بەو کەسە دەدات شەفاعەت بکات جا ئەوەی بیەوێت شەفاعەت کە دەبێتە بەزەیی خوای گەورە لێی خۆش دەبێت، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ﴾ (البقرە: ٢٥٥).

واتە: (کێیە ئەوەی دەتوانێت تکا بکا لەلای ئەو بەبێ مۆڵەتی خۆی).

هەروەها دەفەرمووێت: ﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى﴾ (الانبياء : ٢٨).

واتە: (فریشەکانیش تکا کار نابن تەنها بۆ کەسانە نەبێت خوا پێی رازییە).

﴿مَا مِن شَفِيعٍ إِلاَّ مِن بَعْدِ إِذْنِهِ﴾ (یونس: ٣).

واتە: (هیچ کەس نییە شەفاعەت خواز و تکا کاربێت، مەگەر دوای مۆڵەتی ئەو زاتە).

﴿وَلَا تَنفَعُ الشَّفَاعَةُ عِندَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ﴾ (سبأ: ٢٣).

واتە: (هیچ تکایەکیش سوودی نییە لای خوا مەگەر بۆ کەسێك خوا مۆڵەتی بدات).

﴿قُل لِّلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعاً لَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ (الزمر: ٤٤).

واته: (ئينجا پێیان بڵێ: تکاکار و تکا وەرگرتن و تکاکردن، هەر هەموو بەدەست خوایە، هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدایە هەر ئەو خاوەنیانە).

ئیبن ئەبی ئەلدونیا باس دەکات و دەڵێت: محەمەد کوڕی موسی الصائغ بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە عەبدوڵڵای کوڕی نافیع وتی: پیاوێك لە خەڵکی مەدینە مرد، لە خەودا بینی ئەو پیاوێکە وەك ئەوەی لە ئەهلی ئاگر بچێت، زۆر پێی دڵگیر بوو، پاشان دوای کاتژمێرێك یاخود چەند چرکەیەك بینی هەروەك لە پیاوێکی ئەهلی بەهەشت بچێت وابوو، جا پێی وت: ئەی نەمووت: تۆ لە ئەهلی ئاگری؟ وتی: لە راستیدا وابووم بەلاَم لەکاتی بە خاك سپاردنم پیاوێکی چاکەخواز و بە تەقوا لەگەڵماندا بوو، جا شەفاعەتی بۆ چل کەس لە دراوسێکانی کرد من یەکێك بووم لەوانە.

عەمرو کوڕی جەریر دەڵێت: ئەگەر بەندەیەك دوعای بۆ برا مردووەکەی بکات فریشتەیەك دەچێتە لای گۆڕەکەی دەڵێت: ئەی خاوەنی ئەو گۆڕە غەریبە، ئەمە دیاری و بەخششی برایەکە بۆ تۆ[١٨٣].

بەشار کوڕی غالب دەڵێت: لە خەومدا رابعەم بینی، زۆر دوعا و پاڕانەوەم بۆ دەکرد، پێی وتم: ئەی بەشاری کوڕی غالب، دیاری و خەلاَتەکانت چین چین و قات قات لە نوور و رووناکی بۆ لای ئێمە دێت، وتم: ئەوە چۆن دەبێت؟ وتی: ئاوا دوعا و پاڕانەوەی زیندووەکانە بۆ مردووەکان ئەگەر بۆیان پاڕانەوە دوعا راگیراو دەبێت، جا پێی دەڵێن: ئەوە دیاری و خەلاَتی فلاَنە کەس بۆ تۆ[١٨٤].

إبن أبي الدنيا دەڵێت: ئەبو عوبەیدی کوڕی بوحەیر بۆ منی گێڕایەوە وتی: یەکێك لە سەحابەکان بۆ منی گێڕایەوە وتی: لە دوای مردنی برایەکم لە خەودا

---

(١٨٣) شرح الصدور: ٣٩٦

(١٨٤) شرح الصدور: ١٩٧

بینی، پێم وت: ئایا تکا و پاڕانەوەی زیندووەکان پێتان دەگات؟ وتی سوێند بە خوا وەکو نوور و رووناکی دەشەکێتەوە پاشان لە بەری دەکات[185].

* * *

رۆحەکان لە نێوان مردن تاکو رۆژی قیامەت لەکوێ جێگیر دەبن؟

١. ئایا لە ئاسماندان یاخود لە زەویدان؟
٢. ئایا لە بەهەشتدان یاخود نا؟
٣. ئایامالئاوایی لە لاشەکان جگە لە لاشەکانی کەوا تێی دابوو دەکات؟
٤. ئایا نیعمەت و خۆشی وئەزیەت و ئازار دەبینێت لە ناویدا؟

ئەمە مەسەلەیەکی گەورەیە و خەڵکی قسەی تێدا دەکات، و تێیدا ناکۆك و جیاوازن، هەندێك دەڵێن: رۆحی ئیمانداران لە بەهەشتدا لەلای زاتی خوا شەهیدەکان بن یاخود جگە لە شەهیدەکان ئەگەر هاتوو لەلای بەهەشت بەند کرابن بەهۆی تاوانێکی گەورە یاخود قەرزاری، بەهۆی لێخۆشبوون لەوان بەخوای خۆیان دەگەن و بۆیان بەزەیی دەبێت، ئەمەش مەزهەبی ئەبو هورەیرەو عەبدوڵلای کوڕی عومەرە رضي الله عنهم.

ئیمامی ئەحمەد و لە ریوایەتی کوڕەکەی عەبدوڵلا دەڵێت: رۆحی کافرەکان لە ئاگردان و رۆحی ئیماندارانیش لە بەهەشتدان.

ئەبو عەبدوڵلای کوڕی مندە دەڵێت: هەندێك لە سەحابە و تابعین دەڵێن: رۆحی ئیمانداران لەلای زاتی خودایە (عزو جل) لەسەر ئەمەش زیاتریان نەوتووە، وتی: لە کۆمەڵێك لە سەحابە و تابعین (شوێنکەوتووان) و ریوایەتیان کردووە کەوا رۆحی

(١٨٥) سەرچاوەی پێشوو: ٣٩٦

ئیمانداران لـه حـەوزی کەوسـەرە، و ڕۆحـی کافرەکـانیش لـە بەرهووتـە، بیرێکـە لەحەزرەمەوت.

سەفوانی کوڕی عەمرو دەڵێت: پرسیارم کـرد لـە عـامر کـوڕی عەبـدوڵڵا ابـا الیمان: ئایا ڕۆحی ئیمانداران کۆ دەبنەوە؟ وتی بەڵکو زەویە کەوا دەڵێـت: خـوای دەفەرموویت: ﴿وَلَقَـدْ كَتَبْنَـا فِـي الزَّبُـورِ مِـن بَعْـدِ الـذِّكْرِ أَنَّ الأَرْضَ يَرِثُهَـا عِبَـادِيَ الصَّالِحُونَ﴾ (الانبياء: ١٠٥)

واتە: (سوێند بەخوا بەڕاستی ئێمە لەکتێبی زەبووردا دوای تـەوڕات بڕیارمانـداوە کە بێگومان بەندە شیاو و چاکەکانم دەبنە خاوەنی زەوی) وتی: ئەو زەوییەیە کەوا ڕۆحی ئیمانداران تێیدا کۆدەبنەوە تاوەکو ڕۆژی زیندووبوونەوە.

دەڵێن: ئەو زەوییە یەکە خوای گەورە ئیمادارەکان لە دونیادا دەکاتە خـاوەنی، وە کەعب دەڵێت: ڕۆحی ئیمانـداران لـە (علـيين) لـە هـەرە بەرزەکانـە لـە ئاسمـانی حەوتـەم، وە ڕۆحـی کافرەکـانیش لـە (سـجين) لـەزەوی حەوتـەم لـە ژێـر ولاتـی شەیتانەکان.

هەنـدێکی دیکـە دەڵـێن: ڕۆحـی ئیمانـداران لـە بـیری زەمزەمـە، و ڕۆحـی کافرەکانیش لە بیری بەرهوتە.

سەلمانی فارسی دەڵێت: ڕۆحی ئیمانداران لە بەرزەخـدا لەسـەر زەوی دەڕوات بـۆ هەرشوێنێك بیەوێت، و ڕۆحی کافرەکانیش لە (سجين)ـە، لە وتەیەکی دیکەیـدا: ڕۆحی ئیماندار بەسەر زەویدا دەڕوات بۆ هەر شوێنێك بیەوێت.

هەندێکی دیکە دەڵێن: ڕۆحی ئیمانداران لەلای دەستەڕاستی ئادەمـە، و ڕۆحـی کافرەکانیش لەلای دەستە چەپیەتی. هەندێکی دیکـە، لەوانـە إبـن حـزم دەڵێـت: جێگیر دەبێت پێش دروستکردنی لاشەکەی.

دەڵێت: لە بارەی ڕۆحەکان دەڵێن جێگیر دەبێت ئەمەش خوای گـەورە عزوجـل وە پێغەمبەرەکەی(ﷺ) دەفەرموون کە سەرپێـچیان ناکـەین، ئەمـەش بەڵگـە و

سەلماندنێکی روون و ئاشکرایە، خودای عز وجل دەفەرموێت: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى شَهِدْنَا أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾ (الاعراف: ١٧٢).

واتە: (یادی ئەوکاتەش بکەرەوە کە پەروەردگارتت پشتا و پشتی نەوەی ئادەمی کۆکردەوە لە جیهانی پەنهانو شاراوەدا پەیمانی لێ وەرگرتن، کردنی بە شایەت بەسەرخۆیانەوە و پێی فەرموون: ئایا من پەروەردگاری ئێوە نیم؟؟ هەموویان وتیان: ئابێت تۆ خوای ئێمە نەبیت، بەڵێ شایەتیمان داوە کە تۆ پەروەردگارمانیت، ئەمەش بۆ ئەوەی نەوەکو لە رۆژی قیامەدا بڵێت: بەراستی ئێمە لەوە بێئاگابوون!!).

هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلآئِكَةِ اسْجُدُواْ لآدَمَ فَسَجَدُواْ إِلاَّ إِبْلِيسَ لَمْ يَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ﴾ (الاعراف: ١١).

واتە: (سوێند بە خوا بەراستی ئێمە باوەگەورەی ئێمەمان دروستکرد و نەخش و نیگاری روالەت و روخساری ئێوەمان کێشا، پاشان وتمان بە فریشتەکان ئادەی سوژدە بەرن بۆ ئادەم).

راستە کەواخوای گەورە رۆحەکانی بە دەستە کۆمەڵ دروستکردووە.

هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (إن الأرواح جنود مجندة مما تعارف منها ائتلف وماتناكرمنها اختلف).

واتە: (رۆحەکان وەك سەربازی بە کۆمەڵ وان ئەوەی یەکتریان ناسی هۆگری دەبێت، و ئەوەی رقیشییان لێبێت لێی جیا دەبنەوە).

خوای گەورە بەڵێن و شایەدی لێ وەرگرتن بە خوایەتی بەر لەوەی فەرمان بە فریشتەکان بکات سووژدە بەرن بۆ ئادەم ئەوی دروستکرد بە شێوەیەکی نەفس و نیگار و روالەت و ئاقڵمەند.

پێش ئەوەی بچیتە لاشەکان، لاشەکانیش لەو ڕۆژەدا خۆڵ و ئاوبوون، پاشان چۆنی ویست ئاوا جێگیری کرد، ئەویش ئەو بەرزەخەیە کەوا ڕۆحەکان لەکاتی مردندا بۆ لای دەگەڕێتەوە، بەڵام هێشتاش کۆمەڵ بە کۆمەڵ ڕۆحەکان دەنێرێت و فووی دەکات بەو لاشانەی لە مەنی دایك دەبن کەوا دەڵێت: لە ڕاستیدا ڕۆحەکان لاشەکان هەڵییان دەگرێت بۆ ئەو مەبەستەی یەکتر بناسن و یاخود ڕقیان لە یەکتر بێت، و ئەم ڕۆحەش زانیار و لێزانە لە جیاکردنەوەیان جا خوای گەورە لە دونیا تاقیان دەکاتەوە هەروەك بیەوێت، پاشان دەیانمرێنێت، ئینجا دەگەڕێتەوە بۆ جیهانی بەرزەخ کەوا پێغەمبەر(ﷺ) لەشەوڕەوکەیدا لەلا ئاسمانی دونیادا ڕۆحی شادمان و خۆشگوزەرانەکانی لەلای دەستەڕاستی ئادەم بینی، و ڕۆحی خاوەن تاوانەکانیشی لەلای دەستە چەپی بینی، وە ڕۆحی پێغەمبەران و شەهیدەکانیش لەبەهەشتدان.

إبن حزم دەڵێت: ئەمەش قەوڵی هەموو ئەهلی ئیسلامە دەڵێت: ئەمەش فەرموودەی خوای گەورە و میهرەبانە: ﴿فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ * وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ *وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ* أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ* فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ * ثُلَّةٌ مِّنَ الأَوَّلِينَ * وَقَلِيلٌ مِّنَ الْآخِرِينَ﴾(الواقعە:٨-١٤).

واتە: (دەستەی ڕاستییان دەردەکەون، جا چووزانی ئەوانە لە چ خۆشیەکدان،

هەروەها دەستەی چەپ و لار و دێرەکانیشن ئای ئەو شوومانە لە چ سەرگەردانیەکدان؟!، دەستەی سێهەم پێشکەوتووەکانن، ئەوانەن کە پێشکەوتوون لە بەدەستهێنانی ڕەزامەندی خوادا، ئا ئەوانە نزیك کراوەی بارەگای پەروەدگاریانن، لە باخەکانی بەهەشتی پڕ لە ناز و نیعمەتدان، دەستەیەکی زۆریان لەوانەن کە زووچوون بە دەم بانگەوازی خواوە، دەستەیەکی کەمیش لەوانەن کە دواتر بە شوێن ئەواندا ڕێبازی ئیمانیان گرتەبەر).

هەروەها دەفەرموویت: ﴿فَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ * فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ﴾ (الواقعە: ٨٨-٨٩).

واتە: (جا ئەگەر ئەو کەسەی کە لەسەرەمەرگدایە لە نزیکان و خۆشەویستانی ئێمە بێت، ئەوە ئیتر خۆش و کامەرانی و ئاسوودەییە بەهەشتی پڕ لە ناز و نیعمەت چاوەڕێیەتی).

هێشتا رۆحەکان لەوێ دەبن تاوەکو ژمارەی رۆحەکان هەمووی تەواو دەبێت بە فووکردنی لەلاشەکاندا، پاشان دەگەڕێندرێنەوە بۆ بەرزەخ، جا قیامەت هەڵدەستێت، پاشان خوای گەورە دووبارە رۆحەکان دەگەڕێنێتەوە بۆ لاشەکانی، ئەمەش ژیانی دووەمە، بوونەوەرەکان لێپرسینەوەیان لەگەڵدا دەکرێت، تیپێك لە بەهەشتدا دەبن و تیپێکیش لە دۆزەخدا دەبێت، بە نەمری تێیدا دەمێنێنەوە(١٨٦).

ئەبو عومەر کوڕی عەبدولبەڕ دەڵێت: رۆحی شەهیدەکان لە بەهەشتدان، و رۆحی ئیماندارنیش لەسەر گۆڕەپانی گۆڕەکانیانن.

ابن المبارك دەڵێت: ابن جریج بۆی گێڕاوەتەوە، ئەویش لە مجاهد، ئەو لە بەهەشتدا نییە، بەڵکو لە بەروبوومەکەی دەخۆن و بۆنە خۆشەکەی بۆن دەکەن.

معاویە کوڕی صالح دەڵێت: سەعید کوڕی سویر گێڕایەوە: کەوا پرسیاری کرد لە ابن شهاب لە بارەی رۆحی ئیمانداران، فەرموی: پێیان راگەیاندووم کەوا رۆحی شەهیدەکان وەك باڵندەیەکی سەوز وایە بە عەرش هەڵواسراوە، هاتووچۆ دەکات بەناو باخەکانی بەهەشت، هەموو رۆژێ زاتی خواکەی دێتە لای و سەلامی لێ دەکات(١٨٧).

ابو عمر کوڕی عبدالبرّ دەڵێت: لە شەرحێکی حەدیسی ابن عمردا هاتووە: ئەگەر یەکێك لە ئێوە مرد هەموو بەیانییان و ئێواران جێگاکەی پێ نیشان دەدرێت،

---

(١٨٦) الفصل في الملل: ٢/٧٠

(١٨٧) شرح الصدور: ٣٠٤

ئەگەر لە ئەهلی بەهەشت بێت ئەوا لە ئـەهلی بەهـەشتی پـێ نیـشان دەدرێـت، وە ئەگەر لە ئەهلی ئاگریش بێت پێی دەڵێن: ئەوە جێگاکەی تۆیە تاوەکو خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەت زیندووت دەکاتەوە، وتی: بێگومان بۆی دەردەکەوێت لە چـوونی بۆ ڕۆحەکان لەناو گۆڕدا، ئەمەش ڕاسترە لە وەی ڕۆحـەکان بـۆ لای دەچـن، خـوای گەورەش زاناترە، چونکە حەدیسـەکان بەم شێوەیە جوانتر هاتووە.

دەڵێت: ماناکەی لەلای منە نە ڕۆحەکە لەسەر دەوروپشتی گۆڕەکەی دەبێت، نە خووی پێوە دەگرێت و نەلێشی جیا دەبێتەوە، هەروەك مالك رحمه الله دەڵێـت: پێمـان ڕاگەیاندراوە کەوا ڕۆحەکان پشوو دەدەن هەر چۆنییان بووێت.

وتی: مجاهد دەگێڕێتەوە و دەڵێت: ڕۆحەکان لەسەر گۆڕەپان و دەوروپشتی گۆڕەکانت بۆ ماوەی حەوت لە ڕۆژی بەخاك سپاردنی مردووەکە لێی جیا نابێتـەوە وە خـوای گەورەش زاناترە.

تیپێك دەڵێت: ڕۆحەکە لەپاش مردندا جێگیر دەبێـت و دەچێتە لاشـەیەك کـە گونجاو بێت لەگەڵ ڕەوشت و سیفەتەکەی کـەوا لـە ژیـانی دونیـای هـەیبووە، جـا هەموو ڕۆحێك دەچێتە لاشەی گیانلەبەرێك کە پێکهاتە بێت لەگـەڵ ئـەو ڕۆحانـە، جا دڵ و دەروونی دڕندە دەچێت بـۆ لاشـەی گیانلەبـەرە دڕنـدەکان، ڕۆحـە سـەگ ناساکان دەچـێتە لاشـەی سـەگەکان، و ڕۆحـە بـێ تاوانـەکانیش دەچـێتە لاشـەی گیانلەبەرە ماڵیەکان و بێ زیانەکان، و ڕۆحە سوك و ڕیسوا و نزمەکانیش دەچـێتە لاشەی مار و مێر و جرِ و جانەوەرەکان، ئەمـەش وتەی ئەو کەسانەی کە ئینکـاری ڕۆژی زیندووبوونەوە دەکەن، ئەمـەش وتـەیەکە لە دەرەوەی وتەکانی ئەهلی ئیسلام.

❊❊❊

كێیه وتوویەتی: رۆح لە بەهەشتدایە

جـا ئـەوەی دەڵێـت: رۆحـەكان لـە بەهەشـتدایە، بیـانوو دەهێنێتـەوە بـەو فەرموودەیەی خوای گـەورە:﴿فَأَمَّـا إِن كَـانَ مِـنَ الْمُقَـرَّبِينَ ۞ فَـرَوْحٌ وَرَيْحَـانٌ وَجَنَّـةُ نَعِيمٍ﴾(الواقعه:٨٨-٨٩).

واتە: (جا ئەگەر ئەو كەسەی كە لەسەرەمەرگدایە لە نزیكان و خۆشەویستانی ئێمە بێت، ئەوە ئیتر خۆش و كامەرانی و ئاسوودەییە بەهەشتی پڕ لـە نـاز و نیعمـەت چاوەڕێیەتی).

ئەمـەش خـوای پـاك و بێگـەرد و باسـی كـردووە لەوكاتـەی رۆح لـە لاشـە دەردەچێت. رۆحەكانیش دابەش كراوە بۆ سێ بەش:

(الْمُقَرَّبِينَ) راگەیاندراوە كە ئەو رۆحە لە بەهەشتی پڕ لە ناز و نیعمەتە.

(وأصحاب اليمين) بە ئیسلام حوكمی لەسەر دراوە كەوا ئەو رۆحە سەلامەتی لـە سزادان بۆ زامن و دەستەبەركراوە.

(ومكذبة ضالة) راگەیاندراوە كە ئـەو رۆحـە لـە خـوارەوەی ئـاگردا و دەگاتـە دۆزەخ، دەڵێن: ئەمەش یەكسەر لە دوای جیابوونەوی رۆح لـە لاشـە روودەدات، و خوای گەورە لە یەكەم سوڕەتدا باسی حاڵی ئەوانـە دەكـات لـە رۆژی قیامەتـدا و باسی بارودۆخیان دەكات لە پاش مردن و پاش زیندووبوونەوە، بیانوو دەهێننـەوە بەو فەرموودەیە: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۞ ارْجِعِي إِلَـى رَبِّـكِ رَاضِـيَةً مَّرْضِـيَّةً ۞ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ۞ وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ (الفجر: ٢٧-٣٠).

واتە: (شایانی باسە بە ئیمانداری سەرفراز لە سەرەمەرگدا دەوترێت، ئەی خـاوەنی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی ئەی ئادەمیزای ژیر و هۆشمەند كە لە تەمەنی كۆتـایی دونیـادا پـەروەردگارت ناسـی و بـە جـوانی دەتپەرسـت، بگـەڕێرەوە بـۆ لای

پەروەردگارت کە تۆ لەو رازیت و ئەویش لە تۆ رازییە، دەبچۆرە ریزی بەندە چاکە نازدار و بەرێزەکانمەوە، بچۆرە بەهەشتە خۆشە رازاوەکەمەوە).

یەکێکی دیکە لەسەحابە شوێنکەوتوان: لەوبارەیەوە دەڵێت، لە کاتی دەرچوونیەتی لە دونیادا، فریشتە لەوەوە مژدەی پێ دەدات، و ئەم وتەیەش بە دوور ناخاتەوە کە دەڵێت: دەوترێت لە دوارۆژدا بۆی هەیە، وە دوترێت: لەکاتی مردن و لە کاتی زیندووبوونەوەدا بۆی هەیە وە ئەمەش لە مژدە پێدانەکانە کەوا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ﴾ (فصلت: ٣٠).
واتە: (ئەوانەی بەراستی وتیان: پەروەردگارمان (الله)یە لەوەودوا بەردەوام پابەندی ئەو رێبازە راستەبوون، ئەوە لەسەرەمەرگدا دەستە دەستە فریشتە دادەبەزن بۆ لایان، پێیان دەڵێن: هیچ ترس و بیمێکتان نەبێت لە داهاتوو، هیچ غەم و پەژارەیەکتان نەبێت بۆ رابردوو، مژدەتان لێ بێت بەو بەهەشتەی کە کاتی خۆی بەڵێنتان پێ دەدرا).

ئەو دابەزینەش دەبێت لە کاتی مردن بێت، و دەبێت لە ناو گۆڕدا بێت، دەبێت لەکاتی زیندوو بوونەوە بێت، یەکەم موژدەی رۆژی کۆتاییە لەکاتی مردندا.
وە لە حەدیسێکی البرّاء کوڕی عازب باسکراوە کەوا فریشتەکە دەڵێت: بە رۆحەکە دەوترێت لەکاتی گیانکێشاندا، مژدەت لێبێت لە تۆ رۆح و رەیحان، ئەمەش لە رەیحانی بەهەشتە.

لە (الموطأ) بەڵگە دەهێننەوە بەوەی مالیك ریوایەتی کردووە، ئیبن شەهاب دەگێڕێتەوە ئەویش لە عەبدولرەحمان کوڕی کەعب کوڕی مالیك، کە باوکی کەعبی کوڕی مالیك دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (إنما نسمة المؤمن طائر يتعلق في الشجر الجنّة حتى يرجعه الله إلى جسده يوم يبعثه) [188].

---

[188] الموطأ:(١/ ٢٤٠).

واتە: (لە راستیدا رۆحی ئیماندار باڵندەیەکە لە بەروبوومی درەختی بەهەشت دەخوات تاوەکو خوای گەورە رۆژی زیندووبوونەوەی رۆحەکەی دەگەڕێنێتەوە بۆ لاشەکەی).

ئەبو عومەر لە ریوایەتی مالیکدا دەگێڕێتەوە و دەڵێت: ئەو ئاگادارکردنەوە و لێکدانەوەیەکە کەوا زەهری گوێی لێ بوو لەو حەدیسە لە عەبدولرەحمان کوڕی کەعب کوڕی مالیك، هەروەها یونس ریوایەتی کردووە لە زەهری دەڵێت: گوێم لە عەبدولرەحمان کوڕی کەعب کوڕی مالیك بوو لە باوکی دەگێڕێتەوە، هەروەها ئەوزاعیش ریوایەتی کردووە لە زەهری کە دەڵێت عەبدولرەحمان کوڕی کەعب بۆ منی گێڕاوەتەوە.

محەمەد کوڕی یەحیا (الذهلي) ئەم حەدیسەی بەرزکردۆتەوە بەوەی کەوا شەهیب کوڕی ئەبی حەمزە، محەمەد کوڕی برای زەهری وە صالح کوڕی کیسان لە زەهری ریوایەتیان کردووە، ئەویش لە عەبدولرەحمان کوڕی عەبدوللا کوڕی کەعب کوڕی مالیك، ئەویش لە کەعبی باپیرەی، لێرەدا پچڕاوە.

ئەبو عومەر دەڵێت: مالیك و یونس کوڕی یەزید وە ئەوزاعی و حارس کوڕی فوزەیل رێککەوتوون ریوایەت کردنی ئەو حەدیسە کەوا لە زەهرییەوە گێڕاوەتەوە ئەویش لە عەبدولرەحمان کوڕی کەعب کوڕی مالیك، ئەویش لە باوکییەوە وە ترمزی و جگە لە ئەویش بە راستییان داناوە [١٨٩].

ئەبو عومەر دەڵێت: بەڵام فەرموودەی (نسمة المؤمن)، (نسمة) بە مانای رۆح دێت کەوا هەمان حەدیسی پێغەمبەر(ﷺ) بەڵگەیە لەسەری، تاوەکو رۆژی زیندووبوونەوەی خوای گەورە رۆحەکەی دەگەڕێنێتەوە بۆ لاشەکەی، وە دەڵێت: (نسمە) رۆح و دەروون و لاشەیە، بنچینەی ئەو وتەیەش (النسمة) هەر خۆی ئادەمیزادەکەیە، وە دەڵێت لەوانەیە بەرۆح بڵێن (نسمة).

---

(١٨٩) سنن الترمذي: (١٦٤١).

-خوای گەورەش زاناترە- چونکە ژیانی ئادەمیزدا بە رۆحەکەوەیە، ئەگەر لێی جیا بووەوە نامێنێت یاخود دەبێتە نەبوون، بەڵگەش لەسەر نسمەی ئادەمیزدا ئەو فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ): (من أعتق نسمة مؤمنة)[190].

وە شاعیر دەڵێت:

بأعظم منه تقَى في الحساب *** إذا النَسماتُ نَفَضْنَ الغُبارا

واتە: ئەو کاتەی لە رۆژی قیامەتدا خەڵکی لە گۆڕەکانیاندا زیندووبوونەوەە وە خەلیل کوڕی ئەحمەد دەڵێت: دڵ و دەروونی ئادەمیزاد و نەسیمی رۆحیشە، نەسیمیش کزەبایە وە فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) (تعلّق في شَجرة الجنّة).

لەم حەدیسەدا وشەی (تعلّق) بە فەتحەی ((لام)) ریوایەت کراوە ئەوا ماناکەی زیاترە. وە ریوایەتیش کراوە بە زەممەی (لام) یەك مانای هەیە ئەویش: خۆراك و لەوەڕە، دەڵێت: رۆحەکە لە بەروبوومی بەهەشت دەخوات و لە نێوان درەختەکاندا پشوو دەدات وە وشەی (العلوقە و العلاق و العلوق) خۆراك و لەوەڕ و پشوودانە، عەرەب دەڵێت: ما ذاق اليوم علوقاً. واتە : ئەمڕۆ خواردنی تام نەکرد.

وە رەبیع ابی زیاد لە وەسفی ئەسپدا دەڵێت:

وَمجنّباتِ ما يذقُنَ علوقةً *** يَمصَعْنَ بالمُهَراتِ والأمْهَارِ

وە أعشی دەڵێت:

وفلاةٍ كأنّها ظَهرُ تُرْسِ *** لَيس فيها إلاّ الرجيعَ عَلاقُ

دەڵێت: زاناکان لە مانای ئەو حەدیسەدا جیاواز و ناکۆکن، جا هەندێك لەوان دەڵێن: رۆحی ئیمانداران لە بەهەشتدایە لەلای زاتی خودا ئەگەر شەهیدەکان بن یاخود جگە لە شەهیدەکان، ئەگەر لەبەر دەرگای بەهەشت بەند نەکرابن بە تاوانێکی گەورە یاخود قەرزاری، وە بە خودای خۆیان دەگەن بە لێخۆشبوون و بەزەیی هاتوە بەوان.

---

[190] كنز العمال (٢٩٥٨٢)

دەڵێت: هەندێك بیانوو دەهێننەوە بەوەی ئەو حەدیسە تایبەت نەکراوە بە شەهید یاخود جگە لە شەهید.

هەروەها دیسان بیانوو دەهێننەوە بەو ریوایەت کراوە لە ئەبی هورەیرە: کەوا رۆحی ئیماندار و بێتاوانان لە (علیین) لە ئاسمانە هەر بەرزەکانە، وە رۆحی کافرەکانیش لە (سجین)ە لە هەرە خوارەوەی زەوی، وە عەبدوڵلای کوڕی عومەریش وەك ئەمە دەگێڕێتەوە، ئەبو عومەر دەڵێت: ئەمە وتەیە لەسوننەدا بەرهەڵستکاری و دژایەتی دەکرێ مادام هیچ پاڵنەرێك نیە لە دروستی گواستنەوەکەیدا، ئەمەش فەرموودەکەی پێغەمبەرﷺ:(إذا مات أحدُكُمْ عرض عليهِ مقعده بالغداة والعشّي وإن كان من أهل الجنّة فمن أهل الجنّة، وأن كان من أهل النّار فمن أهل النّار، يقال لهُ: هذا مقعدك حتى يبعثك الله إليه يوم القيامة)[191].

هەندێکی دیکە دەڵێت: بەڵکو ئەو حەدیسە ماناکەی تەنها لە شەهیدەکانە بەبێ کەسانی دیکە، چونکە قورئان و سوننەت بەڵگەن لەسەر ئەمەیان، بەڵام لە قورئاندا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتاً بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ * فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللّهُ مِن فَضْلِهِ﴾(آل عمران: ١٦٩-١٧٠).

واتە: (هەرگیز وا مەزانن و وادامەنێن ئەوانەی لە پێناوی خوا وا شەهید بوون و کوژران مردوون نەخێر وانیە بەڵکو ئەوانە زیندوون، لای پەروەردگارییان لە رزق و رۆزی هەمە جۆر و تایبەت بەهرەوەرن، زۆر دڵخۆش و شادمانن بەو بەخشش و زیادە فەزڵەی کە خوا پێی بەخشیوون).

بەڵام لە نیشانە و پیاو چاکاندا باسی حەدیسی ئەبی سەعید خودری (رەزای خوای لێ بێ) دەکات لە رێگای بەقی بن مخلد بەرزکراوەتەوە: (الشهداء يغدّون ويروحون ثم يكون مأواهم إلى قناديل معلقة بالعرش، فيقول لهم الرّب تبارك

---

(١٩١) مسلم (٧١٤١).

وتعالى: هل تعلمون كرامة أفضل من كرامة أكرمتموها؟ فيقولون: لا، غير أن وددن أنّك أعدت أرواحنا في أجساعنا حتى نقاتل مرة أخرى، نقتل في سبيلك)[192].

واته: (شەهیدەکان دێن و دەچن پاشان رۆحەکانیان لەناو ئەو چرایانە جێگیر دەبێت کە بە عەرشی خوادا هەڵواسراوە، جا خودای گەورە و میهرەبان پێیان دەڵێت: ئایا دەزانن رێزێکی باشتر هەیە لەو رێزەی کەوا من لە ئێوەم ناوە؟ جا دەڵێن: نەخێر جگە لەوەی ئاواتە خوازین رۆحەکانمان بگەڕێنێتەوە لاشەکانمان تاوەکو جارێکی دیکە شەر بکەین ، ئینجا لە پێناوی تۆ بکوژرێین و شەهید بکرێین).

لە هنادەوە ریوایەت کراوە ئەویش لە ئیسماعیل بن المختار ئەویش لە عەتیە گێڕاویەتییەوە.

پاشان حەدیسەکەی ئیبن و عەبباس گێڕایەوە (رەزای خوای لێ بێ) وتی: پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (لما أصيب أخوانكم جعل الله أرواحهم في أجواف الطير خضر ترد أنهار الجنّة، وتأكل ثمارها، وتأوي إلى قناديل من ذهب مدلاة في ظل العرش، فلما وجدوا طيب مأكلهم ومشربهم ومقيلهم قالو: من يبلغ إخواننا إنّا أحياء في الجنّة نرزق لئلا ينكلوا عن الحرب ولا يزهدوا في الجهاد؟ قال : فقال عزوجل: أنا أبلغهم عنكُم، فأنزل الله تعالى: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتاً بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾ (آل عمران: ١٩٦).

واتە: (کاتێك براکانتان لە رۆژی جەنگی ئوحد شەهید بوون خوای گەورە رۆحەکانیانی لەناو سکی باڵندەیەکی سەوز دانا و بە رووباری بەهەشتدا گوزەر دەکەن، وە لەبەروبوومەکەی دەخۆن، و دەڕۆن بۆ ناو ئەو چرایانەی لە زێڕ دروست کراون و هەڵواسراون لە ژێر سێبەری عەرشدا، جا کاتێك ئەو خواردن و خواردنەوە و کەل و پەلە خۆشانەیان بینی دەڵێت: کێیە بە براکانمان رادەگەیەنێت ئێمە لە

(١٩٢) شرح الصدور: ٣٠٥

بەهەشتدا زیندووین و رزق و رۆزیمان بۆ فەراهەم کراوە بۆ ئەوەی واز لـە شـەڕکردن نەهێنن و پشتی خۆیان تێ نەکەن و کەمتەرخەم نەبن لە جیهاد کردندا؟

وتی: (جا خودای عزوجل فەرمووی: من لە جیـاتی ئێـوە پێیـان رادەگەیـەنم، جـا خـودای گـەورە ئـەم ئایەتـەی دابەزانـد...).(ولا تَحـسبنَّ الـذين قُتِلـوا....)(ال عمران:١٦٩)

وە حەدیسەکە لە مەسنەدی ئەبو ئەحمەد و ئەبو داود داهاتووە[١٩٣].

پاشان الاعمش باسی حەدیسەکان دەکـات و لـە عبـدالله بـن حـرّە دەگێڕێتـەوە ئەویش لە مسدوق وتی: پرسیار کرا لە عەبدوڵڵای کـوڕی مەسـعود لـەبارەی ئـەم ئایەتەوە: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِـي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتـاً بَـلْ أَحْيَـاء عِنـدَ رَبِّهِـمْ يُرْزَقُونَ﴾(آل عمران: ١٩٦).

وتی: ئێمە پرسیارمان لە پێغەمبەر کرد و فەرمووی: (أرواحهُـم في جـوف الطـير خضر تسرح في الجنة في أيها شاءت، ثمّ تأوى الى تلك القناديل، فأطلع إلـيهم رَبّـكَ إطلاعة، فقال: هَلْ تشتهون شيئاً؟ قالو: وأي شئ نشتهي ونحن نسرح في الجنّة حيـث شئنا؟ ففعل بهم ذلك ثلاث مرات، فلما راوا أنهم لهم يتركوا من أن يسألوا قالو: يا رب نريد أن ترد أرواحنا في أجسادنا حت نقتل في سبيلك مـرة أخـرى، فلمـا رأي أن ليس لهم حاجة تركوا) ئەو حەدیسە لە سەحیحەکەی موسلیم داهاتووە [١٩٤].

واتە: (رۆحەکانیان لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە لە بەهەشتدا پشوو دەدات لـە هەر کوێیەك بیەوێت پاشان دەچێتە نـاو ئـەو چـرایانە، جـا خـودای گـەورە پێیـان رادەگەیەنێت و ئاگاداریان دەکاتـەوە، دەفـەرمووێت: ئایـا حـەز لـە شتی دیکـە دەکەن؟ وتیان: حەز لە چ شتێکی دیکە بکەین وا ئێمە لە بەهەشتدا پشوو دەدەیـن بەهەر شێوێنێك بمانەوێت؟ ئەم وتەیەی سێ جـار دووبـارەکردەوە، جـا کـە زانیـان

(١٩٣) مسند أحمد: ١/٢٦٦ وە مسنن ابى داود (٢٥٢٠)

(١٩٤) مسلم: ١٨٨٧).

خوای گەورە وازییان لێ ناهێنێت لە پرسیارکردنە وتیان: ئەی خودایە دەمانەوێت ڕۆحەکانمان بگەڕێنیتەوە لاشەکانمان تاوەکو لەپێناوی تۆدا بجەنگین جارێکی دیکە. جا کە بینی پێویستی پێیان نیە وازی لێ هێنان)

لە سەحیحی بوخاریا لە ئەنەس گێڕاویەتیەوە، کەوا دایکی ڕەبیع کچی البّرا کە دەکاتە دایکی حارسە کوڕی سوراقە هاتە لای پێغەمبەری خوا(ﷺ)، تایا قسەم بۆ ناکەیت لە بارەی حارسە؟ ئەو لە ڕۆژی بەدر کوژرا بوو کەوا تیرێکی نامۆ پێکای، ئەگەر لە بەهەشتدا بێت ئەوا سەبر دەگرم و ئەگەر لە شوێنێکی دیکە بێت ئەوا لە گریاندا ناکەوم، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (یا أُم حارثَةَ، إنها جنان وإن إبنك أصاب الفردوسَ الأعلى)

پاشان لەرێگای بقی کوڕی مەخلەد گێڕایەوە: کە دەڵێت یەحیا کوڕی عەبدولحەمید بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە ئیبن عیینە ئەویش لە عەبدوڵلای کوڕی یەزید، گوێی لە ئیبن و عەبباس بوو دەیووت: ڕۆحی شەهیدەکان لەناو سکی باڵندەی سەوزدایە هاتوچۆ دەکات و لە بەروبوومی بەهەشت دەخوات.

پاشان لە معمرەوە دەگێڕێتەوە، ئەویش لە قەتادە وتی: ڕۆحی شەهیدەکان لە شێوەی باڵندەیەکی سپی دایە لە بەروبوومی بەهەشت دەخوات [195].

لە ڕێگای ئەبی عاصم النبیل دەگێڕنەوە، ئەویش لە ثور کوڕی یەزید، ئەویش لە خالیدی کوڕی معدان، ئەویش لە عەبدوڵلای کوڕی عومەر و دەڵێت: ڕۆحی شەهیدەکان لە شێوەی باڵندەیەکی وەك ڕیشۆڵە وان یەکتر دەناسن و لە بەروبوومی بەهەشت رزق و ڕۆزییان دەردێتێ[196].

ئەبو عومەر دەڵێت: ئەو هەموو نیشانانە بەلگەن لەسەر ئەوەی ئەوان شەهیدەکانن بێجگە لە کەسی دیکە، لە هەندێکییان: لە شێوەی باڵندەیە، و لە

(195) مصنف عبدالرزاق: ٥/٢٦٤

(196) شرح الصدور: ٣٠٨

هەندێکی دیکەیان، لە ناو سکی باڵندەدان، و لە هەندێکی دیکەشیان وەك باڵندەیەکی سەوزە، دەڵێت: ئەوەی هاوشێوەیە لەلای من دەبێت وەك ووتەی ئەوە وابێت کە دەڵێت: وەك باڵندەیە یاخود لە شێوەی باڵندەیە بۆ هاوشێوەبوونی بۆ ئەو حەدیسەی باسکرا، لە حەدیسی کەعب کوڕی مالیك تێیدا دەڵێت: (نسمة المؤمن کطائر). واتە: (رۆحی ئیماندار وەك باڵندە وایە).

نەیووتووە: لەنا سکی باڵندەدایە.

وتی: عیسای کوڕی یونس حەدیسی ابن منصور ریوایەت دەکات، لە الاعمش دەگێڕێتەوە ئەویش لە عەبدوڵڵای کوڕ مرّە، ئەیش لە مسروق، ئەویش لە عەبدوڵڵا دەڵێت: وەك باڵندەیەکی سەوزە.

وتم : ئەوەی لە سەحیحی موسلمدا هاتووە: (لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە) ئەبو عومەر دەڵێ: لەسەر ئەو لێکدانەوە و راڤەکردنە وەك ئەوی پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (بەڵکو رۆحی ئیماندار لەناو شەهیدەکاندا باڵندەیەکە لە دار و درەختی بەهەشت دەخوات).

وتم: هیچ دژکاریەك نیە لەنێوان ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەر(ﷺ): (ئەگەر هەر کەسێك لە ئێوە مرد بەیانیان و ئێواران شوێنەکەی پێ نیشان دەدرێت، جا ئەگەر لە ئەهلی بەهەشت بێت، ئەوا لە ئەهلی بەهەشت و ئەگەر لە ئەهلی ئاگریش بێت ئەوا لەئەهلی ئاگری پێی نیشان دەردێت).

ئەو وتار و ئاخاوتنە مردوو لەسەر جێگاکەی و شەهیدبوون وەردەگرێت، هەروەکو پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (رۆحی ئیماندار باڵندەیەکە لە بەروبوومی درەختی بەهەشت دەخوات). ئەمە شەهید و جگە لە شەهیدیش لەخۆ دەگرێت، لەگەڵ بوونی پیشاندانی شوێنەکەی بەیانیان و ئێواران رۆحەکەی بەناو رووبارەکانی بەهەشت گوزەر دەکات و لە بەروبوومەکەی دەخوات.

بەڵام شوێنە تایبەتیەکە و ئەو خانووەی بۆتە ئامادەکراوە لەوانەیە رۆژی قیامەت بچێتە ناوی، و بەڵگەش لەسەری کەوا جێگای شەهیدەکان و خانو و کۆشکەکانیان کە بۆیان ئامادەکراوە هەرگیز ئەو چرایانە نین کە رۆحەکانیان لەبەرزەخدا بۆیان دەچن، جا ئەوانە شوێن مەنزڵگای خۆیان لە بەهەشت دەبینن، بەڵکو لەو چرایانە جێگیر دەبن کە بە عەرشدا هەڵواسراوە، جا چوونە ناوی تەواو و بێ کەم و کورتی رەنگە تەنها رۆژی قیامەت بێ، وە چوونە ناوی رۆحەکان بۆ بەهەشت لە بەرزەخدا ئەوە شتێکی دیکەیە.

ئەوەی جێگای سەرنجیشە خاوەن نەگبەتی و کەساسەکان هەموو بەیانیان و ئێواران رۆحەکانیان لەسەر ئاگر پێ نیشان دەردێت، جا ئەگەر رۆژی قیامەت چوونە ئەو شوێنە و جێگایەی کەوا لە بەرزەخدا پێیان نیشان دەدرا، ئەوا نیعمەت و خۆشگوزەرانی رۆحەکانیان لە بەهەشتدا شتێکی دیکەیە، ئەو رۆحە کە لەگەڵ لاشەکاندا نیعمەت و خۆش دەبینن ئەمەش شتێکی دیکەیە.

جا رزق و رۆزی پێدانی رۆح لە بەهەشت لە جیهانی بەرزەخدا ئەو خواردن و خواردنەوەیە نییە کە لەگەڵ لاشەکەیدا لە رۆژی زیندووبوونەوەدا دەیدرێتێ، لەبەر ئەوەیە فەرموویەتی: (لە بەروبوومی بەهەشت دەخوات). و بە تەواوی خواردن و خواردنەوە و پۆشاك و رابواردن و کەیف و خۆشی جا ئەگەر رۆحەکە لە رۆژی قیامەت بۆ لاشەکەی گەڕایەوە، ئەوا دەردەکەوێت ئەو گوتار و ئاخاوتنە هاو دژ و بەرهەڵستکار نییە لە سوننەدا، بەڵکو یارمەتی سوننەت دەدات و لەگەڵی رێك دەکەوێت.

ئایا نابینیت ئەو حوکمەی تایبەتە بە شەهیدەکان پەیوەستە بە وەسفی شەهید بوون؟

هەروەك ئەو حەدیسەی مقدام کوڕی معد یکرب لە پێغەمبەر(ﷺ) دەگێڕێتەوە: (للشهيد عند الله ست خصال: يغفر لهُ في أول دمه، ويرى مقعده من

الجنّة ويحلى حلة الإيمان، ويزوج من الحوار العين، ويجار من عـذاب القـبر ويـأمن مـن الفزع الأكبر، ويوضع على رأسه تاج الوقار الياقوتة منه خير من الدنيا ومـا فيهـا، ويتزوج إثنتين وسبعين من الحور العين، ويشفع في سبعين إنساناً من أقاربه) [197].

واته: (شەهيد لەلای خوا شەش شتی هەيە: لە يەكەم دڵۆپ لە خوێنی كە دەڕژێـت خوای گەورە لە هەموو گوناهەكانی خۆش دەبێـت، جێگـەی خـۆی لـە بەهەشـت دەبينێت و بە خشڵی باوەڕ دەڕازێندرێتەوە، حۆری زۆر جوانی لـیّ مـارە دەكرێـت، پارێزراو و رزگاری دەبێت لە سزای گۆڕ و دڵنيا دەبێت لە راچـڵەكينی نـاو گـۆڕدا، تاجی زێڕينی لەسەر دەكرێت و هەر گەوهەرێكی باشترە لە دونيا و ئەوی تێدايـە، وە حەفتا و دوو لە حۆری بەهەشتی لیّ مارە دەكرێت، تكا بۆ حەفتا لە كـەس لـە دۆست و نزيكانی دەكات).

جا ئەگەر ئەو حەديسە تايبەت بێـت بـە شـەهيد فەرموويـەتی (بـۆ شـەهيد) نەيووتووە: بۆ ئيماندار، هەروەها لەو حەديسە كـە قـەيس الجـذامي گێڕاويەتيـەوە (يعطي الشهيد ست خصال) [198] هەروەها هەموو ئەو حەديس و دەقانەی تێيـدا پەيوەست كراوە بە پاداشتی شەهيد.

بەڵام ئەوەی پەيوەست كراوە بە پاداشـتی ئيمانـدار، ئـەو هـەموو ئيمانـدارێك پلەی شەهيدی هەيە ئەگەر شەهيديش نەبێت.

بەڵام ئەو دەق و نيشانانەی باس لە رزق و رۆزی شـەهيدەكان دەكـات، و بـوونی رۆحەكانيان لە بەهەشت جا هەموو ئەمانـە حـەق و رەوان و ئەمـەش بەڵگـە نيـە لەسەر نەچوونە ژوورەوەی رۆحـی ئيمانـداران بـۆ بەهەشـت، نەخاسـە راسـتگۆيان باشترن لە شەهيدەكان بەبیّ ناكۆكی و جياوازی لە نێـو خەڵكـدا، جـا دەڵـێين: بـۆ

([197]) سنن الترمذي: (١٦٦٣).

([198]) مسند أحمد: (٤/٢٠٠).

ئەوانە ئەوەی کەوا دەڵێن لەبارەی رۆحی راستگۆیان ئایا ئەو رۆحە لە بەهەشتە یاخود نەخێر؟

ئەگەر وتیان: ئەو رۆحانە لە بەهەشتدان، هیچ بروبیانوویەك بۆ ئەوان نیە جگە لەو ئاخاوتنە نەبێت، جا ئەوهەموو دەقانە سەلمێنراوە کەوا بەڵگە لەسەر تایبەتمەندی رۆحی شەهیدەکان نیە لەو بارەیە، وە ئەگەر وتیان لە بەهەشتدا نییە بەهۆی ئەوەی رۆحەکانیان بەند دەکرێت و دەگیرێت کەوا دەبێت رۆحی سەحابە گەورە و بەرێزەکان وەك ئەبو بەکری سدیق و ئەبی کوری کەعب و عەبدوڵلای کوڕی مەسعود و ئەبو دەردائە و حوزەیفەی کوڕی یەمان ﷺ و ئەوانەی لەوانە دەچن لە بەهەشتدانین، بەڵکو تەنها رۆحی شەهیدەکان لە بەهەشتدان و ئەمەش مەعلومە و زانراوە ئاشکراکردنی درۆو دەلەسەی ئەوانە شتێکی پێویست و ناچارییە.

بەڵگەش لەسەر ئەمە کەوا خودای پاك و بێگەرد رۆحی شەهیدەکانی لەناو سکی باڵندەیەکی سەوز داناوە، جا ئەوانە کاتێك خۆیان بەخت کرد بۆ خودای گەورە و میهرەبان تاوەکو لاشەی تێدا لەناو برد، ئینجا لە بەرزەخدا لاشەیەکی باشتر لەو لاشەیە لە دونیادا هەیانبوو بۆیان ئامادە دەکرێت تاوەکو رۆژی قیامەت، جا نیعمەتو خۆشییەکەی بەهۆی ئەو لاشانەوە دەبێت و تەواوکەری نیعمەت و خۆشی رۆحەکان دەبێت.

بەم هۆیەوە دڵ و دەروونی ئیماندار لە شێوەی باڵندەیەکدایە، یاخود وەك باڵندەیەکە، دڵ و دەروونی شەهیدیش لەناو سکی باڵندە دایە، جا دەربڕین و مەبەستی ئەو حەدیسە (رۆحی ئیماندار باڵندەیەکە)، ئەمە گشتگیر دەبێت بۆ شەهید و ئەوانی دیکە جگە لە شەهید، پاشان شەهیدی تایبەتمەند کرد بەوەی کەوا فەرموویەتی: (رۆحی شەهید لەناو سکی باڵندە دایە).

زانراویشە ئەگەر رۆحی شەهید لەناوسنگی باڵندەدا بێت راستی فـەرمووده و جـا ئەمە هەر خۆی باڵندەیە و درودو حەدیـسەکەش تەواوکـەری یـەکترن، و بەڵگەشـە لەسەر ئەوەی کەوا هەق و راستی لەلایەن خواوەیە.

***

(بۆ ئەوانەی دەڵێن: بەوەی رۆح لە بەهەشتدا نییە)

وتەی مجاهد کە دەڵێت: رۆح لە بەهەشتدا نیە، بەڵام لەبەروبوومەکەی دەخـۆن و بۆنی بەهەشت دەکەن برو بیانوو بۆ ئەو وتەیە دەهێننەوە بەوەی ئیمام ئەحمـەد لـە مەسنەدەکەی لە حەدیسێکی ئـیبن ئیـسحاق ریوایـەتی کـردووە لـە (الحرث إبـن فضيل) دەگێڕێتەوە، ئەویش لە مەحمودی کوڕی لەبیر، ئەویش لـە ئـیبن عـەبباس، دەڵێت کەوا پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (الشهداء على بارق نهر بِباب الجنّـة في قبّة خضراء يخرج عليهم رزقهم من الجنّة بُكرة وعشية) [١٩٩].

واتە: (شەهیدەکان لەسەر شەوقی رووبـارێکن لەبـەر دەرگـای بەهەشـت لـە (قبّـة خضراء) بەیانیان و ئێواران لە بەهەشتدا رزق و رۆزییان بۆ دێتە دەرەوە).

ئەمەش نکۆڵی ناکات لە بەهەشت بوونیان، ئەم رووبارەش لە بەهەشتدایەو رزق و رۆزیان لە بەهەشت بۆ دێتە دەرەوە، جا ئەوان لە بەهەشتدان و کەچی ناچنە ئـەو شـوێنانەی کـە لـە بەهەشـتدا بۆیـان ئامـادە کـراوە، مجاهـد نکـۆڵی لـە هـەر چوونەژوورەوەیەك دەکات لەهەر روویەکدا.

ئەبو عەبدوڵڵا کوڕی مندە دەڵێت: موسای کوڕی عوبەیـدە ریوایـەتی کـردووە، ئەویش لە عەبدوڵڵای کوڕی یەیزد، ئەویش لە ئوم کبـشەی کـچی مـەعمور وتـی:

---

(١٩٩) مسند أحمد: ١/٢٦٦، مجمع الزوائد: ٥/٢٩٤

پێغەمبەرﷺ هاتە لامان، پرسیاری ئەو رۆحانەمان لێ کرد، ئینجا وا وەسفی کرد بە سیفەتێك ئەهلی بەیتی هێنایە گریان.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (إن أرواح المؤمنين في حواصل طير خضر ترعى في الجنّة، وتأكل من ثِمارِها، وتشرب من مائها، وتأوي إلى قناديل من ذَهب تحت العرش يقولون: ربّنا الحق بِنا إخواننا، وآتنا ما وَعدتَنا، وإن أرواح الكفار في حواصل طير سود تأكل من النّار، وتشرب من النّار، وتأوي إلى حجر في النّار، يقولون: رَبّنا لا تلحق بنا إخواننا ولا تؤتنا ماوعدتنا) [200].

واتە: (رۆحی ئیمانداران لەناو چیکڵدانی باڵندەیەکی سەوزدایە لە بەهەشت دەڵەوەڕێت، و لە بەروبوومەکەی دەخوات و لە ئاوەکەی دەخواتەوەو دەچێت بۆ لای ئەو چرایانەی لە زێڕ دروستکراوە لە ژێر عەرشدایە، دەڵێت: خودایە بمانگەینە بە براکانمان، وە ئەو بەڵێنەی بە ئێمەت دابوو پێمان ببەخشە، و رۆحی کافرەکانیش لەناو چێکڵدانەی باڵندەیەکی رەشدایە لە ئاگرەکەی دەخوات و لە ئاگرەکەی دەخواتەوە، دەچێتە ناو قوڵایی ئاگرەکە، دەڵێن: خودایە مەمانگەینە بەبراکانمان، و ئەو پەیمانەی بە ئێمەت دابوو پێمان مەبەخشە).

تەبەڕانی دەڵێت: ئەبو زرعەی دیمەشقی بۆمانی گێڕایەوە، کەوا عەبدوڵڵای کوڕی صالح گێڕایەوە ئەویش لە معاویەی کوڕی صالح، ئەویش لە حەبیب وتی: پرسیار لە پێغەمبەر(ﷺ) کرا لەبارەی رۆحی ئیمانداران، فەرمووی: (في طير خضر تسرح في الجنّة حيث شاءت). واتە: (لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە لە بەهەشت پشوو دەدات هەرچۆنێك بیەوێت).

وتیان: ئەی پێغەمبەری خوای ئەی رۆحی کافرەکان؟

فەرمووی: (محبوسة في سجين) [201].

---

[200] شرح الصدور: ٣١٠

[201] شرح الصدور: ٣٠٧

واته: (له سەجین بەند کراوه)، ئەبو الشیخ ریوایەتی کردووه، له هیشام کوڕی یونس، له عەبدوڵلای کوڕی صالح، وه ئەبو مەغیره ریوایەتی کردووه، له ئەبی بکر کوڕی مریم، ئەویش له ضمرة کورشی جبیب.

و ئەبو عەبدوڵلای کوڕی منده له حەدیسێکی عنجار باس دەکات و دەگێڕێتەوه ئەویش له (الثوري)ن ئەویش له ثور کوڕی یەزید، ئەویش له خالید کوڕی معدان، ئەویش له عەبدوڵلای کوڕی عومەر دەڵێت: (أرواح المؤمنين في طير خضر كالزرازير تأكل من ثمر الجنّة)[٢٠٢]. واته: (رۆحی ئیمانداران لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایه له شێوەی ریشۆڵه وایه له بەروبوومی بەهەشت دەخوات).

یەزید رقاشی دەگێڕێتەوه له ئەنەس و عەبدوڵلای شامی، ئەویش له تەمیم الداری، ئەویش له پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (إذا عرج ملك الموت بروح المؤمن إلى السّماء استقبله جبريل في سبعين ألفاً من الملائكة كل منهم يأتيه ببشارة من السّماء سوي بشارة صاحبه، فإذا انتهى به إلى العرش خرّ ساجداً فيقول: الله عزوجّل لملكوت الموت: انطلق بروح عبدي فضعه في سدر مخضود، وطلح منضود، وظل ممدود، وماء مسكوب) بکر کوڕی خیس ریوایەتی کردووه له ضرار کوڕی عومەر و ئەویش له یەزید وه ئەبی عەبدوڵلا.

واته: (لەکاتێکدا فریشتەی گیانکێشان رۆحی ئیماندار بۆ ئاسمان بەرزدەکاتەوه، حەزرەتی جوبرائیل لەگەڵ حەفتا هەزار فریشته پێشوازی لێ دەکات و هەر یەکێك لەوانه له ئاسماندا موژدەی پێ دەدەن، جگه له مژده پێدانی هاوڕیەکەی، کاتێك گەیشته لای عەرش کڕنۆش دەبات، ئینجا خودای عزوجل به فریشتەی گیانکێشان دەفەرموێت: رۆحی بەندەکەم ببه و برۆ ئینجا داینێ له ژێر سیبەر-سدر-ی بێ دڕکدان، هەروەها درەختی مۆزیش که بەرهەمەکانی چین چین لەسەریەکن، لەژێر

(٢٠٢) شرح الصدور: ٣٠٨

سێبەری دوور و درێژ لەو باخە خۆشانەدا، تاڤگەی جوان و حەوزو نافورەی رازەوەی تێدایە).

***

(ئەوانەی دەڵێن: رۆحەکان لەسەر لێوارو حەوشەی گۆڕەکانیەتی)

بەڵام وتەی ئەو کەسەی کە دەڵێت: رۆحەکان لەسەر لێوار و گۆڕەپانی گۆڕەکانیەتی، ئەو کەسەی بیەوێت یاخود مەبەستیەتی کەوا ئەوە فرمانێکی پێویستە بۆی ئەوا هەرگیز جیاوازی گۆڕەپانی گۆڕەکان ناکات، ئەوەش هەڵەیە چونکە دەقەکانی کتێب و سوننە لە زۆر رووەوە بەرپەرچ و وەڵامی ئەمە دەداتەوە کەوا هەندێکمان باسکردووە ئەگەر خوا حەز بکات هەندێکی دیکەش باس دەکەین.

ئەگەر مەبەستی لەسەر گۆڕەپان بێت بەشێوەیەکی کاتی، یەکەمیان سەربەستی کردنیەتی لەسەر گۆڕەکەیان، ئەمەش لە بارەگا و مەنزڵگایەکەیەتی، ئەمەش رەوایە، بەڵام نەوتراوە جێگیر و چەسپاو گۆڕەپانی گۆڕەکە.

جا کۆمەڵێك چوونە ناو ئەو مەزهەبە لەوانە عەبدوڵڵای کوڕی عبدالبرّ بوو، لە کتێبەکەیدا لە شەرحی حەدیسێکی ئیبن و عومەر دەڵێت: ئەگەر یەکێك لە ئێوە مرد لە بەیانیان و ئێواراندا شوێنەکەی پێ نیشان دەدرێت، لە راستیدا بۆی ئاشکرا دەکرێت بەوەی کەوا رۆحەکان لەناو گۆڕەکاندان، ئایا نابینیت کەوا حەدیسە ئاماژە پێکراوەکان لەسەر ئەمە موتەواتیر و جێگیرە، هەروەها ئەو حەدیسانەی باس لەسەلام کردن دەکەن لەسەر گۆڕەکان؟

وتم: حەدیسە موتەواتیرەکانی دەوێت وەك حەدیسی ئیبن و عومەر، هەروەك حەدیسی البرّا کوڕی عازب کەوا پێشتر باسکراوە کە تێیدا هاتبوو: (هذا مقعدك حتى يبعثك الله يوم القيامة) وە نموونەی حەدیسی ئەنەس: (إن العبد إذا وضع في قبره وتولى عنه أصحابُهُ إنهُ ليسمع قرع نعالهم) [٢٠٣].

تێیدا هاتووە: (انّهُ يرى مقعده من الجنّة والنّار، وأنه يفسح للمؤمن سبعين ذراعاً، ويضيق على الكافر). هەروەك نموونەی حەدیسی جابر : (إن هذهِ أمتي تبتلي في قبورها، فإذا دخل المؤمن قبره وتولى عنه أصحابه أتاه الملك). وە لە حەدیسێکی دیکە: (وأنه يرى مقعده من الجنّة فيقول: دعوني أبشر أهلي، فيقال له: أسكن فهذا مقعدك أبداً) هەروەك هەموو ئەو حەدیسانەی باس لەنیعمەت و ئازاری گۆڕ دەکات و باسکراوە، وەك حەدیسەکانی باس لە سەلام کردن دەکات لەسەر خاوەن گۆڕەکان، قسە کردن لەگەڵیاندا، زانینی مردووەکانی لەکاتی سەردانی کردنی زیندووەکان بۆ لایان و هەموو ئەمانە پێشتر باس کراوە.

ئەم وتە و باسەش سوننەی دروست و ڕاست بەرپەرچی دەداتەوە، ئەو نیشانانەی کەوا پاڵنەرێکی بۆی نیە، و پێشتر ئەمە باسکراوە هەموو ئەو بەڵگانەی باسکرا کەوا ڕۆحەکان لە بەهەشتدان دەقا و دەق لەلای (الرفيق الاعلى)ن هەندێك لەزاناکان (الرفيق الاعلى) بە بەهەشت وەسف دەکەن و هەندێکی دیکەش بە زاتی پەروەردگار وەسفی دەکەن.

بۆمان دەرکەوتووە کە وا پیشاندانی شوێنی مردوو لە بەهەشت یاخود لە دۆزەخ بەڵگە نییە لەسەر ئەویە ڕۆح لەناو گۆڕدایە و نەك هەموو کاتێکیش لە نەمان و ونبوون دابێت لە هەموو ڕوویەکەوە، بەڵکو ڕۆحەکە سەرپەرشتی و پەیوەندی دەکات بە گۆڕەکە و ناوەوەی گۆڕەکەدا، جا ئەم قەدەرەش وایە شوێنەکەی پێ نیشان دەدرێت، بێگومان بۆ ڕۆحیش پلە و مەبەستێکی دیکەش هەیە ئەویش لە

---

(٢٠٣) مسلم: (٢٨٧٠)

بەهەشتدا دەبێت لەهەر سەرەوەی (علـیین)، پەیوەنـدی دەبێـت بـە لاشـەکەی بـە جۆرێـك ئەگـەر موسـڵمانێك سـەلامی لـێ کـرد خـودای گـەورە رۆحەکـەی بـۆ دەگەڕێنێتەوە وەڵامی سەلامەکەی دەداتـەوە، لـەلای رۆحـە بـەرز و ئیمانـدارەکان دەبێت.

بەڵکو لەم بابەتەدا زۆربەی خەڵکی دەکەونە هەڵە وبە جۆرێك بروایان وایە کـەوا رۆح لە رەگەزێکە پەیوەست نابێتەوە بە لاشەکان ئەگـەر رۆحەکـە بـردرا بـۆ ئـەو شوێنەی کە شایەنیەتی، ئەمەش هەڵەیەکی دیار و ئاشکرایە، بەڵکو رۆح دەکرێـت لەسەر رووی ئاسمانەکاندا بێـت لـە هـەرە سـەرەوەی (علـین)، و دەگەڕێتـەوە بـۆ گۆڕەکەش، ئینجا وەڵامی سەلام کردنیش دەداتەوە.

زانیاریش بەو کەسە دەدات کە سـەلامی لـێ دەکـات، کەچـی لـە شـوێنەکەی خۆیەتی، و رۆحی پێغەمبەر(ﷺ) هەردەم لەلای (الرفیق الاعلـی)یـە، و خـودای گەورە عزوجل رۆحەکەی دەگەڕێنتەوە بۆ نـاو گۆڕەکـەی و وەڵامـی ئـەو کەسـەش دەداتەوە کە سەلامی لێ دەکات، و گوێی لە قسەکردنەکەیەتی.

پێغەمبەرﷺ حەزرەتی موسای بینی لە گۆڕەکەیدا هەڵساوە و نوێژ دەکات، و لەگەڵ ئەوەش لە ئاسمانی شەشـەم و حەوتەمیـشدا بـینی، دەبینیـت لـە جوولـە و گواستەوەدا وەك چاوتروکان خێرایە، کەچی پەیوەندیشی هەیە بە گۆڕەکەی.

بێگومان سەلمێنراوە کەوا رۆحی خەوتوو بەرزدەبێتەوە تاوەکو حەوتـەمین تەبەقـەی دەبڕێت، لە ژێر عەرشدا کڕنۆش بۆ خودای گەورە دەبات، پاش رۆحەکە دەگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی لە کەمترین ماوەدا، هـەروەها رۆحـی مـردووش فریـشتەکان بـەرزی دەکەنەوە بۆ ئاسمانەکان، لە نێو زاتی دەستەکانی خوا رادەوەسـتێت، کڕنۆشـی بـۆ دەبات، کاروبارەکانی بۆ رێك دەخەن و فریشتەکان ئەو شوێنەی پـێ نیـشان دەدەن کە لە بەهەشتدا خودای گەورە بـۆ ئامـادە کـردووە، پاشـان دەیهێننـە خـوارەوە و دەبینێت کە دەیشۆن و هەڵیدەگرن و بە خاکیشی دەسپێرن.

له حەدیسەکەی البّراء کوڕی عازب که پێشتر باسکرا: (إن النفس يُصعْد بها حتى توقف بين يدي الله فيقول: تعالى: إكتبوا كتاب عبدي في عليين، ثم أعيده إلى الأرض، فيعاد إلى قبره وذلك في مقدار تجهيزه وتكفينه).

وه له حەدیسێکی ئیبنو عەبباس باس دەکات و به جۆرێك دەڵێت: (فيهبطون على قدر خراغة من غسله وأكفانه فيدخلون تلك الروح بين جسده وأكفانه).

وه هەروەها ئەبو عەبدوڵلا کوڕی مندە، له حەدیسێکی عیسى کوڕی عەبدولرەحمان باس دەکات و دەڵێت: ئیبن شەهاب بۆ ئێمەی گێڕایەوە ئەویش له عامر کوڕی سەعید، ئەویش له ئیسماعیل کوڕی تەڵحە کوڕی عەبدوڵلا، ئەویش له باوکییەوە وتی: له دارستانەکەدا ویستم بگەڕێمەوە شەوم بەسەرداهات، ئینجا چوومە لای گۆڕی عەبدوڵلای کوڕی عومەر کوڕی حەزام، جا لەناو گۆڕەکەی گوێم له دەنگی قورئان خوێندن بوو، قورئان خوێندی وام گوێ لێ نەببوو، ئینجا چوومە لای پێغەمبەر(ﷺ) و بۆم گێڕایەوە فەرمووی: (ذلك عبدالله ألم تعلم ان الله قبض أرواحهم فجعلها في قناديل من زبرجد وياقوت، ثم علقها وسط الجنّة، فإذا كان الليل ردت إليهم أرواحهم، فلا يزال كذلك حتى إذا طلع الفجر ردت أرواحُهم إلى مكانها الذي كانت به) [٢٠٤].

واتە: (ئەو عەبدوڵلایە ئایا نازانیت کەوا خوای گەورە رۆحیانی کێشاوە لەناو چرای وای داناوە که له دڕو گەوهەر دروست کراوە، پاشان له ناوەڕاستی بەهەشتدا هەڵیواسیوە، جا کاتێك شەو داهات رۆحەکانییان بۆ دەگەڕێنێتەوە، بەم جۆرە دەمێنێتەوە تاوەکو بەیانی دادێت ئینجا رۆحەکان دەگەڕێنەوە ئەو جێگایەی کەوا لەوێ بوون).

لەو حەدیسەدا خێرایی گواستنەوەی رۆحەکانیان له عەرشەوە بۆ ناو گۆڕەکانیان، پاشان گواستنەوەی له گۆڕەکانیان بۆ شوێنەکەی خۆی ئاشکرا دەکات، بۆ ئەمەش

(٢٠٤) شرح الصدور: ٢٥٨

مالیك و هەندێك لە پێشەوایان دەڵێن: رۆح نێردراوێکە دەڕوات بۆ هەر شوێنێك کە بیەوێت کەچی خەڵکی رۆحی مردوو نابینێت کە لە شوێنێکی دوور دێت بۆ لایان ئەمە کارێکە هەموو خەڵکی بەگشتی دەیزانن و گومانی تێدا ناکەن، خوای گەورەش لە هەموو کەس زاناترە.

بەڵام لەسەلام کردن لەسەر خاوەن گۆڕەکان و قسەکردن لەگەڵیاندا بەڵگە نیە لەسەر ئەوەی کەوا رۆحەکانیان لە بەهەشتدا نین، کە رۆحەکەشی لە ناو گۆڕەکاندایە، ئەمەش گەورەی ئەوەی ئادەمە(ﷺ) کەوا رۆحەکەی لەهەر سەرەوەی (عليين)ە لەگەڵ (الرفيق الاعلى)یە لە گۆڕەکەیدا سەلامی لێ دەکرێت و وەڵامی سەلامی موسڵمانەکە دەداتەوە.

بێگومان ئەبو عومەر پەسەندی کردووە، بەوەی کەوا رۆحی شەهیدەکان لە بەهەشتدایە، لەگۆڕەکانیدا سەلامیان لێ دەکرێت هەروەك سەلام لە کەسێکی تر دەکرێت، هەروەك پێغەمبەر(ﷺ) فێرمان دەکات کەوا سەلامیان لێ بکەین، هەروەك سەحابەکان سەلامیان لەسەر شەهیدەکانی ئوحد کرد.

هەروەها سەلمێنراوە کەوا رۆحەکانیان لە بەهەشتدان و چۆنیان بوێت پشوو دەدەن هەروەك لە پێشتر باسمان کرد، دڵتەنگ و کەم ئارام نابن کەوا رۆحەکە دەچێتەوە دەستی فریشتە بەرزەکان و پشوو دەدەن و ئارام دەگرن لە بەهەشتدا هەرچۆن بیەوێت، لە کاتێکدا سەلامی ئەو موسڵمانەی لە گۆڕەکەیدا لێی دەکات دەبیستێت وە رۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە تاوەکو وەڵامی سەلامەکە دەداتەوە، بۆ رۆحیش کار و فەرمانێکی دیکەش جگە لە کار و فەرمانی جەستە.

ئەمەش جوبریلە سەڵات و سەلامی خودای گەورەی لەسەر بێت کە پێغەمبەر(ﷺ) بینی شەش سەد باڵی هەبوو، لەوانە هەر دوو باڵی نێوان رۆژهەڵات و رۆژئاوای پێ داپۆشی بوو، هاتە لای پێغەمبەر(ﷺ) تاوەکو ئەژنۆکانی لەنێوان هەردوو ئەژنۆی وە دەستەکانی خستە سەر هەردوو رانی

پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ ئەوەشدا ئەو فریشتەیە لە هەمان کاتدا لای فریشتە بەرزەکان لەسەر رووی ئاسمانەکان بە جۆرێك کە ئەو لەوێ جێگیرە، کەچی بەو نزیکیەش خۆی لە پێغەمبەر(ﷺ) نزیك خستەوە، جا ئیمان هێنان بەوە دڵێکی پاك و بێگەردی دەوێت بۆ ئەوەی لەو زانیاریانە شارەزا بێت.

***

(کاروباری رۆح جیاوازە بەگوێرەی رۆحەکان)

ئەوەی دەشێت کەوا بیزانیت لە پێشتردا باسمان کرد کاروباری رۆح جیاوازە بەپێی بارودۆخی رۆحەکان لە بە هێز و لاوازی، گەورەیی و بچووکی، جا بۆ رۆحی گەورە و مەزن کاروبارەکە گەورەتر دەبێت، تۆ حوکم و یاسای رۆحەکان لەدونیا دەبینیت چۆن جیاواز دەبن بە گەورەترین جیاوازی، بەگوێرەی جیابوونەوەی رۆحەکان و چۆنیەتیان و هێز و خێرایی و لەسەر هاریکاری کردنی جا بۆ رۆحێکی بێ سنوور و رەها لە شەیدا بوون بە جەستەدا پابەندبوونی و کێشە و گرفتەکانی لە هەڵس و کەوت و هێز و تێپەڕبوون و تێکۆشان و خێرایی بەرزبوونەوە بۆ لای خوای گەورە و پەیوەست بوون بەخودایە.

نەك بۆ رۆحێکی بەبڕوبیانوو ریسوا و بە دیلکراو لە پەیوەست بوون بە لاشە و کێشە و گرفتەکانی، ئەگەر وابێت، ئەوا بەندکراوە بە لاشەکەیدا، جا چۆن دەبێت ئەگەر لێ دابڕا و لێی جیابووەوە، هەموو هێزەکانی لێ کۆبووەوە، کاتێك رۆحەکە لەلاشەکە جیابووەوە ئەوا کاروبارێکی دیکەی دەکەوێتە ئەستۆ.

لە راستیدا خەونەکان موتەواتیرەن لە چین و توێژەکانی ئەوەی ئادەم لەسەر کرداری رۆحەکان پاش مردنی، کەوا ناتوانیت بیخەملێنیت لەسەر شێوەکەی

لەکاتی پەیوەندی کردنی بە لاشە لە کاتێکدا تەنها رۆحێك یان دوان یاخود ژمارەیەکی کەم چەندەها سوپای بەهێز تێك دەشکێنێت، و پێغەمبەر(ﷺ) چەند خەونی بینووە [٢٠٥] کەوا ئەبو بەکر و عومەری لەگەڵدا بووە لە خەودا کە رۆحەکانیان چەندەها سەربازی کوفر و ستەمیان تێك شکاندووە، لە کاتێکدا سەرکەوتوونە بەسەر سوپا زۆر بێ شومارەکانیان لەگەڵ زۆری ژمارەیان و چەك و تەقەمەنیان بەرامبەر لاوازی و کەمی ئیمانداران.

ئەوەی جێی سەرسورمانە کە رۆحەکانی ئیمانداران یەکتریان خۆش دەوێت و یەکتر دەناسن و بەیەکتریش دەگەن هەرچەندە دووری نێوانیان مەودایەکی دوور و درێژ بێت، کەچی یەکتر دەناسن و خۆیان بە یەکتر دەناسێنن، هەروەك پێشتر هاورێی یەکتر بووبن و لەیەك نەوە و عەشیرەت دابن.

عەبدوڵڵای کوری عومەر دەڵێت: رۆحی ئیمانداران بە یەکتر دەگەن ئەگەر ماوەی نێوانیان دوور و درێژ بێت هەرچەندە یەکێکیان هەرگیز ئەوی تر نەبینێت، وە هەندێکیشیان ئەمەیان بەرزکردۆتەوە بۆ پێغەمبەر(ﷺ)[٢٠٦].

عەکرەمە و موجاهید دەڵێن: ئەگەر ئادەمیزادێك نووست دەبێتە هۆکارێك بۆ ئەوەی رۆحەکە بروات و لەبنەرەتیشدا رۆحەکە لە جەستەدایە، جا دەگاتە هەر شوێنێك ئەو بیەوێت مادام لە جەستەکە هاتۆتە دەرەوە و مرۆڤەکە خەوتووە، کاتێك دەگەرێتەوە بۆ جەستەکە ئادەمیزادەکە بەئاگا دێتەوە هەروەك بەو جێگایەی تیشکی رۆژ وایە کەوا لە زەوی دەدات و لە بنەرەتیشدا پەیوەستە بە رۆژەوە[٢٠٧].

---

(٢٠٥) سەیری موسلم: (٢٢٦١)، (٢٢٦٧) بکە.

(٢٠٦) مسند أحمد: (١٧٥/٢).

(٢٠٧) شرح الصدور: ٣٤٧

عەبدوڵڵای کوری مندە لە هەندێك خاوەن زانست و زانیاری دەگێڕێتەوە دەڵێت: کەوا رۆح لە کونە لووتی مرۆڤ درێژ دەبێتەوە، لە بنچینەشدا لەجەستە دایە، جا ئەگەر رۆحەکە بەتەواوی هاتە دەرەوە ئەوا دەمرێت، هەروەك کاتێك رووناکی چرا ئەگەر لە نێوان ئەو و نێوان فتیلەکە جیا ببێتەوە، ئایا نابینیت کەوا مەڵبەندی ئاگرەکە لە فتیلەکەوەیە، وە رووناکی و تیشکەکەی ماڵەوە پڕ دەکات؟ بەم شێوەیە رۆحیش لە کونەلووتی مرۆڤ درێژ دەبێتەوە لە خەوەکەیدا تاوەکو دەچێتە ئاسمان، و لە وڵاتاندا دەسوڕێتەوەو دەگات بە رۆحی مردووەکان.

***

(ئەوانەی دەڵێن: رۆحی ئیمانداران لەلای پەروەردگارە)

ئەوەی دەڵێت: رۆحی بڕواداران لەلای خودای مەزن و دلۆڤانە، هیچ زیادەڕەوی نەکردووە، تەنها پەیڕەوی کردووە لەگەڵ وتەکانی قورئان، کەوا دەڵێت: خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتاً بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾ (آل عمران: ١٦٩).

واتە: (بەڵکو ئەوانە زیندوون، لای پەروەردگارییان لە رزق و رۆزی (هەمەجۆر و تایبەت) بەهرەوەرن).

لەوانە پیاوە زانا و ژیرەکان بیانوو بەو وتەیە بهێننەوە، بەو بیانووەی: لەوەی کە محەمەدی کوڕی ئیسحاق الصغانی ریوایەتی کردووە و دەڵێت، یەحیا کوڕی ئەبی بەکر بۆ ئێمەی گێڕایەوە، ئەویش لە محەمەد کوڕی عەبدولرەحمان کوڕی ئەبی (ذئب)، ئەویش لە محەمەد کوڕی عەمرو کوڕی عطاء، ئەویش لە سەعیدی کوڕی یەسار، ئەویش لە ئەبو هورەیرە، ئەویش لە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (إنّ الميت إذا خرجت نفسه يعرج بها إلى السماء حتى ينتهى بها إلى السماء التي

فيها عز و جل، وإذا كان الرجل السوء يعرج بها إلى السّماء، فإنه لا يفتح لهـ أبواب، فترسل من السماء فتصير الى القبر) (٢٠٨).

واته: (له كاتێكدا مردوو كه رۆحهكهی دهردهچێت بهرزدهكرێتهوه بۆ ئاسمان تاكو دهیبهنه ئهو ئاسمانهی كه زاتی پهروهردگاری لێیه، وه ئهگهر پیاوه مردووهكـ كهسێكی خراپ و گوناهكار بێت، رۆحهكهی بهرزدهكرێتهوه بۆ ئاسمان، دهرگای ئاسمانهكانی بۆ ناكرێتهوه، ئینجا لهو ئاسمانهوه دهنێردرێتهوه بۆ ناو گۆڕهكهی).

ئهوه ئیسنادێكه پرسیار له راستی و دروستی ناكرێت، ئهمهش له مهسنهدی ئهحمهد و هی دیكهدا هاتووه.

ئهبو داود الطيالیسي دهڵێت: عماد كوڕی سلمه بۆ ئێمهی گێڕایهوه، له عاصـ كوڕی بهدله، ئهویش له ئهبی وائل، ئهویش له موسی الاشعری، وتی: رۆحی ئیماندار بۆن خۆشتر له بۆنی میسك دێته دهرهوه، جا فریشتكان بهرزی دهكهنهو بۆ ئاسمانهكان دهڵێن: ئێوه و ئهو رۆحه بهخێر بێن، ئینجا لێیان وهردهگرن، لهو دهرگایه بهرزی دهكهنهوه، كه كاره چاكهكانی لێی بهرزبۆوه، ئینجا له ئاسمانهكانـ دهگهشێنهوه وهك ئهوهی كاتێك رۆژ ههڵدێت تاوهكو دهیبهن بۆ لای عهرش، بهلاّ كاتێك كهسێكی كافر رۆحهكهی دهردهچێت رۆحهكهی دهبهن، فریشتهكان دهڵێن ئهوه چییه؟ دهڵێن: ئهوه فلانی كوڕی فلانه ئهو كاره و ئهو كارهی كردووه، لهبهـ خراپی كارهكانی فریشتهكان دهڵێن: بهخێر نهیت، بهخێر نهیت، بیگهڕێننهوه، جـ دهینێرنهوه بۆ خوارهوهی زهوی بۆ ناو گۆڕهكهی.

مالكی كوڕی ئیبراهیم دهڵێت: داود كوڕی یهزید الاودی گێڕایهوه وتی: له عامـ الشعبی بینییووه:

---

(٢٠٨) مسند أحمد: ٣٦٤/٢، وه سنن ابن ماجه(٤٢٦٢).

ئەویش لە حوزەیفەی کوڕی الیمان دەڵێت کەوا ڕۆحەکان لەلای پەروەردگارەوە دەست بەسەرن چاوەڕوانی بەڵێنەکەی دەکات تاوەکو فووەکەی پیادە دەکات [209].

جەریر باس دەکاتو دەگێڕێتەوە: لە شەمر کوڕی عەتیە، ئەویش هیلال کوڕی یساف وتی: ئێمە و خەڵکانێك لەلای کەعب و ڕەبیع کوڕی خیشم و خالد کوڕی عرعرە دانیشتبووین، ئیبنو عەبباس هات، وتی: ئەوە کوڕە مامی پێغەمبەرتانە، وتی: شوێنەکەمان فراوان کرد و جا دانیشت. ئینجا وتی: ئەی کەعب، ئەوەی لە قورئاندا هاتووە دەزانم تەنها چوارشت نەبێت، مانای ئەوانەم پێ بڵێ: سجِّين چییە؟ و علییون چییە؟ و سدره المتنهی چیە؟ وە مانای ئەو ئایەتە چیە؟

کە خوای گەورە بۆ ئیدریسی فەرمووە : ﴿وَرَفَعْنَاهُ مَكَاناً عَلِيّاً﴾ (مريم: ٥٧).

وتی: (علیّون): ئەوە ئاسمانی حەوتەمە ڕۆحی ئیماندارەکانی تیایە، بەلاَم (سجِّين) ئەوا زەوی حەوتەمی هەر خوارەوەیە، ڕۆحی کافرەکانیش لەژێر چالی ئیبلیسە، بەلاَم ئەو فەرموودەیەی خودای گەورە لە بارەی ئیدریس فەرموویەتی: ﴿وَرَفَعْنَاهُ مَكَاناً عَلِيّاً﴾. واتە: (بۆیە ئێمە ڕێزی زۆرمان لێگرت و پایەدار و بەرز و بڵندمان کرد لە جێگە و ڕێگەی تایبەتدا).

خودای میهرەبان سروشتی بۆ دەنارد و دەیفەرموو من ڕۆژانە بەرزو بڵندت دەکەمەوە وەك کردەوە چاکەکانی نەوەی ئادەم، فریشتە ڕاستگۆکان قسەی لەگەڵدا دەکەن و بە فریشتەی گیانکێشان دەڵێت مردنەکەی دوابخات تاوەکو کردەوە چاکەکانی زیاد بکات، جا لە نێوان هەردوو باڵەکانی هەڵیدەگرت و بەرزی دەکاتەوە تاوەکو دەگاتە ئاسمانی چوارەم ئینجا فریشتەی گیانکێشان پێی دەگات و لە بارەی پێداویستیەکانی قسەی لەگەڵدا دەکات، بە فریشتەکە دەڵێت: ئەو لەکوێیە؟

---

(209) شرح الصدور: ٣٣١

دەڵێت: ئەوەتا لە نێوان هەردوو باڵەکانم دایە، فریشتەی گیانکێشان دەڵێت: جێی سەرسوڕمانە من فەرمانم پێکراوە لە ئاسمانی چوارەم رۆحی بکێشم، جا رۆحی دەکێشێت.

بەڵام (سدرە المنتهی)، ئەمە سیدرەیەکە لەسەر سەری ئەو فریشتانەی عەرشیان هەڵگرتووە لەوێ زانست و زانیاری دوروستکراوان کۆتایی پێ دێت، پاشان هیچ کەسێك لە دوای ئەمە زانیارییەکی لە بارەیەوە نییە بۆیە ناونراوە سدرة المنتهى[٢١٠].

ئیبن مندە دەڵێت: وە هیب کوڕی جەریر لە باوکییەوە ریوایەتی کردووە، و یەعقوب القمی لە شمر ریوایەتی کردووە، خالید کوڕی عەبدوڵلا کوڕی عەوا، کورشی حوشب لە قاسم کوڕی عەوف لە رەبیع کوڕی خیثم ریوایەتی کردووە، وتی لە لای کەعب دانیشتبووین، جا باسی ئەمەی کرد.

یعلی کوڕی عبید لە الاجلح دەگێڕێتەوە ئەویش لە ضحاك وتی: ئەگەر رۆحی بەندەیەکی ئیماندار کێشرا ئەوا بەرز دەکرێتەوە بۆ ئاسمانی دونیا، جا فریشتە نزیکەکان لەگەڵ دەردەچن بۆ ئاسمانی دووەم پاشان سێیەم، پاشان چوارەم، پاشان پێنجەم، پاشان شەشەم، پاشان حەوتەم، تاوەکو دەگات بە سدرە المنتهی، با ضحاکم وت: بۆچی ناونراوە سدرە المنتهی؟

وتی: چونکە کۆتایی دێت لەوێ هەموو فەرمانێك لەلایەن پەروەردگارەو دەردەچێت کە گەڕانەوەی بۆ نییە، جا دەڵێت: پەروەردگارم! بەندەکەت فلانە بێگومان خودای گەورە لە بارەی ئەو لەوان زاناترە ئینجا خودای دلۆڤان چەکێکی سەرمۆری بۆ دەنێرێت کە دڵنیای دەکاتەوە لە سزادان و ئەمەش ئەم فەرموودەیەی

---

(٢١٠) تفسير القرطبي: ١١/ ١١٨

پەروەردگارە کە دەفەرمووێت: ﴿كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الآبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ* وَمَا أَدْرَاكَ مَا عِلِّيُّونَ* كِتَابٌ مَّرْقُومٌ* يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ﴾ (المطففين: ١٨-٢١) [٢١١].

واتە: (نەخێر دەستەی سەرفرازان دوورن لەو تەنگانەیە، بەڵکو نامەی کردەوەکانیان دۆسیەی ڕەفتاریان دا لە شوێنە بەرز و بڵندەکانە، جا تۆ چوزانی (عليون) چییە و چۆنە، نامەیەکی (دیار و ئاشکرایە، هەر بە ڕواڵەتیدا دیارە کە خاوەنی سەرفراز و بەختەوەرە)، مۆر کراوو لۆك کراویشە، ئەو نامەیە فریشتە نزیکە بەڕێزەکانی لای خوا دەیکەنەوە و بە سەرسامی و خۆشیە سەرنجی چاکە و خواپەرستی چاکان دەدەن و شایەتی لەسەر دەدەن).

ئەم فەرموودەیەش دوورنییە لەو وتەیەی کە وتوویەتی: ئەوانە لە بەهەشتدان، چونکە بە هەشت لەلای (سدره المنتهی)یە، وە بەهەشتیش لەلای پەروەردگارە، و خودای گەورە و میهرەبانیش هەواڵی داوە کەوا ڕۆحی شەهیدەکان لەلای خۆیەتی، پێغەمبەریش(ﷺ) هەواڵی داوە کەوا ڕۆحی شەهید و ئیمانداران لە بەهەشتدا پشوو دەدات و دەسوڕێنەوە هەرچۆنی بیەوێت.

* * *

(ئەوانەی دەڵێن: ڕۆحی ئیمانداران لە (جابیە) دان)

هەروەها وتەیەك هەیە دەڵێت: کەوا ڕۆحی ئیمانداران لە (جابیە) [٢١٢] دان و ڕۆحی کافرانیش لە (حەزرەمووتە) لە بەرهووت، ئەبو محەمەد کوڕی حەزم دەڵێت[٢١٣]. ئەمە وتەی ڕافزییەکانە وە هەروەها دەڵێت: بەڵکو کۆمەڵێك لە ئەهلی سوننە ئەمە دەڵێن.

([٢١١]) تفسير القرطبي: ١٩/٢٦٢

([٢١٢]) الجابيە: ناوی شوێنێکە لە نزیك دیمەشق.

([٢١٣]) الفصل في الملل: ٤/٦٩

ئەبو عەبدوڵڵا بن منده دەڵێت: لە کۆمەڵێك لـە سـەحابە و تـابعین ڕیوایـەتی کردووە، ئەحمەد کوڕی عاصم بۆی گێڕاوەتەوە، ئەویش لە هەمام

دەڵێت: قەتادە بۆی گێڕامەوە وتی: پیاوێك لە سەعید کوڕی موسەیب گێڕایەوە، ئەویش لە عەبدوڵڵای کوڕی عمرو کەوا وتوویـەتی: ڕۆحـی ئیمانـداران لـە جابیـە کۆدەبێتەوە، و ڕۆحی کافرەکانیش لە خاکی سبخە لە حەزرەمەوت کۆدەبێتەوە پێی دەڵێن: برهوت[٢١٤].

پاشان لە ڕێگای حماد کوڕی سلمە گێڕایەوە، ئەویش لە عبدالجلیل کوڕی عەتیە، ئەویش لە شەهر کوڕی حوشب کـەوا کـەعب، عەبـدوڵڵای کـوڕی عمـروی بینـووە خەڵکی زۆر پرسیاریان لەسەر ئـەم مەسـەلەیە لێکـردووە، بـە پیـاوێکی وتـووە، پرسیاری لێ بکە ڕۆحی ئیمانداران و ڕۆحی کافران لە کوێ دایە؟

جا پرسیاری لێ کرد، ئینجا عەبدوڵڵا وتـی: ڕۆحـی ئیمانـداران لـە جابیـە دان، و ڕۆحی کافرانیش لە بەرهووت دان.

ئیبن منده دەڵێت: ئەبو داودو کەسانێکی لە عبدالجلیل ڕیوایەتی کردووە، پاشان لە حەدیسێکی سوفیان گێڕایەتیەوە ئـەویش لـە فـرات القـزاز، ئـەویش لـە ئـەبی توفەیلُ ئەویش لە عەلی، وتی: باشترین بیر لەسەر زەوی زەمزەمە، وە خراپترین بیر لەسەر زەوی لە بەرهووت دایە لە حەزرەمەوت، باشـترین دۆڵ لەسـەر زەوی دۆڵـی مەککەیە، ئەو دۆڵەش کە ئادەمی تێدا دابەزی لە هیندستان بۆ ئێوە باشـترینیانە، وە خراپترین دۆڵیش لەسەر زەوی دۆڵی (احقاف)ـە لـە حەزرەمـەوت کـەوا دۆڵـی ڕۆحی کافرانی تێدا فڕێ دەدرێت.

هەروەها ئیبن منده دەڵێت: حماد کوڕی سلمە ڕیوایەتی کردووە، لە عەلی کـوڕی زەید، ئەویش لە یوسف کوڕی میهران، ئـەویش لـە ئیبنـو عـەبباس، ئـەویش لـە عەلی، ڕق وکینەترین پارچە لەسەر زەوی دۆڵێکە لە حەزرەمـەوت پێـی دەوترێـت:

---

(٢١٤) شرح الصدور: ٣١٢

بەرهووت، کەوا رۆحی کافرەکانی تێدایە، وە بیرێکی تێدایە لە رۆژدا ئاوەکەی ڕەشە هەروەك کێم و زوخاوە جرِ و جانەوەری تێدا دەچێت.

پاشان لە ڕێگای ئیسماعیل کوڕی ئیسحاقی قازی گێڕاوەتەوە و دەڵێت: عەلی کوڕی عەبدوڵلا بۆ ئێمەی گێڕایەوە، ئەویش لە سوفیان ئەویش لە ابان کوڕی سەعلەب وتی: پیاوێك وتی: دۆڵێك هەیە، واتە: دۆڵی حەزرەمەوت، هەروەك دەنگی خەڵکانێکی تێدا کۆدەبێتەوە و دەڵێن: ون: ئەی دومە ئەی دومە! ابان وتی: پیاوێك لە خاوەن کتێبەکان بۆ ئێمەی گێڕایەوە کە (دومە) ئەو فریشتەیە کەوا لەسەر رۆحی کافرەکاندایە(٢١٥).

سفیان وتی: پرسیارمان لە خەڵکی حەزرەمەوت کرد لە بارەی دۆڵەکە، وتیان: کەس ناتوانێت شەو تێیدا بمێنێتەوە(٢١٦).

***

(ئەوانەی دەڵێن: رۆحەکان لەسەر زەوی کۆدەبێتەوە)

بەڵام وتەی ئەو کەسەی کە دەڵێت: کەوا رۆحەکان لە زەویدا کۆدەبێتەوە خودای گەورە لەبارەیەوە فەرموویەتی: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِن بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ﴾ (الأنبياء:١٠٥).

واتە: (سوێند بەخوا بەراستی ئێمە لە کتێبی زەبووردا دوای تەورات بڕیارمانداوە کە بێگومان بەندە شیاو و چاکەکانم دەبنە خاوەنی زەوی). جا ئەگەر ئەوەی خوای گەورە لە بارەیەوە فەرموویەتی تەفسیری ئایەتەکە بێت، ئەوا تەفسیری ئەو وتەیە نیە.

---

(٢١٥) شرح الصدور: ٣١٧

(٢١٦) شرح الصدور: ٣١٧

خەڵکی ناکۆك جیاوازن لە بارەی ئەو زەوییە لێرەدا باسکراوە، سەعیدی کوڕی جوبەیر لە ئیبنو عەبباس دەگەڕێتەوە و دەڵێت: ئەمە زەوی بەهەشتە، ئەمەش تەفسیر و لێکدانەوەی زۆربەی توێژەر و لێکدەرەوەکانەن لە ئیبنو عەبباسەوە وتەیەکی دیکەش هەیە و دەڵێت: ئەو دونیایە کەوا خوای گەورە بۆ محەمەد(ﷺ) رزگاری کردووە و ئەم وتەیەش وتەیەکی دروستە، هاوشێوەکەش ئەو فەرموودەیە کە خوای گەورە لە سوڕەتی(النور) دا فەرموویەتی: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُم فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾(النور: ٥٥).

واتە: (خوا بەڵێنی دڵنیا بەخش و تەواوی داوە بە وانەی باوەڕییان هێناوە لە ئێوەو کار و کردەوە چاکەکانیان ئەنجام داوە بە راستی لە ئایندەیەکی نزیکدا جێنشین و پایەداریان دەکات لە وڵاتدا هەروەك چۆن ئیماندارانی پێش ئەمانی جێنشین کردووە).

لە سەحیحێکی پێغەمبەردا(ﷺ) هاتووە و دەفەرمووێت: (زويت لي الأرض مشارقها ومغاربها، وسيبلغ ملك أمتي ما زوي منها) [٢١٧] واتە: (زەوی رۆژهەڵات و رۆژ ئاوابییەکەی بۆ من کۆکرایەوە و گۆشەگیر بوو، جا لەوەی بۆ من کۆکرایەوە دەبێتە موڵك و میراتی ئۆممەتەکەم)

بەشێك لە لێکدەرەوەکان دەڵێن: مەبەست لەو حەدیسە: زەوی (بيت المقدس)ـە، ئەمەش ئەو زەوییەیە کە خودای گەورە بەندە چاکەکانی دەکاتە خاوەنی، ئەم ئایەتەش تایبەت نییە بەم مەسەلەیە.

(ئەوەی دەڵێت: رۆحی ئیمانداران لە ئاسمانی حەوتەم دایە)

ئەوانەی دەڵێن: کەوا رۆحی ئیماندارەکان لە (عليين)ە لە ئاسمانی حەوتەمدا، بۆ رۆحی کافرەکانیش لە (سجين)ە لە زەوی حەوتەم: ئەمە وتەی کۆمەڵێکە لە

---

(٢١٧) مسلم: (٢٨٨٩)،وه مسند احمد: ٥/٢٧٨

پێشینەکان و پاشینەکان و بەڵگەشیان لەسەر ئەم فەرموودەیــەی پێغەمبــەر(ﷺ) کە دەفەرموویێت: (اللهم الرفيق الأعلى)[218]. پێشتر حەدیسـەکەی ئـەبو هـورەیرە باسکرا: (إن الميت إذا خرجت روحه عرج بها إلى السّماء حتى ينتهي بها الى السّماء السابعة التي فيهاالله عزوجل).

واتە: (کاتێك مردوو گیانی دەکێـشرێت بـەرزی دەکەنـەوە بـۆ ئاسمـان تـا دەگاتـە ئاسمانی حەوتەم کە خودای عزوجل لەوێیە).

فەرموودەی ئەبی موسی باسکرا: رۆحەکە بەرز دەکرێتەوە تاوەکو لەلای عـەرش کۆتایی پێ دێت. وتەی حوزەیفەش باسکرا، رۆحەکـەی لـەلای پـەروەردگار دەسـت بەسەرە، وە وتەی عەبدوڵڵای کوڕی عومەریش باسکرا، ئەو رۆحانە لـەلای خـودای گەورە و دڵۆڤانە.

ئـەو فەرموودەیــەی پێغەمبــەر(ﷺ) باسـکرا: (إن أرواح الشهداء تـأوي الى قناديل تحت العرش).

حەدیسەکەی براء کوڕی عازبیش باسکرا، رۆحەکە لەئاسمانێکەوە بـۆ ئاسمـانێکی تر بەرز دەکرێتەوە،و لە هەموو ئاسمانێکـدا فریـشتە نزیکـەکان لێـی کۆدەبنـەوە، تاوەکو دەیگەنن بۆ ئاسمانی حەوتەم، لە وتەیەکی دیکـە: بـۆ ئـەو ئاسمانـەی کـەوا خودای عزوجل تیایەتی.

بەڵام ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی لەوێ جێگیر دەبێت و ئارام دەگرێت، بەڵکو بەرزی دەکەنەوە بۆ ئەوێ بۆ ئەوەی پیشانی خوای گەورەی بدەن، جا لەوێ فەرمانی بۆ دەدردەچێت و کتێبەکەی بۆ دەنوسرێت ئایا ئەهلی (عیلین)ە یاخود لـە ئـەهلی (سجين)ە، پاشان دەگەڕێتەوە بۆ ناو گۆڕ بۆ کاروبارەکان پاشان دەگەڕێتەوە بـۆ ئـەو شوێنەی لەوێ دانرابوو، جا رۆحی ئیمانداران لە (عليين)ە بەگوێرەی پلە و پایـەیان، وە رۆحی کافرەکانیش لە (سجين)بە گوێرەی پلە و پایەیان.

---

(٢١٨) مسلم: (٢٤٤٤).

(بۆ ئەوانەی دەڵێن: رۆحی ئیمانداران لە بیری زەمزەم كۆدەبێتەوە)

هەندێك فەرموودە دەڵێت: رۆحی ئیمانداران لە بیری زەمزەم كۆدەبێتەوە، ◌ هیچ بەڵگە لەسەر ئەمە نییە لە قورئان و نە لە سوننەش، نە وتەی خاوەنەكە باوەڕی پێ دەكرێت، وە نە دروستیشە، چونكە ئەو بیرە جێگای ئەو هەم ئیماندارانەی تیا نابێتەوە، ئەمەش پێچەوانەی ئەو حەدیسەیە كەوا رۆحی ئیمان باڵندەیەكە لە بەروبوومی درەختی بەهەشت دەخوات.

بە گشتی ئەو وتەیە لە هەموو وتەكانی دیكە ناڕەوا و خراپترە، وە لەو وتەیە خراپترە كە دەوترێت: كەوا رۆحی ئیمانداران لە (جابیە)یە، چونكە ئەو شوێ ئاسمانێكی فراوانی هەیە بە پێچەوانەی بیرە تەنگەبەرەكە.

❊❊❊

(بۆ ئەوانەی دەڵێن: رۆحی ئیمانداران لە ژیانی بەرزەخی زەویدایە)

ئەو وتەیەی كەوا دەڵێت: رۆحی ئیمانداران لە بەرزەخدایە لەسەر زەوی دەڕوا بۆ هەر شوێنێك كە بیەوێت، ئەمە لە سەلمانی فارس ریوایەت كراوە، بەرزەخ بەربەستە لە نێوان دوو شت، هەروەك سەلمان مەبەستی بێت لەزەوییەك لە نێ دونیا و رۆژی دواییدا جا رۆح لەو زەویەدا بە ویستی خۆی هاتوچۆ دەكات.

ئەم وتەیەش بەهێزە چونكە لە دونیا دابڕاوە نەچۆتە رۆژی دوایی، بەڵكو ئەو بەرزەخدایە لە نێوانیاندا، جا رۆحی ئیمانداران لە بەرزەخێكی فراواندایە رۆ رەیحان و خۆشی و نیعمەتی تێدایە، وە رۆحی كافرەكانیش لە بەرزەخێكی تەنگ ناخۆش دایە كەوا خەم و خەفەت و ئازاری تێدایە.

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمِن وَرَائِهِم بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾ (المؤمنـ ١٠٠)

واتە: (دەبێت لە جیهانی بەرزەخدا، لە نێوان مردن و زیندووبوونـەوەدا تـا کاتێـك زیندوو دەکرێنەوە چاوەڕێ بێت).

جا بەرزەخ لێرەدا لە نێوان دونیـا و ڕۆژی دواییـە، وە بنـچینەکەی بەربەسـت و ڕێگرە لە نێوان دوو شت.

***

(بۆ ئەوانەی دەڵێن: ڕۆحی ئیمانداران لەلای دەستە ڕاستی ئادەم و هی کافرەکانیش لەلای چەپیەتی)

بەڵام ئەوەی کە دەڵێت: کەوا ڕۆحی ئیماندارەکان لەلای دەستی چەپی ئادەمـە، وە ڕۆحـی کافرەکـانیش لــە لای چــەپیەتی، ئەمــە حەدیـسێکی شــەوڕەوەکەی پێغەمبەرە(ﷺ)، هەروەك پێغەمبەر(ﷺ) ئەوانەی بـەو جـۆرە بـینی، ئەمـەش ئەوە ناگەیەنێت کە ڕێكو ڕاست لە ڕاستی و چـەپی ئـادەم بێـت، بـەڵکو دەشـێت ئەوانە لەلای ڕاستیدا بێت ئەوانە لە بەرزی و خۆشی و شادی بێت، ئەوانەی لـەلای چەپی بێت ئەوانە لە خوارەوە و ناخۆش و بەند کردن دا بێت.

ابـو محمـد کـوڕی حـەزم [٢١٩] دەڵێـت: ئـەو بەرزەخـەی پێغەمبـەر(ﷺ) لـە شەوڕەوەکەیدا بینی لە لای ئاسمانی زەویدا فەرمووی: ئەمەش لـە کـاتی نـەمان و پچڕانی تۆخمەکاندا بوو، وتی ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی لەژێری ئاسمانـدا بـوو بە جۆرێك تۆخمەکانی وەك (ئاو و خۆڵ و ئاگر و هەوا) پچڕاوە.

ئەوەی کە وتراوە، ئەگەر هاتوو خاوەن ڕۆحە شادومانەکان لەلای دەستە ڕاستی ئادەم بێت، ئادەمیش لە ئاسمانی دونیایە، سەلمێنراوویشە کە ڕۆحی شەهیدەکان لە ژێر سیبەری عەرش دان، عەرشیش لەسەر ئاسمانی حەوتەمدایە، جا چـۆن دەبێـت

([٢١٩]) الفصل في الملل: ٦٧/٤.

لەلای راستی ئادەم دابێت، ئایا چۆن پێغەمبەر(ﷺ) لەوێ لە ئاسمانی دونیا ئەمەی بینیووە؟

وەڵامەکە لە چەند روویەکەوەیە:

یەکەم: ئەمە نەگونجاو نییە و قەدەغە ناکرێت لەوەی لە دەستە راستی ئادەم دا بێت لە شوێنێکی بەرزە، هەروەك رۆحی کافەرکانیش لەلای چەپیەتی لە رووی خوارەوە.

دووەم: نەشیاو و قەدەغە نابێت کەوا لە ئاسمانی دونیا پێشانی پێغەمبەر(ﷺ) درابێت و ئەگەر هاتوو لەسەرووی ئەمەوە جێگیرکرابێت.

سێیەم: لە راستیدا ئەو هەواڵی تەداوە کە هەموو رۆحە شادومانەکان لەوێ بووبن بەڵکو فەرموویەتی: (فإذا عن يمينه أسودة وعن يساره أسودة). بەڵکو زانراویشە کەوا رۆحی ئیبراهیم و موسی لە سەرەوەن لە ئاسمانی شەشەم و حەوتەمدان، وە رۆحی ئیماندارەکانیش بە گوێرەی پلە و پایەیان هەندێکییان لە هەندێکییان بەرزترن، هەروەك رۆحی کافرەکانیش هەندێکییان لە خوارەوەیە هەندێکیان دان بە گوێرەی پلە و پایەیان، خوای گەورەش زاناترە.

***

دەربارەی راو پێشنیاری ئیبن حزم لە بارەی جێگیربوونی رۆح

بەڵام بە گوێرەی وتەی ئەبی محەمەد بن حەزم: رۆحەکە دەچەسپێ و جێگیر دەبێت بە جۆرێك پێش دروستبونی لاشەی دابێت، ئەمەش دەوەستێتە سەر ئەو مەزهەبەی کەوا خۆی هەڵیبژاردووە، ئەمەش رۆحی ئەو دروستکراوانەیە پێش جەستەکانیان، وە ئەمەش لەناو خەڵکدا دوو وتە هەیە، زۆربەیان لەسەر ئەوەن کە رۆحەکان دوایی جەستەکان دروست بوونە. ئەوان دەڵێن: رۆحەکان پێش جەستەکان دروست بوونە ئەوا بەڵگەیەکیان بە دەستەوە نییە لە قورئان و سوننەتەوە

نەیەکدەنگی زانایان تەنها ئەوە نەبێت کەوا لەهەندێك دەق تێگەیشتوون ئەمەش بەڵگە نییە لەسەری یاخود حەدیسە دروستەکان، هەروەك ئەبو محەمەد بن حزم بیانوو دەهێنێتەوە بەو فەرمودەیەی خوای گەورە: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ﴾ (الأعراف: ١٧٢).

واتە: (یادی ئەو کاتەش بکەنەوە کە پەروەردگارت پێشتا وپشتی نەوەی ئادەمی کۆکردەوە (لە جیهانی پەنهان و شارەوەدا پەیمانی لێوەرگرتن) و کردنی بە شایەت بەسەر خۆیانەوە (پێی فەرموون): ئایا من پەروەردگاری ئێوە نیم؟). ئەو نیشانانەی کەوا پێشینەکان باسیان کردووە لە دەرچوونی نەوەی ئادەم لە برِبڕەی پشتیدا، پاشان پەیمانی لێوەرگرتن و گەڕێندرانەوە بۆ برِبڕەی پشتی و کەوا وەك و نەوە دەریاندەچووێنێت.

خوای پەروەردگاری دابەشی کردوون بۆ خۆشی و ناخۆشی، خودای گەورە و میهرەبان ئەجەل و رزق و رۆزیی و کردەوەکانیان کەوا لە خێر و شەڕ تووشییان دەبێت هەمووی بۆیان نووسیوە، پاشان دەڵێت: ئیسحاق وتی: زانایان یەکدەنگ و کۆکن کەوا رۆحەکان پێش جەستەکان هێناویانە قسە پێکردن: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى شَهِدْنَا أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ*أَوْ تَقُولُواْ إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ﴾ (الأعراف: ١٧٢-١٧٣).

واتە: (کردنی بەشایەت بەسەر خۆیانەوە (پێی فەرموون: ئایا من پەروەردگاری ئێوە نیم؟ هەموو وتیان: نابێت تۆ خوای ئێمە نەبیت، بەڵێ شایەتیمان داوە (کە تۆ پەروەردگارمانیت)، ئەمەش بۆ ئەوەی نەوەکو لە رۆژی قیامەتدا بڵێن، بەراستی ئێمە لەمە بێ ئاگا بووین!! یاخود نەوەك بڵێن: جا ئێمە چی بکەین، بە راستی ئێمە باو و باپیرانمان لە پێشدا هاوەڵییان بۆ خوا داناوە).

هەروەها دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلآئِكَةِ اسْجُدُواْ لآدَمَ فَسَجَدُواْ إِلاَّ إِبْلِيسَ لَمْ يَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ﴾ (الأعراف: ١١).

واتە: (سوێند بەخوا بەڕاستی ئێمە (باوە گەورەی) ئێوەمان دروست کرد و نەخش و نیگاری ڕواڵەت و ڕوخساری ئێوەمان کێشا، پاشان وتمان بە فریشتەکان، ئادەی سوژدە بەرن بۆ ئادەم (سوژدەی ڕێز بە فەرمانی خوا) جا هەموو فریشتەکان سوژدەیان برد).

خوای گەورە هەموو ڕۆحەکانی بە یەکجار دروست کرد کەوا دەروونە، وە هەروەها پێغەمبەریش(ﷺ) لە حەدیسێکدا هەواڵی داوە: (أنّ الأرواح جنود مجندة فما تعارف منها أئتلف وما تناكر منها اختلف)

خوای گەورە پەیمان و شایەتی لێ وەرگرتن لە کاتێکدا ئەو دروستکراوێکی ڕوخسار کێشراو وئاقڵ بوو پێش ئەوەی فەرمان بە فریشتەکان بکات سوژدەی بۆ ئادەم ببەن، پێش ئەوەی ڕۆحەکە بچێتە جەستەکان، و جەستەکانیش لەو ڕۆژەدا تەنها خۆڵ بوون.

بۆ ئەو دەرکەوت و ساخبوونەوەیە باسی هەندێك دەکەین لە وەڵامدانەوەی پرسیار کردن لە بارەی ڕۆحەکان ئایا لەگەڵ جەستەکان دروست بوونە یاخود لە پێش جەستەکان؟ ئەگەر لێرەدا مەبەست قسە کردن بێت لەسەر جێگیر بوونی ڕۆحەکان لە دوای مردن، وە فەرموویەتی: لە ڕاستیدا لەو بەرزەخەدا سەقامگیر دەبێت کەوا لە پێش ئەوەی جەستەکان دروست بێت وە ستاوە لەسەر ئەو بیروباوەڕە کەوا باوەڕی پێیەتی، وە فەرموودەکەی کەوا ڕۆحە شادەکان و دڵخۆشەکان لەلای دەستە ڕاستی ئادەمن، و ڕۆحی کافرەکانیش لەلای چەپیەتی، هەروەك پێغەمبەر(ﷺ) هەواڵی پێدراوە و فەرموودەکەی: ئەو ڕۆحانە لەو شوێنانەن کەوا توخم و پێکهاتەکان پچڕاون، ئەمەش هیچ بەڵگەی لەسەر نییە نەلە قورئان وە نە لە سوننەت، هاوشێوەشی نییە لەگەڵ وتەکانی زانا ئیسلامییەکان، حەدیسە

دروستەکانیش بەڵگەن لەسەر ئەوەی ڕۆحەکان لەسەرووی تۆخمەکانن لە بەهەشتدا لەلای پەروەردگار، بەڵگەی قورئانیش بەڵگە و متمانەیە لەسەر ئەمە، ئەبو محەمەدیش ڕێککەوتووە لەسەر ئەوەی ڕۆحی شەهیدەکان لە بەهەشتدان و زانراویشە کەوا ڕاستگۆیان لەوان باشترن، جا چۆن دەبێت ڕۆحی ئەبی بەکری صدیق و عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود، وە ئەبی ئەلدەردا و حوزەیفەی کوڕی یەمان و ئەوانەی وەك ئەوانە ﷺ لەلای پچرانی تۆخمەکان بێت وەکو (ئاو و خۆڵ و ئاگر و هەوا). ئەمەش لە ژێر ئاسمانی دونیایە، وە ئایا دەبێت ڕۆحی شەهیدەکانی سەردەمی ئێمە لەسەرووی تۆخمەکانەوە بێت لەسەرووی ئاسمانەکاندا بێت؟

***

(بۆ ئەوانەی دەڵێت:
کەوا جێگیربوونی ڕۆح بە ویست و ئارەزووی خۆی نیە)

بەڵام بە وتەی ئەو کەسەی دەڵێت: جێگیربوونی ڕۆح بە ئارەزووی خۆی نییە، ئەمەش وتەیەکە کە دەڵێت: ڕۆحیش نیشانەیەکە لە نیشانەکانی جەستە، کە ئەویش ژیانە، وە ئەمەش وتەی ئیبن باقلانی و ئەوانەی شوێنکەوتەی ئەون، هەروەها ئەبو هندیل العلافیش دەڵێت: دڵ و دەروون نیشانەیەکە لە نیشانەکان، ئەو وا دەستنیشان و جیای نەکردۆتەوە بەوەی کە ژیانە هەروەك ئیبن باقلای جیای کردۆتەوە، پاشان وتی: ئەو واتە ڕۆح نیشانەیەکە یاخود بەشێکە وەك بەشەکانی جەستە.

هەندێکی تر لایان وایە کاتێك لاشە دەمرێت ڕۆحەکەی ون دەبێت و نامێنێت وەك پێشتر باسکرا، وەك هەموو بەش و نیشانەکانی مەرجدار بە ژیان، هەندێکی دیکە لەوانە دەڵێن: ئەو نیشانەیە لە دوو سەردەمدا نامێنێت، هەروەك زۆربەی

ئەشعەرییەکان وا دەڵێن، جا لە وتەکانیان: کەوا ڕۆحی ئێستای ئادەمیزاد ئەو ڕۆحەی پێشتر نییە، وە نابێت لێی جیا بێتەوە و پاشان ڕۆحەکە بگەڕێتەوە بۆ ماوەی کاتژمێرێك زیاتر لە هەزار ڕۆحی بۆ بگۆڕێت لەسەردەمێك و ئەوەی دادێت، جا ئەگەر مرد هیچ ڕۆحێك نیە بەرزبکرێتەوە بۆ ئاسمان وپاشان بگەڕێتەوە بۆ ناوگۆڕ پاشان فریشتەکان هەڵیبگرن و دەرگای ئاسمانەکانی بۆ دەکەنەوە ڕۆحەکە نەخۆشی و نیعمەت دەبینێت و نە ناخۆشی و ئازار دەبینێت، بەڵکو تەنها لاشەکەیە خۆشی و ناخۆشی دەبینێت ئەگەر خوا ویستی لەسەر بێت ئەوا نیعمەت یاخود ئازاری دەدات جا ژیانی بۆ دەگەڕێتەوە لەو کاتەی دەیەوێت نیعمەتی پێ ببەخشێت یاخود سزای بدات، ئەگەر نا هیچ ڕۆحێك لەوێ نییە ئێستا وەستاو بێت بە خۆیەوە.

هەندێك لە زانایان دەڵێت: ژیان دەگەڕێتەوە بۆ کلێنجە واتە خوارووی ئێسکی بڕبڕەی پشت جا ئەمەیە نیعمەت و خۆش دەبینێت یاخود ناخۆشی و سزا و ئازار.
ئەم وتەیە قورئان و سوننەت و یەکدەنگی سەحابە ڕەتی دەکاتەوە، بەڵگە و شایەتی زانایان و ژیر و زرنگ و هۆشیاران، بێگومان خوای گەورە قسەی کردووە لەگەڵ دەروونندا بە گەڕانەوە و چوونەژوورەوە و هاتنە دەرەوە، وە دەق و بەڵگەی دروست هەیە لەسەر ئەوەی ڕۆح بەرزدەکرێتەوە و دادەبەزێت و دەگیرێت و ڕەوانە دەکرێت و دەرگای ئاسمانەکان بۆ دەکرێتەوە و کڕنۆش دەبات و قەسەش دەکات، وەکفن دەکرێت لە کفنەکانی بەهەشت یاخود ئاگر، هەروەها فریشتەی گیانکێشان بە دەستی خۆی هەڵدەگرێت و پاشان فریشتەکان دەستا و دەستی پێدەکەن جا بە بۆنخۆشترین بۆنی میسك بۆندەکرێت، یاخود بۆنێکی بۆگەنی لێدێت، هەروەها لە ئاسمانێکەوە بۆ ئاسمانێکی تر دەنێردرێت، پاشان لەگەڵ فریشتەکان دەگەڕێتەوە سەرزەوی جا ئەوکاتەی ڕۆحەکە دەردەچێت چاو بە دوایدا دەکەوێت بە جۆرێك دەبینێت تاوەکو دەچێتە دەرەوە.

قورئـان دەیـــسەلمێنێت لەســەر ئــەوەی رۆح لــە شــوێنێك بـۆ شــوێنێكی دیكـە دەگوازرێتەوە تاوەكو دەگاتە گەروو لە جوولەكردنیدا، هەموو ئەوانەی باسمـان كـرد بەڵگەن لەسەر ئەوەی رۆحــەكان دەگــەن بــە یــەكتر و یــەكتر دەناســن، بێگومــان پێغەمبەر(ﷺ) لەشەورۆیەكەیدا رۆحەكانی بینی لە دەسـتی راسـتی ئـادەم و لــە دەســتەی چــەپی بــوون، پێغەمبــەر(ﷺ) هــەواڵی داوە كــەوا رۆحــی ئیمانــدار باڵندەیەكی سەوزدایە، وە خوای گەورەش هەواڵی داوە لــەبارەی رۆحــی فرعــەون و یاوەرەكانی كەوا بەیانیان و ئێواران لەسەر ئاگری دۆزەخ پیشانی دەدرێت.

وە لە كاتێكدا ئیبن باقلانی پێـداگیری دەكـات لەوەلامەكـەداو دەڵێـت: لەســەر ئەمەدا یەكێك لەو دووروەدا دەردەچێت، یان پیشاندانی لە ژیاندا لە یەكەم بەشـە لە بەشەكانی جەستەدا دادەنرێت، وە یان ئەوەتا بۆ ئەو ژیانە و نیعمەت و ئـێش و ئازاردا لاشەیەكی دیكە دروست دەكرێت.

ئەو وتەیەكە لە مەبەست و نیەتێكی گەندەڵ و خراپدایە لە زۆر رووەوە، وە ئایـا چ وتەیەك لەو وتەیە خراپترە كەوا رۆحـی ئـادەمیزدا دابنێـت بــە نیـشانەیەك لــە نیشانەكانی هەموو كاتژمێرێك بگۆڕێت جار بە جار خۆشەویـستربێت، جـا ئەگـەر ئەو نیشانەیە واتە رۆحەكە جیابووەوە ئەوا لە پاش جیابوونەوەیەكە رۆحێـك نییــە نیعمــەت و خۆشـــی وە ســـزا و ئـــیش و ئــازار ببینێــت وە نەبەرزدەبێتـــەوە و نەداشدەبەزێت و نەدەشگیرێت و نەرەوانەش دەكرێتەوە؟

ئەو وتەیە پێچەوانەیە لەگەڵ عەقڵ و دەقەكانی قورئان و سوننەت و ئەخلاقـدا، ئەم وتەیەش هی كەسێكە كەوا خۆی نەناسێت، جا لە باســەكانی دا هــاتوو بەڵگـە لەسەر هەڵبەستن و بووختانی ئەو بابەتە دەهێننەوە انشاء الله.

ئەمەش وتەیەكە كەسێك لە پێشینەكانی ئوممەت نـەیووتووە، و نــە لــە ســەحابە و شوێنكەوتوانیش و نەزایانی ئیسلامیش.

***

ئەوانەی دەڵێن:
کەوا سەقامگیربوونی رۆح لە دوای مردندا لەناو لاشەیەکی دیکەیە؟

بەڵام ئەو وتەیە کە دەڵێت: کەوا جێگیربوونی رۆح لە دوای مردندا لەناو لاشەیەکی دیکەدا بێت جگە لەو لاشەیە، جا ئەم وتەیە هەق وناهەقی تێدایە.

جا هەق و رەواکەی کەوا پێغەمبەری راستگۆ و باوەرپێکراو(ﷺ) هەواڵی داوە لە بارەی رۆحی شەهیدەکان کەوا لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە، دەچن بۆ لای ئەو چراخانەی بە عەرشدا هەڵواسراوە، هەروەك لانە وایە بۆ باڵندەکان، بێگومان لە فەرموودەکەیدا ئاشکرای کردووە (جعل الله أرواحهم في أجواف طير خضر).

واتە: (خوای گەورە رۆحەکانیان لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدا داناوە).

بەڵام بە نیسبەت ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەر(ﷺ) : (نسمة المؤمن طائر يعلق في شجر الجنّة).

واتە: (رۆحی ئیماندار باڵندەیەکە لە دار و درەختی بەهەشت دەخوات).

لەوانەیە ئەو باڵندەیە بۆ رۆحەکە سوابوونێك بێت بۆ ئەو وەك لاشە، ئەمەش بۆ هۆکارێك لە ئیمانداران و شەهیدان دەبێت، لەوانەشە رۆحەکە لە شێوەی باڵندە بێت، ئەمەش خواست و ئارەزووی ئەبی محەمەد کوری حەزم و ئەبی عومەر کوری عبدالبّر، لەمەوپێش قسەیان کرد لەسەر وتەکانی ئەبی عومەر.

بەڵام ئیبن حزم [٢٢٠] کە دەڵێت: مانای ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەرﷺ: (نسمة المؤمن طائر يعلق)

ئەمە لەسەر دەرکەوتە و شێوەی دەرەوەیدایە، نەك لەسەر گومان و بۆچوونی نەزانەکان، لەکاتێکدا پێغەمبەرﷺ هەواڵی داوە کەوا رۆحی ئیماندار باڵندەیەکە

---

(٢٢٠) الفصل في الملل: ٤/٧٧

دەخوات، بە مانای ئەو لە بەھەشتدا دەفڕێت، نەك شێوەکەی گۆڕابێت لە وێنەی باڵندەدا.

وتی: بەڵام ئەو زیادەیەی کەوا تێیدا ھاتووە بەوەی لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە، بەڵکو ئەو سیفەتی ئەو چرایانەن کەوا بۆ لای دەچن، ھەردوو حەدیسەکەش پێکەوە یەك حەدیسە، ئا ئەمەیە ئەوەی وتوویەتی بە مەبەستی فەسادی بە وتە و بە مانا، جا ئەو حەدیسە دەفەرمووێت رۆحی ئیماندار باڵندەیەکە لە دەرختی بەھەشت دەخوات ھەمان ئەو حەدیسە نییە کە دەفەرمووێت رۆحی شەھیدەکان لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە، ئەوەی باسکراوە لەوانەیە لە حەدیسی یەکەمدا بێت، بەڵام لە حەدیسی دووەمدا لەوانەنیە وابێت، جا پێغەمبەرﷺ ھەواڵی داوە: (أن أرواحهم في حواصل طير)، لە وشەی راڤەیەکی دیکەدا: (في أجواف طير خضر) وە لە وشە ودەربڕینێکی دیکەدا: (بيض) ھاتووە، ئەو باڵندەیە پشوو دەدات لە بەھەشتدا و لە بەروبوومەکەی دەخوات و لە رووبارەکانی دەخواتەوە، پاشان دەچێت بۆ لای ئەو چراخانانەی لە ژێر عەرشدا ئەوچرایانە بۆ ئەو لانە وایە بۆ باڵندەکە، وە ئەو وتەیەی کە دەڵێت: لەناو سکی ئەو باڵندەیە بریتییە لە سیفەتی ئەو چراخانەی کەوا رۆحە کە بۆی دەچێت ئەمەش ھەڵەیەکی ھەمیشەییە.

بەڵکو ئەو چراخانە مەنزڵگا و لانەی ئەو باڵندانەیە جا لێرەدا سێ کاروبار ھەیە حەدیسەکە دەریخستووە:

رۆحەکان، باڵندەیەکە کەوا رۆحەکە لەناو سکی دایە، وە ئەو چراخان و قوتیلاش مەنزڵگا و لانەن بۆ ئەو باڵندانە، و چراخان و قوتیلەکانیش جێگیرن لەژێر عەرشدا و پشوو نادەن، بەڵام باڵندەکە پشوو دەدات و دێت و دەڕوات و رۆحەکانیش لەناو سکی دایە.

وتراوه: لەوانەیە رۆحەکە خۆی وەك بالّندەکە لیّ بکات، یاخود شێوازی خۆی وەك لاشەی بالّندەکە لیّ کردووە، هەروەك خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿فِـي أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاء رَكَّبَكَ﴾ (الإنفطار: ٨).

واتە: (لە هەر شێوە و شێوازێکدا کە ویستوویەتی تۆی رێکخستووە و ئەندامەکانتی بەیەکەوە لکاندووە). وە فەرموودەکەی بە مانا و دەربڕینێکی دیکە دەلالەت لەسەر دەکات، رۆحەکانیان وەك بالّندەیەکی سەوز وایە، هەروەها ئیبن ئەبی شیبە ریوایەتی کردووە کەوا ئەبو معاویە بۆی گێراوەتەوە ئەویش لە الاعمش، ئەویش لە عبدالله کوڕی مورە ئەویش لە مسروق، ئەویش لە عبدالله[٢٢١].

بەڵام حەدیسی کەعبی کوڕی مالیك: لە هەر چوار سوننەتەکە و مەسنەدی ئەحمەد دا هەیە، کەوا پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: (إن أرواح الشهداء في طير خضر تعلق من ثمر الجنّة أو شجر الجنّة)[٢٢٢].

ترمزی دەڵێت: ئەو حەدیسێکی (حسن صحیح)ە، هیچ سڵەمینەوە و پارێزیەکی تیا نییە، هیچ یاسایەك لە یاساکانی شەرع بەتاڵ ناکاتەوە، وە پێچەوانەی هیچ دەقێکی قورئان و سوننەتێك نیە کە لە پێغەمبەرەوەﷺ هاتووە، بەڵکو ئەوەلە تەواوکاری رێزلێنانە لە شەهیدەکان لەلایەن پەروەردگارەوە کەوا ئەو لاشانەی لە بریتی ئەو لاشانەیان پێداوە کەوا لەپێناوی خودا پارچە پارچە بوون کە لەلاشەکانیان باشترە و دەبێتە مەرکەب و سواربووێك بۆ رۆحەکانیان بۆ ئەوەی بە تەواوی تامی نیعمەتەکەی خودای میهرەبان بکەن، جا ئەگەر قیامەت سەری هەڵدا ئەوا رۆحەکانیان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو لاشانەی کە لە دونیادا هەیانبوو.

---

(٢٢١) شرح الصدور: ٢٠٥

(٢٢٢) مسلم: (١٨٨٧)، و ترمذي (١٨٠١)

بەلاَم حەدیسی ئیبن عەبباس: عوسمان کوڕی ئەبی شەیبە دەڵێت: عبدالله کوڕی ئیدریس بۆمانی گێڕایەوە، لە محەمەد کوڕی ئیسحاق ئەویش لە ئیسماعیل کوڕی امیە، ئەویش لە سەعیدی کوڕی جبیر، ئەویش لە ئیبن عەبباس وتی: پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: (لَمّا أصيب إخوانكم-يعني- يوم أُحد-جعل الله أرواحهم في جوف طير خضر ترد أنهار الجنّة، وتأكل من ثمارها، وتأوي إلى قناديل من ذهب مدلاة في ظل العرش، فلما وجدوا طيب مأكلهم ومشربهم مقيلهم قالوا: من يبلغ إخواننا عنا أ أحياء في الجنّة نرزق، لئلا ينكوا عن الحرب، ولا يزهدوا في الجهاد، فقال الله تعالى: أنا أبلّغهم عنكم، فأنزل الله تعالى: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتاً بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾(آل عمران: ١٦٩))[٢٢٣].

ئیمام ئەحمەد دەڵێت: (ئێمە هیچ سیفەتێك لە سیفەتەکانی خودای میهرەبان ناسڕینەوە و لانابەین لەبەر خاتری خراپەکارانو لەرێ لادەران)، چونکە ئەمە ئیش و کاری خاوەن بیدعە کارانە و ئەهلی سوننەش نازناوی وا لە وتە و قسەکانیان دەنێن کەوا خەڵکی گەمژەش لە بەری رابکات، وە ناوی دەنێن تێناخێن و خستنە پاڵ یەك و دەرخستن وە عەرشی خودای گەورە و دلۆڤان بە شوێن و جێگەیەك ناو دەبەن مەبەستێکە بۆ گەیشتنیان بە عەرش تا بە دوور خستنەوەی بەرزی بڵندیەکەی لەسەر دروستکردنەکەی و وەستان لەسەر عەرشەکەی، (تەفسیری ئەو وەستانەیان لەسەر عەرش لە پێشەوا مالیك پرسیووە، لە وەڵامدا فەرموویەتی: وەستانەکە حەقیقەتی هەیە، چۆنیەتیەکەی شاراوەیە، پرسیارکردن دەربارەی بیدعەیە، باوەڕ بوون پێی واجبە).

مەبەستیش لە (ناونان) کەوا (سوننە) دەستنیشانی کردووە راشکاو و روونە لەدانانی رۆحی شەهیدەکان لەناو سکی باڵندەیەکی سەوز یەك بەدوای یەکدا دێت و ئەو مانایە بەتاڵ ناکاتەوە، بەڵکو بەدوای یەکداهاتنی بەتاڵ ئەوەیە ئەوەی

---

[٢٢٣] مسند أحمد: ١/٢٦٦، پێشتر مانای ئەو فەرموودانە شیکراوەتەوە.

دوژمنەکانی پێغەمبەر(ﷺ) دەیڵێن لە مولحیدەکان و شوێنکەوتوانیانو ئەوانەی ئینکاری ڕۆژی دوایی دەکەن، بەوەی ڕۆحەکان پاش جیابوونەوەیان لە لاشەکانیان دەچنە لای گیانلەبەران و جرو جانەوەر ئەو باڵندانەی کەوا بۆ ڕۆحەکەی دەگونجێت، جا هەر کاتێ ڕۆحەکە لەلاشە جیابووەوە ئەوا دەچێتە لاشەی ئەو گیانلەبەرانە، لەوێ نیعمەت و خۆشی دەبینێت یاخود سزا و ئازار دەبینێت، پاشان لێی جیا دەبێتەوە، پاشان دەچێتە لاشەیەکی دیکە لەگەڵ کردەوە و ئەخلاقی ئەو بگونجێت، ئەمەش دووبارە دەبێتەوە، جا ئەمە میعاد و ڕۆژیی دواییە لەلای ئەوان و نیعمەت و سزاکەشە کە دەبینێت.

ئەو بەدوای یەکدا هاتنە بەتاڵە پێچەوانەیە بەوەی کەوا پێغەمبەر و نێردراوەکان لە سەرتاکەیان تا کۆتاییەکەیان لەسەر ڕێککەوتوون، ئەمەش کوفرێکە بەخودا و بە ڕۆژی دوایی.

ئەمەش کۆمەڵێکی دیکەن دەڵێن: کەوا جێگیربوونی ڕۆحەکان دوای جیابوونەوە لە لاشەکان دەچێتە لاشەی گیانلەبەر و دڕندەکان کەوا بۆ دەگونجێت، ئەمە بە تاڵترین و پیسترین قسە و دەربڕینە، وە قسەیەکی دیکەش بەدوایدا دێت و دەڵێت: بە یەکجاری لەگەڵ مردندا نامێنێت و لێرەدا هیچ ڕۆحێك نامێنێت نیعمەت و خۆشی یاخود سزا و ئازار ببینێت، بەڵکو نیعمەت و خۆشی یاخود سزا و ئازار دەکەوێتە سەر بەشەکانی لاشە یاخود بەشێك لەلاشە.

یاخود دەکەوێتە سەر کلێنچکەی خوارەوەی بڕبڕەی پشت یاخود دەکەوێتە سەر شوێنێکی دیکە، جا خودای گەورە تێیدا لەزەت و خۆش و ئێش و ئازار دروست دەکات یان بەهۆی گەڕانەوەی ژیان بۆی هەروەك هەندێك لەزانا و تێگەیشتووان لەبارەی ئەم وتەیە وتویانە، یاخود بەبێ گەڕانەوەی ژیان کەوا هەندێکی دیکە وتوویانە، جا ئەمانە لە بەرزەخدا هیچ سزا و ئازارێکییان نیە تەنها لەسەر لاشەکانیان نەبێت، و هەندێکی تریش ڕووبەڕوویان دەبێتەوە، کەوا ڕۆح بە

روویەکدا ناگەڕێتەوە بۆ ناو لەشە و پێشی ناگات، و نیعمەت و سزاش تەنها لەسەر ڕۆحەکەیە، سوننەتە ئاشکراو مەتەواتیرەکانیش قسەی ئەوان و ئەوانە رەتدەکاتەوەو دیاری دەکات ئەوا سزا و ئازار لەسەر ڕۆح و لاشەکەیە پێکەوە و هەریەکە و بە تەنیاش.

ئەگەر وترا: لە راستیدا ئێوە باسی وتە و ڕەخنە و ناڕەزاییەکانی خەڵکیتان کرد لەبارەی جێگیربوونی ڕۆحەکان، کامەیان لەووتە و دەربڕینانە شیاو و پەسەند ترە تاوەکو باوەڕی پێ بکەین؟

دەڵێین: ڕۆحەکان لە سەقامگیربوونی لە جیهانی بەرزەخدا لە یەکتر جیاوازن بە جیاوازیەکی گەورە، لەوانە: ڕۆح هەیە لە هەر سەرەوەی (علیین) لای فریشتە بەرزەکانە، ئەمەش ڕۆحی پێغەمبەرانە عليهم السلام وە ئەوانە لە مەنزڵگا و شوێنەکانیان جیاوازییان هەیە هەروەك پێغەمبەر ﷺ لە شەوڕەوەکەیدا ئەوانی بینی.

لەوانە: ڕۆحەکان لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدان لە بەهەشتدا پشوو دەدات و هاتووچۆ دەکات هەرچۆن بیەوێت، ئەمەش ڕۆحی هەندێك لە شەهیدانە نەك هەموویان، بەڵکو شەهید هەیە لەبەر قەرزاری ڕۆحەکەی دەستی بەسەردا دەگیرێت لە چوونەژوورەوەی بۆ بەهەشت، یاخود بە هەر هۆکارێکی دیکە، کەوا لە مەسنەد داهاتووە، لە محەمەد کوڕی عبداللە کوڕی جحیش دەگێردرێتەوە، پیاوێك هاتە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خوا، چی بۆ من دەبێت ئەگەر لە پێناوی خودا بکوژرێم؟ فەرمووی: (الجنّه)، واتە: (بەهەشت) جا کاتێك ڕۆیشت فەرمووی: (إلاّ الذين، سارّني بهِ جبريل آنفاً) (٢٢٤).

واتە: (تەنها قەرزاری نەبێت، کەوا جوبریل پێشتر بۆی باس کردووم).

---

(٢٢٤) مسند أحمد: ٤/١٣٩

لەوانە: ئەوەی دەستبەسەر دەبێت لەبەر دەرگای بەهەشت کەوا لـە حەدیـسێکی دا هاتووە: (رأيت صباحكم محبوساً على أباب الجنّة)[٢٢٥].

واتە: (هاورێکەتانم بینی لەبەر دەرگای بەهەشت دەست بەسەر کرابوو).

لەوانە: ئەو کەسانە بارەگاکایان لە بەردەم دەرگای بەهەشتە، کەوا لـە حەدیـسێکی ئیبن عەبباسدا هاتووە:

(الشهداء على بارق نهر بباب الجنّة، في قبة خضراء يخرج عليهم رزقهم من الجنّة بُكرةً وعشية).

واتە: (شەهیدەکان لەسەر لێواری رووبارێکن لەبەردەم دەرگای بەهەشـتا، لـە قبـە خضرا، بەیانیان و ئێواران رزق و رۆزیان لە بەهەشتەوە بۆ دێتە دەرەوە).

ئەحمەد ریوایەتی کردووە، ئەمەش پێچەوانەی جەعفـەری کـوڕی ئـەبی تالیبـە بـە جۆرێك لە جیـاتی دەسـتەکانی دووبـاڵی بـۆ دانـراوە لـە بەهەشـتا پێـی دەفڕێـت هەرچۆنێك بیەوێت[٢٢٦].

لەوانە: ئەو رۆحانەی دەستبەسەرن لەسەر زەوی، رۆحەکەی بـەرز نابێتـەوە، بـۆ لای فریشتەکان، بەڵکو ئەمە رۆحێکی نزم و لە خوارەوەی زەویدایە، جا رۆحـەکانی زەوی لەگەڵ رۆحەکانی ئاسمانەکان کۆنابێتەوە، هەروەك لەدونیاشـدا لەگـەڵ یـەکتر نابنەوە، ئەو دڵ و دەروونەی لەزەویـدا نـەیتوانی رەزامەنـدی و خۆشەویـستی خـوا بەدەست بهێنێ و یادی بکات و هۆگری ببینێت و لێـی نزیـك بێتـەوە، ئـەوا دڵ و دەروونێکی نزم و لە خوارەوەی زەویدا دەبێت، وە لەپاش جیابوونەوەی لەلاشەکەیدا تەنها لەوێ دەمێنێتەوە.

هەورەکو دڵ و دەروونی بەرز و مەزن کەوا لە دونیا خەریك ببوو بە خۆشەویستی خوا و یادکردنی و نزیك بوونەوە و هۆگری بـوونی، وە پـاش جیابوونـەوەش لەگـەڵ

---

(٢٢٤) سەرچاوەی پێشوو: ١١/٤، سنن النسائي: ٣١٤/٤

(٢٢٦) سەیر: ترمزی (٣٧٦٣) بکە، وە مەسنەد ئەحمەد: ٢٦٦/١

رۆحە بەرزەکان دەبێت کە بۆ ئەو گونجاوە، پیاویش لەگەڵ ئەو کەسەیە لە بەرزەخدا لەرۆژی قیامەتدا کە خۆشی دەوێت، و رۆحی ئیماندار لەدوای جیابوونـەوە دەگـات بە رۆحی برا و هاورێکانی کە کردەوەی چاکیان ئەنجامـداوە و لـەوێ لەگـەڵ یـەکتر دەبن.

وە لەوانە: رۆحی داوێنپیـسی و زیناکـاران لـە پیـاو و ئافرەتـان لـە تەنـدووری ئاگردان، و رۆحیش لەناو رووباری خوێندا مەلـەی تێـدا دەکـات و بـەرد قـووت دەدات، جـا رۆحەکـە دڵخـۆش و شـادومانەکان و خـەمبار و ئازارەکـان یـەك جێگیربوونیان نیە، بەڵکو رۆح هەیە، لە هەرە سەرەوەی (علیین)ە، و رۆحیش هەیـە لە خوارەوەی زەویە و بەرزنابێتەوە.

ئەگەر تۆ ئاواتەخوازی سوننەت و نیشانەکان بوویت لـەو بابەتـەدا، ئـەوە بۆتـۆ باشتر وایە گرنگی بدەیت بە بەڵگەنامـەکانی ئـەو بابەتـە وا گومـان مەبـە کـەوا لەنێوان ئەو نیشانە دروسـتانەدا لـەو بابەتـە بەرهەڵـستکاری هەیـە، جـا ئەوانـە هـەموویان راسـت و رەوان و هەنـدێکییان ئـەویتر دەسـەلمێنێت، بـەڵام کاروبـار و گرنگیەکە لە تێگەیشتنی دایە، لە زانینی دڵ و دەروون و یاساکانی، چـونکە ئـەوە گرنگی و تایبەتمەندی خۆی هەیە جگـە لـە گرنگـی کاروبـاری لاشـە، وە رۆحـیش لەگەڵ ئەوەی لە بەهەشتدایە، ئەو لە ئاسمانیشدایە، پەیوەندی دەکات و دەگات بـە ژیـانی نـاوگۆڕ و بـەو رۆحـەی تیایـەتی، ئـەویش خێراتـرین شـتە لـە جووڵـە و گواستنەوە و بەرزبوونەوە و دابەزیندا، رۆحیش دابەش دەبێت بۆ نێردراو وبەندکراو. بەرزی و نزمی، دوای جیابوونەوەش رۆح نەخۆش و ناخۆش و لـەزەت و نیعمـەت و سزاو ئازاری هەیە زۆر گەورەتریش لەوەی لەکاتی پەیوەندی هەبوو بـە لاشـە، لـەو کاتەشدا نەخۆش و بەندی و ناخۆش و سزاو خەفەتباری بۆ هەیـە، وە هـەروەها لـە هەمان کاتیشدا خۆشی و نیعمەت و لەزەت و شادومانی بۆی هەیە، رێك حاڵی لەو

لاشەیەدا وەك حاڵی کۆرپەڵە وایە لەسکی دایکی، لە دوای جیابوونەوەشدا حاڵـەتی وەك حاڵەتی دەرچوونیەتی لەسکی ئەو دونیایەدا.

جا بـۆ دڵ و دەروون چـوار جیهـان هەیـە، هـەر جیهانێـك لـەوەی پـێش خـۆی گەورەترە.

جیهانی یەکەم: لەناو سکی دایکە، ئەمەش حەسـرەت و تـەنگی و غـەم و سـێ تاریکاییە.

جیهانی دووەم: ئەمە جیهانێکە کەوا تێیدا گەورەتر دەبێت و هـۆگری دەبێـت و تێیدا خێر و شەڕی دەست دەکەوێت وە هۆکارێکیشە بۆ بەختەوەری و خەمناکی.

جیهانی سێیەم: جیهانی بەرزەخە ئەمەش فراوانتر و گەورەترە لەو جیهانەدا، بەڵکو رێژە و پەیوەندییەکەی بۆ ئەو وەك رێژە و پەیوەندی ئەو جیهانەیە بۆ یەکەمییان.

وە جیهانی چوارەم: جیهانی کۆتاییە یاخود رۆژی دواییە، ئەمەش بەهەشت یـاخود دۆزەخە، هیچ جیهانێکی دیکە نیە لە دوای ئەوجا خوای گەورە لەو جیهانانەدا پلە دوای پلە دەیگوازێتەوە تاکو دەیگەیەنێتە ئەو جیهانەی جگـە لـەو هیـچی دیکـە سوودی بۆی نابێت، لەویش زیاتر هیچی دیکە شایەنی ئەو نییە، ئەمیش بـۆ ئـەو دروست کـراوە وە کاروکردەوەکـانی ئـەوی گەیاندۆتـە ئـەو پایەیـە، لـە هـەموو جیهانێکیش لەو جیهانانـەدا حـوکم و یاسـا و کاروبارێـك هەیـە جیـاوازە لەگـەڵ جیهانەکەی دیکە.

جا گەورەیی و پیرۆزی بۆ خودای بەدیهێنەر وخوڵقێنـەر و کـەوا مـردن وژیـن و بەختەوەری و خەمناکی بە دەست ئەوە کەوا جیـاوزای دانـاوە لـە نێـوان پلـەکانی بەختەوەرییەکان و ناخۆشییەکان هـەروەك جیاوازیـشی دانـاوە لـە نێـوان پلـەکانی زانست و کاروکردەوەکان و هێز و توانایی و رەوشتەکانی.

جا هەر کەسێك ناسی وەك پێویست شایەتی بدات (أشهد أن لا إله إلاّ الله وحدَهُ لا شَريكَ له) کەوا خاوەنی هەموو شتێکە، وە هـەموو حەمـد و سوپاسـگوزارییەك

تەنها بۆ ئەوە، هەموو خێر و چاکەیەك بەدەست ئەوە،هەموو کار و فەرمانێك دەگەڕێتەوە بۆ لای ئەو، و هەموو هێز و توانەیەکیش تەنها شایەنی ئەوە، و هەموو قەزا وقەدەرێکیش بەدەست ئەوە، هەموو عیزەتێکیش، وەهەموو حیکمەتێکیش وە هەموو تەواوکارییەکی رەهاش لە هەموو رووەوە بۆ خۆی دەگەڕێتەوە، بە عیلم و زانستی خۆش راستی پێغەمبەر و نێردارەوەکانی خۆی ناسیوە، ئەوەی بۆ ئەوان هاتووە ئەوە راست و رەوایە، کەوا بیرمەند و زاناکان شایەتی بۆ دەدەن، ئەوەی بۆ ئەوان هاتووە ئەوە راست و رەوایە کەوا بیرمەند و زاناکان شایەتی بۆ دەدەن، ئەوەی سەرپێچی بکات ئەوە نارەوا و گومڕایە، وە سەرکەوتن و یارمەتیش لەلایەن خواوەیە.

❊❊❊

ئایا رۆحی مردووەکان سوود بە شتێك لە هەوڵ و کۆشیی زیندوەکان دەبینێت یاخود نا؟

وەڵامەش کەوا ئەو سوود بە دوو کاروفەرمان دەبینێت لە هەوڵ و کۆششی زیندووەکان کە لە نێوان ئەهلی سوننە لە بیرمەند و زانیان وە ئەهلی حەدیس و تەفسیر لەسەری رێککەوتوون:

یەکەمیان: ئەو کارەی کە مردوو لە ژیانیدا ببوە هۆیە بۆ ئەو.

دووەمیان: نزا و پاڕانەوەی موسڵمانان بۆ ئەو، وە داوای لێخۆشبوون بۆ ئەوە، وە خێر و چاکەکردن، و حەجکردن لەسەر خێر و چاکەیەك کەوا پەیوەندی بە پاداشتەکەی هەیە ئایا پاداشتی بەخشین بێت یاخود پاداشتی کارو کردووە بێت؟ جا لەلای جەماوەر بە گشتی پاداشتی کار وکردەوەکە بە خۆی دەیگاتێ، و لەلای هەندێ حەنەفیەکان بەڵکو پاداشتی بەخشین دەیگاتێ.

ناكۆكی و جیاوازییان له عیبادەتی جەستەی وەك رۆژوو و نوێـژ و خوێندنـەوەی قورئان و یادکرنەوەی خوا و تەسـبیحات، مەزهـەبی ئیمـام ئەحمـەد و جـەماوەری پێشینەکان ئەم سوودەی دەگاتێ، ئەمەش وتەی هەندێ لە یارانی ئەبی حەنیفەیە.

ئیمام ئەحمەد دەیگەڕێنێتەوە پاڵ ریوایەتی محەمەد کوڕی یەحیا الکمال دەڵێت: بە ئەبی عبدالله وترا: پیاوێك کارێك دەکات لـە خێـر و چـاکە لـە نوێـژکردن یـاخود سەدەقە و چاکەیەك یاخود هەر شتێکی دیکە، ئایا نیوەی بـۆ بـاوکی یـاخود بـۆ دایکی دەچێت؟

وتی: تکا دەکەم، یاخود وتی: مردوو هەموو شتێکی پێ دەگات لە خێر و چاکە یاخود شتی تر، هەروەها دەڵێت: سێ جار ئایەتی کورسی بخوێنـە، وە ئایـەتی قـل هو الله أحد، بڵێ: خودایە خێری بۆ خاوەنی ئەو گۆڕستانە بێت.

زانراویشـە لەمەزهەبی شافیعی و مالیکی ئەو خێرە ناگات بە مردوو.

هەندێك لە ئەهلی بیدعە و ئەهلی کەلام دەڵێت بەهیچ جۆرێك نە نزا و پاڕانەوە وە نە شتی دیکە لەو بابەتە ناگات بە مردوو.

پێغەمبەرﷺ دەفەرموویت: (مَنْ سنَّ خيراً فاسْتُنَّ به كان لهُ أجرهُ، ومـن أجـور من يتبعه غير منتقص من أجورهم شيئاً، ومن سنّ شـراً فأسـتنّ ، بـه كـان عليـه وزره، ومن أوزار من يتبعه غير منتقص من أوزارهم شيئاً) (٢٢٧).

واتە: (هەر کەسێك خێر و چاکەیەکی کرد و جا پەیرەوی کـرد ئـەوا پاداشـتەکەی وەردەگرێـت، ئـەوەی شوێنیـشی دەکـەوێت پاداشـتەکەی لـێ کـەم نابێتـەوە، وە هەرکەسێك شەڕ و خراپەیەکی کرد و پەیڕەویش پێ کرد، ئەو شوێنیـشی دەکـەوێت گوناهەکانی هەڵدەگرێت و لە گواناهەکەی ئەویش کەم نابێتەوە).

---

(٢٢٧) مسند: ٣٨٧/٤

ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەرﷺ : (لا تقتل نفساً ظلماً إلاّ كان على إبن آدم الأول كفلٌ من دمّها، لانـه أول مـن سـنّ القتـل) [228]. واتـە: (هیچ کەسێك بەستەم مەکوژن ئیلا بەشێك دەگەڕێتەوە بۆ کوڕی ئادەم کـە قابیـل بوو هابیلی برای کوشت کەوا ڕێبازی کوشتنی دانا)

جا ئەگەر بۆ ئەمە سزا و تۆڵە سەندنەوە هەبێت، ئـەوا بـۆ چـاکەو پاددشـات و خێردا لە پێشترینیانە و شیا وترینیانە.

***

بەڵگە لەسەر سوود وەرگرتنی مردوو بە نزا و پاڕانەوە

بەڵگە و سەلماندیشی لەسەر سـوود پێگەیانـدنی کـەوا دەبێتـە هۆکارێـك لـە قورئان و سوننە و یەکدەنگی و بنەماکانی شەرعدا هاتووە، جا لە قورئاندا خـوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَالَّذِينَ جَاؤُوا مِن بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ﴾ (الحشر: ١٠) واتە: (ئەوانەش کـە بـە شـوێن کۆچـبەران و پشتیوانانـدا هاتن (تا کۆتـایی دونیـا ئەمـە دوعـا و نزیایـە و بـەردەوام) دەڵـێن: پەروەردگارا لە ئێمە و لە برایەکانەشمان خۆش ببە کە پێش ئێمە ڕێبـازی ئێمـەیان گرتەبـەر). خـوای پـەروەردگار حەمـد و سـەنەنای ئـەو کەسـانە دەکـات بـۆ ئیماندارەکانی پێش خۆیان بە نزا و پاڕانەوە بۆیـان جـا ئـەمیش بەڵگەیـە لەسـەر سوود و گەیاندنیان بە نزا و پاڕانەوەی زیندووان.

دەکرێـت بـووترێ: بـەڵکو ئـەو لەوانـە بـە نـزا و پاڕانـەوەی ئـەوان سـوودیان پێگەیشتووە، چونکە پێش ئـەوان کـەوتوون لـە ئیمـان و بـاروەڕدا، جـا کاتـێ شوێنیان کەوتن هەروەك پەیڕەکان بوون لە بەدەست هێنانی بۆیان، بەڵام سـەلمێراوە

---

[228] مسلم : ١٦٧٧

لەسەر سودپێگەیشتنی مردوو بە نزاو پاڕانەوەی یکدەنگی خەڵکان لەسەر دوعـا و پاڕانەوە بۆی لە نوێژی جەنازەدا.

لەحەدیسێکدا ئەبی هورەیرە (رەزای خوای لـێ بێـت) دەڵێـت پێغەمبـەر(ﷺ) فەرموویەتی: (إذا صَلّيتم على الميت فاخلصوا لـه الـدعاء) [229]. واتـە: (ئەگـەر نوێژتان لەسەرمردوو کرد ئەوا بە دڵسۆزی دوعای بۆ بکەن).

لە سەحیحێکی موسلم دا لە حەدیـسێکی عـەوف کـوڕی مالیـك دەگێڕێتـەوە، پێغەمبەر(ﷺ) نوێژی لەسەر جەنازەیەك دەکـرد منـیش دوعایـەکم لەبـەر کـرد، پێغەمبـەر(ﷺ) دەیفەرموو: (اللّهُم أغفر له وأرحمـهً وعافـهُ وأعـف و عنـه، وأكـرم نزلهُ، وسّع مدخلهُ، واغلييه بالماء والثلج والبرد، ونقهً من الخطايا كما نقّيت الثـوب الأبيض من الدّنس، وابدله داراً خيراً من داره، واهلاً خيراً مـن أهلـه وزوجـاً خـيراً من زوجة، وأدخلهُ الجنة، وأعدهُ من عذاب القبر وعذاب النار) [230].

واتە: (خودایە لێی خۆش ببە و رەحمێکی پێ بکە، لێی ببورە لە گونـاهی بـسڕەوە، وە شوێنێکی باشی بدەرێ لە بەهەشت و گۆڕی فراوان بکەن بە ئاو و بەفر و تـەرزە بیشۆرە لە گوناهەکانی پـاکی بکـەرەوە هـەر وەك کراسـی سـپی لـە پیـسی پـاك دەبێتەوە، و شوێنی بگۆڕە باشتر لەو شوێنەی ئیستای، کـەس و کـاری باشـتر لـە کەس و کارەکەی، وە هاوسەرێك باشـتر لـە هاوسـەرەکەی، و بیخـەرە بەهەشـت و بیپارێزەی لە سزای گۆڕ و سزای ئاگر).

لە وائلة بن الاسقع دەگێڕێتـەوە دەڵێـت: پێغەمبـەر(ﷺ) نوێـژی لەسـەرپیاوێك دەکرد لە موسڵمانان جا گوێم لێ بوو دەیفەرموو: (اللهُم أن فلاناً بن فلان في ذمتكّ

(229) ابو داود ریزایەتی کردووە (3199).

(230) موسلم ریوایەتی کردووە: (963)

وحبل جوارك، فقه من فتنة القبر وعذاب النار، وانت هذا الوفاء والحق، فأغفر له وارحمهُ إنه غفور الرحيم) [٢٣١].

واته: (خودایه ئەوە فلاّنی کوڕی فلاّن لە ئەستۆی تۆ و لەژێر چاودێری و بەهاناوە چوونی تۆدایه، جا لە فیتنە و ئاشوبی ناوگۆڕو سزای ئاگر بیپارێزە، تۆش خاوەنی پەیمان و ڕاستی و ڕەوایت، لێی خۆش ببە و ڕحمی پێ بکە و بە ڕاستی تۆ پەروەردگارێکی لێبووردە و بەزەیی).

ئەمەش زۆرە لە حەدیسەکان، بەڵکو مەبەستی لەنوێژکردنە لەسەر مردووەو هەروەها نزا و پاڕانەوە بۆی لە دوای بەخاك سپاردنی.

لە حەدیسێکی عوسمانی کوڕی عەففانﷺ دەڵێت: پیغەمبەرﷺ ئەوکاتەی لە خاکسپاردنی مردوویەك دەبووەوە لەسەری دەوستا و دەیفەرموو: (أستغفروا لأخيكم، وأسالوا له التثبت فأنه الآن يُسال) [٢٣٢].

واته: (داوای لێخۆشبوون بۆ ئەو برایەتان بکەن و داوا لەخوا بکەن چەسپاو بێت لەسەر وەڵامەکانی، چونکە ئێستا ئەو پرسیاری لێ دەکرێت).

هەروەها نزا و پاڕانەوە لەبۆیان لەکاتی سەردانی کردنی گۆڕەکانیان، هەروەك لە سەحیحی موسلم دا لە حەدیسێکی بریدەی کوڕی خەصیب دا هاتووە دەڵێت: پێغەمبەرﷺ فێری دەکردن ئەگەر چوون بۆ گۆڕستان بڵێن: (السلام عليكم يا أهل الدار من المؤمنين والمسلمين، وإنا إنشاء الله بكم لاحقون، نسأل الله لنا ولكم العافية) [٢٣٣].

واته: (سەلامی خواتان لێ بێت ئەی خاوەن ماڵ لە ئیمانداران و موسڵمانان، وە ئێمەش بەویستی خوای گەورە پێتان دەگەین ، ڕەحمی خوای گەورە لە وانەی پێش

---

(٢٣١) سنن أبي داود: (٣٢٢١).

(٢٣٢) سنن أبي داود: (١٥٤٧).

(٢٣٣) مسلم: ٩٧٤

ئێمه و پاش ئێوەش بێت، داوا لەخوای گەورە دەکەم لە ئێمەو لە ئێوەش خۆش ببێت).

لە سەحیحی موسلم دا هاتووە کەوا عائیشە ﷺ پرسیاری کرد لە پێغەمبەر ﷺ ئەگەر داوای لێخۆشبوون لە خاوەنی گۆڕستان بکەم چی بڵێم؟ فەرمووی: (قولي: السلام على أهل الديار من المؤمنين والمسلمين، ويرحم الله المستقدمين منا والمستأخرين، وإنا إن شاء الله بكم لاحقون)

واتە: (بڵێ: سەلامی خوای گەورە لە ئێوە ئەی خاوەن ماڵ لە ئیمانداران و موسڵمانان، وە خوای گەورە ڕەحم بەوانەی لە پێش ئێوەش و لەدوای ئێوەش بکات، انشاءالله ئێمەش پێتان دەگەین).

هەر لە سەحیحەکەیدا، لە عائیشە ﷺ دەگێڕێتەوە پێغەمبەر ﷺ لە شەوێك لە دوا شەوەکانیدا بۆ بەقیع دەرچوو، جا فەرمووی: (السلام عليكم دار قوم مؤمنين، وأتاكم ما توعدون غداً مؤجلون، وإنا إن شاء الله بكم لاحقون، اللهم أغفر لأهل بقيع الغرقد) [٢٣٤].

واتە: (سەلامی خوای گەورە لە ئێوە ئەی خاوەن ماڵ لە ئیمانداران، وە ئێمەش سبەی پێتان دەگەین بەو بەڵێنەی بە ئێوە و ئێمەش دراوە، وە انشاءالله ئێمەش پێتان دەگەین، خودایە لە ئەهل و دانیشتوانی بەقیع الغرقد خۆش ببە).

پێغەمبەر ﷺ بەکار و کردەوە و فێرکردنیش دوعا و پاڕانەوەی بۆ مردووەکان کردووە، و نزا وپاڕانەوەی سەحابە و شوێنکەوتوانی و وە موسڵمانانیش سەردەم لە دوای سەردەم زیاترە لەوەی باسکراوە، زۆرتریشە لەوەی ئینکاری دەکات، لە کاتێکدا خوای گەورە دێت پلەی بەندەیەك لە بەهەشتدا بەرز دەکاتەوە، جا دەڵێت: ئەمە لە کوێ بوو؟ پێی دەوترێت: ئەمە بە نزا و پاڕانەوەی کوڕەکەتە بۆ تۆ[٢٣٥].

([٢٣٤]) مسلم: ٩٧٤

([٢٣٥]) مجمع زوائد: ١٠/٢١٠

(لە گەیشتنی پاداشتی خێر و چاکە کردن بۆ مردوو)

بەڵام پاداشتی خێر و چاکە دەگات بە مـردوو، چـاکە لـە دوو سـەحیحەکە لـە عائیشەوە ﷺ دەگێڕێتـەوە: پیاوێـك هاتـە خزمـەت پێغەمبـەرﷺ وتـی: ئـەی پێغەمبەری خوا دایکم لەناکاو مرد و وەسیەتیشی نەکرد، وا گومان دەبـەم ئەگـەر قسەی کردبا ئەوا وەسیەتی خێر و سەدەقەی دەکرد، ئایا ئەگەر خێر و سەدەقەی بۆ بکەم کرێ و پاداشتی بۆی هەیە؟ فەرمووی (بەڵێ)[٢٣٦].

لە سەحیحی بوخاریدا لە عبـداللە ی کـوڕی عـەبباس ﷺ دەگێڕێتـەوە: کـەوا دایکـی سـەعدی کـوڕی عبـادە مـرد، لـەو کاتـەدا ئـەو لای نـەبوو، هاتـە لای پێغەمبەرﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خوا، دایکی وەفاتی کردووە، منـیش لـەلای نەبووم، جا ئایا سوودی پێ دەگات کەوا خێر و چاکەی بۆ بکەم؟ فەرمووی (بەڵێ).

لە سـەحیحێکی موسـلمدا لـە ئـەبی هـوڕەیرەوە ﷺ دەگێڕێتـەوە: پیاوێـك بـە پێغەمبـەری وتﷺ: باوکم مرد پارە و سـامانێکی زۆری بەجێهێـشت، وەسـیەتی نەکرد، ئایا دەکرێت لەجیاتی ئەو خێر ی بۆ بکەم؟ فەرمووی : (بەڵێ) [٢٣٧].

لـە سـوننەتەکاندا و مەسـنەدی ئیمـام ئەحمـەد، لـە سـەعدی کـوڕی عبـادە، دەگێڕێتەوە: دەڵێت: ئەی پێغەمبەری خوا دایکی سەعد مرد و کامە خێر و چـاکە باشە بۆ؟

فەرمووی (ئاو)، جا بیرێکی هەڵکەند وە فەرمووی: (هذه لأم سعد) [٢٣٨]. واتـە: (ئەمە بۆ دایکی سەعدە).

---

(٢٣٦) مسلم: ١٠٠٤

(٢٣٧) مسلم: ١٦٣٠

(٢٣٨) مسند أحمد: ٦/٧، ابن ماجه: ٣٦٨٤، وە ترمزی: ٦٦٩

له عبدالله ی کوڕی عەمرو کەوا عاصی کوڕی وائل لـه سـەردەمی نەزانینیـدا نەزری کرد سەد وشتری بکاتە قوربانی، بەڵام هیشامی کـوڕی عـاص لەبەشـەکەی پەنجای کردە قوربانی، بەڵام عەمر لەو بارەیەوە پرسـیاری کـرد لـە پێغەمبـەر جـا فەرمووی: (أما أبوك فلو أقر بالتوحيد فصمت وتـصدقت عنـه نفعـه ذلـك) [٢٣٩].
واتـە: (ئەگـەر باوکـت لەسـەر یەکتاپەرسـتی جـێگیر بووایـە جـا ڕۆژ و گـرتن و سەدەقەکانت لەجیاتی ئەو سوودی بۆ ئەو دەگەیاند).
ئیمامی ئەحمەد ریوایەتی کردوە.

***

له گەیشتنی پاداشتی ڕۆژوو گرتن بۆ مردوو

بەڵام گەیـشتنی پاداشـتی ڕۆژوو لـە هـەردوو سـەحیحەکە لـە عائیـشە رضي الله عنها دەگێڕێتەوە کەوا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (من مات وعليـه صـيام صـام عنـه وليّه) [٢٤٠].
واتە: (هەرکەسێ مردوو و ڕۆژووی لەسەر بوو ئەوە دەبێت سەرپەرشتیاری لەجیاتی ڕۆژووی بگرێتەوە).
هەروەها لە هەردوو صەحیحەکەدا هاتووە، ئیبن عەبباس دەگێڕێتەوە و دەڵێت: پیاوێك هاتە لای خزمـەتی پێغەمبـەر ﷺ وتـی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا دایکـم مردووە و ڕۆژووی مانگێکی لەسەرە، ئایا لـەجیاتی بیگرمـەوە؟ فـەرمووی: (نعـم فدين الله أحق أن يقضى) [٢٤١]. واتە: (بەڵێ بێگومان قەرزی خوا لەهەمووی هەقترە بگەڕێتەوە).

---

(٢٣٩) مسند أحمد: ١٨٢/٢.
(٢٤٠) مسلم: ١١٤٨
(٢٤١) مسلم: ١١٤٨

له ریوایەتێکی دیکەدا، ئافرەتێك هاتە خزمەت پێغەمبەرﷺ جا وتی: ئەی پێغەمبەری خوا دایکم مردووە و کەچی ڕۆژووی نەزری لەسەرە، ئایا لە جیاتی بیگێڕمەوە؟ فەرمووی (أفرأيت لو كان على أمك دين فقضيته أكان يؤدي ذلك عنها؟).

واتە: (ئایا ئەگەر بینیت دایکت قەرزی یەکێکی لەسەرە ئایا ئامادەی لە جیاتی بیدەیتەوە؟)

ئافرەتەکە وتی: بەڵێ، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (فصومي عن أمك). واتە: (ئینجا کەواتە لە جیاتی دایکت بەڕۆژوو بە).

ئەم وتەیەش هی بوخارییە و لێکدانەوەکە تەنها هی خۆیەتی.

لە بەریدەوە ﷺ دەگێڕدرێتەوە و دەڵێت: من لەلای پێغەمبەرﷺ دانیشتبووم، ئافرەتێك هاتەخزمەتی وتی: من خێرێکی نەبڕاوەم بۆ دایکم کردووە، دایکم مرد جا پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (وجب أجرك وردّها عليك الميراث).

واتە: (تۆ خێرەکەت کرد و میراتەکەش بۆ تۆ گەڕایەوە).

جا وتی: ئەی پێغەمبەرﷺ وە ئەو ڕۆژووی مانگێکی لەسەرە ئایا لەجیاتی بیگرمەوە؟

فەرمووی: (صومي عنها) واتە: (ڕۆژووەکەی لە جیاتی بگرەوە)، ئافرەتەکە وتی: ئەو هەرگیز حەجی نەکردووە، ئایا لەجیاتی ئەو حەجی بۆ بکەم؟ فەرمووی: (حجي عنها) [٢٤٢]. واتە: (لە جیاتی ئەو حەج بکە). موسلیم ریوایەتی کردووە، لە وتەیەکی تردا هاتووە دوو مانگ بەڕۆژوو بە.

لە ئیبنوعەبباسەوە ﷺ دەگێڕدرێتەوە: (کەوا ئافرەتێك سواری کەشتیەکی دەریا بوو نەزری کرد ئەگەر خوای گەورە ڕزگاری بکات ئەوا مانگێك بەڕۆژوو دەبێت، جا خوای گەورە ڕزگاری کرد، بەڵام تاوەکو مرد بەڕۆژوو نەبوو، ئینجا کچەکەی یان

(٢٤٢) مسلم: ١١٤٩

خوشکەکەی هاتــە خزمــەت پێغەمبــەرﷺ ئینجـا فـەرمانی دا کـەوا لـەجیاتی بەرۆژوو بێت [٢٤٣]. ئەهلی سوننە و ئیمام ئەحمەد ریوایەتی کردووە.

هــەروەها لــە پێغەمبــەرﷺ دەگێردرێتــەوە لــە گەیـشتنی خێــر و پاداشــتی رۆژووگرتن لە جیاتی مردوو یاخود پێدانی خۆراك بۆ فەقیر و هەژار.

لــە ســوننەدا لــە ئیبنــو عومــەرﷺ دەگێردرێتــەوە، کـەوا پێغەمبــەرﷺ فەرموویەتی: (من مات وعليه صيام شهر فيطعم عنه لكل يوم مسكين) [٢٤٤].

واتە: (هەرکەسێ مردوو رۆژووی مانگێکی لەسەر بوو ئەوا دەبێـت لـەجیاتی ئـەو لەهەر رۆژێکدا خواردنی هەژارێك بدات).

ترمزی و ئیبن ماجە ریوایەتیان کردووە، ترمزی دەڵێت: ئێمە نـازانین لـە کوێـوە بەرزکراوەتەوە تەنها لەم روودوە نەبێت، راستیەکەش لە ئـیبن عومــەر هــاتووە لــە وتەکەیدا وەستێنراوە (موقوفاً).

لەسوننەتی ئەبی داود، لە ئیبنو عەبباس دەگێرێتەوە دەڵێت: ئەگەر یـەکێك لـە مانگی رەمەزان نەخۆش کـەوت و پاشــان مــرد و رۆژووی نـەگرت لـەجیاتی ئـەو خواردن بدەن، وە گێرانەوەی رۆژووی بۆ نابێت، بەڵام ئەگــەر نـەزری کردبـوو ئـەوا دەبێت سەرپەرشتیارەکەی بۆی بگێرێتەوە [٢٤٥].

❊ ❊ ❊

---

[٢٤٣] مسند احمد: ٢/٢١٦

[٢٤٤] ترمزی (٧١٨)، ابن ماجە ١٧٥٧

[٢٤٥] سنن ئەبی داود (٢٤٠١)

(لە پێگەیشتن و دەستکەوتنی خێرو پاداشتی حەجکردن)

لەبارەی پێگەیشتن و پاراستی حەجکردن بۆ مردوو، لە سەحیحی بوخاریدا، لە ئیبنو عەباس‌ﷺ دەگێڕێتەوە: ئافرەتێك لە جەهینە هاتە لای پێغەمبەرﷺ و پێی ووت: دایکم نەزری کردبوو حەج بکات بەڵام تاکو مرد حەجی نەکرد، ئایا من لەجیاتی ئەو حەج بکەم، فەرمووی: ((حجي عنها، أرأيت لو كان على أمك دين أكنت قاضيته؟ أقضو الله فالله أحق بالوفاء)) [٢٤٦]. واتە: ((لەجیاتی ئەو حەج بکە، ئایا ئەگەر بینیت قەرزێك لەسەر دایکت هەبوو ئایا تۆ بۆی دەدەیتەوە؟ قەرزی خوا بدەنەوە چونکە لە هەموو کەس مافی زیاترە وەفاداربیت بەرامبەری)).

هەروەها حەدیسی بەریدەش پێشتر باسکرا کە تێیدا هاتووە: دایکم هەرگیز حەجی نەکردووە، ئایا لەجیاتی ئەو حەج بکەم؟ فەرمووی: ((لەجیاتی ئەو حەج بکە)).

لە ئیبنو عەباس‌ﷺ دەگێڕدرێتەوە: خێزانی سنان کوڕی سلمه الجهنی پرسیاری لە پێغەمبەرﷺ کرد: کەوا دایکی مردووەو حەجی نەکردووە، ئایا خێرو پاداشتی بۆی هەیە حەجی لەجیاتی بکات؟ فەرمووی: ((نعم. لو كان على أمها دين فقضته عنها ألم يكن يجزيء عنها)) [٢٤٧]، واتە: ((بەڵێ، ئەگەر لەسەر دایکی قەرزێك هەبێت و لەجیاتی بیداتەوە ئایا پاداشتی بۆ نابێت؟)). نسائی ڕیوایەتی کردووە.

دیسان لە ئیبنو عەباس ڕیوایەت کراوە: ئافرەتێك لەبارەی باوکیەوە کە مردبوو پرسیاری لە پێغەمبەرﷺ کرد کەوا حەجی نەکردبوو، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ((حجّي عن أبيك)) [٢٤٨]، واتە: لەجیاتی باوکت حەجی بۆ بکە دیسان لەوێوە ڕیوایەت کراوە، پیاوێك ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا، باوکم مردووە هیچ حەجی

---

(٢٤٦) فتح الباري: ١٣/ ٢٩٦.

(٢٤٧) مسند أحمد: ١/ ٢١٢.

(٢٤٨) النسائي: ٥/ ١١٨.

نەکردووە ئایا لەجیاتی ئەو حەجی بۆ بکەم؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ((أرأيت لـو كان على أبيك دين أكنت قاضيته؟)). واتە: ((ئایا بینیوتە لەسەر باوکت قەرزێك هەبێت دابیێتەوە؟))، ووتی: بەڵێ، فەرمووی ((فدين الله أحـق)) [249]. وە تـەواوی موسلمانان کۆکن لەسەر ئەوەی کەوا دانەوەی قەرز لە ئەستۆی مردووەکە دەکەوێت ئەگەرچی لە کەسێکی بیانیش بێت کە لەلای مابێتەوە، کەوا حەدیسی ئەبی قتادە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کاتێك مردووێك دوو دیناری قـەرزی لـەلا مـابوو، کاتێـك بۆیان دایەوە پێغەمبـەرﷺ لەبارەیـەوە فـەرمووی: ((الآن بـردت علیـه جلدتـه)) [250]. واتە: ((ئێستاکە سزاو ئازار لەسەر پشتی سارد کرایەوە)).

هەمووش لەسەر ئەوە یەکدەنگن کەوا زیندوو ئەگەر مردووی لە ئەستۆدابوو ئەوە مافێکە لە مافەکان سـەرفرازی بکـات و سـوودی پێبگەیـەنێت و لـە تـاوان ڕزگاری بکات تا ئەو کاتەی لە ئەستۆی زیندوو دەکەوێت.

جا ئەگەر لە ئەستۆو دەستەبەری زیندوو کەوت بە دەق و بە کۆدەنگ لەگـەڵ ئەوەش بەخۆی ئەوەی لەسەریەتی ئەنجامی بدات ئەگەرچی پێی ڕازی نابێت بـەڵکو بۆی دەگەڕێتەوە، جا لابردن و پەڕاندنی لە ئەستۆی مـردوو بـە ڕزگاربوونـە لەبـەر ئەوەی ناکرێت لەپێشتر و باشتر بەجێ بهێندرێت. وە ئەگـەر سـوودی گەیانـدن بـە ڕزگاربوون و لابردن وە هەروەها سوود دەگەیەنێت بە خەڵات و بەخشین، جیـاوازی لەنێوانیانـدا نییـە چـونکە پاداشـتی کـارو کـردەوە مـافێکی پێـشکەشکراوێکی بەخشندەیە، جا ئەگەر داینا بۆ مردوو ئەوا بـۆ ئـەو دگوازرێتـەوە. هـەروەك هـیچ مافێك لەسەر مردوو نیە لە قەرز و قەرزدانەوە و شتی لەو بابەتە ئەمەش مافێکی پـاكو پـوختی زینـدووە، جـا ئەگـەر گـەردنی ئـازادکرد ئـەوا گـەردن ئـازادی و ڕزگاربوونیەکەی دەگاتێ، لەدەستەبەر و ئەسـتۆی دەکـەوێت، ئینجـا هـەردووکیان

([249]) النسائي: ٥/ ١١٨.

([250]) مسند أحمد: ٣/ ٣٣٠.

مافێکه بۆ زیندووەکە، جا چ دەقێك یاخود پێوەرێك یاخود یاسایەك لـە یاسـاکانی شەرع پێویست دەکات بە گەیشتنی یەکێکیان و قەدەغەکردنی گەیشتنی ئەویتر؟

ئەو دەقانەش دیار و ئاشکران لەسەر گەیشتنی خێرو پاداشتی کردەوەکـان بـۆ مردوو ئەگەر کەسی زیندوو ئەو کارو کردەوانەی لەجیاتی بۆی کرد، ئەمـەش ئـەو پەڕی پوخت و ڕاستی پێوەرە، چونکە خێرو پاداشت مافێکە بۆ بکەر.

پێغەمبەرﷺ ئاگاداری کردۆتەوە بە گـشتی خێـر و پاداشـتی ڕۆژوو گـرتن ئەمەش تەنها وازهێنان و مەبەستە بە دڵ پێی هەڵدەستێ کەسیش تێـی ناڕوانێـت تەنیا خوای گەورە نەبێت، و بەکارکردنی ئەندامانی لەش نیـە لەسـەر گەیـشتن بـە پاداشت و چاکە کەوا ئەمەش کارکردن بە زمان و گوێگرتن و بەچاو بینین بەڕێگای یەکەم.

بەشێوەیەکی ڕوونتر ڕۆژوو گرتن نیەت و مەبەستێکی پوخت و پاراوە، وە خـۆ گرتن لەشتە دروستکراوەکان، ئەوکاتە خودای گەورە خێر پاداشتەکەی دەگەیـەنێت بە مردووەکە جا چۆن بە خوێندنەوەیەك کەوا ئەمەش کاروکردەوە و نیەتە، بـەڵکو ناشبێتە هۆکارێك بۆ نیەت و مەبەست، جا گەیشتنی پاداشـتی ڕۆژوو بـۆ مـردوو ئاگادارکردنەوەی تێدایە لەسەر گەیشتنی گشت کارو کردەوەکانی دیکە.

خواپەرستیش دوو بەشە: سامانی و دارایی، وە جەسـتەیی. قـسەی شـەقام و گشتی ئاگاداری کردۆتەوە بە گەیشتنی پاداشتی خێـرو سـەدەقە، دەڵێـت: لەسـەر گەیشتنی گشت خوا پەرستیە داراییەکان، وە ئاگاداری کردۆتـەوە بـە پێگەیـشتنی پاداشتی ڕۆژوو گرتن لەسەر گەیشتنی پاداشتی گشت خوا پەرستیە جەستەییەکان، وە هەواڵی داوە بە گەیشتنی پاداشتی حەجکردنی ئاوێتە و کـۆکراوە لـە دارایـی و جەستەیی، جا هەرسێ جۆرەکان جێگیرە بە دەق و گرنگـی پێـدان. وە یارمـەتی و هاوکاریش بە خودای بەخشندەو دلۆڤان.

ئەوانەی بەرهەڵستکاری دەکەن لە گەیشتن دەڵێن: خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ (النجم: ٣٩). واتە: ((بەڕاستی ئادەمیزاد خاوەنی هیچ شتێك نیە تەنها ئەوە نەبێت کە خۆی کردوویەتی))، هەروەها دەفەرموێت: ﴿وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (یس: ٥٤)، واتە: ((خەڵکینە دڵنیابن کە تەنها پاداشتی کارێك دەدرێتەوە کە دەتانکرد))، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾ (البقرە: ٢٨٦)، واتە: ((هەرکارێکی چاك ئەنجام بدات قازانجی تەنها بۆ خۆیەتی و هەر خراپەیەکی کردبێت تەنها یەخەی خۆی دەگرێت))، وە لە پێغەمبەرەوە ﷺ جێگیر بووە کەوا فەرموویەتی: ((إذا مات العبد إنقطع عمله إلا من ثلاث: صدقة جارية عليه، أو ولد صالح يدعوا له، أو علم ينتفع به من بعد موته)). واتە: ((ئەگەر بەندەیەك مرد کارو کردەوەکانی دەپچڕێت تەنها لە سێ شتدا نەبێت: خێر و چاکەیەکی نەوەستاو و بەردەوام، یاخود کوڕێکی چاك و لەبار نزاو پاڕانەوەی بۆ بکات، یاخود زانستێك لە دوای مردنیدا سوودی پێ بگەیەنێت)).

هەروەها لە حەدیسێکی ئەبی هورەیرە رضي الله عنه کە باسکراوە پێغەمبەر ﷺ دەفەرمووێت: ((إن مما يلحق الميت من عمله و حسناته بعد موته علماً نشره)) ئەم حەدیسە بەڵگە لەسەر ئەوەی کەوا لەڕاستیدا هۆکارێك بووە بۆ سوود پێگەیاندنی.

هەروەها حەدیسی ئەنەس دەگێڕێتەوە کەوا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((سبع يجري على العبد أجرهُنَّ، وهو في قبره بعد موته: من علّم علماً، أو أكرى نهراً، أو حفر بئراً، أو غرس نخلاً، أو بنى مسجداً، أو ورَّث مصحفاً، أو ترك ولداً صالحاً يستغفر له بعد موته)) [٢٥١]، واتە: ((حەوت شت هەیە لەسەر بەندە خێر و پاداشتەکەی بەردەوامە، ئەمەش لە دوای مردنیدا لەناو گۆڕەکەیەتی: هەرکەسێ یەکێکی فێری زانستێك بکات، یاخود ڕووبارێك بەکرێ بدات، یاخود بیرێکی ئاو

---

(٢٥١) مجمع الزوائد: ١/١٦٧.

هەڵکەونێت، یاخود دار خورمایەك بچێنێت، یاخود مزگەوتێك دروست بکات، یاخود پەرتووکێکی بەسوود بەجێ بهێڵێت، یاخود منداڵێکی چاك و ئیماندار بەجێ بهێڵێت لەدوای مردنیدا دوعای بۆ بکات)). ئەمەش بەڵگەیەکە لەسەر ئەوەی جگە لەوانە خێرو پاداشتی لێ دەستناکەوێت.

دەڵێن: بەخشینیش ناردن و گواستنەوەیە، گواستنەوەش لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی تر لە ڕاستیدا دەبێت بە مافێکی پێویست، وە کارو کردەوەش خێرو پاداشت واجب ناکات، لەبەر ئەوەی ئەمە تەنها فەزڵ و چاکە و بەخشینێکی خوایە، جا بەندە چۆن دەتوانێت خێرو چاکە لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی دیکە بگوازێتەوە تەنها لەسەر بەخشینێك کەوا لەسەر خوا پێویست نابێت، بەڵکو ئەگەر خوا ویستی لەسەر بێت دەیداتێ وە ئەگەر ویستیشی لەسەر نەبێت نایداتێ وە ئەمەش هاوشێوەی هەژارێك وایە لەسەر ئەوەی تکاو نزا دەکات بۆ ئەوەی خێرو چاکەیەکی پێبکەوێت.

دەڵێن: هەروەها پەسەندکردن و کەسان ویستیش بە هۆکارەکانی خێرو پاداشت خراپ و بێزراوە، ئەمەش کەسانی خۆ نەویست و چاکە کاریش بە نزیکی و خزمایەتیە. جا چۆن چاکەکردن بە هەمان خێر و پاداشتە کەوا ئەمەش نیاز و مەبەستە؟ جا ئەگەر چاکەکاریش ناپەسەند و نەویستراو کرد بەهۆکارێك ئەوا ئامانج و مەبەست لە پێشتر و باشترە.

هەروەها ئیمامی ئەحمەد دواکەوتن لەڕیزی پێشەوە بە قێزەوەن دادەنێت، وە پەسەند کردنیش بەشێکی دیکە دەکات، لەکاتێکدا لە هیواو ئارەزووی تێدایە لە هۆکاری خێرو چاکە دانەوە، لە ریوایەتێك ئیمام ئەحمەد دەڵێت: کاتێك لە پیاوێك پرسیارکرا لە ڕیزی پێشەوە دوادەکەوێت و باوکی لە جێگاکەی دادەنێت، ووتی: شتێکی واگرنگ و سەیر نیە بۆ من، ئەمەش بۆ ئەوەی چاکەیەك لەگەڵ باوکیدا بکات بێجگە لەمەش.

دەڵێن: هەروەها ئەگەر بەخشینیش بۆ مردوو ئاسان بوایە ئەوا گواستنەوەی چاکە و بەخشین بۆ زیندوو ئاسانتر دەبوو.

هەروەها ئەگەر خەڵاتکردن و پێشکەشکردن گونجاو بوایە ئەوا پێشکەشکردنی چاکە واجب دەبوو لەسەرزیندوو، هەروەك پێشکەشکردنی خێرو چاکەی خۆبەخشان دەکرێت بۆئەوەی کەوا خۆی بۆ بەخت دەکات.

دەڵێن: ئەرك و بارگرانی تاقی کردنەوەو گیرۆدەبوون بە لەجیاتی دانان و گۆڕینەوە قایل ناکرێت و وەرناگیرێت، وە مەبەستیش ئەوەیە گوێڕایەڵی و خواپاراستییەکەی ئەو تەنها بۆ خۆیەتی، ئەگەرچی دەتوانێت سوود بگەیەنێت بەوەی لەو کارو کردەوەیەی دەیکات پێشکەشی کەسێکی دیکەی بکات و ئەمەش خوای گەورە بۆخۆی لە هەموو کەس لە پێشترە بۆ ئەم کارە. لەڕاستیدا خودای گەورە حوکمی داوە بەوەی کەوا کەس سوودمەند نابێت تەنها بە هەوڵ و کۆششی خۆی. ئەمەش فەرمایشت و یاسای خوایە و بڕیاردانیشە لەسەر دروستکراوەکەی.

هەروەك ئەمەش بەرنامە و ڕێبازەکەیەتی لە فەرمان و یاساکەیدا، هەروەها نەخۆشیش کەس لەجیاتی ئەو حەب و دەرمانی ناخواتەوەو برسی و تینووی نابێت، وە کەسی قەرزاریش هیچ کەسێك لەجیاتی ئەو خواردن و خواردنەوەو پۆشاك لەخۆی ناگرێتەوە.

دەڵێن: جا بۆئەمەش خوای گەورە ڕازی نابێت کەسێك لەجیاتی کەسێك ئیسلامەتی بکات و وە یەکێك لەجیاتی یەکێکی دیکە نوێژبکات، جا ئەگەر سەری خواپەرستیەکان نەکرێت خێرو پاداشتەکەی ببەخشرێت لق و ڕێچکەکانی چۆن دەبێت.

دەڵێن: بەڵام دوعا و پاڕانەوە ئەوا پرسیار و ئارەزوویەکە بۆلای خوای گەورە دەگەڕێتەوە کەوا چاکە و بەخشێشکە دەیکات لەسەر مردوو وە عەفوی دەکات و

لێیدەبوورێت، ئەمەش بەخشش و پێشکەشکردنی خێر چاکەی کاری زیندووە بۆ مردووەکە.

دەڵێن: ئەوانەی بریتین لە گەیاندنی خواپەرستیەکان کەوا دەکرێت لەجیاتی ئەو ئەنجام بدرێت وەك سەدەقە و حەج و خواپەرستیەکان دوو جۆرن: جۆرێکیان لەجیاتی ئەو ئەنجام نادرێت بەهەر شێوەیەك وەك ئیسلام بوون و نوێژو خوێندنەوەی قورئان و ڕۆژوو گرتن. ئەم جۆرەش خێرو چاکەکەی تایبەتمەندە بە بکەرەکەی سەرپێچی ناکرێت و بۆشی ناگوازرێتەوە هەروەك ئەو لە ژیاندا کەس لەجیاتی ئەوی دیکە نەیدەکرد، جگە لە بکەرەکەش هیچ کەس لەجیاتی ئەو کارە کە ناکات.

وە جۆرێکیش لەجیاتی ئەو دەتوانرێت ئەنجام بدرێت وەك دانەوەی قەرز و دەرکردنی خێرو چاکە و حەجکردن جا ئەمە خێرەکەی دەگاتە مردوو" چونکە ئەو ڕازی دەبێت بە نوێنەرایەتی وە لەژیانیدا بەندە دەتوانێت لەجیاتی ئەو بیکات، جا پاش مردنیشی ئەوا دەبێتە ڕێگایەکی لەپێشتر و باشتر.

دەڵێن: بەڵام لە حەدیسێکدا ئەگەر یەکێك مردوو ڕۆژووی لەسەر بێت و سەرپەرشتیارەکەی لەجیاتی ئەو بەڕۆژوو بێت، ئەوا وەڵامەکەی لەچەند ڕوویەکەوەیە.

یەکەم: ئەوەی مالیك لە ((مؤطأ))ەکەی ووتویەتی، دەڵێن: کەس لەجیاتی کەس بەڕۆژوو نابێت، دەڵێن: ئەمەش فەرمانێکە هەموومان لەسەری کۆکین و جیاوازی و ناکۆکی تێدانیە.

دووەم: ئیبنو عەباسرضي الله عنهما حەدیسێکی ڕۆژوو گرتنی لەبارەی مردوو ڕیوایەت کردووە، کەوا نسائی لەوی ڕیوایەت کردووە، محمد کوڕی عبد الاعلی بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە یزید کوری زریع، ئەویش لە حجاج الاموال، ئەویش لە أیوب کوڕی موسی، ئەویش لە عطاء کوڕی أبی رباح، ئەویش لە ئیبنو

عەباس‌ﷺ ووتی: کەس لەجیاتی کەس نوێژ ناکات و کەسیش لەجیاتی کەس ڕۆژوو ناگرێت[٢٥٢].

سێیەم: حەدیسێك هەیە کەوا ناکۆكو جیاوازن لە ئیسنادەکەیدا، خاوەنی ((المفهم في شرح مسلم)) [٢٥٣] ئاوای ووتووە.

چوارەم: کەوا نەیار و بەرهەڵسکارە بە دەقی قورئانی پیرۆز کە پێشتر باسمان کردووە لەم فەرموودەیەی خودای گەوڕە کە دەفەرمووێت: ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ (النجم: ٣٩)

پێنجەم: نەیار و بەرهەڵسکارە بەوەی کە نسائی ریوایەتی کردووە، ئیبنو عەباس‌ﷺ لە پێغەمبەرﷺ دەگێڕێتەوە کەوا فەرموویەتی: ((لا يصلي أحد عن أحد ولا يصوم أحد عن أحد، ولكن يطعم عنه مكان كل يوم مداً من حنطة))، واتە: ((کەس لەجیاتی کەس نوێژ ناکات و کەسیش لەجیاتی کەس بە ڕۆژوو نابێت، بەڵام لەجیاتی ئەو خواردنی دەدرێتێ لەجێگای هەر ڕۆژێك چنگێك گەنم دەدرێت)).

شەشەم: نەیار و بەرهەڵستکارە بە حەدیسێکی محمد کوڕی عبدالرحمن کوڕی ئەبی لیلی، ئەویش لە نافع، ئەویش لە ئیبنو عمرﷺ لە پێغەمبەرﷺ دەگێڕێتەوە دەفەرمووێت: ((من مات وعليه صوم رمضان يطعم عنه))، واتە: ((هەرکەسێك مرد وە ڕۆژووی مانگی ڕەمەزانی لەسەر بێت لەجیاتی ئەو خواردن دەبەخشێت)).

حەوتەم: کەوا نەیارو بەرهەڵستکارە بە پێوەر و یاسایەکی دیارو ئاشکرا لەسەر نوێژ و ئیسلام و تەوبە کردن، بەوەی کەوا هیچ کەسێك لەجیاتی ئەوەی دیکە نایکات، شافعی دەڵێت لەوەی قسەی لێدەکرێت لەسەر گێڕانەوەی ئیبنو

(٢٥٢) الموطأ: ١/ ٣٠٣.

(٢٥٣) کە ئەویش ((أحمد کوڕی عمر القرطبي))ە لە ساڵی (٦٥٦)ك کۆچی دوایی کردووە.

عەباس: ئیبنو عەباس ناوی نەبردووە لەوەی کەوا دایکی سعد نەزری کردبوو، جا لەوانەیە نەزری حەجکردن یاخود عەمرە یاخود خێر و سەدەقەی کردبێت، جا ئەمری کردووە بە گێڕانەوەو کردنی لەجیاتی ئەو، بەڵام هەرکەسێ نەزری کرد بە نوێژ یاخود رۆژوو گرتن پاشان مرد ئەوا لەجیاتی ئەو کەفارەتی ڕۆژووەکەی دەدات، بەڵام لەجیاتی ئەو بەرۆژوو نابێت، و لەجیاتی ئەویش نوێژ ناکات، و لەجیاتی ئەو کەفارەتی نوێژیش نادات.

پاشان ووتی: ئەگەر ووتیان: ئایا لە پێغەمبەرﷺ ڕیوایەت کراوە کەوا فەرمانی کردبێت کەسێك لەجیاتی یەکێکی دیکە بە ڕۆژوو بێت؟ دەڵێت: بەڵێ ئیبنو عەباس رضي الله عنهما لەپێغەمبەریﷺ گێڕاوەتەوە.

جا ئەگەر ووتیان: ئەی بۆچی حەدیسێك نا هێننەوە؟ دەڵێت: حەدیسی زەهری، لە عبید الله گێڕدراوەتەوە، ئەویش لە ئیبنو عەباس رضي الله عنهما، ئەویش لە پێغەمبەرﷺ بە نەزر ، کە چی لەگەڵ زەهریدا هاتووە، وە عبید الله دانیشتنی دوور و درێژی هەبووە لەگەڵ ئیبنو عەباس، جا کاتێك جگە لەو یەکێکی دیکە دێت، لە پیاوێکەوە دەگێڕێتەوە، ئەویش لە ئیبنو عەباس مانای: هیچ حەدیسێك نیە بەو بچێت کەوا لەبەر کرابێت و پارێزراو بێت، ئەگەر ووتیان: ئایا ئەو پیاوە دەناسیت کەوا ئەو حەدیسەی هێناوە هەڵەی کردبێت لە گێڕانەوەی لە لایەن ئیبنو عەباس؟ دەڵێن: بەڵێ، هاوەڵانی ئیبنو عەباس ڕیوایەتیان کردووە، لە ئیبنو عەباسەوە کەوا لەبارەی ئیبنو زوبێر دەڵێت: کەوا ئیبنو زوبیر لە ((متعە الحج)) گێڕاوەیەتیەوە، ئەوەش ڕیوایەت دەکات کە لە ئیبنو عەباس وەرگیراوە کەوا ((متعة النساء))ە، ئەمەش هەڵەیەکی نا پەسەند و بێمانایە.

ئەمە وەڵامێکە لەبارەی گرتنی ڕۆژوو، بەڵام کرداری حەجکردن لەوانە پاداشتی ماڵ بەخشین پاداشتەکەی پێی بگات، بەڵام کردارەکانی شێوازو جۆرەکان کە ئەمەش وەك کردارەکانی نوێژکردن لەوانەیە بکەوێتە سەر بکەرەکەی.

((أصحاب الوصول)) دەڵێت: ئەوەی باستان کرد شتێکی وای تیانیە نەیارو بەرهەڵستکاری بەڵگەی قورئان و سوننەو ڕێککەوتنی پێشینەی ئوممەت و پێویستیەکانی یاساکانی شەرع بێت، ئێمە وەڵامی هەموو ئەوانە دەدەینەوە کەوا باستان کردووە لە ویژدان و دادپەروەری.

بەڵام ئەو فەرموودەیەی خودای گەورە: ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ (النجم: ٣٩)، واتە: ((بەڕاستی ئادەمیزاد خاوەنی هیچ شتێك نیە تەنها ئەوە نەبێت کە خۆی کردوویەتی))، لە ڕاستیدا خەڵکی جیاوازی لە شێوەی لێکدانەوەی مەبەست لە ئایەتەکەدا هەیە، کۆمەڵێك دەڵێن: ئا لێرەدا مەبەست لە ئادەمیزادەکە: کافرە، بەڵام مرۆڤی ئیماندار ئەوەی کە کردوویەتی خۆی خاوەنیەتی کارو کردەوەکانیشی بۆ ئەو بە بەڵگەیە کەوا باسمان کرد، ووتیان: وە ئامانجیش لەو تایبەتمەندی و دەستنیشانکردنەیە یە، ئەمەش دروستە ئەگەر بەڵگەی لەسەر هەبوو.

ئەم وەڵامدانەوەیەش زۆر لاوازە، نموونەی ئەو گشتیەش تەنها کافری پێ پەرج نادرێتەوە. بەڵکو ئەمە بۆ موسلمان و کافرە وەك ئەو فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ (النجم: ٣٨)، واتە: ((لەو پەڕاوو کتێبە پیرۆزانەدا هاتووە: کە هیچ گوناهبارێك گوناهی تاوانبارێکی تر هەڵناگرێت)).

کارنامەکەش هەمووی لە یەکەمەکەیەوە تا کۆتاییەکەی وەك کارێکی پوخت و پاراوە لە توانایی و خواستی گشتیدا بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت ﴿وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى* ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاء الْأَوْفَى﴾ (النجم: ٤٠- ٤١). واتە: ((بێگومان هەوڵ و کۆششەکەی دەبینرێتەوە لە قیامەتدا * پاشان پاداشت دەدرێتەوە بەتێرو تەسەلی). ئەمەش بێگومان بە گشتی خێرو شەڕ دەگرێتەوە، بێگومان چاکە و خراپە وە ئیماندار و کافریش دەگرێتەوە. هەروەك خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَه* وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَه﴾(الزلزلە: ٧- ٨)،

واتە: ((جا ئەوەی بەقـەدەر سـەنگی گەردیلەیـەك خێـر و چـاکەی ئـەنجام دابێـت دەبینێتەوە ٭ ئەوەش کە بەقـەدەر سـەنگی گەردیلەیـەك شـەڕو خراپـەی هـەبێت، دەبێتەوە)).

هەروەك خوای گەورە لەو حەدیسە قودسیەدا دەفەرمووێت: ((یاعبـادي، إنمـا هي أعمالكم أحصيها لكم ثم أوفيكم إياها فمن وجد خيراً فليحمـد الله ومـن وجـد غير ذلك فلا يلومنَّ إلاّ نفسـه)) [٢٤٤]، واتە: ((ئەی بەندەکانم، بـەڵکو ئەمـە کـارو کردەوەکانتانە بۆتان هەژماردەکەم پاشان لەگەڵیدا دادپەروەر دەبم جا هەر کەسـێك لە کارو کردەوەکانی خێرو چاکەی بینی با حەمدو سوپاسـگوزاری خـودا بکـات وە هەرکەسێکیش شتێکی جگە لەمەی بینی با تەنها سەرزەنشتی خۆی بکات)).

ئەمەش وەك ئەم فەرموودەیە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ﴾ (الأنشقاق: ٦)، واتە: ((ئەی ئینـسان بەڕاسـتی تۆ خۆت زۆر ماندوو دەکـەیت، زۆر ڕەنـج و زەحمـەت دەکێشـسیت، سـەرەنجامیش دەبـێ بگەڕێیتــەوە بــۆ لای پــەروەردگارت (تـا پاداشـتی ڕەنـج و هەوڵەکـەت وەربگریـت)). باهەڵنەخەڵـەتێت بـە قـسەی زۆر لـە لێکـدەرەوەکان لـە ووشـەی ((ئینسان)) لە قورئانی پیرۆزدا: ئینسان لێـرەدا ئـەبو جەهلـە، وە ئینـسان لێـرەدا عەقەبەی کوڕی ئەبی مُعیطـة وە ئینـسان لێـرەدا وەلیـدی کـوڕی موغیرەیـە، جـا قورئان لەمەدا دوای خستووە، بەڵکو ئادەمیزادیش ئەو ئادەمیزادەیە بەو شێوەیەی کە هەیە بەبێ دەستنیشانکردنی یەکێك وەك ئەو فەرموودەیەی خوای گـەورە: ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ﴾ (العصر: ٢)، واتە: ((بەڕاسـتی ئـادەمیزاد لـە زەرەرمەنـدی و خەسـارەتمەندیدایە)) وە ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ لِرَبِّـهِ لَكَنُـودٌ﴾ (العادیـات: ٦)، واتـە: ((بـە بەڕاستی ئادەمیزاد لە ئاستی پەروەردگاریدا زۆر ناسوپاس و حەق نەناسە)) وە ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا﴾ (المعارج: ١٩)، واتە: ((بەڕاسـتی ئـادەمیزاد بـە شـێرزەیی و

[٢٤٤] مسلم: (٢٥٧٧).

تەنگەتاوی دروستکراون)). وە ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى* أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى﴾ (العلـق: ٦-٧)، واتە: ((بەڕاستی خەڵکی سەرکەشـی دەکـەن، یـاخی دەبـن، سـتەم دەکـەن* لەبەرئەوەی هەر ئادەمیزاد هەستی کرد دەوڵەمەند و بێ نیازە (لە رووی ئـابووری، یان تەندروسـتی یـان زانـستی..... هتـد) یـەوە)) وە ﴿إِنَّ الإِنـسَانَ لَظَلُـومٌ كَفَّـارٌ﴾ (إبـراهيم: ٣٤)، واتە: ((بەڕاستی زۆربەی ئینسانەکان زۆر ستەمکارو خوانـەناس و سپڵەن))، وە ﴿وَحَمَلَهَـا الْإِنـسَانُ إِنَّـهُ كَـانَ ظَلُومًـا جَهُولًـا﴾ (الأحـزاب: ٧٢)، واتـە ((کەچی ئادەمیزاد هەڵیگرت و گرتیە ئەستۆی خـۆی، بەڕاسـتی زۆر سـتەمکار و نەفام بوو)). جا ئەمەش کاروباری ئادەمیزادە لە جۆری خود و دڵ و دەروونی خۆی و دەرچوونی لەو سیفەتانە بە چاکەو نیعمەتی خواکەی، وە یارمەتیدەر و هاوکار بە خودای خۆی، هەر خوداشە ئیمانی لای بەندەی خۆی خۆشەویستکردووە، وە لەدڵیدا ڕازاندوویەتیەوە، وەکو دووڕوویی و یاخی بوونی لـەلا قێـزەوەن کـردووە، وە هـەر ئەویشە ئیمـانی لەدڵیـدا جـێگیر و واجـب کـردووە. کـەوا پێغەمبـەر و نێـردراوو پیاوچاکەکانی لەسەر دینی خۆی جێگیر کردووە، هەر ئەویشە خراپەو داوێن پیـسی لەوان لابردووە، لەبەردەم پێغەمبـەرﷺ لەسـەر دەریایـەك تـاوان و گونـاھ ئـەم هۆنراوەی دەووتەوە.

واللهِ: لولا الله ما أهدتينا *** ولا تصدّقنا ولا صلّينا[٢٥٥]

هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَن تُؤْمِنَ إِلاَّ بِإِذْنِ اللّهِ﴾ (یونس: ١٠٠)، واتە: ((هیچ کەس بۆی نیە باوەڕبهێنێـت (هـەتا هـەوڵ نـەدات و خـۆی مانـدوو نـەکات و بـیر نەکاتـەوەو) ویـستی خواشـی لەسـەر نـەبێت))، وە دەفەرمووێت: ﴿وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ﴾ (المدّثر: ٥٦)، واتـە: ((جـا ئـەو خەڵکە یا دادوەری وەرناگرێت و بیر لەم ڕاستیانە ناکاتەوە مەگـەر ویـستی خـوای لەسەر بێت)). وە دەفەرمووێت: ﴿وَمَـا تَـشَاؤُونَ إِلَّـا أَن يَـشَاءَ اللَّـهُ رَبُّ الْعَـالَمِينَ﴾

([٢٥٥]) سەیری: موسلم (١٨٠٢) بکە.

(التكـوير: ٢٩)، واتــه: ((ویــستی ئێــوەش نایەتــەدی مەگــەر کاتێــك خــوای پەروەردگاری جیهانیان بیەوێت، (هەرکەس ویــستی خێـری هــەبێت خـوای گــەورە سەربەستی لێ زەوت ناکات، لەگەڵ ئەوەشدا هەر ئــەوە پــێش دێــت کــە وویــستی خوای لەسەرەو توانای تێگەیشتنمان لە نهێنی و شاراوەکان زۆر ســنووردارە)). جـا ئەمە خوای هەموو جیهانە بەگشتی خوایەتیەکی تەواوە بۆ هەموو ئەوانــەی لــەناو جیهاندان لە خاوەنداریەتی و فەرمانەکان و توانایی و بارەکاندا.

کۆمــەڵێك دەڵــێن: ئایەتەکــە هەواڵدانــە بــە یاســایەك لــەپێش ئێمــەدا، وە لەڕاستیدا یاساکەمان دەریخستووە لەسەر ئــەوەی هــەوڵ و کۆششەکەی بۆخۆیــەتی ئــەوەی بــۆی تێکۆشــاوە، هــەروەها ئەمــەش لــە یەکــەمیان لاوازتــرە یــاخود لــە ڕەگەزەکەیدا، ئەگینا خوای گەورە هەواڵی بەو داوە هەواڵێك بڕیاری لەسەر دابێــت و پێی ڕازی بێت نەك هەواڵێك بڕیاری لەسەر نەدابێت و بەتاڵ بێت، وە بۆ ئەمــەش خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى﴾ (الـنجم: ٣٦)، واتە: ((ئایا ئاگادار نەکرابوو بەوەی لە پــەڕاوەکانی موســادا بــوو؟)). جـا ئەگــەر ئەمە بەتاڵ و بێ سوود بێت لەو یاســایەدا هــەواڵی پــێ نــەداوە هــەواڵێك بڕیــاری لەسەر دابێت پێ ی ڕازی بێت.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: ئایەتی ﴿لَيسَ للإنسان إلاّ ماسـعى﴾ اللام: بەمانای: لەســەر دێــت، واتــە: ﴿لَـيسَ للإنـسان إلاّ ماسـعى﴾. وە ئەمــەش لــە دوو ووتــەی یەکەمیان بە تالترە. چونکە ئەو بابەتی قسەکردنەکەی وەرگێڕاوە بۆ دژی ماناکــەی کە لێی تێگەیشتووە، وە شتی لەو نموونەیەش ناکرێت و ناگونجێت. زمــانیش بــۆی ناگونجێت، وە بەلاّم ڕێزمانی: ﴿وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ﴾ (غـافر: ٥٢)، واتە: ((نەفرین هــەر بــۆ ئەوانە)). ئەمەش لەسەر پلەو پایەی خۆیەتی واتە شانس و چارەنووسی ئەوانە.

کۆمەڵێکی دیکەش دەڵێن: ئایەتەکــە لەبەرگیراوەیــە و فەرمایــشتەی خــوای گەورە: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُم بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِـمْ ذُرِّيَّـتَهُمْ﴾ (الطـور: ٢١)،

واته: ((جا ئەوانەی باوەڕیان هێناوە و نەوەکانیشیان بە ئیمان و باوەڕەوە شـوێنیان کەوتوون، ئەوانە لە بەهەشتدا پێك شاد دەکەینەوە)). ئەمەش لـە ئیبنـو عـەباس وەرگیراوە، هەروەها ئەمەش لاوازە، حوکمیش نادرێت بەسەر ئایەتەکـە تـەنها بـە ووتەی ئیبنو عەباس رضي الله عنهما نـەك جگـە لـەویش بـەوەی وەرگـیراوە، کـۆ کردنـەوەو یەکخستنەوە لەنێوان دوو ئایەتەکە نە نەشیاوە و نەقەدەغە کراویشە، چونکە لەدوا ڕۆژ نەوەکان شوێن باوکەکانیان دەکەون هەروەك لە دونیادا شوێنیان کەوتبوون، ئەم شوێن کەوتنەش لە بەخشندەیی باوکەکانە خێـر و چـاکەکانیانە کـەوا بەکۆشـشی خۆیان بەدەستیان هێناوە، بەڵام بوونی نەوەکان بە گەیشتنی بەوان بە پلەیەك بەبێ کۆشش کردن وەك ئەوان، جا ئەمەش لەوان نیە، بەڵکو ئەمە بۆئەو باوکانەیـە کـە خوای گەورە بڕیاری لەسەر داوە کەوا نەوەکانیان لە بەهەشتدا پێیان دەگەن، خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ وە فەرموودەی: ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ (الـنجم: ٣٨- ٣٩)، هـەردوو ئایەتەکـە دادپـەروەری و عەدالـەتی خودای گەورەو حیکمەت و تەواوی پیرۆزی یەکانی دەردەخات، وە ئەقڵ و داهێنـان شایەدن بە هەردوو ئایەتەکە.

یەکەمیان: پێویـستە کەوا کەس بەتاوانی کەس سزانادرێت، دووەمیـان: کـەوا هیچ کەسێك بەکارو کردەوەو کۆششی خۆی نەبێت ڕزگاری نابێت، جـا یەکـەمیان: بەندە دڵنیا دەبێت بەو تاوان و گوناهەی کە کەسـێکی دیکـە جگـە لـەو دەیکـات هەروەك پاشا و سەرکردەکانی دونیا دەیکات،

دووەمیـان: لـە تـەماعکاری دەپـچڕێت لـەکاتی ڕزگـار بوونیـدا بـەکارو کردەوەکانی باوك و پێشینەو گەورەکانی هەروەك هاوەڵانی تەماعکارە درۆزنـەکان کردوویانە.

هاوشێوەکەش ئەم فەرموودەیە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَّنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلاَ تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى وَمَا كُنَّا

مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولاً﴾ (الإسراو: ١٥)، واته: ((ئەوەی هەوڵی دابێت ڕێبازی ڕاست و دروست بگرێت، ئەوە بەڕاستی بە قازانجی خۆی تەواو دەبێت و هەر خۆی بەهرە لە هیدایەتەکەی وەردەگرێت، ئەوەش گومڕا بووەو ڕێبازی سەر لێشێواوی گرتۆتەبەر، ئەوە بێگومان هەر خۆی زەرەر دەکات و گومڕاییەکەی لەسەری دەکەوێت، کەس گوناهی کەسی هەڵناگرێت، کەس بەرپرسیار نیە لە هەڵەی کەسانی تر، ئێمەش سزای کەسمان نەداوە تا پێغەمبەرێکی بۆ دەنێرین)). ئەمەش وەك ئەم ئایەتەیە کە لەپێشتر باسمان کردووە: ﴿أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾(النجم: ٣٨)، واتە: ((کە هیچ گوناهبارێك گوناهی تاوانبارێکی دیکە هەڵناگرێت)) جا حوکم و یاسای پەروەردگار بۆ دوژمنەکانی بە چوار حوکم و یاسایە ئەمەش مەبەستی دادوەری و حیکمەتە.

یەکەم: ڕێبازی ڕاست و دروستی بەندەکان بە ئیمان و بیروباوەڕ کارو کردەوەی چاك بۆ خۆیەتی نەك کەسێکی دیکە.

دووەم: گومڕاییەکەش بە لەدەست دەرچوون و ناکۆکیەی دەکەوێتە سەر خۆی، نەك لەسەر یەکێکی دیکە جگە لە خۆی.

سێیەم: هیچ کەسێك گوناهی کەسێکی دیکە هەڵناگرێت.

چوارەم: هیچ کەسێك سزا نادرێت تەنها پاش دامەزراندنی بروبیانووەکەی لەسەری بە پێغەمبەرەکەی.

جا تێڕوانین بەوەی کەوا لەناو ئەو چوار یاسایانەدا هەیە لە حیکمەت و دادوەری و چاکە و بەخشندەیی پەروەردگارە، وەڵام دانەوەشە بۆ خاوەنی لەخۆ باییبوون و تەماعکارە درۆزنەکان، لەسەر خاوەن نەزانین بە پەروەردگار و بە ناوە جوانەکانی و سیفاتەکانی.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: لێرەدا مەبەست لە ئادەمیزاد: زیندووە نەك مردووە، ئەمەش هەمووی لە خراپ بەکارهێنانی ووشەی گشتیە.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: ئەمەش وەڵامی ئەبی وەفا کوڕی عقلیە، ووتی: وەڵامی باش لەلای من دەبێت بڵێت: ئادەمیزاد بە هەوڵ و کۆششی خۆی و باشی و جوانی تێکەڵبوونی هاوڕێ ی چاك پەیدادەکات، منداڵی دەبێت و هاوسەر پێك دەهێنێت، و خێر و چاکە دەکات، و دڵی ئەچێت بۆ ناوخەڵکی خۆش دەوێن، جا ئەوانیش بەزەییان پێدا دێتەوە، و ڕێنمایی دەکەن بۆ خواپەرستی، ئەمەش نیشانەیە بۆ هەوڵ و کۆششەکەی، هەروەك پێغەمبەرﷺ دەفەرمووێت: ((إن أطيب ما أكل الرجل من كسبه، وإن ولده من كسبه)) [٢٥٦]. واتە: ((خۆشترین شتێك کە پیاو خواردبێتی ئەوەیە کە بە ڕەنجی خۆی پەیدای کردبێت، منداڵیش چاکترین بەرهەمی خۆیەتی)).

لەحەدیسێکی دیکەدا نیشانە دەکاتە سەری: ((إذا مات العبد انقطع عمله إلاّ من ثلاث: علم ينتفع به من بعده، وصدقة جارية عليه، أو ولد صالح يدعو له)) [٢٥٧]، واتە: ((ئادەمیزاد کە مرد کۆتایی بە کردەوەکانی دەهێنرێت تەنها لەسێ شت نەبێت: زانستێك سودی لێ وەربگیرێت، وە خێرو چاکەیەکی نەبڕاوە، یان منداڵێکی چاك دوعای بۆ بکات)).

وتەیەکی شافعی هەیە دەڵێت: ئەگەر کوڕەکەی بۆ ئەو خۆی بەخشکرد و ملکەچی کرد بۆ حەجکردن ئەوا دەبێتە هۆکارێك بۆ پێویست بوونی حەجکردن لەسەری هەتا ئەگەر لە ماڵ و سامانەکەیدا زیادی کرد ئەوە بە پێچەوانەی خۆبەخشەرێکی بیانیە.

ئەمەش وەڵامێکی مامناوەندیە پێویستی بە تەواوبوونە، جا بەندە بە ئیمان و گوێڕایەڵی بۆ خواو پێغەمبەرەکەی تێدەکۆشێت لە سوود گەیاندن بە کارو کردەوەکانی ئیمانداران لەگەڵ کار و کردەوەکانی خۆی، هەروەك لە ژیاندا بەکارو

([٢٥٦]) سنن الترمذي: (٣٥٨) وة سنن أبو داود (٣٥٢٨) وة مسند أحمد: ٦/ ٣١.

([٢٥٧]) مسلم (١٦٣١) وة سنن أبو داود (٢٨٦٣).

کردەوەکـانی سـوودیان پێدەگەیـەنێت لەگـەڵ کـارو کردەوەکـانی ئـەوان، چـونکە ئیمانداران هەندێکیان بە کردەوەی هەندێکی دیکە سوود بە یەکتر دەگەیەنێت کەوا بەشداری تێدا دەکەن وەك نوێژی بەکۆمەڵ چونکە هەریەکێك لەوانە بیست و حەوت پلە لە نوێژەکەی زیاد دەکـات ئەمـەش بـۆ بەشـداری کردنـی کەسـانی دیکـە لـە نوێژکردن لەگەڵیدا، جا کردەوەی یەکێکی دیکە هۆکارێکـە بـۆ زیـادبوونی خێـر و پاداشتەکەی، هەروەك کردەوەی ئەویش هۆکارێکە بۆ زیاد بوونی خێـر و پاداشـتی ئەویتر، بەڵکو هەنـدێك دەڵـێن: نوێـژ بـەگوێرەی ژمـارەی نوێژکـەران پاداشـت و چاکەکەی زیاتر دەبێت، هەروەك بەشداری کردنیان لە جیهاد و حەج و فـەرمانکردن بە چاکە و دوور خستنەوە لە خراپە وە هاریکاریکردن لەسەر چاکە و تەقواو کـار و کردەوەی چاك.

پێغەمبـەرﷺ دەفـەرموویێت: ((المـؤمن للمـؤمن کالبنیـان یـشد بعـضه بعضاً))، واتە: ((بەندەی ئیماندار بۆ ئیماندار وەك بینا وایـە هەنـدێك هەنـدێکیان توند و تۆڵ دەکات)). وە پەنجەکانی کرد بەناو یەکدا[٢٥٨].

زانراویشە کەوا ئەمـە لـەکاروباری ئـایین دا لەپێـشترە، وەك لـەکارو بـاری دونیادا. جا چوونی موسڵمان لەگەڵ تەواوی موسـڵمان لـە پـەیمانی ئیـسلامدا لـە گەورەترین هۆکارە بۆ سوود گەیاندنی هەریەکێك لە موسڵمانان بۆ هاوەڵەکـەی لـە ژیانیـداو لـەدوای مردنیـشدا، وە بانگـەوازی موسـڵمانان لـە چـواردەوریاندا کـۆ دەبێتەوە.

خـودای پـەروەردگار هـەواڵی داوە لـەبارەی هـەڵگرانی عـەرش و ئەوانـەی لەچواردەوریاندان: کەوا ئـەوان داوای لێخۆشـبوون لـە ئیمانـداران دەکـەن و بۆیـان دەپارێنەوە[٢٥٩].

---

(٢٥٨) موسلم: (٢٥٨٥).

(٢٥٩) سەیری: سوورەتی غافر، ئایەتەکانی (٧- ٩) بکە.

هــــەواڵی داوە لـــەبارەی دوعـــاو پاڕانـــەوەی پێغەمبـــەرەکانی وە داوای لێخۆشبوونیان دەکەن بۆ ئیمانداران وەك نـوح[٢٦٠] وە ئیـبراهیم[٢٦١] وە محمـد ﷺ[٢٦٢]. جا بەندە بە ئیمان و بیروباوەڕەکـەی دەبێتـە هـۆی گەیـشتنی ئـەو دوعــاو پاڕانەوەیە بۆی، هەروەك خۆی کوشـشی کردبێـت، ئەمــەش ڕوون دەبێتــەوە کـەوا خودای تاك و تەنیا ئیمانداری کردۆتە هۆکارێك بۆ سوود گەیاندنی هاوەڵەکـەی بـە دوعا و پاڕانەوەی براکانی لە ئیمانداران وە هەوڵ و تێکۆشانیان، جـا ئەگـەر بـووە هـۆی ئـەوەی هــەوڵ و تێکۆشــانەکەی گەیاندیــە ئــەو پاڕانەوەیــە، وە ووتــەی پێغەمبەر ﷺ بەڵگەیە لەسەر ئەوەی بە عــەمروی کـوڕی عاصـی فـەرموو: ((إن أباك لو كان أقر بالتوحيد نفعـه ذلـك))، واتــە: ((ئەگـەر بهاتایـە باوکـت بڕیـاری بهێنایە بە باوەڕکردن بە تاك و تەنهایی خوا ئەوا ئەو سوودەی پێدەگەیشت)).

***

(لەبارەی سزانەدانی بەندە بە کردەوەی یەکێکی دیکە)

هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَهَا مَـا كَـسَبَتْ وَعَلَيْهَـا مَـا اكْتَـسَبَتْ﴾ (البقرة: ٢٨٦)، واتە: ((هەرکارێکی چاك ئەنجام بدات قازانجی تــەنها بۆخۆیــەتی و هــەر خراپەیــەکی کردبێــت تــەنها یەخــەی خــۆی دەگرێــت و لەســەر خۆیــەتی)). دەفەرموێت: ﴿وَلَـا تُجْـزَوْنَ إِلَّـا مَـا كُنـتُمْ تَعْمَلُـونَ﴾ (یـس: ٥٤)، واتــە: ((تــەنها پاداشتی کارێك دەدرێتەوە کە دەتانکرد). کەواتە ئەم ئایەتە ئاشکرای کـردووە لــە مانا و مەبەستەکە کەوا هیچ کەسێك بە تـاوان و گونـاهی کەسـێکی دیکـە سـزا نادرێت. جا خودای پاك و بێگەرد دەفەرموێت: ﴿فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَـيْئًا وَلَـا

([٢٦٠]) سەیری: سوورەتی نوح، ئایەتی (٢٨) بکە.

([٢٦١]) سەیری: سوورەتی إبراهیم، ئایەتی (٤١) بکە.

([٢٦٢]) سەیری: سوورەتی الفرقان، ئایەتی (٦٢) بکە.

تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (يس: ٥٤)، واته: ((ئینجا ئەم جارە دەدرێت: ئەمڕۆ هیچ كەس ستەمی لێ ناكرێت بەهیچ شێوەیەك، خەڵكینە دڵنیابن كە: تەنها پاداشتی كارێك دەدرێتەوە كە دەتانكرد)). جا ئەمە بە درۆ دەخاتەوە كە دەڵێت ستەمی لێ دەكرێت و لە خراپیەكانی زیاد دەكرێت، یاخود لە چاكەكانی كەم دەكرێتەوە، یاخود بەهۆی كەسێكی دیكە سزا دەدرێت، دووری نەخستۆتەوە كەوا بە كردەوەی چاكی یەكێكی دیكە سوودی پێدەگات، نەك لەسەر ڕووی پاداشت، دەكرێت سوود گەیاندنەكەی بۆ ئەو ڕێنمایی كردن بێت بۆ ئەو نەك پاداشت لەسەر كردەوەكەی، بەڵكو ئەو خێر و سەدەقەیە كە خودای گەورە بەهۆی ئەو چاكەی لەگەڵدا كردووە، بەڵكو ئەمەش دیاری و خەڵاتێكە لەسەر دەستی هەندێك لە بەندەكانی بەخشیوویەتی نەك لەسەر ڕووی پاداشت دانەوە.

***

(لەبارەی دەرخستن و ساخبوونەوەی كەسانی كەوتوو)

بەڵام بەڵگەی ئێوە لەسەر حەدیسی پێغەمبەرﷺ: ((إذا مات العبد انقطع عمله))، واتە: ((ئادەمیزاد كە مرد كۆتایی بە كردەوەكانی دێت)) ئەمە بەڵگەیەكی پووچ و بێ مانایە، چونكە پێغەمبەرﷺ نەیفەرمووە: كۆتایی بە سوودەكانی دێت بەڵكو هەواڵی داوە لەبارەی كۆتایی پێهاتنی كردەوەكانی، بەڵام كردەوەیەكی دیكە جگە لەمە ئەوا بۆ بكەرەكەیەتی، لەبەر ئەوە خەڵاتەكەی پێشكەش بەو كردووە تەنها پاداشتی كردووەی بكەرەكەی پێ دەكات نەك پاداشتی كاروكردەوەكە، جا پچڕان و كۆتایی هێنان شتێكە، سوود پێگەیشتنیش شتێكی دیكەیە، هەروەها حەدیسێكی دیكە هەیە كە فەرموویەتی: ((إن مما يلحق الميت من حسناته وعمله))، واتە: ((لە ڕاستیدا ئەوەی مردوو پێیدەگات لە خێر و چاكەو كاروكردەوەكانیەتی)).

(لەبارەی گواستنەوەی دروستکراو لەسەر دروستکراو)

بەڵام لەبارەی ووتەکانتان: بەخشین گواستنەوەیە، گواستنەوەش لەوانەیە ببێت بە مافێکی پێویست، جا ئەمەش گواستنەوەی دروستکراوە لەسەر دروستکراو.

بەڵام گواستنەوەی دروستکراو لەسەر دروستکەر ئەمە کاروبارێکی دیکەیە پێوەرەکەی دروست نابێت لەسەر گواستنەوەی بەندەکان هەندێکیان لە هەندێك، ئایا ئەمەش لە بەتاڵترین پێوەر و خراپترینیان نیە، ئەوەی کەوا تەواوی ئومەت بەتاڵی دەکاتەوە لەسەر سوود پێگەیاندنی بەدانەوەی قەرزەکەی و ئەو مافانەی لەسەریەتی، وە لێخۆشبوون لەوەی لەسەریەتی وەرگێڕانەوەی خێر و سەدەقە و حەجکردن لەجیاتی ئەو، ئەو دەقەی کە رێگایەك نیە بۆ وەڵامدانەوەو گێڕانەوەی لە جیاتیدا، وەك رۆژوو، ئەم پێوەرە خراپانە بەرهەڵستکاری دەقەکانی شەرع و یاساکانی ناکات.

لەبارەی ووتەکانیان:

خەڵك خوایی بە هۆکاری پاداشت رق و قین و بێزراوە)

لەبارەی ووتەکانتان: کەسان ویست بەهۆکاری پاداشت نەویستراوە، ئەمە مەسەلەی چاکەکردنی خەڵك خوایی یە بەخزمایەتی جا چۆن چاکەکاری هەمان پاداشتە کەوا ئەوە مەبەستەکەیە؟

وەلامی یەکەم: چاکەکردن بەهۆی خزمایەتی بەڵگەیە لەسەر تارەزووی لە چاکەکردنەکە، وە دواکەوتن لە کردارەکە، جا ئەگەر گونجا چاکەکەش بکرێت ئەوا سەردەکێشێت بۆ واز لێهێنان و تەمبەڵی و دواکەوتن. بە پێچەوانەی بەخشینی

پاداشتەکە، بۆیە بکرەکە پێداگیری دەکات لەسەر ئەوە پاداشتەی سوودی پێ بگەیەنێت یاخود سوود بە برا موسڵمانەکەی بگەیەنێت. جا نێوانەکانیان جیاوازیەکی ئاشکرا هەیە.

وەڵامێکی دیکە: کەوا خوای پاك و بێگەرد پێشنیار و پێشبڕکێ ی خۆش دەویت بۆ خزمەتکردنەکەی و ڕکابەرایەتی تێیدا، ئەمەش خەبەر دەدات لە بەندایەتی کردن، فریشتەکانیش حەز بە ململانێ و ڕکابەری دەکەن لە گوێڕایەڵی و خزمەتکردنی، جا چاکەکردنی کەسان و ویست لێرەدا جیاوازە بۆ مەبەستی بەندایەتی کردن، خودای گەورە و میهرەبان فەرمان بە بەندەی خۆی دەکات بەو خۆمایەتیە یان بەناچاری یاخود بە خۆشەویستی، بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاء وَالأَرْضِ﴾(الحديد: ٢١)، واتە: ((پێشبڕکێ بکەن بۆ بەدەست هێنانی لێ خۆشبوون لەلایەن پەروەردگارتانەوە و بەدەست هێنانی ئەو بەهەشتەی کە پانیەکەی وەك پانتایی ئاسمان و زەویە. هەروەها دەفەرموێت: ﴿فَاسْتَبِقُواْ الْخَيْرَاتِ﴾ (البقرة: ١٤٨)، واتە: ((جا پێشبڕکی بکەن لە چاکەکاندا).

بێگومان سەحابەکان هەندێك پێشبڕکێ ی هەندێکیانی دەکرد بەهۆی خزمایەتی، عومەر دەڵێت: سوێند بەخوا نەبوبەکر هیچ کاتێك بەپێش من نەدەکەوت بۆ خێر و چاکە ئیللا منی بەپێش خۆی دەخست. تاوەکو ووتی: سوێند بەخوا هەرگیز لە خێر و چاکە کردندا پێشت ناکەوم[٢٦٣].

هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ﴾ (المطففين: ٢٦)، واتە: ((جا با لەپێناوی ئەوەدا پێشبڕکێکەران پێشبڕکێ بکەن)).

❊❊❊

---

(٢٦٣) سنن أبي داود (١٦٧٨)، الترمذي (٣٦٧٥).

لەبارەی ووتەکانیان:
ئەگەر بەخشین بۆ مردوو بکرایە ئەوا بۆ زیندوو دەکرا

بەڵام لەبارەی ووتەکانتان: ئەگەر چاکە بەخشین بـۆ مـردوو بکرایـە ئـەوا بـۆ زیندوو دەکرا وەلامەکەی لە دوو ڕووەوەیە:

یەکەمیان: هەندێ لە زاناکان بۆی ڕۆیشتوون وەك لـە هاوەڵـەکانی ئەحمـەد و کەسانی دیکە، قازی دەڵێت: قسەی ئەحمەد تایبەتمەند نیە بە مردوو، چـونکە ئـەو دەڵێـت: کـە چـاکەیەك دەکـات ئـەوا نیوەکـەی بـۆ دایـك و بـاوکی دەبێـت، وە جیاوازیشی نەکردووە، کەچی أبو وفاء کوڕی عقیل بەرپەرچی دەداتەوە و دەڵێـت: ئەوەماوەو دووری تێدایە، بە ئەمەش دەستکاری کردنە بە شەرع، لە ڕاستیدا خوای گەورە ڕێگایەکی بۆ ئێمە داناوە بۆ گەیاندنی سوود بـۆ مـردوو وەك لێخۆشـبوون و نوێژ لەسەر مردوو.

***

(ئەگەر چاکە بەخشین بکرایە
ئەوا نیوەی وە چارەگێکی پاداشتەکەی دەبەخشرا)

بەڵام لەبارەی ووتەکانیان: ئەگەر ئەوە بکرایە ئەوا بەخشینی چاکە و پاداشـت نیوەی وە چارەگێکی بۆ مردوو دەبوو، جا وەڵامەکەش لە دوو ڕووەوەیە:

یەکەمیان: قەدەغە بوونی هاوەڵیەتی و خزمایەتی، ئێوە هیچ بەڵگەیەکتان لەسەری باس نەکردووە تەنها داوا نەبێت.

دووەمیان: پەیوەست بوون بەمەوە ووتەش تێیدا ئیمام ئەحمەد لـە ڕیوایـەتی محمد کوڕی یحیی الکحالی مەبەستەکەی دەرخـستووە، وە ئاراسـتەی کـردووە ئـەوا پاداشتە موڵکی خۆیەتی، ئەگەر بیەوێت هەمووی بۆی دەبەخشێ وە ئەگەر بیەوێت

هەندێکی دەبەخشێت، ڕوونی دەکاتەوە ئەگەر پادشتە کە ببەخشێت بەسەر چوار مردوودا بۆ نموونە ئەوا هەر یەکێك دانە چارەکێکی دەست دەکەوێت، جا ئەگەر تەنها چارەگێکی بەخشی ئەوا ئەوەی دەمێنێتەوە بۆ خۆی دەبێت.

***

(لەبارەی ووتەکانیان: ئەگەر پاداشت بۆ مردوو بچووایە ئەوا هێشتا کردەوەی بۆ خۆی دەکرد)

بەڵام لەبارەی ووتەکانتان: ئەگەر ئەوە بگونجابووایە ئەوا زیاتر کاروو کردەوەی بۆ خۆی دەکرد، جا ووتتان: کەوا دەبێت ئارەزووی بێت لە کرداری بەخشینەکەی بۆ مردوو، ئەگەر نا نایگاتێ.

وەڵامەکە: ئەو مەسەلەیە دیاریکراو نیە لە ئەحمەد، مەرجیش نیە لە قسەی پێشینەکان لە هاوەڵەکانی، بەڵکو پاشینەکان باسیان کردووە، وەك قازی و شوێنکەوتووانی.

(عبدالله)ی کوڕی حمدان دەڵێت: هەرکەسێك خۆی بەخش کرد لە کرداری باش لە خێر و چاکە و نوێژ و ڕۆژوو حەج و عومرە و خوێندنەوەی قورئان و ئازاد کردن، جگە لەمەش لە خواپەرستی جەستەیی ئەوا دەبێت بۆ لەجیاتی کەسانی دیکە، وە عیابەدەتی ماڵ و سامان، ئەوا هەموو پاداشتەکەی یان نیوەی دەگەڕێتەوە بۆ مردوویەکی موسلمان هەتاکو پێغەمبەریشﷺ، دوعای بۆ بکە و یاخود داوای لێخۆشبوونی بۆ بکە یاخود هەرچی لەسەریەتی لەمافی شەرعی بۆی بدەرەوە، یاخود پێویستە لەجیاتی ئەو سوودی پێ بگەیەنێت، وە خێر و پاداشتەکەی بۆ بگەیەنە.

نهێنی مەسەلەکە کەوا دەبێ مـەرجی بەدەسـتهێنانی پاداشـتەکە یەکـەمجار دەبێت بۆ کەسەی دەبەخشێت رووبدات و دەکرێت بۆ بکەرەکە بکەوێت، پاشـان لـە بکەرەکەوە بگوازرێتەوە بۆ یەکێکی تر، مەرجیش ئەوەیە پـێش کردارەکـە یـاخود ئەو ماوەیەی کە هێشتا کارەکەی نەکردووە مەبەستی وا بێت پێی بگات، دەڵێـت: ئەگەر نیەت و مەبەستی نەبێت ئەوا پاداشتەکە بۆ بکەرەکە دێت، جا ڕازی نابێـت پاداشتەکەی بگوازرێتەوە بۆ یەکێکی دیکە جگە لەخۆی، چونکە پاداشتەکە لەسەر کارەکە ڕێك دەخرێت وە کاریگەریش لەسەر کارتێکەر ڕێك دەخرێـت، بـۆ ئەمـەش ئەگەر بەندەیـەکی لـەخۆی ئـازاد کـرد کـەوا گوێڕایـەڵی ئـەو ببـوو، جـا ئەگـەر گوێڕایەڵیەکەی گواستەوە بۆ یەکێکی دیکە پاش ئازاد کردنەکەی ئەوا بـە نـاکۆکی ناگوازرێتـەوە ئەگـەر ئـازادی کـرد لـە یـەکێکی دیکـە، جـا گوێڕایەڵیەکـەی بـۆ ئازادکەرێکی دیکە دەبێت جگە لەخۆی. هـەروەها وەك ئـەوەی قـەرزێك لـەجیاتی خۆی بداتەوە، پاشان لەدوای دانەوەی قەرزەکە ویستی بیگەڕێنیتـەوە بـۆ یـەکێکی دیکە ئەوە نابێت. هەروەها ئەگەر حەج یاخود ڕۆژوو یاخود نوێژ بکـات بۆخـۆی. پاشان ویستی بیگەڕێنێتەوە بۆ یەکێکی دیکـە ئـەوا نابێتـە مـوڵکی ئـەو، کـەوا ئەوانەی پرسیاریان لە پێغەمبەرﷺ کرد لـەبارەی ئەمـە پرسـیاریان لـێ نـەکرد لەبارەی بەخشینی کردەوەی چاکە لەدوای خۆی، بەڵکو پرسیاریان لێکرد لـەوەی چ کارێك بکەین بۆ مردوو، هەروەك سەعد ووتی: ((ئایا خێر و چاکە لەجیاتی دایکـم بکەم سوودی پێدەگات؟)). نەیووت: کەوا پاداشـتی ئـەو خێـر و چـاکەی دەیکـەم دەبەخشم بە دایکم.

هەروەها ووتەی ئافرەتێکی دیکە: ئایا لەجیاتی دایکـم حـەج بکـەم؟ ووتـەی پیاوێکی تر: ئایا لەجیاتی باوکم حەج بکەم؟ جا پێغەمبەرﷺ مۆڵەتی پێدان لـە کردنی کارەکە لەجیاتی مردوو نەك بەخشینی پاداشتی ئەو کردەوانـەی بـۆ خۆیـان دەیکەن بۆ مردووەکانیان، ئەوەش نازانرێت ئایا لەبارەی ئەمە هەرگیز پرسـیار لـە

پێغەمبەرﷺ کراوە. وە ناشزانرێت لە یەکێك لە سەحابەکان ئەو کارەی کردبێت. فەرموویەتی: پەروەردگار پاداشتی ئەو کارانەی کە پێشتر کردووە، بـۆ فـلان کـەس نیشاندە، یاخود پاداشتی ئەو کارەی بۆ خۆم کردوومە.

جا ئەمە نهێنی مەرجەکانە، هەر کەسێ مـەرجی دانـەنا بـۆ ئەمـە دەڵێـت: پاداشتەکە بۆ بکەرەکەیە.

❋ ❋ ❋

(لەبارەی بەخشینی پاداشتی واجبەکان کەوا واجبە لەسەر زیندوو)

لەبارەی ووتەکانتان: ئەگەر بەخشین هەبوایە ئەوا بەخـشینی پاداشـتی شـتە واجبەکان دەکرا کەوا واجب و ئەرکە لەسەر زیندوو.

وەڵامەکە: ئـەو زۆرەملـێ و سـەپاندە لەسـەر بنـچینەیەك لـە مەرجـدا لـە گەیاندنی نیەت و مەبەستی کردارەکە لەبارەی مردووە شتێکی مەحاڵە. واجیبـیش وایە دروست نیە لەجیاتی کەسـێکی دیکـە بیکـات، جـا ئـەوەش واجبـە لەسـەر بکەرەکە کە پێویستە لەسەری کەوا نیاز و مەبەستی بێت بە کردارێکـی بـاش بـۆ خودای گەورە.

بەڵام ئەوەی نیەتی کارەکەی نەبێت بۆ کەسێکی تر، ئایـا دەکرێـت پاداشـتی فەرزێك لە فەرزەکانی بۆ مردوو بگەڕێتەوە؟ ئەمە دوو ڕووی تیایە: ئەبوعبـدالله ی کوڕی حەمدان دەڵێت: پاداشتی فەرزێك لە نوێژ یاخود ڕۆژوو یـان شـتێکی دیکـە جگە لەوانە دەشێت بۆی ببێت وە بکەرەکەی لە جێگای ئەو دەیکات.

❋ ❋ ❋

(لەبارەی ووتەکانیان:
ڕاسپاردنەکان تاقیکردنەوەن لەجیاتی بوون وەرناگیرێت)

بەڵام لەبارەی ووتەکانتان، کەوا ڕاسپاردەکان ئەزموون و تاقیکردنەوەن ناکرێت لەجیاتی یەکێکی دیکە ئەنجام بدرێت، مەبەست لێی دیاریکردنی پێسپێردراوە بکەرەکە بۆ ئەوانی تر.

وەڵامەکە لەبارەی: ئەمەیان قەدەغە نابێت کەواتە یاسادانەرەکە بۆ موسلمان ئەوەیە کەوا سوود بگەیەنێت بە براکەی بە شتێك لە کارەکەی، بەڵکو ئەمە لە تەواوکەری چاکە و ڕەحمەتی خوایە بۆ بەندەکانی. وە لە تەواوی ئەو یاسایە یە کەوا یاسای بۆیان داناوەو دەمەزراوە لەسەر دادپەروەری چاکە و یەکتر ناسین.

خودای گەورە فریشتەکانی خۆی دروستکردووە و عەرشیان هەڵگرتووە دوعاو پارانەوە بۆ بەندە ئیماندارەکانی دەکەن، داوای لێخۆشبوون بۆیان دەکەن، بۆیان داوادەکەن کە بیانپارێزێت لە خراپە، وە فەرمانی بە پێغەمبەرەکانی داوە کەوا داوای لێخۆشبوون لە ئیماندارانی پیاو و ئافرەت بکەن، لەڕۆژی قیامەتیشدا پلەو پایەیەکی بەرز و ستایشکراویان دەداتێ بۆ ئەوەی شەفاعەت بکەن لە تاوان و گوناهەکانیان لە شوێنکەوتووانی و لە ئەهلی سوننەت[٢٦٤]. هەروەها خوای گەورە فەرمانی پێکردووە کەوا درووود لەسەر هاوەڵەکانی بنێرین لە ژیانیاندا وە لە دوای مردنیشیاندا، بۆیە پێغەمبەرﷺ لەسەر گۆڕەکانیان دەوەستا جا دوعای بۆ دەکردن.

پێغەمبەرﷺ مۆڵەتی داوە لە حەجکردن و ڕۆژوو گرتن لەجیاتی مردوو ئەگەر تاقیکردنەوە لە هەقیدا پێویستی کرد، وە سوجدەی سەهوو لەلای ئەو کەسانە لەدوای پێش نوێژ نوێژدەکەن وازی لێ دەهێنرێت بۆ تەندروستی نوێژی

---

(٢٦٤) سەیری: ترمذي (٣١٣٧) بکە.

پێش نوێژ وە لەسەهوو و خوێندنەوەی فاتیحە دەهێڵدرێت بۆ پێش نوێژەکە ئەو بیگرێتە ئەستۆی خۆی.

هەموویان خوای گەورە وەك یەك خێزان دروستی کردوون، جا خۆشەویسترین کەس بۆ ئەوان ئەو کەسەیە زیاتر سوود بە خێزانەکەیان بگەیەنێت[٢٦٥]. و ئەگەر خوای گەورە ئەو کەسەی خۆش بوێ کە سوود بە خێزانەکەی بگەیەنێت بە قوومێك ئاو وە جامێك شیرو پارچەیەك نان، جا چۆن دەبێت ئەوەی سوودیان پێ بگەیەنێت لە حاڵەتی لاوازی و هەژاریان، وە لەکاتی بێکاریان، وە لەکاتی پێویستیان بۆ شتێك شت و مەك و پێداویستیان بۆ دابین بکەن کە نەیانبووە؟ جا خۆشەویسترین کەس لەلای خوا ئەو کەسەیە سوود بەخزم و نزیکەکانی بگەیەنێت لەو حاڵەتەدا.

بۆ ئەمەش ووتەیەك هاتووە لەلای پێشینەکان کەوا هەرکەسێك رۆژانە حەفتا جار بڵێت: خودایە لە من و لە دایك و باوکم و لە هەموو موسڵمانان و ئیمانداران لە پیاوان و ئافرەتانی خۆش ببە ئەوا بە ژمارەی موسڵمانان و ئیمانداران پاداشتی وەردەگرێت، ئەمەش بە دوور نازانرێت چونکە ئەگەر داوای لێخۆشبوونی بۆ براکانی کرد ئەوا خێر و پاداشت و چاکە بۆ ئەوان هەیە. بێگومان خودا چاکە و پاداشتی چاکەکاران وون ناکات.

* * *

([٢٦٥]) مجمع الزائد: ٨/ ١٩١، رە سەیری: فیض القدیر: ٣/ ٥٠٥ بکە.

(لەبارەی ووتەکانیان:
ئەگەر چاکەی کەسێکی دیکە سوودی بۆیان هەبوایە ئەوا تەوبەو لێخۆشبوونەکەی بۆ ئەوان سوودی دەبوو)

لەبارەی ووتەکانیان: کەوا ئەگەر کاری کەسێك سوودی بۆیان هەبوایە ئەو تەوبەو ئیسلام بوونی لەجیاتی ئەو سوودی بۆی دەبوو.

جا ئەو گومانە لەسەر دوو وێنە دێتەوە:

وێنەیەك پێویست دەکات پێداویستیەکانی لەنێوان دوو فەرمانـدا لێی داوا بکات. پاشان نەبوونی پێداویستیەکەی دیاری دەکرێت نەبوونی پێداویستیەکانی دەدرێت.

وێنەکەش ئاوایە ئەگەر کردەوەی کەسێکی تر سوودی بۆ ئەو هەبێت ئەوا ئیسلامی بوونی و تەوبە کردنەکەی لەجیاتی ئەو سوودی دەبوو، بەڵام ئەمە سوودی بۆ نابێت و کردەوەی کەسێکی دیکەش سوودی پێ ناگەیەنێت.

وێنەی دووەم: کەوا دەڵێت: بە ئیسلام بوون و ملکەچی کەسێکی دیکە و تەوبەکردنی لەجیاتی ئەو سوودی پێ ناگەیەنێت، جا بەنوێژ کردن و ڕۆژوو گرتن و قورئان خوێندنەکەشی لەجیاتی ئەو سوودی پێ ناگەیەنێت.

بەڵام یەکەمیان: چونکە پێوەری بەریەك کەوتنە کاتێك دەقەکان تێیدا دەردەکەوێت وە گەل و ئوممەت لەسەری کۆ دەبنەوە.

بەڵام دووەمیان: چونکە ئەوە کۆمەڵێکە ئەوەی خوا جیای دەکاتەوە لەنێوانیدا دیاریدەکات، جا خودای گەورە نێوان ئیسلام بوونی پیاوێك لە کەسێکی دیکە وە لە نێوان خێرو چاکە و حەجکردن و بەندە ئازاد کردنەکەی جیا دەکاتەوە، پێوەری یەکسان بوون لەنێوانیاندا لە ڕەگەزی پێوانەکردنی ئەوانەی پێوانەی ڕێباز و سوود خۆری دەکەن لەسەر فرۆشتن.

بەڵام سێ یەمیان: خودای گەورە و میهرەبان ئیسلامی کردۆتە هۆکارێـك بـۆ سوود گەیاندن بە موسڵمانان هەندێك بۆ هەندێکیان لە ژیان و لـەدوانی مـردنیش، جا ئەگەر بەهۆی کردەوەی موسڵمانەکان سوودی پێ نەگەیەنرا ئـەوا ئـەو سـوودەی دەست ناکەوێت هەروەك پێغەمبەرﷺ بە عەمروی فـەرموو: ((إن أبـاك لـو كـان أقر بالتوحيد فصحت أو تصدقت عنه نفعه ذلك)) [٢٦٦]، واتـە: (بێگومـان باوکـت ئەگەر بڕیاری بە تاك و تەنهایی خوا بدایە ئەوا ئەگەر بە ڕۆژوو بوایت یاخود خێر و چاکەت لەجیاتی کردبایە ئەوا سوودی بۆ ئەویش دەبوو)).

ئەمەش هەروەك خوای گەورە ئیسلامی گێڕاوە بەهۆکارێك بۆ سوود گەیانـدن بە بەندە کاتێك کردەوەیەکی خێر دەکات، جا ئەگەر ئەو هۆکارە نەبووایە ئـەوا لـە کردەوەی خێرەکەی سوودی پێنەدەگەیشت. و لێی ڕازی نەدەبوو. هەروەك دڵـسۆزی و بەدواداچوونیش هۆکارێکە بۆ قەبوول بوونی کردەوەکـان، ئەگـەر لەدەسـتی چـوو ئەوا کردەوەکانی لێ قەبووڵ ناکرێت، وە هەروەك دەست نوێژ و هەموو مەرجەکانی نوێژکردنی کردۆتە هۆکارێك بۆ تەندروستیەکەی، جا ئەگەر لە دەسـتی چـوو ئـەوا تەندروستیەکەی لەدەست دەچێت.

❊ ❊ ❊

(لەبارەی ووتەکانیان: عیبادەت و خواپەرستی دوو جۆرە)

بەڵام لەبارەی ووتەکانیان: خواپەرستی دوو جۆرە: جۆرێکیـان دەچـێتە بـواری لەجیاتی کردنی کردەوەکە جا بەخشینی پاداشتەکەی دەگاتە مـردوو، وە جـۆرێکی دیکەیان لەجیاتی ئەو نابێت و پاداشتەکەی ناگاتێ.

---

[٢٦٦] مسند أحمد: ٢/ ١٨٢.

ئەمە هەمان مەزهەب و داوایە، جا چۆن نـارەزایی و بیـانووی لێـدەگرن؟ وە ئایا ئەم جیاوازیەت لە کوێ هێناوە؟ وە لە چ پەرتووکێك، یـان لـە چ سـوننەتێك؟ یان لە چ شتێکی گرنگ و پـڕ بایـەخ، بەڵگـە بێـت لەسـەر تـاوەکو چـارەنووس و کۆتاییەکەی بۆ ئەو پێویست بکات.

لەڕاسـتیدا پێغەمبـەرﷺ بڕیاریـداوە ڕۆژوو بگیرێتـەوە لـەجیاتی مـردوو لەگەڵ ئەوەش ڕۆژوو ناچێتە ناو نوێنەری کردن، وە بڕیاری داوە بۆ ئۆممەتەکەی کەوا هەندێك لەجیاتی هەندێکیان فەرزی کیفایە بەجێ بگەیـەنێت، جـا ئەگـەر یـەکێك لەجیاتی ئەوانی تر کارەکەی کـرد ئـەوا تـاوان و گونـاه لەسـەریان لادەچـێت، وە بڕیاریداوە بۆ سەرپەرشتیاری منداڵ کەوا ئەقڵی پێداناشکێت لەجیاتی ئەو ئیحـرام و کارەکانی شێوازی حەجکردن بکات، وە حـوکمیش بـۆ ئـەو پاداشـت و چـاکەیە بەکردنی جێگر و نوێنەرەکەی لەجیاتی ئەو.

ئەبو حەنیفە- ڕەحمەتی خوای لێبێت- دەڵێت: ئەو کەسەی هاوڕێیەتی دەکات ئیحرام لەجیاتی ئەو کەسە دەکات کە لە هۆش خۆی چووەو لەگەڵیەتی، جا ئیحرام بەستنی هاوەڵەکەی بەپێ ی پلـەو پایـەی ئیحرامەکـەی دەبێـت، پاسـادانەرەکەش ئیسلام بوونی دایك و باوك بە پلەو پایەی ئیسلام بـوونی منداڵـەکانیان دادەنێـت، ئەوەی پاداشتی حەج و سەدەقە و گەردن ئازادی گەیاند هەر ئەویشە کەوا پاداشتی ڕۆژوو و نوێژ و خوێندنەوەی قورئان و مانەوەی لە مزگەوت دەگەیەنێت، لەڕاستیدا خەونی ئیمانداران زۆر قسەی لەسەر کـراوە، هەواڵـەکان زۆر دووبـارە بوونەوەتـەوە لەسەر مردووەکان کەوا ئەوانەی بۆیان دەبەخشن لە خوێندنەوەی قورئان و نوێژکردن و سەدەقە و حەج و شتی دیکە بە گەیانـدنی پاداشـتەکە بۆیـان، پێغەمبـەرﷺ دەفەرموێت: ((أری رؤیاکم قد تواطأت علی أنها في العشر الأواخـر)) (٢٦٧)، واتـە:

---

(٢٦٧) مسلم: (١١٦٥).

بێگومان خەونتەکانتان بەڕاستو دروست دەزانم لەسەر ئەوەی کەوا (شەوی قەدر لەمانگی ڕەمەزاندا لە دە ڕۆژی کۆتاییەکاندایە).

پێغەمبەرﷺ خەونی ئیمانداڕانی بە ڕاست و دروست داناوە، ئەوەش هەروەك گێڕانەوەی فەرموودەکانیان بەڕاست و دروست داناوە لەوەی بینیوویانە وە ئەوانە لە گێڕانەوەی قسەکانیان درۆ ناکەن و هەروەها خەونەکانیشیاندا ئەگەر بینیان.

❁❁❁

(لەبارەی بەرپەرچدانەوەی حەدیسێکی پێغەمبەرﷺ)

بەلاّم بەرپەرچدانەوەو گەڕاندنەوەی حەدیسێکی پێغەمبەرﷺ کە ئەو فەرموویەتی: ((من مات وعليه صيام صام عنه وليه))، واتە: ((هەرکەسێ مرد وە ڕۆژووی لەسەر بێت با سەرپەرشتیارەکەی لەجیاتی ئەو بە ڕۆژوو بێت)). بەو ڕووانەی کەوا باسکردن، جا ئێمە سەردەکەوین بۆ فەرموودەی پێغەمبەرﷺ وە بۆ ڕاستی و دروستیەکەش ڕێك کەوتنەکەی ئاشکرا دەکەین لەم ڕووانەدا.

بەلاّم بێکار و درۆزنەکان بۆ ئێمە بەسە کە بەرهەڵستکاریەکەی پێشوو مایە پووچە بۆ فەرموودەیەکی سەحیح و پوخت کەوا کار لە هێزی وپتەوی ناکات، هیچ ڕێگایەکیش نیە بۆ چاوپێکەوتن و ڕوو بەڕوو بوونەوە تەنها بەگوێرایەڵی و ملکەچی و خۆ بەدەستەوە دان و ڕازی بوون نەبێت. لەلای ئێمە لەوە باشتر نیە، بەڵکو باشترە و زۆریش باشترە لە خۆ بەدەستەوە دان بۆی و قسە کردن لەو بارەیەوە ئەگەرچی جیاوازی لە نێوان ڕۆژهەلاّت و ڕۆژئاوادا کردبێت.

بەلاّم لەبارەی ووشەکانتان: بە ووتەی مالیك لە ((موطأ))دەکەیدا بەرپەرچی دەدەینەوە: کەس لەجیاتی کەس بە ڕۆژوو نابێت.

بەڵام لەبارەی ووشەکەی: ئەوە فەرمانێکی بە کۆمەڵەو یەکدەنگیە لای ئێمە و ناکۆکی تێدانیە، جا مالیك- ڕەحمەتی خوای لێبێت- ئەم ووتەیەی بۆ هەموو ئوممەت نەکردووە لە ڕۆژهەڵاتی زەوی تا ڕۆژئاواییەکەی، بەڵکو تەنها بۆ خەڵکی مەدینە قسەی کردووەو کە تێیدا ڕایگەیاندووە، و جیاوازی نێوانیانی ڕانەگەیاندووە. بەڵکو هەموو خەڵکی مەدینە یەکدەنگبوون لەسەری، وە لەکاتی هەر ناکۆکیەك پێویستە بگەڕێتەوە لای خواو پێغەمبەرﷺ. خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلاً﴾ (النساء: ٥٩)، واتە: ((خۆ ئەگەر لە شتێکدا بوو بە کێشەتان دەربارەی حوکمی خوای، ئەوە ئەو کێشەیە بگێڕنەوە بۆ لای خواو پێغەمبەرەکەیﷺ (کە قورئان و سوننەت دەگەیەنێت)، ئەگەر ئێوە باوەڕتان بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیە، (ڕەفتار کردنتان) بەو شێوەیە چاکترین و جوانترین سەرچاوەیە بۆ چارەسەری کێشەکانتان)).

ئەگەر مالیك و خەڵکی مەدینە ووتیان: کەس لەجیاتی کەس بە ڕۆژوو نابێت، ئەوا حاکم کوڕی عتیبە وە سلمە کوڕی کهیل ڕیوایەتیان کردووە، لە سعید کوڕی جبیر، ئەویش لە ئیبنو عباس: فەتوای داوە لە گێڕانەوەی مانگی ڕەمەزان لەجیاتی مردووەکە نان بدات وە لە نەزر کردنیشدا لەجیاتی بە ڕۆژوو دەبێت.

ئەمەش مەزهەبی ئیمام ئەحمەد و زۆر لە خاوەنی حەدیسەکە و ئەمەش ووتەی ئەبی عوبێدە، وە ئەبو ثور دەڵێت: لەکاتی نەزردا لەجیاتی بەڕۆژوو دەبێت وە شتی تریش، حسن کوڕی صالح لەبارەی نەزر کردن دەڵێت: سەرپەرشتیارەکەی بە ڕۆژوو دەبێت.

* * *

(لەبارەی ووتەكانیان:

كەوا ئیبنو عەباس ئەو ڕیوایەتی حەدیسی ڕۆژوو دەكات لەجیاتی مردوو)

بەڵام لەبارەی ووتەكانتان: كەوا ئیبنـو عـەباس خـۆی حەدیـسی ڕۆژووگـرتن لەجیاتی مردوو دەگێڕێتـەوە، دەڵێـت: كـەس لـەجیاتی كـەس بـە ڕۆژوو نابێـت، مەبەستیش لەمە دەكرێت سەحابەیەك بە پێچەوانە فەتوای دابێت لەوەی ریوایـەتی كردووە ئەمەش فێڵ و هەڵخەڵەتانـدن نیـە لـە ڕیوایەتەكەیـدا، چـونكە ڕیوایـەت كردنەكەی پارێزراوو دوور لە هەڵەیە، بەڵام فەتواكردنەكەی پارێزراوو دوور لە هەڵە نیە. دەشبێت حەدیسەكەی لە بیر چووبێت، یاخود بۆچوون و لێكدانەوەكەی، یاخود باوەڕم بۆی هەیە بە مەزەندەی خۆی بەرهەڵستكارێكی شیاو و پەسەندە یـاخود بـۆ چەند شتێكی دیكە لەو هۆكارانە، لەسەر ئەوەی كەوا فەتوای ئیبنو عەباس نـەیار و بەرهەڵستكارنیە بۆ حەدیسەكە، چونكە ئەو فـەتوای داوە لـە ڕەمەزانـدا كـەس لەجیاتی كەس بە ڕۆژوو نابێت، وە لەبارەی نـەزریش فـەتوای داوە كـەوا لـەجیاتی مردوو بە ڕۆژوو بێت، ئەمەش پێچەوانە نیە بۆ ڕیوایەتەكەی، بەڵكو حەدیـسەكەی لەبەر كردووە لەسەر نەزر كردن.

پاشان حەدیسەكە: ((من مـات وعلیـه صـیام صـام عنـه ولیـه)). ئەمـە لـە ڕیوایەتی عائیشەدا ﷺ جێگیرە و بڕیاری لەسەر دراوە، جا ئەگەر ئیبنـو عـەباس پێچەوانەی بووبێت جاچبوو، جا ناكۆكی و پێچەوانەی ئیبنـو عـەباس ناوزڕانـدن و هەڵخەڵەتاندن نیە لە ڕیوایەتی دایكی ئیمانداران. بەڵكو گێڕانەوەی ووتـەی ئیبنـو عەباس رضي الله عنه بەڕیوایەتی عائیشە رضي الله عنها لـە پێـشتر بـووە لـە گێرانـەوەی ریوایـەتی عائیشە رضي الله عنها بە ووتەی ئەو.

***

(لەبارەی ووتەکانیان: کەوا حەدیسێکی جیاوازە لە ئیسنادەکەی دا)

لەبارەی ووتەکانتان: کەوا حەدیسێکە ناکۆکی و جیاوازی هەیە لە ئیسنادەکەیدا جا قسەیەکی سەرکێش و سەرەڕۆ ووتەکەی قەبوولْ ناکرێن، حەدیسی سەحسح جێگیرە ڕێك کەوتوون لەسەر دروستیەکەی وە موسلم و بوخاری لە سەحیحەکەیاندا ڕیوایەتیان کردووە، و جیاوازیان نیە لە ئیسنادەکەی.

ئیبن عبد البر دەڵێت: لە پێغەمبەرﷺ دەگێڕێتەوە کەوا فەرموویەتی: ((من مات وعليه صيام صام عنه وليه))، واتە: ((هەرکەسێ مرد و ڕۆژووی لەسەر بێت با سەرپەرشتیارەکەی لەجیاتی ئەو بەڕۆژوو بێت)). ئیمامی ئەحمەد چاکی کردۆتەوە و پێداچۆتەوە، شافعیش لەسەر دروستیەکەی ووتەکەی بەدڵ بووە، جا ووتی: لە پێغەمبەرﷺ ڕیوایەت کراوە لەبارەی ڕۆژوو گرتن لەجیاتی مردوو، ئەگەر بڕیاری لەسەر دابوو لەجیاتی بیگرنەوە هەروەك لەجیاتی ئەو حەج دەکرێت، بێگومان بڕیاریشی لەسەر داوە، ئەمە مەزهەبی شافعی یە.

بەیهەقی دەڵێت: پاش گێڕانەوەی ئەو ئاخافتنە لە شافعی: ئینجا گەڕاندنەوەو تەواو کردنی ئەرکەکان لەجیاتی مردوو شیان و جێگیر بوو بە ڕیوایەتی سەعیدی کوڕی جوبەیر و موجاهید و عگارە و عەکرمەش لە ئیبنو عەباس گێڕایەوە، لەزۆربەی ڕیوایەتەکاندا ئەو ئافرەتەی پرسیاری کرد پێ دەچێت هەمان چیرۆکی دایکی سەعد نەبێت. وە لە ڕیوایەتی هەندێکیاندا هاتووە: لەجیاتی دایکت بەڕۆژوو بە.

لەبارەی ووتەکانتان: کەوا نەیارو ناکۆکە بە دەقی قورئان خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ (النجم: ٣٩)، واتە: ((بەڕاستی ئادەمیزاد خاوەنی هیچ شتێك نیە تەنها ئەوە نەبێت کە خۆی کردوویەتی)) خراپی ئەتەکێت و پەیرەوی کردن لە ئاخاوتن دا، وە هەڵەیەکی گەورە لە مانادا، وە

خودای گەورە پێغەمبەرەکەی ﷺ پاراستووە کەوا ناکۆکی سوننەتەکەی بێت بۆ دەقەکانی قورئان، بەڵکو پشتگیری بکەو یارمەتیدەر بە بۆی، لەمەو پێش بە تەواوی قسەمان لەسەر ئەو ئایەتە کردووە، لە کاتێکدا کە لەنێوان ئەو و نێوان سوننەتی پێغەمبەر ﷺ بەرهەڵستکاری و ناکۆکیەك نیە، بەڵکو لە بەرهەڵستکاری و ناکۆکیی دا وا گومان دەبرێت لە خراپی تێگەیشتنە، ئەمەش شێواز و بۆ چوونێکە و خۆورەوشتێکی زەمکراو و نەویستراوە.

لەبارەی ووتەکانتان: کەوا دژو بەرهەڵستکارە بەوەی نسائی ڕیوایەتی کردووە، لە پێغەمبەر ﷺ دەگێڕدرێتەوە کەوا فەرموویەتی: ((لا يصلي أحد عن أحد، ولا يصوم أحد عن أحد ولكن يطعم عنه كل يوم مدحنطة)) جا هەڵەیەکی چەپەڵ و ناشیرینە، لەبەر ئەوەی نسائی ئاوا ڕیوایەتی کردووە: محمد کوڕی عبد الاعلى بۆمانی گێڕایەوە، يزيد کوڕی زريع بۆی گێڕینەوە، ئەویش لە حجاج الاحول بۆی گێڕاوەتەوە، ئەویش دەڵێ أيوب کوڕی موسى بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە عطاء کوڕی ئەبی رباح، ئەویش لە ئیبنو عەباس ﷺ دەڵێت: کەسێ لەجیاتی کەس نوێژ ناکات وە کەسیش لەجیاتی کەس بەڕۆژوو نابێت، بەڵام لەجیاتی ئەو نان دەدرێت لەجێگای هەر ڕۆژێك بە قەدەر ژەمێك خواردن.

ئاوا ووتەی ئیبنو عەباس ڕیوایەت کراوە، نەك ووتەی پێغەمبەر ﷺ، جا چۆن ووتەی پێغەمبەری خوا ﷺ بە ووتەی ئیبنو عەباس بەرهەڵستکار و دژکار دەکرێت، وە پێغەمبەری خوا ﷺ هەرگیز ئەو قسەیەی نەکردووە، وە چۆن دەڵێت: لە هەردووس سەحیحەکەدا لەلای ئەو سەلمێنراوە کەوا فەرموویەتی: ((من مات وعليه صيام صام عنه وليه؟)) چۆن دەڵێت: وە لە حەدیسێکی بریدەدا دەڵێت کەوا موسلیم لە سەحیحەکەیدا ڕیوایەتی کردووە: کەوا ئافرەتێك بە پێغەمبەری

ووتﷺ دایکم مردووەو ڕۆژووی مانگێکی لەسەرە، فەرمووی: ((صومي عن أمك)) [٢٦٨].

لەبارەی ووتەکانتان: دژو نەیارە بە حەدیسێکی ئیبنو عومەرﷺ: ((من مات وعليه صوم رمضان يطعم عنه)) جا لەو سەمت و شێوازەدا کەوا حەدیسێکی ناڕەوایە لەسەر پێغەمبەری خواﷺ.

بەیهەقی دەڵێت: حەدیسی محمد کوڕی عبدالرحمن کوڕی ئەبی لیلی لە نافیع دەگێڕێتەوە، ئەویش لە ئیبنو عومەرﷺ، ئەویش لە پێغەمبەرﷺ دەگێڕێتەوە کەوا فەرموویەتی: ((من مات وعليه صوم رمضان يطعم عنه))، واتە: ((هەر کەسێ مرد و ڕۆژووی ڕەمەزانی لەسەر بێت لەجیاتی ئەو نان دەدرێت)) ڕاست نیە، وە محمد کوڕی عبدالرحمن زۆر بەد گومان و خەیاڵاویە، وە لە ڕاستیدا هاوەڵانی نافیع ڕیوایەتیان کردووە، لە نافیع، ئەویش لە ئیبنو عومەرﷺ لە ووتەکەیدا.

بەڵام لە بارەی ووتەکانتان: کە بەرهەڵستکارە بە پێوەرێکی دیار و ئاشکرا لەسەر نوێژ و ئیسلام تەوبە کردندا، ئەوا کەس لەجیاتی کەس نایکات.

***

(لەبارەی قسەی شافعی:
لە بەهەڵەدابردنی گێڕانەوەی حەدیسی ئیبنو عەباس دا)

بەڵام ووتەو ئاخاوتنی شافعی- ڕەحمەتی خوای لێبێت- لە هەڵە پێبردنی گێڕانەوەی حەدیسی ئیبنو عەباسﷺ: کەوا دایکی سەعد نەزری کردبوو بەڕۆژوو بێت، سەرکەوتووترین خەڵك کەوا لەجیاتی ئەو وەڵامی دەداتەوە ئەویش بەیهەقیە، وە ئێمە بە گوفتاری خۆی قسەکەیمان باسکرد، لە پەرتووکی ((المعرفة)) پاش

[٢٦٨] مسلم: (١١٤٩).

ئەوەی خۆی قسە دەكات و دەڵێت: ((لەڕاستیدا ڕێدانی بەجێهێنان و گێڕانەوەی ئەركەكان لەسەر مردوو جێگیر بوو بە ڕیوایەتی سەعیدی كوڕی جوبەیر و موجاهید و عطاء و عەكرەمە، لە ئیبنو عەباس گێڕدراوەتەوە، وە لە ریوایەتێكدا زۆرترینیان: كەوا ئافرەتێك پرسیاری لە عائیشە كرد، پێ دەچێت ئەمە چیرۆكی دایكی سەعد نەبێت، لە ڕیوایەتی هەندێكیاندا: ((لەجیاتی دایكت بەڕۆژوو ببە)) ووتی: شایەدی بۆ دەدرێت لە دروستی ڕیوایەتی عبداللە ی كوڕی عطاء المدنی دەڵێت: عبد اللە كوڕی بریرة السلمی بۆی گێڕامەوە ئەویش لەباوكی، ووتی: من لە خزمەت پێغەمبەرﷺ دانیشتبووم ئافرەتێك هاتە لای و ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا، من خێرێكی نەبڕاوەم بە دایكم بەخشی، جا دایكم مرد، وە خێرێكی نەبڕاوەكە ماوەتەوە، فەرمووی: ((قد وجب أجرك ورجعت إليك في الميراث))، واتە: ((تۆ خێر و پاداشتەكەت بەجێگەیاند ئێستا لە خێر كەوتووە وە لەمیراتدا خێرەكە بۆتۆ گەڕاوەتەوە)). ئافرەتێك ووتی: دایكم مردووە ڕۆژووی مانگێكی لەسەرە، فەرمووی: ((صومي عن أمك))، واتە: ((لەجیاتی دایكت بەڕۆژوو ببە)). ئافرەتێك ووتی: دایكم مردووە و حەجی نەكردووە؟ فەرمووی: ((فحجّي عن أمّك)) [٢٦٩]، واتە: ((لەجاتی دایكت حەج بكە)). موسلم لە سەحیحەكەیدا ڕیوایەتی كردووە.

وتم: ئەبوبەكر كوڕی ئەبی شیبە ڕیوایەتی كردووە دەڵێت، أبو معاویە بۆمانی گێڕاوەتەوە، لە الاعمش، ئەویش لە مسلم البطین، ئەویش لە سعیدی كوڕی جبیر، ئەویش لە ئیبنو عەباس ووتی: پیاوێك هاتە خزمەت پێغەمبەرﷺ، وتی: ئەی پێغەمبەری خوا دایكم مرد وە ڕۆژووی مانگێكی لەسەرە ئایا دەكرێت لەجیاتی بگرمەوە؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ((لو كان عليها دين أمنت قاضية عنها؟))، واتە: ((ئەگەر قەرزێكی لەسەر بوایە لەجیاتی ئەو نەتدەگەڕاندەوە؟))،

([٢٦٩]) مسلم: (١١٤٩).

پیاوەکە ووتی: بەڵێ. فەرمووی: ((فدين الله أحق أن يقضى))، واتە: ((جا قەرزی خوا شایستەترە کەوا بگێڕدرێتەوە)).

وە ئەبو خشیمە ریوایەتی کردووە و دەڵێت: معاویەی کوڕی عومرو بۆی گێڕاینەوە، کەوا زائدە لە الاعمش وەریگرتووە، جا باسی کردووە.

نیسائی ریوایەتی کردووە، لە قتیبەی کوڕی سعید دەڵێت: عبثر بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە الاعمش وەریگرتووە، جا باسی کردووە.

جا ئەمە حەدیسی دایکی سعد نیە بە خستنە پاڵ و بەزۆری، لەبەر ئەوەی چیرۆکی دایکی سعد مالیك ریوایەتی کردووە، لە الزهری، ئەویش لە عبدالله کوڕی عبدالله کوڕی عتبە، ئەویش لە ئیبنو عەباس ((کەوا سەعدی کوڕی عبادە ڕاوێژی بە پێغەمبەرﷺ کرد، ووتی: دایکم مردووەو نەزریشی لەسەرە؟ جا پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ((اقضه عنها))، واتە: ((لەجیاتی ئەو نەزرەکەی بۆ بدەوە))، ئاوا لە هەردوو سەحیحەکە دەریانهێناوە[270].

ئاوا لە حەدیسەکەدا پارێزراوە کەوا نەرزێکە و ناوی نەهاتووە، جا دەکرێت ئەوە لە حەدیسی الاعمش هاتبێت، ئەویش لە سعیدی کوڕی جبیر لەسەر ئەوەی کەوا پێغەمبەرﷺ وازی هێنابێت لە باسکردنی زیاتر بۆ سعد لەبارەی نەزرەکە ئایا نوێژکردن بوو، یاخود خێر و چاکە یاخود ڕۆژوو گرتن بوو، لەگەڵ ئەوەش ئەوەی نەزریکات بێگومان ئەوە نەزردەکات، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی جیاوازی نیە لەنێوان گەڕاندنەوەی نەزری ڕۆژوو گرتن و نوێژکردن، وە ئەگەرنا پێغەمبەرﷺ پێی دەفەرموو: ئایا نەزرەکە چی یە؟ جا ئەگەر نەزر دابەش بکەین بۆ دوو بەش: نەزرێك قەبووڵ دەکرێت لەجیاتی مردوو بگێڕدرێتەوە وە نەزرێکیش قەبووڵ ناکرێت.

❊❊❊

---

(٢٧٠) مسلم: (١١٤٩)

(ووتەو بۆچوونەکانی زانایان لەبارەی ڕۆژوو گرتن لەجیاتی مردوو).

ئێمە باسی ووتەو بۆچوونی زانایـان دەکـەین لـەبارەی رۆژوو گـرتن لـەجیاتی مردوو نەوەکو بە هەڵەدابچێت کەوا لە مەسەلەیەکدا هەموو تێیدا ناکۆکن.

عبدالله ی کوڕی عبـاس دەڵێـت: لـە نـەزرکردن دا رۆژوو لـەجیاتی مـردوو دەگیرێتەوە، وە نـان دەدرێـت لـەجیاتی گەڕاندنـەوەی ڕۆژووی ڕەمـەزان، ئەمـەش مەزهەبی ئیمام ئەحمەدە.

ئەبو ثور دەڵێت: لە نەزرکردن و فەرزدا ڕۆژوو لـەجیاتی مـردوو دەگێرێتـەوە، ئەگەر هاتوو نەزر بێت یاخود فەرز.

ئەوزاعی دەڵێت: سەرپەرشتیاری لە جێگای ڕۆژوو خێرو چاکەیەك دەکات، جا ئەگەر دەستی نەکەوت ئەوا لە جیاتی بـەڕۆژوو دەبێـت، ئەمـەش ووتـەی (سـفیان الثوري)، لە یەکێك لە دوو ڕیوایەتەکانی گێڕاویەتیەوە.

حسن دەڵێت: ئەگەر هاتوو ڕۆژووی مانگێکی لەسەر بوو، ئەوا دەگونجێت سی پیاو لە ڕۆژێکدا لەجیاتی ئەو بەڕۆژوو بن.

وە ئەبو عبید القاسم کوڕی سەلام دەڵێت: لە نـەزر و کردنـدا لـەجیاتی ئـەو بەڕۆژوو دەبێت وە لە فەرزیشدا لەجیاتی ئەو نان دەدرێت.

* * *

(لەبارەی ووتەکانیان:

تەنها لە حەجکردندا پاداشتی بژێوی دەگات بۆ مردوو)

لەبارەی ووتەکانتان: کەوا لە حەجکردندا پاداشتی بژێوی پێی دەگـات بـەبێ کردەوەکانی شێوازی حەجکردن جا ئەمە تەنها داوایەکە بـەبێ بەڵگـە و سـەلماندن،

سوننەتیش ڕەتی دەکاتەوە، لەبەر ئەوەی پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ((حج عن أبيك)) [٢٧١]، واتە: ((لەجیاتی باوکت حەج بکـە))، وە بـە ئافرەتەکـەی فـەرموو: ((حجي عن أمك)) [٢٧٢]، واتە: ((لەجیاتی دایکت حەج بکە)). جـا هـەواڵی داوە کە حەجکردن خۆی لەجیاتی مردووە. وە نەیفەرمووە: کـەوا بـژێوی و خـەرجکردن ئەو لەجیاتی دەکرێت.

هەروەها بەو کەسەی فەرموو کە دەیویـست لـەجیاتی شـبرمة حـەج بکـات: ((حج عن نفسك ثم حج عن شبرمة)) [٢٧٣]، واتە: ((تۆ لەجیاتی خۆت حـەج بکـە، پاشان لەجیاتی شبرمە حەج بکە)).

کاتێـك لـەبارەی منداڵەکـەی کـە لەگەڵیـدا بـوو ئافرەتێـك پرسـیاری لـە پێغەمبەرﷺ کرد ووتی: ئایا ئەمە حەجی بۆ هەیە؟ پێغەمبەرﷺ فـەرمووی: ((نعم)) [٢٧٤].نەیفەرموو: بەڵکو تەنها پاداشتی بژێوی و حەجی بۆی هەیە، بـەڵکو ڕایگەیاند کەوا حەجی بۆ هەیە، لەگەڵ ئەوەش کەوا ئەو هیچ کـارێکی نـەکردووە، بـەڵکو سەرپەرشـتیارەکەی لـەجیاتی ئـەو کارەکـانی شـێوازی حـەجکردن بـەجێ دەهێنێت.

پاشان کەوا بریکارەکەی لەجیاتی مردوو لە پارەی خۆی هـیچ سـەرف ناکـات جگە لە خەرجی نیشینگەکەی، جـا چ شـتێك خـەرجی پاداشـت دەکاتـە خـەرجی نیشینگەکەی بۆ بڕوبیانوو هێنانەوە لەجیاتی ئەو، لەکاتێکدا ئەو لەسەر حەجکردن خەرجی نەکردووە، بەڵکو ئەمە خەرج و بژێوی نیشینگە یاخود سـەفەرەکەیە، ئـەو ووتەیەش سوننە و پێوەر ڕەتی دەکاتەوە. وە خوای گەورەش زاناترە.

❊❊❊

([٢٧١]) سنن أبي داود (١٨١٠) والترمذي (٩٣٠).

([٢٧٢]) لەمەوپێش باسی ئەم حەدیسەمان کردووە.

([٢٧٣]) سنن أبي داود (١٨١١).

([٢٧٤]) مسلم: (١٣٣٦)، رة الموطأ: ١/ ٤٢٢.

(ئایا پاداشت بە مردوو دەگات کەوا بە زوبان و قسە ببەخشرێت یاخود تەنها نیەت بەسیەتی؟)

جا دەڵێت: ئایا مەرج دادەنرێت لە گەیشتنی پاداشتەکە کەوا بەزوبان ببەخشرێت یاخود لە گەیشتنی تەنها نیەتی بکەرەکە بەسەر کەوا ببەخشێت بۆ یەکێکی تر؟

دەڵێت: سوننەت لەیەك حەدیسیشدا بەخشینی پاداشتی بە زوبان و قسەکردن بە مەرج دانەناوە، بەڵکو پێغەمبەرﷺ بکەرەکەی ئازاد کردووە لە چۆنیەتی بەخشینەکە بۆ کەسێکی تر، وەك ڕۆژوو، و حەجکردن، وخێرو چاکەو سەدەقە، ئەمەشی بە بکەرەکە نەفەرمووە: بڵێ پەروەردگارا ئەوە لەجیاتی فلانی کوڕی فلانە، وە خودای پاك و بێگەردیش زانایە بەنیەت و مەبەست و کردەوەی بەندەی خۆی، جا ئەگەر بە قسە ووتی ئەوا دروستە، ئەگەر بەقسەش نەیووت ئەوا بە نیەت و مەبەست بەسە بۆ ئەوەی پێیبگات، خوای گەورەش زاناترە.

جا ئەو ئەگەر کارێکی بۆخۆی کرد پاشان نیەتی هێنا کەوا پاداشتەکەی بۆ کەسێکی دیکە بێت ئینجا تەنها بەهی نیەت نەیدا بەکەسەکە، هەروەك ئەگەر نیەتی وابوو کەوا شتێك ببەخشێت، یان کەسێك ئازاد بکات، یان خێر و چاکەیەك ئەنجام بدات، بەڵام بەهۆی نەهێنانی نیەت کارەکەی نەکرد.

لێرەدا ئەمە ڕوون دەکاتەوە ئەو ئەگەر شوێنێکی دامەزراند بە مەبەستی دروستکردنی مزگەوتێك، یان قوتابخانە، یان ئاودانێك وە هەر شتێك لەم بابەتە، ئەوا دەبێتە وەقف و تەرخانکردن بۆ کارەکە لەگەڵ نیەتەکەی وە پێویستی بە قسەکردن نیە.

هەروەها ئەگەر بەنیەتی زەکات پارەیەکی دا بە هەژارێك ئەوا زەکاتەکەی لەسەری لادەچێت ئەگەرچی بە قسەو ئاخافتنیش نەیووت، هەروەها ئەگەر

لەجیاتی کەسێکی زیندوو یاخود مردوو قەرزێکی دایەوە ئەوا لە ئەستۆی دەکەوێت ئەگەر نەشیووت: ئەوە لەجیاتی فلانە.

جا لەبەر ئەوەی دەڵێت: پێغەمبەرﷺ ڕێنمایی کردوون بۆ ڕۆژوو وە سەدەقە و حەجکردن بەبێ پێ ووتن.

دەڵێت: پێغەمبەرﷺ ئەوانی خەبەر نەداوە بۆ ئەم کارە، بەڵکو ئەمە دەرچوونێکە لێی وەڵامدانەوەیە بۆیان، جا ئەمە پرسیاری لێکردووە لەبارەی حەجکردن لەجیاتی مردووەکەی جا پێغەمبەریشﷺ مۆڵەتی پێداوە، وە ئەمەش پرسیاری لێکردووە لەبارەی ڕۆژوو گرتن لەجیاتی مردووەکەی جا ئەویش مۆڵەتی پێداوە، وە ئەمەش پرسیاری لێکردووە لەبارەی سەدەقە و خێر و چاکە جا ئەویش مۆڵەتی پێداوە، قەدەغەی نەکردوون جگە لەوانە.

چ جیاوازیەك هەیە لەنێوان گەیشتنی پاداشتی ڕۆژوو کەوا تەنها نیەت هێنان و نەهێنانە وە لەنێوان گەیشتنی پاداشتی ووتن و باسکردن؟

نهێنی مەسەلەکەش کەوا پاداشتەکە موڵکی بکەرەکەیە، جا ئەگەر پاداشتەکەی بەخشی و پێشکەشی کرد بۆ برا موسڵمانەکەی ئەوا خودای گەورە پێی دەگەیەنێت، جا کێ یە ئەوەی لەوەدا تایبەتی دەکات لە پاداشتی خوێندنەوەی قورئان وە قەدەغەی دەکات لەسەر بەندەیەك کەوا بیگەیەنێت بۆ برا موسڵمانەکەی؟ ئەمە کردەوەی خەڵکانێکە هەتا ئەوانەی کاروکردەوەی خراپ و ناشیرین دەکەن لە گشت سەردەمەکاندا، وە پێداگرتنی ئەو زانایانەی ڕەتی ناکەنەوە.

کە دەڵێت: چی دەڵێت لەبارەی بەخشین بۆ پێغەمبەری خوداﷺ؟

دەڵێن: لە زاناکانی پاشینەکان ئەوەی خۆشی دەوێت، وە لەوانەی خۆشی ناوێت و بە بیدعە سەیری دەکات، سەحابەکان ئەو کارەیان نەکردووە، وە پێغەمبەرﷺ پاداشتی هەموو کارێکی خێری هەیە لە ئومەتەکەی بێ ئەوەی لە

پاداشتی بکەرەکەی شتێك کەم بکاتەوە، چونکە هەر ئەو بوو ئومەتەکەی نیشاندا لەسەر هەموو کارێکی خێر، وە ڕێنمایی کردن و داوای لێکردوون بۆ ئەم کارە، هەر کەسێ داوای کرد بۆ بەخشینی ئائەمە پاداشتێکی بۆی هەیە وەکو ئەو پاداشتانەی شوێنی دەکەوێت بێ ئەوەی لە پاداشتەکانیان شتێك کەم بێتەوە[275]. هەموو بەخشین و ڕێ ی ڕاست و زانستێك لە ڕاستیدا ئومەتەکەی لەسەر دەستی ئەو بەدەستی هاتووە جا وەك پاداشتی ئەو کەسەی شوێنی دەکەوێت بۆ دەبەخشرێت، ئەگەرچی بۆشی نەبەخشێت، خوای گەورەش زاناترە.

ئەگەر وتیان: ئایا ڕوونکردنەوەی بەخشینەکە پێویست دەبێت لەسەری بەوەی کەوا بڵێت: پەروەردگارا ئەگەر ئەو کارەت قەبوڵ کرد وە منەت ڕاوەستاو کرد لەسەری ئەوا پاداشتەکەی بدە بە فلان یاخود نا؟

دەڵێت: ئەمە ناوەستێتە سەر ووشە دەربڕین و مەبەست، بەڵکو لەو مەرجەشدا سوودی نیە، چونکە خوای گەورە خۆی ئەو کارە دەکات، ئەگەر مەرجی کرد یاخود مەرجی نەکرد.

ئەگەر وتیان: چ شتێك لە هەمووی باشترە کەوا پێشکەش مردوو بکرێت؟ دەڵێت: باشترینیان ئەوەیە لە هەموو بەسود تر بێت بۆخۆی، جا گەردن ئازاد بوون و سەدەقە باشترە لە ڕۆژوو گرتن لەجیاتی ئەو، وە باشترین سەدەقەش ئەوەیە پێویستیەکی ئەو چارەسەر بکەیت وە بەردەوام و نەبڕاوەش بێت، حەدیسێکی پێغەمبەرﷺ هەیە لەم بارەیەوە: ((أفضل الصدقة سقي الماء)) ، واتە: ((باشترین سەدەقە ئاودانە یاخود ئاو گێڕە)). لێرەدا مەبەست لەو شوێنەیە کە ئاوی تێدا کەم بێت، و تینوویەتی تێدا زۆر بێت، وە ئەگەر نا ئاودان و ئاو گێران لەسەر ڕووبار و کانی باشترینە لە پێدانی خۆراك لەکاتی پێویستیدا، هەروەها دوعا و پاڕانەوەو لێخۆشبوون بۆی ئەگەر دوعاکە بە ڕاستگۆیی و دڵسۆزی و ملکەچی بێت ئەمە

---

(275) مسند أحمد: ٢/ ٣٩٧، ورة مسلم: (٤٦٧٤).

لەکاتی خوێندا باشترە لە خێر و چاکە بۆی، وەك نوێژن کردن لەسەر جەنازە و وەستان لەسەر گۆڕەکەی بۆ دوعا کردن.

بەگشتی باشترین شت کە پێشکەش مردوو بکەیت گەردن ئازاد بوون و سەدەقەیە، وە داوای لێخۆشبوون بۆی، و نزا و پاڕانەوە بۆی، و حەجکردن لەجیاتی ئەو.

بەڵام خوێندنەوەی قورئان و پێشکەشکردن بەو بەخۆشی خۆت و بەبێ کرێ، جا ئەمە پاداشتەکەی پێی دەگات هەروەك پاداشتی ڕۆژوو و حەجکردنی پێدەگات.

ئەگەر وتیان: ئەمە لە پێشینەکاندا زانراو نیە وە ناشکرێت لەیەکێکی لەوان بگوازرێتەوە لەگەڵ توندی پێداگیریان لەسەر خێر و چاکەکردن وە پێغەمبەریش ﷺ ڕێنمایی بۆیان نەکردووە، بەڵکو ڕێنمایی کردوون بۆ دوعا و پاڕانەوەو لێخۆشبوون و سەدەقە و حەجکردن و ڕۆژوو گرتن، جا ئەگەر پاداشتی خوێندنەوەی قورئان بگەیشتایە ئەوا ڕێنمایی دەکردت بۆ ئەم کارە و ئەوانیش دەیانکرد.

جا وەڵامەکە: کەوا سەرچاوەی ئەو پرسیارە ئەگەر هاتوو سەلمێنراو بێت بە گەیشتنی پاداشتی حەجکردن و ڕۆژوو و پاڕانەوەو لێخۆشبوون، پێی بڵێ: ئەو تایبەتمەندیە چیە کەوا گەیشتنی پاداشتی خوێندنەوەی قورئان قەدەغە دەکات وە پێویست دەکات پاداشتی ئەو کردەوانە پێی بگات، ئەمە شتێك نیە تەنها جیاوازی دروستکردنە لەنێوان شتە هاوشێوەکان، وە ئەگەر دانپیانەنرێت بە گەیشتنی ئەو شتانە بۆ مردوو جا ئەمە بڕو بیانوو کردن نیە بە سوننەو یەکدەنگی و یاساکانی شەرع؟

❊❊❊

دەربارەی : ئایا ڕۆح دروستکراوێکی کۆنە یاخود نوێ یە؟

جا ئەگەر ڕۆح دروستکراوێکی تازەو نوێیە و ئەمەش لە فەرمانی خودایە، جا چۆن دەبێت فەرمانی خوا دروستکراوێکی نـوێ بێـت؟ وە بێگومـان خـوای گـەورە ڕایگەیاندووە کەوا لە ئادەمدا لە ڕۆحەکەی فووی پیـا کـردووە. جـا ئـەو خـستنە سەریە بۆ ئەو ئایا بەڵگە لەسەر ئەوەی کەوا کۆنە یـاخود نـەخێر؟ وە ئایـا ڕاسـتی ئەو زیادە و خستنە سەرە چی یە؟ ڕاشیگەیاندووە، لەبارەی ئادەم کەوا بە دەسـتی خۆی دروستی کردووە وە لە ڕۆحەکەیدا فووی پیا کردووە، جا زیادکردنی دەسـت و ڕۆح بۆی یەك زیادکردنە.

ئـەو مەسـەلەیە جیهـانی تێـدا هەڵخلیـسکاندووەو بـە هەڵـەی بـردووە، کۆمـەڵێکیش لـە نـەوەی ئـادەمی تێـدا گـومڕا کـردووە، وەخـوای گـەورە شوێنکەوتووانی پێغەمبەرەکـەی تێـدا هیدایـەت داوە بـۆ دڵنیاییـەکی ئاشـکرا و ڕاستیەکی دڵڕفێن. هـەموو پێغەمبـەران- سـەلامی خوایـان لێبێـت- یەکـدەنگن لەسەر ئەوەی کەوا ڕۆح نوێکارە خولقاوە دروستکراوە پەروەردە کراوە (ڕێکخـراوە) یاخود ئامادەکراوە، ئەمە بە ناچاری دڵنیـاو ناسـراوە لـە ئـاینی پێغەمبـەران- صەلات و سەلامی خوایان لێبێـت- هـەروەك لـە ئـاینی ئەوانیـشدا بـە ناچـاری ناسـراوە دڵنیـان کـەوا جیهـان نوێکـارە، وە گەڕاندنـەوەی لاشـەکانیش ڕاسـتیە، بێگومـان خـوای گـەورە تـاك و تـەنها و خولقێنـەرە وە ئـەوەی بـوونی هەیـە دروسـتکراوی ئـەوە، وە سـەردەمی سـەحابە و شـوێنکەوتووان و شـوێن کەوتـەی شوێنکەوتووان بەسەر چوو نەما، ئەوان لە سەدەیەکی باش بوون لەسەر ئەوەی بەبێ جیـاوازی نێوانیـان لـە ڕووداوەکانیانـدا، دروسـتکراوێکە هـەتا بـە هەڵکـەوتووی دەرکەوت ئەو کەسەی تێگەیشتنەکەی کورتیهێنا لە قورئـان و سـوننەدا، جـا وای دەربری کەوا ڕۆح کۆنە دروستکراو نیە، بیانووی هێنایەوە کەوا ئـەو لـە فـەرمانی خوایە وە فەرمانی ئەویش دروستکراو نیە، بەوەی خوای گەورە بۆی زیـاد کـردووە

داویەتە پاڵ ئەو هەروەك زانست و قورئان و توانا و بینین و بیستن و دەستی خۆی بۆی زیادە کردووە، وە هەندێکیشیان هەڵوەستە دەکەن دەڵێن: ناڵێین دروستکراوە وە ناشڵێین دروستکراو نیە.

لەم بارەیەوە حافظ أصفهانی پرسیاری لە ئەبو عبداللە کوڕی مندە کرد ووتی: پرسیارکەرێك پرسیاری لێکردم لەبارەی ڕۆح کەوا خودای گەورە بالاّ و ڕاستێتی گیانلەبەر و لاشەکانیانی لیّ پێك هێناوە. وە هەندێك لە قەومەکان باس لە ڕۆح دەکەن و دەڵێن کەوا ڕۆح دروستکراو نیە، هەندێکی دیکە تایبەتی دەکەن لەوەی ڕۆحە پیرۆزەکانن کەوا ئەو لە زاتی خودایە، ووتی: من ئاماژە بەوە دەکەم جیاوازی قسەو گوفتارەکان ئەوانەی پێشینەکانیان، دەبینم لەنێوانیاندا جیاوازی لە ووتەکانیاندا لە قورئان و فەرموودەدا، ووتەکانی سەحابە و شوێنکەوتووان و زانایان، پاش ئەمە باسی ڕووەکانی ڕۆح دەکەم لە قورئان و فەرموودەدا، وە هەڵەی قسەکەر کە بەبێ زانیاری لەبارەی ڕۆح وتوویەتی ڕوون دەکەمەوە، کەوا قسەکانیان هاوشێوەو ڕێکەوتی قسەی جەهمی و هاوەڵەکانیەتی: جا بۆیە دەڵێن: خۆشی و سەرکەوتن لەلای خواوەیە: کەوا خەڵکی جیاواز و ناکۆکن لەبارەی زانست و زانیاری ڕۆح وە شوێنەکەی لەناو دڵ و دەرووندایە.

هەندێکیان دەڵێن: ڕۆحەکان هەمووی دروستکراون، ئەمەش مەزهەبی ئەهلی جەماعەت و فەرموودەن، وە بیانوو دەهێننەوە بە فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ: ((الأرواح جنود مجنّدة، فما تعارف منها أئتلف، وما تناكر منها أختلف)) [276].

واتە: ((ڕۆحەکان وەکو سەرباز وان هەرکاتێك ڕۆحی ئیماندار گەیشتە یەك یەکتر دەگرن وە هەرکاتێك رقی لیّ بوودەوە لیّ ی لادەدات)). وە سەربازی بە زۆر سەربازکراو شتێك نیە تەنها دروستکراوە.

([276]) مسلم: (٢٦٣٨).

هەندێکی دیکە دەڵێن: ڕۆحەکان لە ژێر فەرمانی خودان، خوای گەورە ڕاستیەکەی شاردۆتەوە و زانستەکەشی لەبارەی دروستکردنی، لەم بارەیەوەش بیانوو بەم فەرموودەی خوای گەورە دەهێننەوە:﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾(الإسراء: ٨٥)[٢٧٧]. واتە: ((بڵێ: ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارم و بەدەست ئەوە (نازانم چیەو چۆنە)).

هەندێکی دیکە دەڵێن: ڕۆحەکان نوورێکە لە نوورەکانی خوای گەورە و ژیانێکە لە ژیانی ئەوە، و بیانوو دەهێننەوە بەم فەرموودەیەی پێغەمبەر (د.خ): ((إن اللهّ خلق خلقه في ظلمة، وألقى عليهم من نورة)) [٢٧٨]، واتە: ((خوای گەورە بوونەوەرەکانی لە تاریکایی دروست کردووە، وە دای پێیان بە نووری خۆی)).

پاشان باسی جیاوازی دەکات لەبارەی ڕۆحەکان ئایا دەمرێت یاخود نا؟ ئایا لەبەرزەخدا لەگەڵ جەستەکانیان ئازار دەدرێت و لەکاتی جێگیری و وەستانیدا لە دوای مردن؟ ئایا ئەو دڵ و دەروونە یاخود شتێکی دیکەیە؟

محمد کوری نصر المروزی لە کتێبەکەیدا دەڵێت: پۆلێك لە زندیقەکان[٢٧٩] وە پۆلێك لە ڕافزەکان لەبارەی ڕۆحی ئادەم لێکدانەوە دەکەن هەروەك دیانەکان لەبارەی ڕۆحی عیسا لێکدانەوەیان کردووە، وە قەومێکی دیکە لێکدانەوەیان نەکرد لەوەی کەوا ڕۆح لەزاتی خودا جیا بۆتەوە، جا بۆ ئیمانداردەوە گۆڕاوە، چونکە عیسی لەلای دیانەکان ڕۆحێکە لە خواوەیە بۆ مەریەم گۆڕاوە لەلای ئەواتن ڕۆح دروستکراو نیە.

پۆلێك لە زندیقەکان و پۆلێك لە ڕافزەکان دەڵێن: کەوا ڕۆحی ئادەم وەك ئەو وایە و دروستکراو نیە، وە فەرموودەی خوای گەورەیان ڕاڤە کردووە: ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ

([٢٧٧]) سەیری: تەفسیر قرطبي: ١٠/ ٣٢٤ بکە.

([٢٧٨]) مسند أحمد: ٢/ ١٧٦، وە مجمع الزوائد: ٧/ ١٩٣.

([٢٧٩]) زندیق: ئەوەیە باوەڕی بە بەردەوامی جیهان هەیە لەڕێگا و مەزهەبی زەردەشتیەکان.

مِن رُّوحِي﴾ (الحجر: ٢٩)، واته (لەو ڕۆحە تایبەتیەی کە من (بەدیهێنەری ئـەوم)، پێمبەخشی))، وە فـەرموودەی خـوای گـەورە: ﴿ثُـمَّ سَـوَّاهُ وَنَفَـخَ فِيـهِ مِـن رُّوحِـهِ﴾ (السجدة: ٩)، واته: ((پاشان ئادەمیزادی بە ڕێـك و پێکـی ڕیکخسـت، لـە ڕۆح و گیانێك کە خۆی خاوەنیە فووی پێداکرد)) جا وتیان کەوا ڕۆحی ئـادەم دروسـتکراو نیە هەروەك ئەوەی تەفسیری کردووە دەڵێت: کە نوورێك لە خواوە بێت دروسـتکراو نیە. ووتیان: پاشان لەدوای ئادەم بووە وەسیەتی دوای خۆی، پاشان ئەو لە هـەموو پێغەمبەرێك و سەرپەرشتیارێکەوە گۆڕا تـا گەیـشتە علـی پاشـان بـۆ حەسـەن و حوسێن، پاشان لە هەر سەرپەرشتیارێك و پێشەوایەك تێیدا ئیمامەکە فێـر بکـات پێش هەموو شتێك وە پێویست ناکات لەکەس فێر بێت.

جیاوازی و ناکۆکی لەنێوان موسڵمانان نیە کە ڕۆحەکان لە ئادەم و نـەوەکانی و عیسا و ئەوانەی لە هەر نەوەیەکی ئـادەمن هـەمووی دروسـتکراوە بـۆ خـودای گەورە کەوا دروستی کردووە و دایمەزرانـدووەو پێکـی هێنـاوەو دایهێنـاوە، پاشـان زیـادەی کـردووە، بـۆ خـودی خـۆی هـەروەك هـەموو گیانلەبـەرێکی بـۆ خـۆی زیادەکردووە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِـي السَّمَاوَاتِ وَمَـا فِـي الأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ﴾ (الجاثيـة: ١٣)، واته: ((هەرچی لە ئاسمانەکان زەویدا هەیە بـۆ ئەوەی رام هێناوە، بۆ خزمەتگوزاری ئێوە فەراهەمی هێنـاوە، هەموویـشی تێکـڕا بەخششن لەلایەن ئەو زاتەوە)).

شێخی ئیسلام ئیبن تیمیە دەڵێت: ڕۆحی ئادەمیەکان دروسـتکراوە داهێنـراوە بە یەکدەنگی و ڕێککەوتنی پێشینەی ئومـەت و پێـشەواکانی وە هـەموو ئـەهلی سوننە، وە یەکدەنگی زانایان کۆکن لەسەر ئەوەی ڕۆح دروستکراوە جگە لەیـەکێك لە پێشەواکانی موسڵمانان نەبێت وەك محمد کوڕی نصر المروزي پێشەوای بەناوبانگ کەوا ئەو خەڵکی سەردەمی خۆی فێرکرد بە یەکدەنگی و جیاوازی، هـەروەها ئـەبو محمد کوڕی قتیبە لە ((کتاب اللفظ)) دەڵێت: کاتێـك قـسە دەکـات لـەبارەی ڕۆح

دەڵێت: رۆحە پاکەکان، ووتی: خەڵکی یەکدەنگن لەسەر ئەوەی خوای گەورە دروستکەری رۆحە.

ئەبو ئیسحاق بن شاقلا لە وەڵامدانەوەی لەبارەی ئەو مەسەلەیەدا ووتی: لەبارەی رۆح پرسیار کرا ئایا رۆح دروستکراوە یاخود دروستکراو نیە؟ ووتی: ئەوە گومانی تێدانیە ئەوەی بۆ راستی سەرکەوێت کەوا رۆح لە شتە دروستکراوەکانە. لەو مەسەلەیەدا کۆمەڵێکی زۆر لە زانایان و گەورەکان قسەیان تێدا کردووە و وەڵامی ئەو کەسانەیان داوەتەوە لەسەر ئەوەی کە پێداگیری دەکات لەوەی رۆح دروستکراو نیە. وە پاشان جەهمی بانگەوازی فەرمانێك دەکات جا دەڵێت: من ئایەتێکم لە کتێبی خوا کە (قورئانە) دۆزیووەتەوە کەوا بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە قورئان دروستکراوە، خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ﴾ (النساء: ١٧١)، واتە: (بەڕاستی مەسیح، عیسای کوڕی مەریەم جگە لەوەی فرستادەی خوایە (شتێکی تر نەبووە)، لەدایك بوونەکەی بە فەرمانی خوا بووە کە لە مەریەمدا (بەرجەستەبووە)، عیسا رۆح و گیانێکی (تایبەتە) لەلایەن خواوە بەخشراوە)). عیساش مەخلوقە، پێمان ووت: خودای گەورە فەهم و تێگەیشتنی قورئانی لێ قەدەغە کردووی، کەوا عیسا ووشە و ئاخافتنی بەسەر دا تێدەپەڕێت، چونکە ئێمە ناومان لێی ناوە لەدایك بوو وە منداڵ و گەنج و هەرزەکار، دەخوات و دەخواتەوە و ئەو فەرمانی پێکراوە بە فەرمان بە چاکە و نەهی کردن لە خراپە. پاشان ئەو لە نەوەی نوح و لە نەوەی ئیبراهیمە. جا حەلال نیە بۆ ئێمە ئەوەی لە قورئاندا دەیڵێین وە لە بارەی عیساشەوە نەیڵێین، ئایا گوێتان لە فەرموودەکانی خوایە دەفەرمووێت: کە لە قورئاندا چی لەبارەی عیسا عليه السلام ووتراوە؟ بەڵام ماناکە لە فەرموودەی خودای گەورە: ﴿إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ﴾ (النساء: ١٧١)، جا لەدایك بوونەکەی بە فەرمانی خوا بووە کە لە

مەریەمدا (بەرجەستە بووە) پێی فـەرموو: ببـە، جـا عیـسا ﷺ بـوو، وە دیـان وجەهمیەکان درۆیان بەسەر خوادا کردووە لەبارەی عیسادا، وە ئەمەش جەهمیەکان ووتیان:

رۆحی خوا وە لەدایك بوونەکەی عیسا ﷺ ئەمـەش ئـەوە دەگەیـەنێت کـە لەدایك بوونەکەی دروستکراوە، وە دیانـەکان دەڵـێن: عیـسا رۆحـی خوایـە و لـە رۆحەکەشی لە خودی خۆیەتی، هەروەك خوای گەورە دەفەرموویێت ﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًـا مِّنْـهُ﴾ (الجاثيـة: ١٣)، واتـە: ((هەرچـی لـە ئاسمانەکان و زەویداهەیە بۆ ئێوەی ڕام هێناوە، بۆ خزمەتگوزاری ئێـوە فەراهـەمی هێناوە، هەموویشی تێکرا بەخششن لەلایەن ئەو زاتەوە))، دەڵێـت: لـە فـەرمانی ئەو دایە، تەفسیری رۆحی خوا لە ڕاستیدا ماناکەی: بـە بەخشـشی خـوا دروسـتی کردووە هەروەك دەڵێـت: بەنـدەی خـوا و ئاسمـانی خـوا وە زەوی خـوا، بێگومـان ئاشکرای کردووە بەوەی کەوا ڕۆحی مەسیح دروستکراوە، وەك هـەموو ڕۆحـەکان، وە خوای گەورە ئەو ڕۆحەی زیادەکردووەو خستوویەتیە سەری کـەوا بـۆ مەریـەمی ناردووە، وە ئەمەش بەندەو پێغەمبەرەکەیەتی، بەڵگەش نیە لەسـەر ئـەوەی کـەوا کۆنە و دروستکراو نیە، خودای گەورە دەفەرموویێت: ﴿فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَـا فَتَمَثَّـلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا* قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَن مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا* قَالَ إِنَّمَا أَنَـا رَسُـولُ رَبِّـكِ لأَهَـبَ لَـكِ غُلَامًـا زَكِيًّـا﴾ (مـريم: ١٧- ١٩)، واتـە: ((ئێمـەش جـوبرەئیلی فریشتەمان نارد بۆ لای وەکو بەشەرێکی تەواو (خۆی خستە بەر چاوی)* مەریـەم ووتی: بەڕاستی من پەنا دەگرم بە خوای میهرەبان لەتۆ ئەگەر کەسـێکی بەتـەقواو لـەخواترس بیـت* جوبرەئیـل ووتـی: (مەترسـە) دڵنیابـە مـن تـەنها نێـردراوی پەروەردگاری تۆم، تا منداڵێکی خاوێنت پـێ ببەخـشم)). جـا ئـەو ڕۆحـە ڕۆحـی خودایە، وە ئەویش بەندەو پێغەمبەرەکەیەتی.

***

(لەبارەی سەلماندنی دروستکردنی ڕۆح)

ئەوەی بەڵگە دەدات لەسەر دروستکردنی چەند ڕوویەکە:

ڕووی یەکەم: خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿اللّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ﴾(الرعد: ١٦)، واتە: ((خوا بەدیهێنەر و دروستکاری هەموو شتێکە))، جا ئەم ووشە و دەربڕینە گشتی یە تێیدا تایبەتمەند نەکراوە بەهیچ ڕوویەك، وە لەمەشدا سیفەتەکانی ناچێتە ناویەوە، لەبەر ئەوەی لەناوەڕۆك و مەبەستی دیار و ئاشکرایە بەناوی خۆیەتی، جا خوای پەروەردگار هەر خۆی خودایەکی وەسفکراوە بە هەموو سیفەتە تەواوەکان، جا زانست و توانا و ژیان و ویست وبیستن و بینینی وە هەرهەموو سیفەتەکانی لەناو ناوە جوان و پیرۆزەکانی دیار و ئاشکران، نەك لەناو شتە دروستکراوەکان، هەروەك زاتی خۆی نەچۆتە ناویەوە، جا هەر خۆی ستایشکراوە بەزاتی پیرۆزی سیفەتە دروستکارەکەی وە ئەوەی دیکە هەمووی دروستکراوە.

بەڵکو زانراویشە کەوا ڕۆح ئەو خودایەنیە وە سیفەتێکیش نیە لە سیفەتەکانی، و بەڵکو ڕۆح بریتی یە لە دروستکراوێك لە دروستکراوەکانی، جا ڕووداوی دروستکردنەکەشی هەروەك ڕووداوی دروستکردنی فریشتەکان و جنۆکە و ئادەمیزادە.

ڕووی دووەم: فەرموودەی خودای گەورەیە بۆ زەکەریا: ﴿وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا﴾ (مريم: ٩)، واتە: ((بەڕاستی پێش تریش تۆم دروست کردووە، وەنەبێت شتێك بووبێت (نە ناوت هەبووە نە بوون)...)) ئەو لێدوانە بۆ ڕۆح و جەستەکەیەتی نەك تەنها بۆ جستەکەی، لەبەر ئەوەی جەستە بەتەنیا نەتێدەگات وە نە قسە دەکات و نە ئەقڵی بەشتێکدا دەشکێت، لەڕاستیدا ئەوەی کەوا تێدەگات و ئەقڵی دەبێت و قسە دەکات ڕۆحەکەیە.

ڕووی سێیەم: خوای گـەورە دەفـەرموویّت: ﴿وَاللَّـهُ خَلَقَكُـمْ وَمَـا تَعْمَلُـونَ﴾ (الصافات: ٩٦)، واتە: ((لەکاتێکدا خوا بەدیهێنەری ئێوەش و ئـەم بتانەشـە کـە دروستتان کردوون (نەشیانتوانی بەرگری لە خۆیان بکەن!!))).

ڕووی چوارەم: خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَـوَّرْنَاكُمْ ثُـمَّ قُلْنَا لِلْمَلاَئِكَةِ اسْجُدُواْ لآدَمَ﴾ (الأعراف: ١١)، واتە: ((سوێند بەخوا بەڕاستی ئێمـە (باوەگـەورەی) ئێوەمـان دروسـت کـردو نـەخش و نیگـاری ڕواڵـەت و ڕوخـساری ئێوەمان کێشا، پاشان ووتمان بە فریشتەکان: ئادەی سوژدە بەرن بۆ ئادەم (سـوژدەی ڕێز بە فەرمانی خـوا))). هەواڵەکـەش لـە ڕاسـتیدا ڕۆحـەکانمان و جەسـتەکانمان وەریدەگرێت هەروەك گـەل و ڕای گـشتی وا دەڵێـت. وە لەوانەیـە و دەشـێت ئـەم ڕوودانە لەسەر ڕۆحەکان بێت پێش دروستکردنی جەستەکان.

ڕووی پێنجەم: دەقەکان بەڵگەن لەسەر ئەوەی خودای پەروەردگار: خـودای ئێمـە و خـودای بـاب و بـاپیری یەکەمینمانـە وە خـودای هـەموو شـتێکە، ئـەو خوایەتیەش گـشتگیرو تـەواوە بـۆ ڕۆحـەکانمان، جـا ڕۆحـەکانیش پـەروەردەکراو و موڵکی ئەوە هەروەك جەسـتەکان وان، وە هـەر پـەروەردەکراوێکی خاوەنـدار ئـەوا دروستکراویشە.

ڕووی شەشەم: یەکەم سوورەت لە قورئان ((الفاتحە)) یە دەیسەلمێنێ کەوا ڕۆحەکان لە چەند ڕوویەکەوە دروستکراون:

یەکەم: خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿الْحَمْدُ للّهِ رَبِّ الْعَـالَمِينَ﴾ (الفاتحـە: ٢)، واتـە: ((سوپاس ستایش هەر شایستەی خوایە و بۆ خوایـە، کـە خـاوەن و پـەروەردگاری هـەموو جیهانیـان و هـەموو بوونـەوەرە)). ڕۆحـەکان لـە کـۆی بوونـەوەر ئـەو خواوەندیەتی.

دووەم: خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ (الفاتحە: ٥)، واتـە: ((خوایە: تەنها هەر تـۆ دەپەرسـتین و هـەر لـەتۆش داوای یارمـەتی و پـشتیوانی

دەکەین (لەکاروباری دین و دونیاماندا، بەتایبەت لەو کاروبارانـەدا بـەتۆ نـەبێت، بەکەسی تر لەبەندەکانت ناکرێـت))). جـا ڕۆحـەکان بەنـدەن و هەولـەویش داوای یارمەتی و پشتیوانی دەکـات وە ئەگـەر دروسـتکراویش نـەبێت ئـەوا بەندایـەتی دەکردو داوای یارمـەتی و پشتیوانیشی لێدەکرد.

سێیەم: بەڕاستی ڕۆح فەقیر و هەژارە بۆ ڕێنموویی بەدیهێنەرەکـەی داوای لێـدەکات کەوا ڕێنموویی بکات بۆ ئەم ڕێبازی ڕاست و دروستەکەی کە ئیسلامە.

چوارەم: بەخشندەو بە نیعمەتە لەسەری و بەزەیی پێکراوە، وە هەندێ جـاریش بـە ڕق و کینەیە لەسەری و گومڕا و سەرگەردان دەبێت، ئەمـەش کاری پـەروەردەکراوو خاوەنداره، نەك کاروباری شتێکی کۆنی دروستنەکراو.

ڕووی حەوتەم: دەقەکان بەڵگەن لەسەر ئەوەی کـە ئـادەمیزاد بـە کـۆی گشتی بەندەن، وە بەندایەتیەکەشـی تـەنها لەسـەر لاشـەکەی ڕووی نـەداوە بـەبێ ڕۆحەکـەی، بـەڵکو بەندایەتیەکـەی لـە بنـچینەدا ڕۆحەکەیـەتی و بەندایـەتی لاشەکەشی شوێنی ئەو کەوتووە هـەروەك لـە یاسـاکاندا شـوێنی کـەوتووە. هـەر ڕۆحیشە لاشەکە دەجوڵێنێ و بەکاری دەهێنێت، ئەویش شوێنی ڕۆح دەکەوێت لە بەندایەتی کردن.

ڕووی هەشتەم: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا﴾ (الانسان: ١)، واتە: ((بەڕاسـتی ماوەیـەکی زۆر لە ڕۆژگار بەسەر ئادەمیزادا هـات کـە شـتێکی وانـەبوو ناوببرێـت))، جـا ئەگـەر ڕۆحەکەی کۆنیش بێت ئەوا ئادەمیزاد هیچ شتێکی وا نـەبوو باسـی بکرێـت، جـا دەکرێت ئادەمیزاد بە ڕۆحەکەی بێت نەك تەنها بە لاشەکەی هەروەك دەڵێن:

یاخادم الجسم کم تشقی بخدمته ❊ فأنت بالروح لا بالجسم إنسان

ڕووی نۆیەم: دەقەکان بەڵگـەن لەسـەر ئـەوەی خـودای پـەروەردگار هـەر هەبووە، هیچ شتێکی دیکە بوونی نەبووە هەروەك لە سـەحیحی بوخاریـدا جـێگیر

کراوه له حەدیسێکی عمران کوڕی حصین کەوا ئەهلی یەمەن ووتیان: ئەی پێغەمبەری خوا، هاتووینە خزمەتت بۆئەوەی لە ئایین شارەزامان بکەیت و تێمانبگەیەنێت، لە یەکەم فەرماندا لەو بارەیەوە پرسیارت لێدەکەین. جا فەرمووی: ((کان الله ولم یکن شيء غیره، وکان عرضه علی الماء، وکتب في الذکر کل شيء)) [٢٨٠]، واته: ((خوای گەورە هەر بووە و هیچ شتێك جگە لەو بوونی نەبووە، عەرشەکەی لەسەر ئاو بووە، وە لە قورئانی پیرۆزدا هەموو شتێکی نووسیوە))، جا لەگەڵ خودا هیچ ڕۆح و دڵ و دەروونێکی کۆن یەکسانی بوونی و لێهاتوویی ئەو نیە، خودای مەزن و دلۆڤان لەسەر ئەمەدا بەرز و گەورەیە، بەڵکو ئەو یەکەمە و تەنهایە کەس بەشداری لە یەکەمینی ناکات جگە لە زاتی خۆی نەبێت.

ڕووی دەیەم: دەقەکان بەڵگەن لەسەر دروستکردنی فریشتەکان ئەوانە ڕۆحێکن پێویستیان بە لاشەکان نیە ڕێکی بخەن و کارەکانی پێ ئەنجام بدەن، ئەوانە پێش دروستکردنی ئادەمیزاد و ڕۆحەکەی دروستکراون، ئەگەر ئەوەی کەوا ڕۆح بە قسە دێنێت لە جەستەی ئادەم بە نەفخەکەی دروستکراوە، جا چۆن دەبێت ڕۆحی نوێ بە نەفخەیەکی کۆن ببێت؟ جا فووەکە هۆکاری بەدەستهێنانی ڕۆحەکەیە و بۆی ڕوودەدات، هەروەك جووتبوون و پەڕین هۆکاری پێکهێنانی لاشەکەیەتی، وە خۆراکیش هۆکاری گەشە سەندنەکەیەتی، جا تۆخمی ڕۆح لە فووی خاوەنەکەیە، وە تۆخمی لاشەکەش لە تێکردنی ئاوە لە زێ (ڕەحم) دا، جا ئەو تۆخمە ئاسمانیە، ئەو تۆخمەش خاکیە وە لە خەڵکیەوەیە هەرکەسێك تۆخمی ئاسمانی بەسەریدا سەرکەوت ئەوا ڕۆحەکەی بەرز و پیرۆز دەبێت هاوشانی فریشتەکان دەبێت، لەوانەش هەرکەسێك تۆخمی زەوی بەسەریدا سەرکەوت ئەوا ڕۆحەکەی نزم و خاکیە و

(٢٨٠) فتح الباري: ٦/ ٢٨٦.

ڕیسوایە و دەبێتە هاوشانی ڕۆحە نزمەکان. جا خاوەن دەسەڵات باوکە بۆ ڕۆحەکەی وە خۆڵیش باوکە بۆ لاشە و جەستەکەی.

ڕووی یازدەهەم: حەدیسێکی ئەبی هوریرە کەوا لە سەحیحی بوخاری دا هاتووە و لە پێغەمبەرﷺ وەرگیراوە دەفەرموویت: ((الأرواح جنود مجنّدة فما تعارف منها أتلف وماتناكر منها اختلف)) [٢٨١]، سەربازی دەستبەسەر و زۆرە ملێش شتێك نیە تەنها دروستکراو نەبێت، ئەو حەدیسە ئەبو هوریرە و عائیشەی دایکی ئیمانداران و سەلمانی فارسی و عبداللە ی کوڕی عەباس و عبداللە ی کوڕی مسعود، وعبداللە ی کوڕی عەمرو علی کوڕی ئەبی تالیب و عەمرو کوڕی عەبسە- ڕەزای خوا لە هەموویان بێت- لە پێغەمبەرﷺ ڕیوایەتیان کردووە.

ڕووی دوازدەهەم: ڕۆح وەسف دەکرێت بە مردن و دەستبەسەر داگرتن و بەند کردن و ڕەوانە کردن، وە ئەمەش کرداری دروستکراوێکی تازەی پەروەردەکراوە، خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ (الزمر: ٤٢)، واتە: ((هەر خوا کە گیانەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانەش کە نەمرد لە خەوەکەیدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە، جا ئەو کەسەی کە خوا بڕیاری مردنی دابێت ڕۆحەکەی دەگرێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەی، ئەوکەسەش کە ڕۆژی تەواو نەبووبێت دەینێرێتەوە بۆی تا کاتێکی دیاریکراو بەڕاستی ئالەو دیاردانەدا چەندەها بەڵگە و نیشانەی زۆر هەیە بۆ کەسانێك کە تێفکرن و بیربکەنەوە)). نەفسیش ئالێرەدا بە تەواوی ڕۆحەکانن.

لەهەردوو سەحیحەکەدا لە حەدیسێکی عبداللە ی کوڕی قەتادەی ئەنساری هاتووە، ئەویش لە باوکیەوە دەگێڕێتەوە، ووتی: لەسەفەردا شەوێك لەگەڵ

---

[٢٨١] مسلم: (٢٦٣٨)، پێشتر ئەو حەدیسە باسکراوە.

پێغەمبەرﷺ هات و چۆمان دەکرد، ووتمان: ئەی پێغەمبەری خوا، ئەگەر لەگەڵماندا کەیف و خۆشی بکەیت، فەرمووی: ((إني أخاف أن تناموا فمن يوقظ للصلاة))، واتە: ((من لەوە دەترسم ئەگەر نووستن کێ بۆ نوێژ هەڵتاندەستێنێتەوە؟)) بیلال ووتی: من ئەی پێغەمبەری خوا، ئینجا لەلای قەومەکەی دانیشت، پاڵیان دایەوە، و بیلالیش پشتی دا بە ووشترەکەیدا و چاوەکانی خەو بەسەریدا زاڵبوو، جا کاتێك پێغەمبەرﷺ لە خەو هەڵسا بینی ڕۆژ دەرکەوتووە، جا فەرمووی: ئەی بیلال، کوا ئەوەی بە ئێمەت ووت؟ بیلال ووتی: سوێند بەو کەسەی تۆی بە هەق ڕەوانە کردووە هیچ کاتێك بەم جۆرە خەو بەسەرمدا زاڵ نەبووە، ئینجا پێغەمبەر (د.خ) فەرمووی: ((إن الله قبض أرواحكم حين شاء، وردها حين شاء)) [٢٨٢]، واتە: ((بەڕاستی خوای گەورە هەرکاتێك بیەوێت ڕۆحەکانتان دەکێشێت، وە دەینێرێتەوە هەر کاتێك بیەوێت)).

جا ئەو ڕۆحەی دەستی بەسەر داگیراوە ئەو دەروونەیە کەوا خوای گەورە دەیمرێنێت لەکاتی مردنیدا وە لەکاتی خەوتنیدا کەوا فریشتەی گیانکێشان دەیمرێنێت، هەر ئەویشە کەوا پێغەمبەرەکانی خودای میهرەبان دەمرێنێت وە هەر ئەویشە لەلای خاوەنەکەی دادەنیشێت و ڕۆحەکەی بەبێ وویستی خاوەنەکەی لەلاشەکەی دەهێنێتە دەرەوە، وبە کفنێك لە بەهەشت یاخود لە دۆزەخ کفتی دەکات و بەرزی دەکاتەوە بۆ ئاسمان، جا فریشتەکان سەڵاواتی لەسەر لێ دەدەن یاخود نەفرینی دەکەن، لەنێوان زاتی پیرۆزی دەستەکانی خوا ڕادەوەستێ و فەرمانی بەسەر دا دەدات، پاشان دەگەڕێتەوە بۆ زەوی دەچێتەوە ناو گۆڕ ئینجا پرسیاری لێدەکرێت و تاقیدەکرێتەوە جا سزا دەدرێت و یاخود نیعمەت و خۆشی بۆ دێت، وە هەر ئەویشە دەچێتە ناو سکی باڵندە سەوزەکان لە بەهەشتدا دەخواتەوە، و هەر ئەویشە بە بەیانیان و ئێواران ئاگری پێ نیشاندەدرێت، هەر ڕۆحیشە

[٢٨٢] فتح الباري: ٢/ ٦٦.

ئیماندار دەبێت و کافریش دەبێت و گوێڕایەڵ و ملکەچ دەبێت وە یاخی و گومڕاش دەبێت، و هەر ئەویشە نیشانەی خراپەکاریە، لۆمە و سەرزەنشکارە، هەر ئەویشە ژیر و ئارامە بۆ خودای خۆی لە ژێر فەرمان و یادکردنەوەیدا، هەر ئەویشە سزا دەدرێت و خۆشی دەبینێت و شاد و دڵخۆش دەبێت و ماندوو و دڵتەنگ دەبێت و بەند دەکرێت و ڕەوانەش دەکرێتەوە. هەر ئەویشە ساغ و نەخۆش و لەزەت دەبینێت و ئازار دەکێشێت و دەترسێت و خەمبار دەبێت، هیچ شتێکی وانیە تەنها دروستکراوێکی داهێنەرە، وە سیفەتی دامەزراوەیەکی بەدیهێنەرە و لەژێر فەرمانی دروستکارو بەدیهێنەرەکەی کەوا زاتی پاکی خودای گەورەیە کارەکان ڕادەپەڕێنێت.

لەکاتی خەوتندا پێغەمبەرﷺ دەیفەرموو: ((اللهم أنت خلقت نفسي وأنت توفاها، لك مماتها ومحياها، فإن أمسكتها فارحمها، وإن أرسلتها فاحفظها بما تحفظ عبادك الصالحين)) (٢٨٣)، واتە: ((پەروەردگارا دڵ و دەروونی منت دروستکردووە و هەر تۆش دەیمرێنێت، مردن و ژیانی بۆ تۆیە، جا ئەگەر گرتت و دەستبەسەرت کرد ئەوا ڕەحمی پێبکە، وە ئەگەر ناردتەوە ئەوا بیپارێزە بەوەی بەندە چاکەکانت پێ دەپارێزیت)). هەر خودای گەورەیە دروستکاری ڕۆح و دەروونەکانە هەروەك دروستکاری لاشەکانە، خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿مَا أَصَابَ مِن مُّصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّن قَبْلِ أَن نَّبْرَأَهَا إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ﴾ (الحديد: ٢٢)، واتە: ((هیچ بەڵاو ڕووداوێك لە زەویدا، بۆتان پێش نەهاتووە کە لە- لوح المحفوظ- دا تۆمارمان نەکردبێت پێش ئەوەی ڕووداوەکە پێش بێت، ئەو کارەش بۆ خوا زۆر ئاسانە)).

زانراویشە ڕۆح ئەگەر کۆن و دروستکراو نەبووایە ئەوا بەخۆی دەوڵەمەند دەبوو بە بوونی و سیفەتەکان و تەواویەکانی، وە ئەمەش ناڕەواترین ناڕەوایە،

---

(٢٨٣) مسلم: (٢٧١٢).

چونکه هەژاری بۆ خوای گەورەو پەروەردگاری لە بوونی وە تەواوی و چاکیەتی ئەوا لە پێداویستیەکانی خودی خۆیەتی وە پاکانە بۆ کراویش نیە بە کەم و کوڕی و ناتەواوی، جا خودای گەورە دەوڵەمەندە بە خودی خۆی، وە ئەویش فەقیر و هەژارە پێویستی پێیەتی، خوای گەورەش بەشداری پێناکات و پێویستیشی بە بەشداری ئەو نیە، هەروەك بەشداری پێنەکردووە لە خوایەتی و دەسەڵاتی تەواو و پیرۆزیدا، جا شایەدی دروستکردن و ڕوودان لەسەر ڕۆحەکان وەك شایەدی یە لەسەر لاشەکان.

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنتُمُ الْفُقَرَاء إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ﴾ (فاطر: ١٥)، واتە: ((ئەی خەڵکینە ئێوە هەژارو نەدارن و هەمیشە موحتاجی خوان، (لە هەموو کات و شوێنێکدا و بۆ هەموو شتێك) هەر تەنها خوایە کە بێ نیازە و شایانی سوپاسە))، هەروەها دەفەرمووێت: ﴿فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ* وَأَنتُمْ حِينَئِذٍ تَنظُرُونَ* وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنكُمْ وَلَكِن لَّا تُبْصِرُونَ﴾ (الواقعة: ٨٣- ٨٥)، واتە: ((باشە" ئێوە بۆچی بیر ناکەنەوە، ڕۆژێك دێت کە: ڕۆحتان دەکاتە گەرووتان* ئێوەش بەدەوری ئەو کەسەدا بێ دەسەڵاتانە تەماشادەکەن و سەرنج دەدەن* لەکاتێکدا کە ئێمە لە ئێوە نزیکترین لێی، بەڵام ئێوە نامانبینن)). ئەم قسەکردن و ووتارە فەقیری و هەژاری ڕۆح و لاشەکان پیشان دەدات و ئەمەش تەنها بۆ لاشەکان نیە، وە ئەم دەوڵەمەندی و دەسەڵاتە تەواوەش تەنها بۆ خودایە جگە لەو کەس بەشداری تێدا ناکات.

هەموو ئەوانەی باسکران لەو وەڵامدانەوەیە لە حوکمەکانی ڕۆح و کاروبارەکانی و جێگیربوونی لە دوای مردن، جا ئەوە بەڵگە لەسەر ئەوەی کەوا ڕۆح دروستکراوە پەروەردەکراوە ئامادەکراوە کەوا کۆن نیە.

(لەبارەی ماناو مەبەستەکانی رۆح لە قورئاندا)

بەڵام ئەو کۆمەڵەیەی کەوا بیانوو دەهێنێتەوە، یاخود ئەوانە دەهێننەوە کە پەیڕەو و هاوشێوەی قورئانە، و وازهێنان لە قایمی و پتەویەکەی، ئەمەش کرداری هەموو گومرایی و بیدعەکارانە.

پتەوی قورئان لە یەکەمینی تا کۆتاییەکەی بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا خودای مەزن و دلۆڤان دروستکاری رۆحەکانە و بەدیهێنەریشیانە.

هەروەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾(الإسراء: ٨٥)، واتە: ((بلێ: رۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارم و بەدەست ئەوە (من نازانم چیە و چۆنە))). ئەوەی دیار و ئاشکرایە ئالێرەدا هەرگیز مەبەستی بە فەرمانی داخوازی نیە کەوا ئەو یەکێکە لە جۆرەکانی قسەکردن، بەڵکو مەبەستەکە: کەوا رۆح قسە و گوفتارەکەیەتی کەوا فەرمانی پێدەکات، و لەڕاستیدا مەبەست بە فەرمانی کردەن لێرەدا: نوێنەر یاخود پێسپێردراوە و ئەوەش عورف و نەریتێکە بەکارهاتووە لە زمانی عەرەبیدا، وە لە قورئانیشدا لەو بابەتەدا زۆر هەیە، هەروەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَتَى أَمْرُ اللّهِ﴾ (النحل: ١)، واتە: ((فەرمانی خوا بەڕێوەیە و وا گەیشت)) واتە: نوێنەرەکەی کەوا قەزا و قەدەرەکەیەتی، وپێی دەفەرمووێت: ببە، هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ مِن شَيْءٍ لِّمَّا جَاء أَمْرُ رَبِّكَ﴾(هود: ١٠١)، واتە: ((ئەوسا ئەو پەرستراوانەیان کە لەجیاتی خوا هاواریان لێ دەکرد، فریای هیچ شتێکیان نەکەوتن کاتێك فەرمانی پەروەردگاری تۆ هات))، بەمانای: نوێنەرەکەی کەوا فەرمانی بە لەناوچوونیان، و هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلاَّ كَلَمْحِ الْبَصَرِ﴾(النحل: ٧٧)، واتە: ((بەرپابوونی قیامەت پێش نایەت وەك چاوتروکاندنێك یان کەمتر لەوەش)).

هەروەها دروستبوونیش بەکاردێت بـە مانـای: دروسـتکراو، هـەروەك خـوای گەورە بۆ بەهەشت بەکاری دەهێنێت: تۆ ڕەحمەت و بەزەیی منیت[٢٨٤] وە ئەمـەش بەڵگە نیە لەسەر ئەوەی کۆنە و دروستکراو نیە، بەهەر ڕوویەکەوە، و هەنـدێك لـە پێشینەکان لـە تەفـسیر و لێکدانەوەکەیـدا دەڵێـت: بـە فـەرمانی خـوا لـە لاشـە دروستکراوەکان ڕوویداوەو تێپەڕیوە و بەتوانای خوای گەورەش جێگیر بووە.

ئەمەش دەوەستێتە سەر ئەوەی کەوا لەئایەتەکەدا مەبەسـت لـە ڕۆح: ڕۆحـی ئادەمیزادە، لەوەشدا جیاوازی و ناکۆکی لەنێوان پێشینەو پاشینە (السلف والخلف) هەیە، وە زۆربەی پێشینە" بەڵکو هەموویان لەسەر ئەودن کەوا ڕۆحە بەرپرسیارەکە لێی کە لە داهاتووە ئەوا ڕۆحەکانی ئادەمیزادنین بەڵکو ئـەو ڕۆحەیـە کـەوا خـوای گەورە لە کتێبەکەیـدا لـەبارەی ئـەودا هـەواڵی داوە، لـە ڕۆژی قیامەتـدا لەگـەڵ فریشتەکان هەڵدەستیتەوە ئەمەش خوای گەورە و بە دەسەڵاتە[٢٨٥].

لە سەحیحەکەدا لە حەدیسێکی الأعمش دا سەلمێنراوە، ئەویش لە ئیـبراهیم، ئەویش لە علقمە، ئەویش لە عبدالله ووتی: لەو کاتەی من لەگەڵ پێغەمبەر (د.خ) لە گەرمای مەدینـەدا دەڕۆیـشتم بـەلای کەسـێکی جوولەکـەدا تێپـەڕبووین، جـا هەندێك بە هەندێکیان دەووت: دەربارەی ڕۆح پرسیاری لێبکـەن، هەنـدێکی دیکـە دەیانووت: پرسیاری لێ مەکەن لەوانە بە شتێك زانیاری دەربارەی هەبێت و ڕقتـان لێی بێتەوەو پێتان ناخۆش بێت، وە هەندێکی دیکە ووتیان: پرسیاری لێدەکەین جا پیاوێك هەڵسا و ووتی: ئەی باوکی قاسم، ڕۆح چیە؟ جا پێغەمبـەرﷺ بێـدەنگ بوو، ئینجا زانی کەوا ئەو وەحی بۆ دێت، لە کاتێکدا بۆ ئاشـکرا بـوو فـەرمووی: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُم مِّن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً﴾

(٢٨٤) مسلم: (٢٨٤٦) وە فتح الباری: ٨/ ٥٩٤.

(٢٨٥) سەیری: ئایەتی (٣٨) لە سورەتی (النبأ) بکە، وە تفسیر القرطبي: ١٩/ ١٨٦)

(الإسراء: ٨٥) [٢٨٦]، واتە: ((پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی ڕۆح (کە چیە و چۆنە) بڵێ: ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارم و بەدەست ئەوە (مـن نـازانم چـیە و چۆنە) و هیچتان پێنەبەخشراوە لە عیلم و زانست تەنها شتێکی کەم نەبێت)).

ئاشکرایە ئەوان کاتێك پرسیاریان لێکرد لەبارەی فەرمانێك نازانرێت تەنها بە وەحی نەبێت، وە ئەویش ڕۆحە کەوا لەلایەن خواوەیە کەس لێی نازانێت.

بەڵام ڕۆحەکانی نەوەی ئادەم لە غەیب و پەنهانیدا نیە، لەڕاستیدا بەشـێکی زۆر لە خەڵکی لە بێزار و وەڕس بووەکان قسەی تێدا دەکات، کەوا لەزانیاریـەکانی پێغەمبەراندا هیچ وەڵامێکی لەبارەیەوە نیە.

جا ووتراوە: لەڕاستیدا أبو الشيخ ووتی: حـسین کـوڕی محمـد کـوڕی إبـراهیم بۆمانی گێڕایەوە، إبراهیم کوڕی حکم پێمانی ڕاگەیاند، لە باوکیـەوە، ئـەویش لـە السدی، ئەویش لە ئەبی مالیك، ئەویش لە ئیبنو عەباس ووتی: قورەیش عەقەبەی کوڕی ئەبی موعیط و عبدالله ی کوڕی ئـەبی ئومەییـە کـوڕی موغیرەیـان بـۆلای جولەکەی مەدینە نارد پرسیاریان لەبارەی پێغەمبەرەوە کرد ﷺ، جا پێیان ووتن: ئەو دەرچووە کەوا پیاوێك بانگەوازی ئەوە دەکات کە پێغەمبەرە، ئـەو نـە لەسـەر ئایینی ئێمە و نە لەسەر ئایینی ئێوەیە، ووتیان: جا کێ بەدوای کەوتووە؟ ووتیـان: پێشینانی ئێمە و لاوازەکان و کۆیلەکان و ئەوانەی خێریان پێوە نیە، بـەڵام گـەورە پیاوان و ماقوڵانی قەومەکەی بەدوایان نەکەوتوون، جا ووتیـان: بیهێـنن پرسـیاری لەبارەی سێ خەسڵەتی لێ بکەن کەوا پێتان دەڵێت، جا ئەگەر وەڵامی دانەوە ئـەوا پێغەمبەرێکی ڕاستگۆیە، وە ئەگەر زانیاریـشی لەبارەیـەوە نـەبوو ئـەوا درۆزنـە، پرسیاری لێبکەن دەربارەی ڕۆح کەوا خوای گەورە لە ئادەمدا فـووی پیـا کـردووە، ئەگەر پێتانی ووت: ئەو لە خواوەیە، پێی بڵـێن: چـۆن خـوای گـەورە شـتێك سـزا دەدات کە ئەویش لە خۆیەتی جا لەو بارەیەوە پرسیاری لە جوبرەئیل کـرد، ئینجـا

[٢٨٦] مسلم: (٢٧٩٤).

خوای گەورە ئەو ئایەتەی دابەزاند: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ (الإسراء: ٨٥)، ئەو دروستکراوەو لە دروستکراوی خودایە، نەك ئەو لە خوداوەیە.

دەڵێن: وەك ئەو ئیسنادە بیانووی پێناگیرێت، لەبەر ئەوەی کە تەفسیرو لێکدانەوەی السدی یە، ئەویش ئەبی مالیك ڕیوایەتی کردووە، وە شتی نادیار و نا پەسندی تێدایە، کارنامەی ئەو چیرۆکەش لە پرسیار کردن لە سەحیح و مەسنەدەکاندا هەموو پێچەوانەیە لەگەڵ کارنامەی السدی، و أعمش و مغیرەی کوڕی مقسم لە إبراهیم ڕیوایەتیانکردووە، ئەویش لە علقمە، ئەویش لە عبدالله ووتی: پێغەمبەرﷺ، بەلای کۆمەڵێك لە جوولەکە تێنەپەڕی و منیش لەگەڵیدا دەڕۆیشتم جا پرسیاریان لێکرد لەبارەی ڕۆح، ووتی: جا پێغەمبەرﷺ، بێدەنگ بوو وا گومانم برد کەوا ئەو وەحی بۆ دێت، جا ئەو ئایەتە دابەزی: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ﴾ (الإسراء: ٨٥) بە مانای: ئەی جوولەکە ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُتوا مِّن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً﴾[٢٨٧]،هەروەها ئەو لە خوێندنەوەی عبدالله بوو جا جوولەکەکان ووتیان: هەروەها وەك ئەمەش لە تەورات دا هەیە کەوا ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارﷻ.

جریر کوڕی عبدالحمید و کەسانی دیکە لە موغیرە ڕیوایەتیان کردووە.

یحیی کوڕی زەکەریا کوڕی ئەبی زائدە ڕیوایەتی کردووە: لە داود کوڕی ئەبی هیند، ئەویش لە عەکرەمە، ئەویش لە ئیبنو عەباس ووتی: جوولەکەکان هاتن بۆ لای پێغەمبەرﷺ پرسیاریان لێکرد دەربارەی ڕۆح جا پێغەمبەرﷺ بە شتێك وەڵامە نەدانەوە، جا خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُم مِّن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً﴾(الإسراء: ٨٥) [٢٨٨].

(٢٨٧) عبدالله ئاوای خوێندووە، وە لەبنەڕەتدا: ((وما أوتيتم)).

(٢٨٨) مسند أحمد:/١/٢٥٥، سەیری: تەفسیری إبن كثير:(٣/٦٤) بکە.

جا ئەمەش لاوازی حەدیسی السدی پیشان دەدات، ئـەو پرسـیار لێکردنـەش دەڵێت لە مەککە بوو، لەبەر ئەوەی ئەو حەدیسە و حەدیسی ئـیبن مـسعود ڕوون و ئاشکرایە کە پرسیار کردنەکە لە مەدینە بووە ڕاستەوخۆ لەلایـەن جوولەکەکانـەوە بووە.

ئەوانەی ئەو ئایەتەیان ڕیوایەت کردووە لە ئیبنو عەباس تووشـی گـەورەترین شپرزەیی و لێشێواوی بوون لە تەفسیر کردنەکەدا، یاخود دەبێت ئەمـەیان لەلایـەن ڕیوایەتەکانەوەیە، یاخود دەبێـت ووتـەکانیان شـپرزەیی تێـدابێت، ئێمـەش باسـی ئەوەمان کردووە و باسی ڕیوایەتی (الـسدی) یـشمان کـرد، کـە لـە ئـەبی مالیـك وەریگرتووە، وە ڕیوایەتی داود کوڕی ئەبی هیند، لە عەکرمە وەریگرتووە، ناکۆکی و پێچەوانەی تێدایە، لە ڕیوایەتی داود کوڕی ئەبی هیند ئەو شـێواویە هەیـە، جـا مسروق کوڕی مرزبان و إبراهیم کوڕی ئەبی تالیب، ئەویش لە یحیی کوڕی زەکەریا، لە ئیبنو عەباس: کە جولەکەکان هاتن بۆ لای پێغەمبەرﷺ....... حەدیسەکە.

محمد کوڕی نصر المروزی دەڵێت: ئیسحاق بـۆ ئێمـەی گێرایـەوە، کـەوا یحیـی کوڕی زەکەریا بە ئێمەی ڕاگەیاندووە، ئەویش لە داود کوڕی ئەبی هیند، ئەویش لە عەکرمە، ئەویش لە ئیبنو عـەباس ووتـی: قورەیـشییێك بـە جوولەکەیـەکی ووت: شتێکمان پێیدە تـاوەکو پرسـیاری دەربـارەی لێبکـەین لـەو پیـاوە، جـا ووتیـان: پرسیاری دەربارەی ڕۆحی لێبکەن، جا ئایەتەکـە دابـەزی ﴿وَيَـسْأَلُونَكَ عَـنِ الـرُّوحِ﴾ (الإسراء: ٨٥).

ئەمەش پێچەوانەی ڕیوایەتەکانی دیکە و حەدیسی ئیبن مەسعودە.

ڕیوایەتی سێ یـەم لـە ئیبنـو عـەباس: هـشیم دەڵێـت: ئـەبو بـشر بۆمـانی گێرایەوە، لە موجاهد، ئەویش لە ئیبنو عەباس" بڵێ ڕۆح فەرمانێکە لە فـەرمانی خوای گەورە، و دروستکراوە هەروەك خوای گەورە شـتەکانی تـری دروسـتکردووە، وێنەو نیگاری کێشاوە وەك وێنە و نیگـاری ئـەوەی ئـادەم، هـیچ فریـشتەیەك لـە

ئاسماندا دانابەزێت تـەنها دەبێـت یـەکێك لـە ڕۆحـەکانی لەگەڵـدا بێـت، ئـەوەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا ئەو ڕۆحە نیە کەوا لەنەوەی ئادەم دا هەیە.

ڕیوایەتی پێنجەم لەوی وەرگیراوە: ئیبن منده دەڵێت: عبدالسلام کوڕی حـرب ریوایەتی کردووە، لە خصیف، ئەویش لـە موجاهـد، ئـەویش لـە ئیبنـو عـەباس: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ (الإسـراء: ٨٥)، لـە ڕاسـتیدا لـە قورئاندا دابەزیوە بە پلەو پایەی ببـە، ئێمـەش وا دەڵـێین هـەروەك خـوای گـەورە فەرموویەتی ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ (الإسراء: ٨٥) پاشـان لە ڕێگای خصیف وەرگیراوە، ئەویش لە عەکرەمە، ئەویش لە ئیبنـو عـەباس ئـەو کەوا چوار شتی تەفسیر نـەکردووە: الـرقیم والغیـسلین والـروح، وە خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ﴾ (الجاثية:١٣) ، واتە: ((هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە بۆ ئێوەی ڕام هێنـاوە، بۆ خزمەتگوزاری ئێوە فەراهەمی هێناوە، هەموویشی تێکڕا بەخششن لەلایەن ئەو زاتەوە)).

لە ڕیوایەتی پێنجەمدا جـوبیر ڕیوایـەتی کـردووە، لـە ضـحاك، ئـەویش لـە ئیبنوعەباس، کەوا جولەکەکان پرسیاریان لە پێغەمبەرﷺ کـرد دەربـارەی ڕۆح: جا فەرمووی: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾(الإسـراء:٨٥) بەمانای: دروستکراوێکە لە دروستکراوی من: ﴿وَمَا أُوتِيتُم مِّن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً﴾ مانای: ئەگەر پرسیارتان لە دروستکردنی دڵ و دەروونی خۆتان وە لە بارەی چـوونە ناوی خواردن و خواردنـەوەو دەرچوونیـشیان ئـەوا هـەقی سـیفەتەکەی وەسـفم بـۆ کردوون.

دیسان لە ئیبنو عەباسدا لە ڕیوایەتی شەشـەمدا هـاتووە: عبـدالغنی کـوڕی سعید ڕیوایەتی کردووە، کەوا موسی کوڕی عبدالرحمن بۆمانی گێڕایەوە، لـە ئـیبن جریج، ئەویش لە عطاء، ئەویش لە ئیبنو عەباس، ئەویش لە مقاتل، ئـەویش لـە

ضحاك، ئەویش لە ئیبنو عەبباس لەبارەی ئەو فەرموودەی خوای گەورە: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ﴾، کە قورەیشەکان کۆبوونەوە جا هەندێك بە هەندێکیانی ووت: سوێند بە خوا نابێت محمد درۆبکات، چونکە لەناو ئێمە دا بە ڕاستگۆیی و دەستپاکی دامەزراوەو گەورە بووە، بۆی بانگەوازی پێغەمبەرایەتی دەکەن، داوای سەرکەوتنی بۆ دەکەن، دڵنیان بەوەی کەوا بۆ ئەوان کۆچ دەکات، بۆ ئەو دەبن بە پاڵپشت جا پرسیاری لەبارەیەوە لێیان بکەن جا جوولەکەکان پێیان ووتن: پرسیاری سێ شتی لێ بکەن، پرسیاری لێبکەن لەبارەی ڕۆح، کەوا لە تەوراتدا چیرۆك و لێکدانەوەکەی تێدا نیە تەنها باسی ناوی ڕۆح نەبێت، جا خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ (الإسراء: ٨٥).

***

ڕۆحیش لە قورئاندا لەسەر ژمارەیەك ڕووداو هاتووە.

یەکەم: وەحی (سروش) وەك ئەم فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا﴾ (الشورى: ٥٢)، واتە: ((ئەی محمد ﷺ ئا بەو شێوەیەی کە ووتمان ئێمە قورئانمان بۆ ڕەوانە کردیت لەلایەن خۆمانەوە (کە ژیانبەخشە بە ڕۆح و گیان و عەقڵ)))، هەروەها ئەم فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ﴾ (غافر: ١٥)، واتە: ((ئەو زاتە وەحی و نیگا بە فەرمانی خۆی دەنێرێت بۆ هەرکام لە بەندەکانی کە بیەوێت (قورئان ڕۆحە، چونکە ژیانبەخشە بە عەقڵ و دڵ و دەروون)))، ناونراوە ڕۆح: ڕۆحێك کاتێك لە ژیاندا دڵ و ڕۆحەکان بەدەست دەکەوێت.

دووەم: هێز و کۆڵنەدان و سەرکەوتن کەوا پشتگیری ئەو کەسە دەکات کە دەیەوێت لە بەندە ئیمانداەکانی هەروەك دەفەرموێت: ﴿أُولَٰئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ

الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِّنْهُ﴾ (المجادلة: ٢٢)، واته: ((خوا ئیمان و باوەڕی لە دڵیاندا چەسپاندووەو جێگیری کردووەو لە بەهرە و میهرەبانی تایبەتی خۆی، بەهێز و گیانێکی تایبەتی لەلایەن خۆیەوە (مەبەست قورئان و ئیمانە) پشتگیری کردوون و یارمەتی داون)).

سێیەم: جوبرەئیل، هەروەك ئەم فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الآمِينُ* عَلَى قَلْبِكَ﴾ (الشعراء: ١٩٣- ١٩٤)، واتە: ((جوبرائیل ئەمین (فریشتەی وەحی) دایبەزاندووە* بۆسەر دڵی تۆ ئەی محمدﷺ. خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللّهِ﴾ (البقرة: ٩٧)، واتە: ((هەرکەسێك دوژمنی جوبرەئیله، (بابزانێت) کە هەر ئەو جوبرەئیله بە فەرمانی خوا دایبەزاندۆتە سەر دڵت))، کە ئەویش ((جوبرەئیل) گیانی پیرۆزە. خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ﴾ (النحل: ١٠٢)، واتە: ((ئەی محمدﷺ پێیان بڵێ: روح القدس (جوبرەئیل ئەم قورئانەی) لەلایەن پەروەردگارتەوە بە حەق و ڕاستی دابەزاندووە)).

چوارەم: ئەو ڕۆحەی کەوا جوولەکە پرسیاری لەبارەی کردووە، جا وەڵامیان داوەتەوە بەوەی کەوا لە فەرمانی خوایە، دەڵێت: ئەو ڕۆحەکە کە لە فەرموودەی خوای گەورە باس کراوە: ﴿يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَّا يَتَكَلَّمُونَ﴾ (النبأ: ٣٨)، واتە: ((ڕۆژێك دێت جوبرەئیل و فریشتەکان بە ڕیز دەوەستن و ورتەیان لێ نایەت و هیچ قسە ناکەن))، وە ئەمەش ئەو ڕۆحەیە کە باسکراوە لە فەرموودەکەیدا: ﴿تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِم﴾ (القدر: ٤)، واتە: ((لەو شەوەدا فریشتەکان کە جوبرەئیلیشیان لەگەڵدایە، دادەبەزن لەسەر ڕوخسەت و مۆڵەتی پەروەردگاریان، بە جۆرەها فەرمان و کار (بەتایبەت بۆ سەردانی خواپەرستان، بۆ سەردانی مزگەوتەکان، بۆ گوێگرتن لە قورئان و.. هتد))

پێنجەم: مەسیحی کوری مەریەم،خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ﴾(النساء:١٧١)، واتە: ((بەراستی مەسح، عیسای کوری مەریەم جگە لەوەی کە فرستادەی خوایە(شتێکی تر نەبووە).لە دایك بوونەکەی بە فەرمانی خوابووە کە لە مەریەمدا(بەرجەستەبوو)، عیا رۆح و گیانێکی (تایبەتە) لەلایەن خواوە بەخشراوە)). بەڵام رۆحی نەوەی ئادەم ناوی لە قورئاندا نەکەوتووە تەنها بە دەروون نەبێت، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾ (الفجر: ٢٧)، واتە: ((شایانی باسە بە ئیمانداری سەرفراز لەسەرە مەرگەیدا دەوترێت ئەی خاوەنی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی)) . خوای گەورە دەفەرمووێت﴿وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ﴾(القيامة: ٢)، واتە: ((سوێند دەخۆم بە ویژدانی زیندوو و نەفسی رەخنە لە خۆگر کە لۆمەی خۆی دەکات)). هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ النَّفْسَ لأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾ (یوسف: ٥٣).واتە(بەڕاستی نەفس (ئەگەر بە نووری خواناسی ئاوەدان نەبێت) زۆر فەرماندەرە بە گوناه و هەڵە و تاوان) . خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَخْرِجُواْ أَنفُسَكُمُ﴾ (لأنعام: ٩٣)، واتە ((دەی رۆحتان دەرکەن)) هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت ﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا * فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا﴾ (الشمس: ٧،٨)، واتە: ((سوێند بە دەروون و ئەو زاتەی کە بەرێك و پێکی بەدیهێناوە* جا توانای خراپە و چاکەو خوانە ناسی و خواناسی تێدا دابین کردووە))، وە هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ﴾ (آل عمران: ١٨٥)، واتە: ((هەموو کەسێك دەبێت بمرێت و مردن بچێژێت)). بەڵام لە سوننەدا بە ووشەی دەروون و رۆح هاتووە.

مەبەستیش: کەوا بوونەکەی لە فەرمانی خوادایە بەڵگە نیە لەسەر هاتنی کەوا دروستکراو نیە.

***

(لە بارەی ساخبوونەوە و دەرکەوتن لەسەر زیادکردن (خستنە سەر)ی رۆح بۆ خودای گەورە)

بەلاّم بۆ دەرکەوتن و ئاشکرابوونیان بە خستنە رێ یاخود زیـادکردنی رۆح بـۆ لای خودای گەورە بە فەرموودەی خوای گەورە﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي﴾(الحجر: ٢٩)، واتـە: ((لـەو رۆحـە تایبەتیـەی کـەمن (بەدیهێنـەری ئـەوم)، پێمبەخـشە)) جـا دەگونجێت بزانرێت کـەوا وەپـاڵنراوی بـۆ لای خـودای پـاك و بێگـەرد دوو جـۆرە: هەندێك سیفەت هەیە بە خۆی پێـی هەلناسـتێت وەك عـیلم و زانـست و توانـا و قسەکردن و گوێگرتن وبینین، جا ئەمە خـستنەری سـیفەتێکە بـۆ وەسـفکراو. جـا زانستی و قسەکردنی و ویستی و توانای و ژیانی سیفەتێکن بۆ دروستکراو نیـە.وە هەروەها ڕوخساری وە دەستی زاتی پاکی خوای گەورە.

دووەم: زیادکردن یاخود خستنە سەری شتی ماقوولێ بە جیا لـە جیـاتی ئـەو وەك خانوو و ووشتر و بەندە و پەیامبەر و رۆح. جا ئەوەش زیـادکردنی بـەدیهاتووە بۆ داهێنەرەکەی دروستکراو بۆ دروستکارەکەی، بەلاّم سەباری ئەمـەش پێویـستی تایبەتمەندی و رێزلێنان دەکات کەوا خرانە پاڵەکە لە شتی دیکە جیابکرێتەوە، وەك ماڵی خواوە ئەگەر هاتوو ماڵەکان هەمووی مولکی ئەو بێت، هەروەها ووشترەکەی خوا کە کراوە بە موعجیزە وە وشترەکان هەمووی ملك و دروستکراوی ئەوە، بـەلاّم ئەمـە زیادکراوێکـە بـۆ پەرسـتراویەکەی پێویـستە خۆشەویـستی بـۆی هـەبێت و میهرەبانیەکـەی و رێزلێنانەکـە. بـە پێـچەوانەی زیادکردنـە گـشتیەکەی بـۆ خوایەتیەکەی هەر کارتێك دەگونجێت پێویستی دروستکردن و داهێنانەکـەی بێـت، جا خستنە پاڵ و زیـادەکردنی گـشتی پێویـستی بـە دۆزینـەوە و داهێنـان هەیـە، بەتایبەتی پێویستی هەڵبژاردن ، خوای گەورە هەرچیەکی بیەوێت دروستی دەکـات و هەڵیدەبژێرێت وەك ئەوەی دروستی کردووە خوای گەورە دەفەرموێت ﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ

مَا يَشَاء وَيَخْتَارُ﴾ (القصص: ٦٨)، واته: ((هـەر پـەروەردگاری تۆیـە هەرچـیەکی بوێت دروستی دەکات و هەڵیدەبژێرێت)). وە بۆ زیادکردنی ڕۆح بـۆ لای خـۆی لـە زیادکردنی تایبەتی یە نەك لە گشتیەکان، نەك لە بابەتی زیادەکردنی سـیفەتەکان، جا هیوادارم ئەو بابەتە دڵنیات بکاتەوە. لەبەر ئەوەی رزگارت دەکات لە گومڕاییە زۆرەکان کەوا ئەوەی خوا ویستی لەسەر بێت تێی کەوتووە، جا ئەگەر ووتیـان: جـا چی دەڵێن لە بارەی ئەم فەرموودەیـەی خـوای گـەورە: ﴿وَنَفَخْتُ فِيـهِ مِـن رُّوحِـي﴾ (الحجر: ٢٩)، واتە: ((لەو ڕۆحە تایبەتی کە من (بەدیهێنەری ئەوم) پێمبەخشی)). جا بەخشین و فووەکـەی خـستۆتە پـاڵ نەفـسی خـۆی و ئەمـەش راسـتەوخۆ لێـی پێویست دەکات و دەگونجێت و هەروەك ئەم فەرموودەیەی خـوای گـەورە: ﴿خَلَقْـتُ بِيَـدَيَّ﴾ (ص: ٧٥)، واتە: ((بەدوو دەستی قودرەتی خۆم دروستم کردووە)). بۆیە لە دروستکردندا نێوانی هەردووکیانی لەو حەدیـسە سـەحیحە بەیـەکتر بەسـتەوە. وە پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((فيأتون آدم فيقولـون: انـت آدم أبـو البـشر، خلقـك الله بيـده، ونفـخ فيـك مـن روحـه، وأسـجد لـك ملائكتـه و علّمـكَ اسمـاء كـل شيء))[٢٨٩]، واتە: ((فریشتەکان ئادەم دەهێنن و پێی دەڵێن: تـۆ ئـادەمی بـاوکی ئادەمیزادی، خوای گەورە بەدەستی قودرەتی خۆی تۆی دروسـتکردووە، و لەڕۆحـە تایبەتیەی کە ئەو بەدیهێنەری ئەوەپێی ببەخشی، وە فەرمانی بە فریـشتەکان کـرد سوجدەی ڕێز ببەن بۆ تۆ و ناوی هەموو شتێکی فێرکـردی)). ئینجـا باسـی چـوار تایبەتمەندیان بۆ ئادەم کرد کەوا لـە وانـی دیکـە پێـی دەناسـرێتەوە، ئەگـەر چـی ڕۆحەکەش کەوا لەو دایە بەڵام ئەو لە بەخششی خودایـە ئەمـە تایبـەت نیـە بـەو ڕۆحە.

دەڵێن: ئەو بابەتی کەوا واجبی کرد بۆ ئـەو کۆمەڵەیـە کـە ووتیـان ڕۆحەکـە پێش کەوتووە، هەندێکیان تێیـدا وەسـتاون و هەڵوەسـتەیان کـرد، لـە مەبەسـتی

---

(٢٨٩) مسلم: (١٩٤).

قورئان نەگەیشتن. بەڵام رۆحی وە پاڵنراو بۆ پەروەردگار ئا ئەو رۆحە دروستکراوە خوای گەورە بۆ نەفسی خۆی زیادەی کردووە سەرباری تایبەتمەندی و ریزلێنان هەروەك لەگەڵیدا، بەڵام گیان بەخشینەکە، خوای گەورە لە بارەی مەریەم دەفەرمویێت ﴿الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِن رُّوحِنَا﴾ (التحريم:١٢)، واتە: ((کەوا داوێنی خۆی بە پاکی راگرت، ئێمەش لەو رۆحە کە بەدەستمان،فوومان پێداکرد)).

لە جێگایەکی دیکە وا رایگەیاندووە: کە خوای گەورە فریشتەی بۆ رەوانە کرد، ئینجا فووی کرد لە داوێنی مەریەمدا[٢٩٠]، ئەو فووەش زیادکردن و خستنە پاڵ بوو بۆ خوای گەورە بە فەرمان و مۆڵەتی پەروەردگار، و راستەوخۆش بۆ پێغەمبەر.

بەڵام ئەو رۆحە نێردراوەی بۆ مەریەم ئەوە رۆحی خودایە کەوا لە ناو رۆحەکەکاندا هەڵیبژاردووە بۆ خۆی، جا بۆ مەریەم لە پلە و پایەکی باوکدا بوو بۆ گشت جۆرەکان، کاتێك فووی پێداکرد لەوکاتەی چووە ناو داوێنی مەریەم ئەوە وەکو دەرزی لێدانی نێرینە بوو بۆ مێینە بە بێ پەرین و جووتبوون. بەڵام ئەوەی ئادەم جیای دەکاتەوە کەوا دروست نەکراوە وەك دروستکردنەکەی مەسیح لەدایك. وە نەك وەك دروستکردنی هەموو جۆرەکان لە دایك و باوك وەنە ئەو رۆحەش کەوا خودای گەورە فووی پیاداکردووە فریشتەیە کەوا لە هەموو منداڵەکانی فووی پیادا دەکات. و بەڵکو لە حەدسەکە باسی کردووە ئەوەی جیای دەکاتەوە جگە لە خۆی، چوار شتن: خوای گەورە بە دەستی قودرەتی خۆی دروستی کردووە، و لە و رۆحە تایبەتیەی کە خۆی بەدیهێنەریەتی گیانی پێبەخشیوە، و سوجدە بردنی فریشتەکان بۆ ئەو، وە فێرکردنی ناوی هەموو شتەکان .

***

(٢٩٠) سەیری: تفسير القرطبي: ١١/٩٠ بکە.

ئایا دروستبوونی ڕۆحەکان کەوتۆتە پێشەوە لەسەر جەستەکان یاخود دروستبوونی کەوتۆتە دواوەی جەستەکان؟

ئەو مەسەلەیە دوو بۆ چوون و ئاخاوتنی بە ناوبانگ و ناسراوی تێدایە بۆ خەڵکی کە شێخی ئیسلام ئیبن تەیمیە و کەسانی دیکە باسیان کردووە و قسەشیان لەسەر کردووە، ئەوەی بۆ چوونی بۆ پێشخستنی دروستکردنی ڕۆحەکەیە لەسەر جەستە محمد کوری نصرالمروزی و ئەبو محمد کوری حزمە، ئیبن حزمیش یەکدەنگ بووە، ئێمەش باسی پەڵپ و بیانووی هەردوو تیپەکە دەکەین وە هیچ لەوانە شیاوتر نیە لە ڕاستیەوە.

دەڵێت هەرکەسێ بۆ چوونی بۆ پێش خستنی دروستکردنی ڕۆحی هەبێت لەسەر دروستکردنی جەستە: خوای گەورە دەفەرمووێت﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلآئِكَةِ اسْجُدُواْ لآدَمَ فَسَجَدُواْ إِلاَّ إِبْلِيسَ لَمْ يَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ﴾ (الأعراف:١١)، واتە: ((سوێند بە خوا بەڕاستی ئێمە (باوەگەورەی) ئێوەمان درووست کردووە نەخش و نیگاری ڕواڵەت و روخساری ئێوەمان کێشا، پاشان ووتمان بە فریشتەکان: ئادەی سوجدە بەرن بۆ ئادەم (سوژدەی ڕێز بە فەرمانی خوا) جا هەموو فریشتەکان سوژدەیان برد جگە لە ئیبلیس (کە فەرمانی خوای شکاندو) لە سوژدە بەران نەبوو)).

ووتیان: پاشان بۆ ئامادەکردن و ڕێك و پێکی و ماوەکە، لەوانە ئایەتەکە ئەوە لە خۆی بگرێت کە دروستکردنی ڕۆحەکە پێشکەوتووبێت لەسەر فەرمانی خوا بۆ فریشتەکان بە سوژدە بردنیان بۆ ئادەم و لە ڕاستیدا ئەوەی دیار و ئاشکراشە کەوا جەستەکانمان ڕووداوێك بووە پاش ئەمە.

دەڵێن: بەڵگەش لەسەر ئەم فەرموودەی خوای گەورەیە ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى﴾

(الاعراف:١٧٢). واته(یادی ئەو کاتەش بکەرەوە کە پـەروەردگارت پیشتاوپـشتی نەوەی ئادەمی کۆکردەوە (لە جیهانی پەنهان و شـاراوەدا پـەیمانی لیّ وەرگـرتن) و کردنی بە شایەت بەسەر خۆیانەوە و (پێی فەرموون): ئایا من پـەروەردگاری ئێـوە نیم؟! هەموو ووتیان: بەلّیّ).

دەلێن: و ئەو قسە پێکردن و شایەتی دانە ڕەنگـە بـۆ ڕۆحـەکانمان بـوو بێـت ئەگەر جەستەکانیش نەبووین ئەو کاتی ئەو هەبووە.

جا لە (موطأ) دا مالیك بۆمان دەگێڕێتەوە، لە زەیدی کوری ئـەبی ئەنیـسە، کەوا عبدالحمید کوری عبدالرحمن کـوری زیـد کـوری خـەتتاب پێـی ڕاگەیانـدووە، ئەویش لە موسلیم کوری یەساری جەهنی، کەوا عومەری کوری خەتتاب لە بـارەی ئەم ئایەتە پرسـیاری کـرد: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ (الأعراف:١٧٢) جا ووتی: گـوێم لێبـوو پێغەمبـەرﷺ لـەو بارەیـەوە پرسـیاری لێکرا، ئینجا فەرمووی: ((خلق الله آدم ثم مسح ظهره بيمينه، فاستخرج منـه ذريته، فقال: خلقت هؤلأء للنار و بعمل اهل النار يعملون، و خلقت هـؤلاء للجنـة وبعمل اهل الجنة يعملون))، واتە: ((خوای پەروەردگار ئادەمی دروسـتکرد پاشـان بە دەستی قودرەتی ڕاستەی هێنای بە پـشتیا، جـا نـەوەکانی لیّ دەرهێنـا یـاخود پەیداکرد، جا فەرمووی: ئەوانەم دروست کردن بۆ ناو ئاگر و بـە کـردەوەی ئـەهلی ئاگر کاردەکەن، و ئەوانەم دروست کردن بۆ نـاو بەهەشـت و بـە کـردەوەی ئـەهلی بەهەشـت کاردەکـەن)). پیاوێـك ووتـی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا، چ کردەوەیـەك؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (ان الله اذا خلق الرجل للجنة استعمله بعمل اهل الجنـة حتى يموت على عمل من اعمال أهل الجنة، مـن دخلـه بـه الجنـة، وإذا خلـق العبـد للنار استعمله بعمل أهل النار حتى يموت على عمل من اعمال أهل النار، فيدخلـه به النار)) [٢٩١]، واتە: ((خودای گـەورە کاتێـك پیاوێـك دروسـت دەکـات بـۆ نـاو

([٢٩١]) الوطأ: ٢/٨٨٨، و الترمذي:(٣٠٧٥).

بەهەشت بەکاری دەهێنێت بەکارکردنی ئەهلی بەهەشت تاوەکو دەمرێت لەسەر کارو کردەوەکانی ئەهلی بەهەشت دەبێت، جا دەیباتە بەهەشت، جا ئەگەر بەندەیەك دروست بکات بۆ ناو ئاگر ئەوا بەکاری دێنێت بە کرداری ئەهلی ئاگر هەتا دەمرێت لەسەر کارو کردەوەی ئەهلی ئاگر دەبێت، جا دەیباتە ناو ئاگر)).

حاکم دەڵێت: ئەمە حەدیسێکە لەسەر مەرجی موسلیمە، دیسان حاکم لەرێگای هیشام کوری سعد ریوایەتی کردووە، لە زیدی کوری ئەسلەم، ئەویش لە صالح، ئەویش لەلایەن ئەبی هورپرە وە بەرزکراوەتەوە: ((لما خاق الله ادم مسح ظهره فسقط من ظهره كل نسمة هو خالقها الى يوم القيامة امثال الذر، ثم جعل بين عيني كل انسان منهم وبيصا من نور، ثم عرضهم على ادم)).

فقال: من هؤلاء يارب؟ قال: هؤلاء ذريتك، فرأى رجلا منهم اعجبه وبيص مابين عينيه.

فقال: يارب، من هذا؟ فقال: هذا ابنك داود يكون في آخر الأمم، قال: كم جعلت له من العمر؟ قال: ستين سنة قال: يارب من عمري أربعين سنة.

فقال الله تعالى: اذا يكتب و يختم فلا يبدل، فلما انقضى عمر ادم جاء مللك الموت.

قال: اولم يبق من عمري اربعون سنة؟ فقال: اولم تجعلها لا بنك آدم؟ قال: ((فجحد، فجحدت ذريته، ونسي وفنسيت ذريته، وخطيء فخطئت ذريه))[٢٩٢]، واتە: ((کاتێك خوای گەورە ئادەمی دروست کرد پشتی سریەوە و پاکی کردەوە جا هەر رۆحێك کە لە پشتدا لە دایك دەبێت ئەو دروستکاریەتی تا رۆژی قیامەت بە وێنەی مێروو لە، پاشان لە نێوان هەردوو چاوی هەر ئادەمیزادێك لەوان شەوقێکی درەوشاوە لە نور دانراوە، پاشان پیشانی ئادەم دەدرێت.

(٢٩٢) حاکم ریوایەتی کردووە: ٢/٣٢٥.

جا دەفەرمووێت: ئەی پەروەردگار ئەوانە کێن؟ دەفەرمووێت: ئەوانە نەوەی تۆن، جا پیاوێك لەوان دەبینێت روناکی نێوان چاوەکانی لا سەیر دەبێت.

ئادەم دەڵێت: ئەی پەروەردگار، ئەوە چیە؟ خوای گەورە دەفەرمووێت: ئەمە داوودی کوڕتە دەبێتە دوایین ئومەت، دەڵێت: تەمەنت چەند بۆ ئەو داناوە؟ فەرمووی: شەست ساڵ ووتی: ئەی پەروەردگار لە تەمەنی من چل ساڵی تری بۆ زیاد بکە.

ئینجا خوای گەورە دەفەرمووێت: کەواتە دەنوسرێت و مۆری لێدەدرێت و ناگۆردرێت، جا کاتێك تەمەنی ئادەم بەسەر چوو و کۆتایی هات فریشتەی گیانکێشان بۆ لای هات.

ووتی: ئەدی هێشتا چل ساڵ لە تەمەنی من نەوماوە؟ جا فەرمووی: ئەی بۆ کورەکەت ئادەم ڕەوانە نەکرد؟ ووتی: جا ئادەم نەچووە ژێر بارەوە و نکۆڵی لێکرد، ئینجا نەوەکانی نکۆلیان لێکرد، وە ئادەم لە بیری کرد، جا نەوەکانیشی ئەوەیان لە بیرکرد، ئادەم هەڵەی کرد جا نەوەکانیشی هەڵەیان کرد)) . ووتی: ئەمە لەسەر مەرجی موسلیمە، و ترمیزی ریوایەتی کردووە [٢٩٣].

دەڵێت: ئەمە حەدیسێکی حسن سەحیحە، و ئیمام ئەحمەد لە حەدیسێکی ئیبنو عەباس ڕیوایەتی کردووە، دەڵێت: کاتیك ئایەتی قەرزاری دابەزی پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ((أن أول من جحد آدم)) [٢٩٤]، واتە: ((یەکەمین کەس کە لە ناڕەزایی دەربری و نکۆڵی کرد ئادەم بوو). وە محمد کوری سعد ئەمەی بۆ زیاد کرد: ((ثم اكمل الله لادم الف سنة، و لداود مائة سنة)) واتە: ((پاشان خوای گەورە هەزار ساڵی تری بۆ ئادەم تەواوکرد، وە بۆ داودیش سەد ساڵ)).

---

(٢٩٣) سنن الترمذي: (٣٠٧٦).

(٢٩٤) مسند احمد: (٢٥١/١).

له سەحیحی حاکم دا دیسان له حەدیسێکی ئەبی جەعفەری ڕازی دەڵێت: ڕەبیعی کوری ئەنەس بۆ ئێمەی گێڕاوەتەوە، له ئەبی عالیە، ئەویش له ئەبیی کوری کەعبی له بارەی ئەو فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿واذا اخذ ربك من بني آدم من ظهورهم ذُرِّيتهم﴾ ئایەتەکە دەڵێت: لەو ڕۆژەدا هەموویانی بۆ کۆدەکاتەوە هیچ زیندەوەرێك نامێنێت تا ڕۆژی قیامەت، ئینجا روحەکانیان بۆ دەنێردرێتەوە پاشان وێنەو رواڵەتی روخساریان و دەیانهێننە قسە و ئینجا قسەدەکەن، و پەیمان و بەڵێن و شایەدیان لێوەردەگیرێت: ﴿وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى شَهِدْنَا أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾ (الأعراف:١٧٢)، واتە: (((له جیهانی پەنهان و شاراوە دا پەیمان لێوەرگرتن) و کردنی بە شایەت بەسەر خۆیانەوە و (پێی فەرموون): ئایا من پەروەردگاری ئێوە نیم؟! هەموو ووتیان: بەڵێ شایەدیان داوە(کە تۆ پەروەردگارمانیت)، ئەمەش بۆ ئەوەی نەوەکو له ڕۆژی قیامەتدا بڵێن: بەڕاستی ئێمە لەمە بێ ئاگا بووین!!)). دەڵێت: خوای گەورە دەفەرموێت جا من هەر حەوت ئاسمانەکا ن و هەر حەوت زەویم بەسەر خۆتانەوە کردووە، بەشایەد، و باوە گەورەتان ئادەم شایەدە بە سەرتانەوە:﴿أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾. جا هیچ هاو بەشێکم بۆ پەیدا نەکەن و من پێغەمبەرانی خۆم بۆتان ڕەوانە دەکەم بۆ ئەوەی پەیمان و بەڵێنی منتان بۆ باس بکات و بە بیرتان بهێنێتەوە. و کتێبەکانی خۆتان بۆ ڕەوانە دەکەم، جا ووتیان: شایەدی دەدەین تۆ خودا و پەروەردگاری ئێمەیت هیچ خوایەکی دیکەمان نیە جگە لە زاتی تۆ نەبێت. وە باوکیان ئادەم بۆیان بەرزدەکاتەوە جا دەبینێت لە ناو ئەواندا دەوڵەمەندی و هەژاری و رووخسار جوان و شتی دیکەش هەیە. دەڵێت ئەی پەروەردگارم خۆزگە لە ناو بەندەکانت هەمووت یەکسان دەکرد، جا دەڵێت من حەزدەکەم سوپاسگوزاریت بکەم، لە ناویاندا پێغەمبەران دەبینێت وەك چرا و گوڵە ئەستێرە وان، جا لەو بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموێت:﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ

النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنكَ وَمِن نُّوحٍ﴾ (الأحزاب: ٧)، واته: ((بیریان بخەرەوە کـە ئێمـە پەیمانمان لە پێغەمبـەران وەرگرتـووە پـەیمانی یـەکتا پەرسـتی، پـەیمانی گەیانـدنی بانگەوازی خوا، بـە تایبـەت لـە تـۆ ئـەی محمـدﷺ و لـە نـوح). وە هـەروەها دەفەرموویێت ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ﴾ (الـرّوم:٣٠)، واتـە: ((ئـەی ئینـسان بـەدڵێکی پـاك و بێگـەردەوە) ڕووبکەرە بەرنامـە و ئـایینی خـودا و ئـەملا و ئـەولا مەکـە. خەڵکینـە ئێـوەش پابەندی ئەو نەخشەیە بن کە خوا ئێوەی لەسەر دروسـتکردووە (واتـە قورئـان کـە تەلۆك و نەخشەی ژیانی ئادەمیزادەکانە لێی لامەدەن)، هیچ جـۆرە گۆرانکاریـەك لە هیچ نەخشەو دروستکراوێکی خوادا نی یە)). ئەمەش ئەو فەرموودەیە یـە کـە دەفـەرموویێت: ﴿هَـذَا نَـذِيرٌ مِّـنَ النُّـذُرِ الْـأُولَى﴾ (الـنجم: ٥٦)، واتـە: ((ئـەم پێغەمبەرەش هۆشیار کەرەوەیە کە لە هۆشیار کەرەوانی پێشوو)). هەروەها خـوای گەورە دەفەرموویێت ﴿وَمَا وَجَدْنَا لأَكْثَرِهِم مِّنْ عَهْدٍ وَإِن وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ﴾ (الأعـراف:١٠٢)، واتە: ((بەشی زۆری ئەو خەڵکە سەر گەردانەمان دەست نەکەوت کە پەیمان شکێن نەبن و بەراستی زۆربـەی ئەوانـەمان بەدەرچـوو لـە ئـایینی خـوا دەستکەوت)). وە ڕوحی عیساش لەو ڕوحانە بوو کەوا پەیمانی لێوەرگیراوە، جا ئەو ڕوحە نێردرا بۆ مەریەم کاتێك کەنارگیری کرد لە کـەس و کـاری و شـوێنیکی لـە رۆژهەڵاتی (بيت المقدس) هەڵبژار بۆ خواپەرستی. ئەمەش ئیـسنادێکی سـەحیح و دروستە.

ئیسحاقی کوری ڕاهویە دەڵێت: بقيه کوری ولیـد بۆمـانی گێرایـەوە، ووتـی: زوبەیدی کوری ولیـد پێـی ڕاگەیانـدووم، لـە ڕاشـد کـوری جومعـە، ئـەویش لـە عبدالرحمن موری ئەبی قەتادەی بەسری، ئەویش لەباوکیـەوە، ئـەویش لـە هیـشام کوری حکیم کوری حزام کەوا پیاوێك ووتـی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا، ئایـا کـارو کردەوەکان دەستپێدەکات یاخود کاتەکە تێپـەریووە بـە مانـای (قـەزاو قەدەرەکـە

بریاری لەسەردراوە)؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ((إن الله لما اخرج ذرية آدم من ظهره اشهدهم على أنفسهم ثم أفاض بهم في كفيه. فقال: هؤلاء للجنة، وهولاء للنار، فأهل الجنة ميسرون لعمل أهل الجنة و أهل النار ميسرون لعمل أهل النار)) [٢٩٥].

واته: ((خودای گەورە کاتێك نەوەی ئادەمی لە پشتیدا دەرهێنا کردنی بە شایەت بەسەر خۆیانەوە پاشان لە هەردوو لەپی دەستەکانی پڕی کردن، جا فەرمووی: ئەوانە بۆ بەهەشتن، وە ئەوانەش بۆ ناو ئاگرن، جا ئەهلی بەهەشت بە ئاسانی کار بۆ ئەهلی بە هەشت دەکەن و ئەهلی ئاگریش بە ئاسانی کار بۆ ئەهلی ئاگر دەکەن)).

وە محمدی کوری نصر دەڵێت: محمد کوری یحیی بۆ مانی گێڕایەوە، کەوا سەعید کوری ئەبی مەریەم بۆ ئێمەی گێڕاوەتەوە، وە لەیس کوری سەعید پێی ڕاگەیاندووین، ئیبن عجلان بۆمی گێڕایەوە، لە سەعید کوری سەعیدی مەقبەری، ئەویش لە باوکیەوە ئەویش لە عبداللە کوری سەلام. ووتی: خوای گەورە ئادەمی دروستکرد پاشان هەردوو دەستەکانی درێژکرد و یەکتریان گوشی فەرمووی: هەڵبژێرە ئەی ئادەم، ئینجا ئادەم ووتی: خودایە ڕاستەم هەڵبژاردو وە هەردوو دەستەکانی ڕاستەن،جا هەردوو دەستەکانی پانکردەوە، بینی نەوەکانی تێدایە؟ جا ووتی: ئەی پەروەردگارا ئەوانە کێن؟ فەرمووی: هەرکەسێ لێبوومەوە لە دروستکردن لە نەوەی تۆ لە ئەهلی بەهەشتدایە تاکو ڕۆژی قیامەت.

دەڵێت: ئیسحاق پێی ڕاگەیاندین، کەوا جەعفەری کوری عون بۆ ئێمەی گێڕایەوە، ئەهشام کوری سەعد بە ئێمەی ڕاگەیاند، لە زەید کوری ئەسلەم، ئەویش لە ئەبی هوریرە، ئەویش لەپێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ((لمَّا خلق الله آدم مسح

([٢٩٥]) سەیری تفسیری أبن كثیر: ٢/٢٧٤ بکە.

ظهره، فسقط من ظهره كل نسمة هو خالقها مـن ذريتـه الى يـوم القيامـة)) [٢٩٦]، واته: ((كاتێك خوای گەورە،ئادەمی دروستکرد دەستی قوردەتی بە پـشتیدا هێنـا، جا لە پشتیدا هەر روحێك بوو بێت لە نـەوەکانی ئـەو دروسـتکاریەتی تـاکو رۆژی قیامەت)).

ئیسحاق و عەمرو کوری زرارە بۆمانی گێرایەوە، کەوا ئیسماعیل لە کەلسوم کوری جەبر پێی راگەیاندووین، ئەویش لە سعیدی کوری جوبەیر، ئەویش لە ئیبنـو عەباس لە بارەی ئەو ئایەتە پـیرۆزە: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ (الأعـراف: ١٧٢)، بە نووعمانی ووت: پەروەردگاری تۆ دەستی موبارەکی بە پشتی ئادەم دا هێنا جا هەر رۆحێکی لێ دەرچوو ئەو دروسـتکاریەتی تـا رۆژی قیامەت ئا ئەمە عەرەفە ریوایەتی کـردووە، ئینجـا پـەیانی لێـوەرگرتن: ﴿أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى شَهِدْنَا﴾ (الأعراف: ١٧٢).

محمد کوری نصر لە تەفسیری السیدی باس دەکات، لە ئـەبی مالیـك و ئـەبی صالح دەگێڕێتەوە، ئەویش لە ئیبنو عەباس، و لە مورە الهـدانی، ئـەویش لـە ئـیبن مەسعود، ئەویش لـە خـەڵکانێك لـە هـاوەڵانی پێغەمبـەرﷺ لـە بـارەی ئـەم فەرموودەیە: ((وإذا أخذ رَبُّكَ من بـني آدم))، کاتێـك خـوای گـەورە ئـادەمی لـە بەهەشت دەرکرد پێش ئەوەی لە ئاسمان دابەزێت دەسـتی قـوردەتی بـەلای راسـتی پشتی ئادەمدا هێنا، جا نەوەیەکی سـپی لێ ی دەرهێنـا وەك مـرواری و هـەروەك شێوەی مێروولەی وورد، جا پێیانی فەرموو: بە رەحمەت و بـەزەیی مـن برۆنـە بـە هەشت، وە دەستی بەلای چەپی پشتیدا هێنا، جا نەوەیەکی رەشـی لێ دەرچـووندا لە شێوەی مێروولەی وورد، جا فەرمووی: برۆنە ناو ئاگر بایەختان پێنادەم، جا لـە مەشـدا بـە جۆرێـك دەفـەرموێت ﴿وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ﴾ (الواقعـة: ٢٧)، واتـە: ((دەستەی راستەکان)). ﴿وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ﴾ (الواقعـە: ٤١)، واتـە: ((دەسـتەی

---

[٢٩٦] تقريب التهذيب: ٣١٨/٢ .

چەپەکان)).پاشان پەیمانی لەوانیش وەرگرت فەرمووی ﴿الست بربکم قالو بلی﴾ هیچ کەسێك نیە لە نەوەی ئادەم ئیلا ئەو دەزانێت کەوا(الله) پەروەردگاری ئەوە.وە هەموو ئەو ئایەتانەی کە باسمان کردن بە مانای : ئەو رۆژەی پەیمانی لێوەرگرتن.

ئیسحاق دەڵێت: رِوومی کوری عتادە پێی راگەیاندین، کەوا موسای کوری رەبدی پێی راگەیاندووین و ووتویەتی: گوێم لە محمد کوری کەعبی فرزی بوو دەیووت: لە بارەی ئەو ئایەتەدا﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ﴾ (الأعراف:١٧٢)، واتە: ((یادی ئەو کاتەش بکەرەوە کە پەروەردگارت پشتا و پشتی نەوەی ئادەمی کۆکردەوتەوە (لە جیهانی پەنهان و شاراوەدا پەیمانی لێ وەرگرتن))). بە مانای هەموویان رازی بوون بۆی بە ئیمان و باوەر و زانین، وە رۆحەکانیش هەبوون پێش ئەوەی لاشەکانیان دروست بکات.

دەڵێت: الفضل کوری موسی بۆمانی گێرایەوە، لە عبدالملك، ئەویش لە عطاْ لە بارەی ئەو ئایەتەوە: دەفەرمووێت: لە بڕبڕەی پشتی ئادەم وەرنەدەرەوە لەو کاتەوە پەیمانی لێوەرگرتن، پاشان ئەوانی ناردنەوە بۆ بڕبڕەی پشتی ئەو.

ئیسحاق دەڵێت: عەلی کوری ئەجلەمی لە زەحاك دەگێرێتەوە و دەڵێت: خوای گەورە لەو رۆژەی لە پشتی ئادەم دروستیکردووە هیچ نابێت تا هەڵسانی قیامەت، جا وەك مێروولەی وورد دەریان دەهێنێت دەفەرمووێت ﴿أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى﴾ (الأعراف: ١٧٢) فریشتەکان ووتیان: ﴿شَهِدْنَا أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾ (الأعراف: ١٧٢). پاشان بەدەستی راستەی گرتی و فەرمووی: ئەوانە لە بەهەشتدان، و ئەوانی دیکەی گرت و فەرمووی: ئەوانەش لە دۆزەخ دان.

لە تەفسیری ئیبن عیینە، لە رەبیعی کوری ئەنەس دەگێرێتەوە، ئەویش لە ئەبی عالیە﴿وَلَهُ أَسْلَمَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا﴾ (آل عمرا: ٨٣)،

واتە: ((هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدایە بەرەزامەندی بێت یا بەناچاری تەسلیم و ملکەچی پەروەردگان))، ووتی: ((ئەو رۆژەی پەیمانی لیّ وەرگرتن)).

ئیبن ئیسحاق دەڵێت: تا لەو کاتەدا ئەوان بریاری خۆیان دابوو و ملکەچی فەرمانی خوابوون. ئەمەش کەوا خوای گەورە ڕایگەیاندووە، و فەرموویەتی﴿أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى﴾ (الأعراف:١٧٢). خوای پەروەردگاریش وتوویژ ناکات تەنها ئەوا لە ئاخاوتن و وتوویژەکەی دەگات. وەلآمیش ناداتەوە تەنها لەو کەسەی لە پرسیارەکە تێدەگات.

❊❊❊

(لەبارەی بیانوو و ناڕەزایی بەوەی ئیبن مەندە ڕیوایەتی کردووە)

دیسان ناڕەزاییان دەربڕیووە بەوەی عبداللە ی کوری مەندە ڕیوایەتی کردووە، محمد کوری سابیر بوخاری پێمان ڕاگەیاندووە، کەوا محمد کوری مونزر کوری ئەسەدی هروی بۆ ئێمەی گێراوەتەوە، کە دەڵێت جەعفەر کوری هارون مصصی بۆمانی گێرایەوە، ئەویش لە عەتبە کوری سکن، ئەویش لە أرطاة کوری مونزر، ئەویش لە عطاءکوری عولان،ئەویش لە یونس کوری حەلبەس، ئەویش لە عەمرو کوری عەبسە، ووتی: گوێم لە پێغەمبەری خوا بووﷺ دەیفەرموو: ((إن الله خلق أرواح العباد قبل العباد بألفي سنة، فما تعارف منها ائتلف، وما تناكرمنها اختلف))، واتە: ((خوای گەورە روحی بەندەکانی لە پێش بەندەکانی بە دوو هەزار ساڵ دروستکرد، جا ئەوەی یەکتریان ناسی هۆگری یەکتر بوون، وە ئەوەیش ئینکاری لێی کرد جیاواز دەبێتەوە)). جا ئەمە هەندێکە ئاوا نارەزایی پێی دەردەبرن.

هەندێکی دیکە دەڵێت: قسەکە لەگەڵ ئێوە دایە لە شوێن دا.

یەکەمیان:- باسکردنی بەڵگە کە لەسەر رۆحەکان کە دروستکراوە پاش دروستکردنی لاشەکان.

دووەمیان:- وەڵامەکە بەچی بۆتان ڕوون بکرێتەوە.

لە شوێنی یەکەمدا، خوای گەورە دەفەرمووێت ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَى﴾ (الحجرات: ١٣)، واتە: ((ئەی خەڵکینە بێگومان ئێمە هەمووتانمان لە نێر و مێیەك دروستکردووە کە باوکە ئادەم و دایکە حەوایە)). ئەمە ئاخاوتنێکە بۆ ئادەمیزادێك کەوا رۆح و لاشەی هەبێت جا بەڵگە لەسەر ئەوەی کەوا هەمووی دروستکراوە پاش دروستکردنی دایك و باوك ، خوای گەورە لەم ئایەتەدا دەریخستوە: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُواْ رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيرًا وَنِسَاء وَاتَّقُواْ اللّهَ﴾ (النساء: ١)، واتە: ((ئەی خەڵکینە لە خەشم و نارەزایی ئەو پەروەردگارەتان خۆ بپارێزن کە ئێوەی لە تاکە نەفسێك دروستکردووە، هەر لەو نەفسەش هاوسەرەکەی بەدیهێنا و لەو دووانە پیاوان و ژنانی زۆری خستۆتەوە و بڵاو کردۆتەوە، هەروەها لەو خوایە بترسن)). ئەمەش ئاشکرایە کە دروستکردنی تەواوی جۆری ئادەمیزاد پاش دروستکردنی ڕەسەنەکەیەتی.

جا ئەگەر ووتیان: ئەمەش پێشخستنی دروستکردنی روحەکان لەسەر لاشەکانی بەدوور ناخاتەوە کەوا لەدوای دروستکردنی باوکی ئادەمیزاد دروستکراوە هەروەك نیشانەکانی پێشوو بەڵگەیە لەسەری.دەڵێت: گەر خوا حەز بکات ئاشکرای دەکەین و روونی دەکەینەوە کەوا ئەو نیشانانەی باسکران بەڵگە نیە لەسەر پێشخستنی روحەکان لە لاشەکان پێشخستنێکی جێگیر و چەسپاو، وە مەبەستەکەشی پاش دروستی و جێگیربوونی دەیسەلمێنێ لەسەر ئەوەی کەوا پەروەرگارەکەی بەدیهێنەرەکەی کە خوای پەروەردگارە روحەکەی وێنا کردووە وە دروستبوونی و کات و ئەجەلی و کردەوەکانی پێوانە کردووە و بڕیاری لەسەر داوە،

وه ئەو وێنانەی لە تـوخمی خـۆی دەرهێنـاوە، پاشـان بـۆ ئـەوەی گەڕاندۆتـەوە، و قەدەری داناوە لەسـەر هاتنـە دەرەوەی هـەرتاکێك لەتاکـەکانی لـەو کاتـەی بـۆی دانـاوەی،وە بەڵگـەش لەسـەر ئـەوەی کـەوا بەدروسـتکردنێکی جێگـر و چەسـپاو دروستکراوە، لە دواییدا بەردەوام بووە بە بـوون و زینـدوویی و زانـایی و قـسەکار هەمووی لەیەك شوێن و بابەتدا. پاشان لێی بنێردرێتەوە بـۆ لاشـەکان کۆمـەڵ لـە دوای کۆمـەڵ هەروەك محمد کوری حزم وادەڵێت.

نیـشانە باسـکراوەکان لەبـەر ئـەوەی بەڵگەیـە لەسـەر سـەلماندنی قـەدەر و وچارەنووسـی پێـشوو، و هەنـدێکیان بەڵگـە دەدات لەسـەر ئـەوەی کـەوا خـوای پەروەردگار نموونە و وێنە و ڕواڵەتی دەرهێناوە، ئەهلی دڵخۆش و ئەهلی خەمباری لێك جیاکردۆتەوە، بەڵام ئاخاوتنیان و قسە پێکردنیان و ملکەچیان بۆی بە خوایـە تیەوە شایەتی دانیان لەسەر خۆیانەوە بـە بەندایەتیـە، جـا ئـەوەی لـە سـەلەف و پێشینە ووتویەتی ، بەڵکو ئـەوە پەسـەند و دروسـتکراوبێت لەسـەر تێگەیـشتنی ئایەتەکە، وە ئایەتەکە دەسەڵات لەسـەر ئـەوە ناکـات، بـەڵکو دەسـەڵات لەسـەر ناکۆکی و جیاوازی دەکات.

بەڵام حەدیـسی مالیـك، ئـەبو عومـەر دەڵێـت: ئـەو حەدیـسێکی پـچراوە، موسلیمی کوری یسار لە عومەری کوری خەتتاب وەرنەگرتووە، لەو حەدیسەدا لـە نێوانیاندا نەعیمی کوری ڕەبیعە هەیە، وە هەروەها ئەویش لەگەڵ ئـەو ئیـسنادەیە برِو بیانووی پێی هەڵناگرێت ، وە موسلم کوری یشاریش ئەمە دیار نیـە، دەڵێـت : کەوا ئەوە مەدەنی یە، نەك موسلمی کـوری یـساری بەسـری، ئـیبن ئـەبی خیثمـة دەڵێت: لەسەر یحیی کوری موعین حەدیسی مالیکم خوێندۆتـەوە ئەمـە لای زیـدی کوری ئەبی ئەنیسەیە، جا بەدەستی خۆی لەسەر موسلم کـوری یـساری نووسـیوە: ((نایناسێت)).

پاشان ئەبو عومەر لە ڕێگای نسائی بۆی گێراوەتەوە: پێیان ڕاگەیاندووم: کەوا محمد کوری وهب گێڕایەتیەوە کە محمد کوری مسلمە بۆمانی گێڕاتەوە و ووتی: ئەبو عبدالرحیم بۆ منی گێڕاوەتەوە، دەڵێت: زید کوری ئەبی ئەنیسە بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە عبدالحمید کوری عبدالرحمن، ئەویش لە موسلم کوری یسار، ئەویش لەنەعیم کوری ڕەبیعە.

پوختەی قسە لەو حەدیسە دا کەوا حەدیسێکە ئیسنادەکەی ڕاوەستاو نیە، چونکە موسلیم کوری یسار و نەعیم کوری ربیعە هەموویان ناسراونین بە هەڵگرتنی زانست و زانیاری، و بەڵام ئەو حەدیسە لە پێغەمبەرﷺ پشت راست کراوەتەوە لە زۆر ڕووەوە جێگیر و چەسپاوە بەدرێژی لە حەدیسێکی عومەری کوری خەتتاب باسی دەکات وە کۆمەڵێکیش بەدرێی باسیان دەکات.

حەدیسێکی عبداللە کوری عومەر لە بارەی قەدەر و چارەنووس باسدەکات، و لە کۆتاییەکەیدا دەڵێت، پیاوێك لە مزینە یاخود جهنیە پرسیاری لە پێغەمبەرﷺ کرد، ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا، کردەوەکە چۆنە؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (إن أهل الجنة ييسرون لعمل اهل الجنة، وأهل النار ييسرون لعمل أهل ألنار)، واتە: ((بێگومان ئەهلی بەهەشت کار ئاسانی دەکەن بۆ کردەوەی ئەهلی بەهەشت، و ئەهلی ئاگریش کارسانایی دەکەن بۆ کردەوەی ئەهلی ئاگر)).

دەڵێت: ئەوەی مانای ئەو حەدیسەی گێڕاوەتەوە لە بارەی قەدەر لەلای پێغەمبەرﷺ، عەلی کوری ئەبی تالیب، و ئەبیی کوری کەعب و عبداللە کوری عەباس و ئیبن و عومەرە، و ئەبو هورەیرە و ئەبو سعید و ئەبو سەریحەی غەفاری و عبداللە ی کوری مسعود و عبداللە ی کوری عەمرو وە عمران کوری حصین و عائیشە وە ئەنەسی کوری مالیك و سوراقەی کوری جشم وە ئەبو موسای ئەشعەری

و عیبادەی کوری صامت، وە زۆربەی حەدیسەکانی ئەوانە چەند ڕێگایەکی هەمە جۆر و جیاوازی هەیە پاشان زۆربەیان بە ئیسنا دەکەی لێیان گێراوەتەوە.

بەڵام حەدیسەکەی ئەبی صالح. کە لە ئەبی هوریرە وەریگرتووە، لەبەر ئەوەی بەڵگەیە لەسەر دەرهێنانی نەوەیەك نموونەیان دەکات بە وێنەی مێروولەی وورد، و لەو کاتەدا رووناکایی و تاریکایی تێدابووە، نەك ئەوەی تێدایە کەوا پەروەردگار روحەکانیانی پێش لاشەکانیان دروستکردووە و بەیەك شوێن ملکەچی کردووە و قایل بووە، پاشان هەر روحێك لەو روحانە دەنێردرێت لە کاتی روودانی لاشەکە بۆی، بەڵێ هەر خۆی خوای گەورە هەر لاشەیەك تایبەت دەکات بە روحێك کەوا چارەنووس و قەدەری وایە لەو کاتەدا بۆ ئەو بێت.

ئەوەی لەو حەدیسە ئینکاری دەکرێت ئەوەیە کە دەڵێت: روحی عیسا لەو روحانە بوو کەوا پەیمانی لێ وەرگیرا، ئینجا روحەکەش نێردرا بۆ مەریەم لەوکاتەی کەنارگیری کرد لە خزم و کەس و کاری لە شوێنێکی رۆژهەڵاتی((بیت المقدس)). جا روحەکە لە دەمیدا چووە ژوورەوە، زانراویشە کەوا روحەی نێردرا بۆ مەریەم روحی مەسیح نیە، بەڵکو روحەکە فووی پێدا کرا جا بە مەسیح حەملی پەیداکرد، خوای گەورە دەفەرموێت ﴿فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا * قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَن مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا * قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا﴾ (مريم: ١٧-١٩)، واتە: ((جا ئێمە جوبرەئیلی فریشتەمان نارد بۆ لای، وەکو بەشەرێکی تەواو(خۆی خستە بەرچاوی)(١٧) مەریەم ووتی: بەراستی من پەنا دەگرم بە خوای میهرەبان لە تۆ ئەگەر کەسێکی بە تەقواو لە خواترس بیت(١٨) جوبرەئیل ووتی: (مەترسە) دڵنیا بە من تەنها نێردراوی پەروەردگاری تۆم ، تا منالێکی خاوێنت پێ ببەخشم(١٩)).جا رۆحی مەسیح هەرگیز بەو شێوەیە گفتوگۆ لەگەڵ خودی خۆی ناکات، و لە هەندێ رێگاکانی حەدیسی ئەبی جەعفەر

دا هاتووه کەوا روحی مەسیحە کە ئەو قسە دەکات، وە هەر ئەو یشە بۆی رەوانە دەکات.

لێرەدا چوار پلەو پایە هەیە:

یەکەم: خوای میهرەبان وێنەو نیگاری ئەوانی دەرهێناوە جا بەدبەخت و کلۆڵەکانی لە دڵخۆشەکانیان جیاکردۆتەوە و لە تاقیکردنەوەکانیا لێیان خۆش ببێت.

دووەم: خوای گەورەو دلۆڤان لەو کاتەدا پەڵپ و بیانووی بەسەریاندا چەسپاند و کردنی بە شایەت بە خوایەتیەکەی و فریشتەکانیشی بەسەریانداکرد بەشایەت.

سێیەم: ئا ئەمەیە لێکدانەوەو تەفسیری ئەم فەرمودەیەی خوای گەورە: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ (الأعراف:١٧٢)، واتە: ((یادی ئەو کاتەش بکەرەوە کە پەروەردگارت پشتا و پشتی ئەوەی ئادەمی کۆکردەوە(لە جیهانی پەنهان و شاراوەدا پەیمانی لێوەرگرتن)).

چوارەم: خودای گەورە ئەو روحانەی هەموو چەسپاند و ملکەچی پێکردن پاش دەرهێنانی لە شوێنێکی بە تاڵ و چۆڵ لە دروستکردنەکەی، و لە راستیدا هەموو کاتێکی ناردنی کۆمەلێك لێی دوای کۆمەلێکی دیکە بۆ لاشەکانیانی نوێ دەکاتەوە.

ئەوەی پلە و پایەی یەکەمە: ئەوا نیشانەکان بەجۆرێکی تر خۆی دەردەبرێت بەرزکراوەتەوە وە رگێراوە.

ئەوەی پلە و پایەی دووەمیشە: لە راستیدا وەرگرتنی راویەکانە لە لێدەرەوەکان لە ئایەتەکەدا، وا دەزانن ئەمە تەفسیرەکەیەتی، ئەمەش ووتەی کۆمەڵی لێکدەرەوانە لە ئەهلی حەدیس و فەرمودە.

ئەبو ئیسحاق دەڵێت: دروستە خوای گەورە و میهرەبان روحەکان وەك نمونەی مێروولەی وورد لێبکات کەوا دەریهێناوە بە تێگەیشتن و عەقڵ بۆی بچێت. هەر

وەك دەفەرمووێت ﴿قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ﴾ (النمل: ١٨)، واتە: ((مێروولە مێینەیەك(هاواری کردو) ووتی: ئەی مێروولەینە، بچنە ماڵ و کون و کەلەبەرەکانتانەوە)) هەروەها خوای گەورە فەرمانی بە چیاکان و باڵندەکان کرد لەگەڵ داود تەسبیحات بکەن[٢٩٧].

ئیبن ئەنباری دەڵێت: مەزهەب و ڕێبازی خاوەن حەدیسەکە و گەورە زانایانی لەو ئایەتەدا: کەوا خوای گەورە نەوەی ئادەمی لە بڕبڕەی پشتی ئەوو بڕبڕەی پشتی منداڵەکانی ئادەمی دەرهێناوە، وە ئەوان لە وێنەی مێروولەی ووردن، جا پەیمانی لێ وەرگرتن کەوا ئەو دروستکاریانە و نەوەکانیش دروستکراون، ئینجا دانیان پیادانا و قەبوولیان کرد، ئەمەش پاش ئەوەی بەڕێی عەقلی خۆیاندا ڕۆیشتن و دانیانپیانابەوەی پیشانیان دان، هەروەك عەقلی دا بە چیاکە کاتێك قسەی کرد، و هەروەك بە ووشترەکەش کرد کاتێ کڕنۆشی برد، وە بەدارخورماکەشی کاتێ داوای لێکرا تاوەکو گوێ ی لێبوو ملی کەچ کرد و بەرێوەبرا.

جرجانی دەڵێت: لە نێوان فەرموودەی پێغەمبەرﷺ: ((إن الله مسح ظهر آدم فاخرج منه ذريته))، واتە: ((بێگومان خودای گەورە دەستی قوردەتی بە پشتی ئادەمدا هێناوە جا لە پیشتیدا نەوەکانی دەرچوواندووە). وە لە نێوان ئایەتەکەدا سوپاس بۆ خودا هیچ جیاوازی و ناکۆکیەك نیە. چونکە پەروەردگاری عز وجل ئەگەر لە پشتی ئادەم ئەوانی وەرگرتبێت ئەوا لە پشتی ئەوانیش نەوەکانی وەرگرتوون، چونکە نەوەی ئادەم هەندێکیان بۆ هەندێکی دیکە دەبنە نەوەی یەکتری، خوای گەورە دەفەرمووێت ﴿أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾ (الأعراف:١٧٢)، واتە: ((نەوەکو لە ڕۆژی قیامەتدا بڵێن: بە ڕاستی ئێمە لەمە بێئاگابووین!!). واتە: لە بارەی ئەو پەیمانەی لێیانی وەرگرتن، جا کاتێ ئەوەیان ووت فریشتەکان بوون بە شایەت بەسەریانەوە بە وەرگرتنی پەیمانی

---

(٢٩٧) سەیری: سورەتی((سبأ)) ئایەتی (١٠) بکە .

لێیانەوە. و لە مەشدا بەڵگەیە لەسەر ئەو تەفسیرەی کەوا لە ریوایەتەکەدا لەلایەن خوای گەورەوە هاتووە بە فریشتەکانی فەرمووە: ئێوە شایەت بن، ئینجا فریشتەکان ووتیان: شایەت بووین بە سەریانەوە، دەڵێت: هەندێك زانایان وا دەڵێن کە پەیمانەکە لەوانە لەسەر ڕۆحەکان وەرگیرابێت بە بێ لاشەکان، بێگومان ڕۆحەکانیشن کەوا عاقل دەبن و تێدەگەن، وە پاداشتی بۆی هەیە و، وە ئیسحاقی کوری ڕاهویە دەڵێت: هەموو زاناکان یەکدەنگن کەوا ڕۆحەکان پێش لاشەکان بەدەنگ هاتوون و کردنی بە شایەت بەسەریانەوە، جرجانی دەڵێت: بەو فەرموودەیەی خوای میهرەبان بیانوو دەهێنێتەوە ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاء﴾ (آل عمران: ١٦٩)، واتە: ((هەرگیز وامەزانن و وا دامەنێن ئەوانەی لە پێناوی خوادا شەهید بوون و کوژران، مردوون، نە خێروانیە، بەڵکو ئەوانە زیندوون)). لە لاشەکانیش گرفتارن و پووکاونەتەوە و لە زەویدا ماتەوە، ڕۆحەکانیش رزق و ڕۆزییان پێدەدرێ و دڵخۆش دەبێت، و هەر ئەویشە لەزەت دەبینێت و دڵخۆش و خەمبار دەبێت دانپیادەنێت و ئینکاریش دەکات.

***

(لەبارەی کێشە و گرفت و ناکۆکی لە مانای ئایەتی قورئانی)

ئەوانەی ناکۆکی دەکەن لەگەڵ کەسانی دیکە لەبارەی مانای ئایەتەکە، دەڵێت: مانای ئەو فەرموودەیە: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ (الأعراف:١٧٢)، واتە: ((دەریهێناوون و دایەزراندوون پاش ئەوەی ئەوان کەمێ ناوی ڕون بوون واتە(مەنی پیاو) لە بڕبڕەی پشتی باب و باپیرەیان بەرەو دونیا لەسەر ڕێکخستنیان لە هەبووندا، وە کردنی بەشایەت بەسەر خۆیانەوە کە وا ئەو خوای ئەوانە بەوەی کەوا لە ئایەتەکانیدا نیشانی داون وە بۆیانی سەلماندوون کەوا ناچاری کردوون بۆ ئەوەی بزانین کەوا ئەو پەروەردگاریانە، لە خوا زیاتر کەسێکی

دیکه دەستکاری ئەمەنی یە، جا کاتێك ئەمەیان زانی و ملکەچیان کرد و داوایـان لێکرا ئەوەی بینیووانە و شایەدیان بۆ داون باوەڕی پێ بهێنن.

هەروەك خوای گـەورە لـە شـوێنیکی دیکـە دەفـەرموویێت: ﴿شَـاهِدِينَ عَلَـى أَنفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ﴾ (التوبة: ١٧)، واتە: ((لە کاتێکدا خۆیان شـایەتن لەسـەر خۆیـان کە بێ باوەڕن)) لێیانی دەوێت بە پلە و پایەی شایەتی دان بۆ ئەوەی نەلێت: ئێمـە بێ باوەڕین هەروەك ووتیان.

لەو دەرگایەشدا ڕاگەیاندن و ئاشکرا کردنەکەشی دیسان تێدایە﴿شَهِدَ اللّهُ أَنَّـهُ لاَ إِلَــهَ إِلاَّ هُـوَ﴾ (آل عمـران: ١٨)، واتــە: ((خــوای گــەورە(لەرێگــەی دروســت کراوانیەوە، کە هەمووی نیـشانەی دەسـەڵاتی دەنوێنێـت)) خـۆی شـایەتی داوە و دەریخستووە و سەلماندوویەتی کە بەڕاستی جگە لـەو هـیچ خوایـەکی تـر نیـە کـە شایەنی پەرستن بێت). دەیەوێت: ئاگادار بکاتـەوە و دەری بخـات. ڕێـك وەك ئـەوە وایە شایەتی دانی ئەو کەسەی شایەتی دەدات لەلای فـەرمانڕەواو دەسـەڵاتدارەکان ئەمە قسەی ئیبن ئەنباریە.

جرجانی ڕوونکردنەوەیەکی بۆ ئەو قسەیە زیادکردووە دەلێـت لـەلای یـەکێك هاوەڵەکانی قسەی کردووە: کاتێك خوای گەورە دروستکراوی خۆی دروسـت کـرد و زانیاری خۆی پێدا بـەوەی کـە ئـەو گیانلەبەرێکـە و بـوونی هەیـە و پێـشتربوونی نەبووە، هەروەك خوای گەورە، لە شوێنێکی دیکەی قورئاندا دەفەرموویێت: ﴿وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ﴾ (الأعراف:٥٠)، ﴿وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ﴾ (الأعراف:٤٤)، ﴿وَنَـادَى أَصْحَابُ الآعْرَافِ﴾ (الأعـراف:٤٨)، دەلێت: جا لێکدانەوەی ئەو فەرموودەیە: ﴿وَإِذْ أَخَـذَ رَبُّـكَ﴾، (الأعـراف:١٧٢). خـوای گـەورە پـشتا و پـشتی ئـەوەی ئـادەمی کۆکردەوە. هەروەها دەفەرموویێت ﴿وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُـسِهِمْ﴾، واتــە: ((کردنـی بـە شایەت بەسەر خۆیانەوە))، واتە کردنـی بەشـایەت دوای ئـەوەی عــەقڵی پێـدان و تێگەیشتن. وە پاداشت و سزای لەسەر واجب کردن، و هەرکەسێ لە دایـك دەبـێ و

دەبێتە هەرزەکار چاکەو تاوان لێك جیا دەکاتەوە، وئـەقڵی بـە زیانبـەخش و سـود وەرگرتندا دەشکێت، لە بەڵێن و بەڵێندان و بەخشین و سزادا تێدەگات وەك ئـەوەی خوای گەورە پەیمانی لێ وەرگرتـووە لـە یـەکتا پەرسـتی و بـەوەی ئاقڵمەنـدبووە و ئەقڵی پێدا دەشکێت. جا هەر کەسێ ئەمەی پێ ڕاگەیەنرا ئەوا پەیمان و بەڵێنی لێ وەرگیراوە.

دروستە کە بووترێت: بێگومان خوای گەورە بەوان ملی کـەچ کـردن و هاتنـە ژێر بار و تەسلیم بوون،هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلِلّـهِ يَـسْجُدُ مَـن فِـي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا﴾، واتە: ((هەر بۆ زاتی خوای پەروەردگارە ئـەوەی لە ئاسمانەکان و زەویدا بەڕەزامەندی بێت یا بەناچاری کڕنووشی بۆ دەبات)).

دەڵێت: نارەزایی دەردەبڕن بەم فەرموودەیەی پێغەمبـەرﷺ: ((رفـع القلـم عن ثلاث: عن الـصبی حتـی يحتلم، وعـن المجنـون حتـی يفيـق، وعـن النـائم حتـی ينتبه))[298].

واتە: ((پێنووس لەسەر سێ جۆر کـەس هەڵـدەگیرێت: لـە منـداڵێك تـاوەکو شەیتانی دەبێت یاخود خەودەبینێت و پێـدەگات، وە لەسـەرخۆش تـاوەکو هۆشـی دێتەوە سەر خـۆی، وە لـە خـەوتوو تـاوەکو بـەئاگا دێتـەوە)). وە خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿إِنَّـا عَرَضْـنَا الأَمَانَـةَ عَلَـى الـسَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَالْجِبَـالِ فَـأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا﴾ (الأحزاب: ٧٢).

واتـە: ((بێگومـان ئێمـە ئـەم ئەمانەتـەمان (ئەمانـەتی قورئـان) نیـشانی ئاسمانەکانی و زەوی کێوەکاندا، (یاخودپێشنیارمان کرد ئێوە ئەم ئەمانەتـە بگرنـە ئەستۆ)، بەڵام هەموویان دەستیان پێوە ناو ترسان لێی)) پاشان فەرمووی﴿وَحَمَلَهَـا الْإِنسَانُ﴾، واتە: ((کەچی ئادەمیزاد هەڵیگرت و گرتیە ئەستۆی خـۆی)) ئەمانـەت ئا لێرە دا پەیمان و بەڵێنە، جـا قەدەغـەبوونی ئاسمانـەکان و زەوی و کێوەکـان لـە

([298]) مسند أحمد: ١/١٤٠، وة سنن أبي داود: ٤٤٠١.

هەڵگرتنی ئەمانەتەکە لە پێناوی وازهێنانیەتی بۆ عەقڵێك کەوا دەبێت تێبگات و هەستی پێبکات، و هەڵگرتنی ئادەمیزادیش بۆ ئەمانەتەکە کەوا ئەو بوونەوەرەیە عەقڵ و بیر و هۆشی تێدایە.

ووتی: بۆ عەرەبیش مەتەڵێك لە و مانایەدا لەوانە کە دەڵێت:

ضمن القنان لفقعس بشباتها * إنّ القنان لفَقعَس لا يأتلي

لەو بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ* أَوْ تَقُولُواْ إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّن بَعْدِهِمْ﴾(الأعراف: ١٧٢- ١٧٣)، واتە: ((بۆ ئەوەی نەوەکو لە ڕۆژی قیامەتدا بڵێن: بەراستی ئێمە لە بێئاگابووین!!(١٧٢) یاخود نەوەك بڵێن: جا ئێمە چی بکەین، بەڕاستی باووباپیرانمان لە پێشدا هاوەڵیان داناوە و ئێمەش نەوەیەك بووین دوای ئەوان هاتین و شوێنیان کەوتین)). بەڵگەش لەسەر ئەو لێکدانەوەیە، چونکە خوای دەزانێت کەوا ئەو پەیمان و وەرگرتنە لەسەریان تاوەکو نەڵێن: وای لەڕۆژی قیامە ئێمە لەمە بێئاگا بووین، وە بێئاگایش لێرەدا دەستبەردار نەبووە، لەبەر یەکێك لەم دوو ڕووانە:

یان دەبێت لە بارەی ڕۆژی قیامەت بێت، یاخود لە بارەی پەیمان وەرگرتن، جا بەڵام لەبارەی ڕۆژی قیامەت خوای گەورە لە کتێبەکەیدا باسی نەکردووە کەوا پەیمان و بەڵێنی لێ وەرگرتن بۆ زانینی زیندوو بوونەوە و لێپێچینەوە، و بەڵکو باسی کردووە تەنها بۆ ئەوەی بیزانن، بەڵام وەرگرتنی پەیمان جا منداڵان و کەوتووان ئەو پەیمانەیان لێ وەرگیراوە ناکۆك و جیاوازکاران ووتوویانە،جا ئەوانە پاش ئەوەی پەیمان و بەڵێنان لێوەر گرتن پێیان ڕانەگەیەنرا وا ڕاگەیەندراوێك کەوابێتەبێئاگاییەك جا قسەی تێدا بکەن و ئینکاری بکەن. جا ئەو بێئاگاییەکەی لەوان دەبێت، و باسی شتێکی کردووە ناشێت نەبێت و ناشبێت مەحاڵیش بێت،

خوای گەورە و میهرەبان دەفەرموویّت: ﴿أَوْ تَقُولُواْ إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّن بَعْدِهِمْ﴾ (الأعراف: ١٧٣).

جا ئەو بیّ باوەڕیش دەسبەردارنابن کەوا وەریانگرتووە بەوەی بە خۆیان لەوان بوون یاخود لە بارو باپیرانەوە بۆیان ماوەتەوە . جا ئەگەر لەباوباپیریانەوە بیّت ئەوا بیّ باوەڕنابن تاوەکو دەگەنە بلوغی و پیّگەیشتن و سەپاندنی جیّگیری و دامەرزاوی بەڵگەی بیانوو لەسەریان، چونکە منداڵ لە بیّ باوەڕان نابیّت، کەسیش تاوانی کەس هەڵناگریّت﴿وَلاَ تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ (الأنعام: ١٦٤)، واتە: ((هیچ کەسیّك باری گرانی تاوانی کەسی تر هەڵناگریّت)). هەروەك خوای گەورە لە قورئاندا وای فەرمووە، ئەمەش پیّچەوانەی ئەوەنیە کەوا لە پیّغەمبەر(د.خ) ریوایەتی کراوە ((إن الله مسح ظهر آدم، وأخرج منه ذريتَهُ فأخذ عليهم العهد))، واتە: ((بیّگومان خودای گەورە دەستی قودرەتی بە پشتی ئادەم داهیّنا، و نەوەکانی لەپشتدا دەرچوواند ئینجا پەیمان و بەڵیّنی لیّیان وەرگرت)). ئەمەش ریّك هاو شیّوەیە بە گیّرانەوەیەك کە خوای پەروەردگار دەفەرموویّت: ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّيْنَ لَمَا آتَيْتُكُم مِّن كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ﴾ (آل عمران: ٨١)، واتە: (((یادیان بیّە) کاتیّك خوا پەیمانی لەیەکە یەکەی پیّغەمبەران وەرگرت کاتیّك کتیّب و دانایی پیّبەخشین بەوەی کە ئەگەر: لە ئایندە دا پیّغەمبەریّکم بۆ ڕەوانە کردن و بە ڕاستدانەری ئەوەی ئیّوەش بوو، ئەوە دەبیّت باوەڕی پیّ بهیّنن)). جا خودای میهرەبان ئەوەی کرد کەوا لەسەر پیّغەمبەرانی دابەزاند لە کتیّب و دانایی پەیمانیشی لیّوەرگرتن پاش ئەوان لە ئومەتەکانیشیانی وەرگرت، ئەم فەرموودەیەش بەڵگەیە لەسەری: ﴿ثُمَّ جَاءكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنصُرُنَّهُ﴾(ال عمران:٨١)، واتە: ((لە ئاییندەدا پیّغەمبەریّکم بۆ ڕەوانەکردن و بەڕاستدانەری ئەوەی ئیّوەش بوو، ئەوە دەبیّت باوەڕی پیّ بهیّنن و

پشتگیری بکەن)). پاشان بە ئوممەتەکانی فـەرموو: ﴿أَأَقْـرَرْتُمْ وَأَخَـذْتُمْ عَلَـى ذَلِكُـمْ إِصْرِي قَالُواْ أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُواْ وَأَنَاْ مَعَكُم مِّنَ الشَّاهِدِينَ﴾ (ال عمران:٨١)،

واتە: ((ئایا بڕیارتانداو پەیمانی منتان بەو جۆرە وەرگرت کە پـێم ڕاگەیانـدن؟ ووتیان: بڕیارماندا و (هەروا دەکەین) ئەو سا خواپێی فەرموون: دە بەشایەت بـن و منیش لە گەڵتان یەکێکم لە شایەتەکان)).

جا خودای بەخشندەی میهرەبـان بـە ئوممەتـەکانی ڕاگەیانـد لەوکتێبـەی کـە دابەزاندووەتەسـەر پێغەمبـەرەکانیان بەهانەیـە کـە لەسـەریان وەك پـەیمان لێوەرگرتنیان، وە بڕیاریشی لێوەرگرتن بە زانست و زانین دەربارەیان.

ووتم: هەروەها هاو شێوەکەشی ئەم فەرموودەیەیە: ﴿وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُم بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا﴾ (المائدة: ٧)، واتە: ((یـادی نـازو نیعمەتی خوا بکەنەوە لەسەرتان، هەروەها ئەو پەیمانەش کە پێویستە ئێوە پابەندی بن لە بیرتان نەچێت کەوتووتانە: گوێڕایەڵ و ملکەچ و فەرمانبەردارین)). جـا ئـەو پەیمانەیە کەوا لێ ی وەرگرتن پاش ئەوەی پێغەمبەرەکانی بۆ ڕەوانە کردن بە بـاوەڕ پێ هێنان پێی و پشتگیری کردنیشی. و هاوشـێوەکەش ئـەم فەرموودەیـەی خـوای گەورەیە کە دەفەرموێت: ﴿الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّهِ وَلاَ يِنقُضُونَ الْمِيثَـاقَ﴾ (الرعـد: ٢٠)، واتە: ((ئەوکەسانەن وەفا دەکەن و بەئەمەکن لەبەرامبەر ئـەو پەیمانـەوە کـە هەیانـە لەگـەڵ خـوای پـەروەردگار داو، ئـەو پەیمانـەش ناشـکێن و بـەڵێن هەڵناوەشێننەوە..))، وە هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَـيْكُمْ يَـا بَنِي آدَمَ أَن لَّا تَعْبُـدُوا الـشَّيْطَانَ إِنَّـهُ لَكُـمْ عَـدُوٌّ مُّـبِينٌ* وَأَنْ اعْبُـدُونِي هَـذَا صِـرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ﴾ (یس: ٦٠- ٦١)، واتە: ((ئەوسا خـوای گـەورە گلـەیی لـە یاخیـەکانی نەوەی ئادەم دەکات و دەفەرمووێت: ئەی نەوەی ئادەم" مەگەر من پێم ڕانەگەیاندن کە شەیتان نەپەرستن" چونکە ئەو بەڕاستی دوژمنی ئاشکراتانە* بەڵکو تەنها مـن بپەرستن کە هەر ئەمەیە ڕێگە و ڕێبازی ڕاست و دروست))، جا ئەمە پەیمانی ئـەوە

بۆیان لەسەر زەمانی پێغەمبەرەکانی، وەك ئەو نموونەیەی خوای گەورە بۆ نەوەی ئیسرائیلی فەرمووە: ﴿وَأَوْفُواْ بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ﴾ (البقرة: ٤٠)، واتە: ((پەیمانەکەم جێ بەجێ بکەن (کە ئیمان و کردەوەی چاك و باوەڕکردنە بە هەموو پێغەمبەران بەبێ جیاوازی) ئەوسا منیش پەیمانی خۆم بەجێ دەهێنم (کە جێ نشین کردنتانە لە دونیا و، بەهەشتی بەرینە لە قیامەتدا)))، وە نموونەی ئەمەش: ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلاَ تَكْتُمُونَهُ﴾ (آل عمران: ١٨٧)، واتە: (((یاد بێنەرەوە) کاتێك خوا پەیمانی وەرگرت لەوانەی کتێبیان پێ بەخشراوە کە ڕوونی بکەنەوە بۆ خەڵکی و مەرامەکانی باس بکەن و نەیشارنەوە))، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنكَ وَمِن نُّوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا﴾ (الأحزاب: ٧)، واتە: (((بیریان بخەرەوە کە ئێمە) پەیمانمان لە پێغەمبەران وەرگرتووە پەیمانی یەکتاپەرستی، پەیمانی گەیاندنی بانگەوازی خوا، بەتایبەت لەتۆ ئەی محمدﷺ و لە نوح و ئیبراهیم و موسا و عیسای کوڕی مەریەم، بێگومان پەیمانێکی بەهێزو پتەومان لێ وەرگرتن...))، بەڵێنێك کەوا لەدوای ڕەوانەکردنیان لێیان وەرگرتن هەروەك لە ئوممەتەکانیانی وەرگرت لە دوای ئاگادار کردنەوەیان، وە ئەو بەڵێنەش خودای پەروەردگار نەفرەتی لەو کەسە کردووە کەوا پەیمانەکە نایاتە سەر و هەڵیدەوەشێنێتەوە و سزای دەدات بەم فەرموودەیە: ﴿فَبِمَا نَقْضِهِم مِّيثَاقَهُمْ لَعنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً﴾ (المائدة: ١٣)، واتە: ((جا بەهۆی ئەوەوە کە نەوەی ئیسرائیل بەردەوام پەیمان و بەڵێنەکانیان دەشکان، نەفرەتمان لێکردن و دڵەکانیانمان ڕەق و سەخت و ڕەش کرد)).

جا لەبەر ئەوەی بەڵێنەکانیان شکاند خوای گەورە سزایان دا و ئەوانەی لەسەر زەمانی پێغەمبەرەکان پەیمانیان وەرگرت بەڕاست و دروستی ووتیان کەوا خوای گەورە ئیشارەتی پێداون: ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُواْ مَا

آتَيْنَاكُم بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُواْ مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ (البقرە: ٦٣)، واتـە: ((یـادی ئـەو نیعمەتەش بکەنەوە کاتێك پەیمان لێوەرگرتن (کە پەیرەوی تەورات بکـەن) و کێـوی طورمان بە ڕاسەرتانەوە ڕاگـرت و پێمـان وتـن: ئـەو بەرنامەیـەی پێمانـداون بـە توندی بیگرن (ئەگینا ئەم چیایە دەدەین بەسەرتاندا): هەمیشەش با لەبیرتان بێت چی تێدایە و چیتان لێدەخوازێت، بۆ ئەوەی لە خواترس و پارێزکاربن)).

وە ڕێکخستنی ئایەتەش لە ڕاستیدا بەڵگەیە لەسەر ئەمە لە چەند ڕوویـەکی جۆراوجۆر:

یەکەم: خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وإذا أخذ ربك من بنيّ أدم﴾ نەیفەرمووە: ئادەم، وە ئەوەی ئادەمیش تەنها ئادەم نیە بەڵکو جگە لە ئادەمە.

دووەم: خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿من ظهورهم﴾ وە نەیفـەرمووە: ((ظهـر)) واتە پشت، وە ئەمەش خستنە بری هەندێکە لە گشتی، یاخود خـستنە بـری و لـە جێدانانی شموولیە، وە ئەوەش باشترە.

سێیەم: خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ذريتهم﴾ وە نەیفەرمووە ((ذريتـە)) واتـە نەوەکەی.

چوارەم: خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وأشهدهم على أنفسهم﴾ واتە: کردنی بە شایەت بەسەر خۆیانەوە.

پێنجـەم: خـوای گـەورە هـەواڵی داوە کـەوا حیکمـەت لـەو شـایەتی دانـە هەڵگرتنی بڕو بیانووە لەسەریان تاوەکو نەڵێن: وای لە ڕۆژی قیامـەت" ئێمـە لـەو کارە بێئاگابووین. هەروەك خوای گەورە دەفـەرموێت: ﴿رُّسُلاً مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلاَّ يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ﴾ (النساء: ١٦٥)، واتـە: ((پێغەمبەرانمان (ڕەوانە کردووە) کە موژدە دەرن (بە ئیمانداران) و ترسێنەرن بـۆ (یاخیەکان)، تا خەڵکی هیچ بەڵگەیەکیان بەدەستەوە نەمێنێت (لەسەر بێ دینی و یاخی بوونیان) دوای ئەوەی خوا پێغەمبەرانی بۆ ڕەوانە کردوون)).

شەشەم: بەمە بەبیریان بهێننەوە ئەگەر نا دەڵێن: وای لە ڕۆژی قیامەت: ﴿إنا كنّا عن هذا غافلين﴾ ئاشكرایە ئەوان بێئاگان لەوەی كەوا هەموویان لەپشتی ئادەم دەرهێنراون و هەمووشیان لەو كاتەدا شایەتیان داوە، جا ئەمە كەس بەبیری نایەتەوە.

حەوتەم: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَوْ تَقُولُواْ إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّن بَعْدِهِمْ﴾ (الأعراف: ١٧٣)، جا لەو پێناسەو شایەتی دانە باسی دوو حیكمەت دەكات، یەكەمیان: بۆئەوەی لێنەگەڕێن بێ ئاگا بن، وە دووەم: بۆ ئەوەی لێنەگەڕێن لاسایی كەس بكەنەوە، جا كەسی بێئاگا هەست و شعووری نیە، و لاسایی كەرەوەش شوێنی كەسی لاسایی دەكەوێت.

هەشتەم: خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ﴾ (الأعراف: ١٧٣)، واتە: ((ئایا تۆ لەناومان دەبەیت بەهۆی ئەوەی كە پێشێلكارانی هەق كردوویانە؟))، واتە: ئەگەر بەنكۆڵی كردن و هاوبەشی پەیدا كردنیان سزادرابان دەیانووت: ئا ئەمەیە، ئەو پەروەردگارەیە لە ڕاستیدا لەناویان دەبات بەهۆی سەرپێچی كردنیان بۆ پێغەمبەرەكەی و بە درۆ خستنەوەیان، جا ئەگەر لەناوی بردن بەهۆی لاسایی كردنەوەی باووباپیریان لە هاوبەشی پەیداكردندا بەپێی هێنانی بەڵگەیەك لەسەریان بە پێغەمبەرەكان ئەوا لەناویان دەبات بەهۆی ئەوەی پێشێلكارانی هەق كردوویانە. یاخود لەناویان دەبات لەگەڵ بێئاگابوونیان لەبەر زانینی بێ سوودی و بێ كەڵكی كەوا لەسەری بوون. خوای گەورە ڕایگەیاندووە كەوا گوندێك یان شارێك بە زوڵمەكەیان لەناو بەین ئەگەر دانیشتووانەكەیان بێئاگابوون، و بەڵكو لەدوای ئاگاداركردنەوەو وریاكردنەوەیان لەناویان دەبات.

نۆیەم: خوای گەورە هەریەكێكی لەسەر خۆی كردۆتە شایەت كەوا ئەو پەروەردگار و دروستكاریەتی، وە پەیمانی بەسەردا كردوون بەو شایەتی دانە

لەشوێنێکی دیکە دا خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ﴾ (الزخرف: ٨٧)، واتـە: ((سـوێند بـە خـوا ئەگـەر لـەو خـوا نەناسانە بپرسیت: کێ دروستی کردوون، ئەوە بەدڵنیاییەوە دەڵێن ((الله)) کـەوابوو بەرەو چـی و بـەرەو کـوێ لـە ڕێبـازی یەکخواناسـی لادەدرێـن و شـوێنی ناحـەق دەکەون؟!))، واتە: جا چۆن لە یەکتا پەرستی لادەدەن پاش ئـەو بڕیاردانـەی ئـەوان کەوا خوای گەورە پەروەردگار و دروستکاریانە، جـا ئانەمـە ئـەو پەیمانەیـە کـەوا شایەتیان داوە، لەسەر خۆیـان بـە پـشت پـێ بەسـتنەکەی، وە خـوای گـەورە بـە پێغەمبەرەکانی بەبیریان دەهێنێتەوە: ﴿أَفِـي اللَّـهِ شَـكٌّ فَـاطِرِ الـسَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ﴾ (إبراهيم: ١٠)، واتە: ((ئایا لە خوای پـەروەردگاردا گومـان هەیـە؟! بەدیهێنـەری ئاسمانەکان و زەوی؟!)). جا لەڕاستیدا خوای گەورە لەسەر زمـانی پێغەمبـەرەکانی ئەو دانپیانانە و زانستەیان بیردەهێنێتەوە و هەرگیز باسی دانپیانانی پێشوویان بـۆ ناکات لەبارەی دروستکردنیان و پەیمان و بەڵگەشیان لەسەر دانەمەزرێنێ.

دەیـەم: خـوای گـەورە ئـەو ئایەتـەی دیـاری کـردووە، و ئەمـەش بەڵگـەو مەبەستێکی روون و ئاشکراو پێویستیشە بۆ ناوەرۆك و ماناکەی بەجۆرێك جیـاواز ناکۆك نـەبێت لەگـەڵ ماناکەیـدا: ئەمـەش کاروبـاری ئایەتـەکانی خـوای بـەرز و بەتوانایە، خوای گـەورە دەفـەرموویێت: ﴿وَكَـذَلِكَ نفَـصِّلُ الآيَـاتِ﴾ (الأنعـام: ٥٥)، واتـە: ((هـەر بەوشـێوەیە کـە باسـکرا بـە درێـژی (بەڵگـەو نیـشانەکان) روون دەکەینەوە)).

ئـەو ئایەتانـەی کـە باسـکرا ئەوەیـە کـەوا لـە کێـشەکەیدا هـەموو جـۆرە بوونـەوەرەکانی ئاشـکرا کـردووە وە ئەمـەش ئایـاتێکی لەپۆپـەی زانیـاری و دەروونیدان، ئایاتێکن لەناو دەروونـی خۆیـان و گـەورەکانیان و دروسـتکردنیان وە ئایاتێکن لە شارو شارۆچکەو دێهاتەکاندا کەوا خوای گـەورە دەیگێڕێتـەوە بـەوەی کە دەلالەت لەسـەر هـەبوون و یەکتاپەرسـتیەکەی و راسـتگۆیی پێغەمبـەرەکانی

دەکات وە لەسەر گەڕانەوە بۆلای ئەو و ڕۆژی زیندوو بوونەوە، لەهەمووشی ئاشکراتر ئەوەی هەر کەسەو شایەتی داوە لەسەر خۆی کەوا ئەو پەروەردگاری و دروستکاری و بەدیهێنەریەتی، خۆشی پەروەردە کراوو دروستکراوو مەخلوومە و ڕوویداوە پاش ئەوەی کە ئەو نەبووە.

ئەم ئایەتەش فەرموودەی خوای گەورەیە: ﴿وإذا أخذ ربّك من بني آدم من ظهورهم ذريتهم﴾ هاوشێوەو چوون یەکە لەگەڵ فەرموودەی پێغەمبەرﷺ: ((كل مولود يولد على الفطرة)) [299]، واتە: (هەر منداڵێك کە لەدایك دەبێت لەسەر خووڕەوشتێکی پاك واتە بە ((موسلمانی)) لەدایك دەبێت))، هاوشێوەیە لەگەڵ ئەم فەرموودەیە: ((فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ* مُنِيبِينَ إِلَيْهِ)) (الروم: ٣٠- ٣١). واتە: ((ئەی ئینسان بە دڵێکی پاك و بێگەردەوە، ڕوو بکەرە بەرنامەو ئایینی خوا و ئەملاو ئەولا مەکە، خەڵکینە ئێوەش پابەندی ئەو نەخشەیە بن کە خوا ئێوەی لەسەر دروست کردووە (واتە قورئان کەتەلۆك و نەخشەی ژیانی ئادەمیزادەکانە لێی لامەدەن)، هیچ جۆرە گۆڕانکاریەك لە هیچ نەخشە دروستکراوێکی خودا نی یە، ئا ئەوەیە دینی ڕاست و دروست بەڵام زۆربەی خەڵکی ئەم ڕاستیانە نازانن* خەڵکینە ڕوو بکەنە پەروەردگارتان، بەملکەچی بگەڕێنەوە بۆ لای)).

حسن کوڕی يحيى الجرجانی دەڵێت، ئەگەر یەکێك نارەزایی دەربڕی لەبارەی ئەو بابەتە بە حەدیسێك کەوا لە پێغەمبەرﷺ ریوایەت کراوە، کەوا فەرموویەتی: ((إن الله مسح ظهر آدم فأخرج منه ذريته وأخذ عليهم العهد ثم ردّهم في ظهره)) لە ڕاستیدا مانای پاشان دەیگەڕێنێتەوە بۆ پشتی ئادەم مانای لەدوای مردنیان دەیگەڕێنێتەوە بۆ ناخی زەوی بۆ بەخاکسپاردنی، چونکە ئەگەر

(٢٩٩) مسلم: (٢٦٥٨).

مردن دەیاننێرێتەوە بۆ زەوی لەبەر ئەوەی ئادەم لە زەوی دروستکراوە و بۆ ئەویش دەگەڕێندرێتەوە. جا ئەگەر بۆ زەویش گەڕێندرایەوە مانای وایە ئادەم و بۆپشتی گەڕێندراوەتەوە ئەگەر ئادەم لەو دروستکرابێت وە هەندێك شت دەچێتەوە ناو شتەکە، جا ئەگەر چوون بۆ لێکدانەوەی ئەو حەدیسە ڕووی دەرەوەی جیاوازی هەیە لەنێوان ئەو و لەنێوان ئەوەی لە قورئاندا هاتووە لەو مانـاو مەبەستە دا تەنها ئەگەر بیەوێت والێکی بداتەوە وەك ئەوەی ئێمە باسمان کردووە، چونکە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ (الأعـراف: ١٧٢)، وە لەگێڕانەوەی چیرۆکەکەدا باسی ئادەم نەکراوە بەڵکو لێرەدا وەپاڵنراوە بۆ پێناسەکردنی نەوەکەی کەوا ئەوان منداڵەکانیەتی، وە لەو حەدیسەدا: ((إنە مسح ظهـر آدم)) جا ناکرێت بەرپەرچ بدرێتەوە ئەوەی لە قورئان و لە حەدیسدا هاتووە بۆ لەسەر ڕێککەوتن تەنها بەو لێکدانەوەیەی کەوا باسمان کردن.

جرجـانی دەڵێـت: منـیش دەڵـێم: ئێمـە تـاوەکو ئـەوەی ئایەتەکـەی لـە پێغەمبەرﷺ ڕیوایەت کردووە، وە ئەوەی زانایان و بیرمەندان لـە سـەلەفی صـالح بۆی چوون و لێکیان داوەتەوە نموونەییترین و باشترینیانە.

لەسەر ئەمەش هەندێك هاوەڵانمان لە ئەهلی سەلەف باسیان کردووە لـەبارەی وەڵامدانەوە لەسەر ئەو بێژەرە لەوانەیە لەبارەی لێکدانەوەی ماناکە بـەبێ ستەم و ڕق لیّ بوونەوەو ئینکاری کردن بێت، ئەمەش دەشێت ئەم فەرموودەیە: ((وإذا أخـذ ربُّكَ من بني آدم)) سەرەتای هەواڵ پێدانەکـە بێـت لەلایـەن خـودای میهرەبانـەوە لەبارەی پەیمان وەرگرتن لێیانەوە، وە ئەگەر پێویستی بە وەڵامدانەوەش بێـت ئـەوا وەڵامەکەی لەلایەن پەروەردگارەوەیە ﴿قـالُوا بَلَـى﴾ وە ئـەم گێرانـەوەی چـیرۆکەش بەتەواوەتی دەپچڕێت، پاشان خودای گەورە بە هەواڵێکی دیکە دەسـتپێدەکات بـە باسکردنی ئەوانەی دەڵێن: کافرەکان لەڕۆژی قیامەتدا دەڵێن: ((شَـهِدنَا)) بـەمانای شایەتی دەدەین، هەروەك الحطيئة دەڵێت:

شَهِدَ الخطيئة حين يلقى ربَّه * أنّ الوليدَ أحق بالعُذرِ

به ماناى حطيئة شايەتى دەدات، دەڵێت: ئەی پەروەردگار: شايەتى دەدەين له رۆژى قيامەتدا ئێوه دەڵێن واته ((كافرەكان)): ﴿إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾ (الأعراف: ١٧٢)، واته: لەو كاتەى له لێپێچینەوەو گفت و گۆو بەرپرسیارەتیان به كوفرەكەيان، پاشان هەواڵێكى دیكەيان بۆ زياد دەكات و دەفەرموێت ﴿أَوْ تَقُولُواْ﴾ بەماناى: لەراستیدا دەڵێن: چونكە ((أو)) بەماناى: واوى ڕێكخستن و دڵنیاییە، وەك ئەوەى خواى گەورە دەفەرمووێت ﴿وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا﴾ (الإنسان: ٢٤)، واته: ((نەكەيت ملكەچ و فەرمانبەردارى تاوانباران و بێباوەڕان بيت))، جا لێكدانەوەكەى: وه شايەتى دەدەين له ڕۆژى قيامەتدا دەڵێن: ﴿إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّن بَعْدِهِمْ﴾ (الأعراف: ١٧٣)، واته: ئەوان هاوبەشيان بۆ خوا پەيدا كردوو ئێمەشيان له منداڵیمانەوه لەسەر ڕێبازەكەيان هەڵگرت لە هاوبەشى پەيدا كردن، جا ئێمەش لەسەر ڕێبازو بەرنامەى ئەواندا ڕۆيشتين، و پەيرەويمان كرد، جا تاوان و گوناح بۆ ئێمه نيه ئەگەر ئێمه بەشوێن ئەواندا كەوتووين بەڵكو تاوان گوناح بۆ باووباپيرانمان، ووتيان: ﴿إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ﴾ (الزخرف: ٢٣)، واته: ((ئێمه باو و باپيرانى خۆمان بينيووه پابەندى بيروباوەڕێك بوون، بێگومان ئێمەش چاو لەوان دەكەين و پەيرەوى ئەوان دەكەين)). جا ووتەكانيان بەڵگەيه لەسەر ئەمە: ﴿أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ﴾ (الأعراف: ١٧٣)، واته: ئێمەيان لەگەڵ خۆياندا هەڵگرتووه لەسەر كوفر و هاوبەشى پەيداكردن، جا گێڕانەوەى چيرۆكى يەكەم هەواڵێكە لەبارەى هەموو دروستكراوەكان به وەرگرتنى پەيمان لێيان، وه گێڕانەوەى چيرۆكى دووەم هەواڵەكەى ئەوەيه كه دەڵێت: كافرەكان له ڕۆژى قيامەت دا لەپاساو هێنانەوه و داواكردنى لێبووردن دان.

ئەوەی بانگەوازی ناکۆکی و جیاوازی دەکات دەڵێن: کەوا جیاوازی لەوەی نێوان کتێب و هەواڵەکە بەهۆی جیاوازی ووشەو دەربڕینەکانیان کەوا دوو ووتەی تێدایە پێویستە بە هاوشێوەو هاو جووت قەبوڵی بکەیت وە تێبپەڕێنی کەوا لێی ئاشکرا بوو بەهۆی جیاوازییەکەی، وە هەروەها ووشەکان ئەگەر لە خودی خۆیدا جیاواز بوو، ئەوا گەڕانەوەکەی بۆ فەرمانێك دەگەڕێتەوە ئەوا پێویست بە جیاوازی ناکات، هەروەك خوای گەورە لەبارەی دروستکردنی ئادەم دەفەرمووێت: جارێك باسدەکات کەوا ئەو لە خۆڵ دروستکراوە[300]، وە جارێکی دیکە ئەو لە قوڕێکی ووشك و ڕەشباو و ترشاو دروستکراوە[301]، وە جارێکی دیکەش دەفەرمووێت لە قوڕێکی پتەو دروستکردووە[302]. وەجارێکی تریش لە قوڕێکی ووشك وەك فەخفووری[303]، ئینجا ئەم ووشانە لە ووشە و ماناکانی جیاوازن و هەروەها لە حاڵەت و بارە جیاوازەکان کەوا قوڕی ڕەشبا و وەك قوڕی پتەو نیە وە قوڕی پتەویش وەك خۆڵ نیە، کەواتە تەنها و تەنها گەڕانەوە کە هەمووی لە ڕەسەنەکەدایە بۆ یەك گەوهەر و کرۆکە، و ئەویش خۆڵەکەیە، وە لە خۆڵەکەش ئەم حاڵەت و بارانە دروست بوون.

فەرموودەی خوای گەورە ﴿وإذ أخَذَ رَبُّكَ من بني آدَمَ مِن ظهورِهِم ذُرِّيَّتُهم﴾، فەرموودەی پێغەمبەرﷺ: ((إن الله مسح ظهر آدم فاستخرج منه ذريته)) لە بنچینەدا یەك مانای هەیە تەنها ئەوەیە کە فەرموودەکەی پێغەمبەرﷺ: ((مسح ظهر آدم)) زیادەو خستنە سەرە لە هەواڵەکە لەلای خودای گەورەوە، و خودای گەورە دەستی قودرەتی بە پشتی ئادەمدا و نەوەکەی لێ دەرچوواند دەستی پیا داهێنا بۆ دەرکەوتنی نەوەکانی و دەرهێنانی نەوەکانیان لە پشتی ئەواندا

(300) سەیری: ئایەتی (٥٩) لە سورەتی ((آل عمران)) بکە.

(301) سەیری: ئایەتی (٢٨) لە سورەتی ((الحجر)) بکە.

(302) سەیری: ئایەتی (١١) لە سورەتی ((الصافات)) بکە.

(303) سەیری: ئایەتی (١٤) لە سورەتی ((الرحمن)) بکە.

هەروەك خوای گەورە باسی کردووە، چونکە ئێمە زانیوومانـە و فێـر بـووین کـەوا گشت نەوەی ئادەم لە بڕبڕەی پشتیدا نەبوون، بەڵام کاتێـك هـاوجووتی یەکـەم لـە بڕبڕەی پشتیدا بوو، پاشان دووەم لە بڕبڕەی پـشتیدا یەکـەم، پاشـان سـێ یـەم لـە بڕبڕەی پشتی دووەم بووە، دروستە کە هەموو ڕەگەزە بگەڕێتەوە بۆ پـشتی ئـادەم، چونکە ئەوان لقی ئەوون و ئەویش بنچینە و سەرەکیەکەیانە.

هەروەك چۆن دروستە ئەوەی خـوای گـەورە باسـیکردووە: کـەوا ئـەو نـەوەی ئادەمی لە پشتی ئادەم دەرهێناوە دروستیشە کـەوا پێغەمبـەرﷺ ئـەوە باسـی کردووە: خوای گەورە لەپشتی ئادەمدا لە پشتی نەوەکانیـشی دەرهێنـاوە، کەواتـە لق و ڕەسەن یەك شتە، هەروەها خوای گەورە کاتێك لە هەواڵەکەدا نەوەکەی خستە پاڵ ئادەم لەوانەیە هەواڵەکە لەبارەی نەوەکەو لەبارەی ئادەمەوە بێت.

هەروەك خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ﴾(الشعراء: ٤)، واتە: ((جا بەردەوام گەردەنیان بۆی ملکەچ و زەلیل دەبێت)) هەوڵەکـە لـە دیـوی دەرەوەی لـەبارەی گەردەنەکانـە، و بـاس کـردن و پیاهەڵدانەکـەش بـۆ نـاولێنراو هاتووە، وە ئەمەش وەپاڵنراوە هەروەك چۆن ئادەم لەوێدا وە پاڵنرابوو.

***

(لەبارەی هەندێ قسەی پێشینە و پاشینە لە مانای ئایەتەکە)

جا ئەمـە هەنـدێ قـسەی پێـشینەیە لـەبارەی ئایەتەکـە، و لەگـەڵ هـەموو هەڵـسەنگاندن و گرنگی پێدانێك، هـەر بەڵگەنیـە لەسـەر دروسـتکردنی ڕۆحـەکان پێش جەستەکان دروستکردنێکی جێگیر و چەسپاو، لە ڕاسـتیدا دەلالـەت دەکـات لەســەر وێنــەکانیان و نیــشانەکانیان لــە وێنــەو شــێوەی مێروولــەی وورد و قـسەپێکردنیان پاشـان گەڕانـدەوەیان بـۆ ڕەسـەنەکەیان کـەوا ئەمەیـە دروسـتی

هەواڵەکە، وە ئەوەی دروستە لە ڕاستیدا جێگیر بوونی قەدەر و چارەنووسی ڕابردوە وە دابەش کردنیانە بۆ بەدبەختی و کامەرانی.

بەڵام بۆ ساخکردنەوەو تێگەیشتنی ئەبی محمد کوڕی حزم لەبارەی ئەم فەرموودەیە: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلآئِكَةِ اسْجُدُواْ لآدَمَ﴾ (الأعراف: ١١)، واتە: (سوێند بە خوا ئێمە (باوە گەورەی) ئێوەمان دروستکردو نەخش و نیگاری ڕواڵەت و ڕوخساری ئێوەمان کێشا، پاشان ووتمان بە فریشتەکان: ئادەی سوژدە بەرن بۆ ئادەم (سوژدەی ڕێز و بەفەرمانی خوا)))، جا ئەو دەرکەوتنە گونجاونیە بە ڕووکەشیەکەی بۆ ئامادەکردنی فەرمانەکە بە سوژدەبردن بۆ ئادەم لەسەر دروستکردنمان و وێنەکێشانمان، وە ئاخاتنەکەش بۆ پێکهاتووە گشتیەکەیە لەلاشەو لە ڕۆحدا، و ئەمەش دوا کەوتووە لە دروست کردنی ئادەم دا، وە لەبەر ئەمەش ئیبنو عەباس دەڵێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ﴾ واتە: ئادەم ﴿ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ﴾ بۆ نەوەکەیەتی، و نموونەی ئەمەش مجاهد دەڵێت: ﴿خَلَقْنَاكُمْ﴾ بە ووشەی دەربڕینێکی گشتیە.

ئەبو عبید لەو ئایەتەدا ووتە مجاهدی هەڵبژاردووە لەبارەی ئەم فەرموودەیە: ﴿ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلآئِكَةِ اسْجُدُواْ﴾ وە فەرموودەی خوای گەورە بۆ فریشتەکان: سوژدە بەرن ئەوان پێش دروستکردنی ئەوەی ئادەم بووە وە وێنەکێشانیان لە منداڵدانەکاندا، و پاشان پێویستی بە لەسەرەخۆیی و ئامادە کردن هەبوو، جا هەرکەسێ وایزانی و واتێگەیی کە دروستکردن و وێنەکێشان لەو ئایەتەدا بۆ منداڵەکانی ئادەمە لە منداڵدانەکاندا دەبێت ڕەچاوی حوکمی ﴿ثُمَّ﴾ کردبێت لە ئامادەکردن و ڕێکخستندا دەنا ئیلا ووتەی ئەخفەش کاری تێدەکاتن کەوا دەڵێت: ﴿ثُمَّ﴾ ئالێرەدا مانای: واو دەگەیەنێت.

زجاج دەڵێت: ئەمەش هەڵەیە نە خلیل و نە سیبویە بە گونجاوی دانانێن و هەموو ئەوانەی متمانەی بە زانستەکەی هەیە، ئەبو عوبید دەڵێت: مجاهد ئاشکرای

کردووە کاتێك ووتی: خـوای گـەورە وەچـەی ئـادەمی دروسـتکرد و لـە پـیـشتیدا وێنەیانی کێشا، پاشان لەدوای ئەمە فەرمانی کرد بە سوژدەبردن، دەڵێت: ئەمـەش لە حەدیسەکەدا دیار و ئاشکرایە، وە ئەو ئەوانی لە پـشتیدا دەرهێنـا لـە وێنـەی مێروولەی وورد.

ووتم: قورئانیش هەندێکیان هەندێکی لێکداوەتەوە، هاوشێوەی ئەم ئایەتـەش خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ﴾ (الحج: ٥)، واتە: ((ئـەی خەڵکینـە ئەگـەر ئێـوە گومانتان لە زیندوو بوونەوە هەیە، ئەوە چاك بزانن کە ئێمە سـەرەتا ئێوەمـان لـە خاك و خۆڵ دروستکردووە، لەوەودوا (ئـەوەکان) لـە نوتفەیـەك پەیـدا بـوون))، وە خوای گەورە ئاخاوتن لەگەڵ کەسێك دەکـات بـوونی هـەبێت و مەبەسـتیش: بـاوو باپیریانە هەروەك ئەم فەرموودەی خوای گەورە: ﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ﴾ (البقرة: ٥٥)، واتە: ((یـادی ئەو نیعمەتە بکەنەوە کە ووتتان: ئەی موسا هەرگیز باوەڕت پـێ نـاهێنین تـاوەکو بەئاشکرا و بەچاوی خۆمان خوا نەبینین، ئیتر یەکسەر هەورە بروسـکەکە لێـی دان، لەکاتێکـدا کـە تەماشـاتان دەکـرد و بـە دەوروبـەری خۆتانـدا دەتـانڕوانی (بـە سەرسامیەوە بیرتان دەکردەوە))). هەروەها دەفەرمووێت: ﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَن نَّصْبِرَ عَلَىَ طَعَامٍ وَاحِدٍ﴾ (البقـرة: ٦١)، واتە: ((یادی ئەو نیعمەتە بکەنەوە کاتێـك بە موساتان ووت: ئێمە هەرگیز لەسەر یەك جۆر خۆراك ئۆقرە ناگرین و بـە تـەنها جۆرێك خواردەمەنی ڕازی نابین))، هەروەها دەفەرمووێت: ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْساً فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا﴾ (البقرة: ٧٢)، واتە: ((یاد نیعمەتی ئاشکرابوونی بکوژەکـە بکەنـەوە) چـۆن کاتێك کەسێکتان کوشت و یەکسەر ئاژاوە لە نێوانتانـدا پەیـدابوو)). وە هـەروەها دەفەرمووێت: ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ﴾ (البقـرة: ٦٣)، واتـە: ((یادی ئەو نیعمەتەش بکەنەوە کاتێك پەیمانمان لێوەرگرتن (کـە پـەیڕەوی تـەورات

بكەن) و كێوی طورمان بە ڕاسەرتانەوە ڕاگرت)) ئەمەش لـە قورئانـدا زۆرە كـەوا خوای گەورە قسەیان لەگەڵدا دەكات و مەبەستیش لێـی: باووباپیریانـە، جـا ئـاوا دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ﴾ (الأعـراف: ١١)، واتە: (سوێند بە خوا بەڕاستی ئێمە (باوەگەورەی) ئێوەمـان دروسـت كـرد و پاشـان نـەخش و نیگـاری ڕواڵەت و ڕوخساری ئێوەمان كێشا)). بەڕاستی خوای گەورە لە باسكردنی كـەس و باسكردنی تایبەتـدا لادەدات و دێـت باسـی جۆرەكـە دەكـات وەك دەفـەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِـن سُـلَالَةٍ مِّـن طِـينٍ* ثُـمَّ جَعَلْنَـاهُ نُطْفَـةً فِـي قَـرَارٍ مَّكِـينٍ﴾ (المؤمنون: ١٢- ١٣)، واتە: ((سوێند بە خـوا ئێمـە بەڕاسـتی ئادەمیزادمـان لـە ئاوێتەیەكی پێكهاتوو لە قوڕ بەدیهێناوە* لەوەودوا لەجێگایەكی پارێزراو و لـەبار دا (كە منداڵدانی دایكە) لە شێوەی نوتفەیەكی زۆر بچووكدا دامان مەزراندووە))، دروستكراوەكەش لە پێكهاتوویەكی قوڕی ئـادەم دروسـتكراوە، وە دامەزراوەكـەش نوتفەیەكە لە جێگایەكی پارێزراو كەوا نەوەكەیەتی.

وەڵام دروسـتبوونی ڕۆحـەكان لـەپێش لاشـەكان بـە دوو هـەزار سـاڵ ئەمـە ئیسنادەكەی دروست نیـە ئەمـەش عەتەبـەی كـوڕی سـكین لەباسـەكە دواوە، دار قطني دەڵێت: واز لێهێندراوە یاخود دەست لێ هەڵگیراوە. وە أرطـأة كـوری منـذر دەڵێت: ئیبن عدی ووتوویەتی: هەندێ حەدیسـەكان هەڵەیە .

(لەبارەی كەوا دروستبوونی ڕۆح دواكەوتووە لە درووست بوونی لاشە)

بەڵام سەلماندن لەسەر ئەوەی درووست بوونی ڕۆحەكان دواكەوتووە لـە درووسـت بوونی لاشـەكانی لەچەند ڕووێكەوەیە: یەكێكیان : درووست بوونی باوكی ئـادەمیزاد وە بنچینەكەیان ئاوابووە، خودای پەروەردگار جوبرئەیلی نارد چـەنگێك خـۆڵی لـە زەوی برد ، پاشان لەگەڵ ئاوێكی ترش و تێكەڵی كردتاكو بووە قوڕ، پاشـان وێنـەو نیگاری كێشا ،پاش ئەوەی وێنەی كێشا لەڕۆحدا فووی پیاكرد جا كاتێك ڕۆحەكـە

چووه ناو لاشەكەوه بووه گۆشت و خوێنێكی زیندوو و قسەكەر ، لە تەفسیری ئەبی مالیك و ئەبی صالح داهاتووه ، لە ئەبی عەباس دەگێڕنەوه ، ئەویش لە موڕه ئەویش لە ئیبن مەسعود ، ئەویش لە خەڵكانێك لە هاوەڵانی پێغەمبەرﷺ، كاتێك خوای گەورەو میهرەبان لە كارەكەی بووەوه لە درووست كردنی ئەوەی ئەو دەیویست چۆوه سەر عەرش جا ئیبلیسی كردە فریشتەیەك لەسەر ئاسمانی دونیا ، قەبیلەیەك لە فریشتەكان پێیان دەووتن جنۆكە ، لە ڕاستیدا ناویان لێنا جنۆكە ، چوونكە ئەوان دەرگاوانی ئەهلی بەهەشت بوون ، وە ئیبلیسیش لەگەڵ فریشتەیەكی دیكە دەرگاوان بوو ، جا لەناو سینگی شتێك ڕوویداو كاری تێكردو ووتی: خوای گەورە ئەوەی نەبەخشیوەتە من تەنها بۆ گەورەیی و چاكی من نەبێت ، لە دەربڕینێكی دیكەدا ، لەبەر ئەوەی منی بە گەورەترو باشتر داناوە لەسەر فریشتەكان ، كاتێك ئەو گەورەییەو خۆ بەزل زانینەی لە دەروونیدا پەیدابوو خودای گەورە زانیاری لە بارەی ئەمەوە هەبوو ، ئینجا بە فریشتەكانی فەرموو ، ﴿ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الأَرْضِ خَلِيفَةً ﴾(البقرة: الآيـة/٣٠) واتە:(بەڕاستی من دەمەوێت لە زەویدا جێنشینێك دابنێم بۆ ئاوەدانی و دینداری)، ووتیان ئەی پەروەردگاری ئێمە باروگووزەرانی جێنشینەكە لە زەویدا چ دەبێت و لەزەویدا چی دەكەن ، خوای گەورە فەرمووی ئەوەی لێ پەیدا دەبێت و ئەوانە لە زەویدا خراپەكاری دەكەن و حەسادەت و بەخیلی لەناو یەكتریدا دەكەن و هەندێك هەندێكیان دەكوژن ، ووتیان: ئەی پەروەردگاری ئێمە: ﴿أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لا تَعْلَمُونَ﴾(البقرة: الآية ٣٠)،

واتە: ﴿فریشتەكان ووتیان ئایە كەسێكی تێدا دەكەیتە جێنشین كە خراپەو تاوانی تێدا بچێنێت و خوێنڕێژی تێدا ئەنجام بدات؟! لەكاتێكدا ئێمە تەسبیحات و سوپاسو ستایشت دەكەین و قەدرو ڕێزی تۆ چاك دەزانین و بەدوورت دەگرین لەو

شتانەی کە شایستەی تۆنین (لەوەلآمیاندا) خوا فەرمووی : بێگومان ئەوەی ئێوە نایزانن من دەیزانم ﴾ واتە: لەبارەی کارو مەبەستی ئیبلیسە.

ئینجا خوای گەورە جوبرەئیلی نارد بۆ زەوی بۆ ئەوەی لەوێدا خۆڵ بهێنێت، زەوی ووتی من خۆم لەتۆ بە خوای گەورە دەپارێزم کەوا چنگم لێبدەی، ئینجا جوبرەئیل گەڕایەوەو خۆڵەکەی نەهێنا و ووتی: ئەی پەروەردگار ئەو خۆی بەتۆ پاراست و منیش داوای لێبوردنم لێی کرد ئینجا میکائیلی نارد ، ئەو خۆی لەویش پاراست ، ئینجا خوای گەورە فریشتەی گیان کێشانی نارد ، زەوی خۆی لەویش پاراست ، فریشتەکە ووتی : منیش خۆم لەخوای گەورە دەپارێزم کە بگەڕێمەوە فەمانەکەی زەوی جێ بەجێ نەکرد ، ئینجا لەڕووی زەویدا چنگێك خۆڵی هێناو تێکەڵی کرد ، خۆڵەکەی تەنها لە یەك شوێن نەهێنا ، بەڵکو لە خۆڵێکی سوورو سپی و ڕەشی هێنا ، لەبەر ئەو هۆیەش نەوەی ئادەم بەڕەنگ و شێوەی جیاواز دەرکەوتوون، جا بەرزی کردەوە بۆ بەردەمی پەروەردگار تاوەکو کردی بە قوڕێکی پەیت و پتەو ، وە پتەویش ئەو شتەیە کەوا بەتووندی یەکتر دەگرێت ، پاشان خوای گەورە بە فریشتەکانی فەرموو: ﴿(إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَراً مِنْ طِينٍ ۞ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ﴾ (ص: ٧١، ٧٢)

واتە : (من دەمەوێت بەشەرێك لە قوڕ درووست بکەم ، جا کاتێك درووستم کرد لەو گیان و روحەی کە من خاوەنی ئەوم ، فووم پێداکردو ژیان و گیانم پێبەخشی ئێوەی فریشتە هەمووتان سوژدەی ڕێزو تەقدیری بە فەرمانی من بۆ بەرن)).

خوای گەورە بەدەستی قودرەتی خۆی درووستی کرد بۆئەوەی ئەندازەی خۆ بەزل زانینی ئیبلیس لەبارەیەدا دەرکەوێت بۆ ئەوەی پێی بڵێت: خۆت بەگەورەتر دادەنێیت لەوەی من بەدەستی خۆم کردوومە وەمن خۆم بەگەورەیی بەسەر ئەودا ناکەم، جا بەشەرێکی درووست کردبوو لاشەیەك لە قوڕ بە درێژایی چل ساڵ ، جا

فریشته‌کان به‌لایدا تێپه‌ڕین ، کاتێك بینیان لێی ترسان و داچڵه‌کین و ئه‌وه‌ی له‌هه‌موویان زیاتر لێی ترسا ئیبلیس بوو ، کاتێ به‌لایدا تێده‌په‌ڕی لێده‌دا ، لاشه‌که ده‌نگی لێوه‌هات هه‌روه‌ك فه‌خفوری ده‌نگی لێوه‌بێت ئه‌گه‌ر له قوڕ درووست کرابێت ، جا له‌وکاته خوای گه‌وره فه‌رمووی ﴿مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ﴾(الرحمن: ١٤)، واته ((له قوڕێکی ووشك بوو وه‌ك فه‌خفوری)).

له‌ده‌می چووه ژووره‌وه وه له کۆتاییه‌که‌یدا هاته ده‌ره‌وه ، ئینجا به فریشته‌کانی فه‌رموو : له‌مه مه‌ترسن ،خوای گه‌وره هه‌ر خۆی پایه‌دارو ده‌سه‌ڵات داره و ئه‌مه‌ش پووت و بێ ده‌سه‌ڵاته ، ئه‌گه‌ر ده‌سه‌ڵاتی به‌سه‌ردا بده‌م له‌ناوی ده‌به‌م ، جا کاتێك ئه‌و ماوه‌یه هات که‌وا خوای گه‌وره فوو به ڕووحه‌که دابکات و گیان و ژیانی پێ ببه‌خشێت به فریشته‌کانی فه‌رموو : ئه‌گه‌ر فووم به ڕۆحه‌که‌دا کردو گیان و ژیانم پێبه‌خشی ئه‌وا سوژده‌ی بۆ به‌رن ، کاتێك فووی پیاکرد به ڕۆحه‌که‌دا ڕووحه‌که لای سه‌ریه‌وه چووه ژووره‌وه‌و پژمی ، ئینجا فریشته‌کان ووتیان بڵێ سوپاس و ستایش بۆ خوای گه‌وره ووتی : سوپاس و ستایش بۆ خوای گه‌وره ، ئینجا خوای گه‌وره پێی فه‌رموو: خوای تۆ ڕه‌حمت پێ بکات .

کاتێك ڕۆحه‌که له چاوه‌کانی چووه ژووره‌وه سه‌یری به‌روبوومه‌کانی به‌هه‌شتی کرد، کاتێك له سکیدا چووه ژووره‌وه ئاره‌زووی خواردنی کرد پێش ئه‌وه‌ی ڕۆح بگاته قاچه‌کانی ، جا هه‌ستایه‌وه و په‌له‌ی کرد بۆ به‌روبوومه‌کانی به‌هه‌شت ، خوای گه‌وره له‌م کاته‌دا فه‌رمووی ﴿خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ ﴾ (الأنبياء:٣٧)، واته: (ئه‌وه‌نده ئینسان به‌په‌له‌و تاڵوکه‌یه هه‌ر ده‌ڵێیت، له په‌له‌و تاڵوکه درووست کراوه)).

یونس کوڕی عبدالأعلی ده‌ڵێت: ئیبن وهب بۆمانی گێڕایه‌وه ، که‌وا ئیبن زه‌ید ووتویه‌تی : کاتێك خوا ئاگری درووست کرد فریشته‌کان زۆر لێی ترسان ، ووتیان:

ئەی پەروەردگاری ئێمە بۆچی ئەو ئاگرەت درووست کردووە ؟ فەرمووی: بۆ ئەوانەی سەرپێچی من دەکەن لەوەی دروستم کردووە .

لەو ڕۆژەدا جگە لە فریشتەکان و زەوی هیچ دروستکراوێکی دیکە نەبوو، بەڵکو لەدوای ئەمە ئادەم درووستکراوە ، لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرمووێت ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكُوراً﴾ (الإنسان:١)، واتە ((بەڕاستی ماوەیەکی زۆرلە ڕۆژگار بەسەر ئادەمیزادا هات کە شتێکی وانەبوو ناو ببرێت))، عومەری کوڕی خەتاب ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا خۆزگەم بەو ڕۆژە پاشان ووتی، وە فریشتەکان ووتیان، ئایە زەمانێك بەسەرمان دادێت تێیدا سەرپێچیت دەکەین؟ هیچ درووست کراوێك نابینین جگە لەمانە فەرمووی، نەخێر من دەمەوێت لە زەویدا درووستکراوێك درووست بکەم، وە تێیدا جێنشینێك دابنێم وە باسی حەدیسەکە دەکات.

ئیبن ئیسحاق دەڵێت: دەڵێن: خوای گەورە لەهەموو کەس زاناترە ، خوای گەورە ئادەمی درووست کرد پاشان داینا بۆ ماوەی چل ساڵ چاودێری کرد بەر لەوەی فووی پیابکات بە ڕوحەکەدا، تاوەکو بووە قوڕێکی ووشك وەك فەخفوری، وە ئاگریش بەری نەکەوت، خوای گەورە زاناترە جا دەڵێن: کاتێك رۆحەکە کۆتایی هات لەلای سەریەوە چووە ژوورەوە پژمی ووتی سوپاس بۆ خوا.

قورئان و حەدیس و نیشانەکان بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا خوای پەروەردگار فووی پیاکردووە بە ڕۆحەکەیدا لەدوای درووستکردنی لاشەکەی ، جا لەو نەفخەیەدا ڕۆحەکە تێیدا ڕوویداوە ، ئەگەرچی ڕۆحەکەی پێش لاشەکەی درووستکراوبووە لەگەڵ کۆی ڕۆحی نەوەکانی کاتێك کە فریشتەکان لەبارەی درووست کردنەکەی سەریان سوورما ، کاتێك لە درووست کردنی ئاگرەکەش سەریان سوڕماو ووتی : بۆ چ شتێك درووستت کردووە ، ئەمەش ڕۆحەکانی نەوەی ئادەم دەبینێت ئیماندارو کافرو پاك و پیسی تێدایە.

کاتێك ڕۆحی کافرەکان هەموو شـوێن کەوتـەی ئیبلـیس بـوون، بـەڵکو ڕۆحـی کافرەکان پێش کوفرەکەی درووستکراوە، لەبەر ئەوەی خوای گەورە پاسـای کـوفری بەسەر سەپاندوون پاش درووست کردن لاشەی ئادەم و ڕۆحەکـەی، وە پـێش ئەمـە کافر نەبووە، جا چۆن دەبێت ڕۆحەکان لەپێشدا کافرو ئیماندار بێت ئەگەر ئەو کاتە کافری نەبێت، وە کوفریش بۆ ڕۆحـەکان تـووش نایـەت تـەنها بـە ڕازاندنـەوەی و هەڵخەڵەتاندنی نەبێت، ڕۆحەکانیش ئەو کاتە کافرە لـە ڕاسـتیدا لـەپاش ڕووداوی کوفرەکەی، وا دەڵێن: هـەموو ڕۆحـەکان ئیمانـدار بـوون پاشـان هەڵگەڕانـەوە لـە دینەکەیان بە هەر هۆکارێك بێت.

لە حەدیسێکی ئەبو هورەیرەدا لـەبارەی درووسـت کردنـی گـەردوون و زانینـی هەواڵ لەبارەی درووستکردنی ڕەگەزەکانی جیهان درووستکردنی ئادەم دواکەوت بـۆ ڕۆژی هەینی، وە ئەگەر ڕۆحەکانیش لەپێش لاشەکان درووست کرابوون ئەوا لەکۆی بوونەوەرەکانی جیهان لە شەش ڕۆژدا درووست کران، جا کاتێك هـەواڵی درووسـت کردنەکـەی پێنـەدان لـەو ڕۆژانـەدا زانـراوە کـەوا درووسـتکردنەکەی لـەدوای درووستکردنی نەوەکەیە، لە ڕاستیدا درووست کردنی ئادەم خۆی لە یـەکێك لـەناو ئەو شەش ڕۆژانەدا بووە.

ئەگەر ڕۆحیش پێش لاشەی بوونی هەبووە کەوا ئەویش زیندوو و زاناو ئاگـادارو توانای قسەکردنی هەبووە وە بیر تیژی و زانینی هـەبووە بـەم جیهانـەدا، هەسـتی پێکردووە جا بە هەر ڕوویەکەوە بێت.

ئەوەی ناگونجێت کەوا زیندوو و زاناو قسەکەرو زانیار بێـت بـە خوداکـەی کـەوا ڕۆحەکە لەنێوان کۆمەڵێك ڕۆحدا بووە پاشان دەگوازرێتەوە بـۆ ئـەو لاشـەیە کـەوا هیچ هەست بە حاڵەتی خۆی ناکات پێش ئەمە بەهەر ڕوویەك بێت.

هەروەها ئەگەر ڕۆحەکە پـێش لاشـە بـوونی هەبوایـە ئـەوا زانیـارو زینـدوو و قسـەکەرو عـاقڵ دەبوو، جا کاتێك بەلاشـە هەڵواسـرا پەیوەنـدی پێـوە کردهـەموو

ئەمانەی پێوە دیار نەبوو، پاشان هەست و زانست و عەقڵ و قسەکردنی هێواش هێواش بەسەر داهات، جا ئەگەر وابوایە ئەوا دەبووە سەر سوڕهێنەرترین کاروبار کە هەبووە ڕۆحێکی تەواو عاقڵ، لەدواییدا دەگەڕێتەوە بە کەم و کوڕی و لاوازو نەزان، پاشان لەدوای ئەمە ، دەگەڕێتەوە بۆ دۆخی جارانی ، بۆ عەقڵەکەی و هێزەکەی ، خوای گەورە دەفەرموێت ﴿وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لا تَعْلَمُونَ شَيْئاً وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالأَبْصَارَ وَالأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ (النحل: ٧٨)، واتە: ((خوا ئێوەی لە سکی دایکتان دەرهێناوە بێ ئەوەی هیچ شتێك بزانن ، ئینجا دەزگای بیستن و بینین و تێگەیشتنی بۆ دابین کردوون، بۆ ئەوەی سوپاسگوزاری بکەن)).

جا ئەگەر ئەمە قەدەر بێت بۆ ڕۆح پێش دروستکردنی ، لەدوایدا دەرچوبێت بۆ ئەو دونیایە لەسەر ئەو قەردەرەی بۆی نووسراوە، ئێمە ئینکاری کتێب و قەدەرو چارەنووسی ڕابردوو ناکەین بۆی کەلەلایەن خوایەوەیە، هەر چەندە بەڵگە نیشان دەدات لەسەر ئەوەی بەدەستەو کۆمەڵ دروستی کردوون پاشان لە شوێنێك داینا کە بە زیندوویی و دانایی و قسەکەر، پاشان هەر کاتێك شتێك بۆ لاشەکەی دەردەکەوت، جا خوای گەورە لەسەر هەموو شتێك بەتوانایە، بەڵام هیچ هەواڵێکی وامان لەسەر زمانی پێغەمبەرﷺ پێنەگەیشتووە وەدیارە پێغەمبەرﷺ هەواڵی واشی نەداوە، لە ڕاستیدا لە حەدیسێکی سەحیحدا پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ((أن خلق آدم يجمع في بطن أمه أربعين يوماً نطفةً ثم يكون علقة مثل ذلك، ثم يكون مضغة مثل ذلك ، ثم يرسل إليه الملك فينفخ فيه الررح))[٣٠٤]، واتە: ((کاتێك نەوەیەکی ئادەم دروست دەکرێت لە شێوەی نوتفەیەك لە مەنی پیاو بۆ ماوەی چل ڕۆژ لە سکی دایکی دەمینێتەوە ، پاشان دەبێتە هەڵواسراوێك

(٣٠٤) مسلم : (٢٦٤٣).

، پاشان دەبێتە پارچە گۆشتێك، پاشان فریشتەیەكی بۆ ڕەوانە دەكرێت لـە ڕۆحـدا فووی پیادەكرێت)).

جا فریشتە بەتەنها بۆی ڕەوانە دەكرێت و فووی پیادەكات ، ئەگەر فووی پیاكرد ئەوا دەبێتە هۆكارێك بۆ ڕوودانی ڕۆح تێیدا، وە نەیفەرمووە: فریـشتە بـە ڕۆحـەوە بۆی ڕەوانە دەكرێت و ئینجا دەیخاتە ناو سكی ، لەڕاستیدا فریشتە بۆی دەكرێـت و بە فووپیاكردنەكەی ڕۆحەكە تێیدا ڕوودەدات نەك خوای گەورە ڕۆحەكەی ناردبێـت، كەوا پێش ئەوە بە سـەردەمێكی دوورو درێـژ لەگـەڵ فریـشتە بـوونی هـەبووبێت، جیاوازی بكە لە نێوان فریشتە دەنێرێت بۆی ئینجا فووی پیادەكات بە ڕۆحەكـەدا، وە لەنێوان ئەوەی كەوا ڕۆحە دروستكراوەكە دەنێرێت كە لەگەڵ فریشتەكە بەخۆی دامەزراوە.

***

ڕاستی دەروون چی یە ؟

١. ئایا ئەو بەشێكە لە بەشەكانی لاشە.
٢. یاخوود نیشانەیەكە لە نیشانەكانی.
٣. یاخوود جەستەیەكە نیشینگەیە بۆ كێ تێیدا دانراوە یاخوود ئەنها گەوهەرێكە ؟
٤. ئایە ئەو ڕۆحە
٥. یاخوود شتی دیكەیە ؟
٦. ئایا ئاژاوە گێڕی و لۆمەكار و پڕ لە ئارامی یەك دەروونە ئەو سیفاتانەی تیایە
٧. یاخوود ئەمە سێ دەروونە ؟

وەڵامەکە: ئەو مەسەلە خەڵکی لەهەموو چین و توێژەکان قسەی تێدا دەکەن ، و قسەو ووشەکانیانی تێدا شێواندووە، زۆر تێیدا کەوتونەتە هەڵەوە و خوای گەورە شوێن کەوتووانی پێغەمبەر ئەهلی سوونەتەکەی هیدایەت داوە لەو کاتەی تێیدا دەکەونە جیاوازی و ناکۆکی، خوای میهرەبانیش ئەوەی بیەوێت ڕێنوێنی دەکات بۆ ڕێبازی ڕاست و درووستی ئیسلام، ئێمە باسی هەندێك لە ووتەی خەڵك دەکەین لەبارەی ئەو بابەتانە و یارمەتی خوا باسی ڕاست و درووستەکەیان دەکەین.

ئەبو حەسەن الأشعري لە ((مقالات)) ەکەی دەڵێت: خەڵکی جیاوازو ناکۆکن لەبارەی ڕۆح و دەروون و ژیاندا، ئایا ڕۆحیش ژیانە یاخوود شتێکی دیکەیە ؟ ئایا ڕۆح لاشەو جەستەیە یاخوود نا؟

نظام دەڵێت: ڕۆح خۆی جەستەیە، وە دەروونیشە، وە پێداگیری دەکات لەوەی کەوا ڕۆح بە فووی زیندووە و نکوڵی ئەوەش دەکات کەوا ژیان و هێز مانای جگە لە زیندوویەکی بە توانا نەبێت.

هەندێکی دیکە دەڵێن ڕۆح نیشانەیە.

هەندێکی دیکە دەڵێن : لەوانە جەعفەر کوڕی حەرب : نازانین ڕۆح گەوهەرە یاخوود نیشانەیە وە پاکانە دەهێنێتەوە لەم بارەیەوە بەو فەرموودەیە ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي ﴾ (الإسراء:٨٥)، واتە ((پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی ڕۆح (کە چیەو چۆنە؟) بڵێ: ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارم و بەدەست ئەوە)). و هیچ دەربارەی ڕانەگەیەندراوە ئەو نە گەوهەرە نە نیشانەیە ووتی: وا گومان دەبەم جەعفەر سەلماندوویەتی کەوا ژیان ڕۆح نیە، وە سەلماندویەتی کەوا ژیان نیشانەیەکە.

جبائی بیرو بۆچوونی وابو کە ڕۆح جەستەیە، کەوا ئەو ژیان نیە، ژیانیش نیشانەیە، وە بیانووش بەشێوەزاری زمان دەهێنێتەوە، ڕۆحی ئادەمیزاد دەرچوو، پێداگیری دەکات کەوا ڕۆح نابیت نیشانە بێت لەسەری.

هەندێکی دیکە دەڵێن : ڕۆح شتێك نیە لەوەی زیاتر یەکسان بوونی چوار سرووشتیەکان بێت لەبارەی ووتەکانیان ((إعتدال)) لە دونیادا نەسەلمێنراوە شتێك هەبێت تەنها چوار سرووشتیەکان نەبێت کەوا ئەوانیش گەرمی و ساردی و شێداری و ووشکی یە.

هەندێکی دیکە دەڵێن: ڕۆح خوێنێکی پاك و ڕوون و پووختە لە ژیان و گوزەرانێکی سەخت و خەماوی یەوە گەنین و بۆگەناوی ، هەروەها دەڵێن لە هێزدایە.

هەندێکی دیکە دەڵێن: ژیان گەرمیەکی خۆڕسك و سرووشتی یە ، هەر ئەوانەیووتەکانیانمان باسکرد لەبارەی ڕۆح لە پیاوانی ڕەوشت بەرزن دەی سەلمێنن کەوا ژیان خۆی ڕۆحە.

هەندێکی دیکە دەڵێن: بەڵکو دەروون مانای بوونی سنووری و ڕووکنەکان و درێژی و پانی و قوڵی یە و ئەویش هیچ جیاییەکی نیە لەو جیهانەدا جگە لەخۆی کەوا حوکمی درێژی و پانی و قووڵی بەسەر دا دەدرێت ، و هەر یەکێك لەمانە سیفەتی سنوورو کۆتایی کۆیان دەکاتەوە،

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن ، دەروون باسی لێوە کراوە بەوەی ئەوانەی پێشتر باسمان کردن وەسفیان کردووە لەمانای سنوورو کۆتاییەکان، لەبەر ئەوەی ئەو جیاگەری ناکات جگە لەخۆی وە ناشکرێت وەسف بکرێت بە سیفەتی گیانلەبەر، وە جەریری دەگێڕێتەوە: لە جەعفەری کوڕی موبەشیر: کەوا دەروون گەوهەرێکە بەڵکو ئەو جەستەیە نیە، وە بەجەستەشەوە نیە، بەڵکو ماناکەی لەنێوان گەوهەرو جەستە دایە.

هەندێکی دیکە دەڵێن دەروون مانای ڕۆح ناگەیەنێت ، وە ڕۆحیش ژیان نیە، و ژیانیش لەلای أبو الهذیل نیشانەیە، دەڵێت دەشێت ئادەمیزاد لە حاڵەتی خەودا بێت لەوانەیە دەروون و ڕۆحەکەی بفڕێت و بڕوات بەبێ ژیان لەبەرئەم

فەرموودەیەش شایەتی دەدات: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا ﴾ (الزمر:٤٢)، واتە:((هەرخوایە کە گیانەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانە کە نەمرد لە خەوەکەیدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە)).

جەعفەری کوڕی حەرب دەڵێت: دەروون نیشانەیەکە لە نیشانەکان، لەو جەستەیەدا بوونی هەیە، وە یەکێکە لەو ئامێرانەی کە ئادەمیزاد پشتی پێ دەبەستێت لەسەر کردارێك وەك تەندرووستی و سەلامەتی و هاوشێوەی ئەوە ئەویش وەسف نەکراوە بە شتێك لە سیفەتەکانی گەوهەرەکان و جەستەکان ئەمەش ئەشعەری قسەی لەسەر کردووە[٣٠٥].

بەشێکی دیکە دەڵێن: دەروون بریتی یە لە هەناسەی ناوەودەرەوە بەهەناسەدان و وەرگرتن، ووتیان ڕۆحیش نیشانەیە، وە ئەویش تەنیا ژیانە، بەڵکو دەروون نیە، ئەمە ووتەی قازی ئەبوبەکر کوڕی باقلانیە ئەوانەی شوێن کەوتووی ئەون لە ئەشعەریەکان[٣٠٦].

کۆمەڵەیەکی دیکە دەڵێن: دەروون نە جەستەیەو نە نیشانەشە ، وە دەروونیش لە جێگایەك نیە وە نە درێژی و نەپانی و نەقوڵی و ڕەنگ و نە شتێکی دیکە نیە، وە لە جیهانیشدا نیە، نەدیوی دەرەوەی هەیە وە نە تەنیشتەکان و نەدەریش دەکەوێت ، ئەمەش ووتەی ((مشائین))ەکانە[٣٠٧].

ئەمەیە کە ئەشعەری قسەی لەسەر کردووە لەبارەی أرسطالیس، وا ڕادەگەیەنن کە پەیوەندی ڕۆح بەلاشەوە نە بە سەرەتایەکەیەتی وە نەبە تەنیشتەکانیەتی و نە نیشینگەیە بۆی و بەپێوەلکاندنەوە و نە بەیەك گەیشتنە، بەڵکو تەنها لە ڕاستیدا

(٣٠٥) مقالات الأسلاميين: ٢٧/٢.

(٣٠٦) سەیری : الفصل في الملل: ٧٤/٥ بکە.

(٣٠٧) المشاؤون : لە فەلسەفەی ئەرستۆیە ، کەوا توێژەرلە نیشانەکانی دەریهێناوە.

درووست کردن و پێکهێنانە بۆی، ئەم مەزهەبەش بە سنجی و محمد کوڕی نوعمـان ناسراو بە المفید و موعەمەڕ کوڕی عیباد الغزالی هەڵیبژاردووە، ووتەی ئیبن سیناو شوێن کەوتوانیەتی ، ئەمەش خراپترین مەزهـەب و بـەتاڵترین و دوورترینیانـە لـە ڕاستی.

ئەبو محمد کوڕی حزم دەڵێت[٣٠٨] : بیرو بۆچوونی گشت ئەهلی ئیسلام و ئەوانـەی دان بە ڕۆژی دوایی دادەنێن : کەوا دەروون جەستەیەکی درێژو پان و قووڵـە خـاوەن جێگای تەنێکی لایەنگیرو لەبەر ڕۆیـشتووە بـۆ جەسـتە، ووتـی بەمـەدا دەڵـێین:، ووتی: دەروون و ڕۆح دوو ناوی هاوبەش و هاوتان بـۆ یـەك مانـا، وە ماناکەشـیان یەکە.

لە ڕاستیدا ئەبو عبداللەی کوڕی خطیـب مەزهەبـەکانی خـەڵکی لـە دەروونـدا ڕێکخستووە و دەڵێت: ((ئەوەی هەر مرۆڤێك هێمای بۆ دەکات بـە ووتـەی خـۆی: ئێمە یان دەبێت جەستە یاخوود نیشانەیەکی کۆڵەگـەو سـتوون بـێن لـە جەسـتەدا یاخوود نە جەستەیەك و نە نیشانەیەکی کۆڵەکەو ستوون بێن تێیدا)).

بەشی یەکەم: کەوا ئەو جەستەیە، ئەو جەستەیەش یان دەبێت ئەو لاشـەیە بێـت یاخود دەبێت جەستەیەکی هاوبەش بێت بۆ ئەو لاشەیە، یـان دەبێـت لـە دەرەوەی بێت.

بەڵام بەشی دووەم: دەروونی ئـادەمیزاد بریتـی یـە لـەو لاشـەیەو پەیکـەرێکی تایبەتی، ئەمەش کەس نەیووتوە.

بەڵام بەشی یەکـەم : کـەوا ئـادەمیزاد بریتـی یـە لـەو لاشـەیە و پەیکـەرێکی تایبەتی، جا ئەمە ووتەی زۆربەی کۆمـەڵانی خەڵکـە، ئەمـەش لـەلای زۆر ووتـار بێژان و قسە کەران هەڵبژێردراوە.

---

(٣٠٨) الفصل في الملل: ٤/٧٤.

خەڵكی چوار ووتەو ئاخاوتنیان هەیە لە ناونانی ئادەمیزاد دا، ئایە ئەو تەنها ڕۆحێكە؟ یاخود تەنها لاشەیەكە، یاخود هەردوكیانە، یاخود هەر یەكێكە لەوانە؟ وە ئەو ئاخاوتنانەش ئایە تەنها لە دەربڕین و ووشەكەدایە، یاخوود تەنها لە ماناكەدا، یاخود لە هەردوكیاندا، یاخود لە هەریەكێك لەوانە دایە؟ جیاوازی لە نێوانیان تەنها لە دەربڕین و ئاخاوتنەكەیە.

رازی دەڵێت: بەڵام بەشی دووەم، كەوا ئادەمیزاد بریتی یە لە جەستیەیەكی تایبەت بوونی هەیە لەناو ئەو لاشەیە، قسەكەران و توێژەران جیاوازن بەم ووتەیە لە دەست نیشانكردنی ئەم جەستەیە لەسەر چەند ڕوویەكەوە:

یەكەم: ئەو بریتی یە لە تێكەڵاو بوونی هەر چواریان كەوا ئەو لاشەیە لێی لەدایك دەبێت.

دووەم: ئەو خوێنە.

سێیەم: ئەو ڕوحێكی نەرم و نیان و میهرەبانە كەوا لە تەنیشتی چەپ لەلای دڵەوە لەدایك دەبێت ، وە خوێنبەرەكان بۆ هەموو ئەندامەكان پێیدا تێپەڕ دەبێت.

چوارەم: ڕۆحێكە كەوا لە دڵەوە بۆ مێشك بەرز دەبێتەوە ، و خۆی دەگونجێنێت بەشێوەیەكی درووست بۆ قەبوڵكردنی بیریژی و باڵاهێزی و بیركردنەوە.

پێنجەم: ئەو بەشێكەو لە دڵ دانابڕێت.

شەشەم: ئەو جەستەیە پێچەوانەیە بە ناخ و ناوەڕۆكێك بۆ ئەو جەستە هەست دارە، و بریتی یە لە جەستەیەكی نورانی و درەوشاوەی بەرزە سووكی زیندوو و بزوێنە بەناو گەوهەری ئەندامەكاندا تێدەپەڕێت وە لە گوڵدا ئاوی لەبەردا دەڕوات، و لە زەیتوندا ڕۆنی لەبەردا دەڕوات وە ئاگریش لە خەڵوزدا، مادام ئەو ئەندامانە درووستە بۆ قەبوڵكردنی نیشانەیەكی زۆرو زەبەند لەسەری دا لەو جەستەیە ناسكەدا كەواتە ئەو جەستەیە ناسكە ئاڵۆزكاو ماوەتەوە بۆ ئەو ئەندامانە، وە ئەو نیشانانە سوودمەند دەبێت لە هەست و جوولەی ئارەزوو مەندو خۆ ویست.

ئەگەر ئـەو ئەندامانـەش تێکـچوون بـەهۆی دەسـت بەسـەرداگرتنی شـتی هەمـە چەشنەو توندو تیژ لەسەریداو دەربچێت لـە قـەبولکردنی ئـەو نیـشانانە ئـەوا ڕۆح لەلاشە جیادەبێتەوە و سەربەخۆ دەبێت بۆ جیهانی ڕۆحەکان.

ئەم ووتەیەش کەوا ڕاست و درووستە لەو مەسەلەیەدا، و جگە لەمە هیچیان راست نیە، وە هەموو ووتەو ئاخاوتنەکان جگە لەو بەتاڵە، وە کتێـب و سـوننەت و یـەك دەنگی سەحابەکان بەڵگەیە لەسەری وە عەقڵ و سرووشت و ڕەفتاریش بەڵگەیەتی، و ئێمە بەڵگە لەسەریدا دەهێنینەوە.

بەڵگەی یەکەم: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمّىً﴾ (الزمـر:٤٢)، واتـە: ((هـەر خوایـە گیانـەکان دەکێـشێت لـەکاتی مردنیاندا هەروەها ئەو گیانە کە نەمرد لە خەوەکەیدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە جا ئەو کەسەی کە خوا مردنی دابێت ڕۆحەکەی دەگێڕێتەوەو ناگەڕێتـەوە بـۆ لاشـەی، ئەو کەسەش ڕۆژی تەواو نەبووبێتدەینێرێتەوە بۆی تا کـاتێکی دیـاریکراو))، جـا لـەو ئایەتـەدا سـێ بەڵگـە هەیـە: هەواڵگەیانـدن بـە مردنەکـەی، وەرگرتنـەوەی ڕۆحەکەی، وە ناردنەوەی ڕۆحەکەی .

بەڵگەی چوارەم: خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ وَلَـوْ تَـرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِـي غَمَـرَاتِ الْمَـوْتِ وَالْمَلائِكَـةُ بَاسِـطُو أَيْـدِيهِمْ أَخْرِجُـوا أَنْفُـسَكُمُ الْيَـوْمَ تُجْـزَوْنَ عَـذَابَ الْهُونِ﴾ (الأنعام:٩٣)، واتە : ((خۆ ئەگەر ئەو ستەمکارانە ببینی چۆن لە ئـێش و ئازاری سەرەمەرگدا (گیریان خواردووە) فریـشتەکان دەسـتیان لێدەکەنـەوەو لێیـان دەدەن (پێیان دەڵێن) ئادەی گیانتان بدەن بەدەستەوە دەی ڕۆحتان دەرکـەن ئـەمڕۆ لە تۆڵەی (خوانەناسیتاندا) سزاو ئەشکەنجەی ڕیسوایی و شەرمەزاری دەدرێن))، وە هەروەها دەفەرموێت ﴿وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ﴾ (الأنعـام:٩٤)، واتە: ((لە ڕۆوژی قیامەتدا خوای گەورە ڕوو بە خواناسان دەفەرموێت ، سوێند بە

خوا بێگومان ئێـوه بەتـەنهاو تـاك تـاك هاتونەتـە لامـان هـەروەکو یەکـەم جـار درووستمان کردن)).

وه چوار بەڵگەی تێدایە :

یەکەم: دەست کردنەوەی فریشتەکان لێیان .

دووەم: وەسفکردنی بە دەرهێنان و دەرچوونی ڕۆحەکەیان.

سێیەم: هەواڵ گەیاندن لەبارەی سزادانی لەو ڕۆژەدا.

چوارەم: هەواڵ گەیاندن لەبارەی هاتنەوەی ڕۆحەکە بـۆ پـەروەردگاری ، جـا ئەمـە حەوت بەڵگەیە.

بەڵگەی هەشتەم: خوای گەورە دەفـەرموێت: ﴿وَهُـوَ الَّـذِي يَتَوَفَّـاكُمْ بِاللَّيْـلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَى أَجَلٌ مُـسَمًّى ثُـمَّ إِلَيْـهِ مَـرْجِعُكُمْ ﴾ (الأنعام:٦٠)، واتە: ((هەر ئەو زاتەیە بەشەو خەوتان لێدەخات و وەدەتان مرێنێت (لەم ساڵانەی دواییدا زاناکان بۆیان دەرکەوتووە کە خەو جۆرە مردنێکە) هـەروەها دەزانێت لـە ڕۆژیـشدا چ کـارو کردەوەیـەك ئـەنجام دەدەن ، وە پاشـان زینـدووتان دەکاتەوە بۆ ئەوەی وادەی دیاری کـراو کـە (ڕۆژانـی تەمەنتانـە) تـەواو بکرێـت و (خەوێکی گەورەتان لێدەکەوێت) لەوەوە دوا گەڕانەوەتان هەر بۆلای ئەو زاتەیە)).

هــەروەها دەفــەرموێت: ﴿حَتَّـى إِذَا جَـاءَ أَحَـدَكُمُ الْمَـوْتُ تَوَفَّتْـهُ رُسُـلُنَا وَهُـمْ لا يُفَرِّطُـونَ﴾(الانعـام:٦٠-٦١)، واتـە: ((تـا ئـەو کاتـەی مـەرگ دێـت و یەخـەی کەسێکتان دەگرێت ئەو کاتە ئیتر (فریشتە) ڕەوانەکراوەکانمان گیانی دەکێـشن ، وە لەکاتێکدا ئەوان لەکارو کردەوەی خۆیان کـەم تەرخـەمی ناکـەن)). ئەمـەش سـێ بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: هەواڵ گەیاندن بە مردنی گیانەکان لە شەودا .

دووەم: گەڕاندنەوەی بۆ لاشەکانیان لە ڕۆژدا.

سێیەم: لەکاتی مردنیدا فریشتە گیانی دەکێشێت. جا ئەمەش بووە دوو بەڵگە:

بەڵگەی یازدەهەم: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۞ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً ۞ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ۞ وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ (الفجر:٢٧-٣٠) ، واتە (((شایانی باسە بە ئیمانداری سەرفراز لـە سـەرەمەرگدا دەوترێـت) ئـەی خـاوەنی دڵ و دەروونـی پـڕ لـە ئـارامی ۞ بگـەڕێوە بـۆ لای پەروەردگارت کە تۆ لەو ڕازیت و ئەویش لەتۆ ڕازیـە ۞ وە بـچۆرە ڕێـزی بەنـدی چاکە نازدارو بەڕێزەکانەوە ۞ بچۆرە بەهەشتە خۆش و ڕازاوەکەمـەوە)). وە سـێ بەڵگەی تیایە:

یەکەم: وەسفی کردووە بە گەڕانەوە

دووەم: وەسفی کردووە بە چوونە ناوەوە.

سێ یەم: وەسفی کردووە بە ڕەزابوون.

سەلەفیەکان جیاوازو ناکۆکن کاتێك دەوترێت، ئایە ئەو کارە لـەکاتی مـردن یـا لەکاتی زیندووبونەوە یاخود لەهەردوو شوێنەکەدا ڕوودەدات؟ لەمـەدا سـێ ووتـەو ئاخاوتن هەیە، لە حەدیسێکی بەرزکراوەدا ڕوایەت کراوە ، کـەوا پێغەمبـەرﷺ بـە ئـەبی بـەکری سـدیقیرضي الله عنه فـەرمووە: ((أمـا أن الملـك سـيقولها لـك عنـد الموت))[٣٠٩]، واتە: ((لەڕاستیدا فریشتە لەکاتی مردندا پێتی دەڵێت)).

زەیدی کوڕی ئەسلەم دەڵێت: موژدەم پێدرا بە بەهەشت لە کاتی مردنـدا و کـاتی کۆبوونـەوە و لـەکاتی زیندووبوونـەوە، ئـەبو صـالح دەڵێـت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾ ئەوە لەکاتی مردنە : ﴿فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ۞ وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ ئەوە لە ڕۆژی قیامەتە[٣١٠].

ئەمە بووە چواردە بەڵگە.

---

(٣٠٩) كنز العمال : ٢ / ٤ .

(٣١٠) سەیری تەفسیری القرطبي: ٢ /٥٨ بکە.

بەڵگەی یازدەهەم: پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((أن الروح إذا قبض تبعه البصر))[٣١١]،واتە: ((بێگومان ئەو کاتەی رۆح دەکێشرێت چاوەکان تێی دەڕوانن))، ئەمە دوو بەڵگەی تیایە:

یەکەم: وەسفی دەکات بەوەی کەوا گیانی دەکێشرێت.

دووەم: کەوا چاوەکان دەیبینن.

بەڵگەی حەڤدەهەم: ئەوەی نیسائی ریوایەتی کردووە دەڵێت: ئەبو داود بۆمانی گێڕایەوە ، ئەویش لە عەفان : ئەویش لە عیماد، ئەویش لە ئەبی جەعفەر ، ئەویش لە عمارە کوڕی خەزیمە، کەوا باوکی دەڵێت: لە خەودا بینیم وەك ئەوەی لەسەر نێوچەوانی پێغەمبەرﷺ سوژدە دەبەم، لەبارەی ئەمە هەواڵم پێگەیاند جا فەرمووی: ((أن الروح ليلقى الروح))، واتە : ((لە ڕاستیدا ڕۆح بە ڕۆح دەگات))، جا ئاوا لە پێغەمبەرﷺ بەرز کراوەتەوە - کەوا پێغەمبەرﷺ خەبەری داوە کەوا ڕۆحەکان لەخەودا بەیەکتر دەگەن[٣١٢]، پێشتر باسی ئاخاوتنی ئیبن و عەباس کراوە، ڕۆحی مردوو و زیندوەکان لەخەودا بەیەکتر دەگەن ، لەنێوان خۆیاندا پرسیار لەیەکتر دەکەن ، جا خوای گەورە ڕۆحی مردووەکان دەگرێتەوە.

بەڵگەی هەژدەهەم: پێغەمبەرﷺ لە حەدیسێکی بیلال دا دەفەرموێت: ((إن الله قبض أرواحكم وردها إليكم حين شاء))[٣١٣] ، ئەمەش دوو بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: وەسفی کردووە بە گیان کێشان .

دووەم: وەسفی کردووە بە گەڕانەوەی ڕۆحەکە.

---

(٣١١) مسلم : (٩٢٠)، وە مسند أحمد: ٢٩٧/٦.

(٣١٢) مسند احمد: ٢١٥/٥.

(٣١٣) فتح الباري: ٤٤٧/١٣.

بەڵگەی بیست: پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت : ((نسمة المؤمن طائر يعلق في شجر الجنة))[314] ، ئەمەش دوو بەڵگەی هەیە :

یەکەم: بوەتە باڵندە.

دووەم: خۆی بە درەختی بەهەشت هەڵدەواسێت و لێی دەخوات ، لەسەر جیاوازی لێکدەرەوەکان.

بەڵگەی بیست و دوو: پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((أرواح الشهداء في حواصل طير خضر شرح في الجنة حيثُ شاءت ، وتأوى إلى قناديل معلقة بالعرش ، فأطلع اليهم ربك إطلاعة فقال أي شيء تريدون؟)) حەدیسەکە درێژەو واتاکەشی لێکدراوەتەوە ، ئەمەش شەش بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: ڕۆحەکە لەناو سکی باڵندە دانراوە.

دووەم: ئەو لە بەهەشتدا پشوو دەدات.

سێیەم: ئەو لە بەروبوومی بەهەشت دەخوات و لە ڕووبارەکانیشی دەخواتەوە.

چوارەم: ئەو لەناو ئەو چراخانە دا نیشتەجێ دەبێت.

پێنجەم: خوای گەورە قسەی لەگەڵدا دەکات و بە قسەی دەهێنێت و وەڵامیشی دەداتەوە.

شەشەم: بێگومان ڕۆحەکە داوای گەڕانەوە دەکات بۆ دونیا، لە ڕاستیدا ئەوەی حەز لە گەڕانەوە دەکات، دەڵێن: ئەمە هەموو سیفەتی باڵندەکەیە نەك سیفەتی ڕۆحەکە، دەڵێن: بەڵکو ڕۆحەکە لەناو سکی باڵندەکە دانراوە، بە مەبەست، لە ڕیوایەتێکی دیکە کەوا ئەبو عومەر پەسەندی دەکات دەڵێت: پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((أرواح الشهداء كطير)) ، واتە: ڕۆحی شەهیدەکان وەك باڵندەن))، جا ئەمە پرسیارەکە بەتەواوەتی دووردەخاتەوە.

---

(٣١٤) الموطء : ١/٢٤٠، وە مسند احمد: ٣/٤٥٦.

بەڵگەی بیست و نۆ: لە حەدیسێکی طلحة ی کوڕی عبدالله دەڵێت: ئارەزووم کرد لە دارستانەکەدا بسوڕێمەوە شەوم بەسەرداهات، ئینجا چووم بۆلای گۆڕی عبدالله کوڕی عەمرِ و کوڕی حزام، جا گوێم لە خوێندنی قورئان بوو لەناوگۆڕەکەدا هەرگیز گوێم لەدەنگی واخۆش نەبووە، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ((ذلك عبدالله ألم تعلم ان الله قبض ارواحهم فجعلها في قناديل من زبرجد و ياقوت، ثم علقها وسط الجنة ، فإذا كانت الیل ردت اليهم أرواحهم ، فلا تزال كذلك حتى اذا طلع الفجر ردت أرواحهم الى أماكنها التي كانت)) [(٣١٥)]، واتە: ((ئەوە عبداللە یە ئایە نازانیت کە خوا ڕۆحەکانیانی کێشاوە و لە چراخانێکیان داناوە کەوا لە یاقوت و مرواری درووست کراوە، پاشان لە ناوەڕاستی بەهەشتدا هەڵیواسیوە، جا کاتێک شەو داهات ڕۆحەکانیان بۆ دەگەڕێنێتەوە، ئاوا دەمێنێتەوە تاوەکو بەیانی دادێت ئینجا ڕۆحەکان دەگەڕێنێتەوە ئەو شوێنەی کە لەوێ بووە))، ئەمەش چوار بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: ڕۆحەکە لەناو چراکان دانراوە.

دووەم: گواستنەوەی لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە.

سێ یەم: قسە کردنی ڕۆحەکە وە خوێندنەوەی قورئان لەناو گۆڕدا.

چوارەم: وەسفی کردووە کەوا لە شوێنێك دایە.

بەڵگەی بیست و سێ: حەدیسی براو کوڕی عازب، پێشتر بە درێژی باسکراوە، ئەویش بیست بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: ئاخاوتن و قسەکردنی فریشتەی گیان کێشان بۆنەفسی خۆی: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ۝ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً﴾(الفجر: ٢٧- ٢٨)، وە ئەم ئاخاوتنە بۆ کەسێکە عەقڵی هەبێت و تێبگات.

---

(٣١٥) سەیری شرح الصدور : ٢٥٨ بکە.

دووەم: ئەی ڕۆحی پڕ لە ئارامی و پاك وەرە دەرەوە بۆ لێخۆش بـوون و ڕەزابـوونی خوای گەورە.

سێ یەم: دێتە دەرەوە هەروەك چۆن دڵۆپە ئاو لە دەمی كوندە دەڕژێت.

چوارەم: لەماوەی چاوتروكانێك ڕۆحەكەی لێ وەردەگرێت.

پێنجەم: تاوەكو فریشتەكان كە بە كفنێك لە بەهەشتدا هێناویانە كنفنی دەكەن.

شەشەم: پاشان ڕۆحەكەی بەرز دەكەنەوە بۆ ئاسمان.

حەوتەم: خۆشترین بۆن لە بۆنی میسكی لێدەدرێت.

هەشتەم: جا دەرگای ئاسمانەكانی بۆ دەكرێتەوە.

نۆیەم: بۆ هەر ئاسمانێك دەیبەن فریشتەكان پێشوازی لێ دەكەن تاوەكو دەگاتە ئـەو ئاسمانەی كەوا خوای گەورەی لێ یە.

دەیەم: دەفەرموێت: وەرن: بەندەكەم بگەڕێننەوە بۆ زەوی.

یازدەهەم: جا ڕۆحەكەی دەگەڕێندرێتەوە بۆ جەستەكەی.

دوازدەهەم: لەبارەی ڕۆحی كـافریش دەفـەرموێت: ڕۆحەكـەی لـە لاشـەكەی جیـا دەبێتەوە، ئینجا ڕای دەكێشێت، جا دەمـارو ماسـولكەكانی هـەمووی دەبڕێـت و پارچە پارچە دەبێت.

سێزدەهەم: ئینجا ڕۆحەكەی بۆگەنترین بۆنی لێدێت كەوا لەسەر زەویدا هەبێت.

چواردەهەم: ئینجا لە ئاسمانەوە ڕۆحەكەی فڕیدەدەنە خوارەوە، وە دەری دەكەن نـزم دەبێتەوە بۆ ناو زەوی.

پازدەهەم: هیچ فریشتەیەك لە فریشتەكان بەلای تێپەڕنابن تەنها دەڵێن: ئەم ڕۆحـە پاكە چی یە؟ ئەی ئەم ڕۆحە پیسە چی یە؟.

شازدەهەم: ئینجا دایدەنیشێنن ، پێی دەڵێن چی دەڵێیت دەربارەی ئەو پیاوە واتـە احمد؟ جا ئەگەر ئەمە بۆ ڕۆحەكە بێـت ئـەوا دیـارو ئاشـكرایە، بـەڵام ئەگـەر بـۆ لاشەكە بێت) ئەو لەدوای گەڕانەوەی ڕۆحەكە لە ئاسمانەوە بۆ لاشەی دەبێت.

حەڤدەهەم: جا ئەو کاتەی فریشتەکان ڕۆحەکە بۆئاسمان بەرز دەکەنەوە دەڵێن: واتــە پەروەردگارا ئەمە فلان بەندەی تۆیە.

هەژدەهەم: بیگەڕێنەوە و نیشانی بدەن کە وا من چیم بۆ ئامــادەکردووە لــە کــارو کردەوەکانی، ئینجا جێگای خۆی دەبینێت لە بەهەشت یاخود لە ئاگر.

نۆزدەهەم: ئەگەر ڕۆحی ئیماندار هاتە دەرەوە ئەوا هــەموو فریــشتەکانی خــوا لــە نێوان ئاسمانەکان و زەویدا ســەڵاواتی لەســەر لێــدەدەن، جــا فریــشتەکان ســەڵاوات لەسەر ڕۆحەکەی لێ دەدات وە نەوەی ئادەمیش نوێژ لەسەر جەستەکەی دەکات.

بیستەم: ئینجا سەیری جێگای خۆی لەناو ئاگر تاوەکو ڕۆژی قیامەت، وە لاشــەش پارچە پارچە دەبێت و نامێنێت، لە ڕاستیدا ئــەوەی ســەیری هــەردوو جێگایــەکان دەکات هەر ڕۆحەکەیە .

***

لە بەڵگەکانی حەدیسی ئەبو موسا

بەڵگەی پەنجاو چوار: حەدیسێکی ئەبو موســا: ((گیــانی ئیمانــدار دێتــە دەرەوە کەوا بۆنی خۆشترە لە بۆنی میسك جا ئەو فریشتانەی ئامــادەبوون لــەکاتی گیان کێشانی دەیبەن و فریشتەکانی دیکەش لــە ئاسمانــەکان پێدەکــەنن و دەڵــێن: ئەمە فلانی کوڕی فلانە ئەم کارو کردەوە چــاکانەی ئــەنجام داوە - دەڵــێن : ئــەو و ئێوە بەخێربێن، ئینجا لێیان وەردەگرن و لە دەرگا بەرزی دەکەنــەوە کــەوا کــردەوە چاکەکانی لەوێدا بەرز دەبۆوە، پاشان دەرگای ئاسمانەکانی بۆ دەکرێتەوە و بەڵگــەی پێیە وەك بەڵگەی ڕۆژ تاوەکو دەگاتە بارەگای عەرش، بــەڵام ئەگــەر ڕۆحــی کــافر دەرچوو ئەوا ڕۆحەکەی دەبەن، فریشتەکان دەڵێن: وای ئــەوە کێیــە؟ دەڵــێن: ئــەوە فلانی کوڕی فلانە ئــەم کــردەوە خراپانــەی ئــەنجام داوە، دەڵــێن: بــەخێر نەیــەێت، بیگەڕێننەوە، دەگەڕێتەوە بۆ خوارەوەی زەوی)) ئەمەش دە بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: دەرچوونی ڕۆحەکەی.

دووەم: خۆشی بۆنەکەی.

سێ یەم: دەرچوونی فریشتەکان لەگەڵ ڕۆحەکە.

چوارەم: سەلاّو کردنی فریشتەکان بۆ ڕۆحەکە.

پێنجەم: وەرگرتنی فریشتەکان بۆ ڕۆحەکە.

شەشەم: بەرزکردنەوەی ڕۆحەکە لەلایەن فریشتەکانەوە.

حەوتەم: ڕووناك بوونی ئاسمانەکان بەهۆی شەوقی ڕۆحەکە.

هەشتەم: گەیشتنی بە عەرش.

نۆیەم: قسەکردن و پرسیارکردنی فریشتەکان ئەوە کێ یە؟.

دەیەم: بیگەڕێننەوە بۆ خوارەوەی زەویەکان.

***

(لە بەڵگەی حەدیسی ئەبو هورەیرە)

بەڵگەی شەست و چوار: حەدیسێکی ئەبو هورەیرە: ((کاتێك ڕۆحی ئیماندار دەردەچێت دوو فریشتە پێی دەگەن، بەرزی دەکەنەوە بۆ ئاسمان جا ئەهلی ئاسمان دەڵێت: ڕۆحێکی پاك لەلایەن زەویەوە هاتووە خوای گەورە سەلاّواتت لێدەدات و لەسەر جەستەیەك کەوا ئاوەدانی کردۆتەوە وە ستایشی ئەو بۆنە میسکەش دەکەن، پاشان بۆ لای خوای گەورە بەرزی دەکەنەوە پاشان دەفەرموێت: بیگەڕێننەوە بۆ کۆتایی ڕۆژی زیندووبوونەوەوە)). ئەمەش شەش بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: دوو فریشتە پێی دەگەن و هەڵیدەگرن بۆ ئاسمان.

دووەم: بەرزی دەکەنەوە بۆ ئاسمان.

سێ یەم: ڕۆحێکی پاك لە زەویەوە هاتووە.

چوارەم: فریشتەکان سەڵاواتیان لەسەر لێدەدەن.

پێنجەم: خۆشی بۆنەکەی.

شەشەم: بەرزکردنەوەی ڕۆحەکە بۆلای پەروەردگار.

***

(لەبەڵگەی حەدیسێکی دیکەی ئەبو هورەیرە)

بەڵگەی حەفتاو یەك: لە حەدیسێکی ئەبو هورەیرە: ((لەکاتی سەرەمەرگی ئیماندار فریشتەکان لەلای ئامادە دەبن، جا ئەگەر پیاوێکی چاك بێت دەڵێن: وەرە دەرەوە ئەی ڕۆحی پاك کەوا لە جەستەیەکی پاك دابوویت، وەرە دەرەوە شایانی سوپاس کردنی وە موژدە بێت بە ڕەحمی خوای گەورە بۆت وە بەڕەیحانەی بەهەشت خوایەك کە تووڕە نییە لێت، بەردەوام ئەو ووتانەی پێ دەوترێت: بۆ ئەوەی نەترسێت تا ڕۆحی دەردەچێت، جا بەرزی دەکەنەوە تا کۆتایی ئاسمان، دەرگای ئاسمانەکانی بۆ دەکرێتەوە و پێی دەڵێن ئەوە کێ یە؟ جا دەڵێن: ئەوە فلانی کوڕی فلانە، فریشتەکان دەڵێن: سڵاو لەو ڕۆحە پاکە کە لەناو جەستەیەکی پاك دابوو فەرموو وەرە ژوورەوە بۆ سوپاسکراوی موژدەت لێ بێت بە ئارامی و بە ڕەیحانەی بەهەشت و بە خوایەك کە وا لێت تووڕە نیە، وە بەردەوام ئەوەی پێ دەوترێت، هەتا دەیگەیننە ئەو ئاسمانەی کە خوای گەورەی لێیە، بەڵام ئەگەر پیاوێکی خراپ بوو فریشتەکە دەڵێت وەرە دەرەوە ئەی ڕۆحی پیس کەوا لە لاشەیەکی پیس دابوویت، وەرە دەرەوە نەویستراو و بێزاویت و موژدەت لێ بێت بە سزای ئاوی لە کوڵ هاتووی پیسی دۆزەخ ئەمانەی بەردەوام پێ دەوترێت، تاوەکو ڕۆحەکە دێتە دەرەوە جا دەگاتە کۆتایی ئاسمان، پێی دەوترێ: ئەوە کێ یە؟ دەڵێن: فلانی کوڕی فلانە، جا پێی دەوترێ: پێشوازی لێ نەبێت بەڕۆحێکی پیس کەوا

لەناو لاشەیەکی پیسدابوو، بگەڕێوە بە بێزراوی چوونکە دەرگـای ئاسمانـەکانت بـۆ ناکرێتــەوە جـا دەینێرنــەوە بــۆ زەوی، پاشــان دەیبەنــەوە ناوگۆڕەکــەی))، ئــەم حەدیسەش درووستە، ئەمەش دە بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: ڕۆحــە پاکەکــە لــە جەســتەیەکی پاکـدا بــووە ، وە ڕۆحــە پیــسەکەش لــە جەستەیەکی پیسدابووە.

دووەم: ئەی ڕۆحی پاك وەرە دەرەوە شایانی سوپاسکردن و ستایشیت.

سێ یەم: موژدەت لێ بێت بە ڕەحمی خوای گەورەو بە ڕەیحانەی ڕەش.

چوارەم: بەردەوام پێی دەوترێت : ووتــەی خــۆش((بــۆ ئــەوەی نەترسـێت)) تــاوەکو دەیبەنە کۆتایی ئاسمان.

پێنجەم: دەرگای ئاسمانەکانی بۆ دەکرێتەوە.

شەشــەم: پاشــان فریــشتەکان پێــی دەڵــێن، وەرە ژوورەوە بــە سوپاســکراوی و بــە بەختەوەری.

حەوتەم: تاوەکو دەیگەیەننە کۆتایی بۆ ئەو ئاسمانەی کە خوای گەورەی لێ یە.

هەشتەم: وە بە ڕۆحی کافریش دەوترێت : ئەی ڕۆحی پیس بگەڕێوە بە بێزراوی.

نۆیەم: لەبەر ئەوەی دەرگای ئاسمانەکانت بۆ ناکرێتەوە.

دەیەم: جا دەیگەڕێننەوە بۆ زەوی و پاشان دەیبنەوە ناو گۆڕەکەی.

***

(لەبارەی ڕۆحەکان کەوا وەك سەربازی وان)

بەڵگەی هەشتاو یــەك: پێغەمبــەرﷺ دەفــەرموێت: ((الأرواح جنـود مجندة فما تعارف منها أئتلف وما تناكر منهـا أختلـف))، واتــە: ((ڕۆحــەکان وەك سەربازی وان ئەوانەی یەکتری دەناسن و ئیماندارن هۆگری یــەکتر دەبــن و ئەوانــەی

ئینکاری یەکتر دەبن لێك لا دەدەن))، جا وەسفی دەکات بـەوەی سـەربازی بـە زۆر گیراون، وە سەربازیش خاوەنی لیستێکە بۆ خۆی وەسفی کردووە بە هۆگری بـوون و ئینکاری کردن، مەحاڵیشە ئەو سەربازییە نیشانە بێت لە ناودوەی جیهان و نـە لـە دەرەوەشیدا نە هەندێکی نە هەموویشی.

بەڵگەی هەشتاو دوو: لە حەدیسێکی ئیبن مەسعود کە لـە پێغەمبـەرﷺ دەگێڕێتەوە: ((ڕۆحەکان بە یەکتر دەگەن و یەکتر بۆن دەکەن وەك چۆن ئەسپ یەکتر بۆن دەکات)) ئەمە پێشتر باس کراوە.

بەڵگەی هەشتاو سێ: ئەو نیشانانەی کەوا باسـان کـرد لـەبارەی درووسـت کردنی ئادەم ، کاتێك ڕۆح بەلای سـەریدا ((کونـە لوتیـدا)) چـووە ژوورەوە ئـادەم پژمی جا ووتی: سوپاس بۆ خوا، جا کاتێك ڕۆحەکە گەیشتە چـاوەکانی بەهەشـتی ڕوانی، کاتێك گەیشتە ناو سکی ئارەزووی خـۆراکی کـرد، جـا هەڵپـەی کـرد بـۆ ڕاکردن پێش ئەوەی ڕۆحەکە بگاتە قاچەکانی، بێگومان ڕۆحەکـە بەنابـەدڵی چـووە ناو لاشەکەی و بەنابەدڵیش دەردەچێت.

بەڵگەی هەشتاو چوار: لـە حەدیـسێکی عبداللـەی کـوڕی عـەمر و کەلـە پێغەمبەرﷺ دەگێڕێتەوە: ((لە ڕاستیدا ڕۆحی ئیمانداران بە دووری مـاوەی دوو ڕۆژ بەیەکتر دەگەن، بێ ئەوەی یەکێك هاوڕێکەی دیتبێت)).

بەڵگەی هەشتاو پێنج: ئەو نیشانانەی کەوا خوای گەورە ڕۆحـی بەختـەوەرو بەد بەخت لەیـەکتر جیـا دەکاتـەوە ، لـەو کاتـەدا لـە ڕونـاکی و تاریکـایی لێـك جیادەبنەوە، وە ڕۆحی پێغەمبەرانیش لەناویانـدا وەك چـراو گوڵـە ئەسـتێرە وایـە دەدرەوشێتەوە .

بەڵگەی هەشتاو شەش: لە حەدیـسێکی تـەمیم ئەلـداری دا ((بێگومـان ڕۆحی ئیماندار کاتێـك بـەرز دەکرێتـەوە بـۆ لای خـوای گـەورە لـەنێوان هـەردوو دەستەکانیدا سوژدە دەبات، فریشتەکان بە ڕۆحەکە دەگەن و مـوژدەی پـێ دەدەن،

خوای گەورە بە فریشتەی گیان کێشان دەفەرموێت، ڕۆحی بەندەکەم ببەو برۆ وە لە شوێنێکی وەها و وەهای دابنێ.

بەڵگەی هەشتاو حەوت: ئەو نیشانانەی باسمان کرد لەبارەی سەقامگیری ڕۆحەکان لەدوای مردندا، وە جیاوازی و ناکۆکی خەڵك لەبارەیدا، و لەناو ئەمانەشدا جیاوازی یەکدەنگی پێشینەکان لەسەر ئەوەی کەوا ڕۆحەکان جێگرو سەقامگیرن لەدوای مردن، و لە ڕاستیدا جیاوازو ناکۆکن لە دیاریکردنیدا.

بەڵگەی هەشتاو هەشت: لە ڕاستیدا ئەوەی گرنگەو دەبێت بزانرێت کەوا پێغەمبەرﷺ باسیکردووە وە هەواڵیشی گەیاندووە بۆ ئومەتەکەی، کەوا جەستەکانیان لەناو گۆڕەکاندا گەشە دەکات، کاتێك نەفخی صور لێدەدرێت هەموو ڕۆحێك دەگەڕێتەوە بۆ جەستەکەی و دەچێتە ناویەوە جا زەوی بەسەریدا دەبێت و لە گۆڕەکەیدا هەڵدەستێتەوە.

لەبارەی حەدیسی ((صور)) دا: کەوا ئیسرافیلی سەلامی خوای لەسەر بێت داوای ڕۆحەکان دەکات جا هەمووی بۆلای دێن ڕۆحی موسڵمانان ڕووناکەو ئەوانی دیکەش تاریکە، جا گشتیان کۆدەکاتەوە، ئینجا بە صوردا هەڵیاندەواسێت و پاشان فووی پیادەکات، بە فریشتەکە دەڵێت، خوای گەورەو میهرەبان سوێند بە گەورەیی خۆی دەخوات هەر ڕۆحێك بۆ لاشەکەی خۆی دەگەڕێنینەوە، ڕۆحەکان لە صوردا وەك مێش هەنگوین دێتە دەرەوە نێوان زەوی و ئاسمان پڕ دەکات، جا هەر ڕۆحێك بۆ لاشەکەی دەچێت، دەچێتە ناویەوەو خوای گەورەش فەرمان بە زەوی دەکات لەسەریاندا شەق ببات، ئینجا بەخێرایی دەچن بۆلای پەروەردگاریان هەموون بە گەردن کەچی بەرەو بانگەوازەکە مل دەنێن گوێیان لە بانگەوازێك دەبێت لە شوێنێکی نزیك لەو کاتەی کە ئەوان هەڵساونەتەوەو چاوەڕێی فەرمانن.

ئەمەش ئاشکرایە وە پێویستیشە بیزانین کەوا پێغەمبەرﷺ هەواڵی گەیاندووە، کەوا خوای گەورە هیچ ڕۆحێکی دیکە دانامەزرێنێت و درووستی ناکات جگە لە

ڕۆحەکانی خۆیان کە لە دونیا هەیانبووە، بەڵکو ئەو ڕۆحانەیە کە خوا خێرو شەڕی دەست کەوتووە لەو کاتەدا لاشەکانیان سەر لەنوێ درووست دەبنەوە پاشان بۆی دەنێرێتەوە.

بەڵگەی هەشتاو نۆ: بێگومان ڕۆح و جەستە لەنێوان دەستەکانی قودرەتی خوای گەورە دەچن بەگژ یەکداو ناکۆکیان تێدەکەوێت لە ڕۆژی قیامەتدا ، علی کوڕی عبدالعزیز دەڵێت: ئەحمەد کوڕی یونس بۆ ئێمەی گێڕایەوە ئەویش لە ئەبوبەکری کوڕی عەیاش، ئەویش لە سەعد بەقاڵ، ئەویش لە عەکرەمە، ئەویش لە ئیبن و عەباس ووتی: بەردەوام کێشەو ناکۆکی لەنێو خەڵك هەیە لە ڕۆژی قیامەتدا تا ڕۆح و جەستە لەگەڵ یەکتر ناکۆك دەبن، جار ڕۆحەکە دەڵێت، ئەی پەروەردگارا لە ڕاستیدا من ڕۆحێك بووم لەتۆ منت دانا لەناو ئەو جەستەیەدا جا من تاوانم نیە، جەستەکەش دەڵێت: ئەی پەروەردگارا من جەستەیەکم درووست کردووم وە ئەم ڕۆحە هاتە ناوە من وەك ئاگر جا بەهۆی ئەوەوە من هەڵدەستام و بەهۆی ئەوەوە من دادەنیشتم، و بەهۆی ئەوەو من دەڕۆیشتم، و بەهۆی ئەوەوە دەهاتم، من هیچ تاوانێکم نیە، دەڵێت: خوای گەورە پێ یان دەفەرموێت: من دادوەری دەکەم لەنێوانتانا، هەواڵیان پێدام لەبارەی پیاوێکی کوێرو پیاوێکی پەککەوتە چوونە ناو بیستانێك جا پیاوە پەککەوتەکە بە کوێرەکەی ووت، من بەروبوومێکی خۆش دەبینم، جا ئەگەر قاچم هەبوایە دەچووم لێم دەکردەوە جا کوێرەکە ووتی، من لەسەر شانم هەڵتدەگرم، جا کوێرەکە پەککەوتەکەی هەڵگرت و بەروبوومەکەی لێکردەوەو هەردووکیان خواردیان، ئایە تاوانەکە لەسەر کێیە؟ ووتیان لەسەر هەردووکیانە، جا خوای گەورە فەرمووی: ئەوە بەسەر هەردووکتانم دا سەپاند[٣١٦] .

---

(٣١٦) شرح الصدور: ٤٢٣.

بەڵگەی نەوەد: حەدیسەکان و نیشانەکان بەڵگەن لەسەر سزاو گۆڕو نازو نیعمەکەی تاکو ڕۆژی زیندوو بوونەوە جا دیارە جەستەش لەناو دەچێت و دەڕزێت، بەڵکو سزادان نازو نیعمەتیش بەردەوامن تا ڕۆژی قیامەت لە ڕاستیدا ئەمە لەسەر ڕۆح دەسەپێندرێت.

بەڵگەی نەوەدو یەك: هەواڵپێدانی پێغەمبەری باوەڕپێکارو و ڕاستگۆﷺ لە حەدیسە سەحیحەکەیدا لەبارەی شەهیدەکان ئەوان کاتێك پرسیاریان لێ دەکرێت چیتان دەوێت؟ دەڵێن: دەمانەوێت ڕۆحەکانمان بگەڕێتەوە جەستەکانمان تاوەکو جارێکی دیکە ئەی خودایە لە پێناوتدا بکوژرێین، ئەمە پرسیارکردن و وەڵام دانەوەیە لەخاوەنی کەسێکی زیندوو زانا قسەکەر ڕازی دەبێت بگەڕێتەوە بۆ دونیاو بچێتەوە ناو جەستەی کەوا لێی دەرچووە ، ئەم ڕۆحانەش پرسیاریان لێ کراوە کەچی لەبەهەشتدا پشوو دەدات ، لەگەڵ ئەمەش جەستەکان لەناو گۆڕدا پارچە پارچە بوون و نەماون.

بەڵگەی نەوەدو دوو: ئەوەی لە سەلمانی فارسی و لە سەحابەکاندا وەرگیراوە، کەوا ڕۆحی ئیمانداران لە ژیانی بەرزەخدا دەچێتە ئەو شوێنەی بیەوێت، وە ڕۆحی کافرانیش لە ((سجین)) ئەمە پێشتر باسکراوە.

بەڵگەی نەوەدو سێ: لەشەو ڕەوەکەیدا پێغەمبەرﷺ ڕۆحەکانی خەڵکی بینی لەلای دەستە ڕاست و چەپی ئادەم بوون، جا بینی لە جێگایەکی تایبەت دانراوە.

بەڵگەی نەوەدو چوار: بینینی ڕۆحی پێغەمبەران لە ئاسمانەکاندا و سەلامیان لێ دەکەن و پێشوازییان لێ دەکەن هەروەك پێغەمبەرﷺ خەبەری پێمان داوە، وە بەڵام جەستەکانیش لە زەویدان.

بەڵگەی نەوەدو پێنج: پێغەمبەرﷺ بینی ڕۆحی منداڵان لە چواردەوری ئیبراهیمی خەلیلە عليه السلام.

بەڵگەی نەوەدو شەش: پێغەمبەر ﷺ بینی ڕۆحی سزادراوان لە بەرزەخدا بەجۆرەها سزایە لە حەدیسێکی سەمرە کەوا بوخاری لـە سـەحیحەکەیدا ریوایـەتی کردووە، کەچی لاشەکانیان لە زەویـدا نـەماون و ڕزیبـوون لەگـەڵ ئەوەشـدا ڕۆح و گیانەکانی ئەوانی بینی ئەو کارەیان پێ دەکرێت.

بەڵگەی نەوەد و حەوت: هەواڵ پێدانی خوای پەروەردگار لەبارەی ئەوانەی لەپێناویدا کوژراون کە ئەوان زیندوون و لەلایەن پەروەردگاریانەوە ڕزق و ڕۆزیان پێ دەدرێت، وە ئەوان دڵخۆش و موژدە بەخشن بە براکانیان ، لە کاتێکدا ئەمە تەنها بۆ ڕۆحەکانە ، چوونکە لاشەکان لە خۆڵدان چاوەڕێ دەکەن ڕۆحەکانی بۆ بگەڕێتەوە لەڕۆژی زیندوو بوونەوەدا.

بەڵگەی نەوەدو هەشت: لە حەدیسێکی ئـیبن و عـەباس پێـشتر باسمـان کردووە ئێمە دەیگێڕینەوە بۆ ئـەوەی ئاشـکرا بێـت چـەند بەڵگـەی تیایـە لەسـەر پوچەڵکردنەوەی ووتەی مولحیدەکان و ئەهلی بیدعە لـەبارەی ڕۆح دا، لـە ڕاسـتیدا پێشتر باسی ئیسنادەکەیشمان کردووە ، دەڵێـت: کاتێـك پێغەمبـەر ﷺ ڕۆژێـك دانیشتبوو ئەم ئایەتەی خوێندەوە : ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ﴾ (الأنعام:٩٣)، واتە ((خۆ ئەگەر ئەو ستەمکارانە ببینی چـۆن لـە ئـێش و ئـازاری سەرەمەرگدا گیریان خواردووە))، پاشان فەرمووی: ((سـوێند بـەو کەسـەی گیـانی محمد ی بەدەستە هیچ ڕۆحێك دونیا جێناهێڵێت تاوەکو جێگای لە بەهەشت یاخوود لە ئاگر دەبینێت کاتێك لەلای بـەڕیز دادەنیـشن لـەو کاتـە پۆلێـك فریـشتە دێـن لەنێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای بـە ڕێـك و پێکـی دادەنیـشن ڕوخـساریان وەك ڕۆژ وایە، جا سەیری ئەوان دەکات و لەو زیاتریش کەسێك نایبینێ کاتێك ئێوە تەماشا دەکەن ئەو سەیرتان دەکات ، لەگەڵ هەر فریـشتەیەك کفـن و ئاوریـشم هەیـە جـا ئەگەر ئەو ئیماندار بێت ئەوا موژدەی بەهەشتی پێدەدەن، دەڵێن، وەرە دەرەوە ئەی ڕۆحی پڕ لە ئارامی بۆ ڕەزابوونی خـوای گـەورەو بەهەشـتەکەی، بەڕاسـتی خـوای

گەورە ڕێزو بەخشندەیی بۆتۆ ئامادەکردووە کە بۆتـۆ لـە دونیـاو ئـەوەی تیایـەتی باشترە، جا بەردەوام موژدەی پێدەدەن، جا ئـەوان لەگەڵیـدا زۆر نـەرم و نیـانن وە بەخشندەترن لە دایك بۆ کوڕەکەی، پاشان سەلاّوات لە ڕۆحەکەی دەدەن لەژێر هـەر نینۆك و جومگەیەك، جا یەکە یەکە لە ئەندامـەکانی دەمرێـت، هـەروەها ئەنـدام لەدوای ئەندامەکانی سارد دەبێتـەوە، وە زۆر بەشـێنەیی و لەسـەرەخۆن لەگەڵیـدا لەکاتێکدا ئێوە دەبینن سەخت و دژوارە تا دەگاتە قوڕقوڕاگەی، جا هەر فریشتیەك دەستپێشخەری دەکات کامیان ڕۆحی بکێشێت، ئینجـا فریـشتەی گیـان کێـشان ڕۆحی دەکێشێت))، پاشان پێغەمبەرﷺ ئەم ئایەتەی خوێندەوە ﴿قُـلْ يَتَوَفَّـاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَـى رَبِّكُـمْ تُرْجَعُـونَ﴾ (الـسجدة:١١)، واتـە ((جـا پێیـان بڵـێ فریـشتەی گیـان کێـشان کـە کـاری گیانکێـشانتانی پـێ سـپێردراوە دەتانمرێنێت، لەوەودا بۆلای پەروەردگارتان دەبرێنەوە))، جا دوو فریـشتە کفنێکـی سپی دەهێنن پاشان پێی دادەپۆشن، زیاتر لە دایك بۆ کوڕەکەی بۆی بـە پەرۆشـن، پاشان بۆنێکی لێ دەپژێنن خۆشتر لە بۆنی میسك، ئینجـا مـوژدەی پـێ دەدەن وە دەڵێن: سلاّوت لێ بێت لە بـۆنێکی خـۆش و ڕۆحێکـی پـاك ، ئـەی پـەروەردگارا سلاّوت بێت لەسەر ڕۆحێك وە سـەلاّوات لەسـەر جەسـتەیەك کـە لێـی دەرچـووە، فەرمووی: ((جا بەرزی دەکەنـەوەو کـەوا بـۆنی خۆشـترە لـە بـۆنی میـسك، جـا سـەلاّواتی لەسـەر لێ دەدەن و مـوژدەی پـێ دەدەن، وە دەرگـای ئاسمانـەکانی بـۆ دەکرێتەوە، وە هەر فریشتەیەك لـە هـەر ئاسمانێکـدا سـەلاّواتی لەسـەر لێـدەدات تاوەکو دەگاتە نێوان هەردوو دەستەکانی قودرەتی پەروەردگاری بەهێزو بـە توانـا، جا خودای گـەورە دەفـەرموێت: سـلاّو لـە ڕۆحێکـی پـاك، بیبـەن بـۆ بەهـشت و جێگاکەی لە بەهەشتدا پێ نیشان بدەن، وەپێشانی بـدەن ئـەمن بـۆ ئـەوم ئامـادە کردووە لە ڕێزلێنان و نازو نیعمەت پاشان بیبەنەوە بۆ زەوی، چـوونکە پـەیمانم داوە

کەوا لەو درووستم کردووە و بۆ ئەویش دەیگەڕێنمەوە، هەر لەویش جارێکی دیکە دیهێنمە دەرەوە)).

بەڵگەی نەوەد و نۆ: ئەوەی عبدالرزاق باسی کردووە، کەوا لە موعەمەر گێڕایتیەوە، ئەویش لە زەیدی کوڕی ئەسلەم ئەویش لە عبدالرحمن کوڕی بیلمانی، ئەویش لە عبداللەی کوڕی عومەر ووتی: کاتێك ئیماندارێك دەمرێت دوو فریشتە بە ڕەیحانەی بەهەشتی بۆ ڕەوانە دەکرێت لەکات گیان کێشانیدا ڕۆحەکەی بە بۆن خۆشترین بۆن کە هیچ کەس بۆنی وای نەکردووە دەردەچێت، جا فریشتەکان لە پێشدا سوژدەی ڕێزی بۆ دەبەن و لە دواوەش سوژدەی بۆ دەبەن، پاشان بانگی میکائیل ﷺ دەکرێت وە پێی دەوترێت: برۆ ئەم ڕۆحە ببەو دایبنێ لەگەڵ ڕۆحی ئیمانداران هەتاکو لە ڕۆژی قیامەت لەبارەی ئەو پرسیارت لێ دەکەم.

بێگومان نیشانەکان لەلایەن سەحابەوە زۆر باس دەکرێت، کەوا ڕۆحی ئیماندار لەکاتی مردنی خەوو مردنی گیان دەرچوون لەنێوان دەستەکانی خوا لە عەرشدا سوژدە دەبات، وە بەڵام لەکاتی پیچشوازی و ئامادەبوون بۆلای خودای میهرەبان بەباشترین شێوە سەلام دەکات و دەڵێت: اللهم انت السلام ومنك السلام تباركت يا ذا الجلال والإكرام.

***

(لەبارەی بەیەك گەیشتنی ڕۆحی مردووەکان و پرسیار لەیەکتر کردنیان)

بەڵگەی سەد: ئەوەی لەگشت دانیشتوانی سەر زەوی تێیدا هاوبەشن لە زانست و زانیندا بەیەك گەیشتنی ڕۆحەکانی مردووە وە پرسیار لەیەکتر کردنیانە، وە هەواڵ پێدانیان لەگەڵ یەکتر بەو کاروبارانەی لێیان دابڕاوە، جا بە ئاشکرا دەیبینێت.

بەڵگەی سەدو یەك: ڕۆحی خەوتوو لە خەوەکەیدا هەندێ شوێن و نیشانەی تووش دەبێت جا هەندێ جار لەسەر لاشە دەبینرێت، ئەمەش لە کاریگەری ڕۆحە لە ڕۆحێکی دیکە هەروەك قەیرەوانی لە (کتاب البستان) دا باسی کردووە لەهەندێ پێشینەکاندا.

ووتی: دراوسێیەکم هەبوو بەبۆنی خواردنەکەی ئەبو بەکرو عومەری ئەزیەت دەدا، جا کاتێك بۆنی خواردنەکەی زیاتر ئەوانی ئەزیەت دا، ئەو دەهاتە لای من و منیش دەچوومە لای ئەو، ئینجا ڕۆژێك لە ماڵەکەم دەرکەوت و منیش بە خەمباری و دڵتەنگی مامەوە، نووستم و خواردنی ئێوارەم نەخوارد، جا پێغەمبەرم ﷺ لە خەودا بینی ، ووتم: ئەی پێغەمبەری خوا فلان هاوەڵەکانت ئەزیەت دەدات فەرمووی: کێ یە هاوەڵەکانم؟ ووتم: ئەبو بەکرو عومەر، جا فەرمووی: ئەو چەقۆیە بگرەو بیکوژەوە منیش چەقۆیەکەم گرت و بە زەویدا خستم و کوشتمەوە، بینیم پەنجەکانی بە خوێنی ئەو سوور بووە جا منیش چەقۆیەکەم داناو دەستم درێژ کرد بۆ زەوی بۆ ئەوەی بیسڕمەوە، خەبەرم بووەوە وە گوێم لەدەنگی هات و هاوارێك بوو لە دەوروبەری ماڵی دراوسێکەم ، ووتم ئەو هات و هاوارە چی یە: ووتیان : فلان لە ناکاو مردووە، جا کاتێك چوومە ماڵەکەیان و بینیم هێڵی شوێنی کوشتنەکە دیاربوو(٣١٧).

وە لە ((کتاب المنامات)) أبن ئەبی دونیا لە بارەی پیاوێکی گەورەی قوڕەیش دەگێڕێتەوەو دەڵێت، لە شامدا پیاوێکم بینی نیوەی دەم و چاوی ڕەش ببوو کەدای پۆشیبوو جا لەبارەی ئەوە پرسیارم لێیکرد؟ ووتی: پەیمانم داوە هەرکەسێ پرسیارم لەبارەی ئەمەوە لێ بکات ئیلا بۆی دەگێڕمەوە، من زۆر پاشملە قسەم بە عەلی کوڕی ئەبی تالب دەووت، جا شەوێك خەوتم و لە خەومدا یەکێك هاتە لام، پێی ووتم: تۆ خاوەنی ئەم هەموو قسەو زەم کردنەی؟ جا زلەیەکی لەنێوچەوانم داو درزی

---

(٣١٧) المنامات : رقم (٢١٩).

تێکەوت کە هەڵسام لەخەو بینیم دەم چاوم ئاوا ڕەش بووە کە دەیبینیت[318] مسعدە کە لە هیشامی کوڕی حسان دەیگێڕێتەوە، ئەویش لە واصل مولی ئەبی عەیینە، ئەویش لە موسای کوڕی عوبیدە، ئەویش لە صفیەی کچی شەیبە ووتی: من لەلای عائیشە بووم جا ئافرەتێك هاتە لای دەستی پێچرابوو، ووتی: من نەهاتوومە لات تەنها لەبەر دەستەکەم نەبێت، باوکم پیاوێکی بەخشندەو دڵفراوان بوو، وە لەخەودا بینیم پیاوان دەفرێکی گەورەیان لابوو ئەوەی بۆلایان دەهاتن ئاویان پێدەدا، جا باوکمم بینی ووتم: کوا دایکم؟ ووتی: سەیرکە ، جا سەیرم کرد، کە دایکم بینی هیچی لانەبوو تەنها پارچە پەڕۆیەك نەبێت، جا باوکم ووتی دایکت هەرگیز نەیبەخشیوە تەنها بەو پارچە پەڕۆیەو پارچە بەزێك کە لە مانگایەك کە کوشتبویانەوە جا پارچە بەزەکە توایەوەو نەما، دایکیشی دەیووت، ئاخ خنکام لە تینووان! ووتی: منیش دەفرەکەم وەرگرت و ئاوم دایێ، لەلای سەرمەوە یەکێ بانگی کرد: ئەوە کێ یە ئەو ئافرەتەی ئاودا خوا دەستی ووشك بکات، جا دەستم ئاوای لێهاتووە کە دەیبینیت.

حارس کوڕی ئەسەدالمحاسبی و أصبغ و خەلەفی کوڕی قاسم و کۆمەڵێك لە سەعیدی کوڕی موسەلەمە دەگێڕنەوە و دەڵێن: لەو کاتەی ئافرەتێك لای عائیشە بوو جا ووتی: بەڵێنم داوە بە پێغەمبەری خوا ﷺ کەوا هیچ هاوبەشێك بۆ خوا پەیدا ناکەم، و دزی نەکەم و داوێن پیسی نەکەم، وە کوڕەکەم نەکوژم و هیچ بوختان و درۆو دەلەسەیەك لەنێوان دەستەکانم و قاچەکانمدا نەکەم، و سەرپێچی نەکەم لە کاری چاکە کردندا، جا دڵسۆز دەبم بۆ خواکەم وخودای منیش لەگەڵمدا دڵسۆز دەبێت، جا سوێند بەخوا خودای گەورە سزام نادات، لەخەودا فریشتەیەك هاتە لای و ووتی، نەخێر تۆ خۆت بەدیار دەخەیت، و جوانیەکەت ئاشکرا دەکەیت، وە خێرو چاکەکانت دەپچڕێنیت، و دراوسێکەت ئەزیەت دەدەیت، وە لە پیاوەکەت

(٣١٨) المنامات: رقم (٢٢١)

یاخی دەبیت، پاشان هەر پێنج پەنجەکانی لەسەر ڕووی دانا، فریشتەکە ووتی: پێنج بە پێنجە وە ئەگەر تۆ زیادت کردایە ئێمەش بۆتۆمان زیاد دەکرد ، جا شوێنەواری پەنجەکانی لەدەم و چاوی دیاربوو.

نافیع ئەگەر قسەی بکردایە بۆنی میسك لەدەمی ئەهات، پێیان ووت: هەر کاتێك دادەنیشیت بۆنی خۆشت لێ دێت؟ ووتی من نە ئەمڕۆ وە نە دوێنێ بۆنم خۆش نەبووە، بەڵام من لەخەودا پێغەمبەرم بینی ﷺ ئەو لەدەمی مندا قورئانی دەخوێند، جا لەوکاتەوە ئەم بۆنەخۆشە لە دەمی مندا دێت.

مسعده لە کتێبەکەیدا لە ((الرؤیا)) باس دەکات ، لە ڕەبیعی کوڕی روقاش دەگێڕێتەوە و دەڵێت: دوو پیاو هاتنە لام و لەلام دانیشتن، لە پاشملە غەیبەتێکی پیاوێکیان کرد، جا منیش قسەکانیم پێ تەواو کردن، جا لەدواییدا یەکێکیان هاتەلام و ووتی، لە خەومدا یەکێکی قولە ڕەش هاتە لام بەرازێکی لەتەنیشت بوو هەرگیز گۆشتی لەو قەڵەوترم نەبینیبوو، پێی ووتم: بیخۆ، منیش ووت: گۆشتی بەراز بخۆم؟ جا هەڕەشەی لێکردم، ئینجا گۆشتەکەم خوارد، لەو کاتەوە دەمم گۆڕانی بەسەردا هات، جا تا دوو مانگ بۆنی ناخۆش لە دەمیدا لانەچوو.

عەلائی کوڕی زیاد کاتێکی دیاریکراوی هەبوو بۆ هەڵسانەوە، ئەم شەوە بە خێزانەکەی ووت، من ماوەیەك دەنووم و پشوو دەدەم، ئەگەر ئەو کاتە هات هەڵمسێنن، جا ئەو کارەی نەکرد، جا ووتی لە خەومدا یەکێك هاتە لام و ووتی: ئەی عەلائی کوڕی زیاد هەڵسە لەخەو یادی خوا بکەرەوە خوای گەورەش یادت دەکاتەوە، ئینجا هەندێك مووی لە پێشەوەی سەرم وەرگرت و بردی ئەم مووانە لە پێشەوەی سەرم قیت بوەوە، جا ئەو مووانە لانەچوو تاوەکو مرد، یەحیای کوڕی بسطام دەڵێت: کاتێك شوشتمان ئەو ڕۆژەی مرد ئەو مووانە لە پێشەوەی سەری بە وەستاوی مابوونەوە.

ئیبن ئەبی دونیا لەئەبی حاتەمی ڕازی دەگێڕێتەوە، ئەویش لە محمد کوڕی عەلی ووتی: ئێمە لە مەککە لە مزگەوتی پیرۆز دانیشتبووین، پیاوێك هەڵسا نیوەی دەم و چاوەکەی ڕەش و نیوەکەی دیکەی سپی بوو، ئینجا ووتی: ئەی خەڵکینە عیبرەت لە من وەربگرن من جنێوم بەهەردوو شێخەکە (ئەبی بەکرو عومەر) دەداو پاشملە زەمم دەکردن، جا شەوێك خەوتم و لە خەومدا یەکێك هاتە لام، دەستی بەرزکردەوەو کێشای بە دەم و چاوما، پێی ووتم: ئەی دووژمنی خوا، ئەی گومڕا ئایە تۆ جنێو بە ئەبوبەکر و عومەر دەدەیت؟ دەمبینن بەم حاڵەتە ماومەتەوە.

قەیرەوانی دەڵێت: شێخێکی پیاوچاك بۆمانی گێڕایەوە و ووتی: ئەبو حسن المطلبي پێش نوێژی مزگەوتی پێغەمبەرﷺ بۆ منی گێڕایەوە، ووتی: لە مەدینە شتێکی سەرسوڕهێنەم بینی پیاوێك هەبوو جوێنی بە ئەبوبەکرو عومەر دەدا ڕۆژێك لە ڕۆژەکانی پاش نوێژی بەیانی تووشی پیاوێك بوو هەردوو چاوی دەرپەڕیبوو ئاو دەڕژا بەسەر ڕومەتەکانیدا، ئێمەش پرسیارمان لێکرد بەسەرهاتەکەت چی یە؟ ووتی: دوێنێ لە خەوما پێغەمبەرﷺ و عەلیم بینی ئەبوبەکرو عومەریشی لەگەڵدابوو، ووتیان: ئەی پێغەمبەری خوا، ئا ئەمەیە ئەوەی جنێومان پێدەداو ئەزیەتمان دەدات ، جا پێغەمبەرﷺ پێی فەرمووم: کێ فەرمانی ئەودی بەتۆ داوە ئەی باوکی قەیس؟ پێم ووت: عەلی، ئیشارەتم بۆی کرد، جا عەلی لێم نزیك بووەوە، پەنجەی شایەتمان و ناوەڕاستی درێژ کرد و بۆ چاوەکانی هێنا، پێی ووتم: ئەگەر درۆ بکەیت خوا چاوەکانت دەربهێنێت، پەنجەکانی خستە چاوەکانمەوە، جا لەخەو هەڵسام خۆم بەو حاڵەتە بینیەوە ئەو دەگریاو بە خەڵکی ڕادەگەیاند، وە تۆبەو پەشیمانی خۆی ڕادەگەیاند.

قەیرەوانی دەڵێت: شێخێکی پیاو چاك بۆی گێڕامەوە ووتی: پیاوێکی تێگەیشتوو بۆ منی گێڕایەوە ووتی: پیاوێك لای ئێمە بووزۆر بە ڕۆژوو دەبوو و دیاریدەکرد، بەڵام ئەو ڕۆژوو شکاندنی دوا دەخست، جا لەخەودا بینی وەك ئەوەی دوو کەس

وەك ئەوەی ڕەش بن قۆڵیان هەڵگرت و جل و بەرگی لەتەنورێكی گەرمكەربوو بۆئەوەی لەبەری بكات ، ووتی: بەدوو كەسەكەم ووت : لەسەر چی یە ئەمە؟ ووتیان: لەسەر پێچەوانەت بۆ سونەتی پێغەمبەری خواﷺ، چوونكە ئەو فەرمانی داوە بە پەلە كردنی ڕۆژوو شكاندن وە تۆش دوای دەخەیت، جا وتی: ڕووم ڕەش بوو لەگەڵ بلێسەی ئاگر، جا ئەو دەم و چاوی خۆی دادەپۆشی كەلەناو خەڵكدا دەڕۆیشت.

سەماكی كوڕی حەرب چاوی لەدەست دابوو جا ئیبراهیم خەلیلی لە خەودا بینی دەستی بەسەر چاوەكانی هێنا، وە فەرمووی: بڕۆ بۆ سەر ئاوی فورات، سێ جار خۆت لە ئاوەكە هەڵكێشە، جا ئەمەی كردو چاوەكانی چاك بووەوە.

ئیسماعیل ی كوڕی بیلالی حەزرەمی چاوی كوێر ببوو ، لەخەودا هاتنە لای جا پێیان ووت، بڵێ یا قریب یا مجیب یا سمیع الدعاء، ئەی بەخششی ومیهرەبان بەوەی دەیەوێت چاوەكانم بۆ بگەڕێنەوە ، جا لەیسی كوڕی سەعد ووتی: من بینیومە كوێر بووە پاشان چاك بووەتەوە و بینیوویەتی.

ئیبن ئەبی دونیا دەڵێت: ئافرەتێك لە ئەهلی خێرو چاكە بەنەخۆشی سك ئێشە لەسەر جێگا كەوتبوو ، لەخەویدا بینی یەكێك پێی دەڵێت : لا إلە إلا ألله، ئاوی كوڵاوو شەربەتی گوڵ بخۆرەوە ، ئافرەتەكە دەڵێت: جا خواردمەوەو خوای گەورە ئەوەی ئێش و ژان بوو بردیەوە.

ئیبن جەزار دەڵێت: من چارەسەری پیاوێكی ڕاهاتوو خوو پێوەگرم دەكرد، لەمن جیا بووەوە و دیار نەما، پاشان بینیمەوە ، پرسیاری حاڵەتەكەیم لێ ی كرد، ووتی: لە خەما مرۆڤێكم بینی لە جل و بەرگێكی ناسكدا خۆی بەسەر گۆچانێك دا دابوو لەسەرم وەستاو ووتی، تۆ پیاوێكی خوو پێوە گری ((المدمن))؟ ووتم: بەڵێ، ووتی: مورەبای گوڵ بە هەنگوین هەیە، چەند ڕۆژێك بەكارم هێنا و چاك بوومەوە، جا پێم ووت: ئەوە جالینووسە.

ڕووداوەکان لەو بابەتەدا زیاتر لەوەی کە باس کراوە، هەندێك لـە خـەڵکی دەڵـێن: کەوا بنچینەی پزیشکی لە خەونەکاندایە، گومـانی تێدانیـە کـەوا زۆر لـە یاسـاو نەریتـەکانی پـشتی بەسـتووە بەخـەو بیـنین هـەروەك هەندێکیـشیانی لـەبارەی تاقیکردنەوەیە، وە هەندێکیشیان لەبارەی پێوەرە، و هەندێکیشیان لەبارەی ئیلـهام بەخشینە، ئەوەی دەیەوێت هەڵوەستە لەسـەر ئەمـەدا بکـات بـا سـەیری (تـأریخ الأطباء) و (کتاب البستان للقيرواني) بکات.

* * *

(دەربارەی ئەوەی کەوا ڕۆحی ئیماندار لە بەهەشتدایە)

بەڵگەی سەدو دوو: خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ﴾ (الأعـراف: ٤٠)، واتە: ((بێگومان ئەوانەی بڕوایان بە ئایەت و فەرمانەکانی ئێمە نـەهێناوەو خۆیـان لـە ئاسـتیدا بـە گـەورە داناوە ئەوانە دەروازەکانی ئاسمانیان بۆ ناکرێتەوە)). ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا ئیمانداران دەرگای ئاسمانیان بۆ دەکرێتەوە ئـەم کردنەوەیـەش کردنەوەیـە بـۆ ڕۆحەکانیان لە کاتی مردندا هەروەك لە حەدیسەکاندا باسمان کردن، کەوا ئاسمان بـۆ ڕۆحی بڕوادار دەکرێتەوە تاوەکوکۆتایی دێت و دەگاتە نێوان دەسـتەکانی قـودرەتی خودای گەورە.

بەڵام کافر دەرگاکانی ئاسمان بۆ ڕۆحەکەی ناکرێتەوە ، دەرگاکانی بەهەشـتیش بـۆ جەستەکەی ناکرێتەوە.

بەڵگەی سەدو سێ: پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: ((يا بلال ما دخلت الجنـة إلا سمعت خشختك بين يدي، فبم ذلك؟))، ووتی: شـەوو ڕۆژێـك ڕانـەبردووەو ئـیلا

دەستنوێژم هەڵگرتووەو دوو ڕكعات نوێژم كـردووە ، فـەرمووی: ((بهمـا))، واتـە: ((بە هەردووكیان)) بەمانای: بە دەست نوێژو دوو ڕەكعات نوێژەكەیەوە دیارە كـەوا پێغەمبەرﷺ گوێی لە دەنگـی خشەخـشی نـەعلی بـیلال بـووە لـە بەهەشـتدا بێگومان ئەمە ڕۆحی بیلالە، ئەگەرنا لاشەكەی نەگوازراوەتەوە بۆ بەهەشت.

بەڵگەی سەدو چوار: حەدیـسەكان و نیـشانەكان كـەوا لـەبارەی سـەردانی گۆڕستانەكاندا، وە سەلام كردن لەسەر خاوەنەكەی و قسە كردن و گفتوگۆكردنیـان، وە هـەواڵ گەیانـدنیان لـەبارەی زانیـاری بـە سـەردانی كردنیـان، وەڵامدانـەوەی سەلامەكانیان، پێشتر هێنامان بۆ ئەمە كردووە .

بەڵگەی سەدو پێنج: سكاڵا كردنی زۆربەی ڕۆحی مردووەكان بۆخزمـەكانیان و كەسـانی دیكـەیان لـەبارەی كاروبـارێكی زیـان بـەخش، جـا دەبیـنین هـەروەك سكاڵایان كردووە.

بەڵگەی سەدو شەش: ئەگەر هات و ڕۆح بریتـی بێـت لـە نیـشانەیەك لـە نیشانەكانی لاشە یاخود تەنها كرۆك و گەوهـەرێك بـێ ، نـە بەجەسـتەیەك و نـە حاڵێكە تێیدا، وە ووتەیەك هەبووە دەڵێت: ڕۆحەكـە دەرچـوو ڕۆیـشت و هەسـتاوە هات، وە دانیشت و جـوولا، وە هاتـە ژوورەوەو گەڕایـەوە و هـەموو ئـەو ووتانـە نارەوان، چوونكە ئەو سیفەت و خاسیەتانە بەڵگەكان قەدەغـە دەكـات لـە ڕاسـتی نیشانەكان وە بەتاڵ كراوەكان.

بەڵگەی سەدو حەوت: لاشە پێكهاتـەو شـوێنە بـۆ ڕاپەڕانـدنی دەروون، ئەگەر هاتنە چوورەوەی لاشەو دەرچـوونی وە گواسـتنەوەی ڕێڕەوێكـی ڕۆیـشتن بـۆ هاتنە ژوورەوەی پێكهاتەكەی، جا ئەگەرچی دەروون نەشیا یاخود توانای نـەبوو بـۆ هاتنە ژوورەوەو دەرچوون و گواستنەوەو جوولەو وەستان، ئەگەر ئەمە لە گـەورەیی هاتنە ژوورەوەی پێكهاتەی ئادەمیزاد بێت بۆئەم جیهانـەو دەرچـوونی لێـی بـەبێ هاتنە ژوورەوەی لاشەكەی بێت، ئەمەش دیارە پووچ و بێ بنەمایە وە پێویستیشە

وابێت، وە هەریەکێك دەزانێت کەوا دەروون ڕۆحەکەیە ئەوا هاتووەو دەرچووەو گوازراوەتەوە و لاشەکە ڕایدەپەڕێنێت و دەیکاتە شوێنکەوتە بۆی لە هاتن و دەرچووندا، جا بنەڕەتیەکە بۆ ڕۆحەکەیەو شوێنکەوتنەکەش بۆ لاشەکەیە، بەڵام لاشەکە بۆ تەماشاکردنە وە ڕۆحیش بۆ عەقڵ و زانستە.

بەڵگەی سەدو هەشت: ئەگەر دەروون وابوایە هەروەك دەڵێن: ئەو نیشانەیە کەوا ئادەمیزاد هەر کاتێك سەد هەزار دەروون یا زیاتری دەگۆڕی، ئادەمیزادیش لە ڕاستیدا ئادەمیزادێکە بە ڕۆحەکەی و دەروونەکەی نەك بەلاشەکەی، وە ئادەمیزادیش ئەو ئادەمیزادە دەبوو کەوا پێشتر بە ساتێك وە دواییەکەی بە ساتێك نەدەبوو، ئەمەش جۆرێکە لە سەرسامی و دەردی دەروونی، ئەگەر ڕۆح تەنها پەیوەندیەکەی بەلاشە بەڕێوەبردن بێت نەك بە نیشتەجێ بوون و جێگیر بوون و چوونە ناو بێت ئەوا قەدەغە ناکرێت لەوەی پەیوەندی بپچڕێنێت بەو لاشەیە وە پەیوەندی دەکات بە یەکێکی دیکەوە وە ئەمەش بۆ کەسی عاقڵ و ژیر ڕێی تێناچێت و ناکرێت.

بەڵگەی سەدو نۆ: بێگومان هەموو کەسێك سورە لەسەر ئەوەی دەروونی وەصف کراوە بە زانست و بیرۆکەو ڕامان و خۆشەویستی و تووڕەبوون و ڕەزابوون و ڕق هەڵسان و شتی دیکە لەبارەکانی دەروونی، بزانە ئەوەی کەوا باس کراوە ئەوە نیە تەنها نیشانەیەك بێت، لە نیشانەکانی لاشەکەی ویاخود تەنها گەوهەرو کرۆکێك بێت جیابێت لەلاشەکەی نزیکی ئەو نەبێت ، وە پێویستی و زەرورەتێك بێت بەوەی کەوا ئەو فام کردن و هەست کردنانە بۆ فەرمانێکە چووبێتە ناو لاشەکەی ، هەروەك پێداگیرە بەوەی کەوا ئەگەر ببیستێ و ببینێ و بۆن بکات و تام بکات و هەست بکات و بجولێت و جێگیر بێت جا ئەو کاروبارانە بۆ دامەزراوە زیادکردن و پاڵ خستنێکە بۆ دەروونی خۆی ، وە بێگومان کرۆك و گەوهەری دەروونیش ئەوەیە کەوا هەموو ئەوانەی بۆ دامەزراوە.

بەڵگەی سەدو دە: دەروون ئەگەرتەنهاو تەنها بێت و پەیوەندیەکەی بە لاشە تەنها پەیوەندیەکی بەڕێوەبردن بێت ، وەك پەیوەندی کەشتیوان بە کەشتیەوە وە ووشترەوانیش بە ووشترەکانی بێت ، ئەوا دەکرێت بەڕێوەبردنی ئەولاشەیە جێبهێڵێت و کاربکات بە بەڕێوەبردنی لاشەیەکی دیکە هەروەك کەشتیەوان و ووشترەوانیش دەتوانن ئەو کارە بکەن، وە لەمەشدا درووست و ڕێپێدانیش دەبێت بە گواستنەوەی دەروونەکان لە لاشەیەك بۆ لاشەکانی دیکە ، وە دەوترێت : دەروون بەلاشەکەیدا یەکانگیربووە جا قەدەغەی دەکات لەسەر گواستنەوەی ، یاخوود ئەو عەشقێکی سرووشتی بۆ لاشەکەی هەیە، تامەزرۆبوون و پەرۆشیەکی خودی هەیە بۆبەڕێوەبردنی ئەو لاشەیە جا لەبەر ئەو هۆیە قەدەغەی گواستنەوەی دەکات.

بەڵگەی سەدو یازدە: دەروونی ئادەمیزاد ئەگەر کرۆك و گەوهەرێکی تاك و تەنها بوایە نەهاتبایە ناو جیهان وە نە دەرچوونەکەی، نە پەیوەندی بە جیهان هەبوایە، وە نە لێی جیا بوایە، وە نە دەستی لێ هەڵدەگرێت و نە لە تەنیشتیەتیشی ، ئەوا پێویستە بیزانێت کەوا ئەو بەو سیفەتە بوونی هەیە، چوونکە زانیاری ئادەمیزاد بە دەروون و سیفەتەکانی خۆی لە هەموو زانراوێك ئاشکرا ترە.

بەڵگەی سەدو دوازدە: بێگومان ئەو لاشەیە بینراوە کەژاوەیە بۆ هەموو خاسیەتەکانی دەروون وە هەستکردنی گشتی و بەشی، وە شوێنگەیە بۆ توانا لەسەر جوولە خۆ ویستەکان، جا پێویستە بار هەڵگربێت بۆ ئەو هەست کردن و خاسیەتانە ئەویش لاشەیە ئەوەی تێدا نیشتەجێ یە ، یاخود دەبێت شوێنەکەی تەنها گەوهەرو کرۆکێك بێت نە چوونە ناوەوەی جیهان و نە دەرچوونەکەش بێت پێویستەو زەروورەتە بە درۆو ناڕەوا دابنرێت.

بەڵگەی سەدو سێزدە: دەروون ئەگەر بێ بەش بێت لە جەستەی و لایەنگیری ناتوانێت کردارەکان قەدەغە بکات لەسەر بەرکەوتنی شوێنی کارەکە، چوونکە پشتگیرو لایەنگر نی یە ناهێڵێت ببێتە بەرکەوتوو بۆ پشتگیری و لایەنگرەکە، وە ئەگەر فەرمانەکە وابێت ئەوا کردارەکەی لەسەر رێچکەی داهێنان دەبێت و پێویستی نیە بۆ دەستکەوتنی بەرکەوتن و بەیەك گەیشتن لە نێوان بکەرو لە نێوان شوێنی کردارەکە، ئەگەر یەکێك لە ئێمە توانای هەبێت لەسەر جوڵاندنی لاشەکان بەبێ ئەوەی بەری کەوێت یاخود بەر شتێك بکەوێت ئەوا بەری دەکەوێت و دەستی لێدەدات، جا بێگومان دەروونیش لەلای ئێوە هەروەك توانای هەبووە لەسەر جولاندنی لاشە بەبێ ئەوەی لەنێوان خۆی و لەنێوان ئەوی دیکەدا بەریەککەوتن هەبێت، هەروەها تواناکەی رێگری ناکات لەسەر جولاندنی جەستە جگە لەو بەبێ بەریەککەوتن هەبێت بۆ ئەو وە نە کاتێك بەر یەك دەکەوێت، ئەوەش نارەوایە بە ناچاریش، زانراوە کەوا دەروون هێزی تیانیە لەسەر جولاندن تەنها بە مەرجێك کەوا شوێنی جوولەکە بەر یەك بکەوێت یاخود شتێك بەری بکەوێت ، ئەگەر ووترا: دەگونجێت دەرون کاریگەری هەبێت لەسەر جوولاندنی لاشە تایبەتیەکەی بەبێ مەرجی بەریەك کەوتن، کاریگەریشی هەیە لە جولاندنی جگە لەخۆی وە ستێنراوە لەسەر بەدەست هێنانی بەریەك کەوتن لەنێوان لاشەکە وە لەنێوان جەستەکەیدا ، جا وەڵامەکە: بێگومان کاتێك لاشەکە رازی بێت بۆ هەڵس و کەوت و دەسەڵاتی دەروون ئەوا ناوەستێتە سەر بەدەستهێنانی بەریەککەوتن لەنێوان دەروون و لە نێوان لاشەدا ، کەوا لەو حالەتەدا پێویست دەبێت هەروەك لە لاشەکانی دیکەشدا هەیە ، چوونکە لاشەکان یەکسانن لە قبوولکردنی جوولەدا.

بەڵگەی سەدو چواردە: کەسایەتیە بیرمەندو ژیرەکان هەموویان یەکدەنگن لەسەر ئەوەی کەوا ئادەمیزاد ئەو زیندەوەرە قسەکەرە نان خۆرە خەوتووە هەستیارە جولێنەرە بە ویست و ئیرادەیەیە ، وە ئەو خاسیەتانەش دوو جۆرن : خاسیەتێك بۆ

لاشەکەیەتی ، وە خاسیەتێکیش بۆ ڕۆح و دەروونە قسە کەرەکەیە ، جا ئەگەر ڕۆح ئەو گەوهەرو کرۆکە تەنیایەبێت نەیێتە ناو ئەو جیهانە و نەلێشی دەربچێت وە نەپێی بگات و نە لێشی جیابێتەوە، ئەوا ئادەمیزادیش نەدەچێتە جیهان و نە لێشی دەچێتە دەرەوە وە نە پەیوەندی پێوە دەکات و نە لێشی جیا دەبێتەوە، وە یاخود هەندێکی لەو جیهانەدا بێت و هەندێکی دیکەی نەچێتە ناو جیهان و نەلێشی بچێتە دەرەوە، وە هەموو بیرمەندێك دەزانێت وە بەناچاریش کە ئەمە ناڕەواو قسەی بێ مانایە، بێگومان ئادەمیزاد بە گشتی لاشەو ڕۆحەکەی چوتە ناو جیهانەکە، وە ئەمەش لە ناڕەواییدا هاوشێوەی ئەو ووتەیەیە کە دەڵێت: کەوا دەروونەکەی کۆنەو درووستکراو نیە، جا وایان داناو کەوا نیوەی ئادەمیزاددرووستکراوەو نیوەکەی دیکەشی درووستکراو نیە.

بەڵگە سەدو یازدە بێگومان هەر بیرمەندو عاقلێك ئەگەر پێیانی ووت: ئادەمیزاد چی یە؟ ئەوا هێما دەکات بۆ ئەو شێوەی لەش و ئەوەی لەسەری دامەزراوە، فەرمانێکی بەبیر دا نایەت جیاوازو پێچەوانە بێت بۆی تەنها نە لەو بوونەوەرەو نە لە دەرەوەی دابێت وە زانیاریش بۆ ئەمە پێویستیە کە نە گومان و نە دوودڵیش قبوڵ ناکات.

بەڵگەی سەدو شازدە کەوا بیرمەندو ژیرەکانی هەردوو جیهان دادوەرن بەوەی ووتارەکە ڕووبەڕووی دەبێتەوە بۆ ئەو لاشەیەو ئەوەی تێیدا دامەزراوە تێیدا نیشتەجێ یە، هەروەها پیا هەڵدان و زەم کردن و چاکەو سزاو هاندان بۆ حەزو ئارەزووەوە وە مەترسی ترساندن، ئەگەر پیاوێك ووتی: پێسپێردراو نوێنەرەکەو پیاهەڵدانەکەو زەمکراوەکەو قەدەغەکراوەکەو بێژەرەکەو ئاقڵ و زیرەکە تەنها گەوهەرو کرۆکێکە نە لەو بوونەوەرەدایە وە نە لەدەرەوەی بوونەوەرەکەدایە، وە نە پەیوەندی پێوەیە هەیە، و نە لێشی جیا دەبێتەوە، ئەوا ئاقڵ و بیرمەندەکان بە ئەقڵ و فامی پێدەکەنن وە تەنگی پێ هەڵدەچنن لەسەر درۆکردنەکەی، ئەوەی

بینیت لەسـەرەتای دەسـت پێـشخەری و ڕاشـكاویەكانی زیـرو بیرمەنـدان بـە درۆ خستنەوەی و مایە پووچی ئەوان ئەو ساخبوونەوەو ئاشكرا كردنەش لەسەر بەڵگەی بـوونی ئاشـكراكان لەسـەر تەندرووسـتی هـەبوونی شـتی مـەحاڵ و نـەگونجاو وە سەركەوتن و هاوكاریش لە خواوەیە.

***

(لە بارەی وەڵامدانەوە بۆ بەڵگە هێنانی ناكۆك و دژكارەكان)

ئەگەر ووتیان، لە ڕاستیدا باسی بەڵگـەكانتان كـرد كـە هێمـاو ئاماژەیـە لەسـەر لاشەكەی و پاراستن و پشتگیریەكەی، وەڵامتان چی یە بۆ بەڵگە هێنانەوەی نـاكۆك و دژكارەكان بۆ ئێوە لەم بارەیەوە؟ جا ئەوان بە چ ڕوویەك بەڵگە دەهێننەوە:

یەكەم: یەك دەنگی زاناو بیرمەندان لەبارەی ووتەكانیان: ڕۆح و جەسـتەو دەروون و جەستە، ئەو بەشتێك دایدەنێن جگە لە جەستە جا ئەگەر جەستە بێت ناوا بۆ ئـەو ووتەیە هیچ واتایەك نابێت.

دووەم: ئەمەش بەهێزترینیانە كەوا بیانووی پێ دەهێننەوە: لە ڕاسـتیدا زانـراوو ئاشكرایە كەوا لەناو بونەوەراندا شتێك نیە جگە لەوەی شیاوە بۆ دابەشكردن، وەك خاڵێك و گەوهەرێكی بێ هاوتا، بەڵكو ئەمە واجبێكی بوونەوەرە(٣١٩) جا واجـب و پێویستە كەوا زانیاری بەو شتە دەبێت شیاوی دابەش بوون نەبێت، پێویسـتە ئەوەی باسكراو دەبێت لەم زانستە دا وە بریتی یە لە شوێنـەكەی خۆی كە ئەمـەش شـیاوی دابەشبوون نیە، ئەمەش دەروونە، جا ئەگەر جەستە بوایە ئـەوا گونجـاو دەبـوو بـۆ دابەش بوون، وە ئەو بەڵگەش دەسەلمێندرێت لەسەر ڕوویەكی دیكە.

---

(٣١٩) سەیری : تفسير القرطبي: ٧/٣٢٤ بكە .

سێ یەم: لە ڕاستیدا وێنەو نیگاری ژیـری و بیرکردنەوەیـەکی تـەواو بـێ گوومـان ڕووت و تەنهایە، تەنهایی و بێ لایەنیەکەش یـاخوود بـە هۆکـاری لـێ وەرگـرتن دەبێت یاخود بەهۆی وەرگرتنەوەکەیە، و یەکەمیش بەتاڵ و پووچە ، لەبـەر ئـەوەی ئەو وێنانە لە ڕاسـتیدا کەسـایەتیە باسـکراوەکان وەرگـیراوە بـە کـەل و پـەلێکی جیاوازو بارودۆخێکی دیاریکراو، وە سەلمێندراوە کەوا بێ لایەنی و تەنهاییەکەی لە ڕاستیدا بەهۆی لێ وەرگرتنیـەتی و هێـزی عـەقڵ و بیرکردنەوەکـەش نـاونراوە بـە دەروون.

چوارەم: هێزی ژیرو کارامەیی کاریگەری دەبێت لەسـەر کردەوەکـانی بـێ سـنوور، ئەمەش لەسەر هەستدارەکان و بێ کۆتاییەکان بەهێز دەکـات، هێـزی جەسـتەییش کاریگەری نابێت لەسەر کردەوە بێ کۆتاییەکان ، چوونکە هێزی جەستەیی دابـەش دەبێت بەدابەش بوونی شوێنگەکەی ، جـا ئـەوەی کاریگـەری لەسـەر هەنـدێکیان دەبێت پێویستە کەمتر بێت لەوەی کاریگەری لەسەر هەمووی دەبێـت ، ئەوەیـشی کاریگەری لەسەر هەمووی دەبێت زیاد دەبێـت لەسـەر ئـەوەی کاریگـەری لەسـەر هەندێکیان هەیە بـە چـەند جـارەی کۆتاییـەکان، وە زیـادەش لەسـەر کۆتاییەکـە بەئەوپەڕی ئەو پەڕی یەکەیە.

پێنجەم: هێزی ژیری و کارامەییش ئەگەر حاڵەتێك بێت لـە ئەنـدامێکی جەسـتەی ئەوا پێویست دەبوو کەوا هێزی ژیری و ئـەقڵی هەمیـشە هەسـتیار بێـت بـۆ ئـەو ئەندامە یاخود هەستیارێکی نـەگونجاو بێـت بـۆی بەتـەواوەتی، و هـەردووکیانیش بەتاڵ و نـاڕەوان، چـوونکە درك پێکردنـی هێـزی ژیـری بـۆ ئـەو ئەندامـە ئەگـەر بوونەکەی چاودێر بێت جا ئەمە مەحاڵەو نەشیاوە، ئەگەر وێنەیەکی یەکـسان بێـت بۆ بوونەکەی ئەمەش دەبێتە حاڵەتێك لە هێـزی ژیریـداگۆڕراوە بـۆ ئـەو ئەندامـە پێویستە هەردوو وێنە هاوشێوەکە کۆبێتەوە وە ئەمەش مەحاڵە.

شەشەم: هەموو کەسێك هەست بەخۆی دەکات ، وە هەست کردن بە شت بریتی یە لە ئامادەبوونی ماهیەت و مەبەستی دڵنیاییە لەلای کەسی زاناو بیرمەند، جا ئەگەر خۆمان ناسی، جا ئەمەش یان دەبێت لە پێناوی ئامادەبوونی ناودارەکانمان بێت، یاخوود لە پێناوی وێنەیەکی یەکسان بۆ ناودارانمان لەناو ناودارەکانماندا، وە بەشی دووەم بەتاڵە وە ئەگەر نا دەبێت هەردوو نموونەکە کۆببنەوە، جا سەلمێندراوە کەوا هیچ مانایەك بۆ زانستەکەمان نیە لە خودی خۆمان تەنها ئامادەبوونی خودی خۆمان نەبێت.

حەوتەم: ئەوەی ئەبو بەرکان بەغدادی بیانووی بۆ دەهێنێتەوە وە ئەوەی وەك ئەوە بەتاڵی دەکاتەوە جا دەڵێت: گومان نەکەین کەوا هەریەکێك لە ئێمە بتوانێت خەیاڵ بکات بە دەریایەك لە جیوەو چیایەك لە مرواری، خەیاڵ کردنی چەندەها ڕۆژو مانگ، جا ئەو نیگارە خەیاڵیانە نەبوو و بێبەش نابێت لەبەر ئەوەی هێزی خەیاڵ کردن ئاماژە دەکات بۆ ئەو نیگەرانە وە نێوان هەر نیگارو وێنەیەك لەگەڵ یەکێکی دیکە جیادەکاتەوە، لە ڕاستیدا کاریگەری بوونی ئەو خەیاڵکردنە ئەوا دەبێتە بینەرێکی هەستیار، دیارو ئاشکراشە کەوا پوخت و بێ خەوشی و پاکی و سادەیی ئەمە ناسەڵمێنیت، ئێمە بە پێویستی دەزانین کەوا ئەو وێنانە لەبەر چاواندا دیارنیە، جا سەلمێنراوە کەوا لەبیرو زەینەکاندا بوونی هەیە، جا دەڵێن: شوێنی ئەو وێنەیە یاخود جەستە بێت یاخود بارو جۆرێکە لە جەستە، یاخود نە جەستەیە وە نەبارێکە لە جەستە، وە دووبەشی یەکەم بەتاڵو نارەوان چوونکە وێنەی دەریاو چیا وێنەیەکی مەزنە و مێشك و دڵیش جەستەیەکی بچووکە، وە کارتێکردنی گەورە لە بچووکدا مەحاڵە، جا سەڵمینراوە کەوا شوێنی ئەو وێنە خەیاڵیە نەلە جەستە دایە وە نە لە قەبارەشدایە.

هەشتەم: ئەگەر هێزی ژیری و کارامەیی قەبارەی لاوازو بێهێز بوو لە کاتی پیریدا هەمیشەیی یەو بێ هۆ نیە.

نۆیەم: لەڕاستیدا هێزی ژیری دەوڵەمەند لە کردارەکانیدا بۆ لاشـە، دەوڵەمەنـدیش نەدەبوو لە کارەکەیدا بۆ جەسـتە دەبێـت دەوڵەمەنـد بێـت لـە خـودی خۆیـدا بـۆ جەستە، ئاگاداری یەکەم: کەوا هێزی ژیری هەست بە خۆی دەکـات وە مەحاڵێـشە کەوا لەنێوان خۆی و لەنێوانی ئەودا ئەندامێکی ناوەندی بەدەست بهێنێت، وە درك بە هەستیاری خۆی دەکات، ئەم هەست بە خۆکردنەش بە ئەندام و کەرەسـتە نیـە، هەروەها ئەو هەست کردنەش بە جەستە کەوا ئەو ئەندامەکەیەتی و لە نێوان ئـەوو لە نێوان ئەندامەکەی ئەندامێکی دیکە نیە، وە ئاگاداری دووەم لە دوو ڕووەوەیە:

یەکەمیان: هێزی قەبارەی وەك بینین و بیستن و خەیاڵکردن و داڵغـە لێـدان ئەگـەر هات و قەبارەی بێـت ئـەو هەسـت کردنـی خۆیـەتی کارەکـەی پێناکرێـت، و درك پێکردنەکەشی لەبەر ئەوەی هەست کردنە بۆ خاوەنەکـەیان وە درك پێکـدرنی ئـەو جەستانەش بۆ بارهەڵگرە، ئەگەرچی هێزی ژیری قەبارەیی پۆزشی هێنابێتەوە لـەو سێ کاروبارەدا.

دووەمیان: کەوا چاوگەی کردارەکەش دەروونە، ئەگەرچی دەروونیش پەیوەست بووە لە وەستان و دامەزراندنی و بوونی بەجەسـتە ئـەم کردارانـەش بەدەسـت ناهێنێـت تەنها بە بەشداری کردنی جەستە نەبێت ، وە کاتێـك سـەلمێنرا کـەوا هـەر وانیـە، سەلمێنراوە کەوا هێزی ژیری دەوڵەمەندە بۆ جەستە.

دەیـەم: هێـزی جەسـتەیی و قـەبارەی مانـدوو و شـەکەت دەبێـت بـە زۆربـوونی کردارەکـان، وە کاریگـەر نابێـت لەسـەر هێـز لـەدوای بـێ هێـزی و لاوازبوونـدا، هۆکارەکەشی دیارو ئاشکرایە، جا هێزی قەبارەی بەهۆی شارەزایی لە کردارەکانـدا کەرەستەکەی تووشی هەڵوەشانەوەو ووشك بوون دەبێت و ئەمەش لاوازی پێویـست دەکات، بـەڵام هێـزی ژیـری ئـەوا لاواز نابێـت بـەهۆی زۆربـوونی کردارەکـان، وە کاریگەرو بەهێز دەبێت لەسـەرهێز لـەدوای لاوازیـدا جـا پێویـست دەکـات کـەوا قەبارەی نەبێت.

یازدەیەم: ئێمە کاتێك دادوەریمان کرد بەوەی کەوا ڕەشی دژ کارە بە سپێتی پێویستە لە فکرو زەیندا ماهیەتی ڕەشی و سپێتی دەستکەوێت، کارە ئاشکراکەشی دادوەرە بەوەی کۆبوونەوەی ڕەش و سپی و گەرمی و ساردی لە جەستەکاندا شتێکی مەحاڵە، جا کاتێك ئەو کۆبوونەوەیە بەدەست هات لە هێزی کارامەییدا پێویست بەهێزێکی قەبارەیی و لاشەیی نابێت.

دوازدەیەم: ئەگەر شوێنی هەستکردەکان جەستە بێت، هەموو جەستەیەکیش دابەشکراوە مەحاڵیش نیە، قەدەغە نابێت کەوا بەهەندێك بەشەکانی جەستە زانست بە شت پەیدا بکات وە بەهەندێکی دیکە نەزانین، لەو کاتەدا ئادەمیزاد لەیەك حاڵەتدا زانیارو بیرمەندە بە شتێك و نەزانیشە بە شتێکی دیکە.

سێزدەیەم: توخمی جەستەیی و قەبارەیی ئەگەر نەخش و نیگاری تایبەتی بەدەست هێنا، جا بوونی ئەو نەخش و نیگارانە تێیدا قەدەغە دەکات لە بەدەست هێنانی نەخشی دیکە، بەڵام نەخش و نیگاری ژیری و کارامەیی بە دژ کارو پێچەوانەیە لە مەدا، لەبەر ئەوەی دەروونەکان ئەگەر بەتاڵ و چۆڵ بێت لە گشت زانست و هەست کردنەکان، ئەوە فێربوونی لەسەر قورس دەبێت، جا ئەگەر شتێك فێر بوویت ئەوا بەدەست هێنانی ئەو زانستانە دیارو ئاشکرا دەبێت لەسەر ئاسانی ئەوی دیکە، نەخشەو نیگاری قەبارەی جیا جیایەو دژکارە، وە نەخش و نیگاری ژیری و کارامەییش هاریکارو پشتگیرو یارمەتیدەرە.

چواردەیەم: دەروونیش ئەگەر جەستە بوایە ئەوا دەبوو، نێوان ویستی بەندەکە لە جوولاندنی پێیەکەی وە نێوان جوولاندنی خودی خۆی ماوەیەکیشە بەسەر توانای جوولەی جەستەو قورساییەکەی جا لەبەر ئەوەی دەروون جولێنەرە بۆ جەستەکە وە چاککراویشە بۆ جوولاندنەکەی، جا ئەگەر جولێنەر بۆ پێیەکە جەستە بوایە، ئەو کاتە لەو ئەندامانە بەدەستی دەهێنا یاخود بۆی دەهات، ئەگەر بۆی بهاتایە ئەوا بێگومان پێویستی بە ماوە دەبوو، ئەگەر تێیدا بەدەستی هاتبایە ئێمە ئەگەر ئەم

ئەندامەمان بڕی کەوا جولەی پێدەکردنەوا لە ئەندامەکە شتێکی جولێنەر نەدەمایەوە جا ئەگەر ئەو جولێنەرە تێیدا دەستی کەوتبایە ئەوا شتێك دەمایەوە لەو ئەندامەدا.

پازدەیەم: ئەگەر دەروونیش جەستە بوایە ئەوا دابەش دەبوو، بۆ درووستی کردنەوەی ئەوا هەندێکی دەزانێت هەروەك هەمووی دەزانێت، جا ئادەمیزاد وای لێدەدات بەهەندێك شتی لەدەوری خۆی زانیارو تێگەیشتوو بوایە وە لەهەندێکی دیکەشدا نەزان و بێ ئاگابوایە ، ئەمەش مەحاڵە.

شازدەیەم: ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا پێویست دەبوو کە لاشە بارقورسی بکردایە بە چوونە ناویەوە لەبەر ئەوەی کاروباری جەستەیەکی بەتاڵ ئەگەر بە شتێك پڕبوو وەك دەفرو جەوەندەیەکی بەتاڵ وایە، کارو فەرمانەکەش بەپێچەوانەیە، وە لاشەش لەهەموو کاتێك سووکترە ئەگەر هاتوو دەروونی تێدابێت، وە لەهەموو کاتێکیش قورسترە کاتێك دەروون لێی جیابۆتەوە.

حەڤدەیەم: ئەگەر دەروون ئەم جەستەیە بوایە ئەوا لەسەر خاسیەتی گشت جەستەکان دەبوو کەوا هیچ شتێکی لێ بەتاڵ ناکاتەوە لە سووکی و قورسی و گەرمی و ساردی و نەرمی و زبرو ڕەقی و ڕەشی و سپی و زۆری دیکە لە سیفەتی جەستەکان و جۆرەکانی، وە زانراوە کەوا چۆنیەتیە دەروونیەکان کەوا بریتیە لە کارە چاکەکان و کارە ڕیسواییەکان ئەو چۆنایەتیانەش جەستەیی و قەبارەیی نین جا دەروونیش جەستە نیە.

هەژدەیەم: دەروون ئەگەر جەستە بوایە ئەوا واجب دەبوو کەوا بکەوێتە ژێرهەموو هەستیارەکان یاخود لەژێر هەستێك یان دوو هەست یان زیاتر دەبوو، جا ئێمە جەستەکان وا دەبینین هەروەها تێیدایە درك دەکات بە گشت هەستدارەکان، وە تێیدایە درك ددکات بە زۆربەیان، وە تێیدایە درك دەکات بە یەك هەست یا دوو هەیت، وە دەروونیش بێ تاوان و دوورە لەو هەموو شتانە، ئەم بیانووەش کەوا

جەهمیەکان لەسەر کۆمەڵێك لە مولحیدەکان بیانووی پێدەهێننەوە لەو کاتەی ئینکاری خودای پاك و بێگەردیان کردو ووتیان: ئەگەر بوونی هەبوایە ئەوا پێویست بوو درکی بکردایە بە هەستێك لە هەستەکان جا بە دەروون بەرهەڵستکاریانکرد.

نۆزدەیەم: ئەگەر دەروون جەستەیە بوایە ئەوا خاوەنی درێژی و پانی و قووڵی و ڕوو و شێوەی دەبوو، وەئەو کەرەستەو کەل و پەل و دووریانە هەڵناستێك تەنها بە ماددەیەك و شوێنێك نەبێت جا ئەگەر ماددەو شوێنەکەی دەروون بێت ئەوا پێویست دەبوو هەردوو دەروونەکە کۆبێتەوە و ئەگەر دەروونیش نەبێت ئەوا دەروون پێکهاتووە لە لاشەو وێنە وە ئەمەش لە جەستەیەك پێك هاتووە لە لاشەو وێنەدایە، جا ئەو کاتە ئادەمیزاد دەبووە دوو ئادەمیزاد.

بیست: لە ڕاستیدا لە تایبەتمەندی جەستەدا کەوا قبووڵی کەرت بوون و پارچە پارچە کردن بکات وە پارچەی بچووکیش تێیدا وەك گەورەکە نیە، ئەگەر ڕازی بێت بە کەرت بوون جا هەر پارچەیەك لێی ئەگەر دەروونێك بێت ئەوا پێویست دەبوو بۆ ئادەمیزاد دەروونی زۆری هەبوایە نەك تەنها یەك دەروون، ئەگەر دەروونیش نەبێت ئەوا ئەو هەمووە دەروون نیە، هەروەك ئەگەر بەشێکی ئاوەکە ئاو نەبێت ئەوا گشتیەکەی ئاو نابێت.

بیست و یەك: بێگومان جەستە پێویستی بە پشتگیری و سەرپەرشتیارو چاودێری و مانەوەکەی هەیە بۆ دەروون لەبەر ئەوە بەرەو نەمان و پوکانەوە دەچێت کاتێك لێی جیادەبێتەوە جا ئەگەر جەستە بوایە ئەوا پێویستی بە دەروونییێکی دیکە دەبوو هەتا دوایی، وە فەرمانەکە بە زنجیرە دەڕۆیشت، ئەوەش مەحاڵە لە ڕاستیدا ئەگەر دەروونەکە جەستە بوایە.

بیست و دوو: ئەگەر جەستە بوایە ئەوا پەیوەندی بە جەستەوە دەبوو ئەگەر لەسەر ڕێگای خۆتێخستن بوایە ناچار دەبوو بچێتە ناو جەستەکان، ئەگەر لەسەر ڕێگای

پێوەنووسان و دراوسێیەتی بوایە ئەوا ئادەمیزادێك دەبوو دوو جەستەی بەیەکەوە نووساوو یەکێکیان دەیبینی و ئەوی دیکەیان نەی دەبینی.

جا ئەمە هەمووی ئەو ڕوونکردنەوەیەیە کەوا ئەو کۆمەڵە ناڕەوایە لە گومڕاکان و ڕیسواکەران و بێزراوان هێناویانە، وە ئێمەش لەبارەی ئەوەوە وەڵامی هەموویان وەرز بە وەرز دەدەینەوە.

***

(لەبارەی وەڵامدانەوە لەسەر گومانی دووەم)

بەڵام گومانی دووەم بریتی یە لە بەهێزترین گومانیان کەوا پێی دەگەن، بەسەریدا بەرزدەکەونەوە، وە ئەوەش دامەزراوە لەسەر چوار پێشەکی:

یەکەم: لەهەبووندا قەبوڵی دابەشکردن نیە بە ڕوویەك لە ڕووەکان.

دووەم: ئەو دەشێت زانیاری پێی هەبێت.

سێ یەم: زانیاریەکەی پێیەتی دابەش ناکرێت.

چوارەم: پێویستە هەروەها ببێتە شوێنی زانیاریەکە ، ئەگەر جەستە نەبوایە ئەوا دابەش دەبوو، لەو بارەیە بیرمەندو زانایان ناکۆکی و جیاوازیان هەیە دەڵێن: بەڵگەکیان نەهێناوەتەوە لەسەر ئەوەی کە لەبونەوەردا دابەش کردنی هەستی تێدا دابەش ناکرێت وە نە خەیاڵیش بەڵکو داواکان بەدەستی ئێوەیە، ئەمەش ڕاستی تێدانیە، لەڕاستیدا سەلماندوویانە لە واجبی بونەوەردا ئەوەیە بەگوێرەی ڕەسەنایەتیان بەتاڵە لەلای گشت بیرمەندو زانایان لەئەهلی وەڕس و بێزارەکان وە کەسانی دیکە لەوانە ئینکاری ماهیەتی خودای گەورەو سیفاتەکانی دەکەن.

دەڵێن: ئەو خاڵەی کەوا پێی ڕووندەکەنەوە ئەوا لە ئاشکراترین و دیارترین ناڕەوای بەڵگەتانە لەبەر ئەوەی دەروون دابەش ناکرێت، ئەمەش حاڵەتێکە لە

جەستەیەکی دابەشکراو دایە، لە ڕاستیدا ڕزگاری بووە لــە دابەشــکراودا کــەوا لــە دابەشکراودا نیە ، پاشــان ســەلمێنراوی گەوهــەرە پــاك و بــێ هاوتایەکــە کۆمەڵــە قسەکەرەکانن، ناکۆکیتان لەگەڵدا دەکەن لەو بنچینەیەدا، وە دەڵێن: گەووهەرەکــە لە جەستەدا تواوەتەوە، بەڵکو ئــەو لــەو پێکهــاتووە، وە ناکرێــت و مــومکین نیــە بەڵگەکەتان تەواو بکرێت تەنها بە دوور خستنەوەی گەوهەرو کرۆکە بێهاوتاکە، جا ئەگەر ووتان: خاڵەکە بریتی یــە لــە کۆتــایی هێڵەکــە وە لەناوچــوونی وونبــوونی، ئەمەش فەرمانێکی هیچ لەبارنەبوونە، ڕوونبونەوەکەتان پێ بەتاڵ دەبێــت، ئەگــەر فەرمانێکی هــەبوون بوایــە ئــەوا لەدابــەش بوونــدا ڕزگــاری دەبــوو جــا بەڵگەکــە لەهەردوو هەڵسەنگاندن و پێشبینیەکە بەتاڵە.

هەروەها دەڵێن: بۆچی زانست نابێتە حاڵەتێك لە شوێنەکەیدا، نەك لەسەر ڕووی جۆرەکەو کارلێکردنەکە جا ئەگەر خستنە جێی هەر شتێك لە شوێنەکەی دابێت بە گوێرەی خۆی، خستنە جێی گیانلەبەر لە ماڵدا جۆرێکەو خستنە جــێ نیــشانەکەش لە جەستەدا جۆرێکە، وە خستنە جێی هێلێیش لە پەرتوکــدا جۆرێکــە وە خــستنە جێی ڕۆنیش لە کونجیدا جۆرێکە، وە خستنە جێی جەستەش لە نیشانەدا جۆرێکــە، وە خستنە جێی ڕۆحیش لە لاشەدا جۆرێکە وە خستنە جێی زانیــاری و زانــستەکان لە دەروونـدا جۆرێکی دیکەیە.

ووتیان: هەروەها یەکگرتنیش بە ئەنجام گەیشتووە، جا ئەگەر گەوهــەرو کــرۆك بوایە ئەوا گەوهەرێکی بێ هاوتا کە دەســەلمێنراو بەڵگەکــەتان بــەتاڵ و بــێ ســوو دەبوو لەبەر ئەوەی تەواو ناکرێت و تــەنها بــە دوور خــستنەوەی، ئەگــەر نیــشانەو ئەندامێك بێت ئەوا پێویستە شوێنی بۆی هەبێت، شوێنەکەی ئەگەر دابەشــکرابوو، ئەوا دەگونجا بە هەســتانی دابەشــنەکراوێك بــە دابەشــکراوێك ئەمــەش گەوهــەرو کرۆکەکەیە بەڵگەکەش بێ کەڵك بوو، جا ئەگەر ووتان، یەکگرتن کارو فەرمانێکی نەبوونیە لە دەرەوە هیچ بونێکی نییە، ئەمەش کــەوا بەڵگــەتان پــێ هێناوەتــەوە،

بونێکه دابەش ناکرێت وه هەمووش کاروفـەرمانێکی نەبوونیـه لـه دەرەوەدا هـیچ بونێکی نیه ، جا لەبەر ئەوەی واجبی بونەوەرەکە کەوا سـەلماندووتانه فـەرمانێکی نەبوونی و هیچە، بەڵکو بونەوەرەکە ئەستەمە.

ووتیان: هێزی خەیاڵی و بیرکردنەوەی جەستەییە لەلای پێشەواکەتان ئـیبن سـینا جا پێویست دەکات تووشی بەش بەش و پارچە پارچـه بێـت، وه ئەمـەش مەحاڵـه چوونکه ئەگەر دابەشکرا ئەوا هەر یەکێك له پارچەکان ئەگەر وەك ئـەو بێـت ئـەوا بەشێکی یەکسان دەبێت بۆ هەمووان ئەگەر وەك ئەویش نـەبێت ئـەوا نابێتـه ئـەو بەشانە.

وه دیسان خەیاڵ مانای نیه تەنها ئەوە ببێته هاوڕێ و ئەوەش ببێته دوژمـن وه ئەمەش قەبوڵی دابەش بوون ناکرێت.

ووتیان: له ڕاستیدا بوونەوەر لەلای ئێوە فەرمانێکی زیادەیه لەسـەر ناوەڕۆکـەکان، جا ئەگەر پێویستی دابەش بوونی حاڵەکەیه بۆ دابەش بوونی شـوێنەکەی پێویـست دەکات دابەش کردنی ئـەو بوونـەوەرە بـه دابـەش بـوونی شـوێنەکەی بێـت، ئـەم دیمەنەش پێویست ناکات و ناگونجێت له دانانی بوونی شتێك جگـه لـه نـاوەڕۆك و مەبەستەکەی.

ووتیان: دیسان سرووشتی ژماردنەکان مەبەستی جیاوازی تێدایە، جا تێگەیـشتن له بوونی دە دەییەکان یەك تێگەیشتن و یەك مەبەستی تێدایـە، ئـەو مەبەسـتەش یاخوود تووش بووە بۆ هەر یەکێك لەو یەکەیی یانه، ئەمەش ئەستەمە، یاخود ئەو دابەشکراوە به دابەش بوونێکی ئەو یەکەییانـە، وه ئەمـەش ئەسـتەمە، چـوونکه تێگەیشتن له بوونی دەدەیی یەکە قەبوڵی دابەش کردن نیه، بەڵی دەیەکـه قـەبوڵی دابەش کردن دەبێت نەك دەیی یەکان.

ووتیان: هەروەها چۆنایەتیەکان کەوا پەیوەندیان به چـەندیەکان و بڕەکـان هەیـه وەك خڕبـوون ونیگارەکـان وه نموونـەی ئەوانـه لـەلای فەیلەسـوفەکان نیـشانەو

ڕووداوێکه بوونی هەیە لە شێوەو وێکچوونی خڕبوونەکە ئەگەر پێشهات بێت یاخود دەبێت بە تەواوی وەستاوو دامەزراو بێت وە یاخوود دەبێت بە هەمووی یەك لە بەشەکان بێت، وە ئەمەش ئەستەمە، وە یاخود ئەو پێشهاتە یاخود ئەو نیشانەیە دابەش بکرێت بە دابەش بوونی بەشەکان، وە هەڵبسێت بەهەموو بەشێك لەبەشەکانی هێڵەکە کە بەشێك لە بەشەکانی ئەو پێشهاتەو نیشانەیە، وە ئەمەش ئەستەمە، لەبەر ئەوەی بەشەکەی ئەگەر خڕ بێت دەشێت بەشی دائیرەکە بازنەیی بێت، ئەگەر خڕیش نەبێت جا لەکاتی کۆبوونەوەی بەشەکان ئەگەر فەرمانێکی زیادە ڕوونەدات پێویست دەکات خڕیەکە بە ئەنجام نەگات، وە ئەگەر فەرمانێکی زیادە ڕوویدا، ئەوە دابەشکراوەکە بووە، دابەشکردنە گەڕاوەتەوە، وە ئەگەر دابەش نەکرا ئەوا حاڵەتەکە دابەش نیە، وە شوێنەکەی دابەش کراوە..

ووتم: ئەمەش بۆ ئەوان گرنگی و بایەخی نیە، جا ئەمەش بۆ ئەوانە کاتێك دەڵێن: وا: دابەش دەبێت بە دابەش بوونی شوێنەکەی بە گوێرەی ئەو وەك هەموو نیشانە وەستاوەکان کەوا بەرەو ڕووی دەبێتەوە لە سپێتی و ڕەشێتی، بەڵام ئەوەی دابەش نابێت وەك درێژی جا مەرجی بەدەست هێنانی کۆبوونەوەی بەشەکانە، وە پەیوەندیش لەسەر مەرجەکە نەبوون و نەمانە بە نەمان و لابردنەکەی.

پشت بەستن لە بێ کەڵك و بەتاڵکردنی ئەو گومانە لەسەر ئەوەی کەوا زانست بەشێوەیەکی گۆڕاو نیە لە دەرووندا، وە بەڵکو ئەوە ڕێژەیەکە وە زیادەختنێکە لە نێوان زانیاری و زانراودا، هەروەك لەبارەی بینیندا دەڵێین: بەهەست و سۆزو کارتێکردنی وێنەیەکی یەکسان نی یە بۆ بینەرلە هێزی بینایی چاودا ، بەڵکو ئەمە ڕێژەیەکە و زیادە ختنە سەرێکە لەنێوان هێزی بینایی و بینراودا.

زۆربەی ئەوانەی گومانیان لا درووست بووە کەوا هێناویانە لەو وەرزدا دامەزراوە لەسەر کارتێکردنی وێنەیەکی دیارو زانراودا لە هێزێکی زانین دا، پاشان

دایانەزراندووە لەسەر ئەمەدا کەوا دابەش بوون و کەرت بـوون لـە دابـەش بوونـدا دابەش و کەرت ناکرێت مەحاڵ و ئەستەمە.

هەمیسان ئەگەر ئێمە ئەوەمان لە ئێوە وەرگرت ئەوا لەدیارترین بەڵگەیە لەسەر بێسوودی ووتەکەتان، چوونکە ئەو وێنەیـە ئەگـەر حاڵـەتێك بێـت لـە نـاوەڕۆك و گەوهەری دەرونێکی قسەکەر، ئەمە وێنەی بەشێکی بچووکە کـە هـەموو نیـشانە گۆڕاوەکان لەو دەروونە بەشە بچووکە دا بەراوردی دەکات، ئەگەر وای دابنێین ئـەو وێنانە لەگەڵ تەواوی ئەو پاشکۆیانە بێت ئەوا وێنەیەکی پاك و بێ هاوتـا نابێـت، بەڵکو بەراورد کراوە بە پاشکۆکان و نیشانەکان وە ئەمەش گشتی قەدەغە دەکات.

جا ئەگەر ووتتان: مەبەست لە بارودۆخ و بوونیەکەی بە تێکڕاییە ، ئێمە ئەگـەر ئەو پاشکۆو پاشبەندانەمان لێی سڕیەوە وە وامان دانا خـۆی سـەرپاکی شـتەکەیە، پێمان ووتن: جا ئەگەر ئەو درووست بوایە نابێت بوترێت: ئـەو وێنەیـە گـۆڕاوە لـە توخمێکی جەستەیی تایبەت بە میقدارو بڕێکی دیاریکراو و بەهەموو دیاریکراوێـك ، تەنها ئەگەر ئێمەی ئەوەمان لێی سڕیەوە، وە وامان دانا کە خۆی بە پلەو پایـەی ئەو وێنەیە بووە کەوا کارەییمان پێ کردووە جا دیاریکراوو بڕیار لەسەر دانـیش لـە بەرامبەر دیاریکراوو بڕیار لەسەردانەکە وە ڕەهایەکی وەرگیراو کە خۆیەتی ئەمەیە لەبەرامبەر شوێنە ڕەهاکەیەتی، ئا ئەمەش پەسـەندو گونجاوە کەوا بیرو ئەقلە ڕاست و داد پەروەرە ڕاستەکان شایەتیان بۆی داوە، جا دەرکەوتووە کەوا ئەو گومانـە لـە خراپ ترین و بێ سوود ترین گومانەکانە.

جا ئەگەر وێنەی زانیاریەکانیان هەژمار کردن، کردیانن بە گشتی و ئێمـەش لـە شوێنەکەی هەژمارمان کرد ، ئێمەش بـە تێکـڕای دامـان نـاوە، ئەگـەر بەشـێکی دیاری کراویان وەرگرت جـا ئەمـە شـوێنەکەیەتی، جـا تێکـڕاییش لـە بەرامبـەر تێکڕاییە، وە بەشیش لە بەرامبەر بەشە.

لەسەر ئەمە دەڵێین : لە زەیـن و هۆشـدا تێکڕایـی و گـشتی نیـە ، بـەڵکو لـە ڕاستیدا لە زەین و هۆشدا وێنەیەکی دیاریکراو ناسـراوو چـاپکراو لەسـەر تێکـڕای تاکەکانی هەیە ، جا ئەگەر بەو ڕەچاو کردن و گرنگی پێدانە بە تێکڕایـی نـاونرا ، ئەوا لە ووتەو دەربڕینەکاندا مشت و مڕی ناوێت، ئەمەش تێکـڕای و بـەش بەشـە بەهەردوو ڕەچاوکردنەکە.

❊❊❊

(لە بارەی کەوا وێنەکانی بیرو ئەقڵ و هۆشی پەتی و بێلایەن نیە)

ووتەکانیان لە دیمەنی سێ یەمدا : کەوا دیمەنەکانی ئەقڵی تێکڕایـی بـێ بەشـە، بەبێ بەش کردنەکەشی لە ڕاستیدا بەهۆی لێی وەرگرتنەوە ئەویش هێزی ئەقڵیە.

وەڵامەکەشی دەوترێت: چیتان دەوێت بەو وێنە ئەقڵیە گشت یە؟ ئایە دەتانەوێت پێی کەوا زانراوەکەی لە هەمان جیهانەکە بەدەست هێناوە یاخود زانیاریەکەی پێی لە هەمان جیهانە کە بەدەست هاتووە؟.

جا یەکەمین دیارو ئاشکرایە و دووەمینیش ناردنەوەو بەرەو ڕووکردنەوەیە، هـەق وایە لەبەر ئەوەی کە هـیچ سـوودێکی بۆتـان نیـە ، چـوونکە فـەرمانی تێکڕایـی هاوبەش لـە نێـوان کەسـایەتیە مرۆڤایەتیـەکان بریتیـە لـەو مرۆڤایەتیـەی هـیچ زانستێکی پێ نییە، مرۆڤایەتیەکەش هیچ بوونێکی نیە لە دەرەوەی گـشتی یەکـە وە بـوونیش لـە دەرەوەدا تـەنها بـۆ دیاریکراوەکانـە، زانیـاریش شـوێنکەوتەی زاراوەکەیە، لەبەر ئەوەی کەوا زانراویش دیاریکراوە، زانیاریش تێیـدا دیـاریکراوە، بەڵام ئەو وێنەیەکی هاوشێوەو وێکـچووە، لەسـەر زۆربـەی تاکـەکان ، لـەزەین و هۆشدا نیە وە نە لەدەرەوەیدا وێنەیەك ئێستا دابەشنەکراوە.

لەو بابەتەدا چەند کۆمەڵێك لەبیرمەندان و زانایان تێیدا بەهەڵە داچوون کەوا کەس ژمارەیان نازانێت تەنها خوای گەورە نەبێت، وێنەو دیمەنی تێکڕایی کەوا دەیسەلمێنن و پێداگیری لەسەر دەکەن ئەگەر حاڵەتێکە لە دەروونددا لە وێنەیەکی باسکراو بە نیشانەکانی کەسایەتی ، جا ئەو وێنە ئەقڵانیە دەستی بە گۆڕانکردن کرد لە گەهەرو کرۆکێك نە لە جەستەیەك وە نە لە قەبارەیەك و شێوەیەك ئەو بێ بەش و پەتی نیە لە نیشانەو تووش هاتووەکان.

***

(لەبارەی ئەوەی کەوا هێزی کرداری کاریگەری دەبێت لەسەر کردارە بێ سنوورەکان)

وتەکانتان لەبارەی دیمەنی چوارەمدا، کەوا هێزی فیکرو ئەقڵ کارتێکەرە لەسەر کردەوە بێ کۆتاییەکان، وە هیچ شتێك نیە لە هێزی شێوەیی یاخوود قەبارەی وەك ئەمە ، وەڵامەکەی: ئێمە وا وەرینا گرین کەوا ئەو کاریگەری هەیە لەسەر کردارە بێ کۆتاییەکان.

وتەکانتان: کەوا ئەو کاریگەری هەیە لەسەر هەستیارەکان کەوا کۆتایی نایەت، درك کردن و هەستارەکانیش کارو کردەوەن، دوو پێشەکی و سەرەتایی درۆو دەلەسەن، ئەو درك پێکردن و هەستیارانەی ئەگەرچی پێگەیشتووە، جا ئەگەر لە هەر هەزارێك هەزار پێگەیشتوو هەبێت ئەوا زرنگ و هۆشیارەکانیش هێشتا بێ کۆتایین، ئەمەش هەرگیز لە هۆشیاری و زرنگی کۆتایی نایەت تا ئەو کاتەی ناتوانرێت شتی دیکە بەسەریدا زیاد بکەیت هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ﴾ (یوسف:٧٦)، واتە: ((وە لەسەر هەموو خاوەن زانست و زانیاریەکەوە زاناو شارەزاتر هەیە))، تاوەکو زانست و زانیاری کۆتایی دێت وە

دەگات بەو کەسەی کەوا بە شتێك زاناو شارەزایی هەیە، ئەمەش ئەو خودا گەورەیە کە جگە لەو هیچ خوایەکی دیکە نیە و تاك و تەنهایە، ئەمەش لە تایبەتمەندیەکانیەتی کەوا هیچ کەسێك بەشداری لەگەڵ دا ناکات و جگە لە خۆی نەبێت.

جا ئەگەر ووتتان: ئەگەر زانست و هۆشیاریەکەی گەیشتە سنوورێك نەتوانرێت لەسەری زیاد بکرێت، پێویستە شتەکە وەرگەڕێت لە توانینی خودی، ووتمان: ئەمە ڕاستیەکەیە ئەگەر درووست بێت بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا هێزی جەستەیی و قەبارەی کاریگەری هەیە لەسەر کردارەکانی بێ کۆتایی، ئەمەش پێویست بە کەوتن و بێ کەڵك کردنی گومانەکان دەکات.

هەروەها کەوا هێزی خەیاڵکردن و بیرکردنەوە کاریگەری هەیە لەسەر ئامادەکاری خەیاڵکردووەکان وە یادنامەکان تاوەکو بێ کۆتایی، لەگەڵ ئەوەی لەلای ئێوە هێزی قەبارەیی و شێوەی هەیە.

بەڵام درۆی پێشەکی دووەم: کەوا پێگەیین و هەستیاری بەکردار نیە جا پێویست ناکات لەبارەی کۆتایی کردارەکەی ژێری و توانەکەی کۆتایی بهێنێت، لە ڕاستیدا ڕاتانگەیاندووە: بەوەی کەوا گەوهەری ئەقڵی و هۆشی گونجاوە بۆ وێنەیەکی دیارو ئاشکرا نەك ئەوەی فەرمانکەرە بۆی ، یەکەم شتیش لەلای ئێوە بکەرو بە تواناو گونجاو نابێت، وە ڕاتان گەیاندووە بەوەی کەوا جەستەکان و قەبارەکان کردارەکان قەدەغەی دەکات بەوەی کەوا کۆتایی بۆی نیە ، و نادیارو نەناسراوەکانیش قەدەغەی ناکات و کارتێکەرەکانیش کۆتایی نایەت.

❊ ❊ ❊

(لەبارەی ئەوەی کەوا هێزی ژیری جیانابێتەوە لە ئەندامێکی جەستەیی)

ووتەکانتان لە دیمەنی پێنجەمدا: ئەگەر هێـزی ژیـری جیـابۆوە لـە ئەنـدامێکی جەستەیی یاخود قەبارەیی کەواتە پێویست دەبێت کەوا هەمیشە هەستیار بێت بـۆ ئەو ئەندامە، یاخود قەدەغە بکرێت لە پێگەیین بۆی، جا ئەمەش وەسـتاوە لەسـەر بنـچینە خراپـەکانیان لـە ڕاسـتیدا تێگەیـشتن یـاخوود پێگـەیین بریتـی یـە لـە دەستکەوتنی وێنەیەکی یەکسان بۆ پێگەیشتوو لە هێزێکی پێـشکەوتوودا، پاشـان ئەگەر ئەو بنچینەیەمان لە ئێوە وەرگرت هیچ سوێکتان بۆ نابێـت، لەبـەر ئـەوەی دەستکەوتی ئەو وێنەیە مەرجێك دەبێت بۆ دەست کەوتنی ئیـدراك و پێزانینەکـە، بەڵام ئەگەر ووترا: کەوا درك پێکردن چاودێری دەستکەوتنی ئەو وێنەیەیە جا ئـەوە ناڵێت : هە ئاقڵ، جا بۆ نابێت: کەوا هێـزی ژیـری جیـا بۆتـەوە لـە جەسـتەیەکی تایبەت، پاشان هێزێکی بێژەر بۆی دەست دەکەوێت حاڵەتێکی زیادەیی ناودەنرێـت بە هەست و شعورو پێزانین، جا لەو کاتەدا هێزێکی ژیری دەبێتە هەستیار بـۆ ئـەو ئامرازە یاخود ئەندامە، جا کاتێك ئەو حاڵەتە زیادیەی تێدا نەبێت ئەوا بێگومـان لێی بێ ئاگاو غافڵ دەبێت، جا ئەگـەر ئـەوە ببێـت ئـەوا ئـەو گومانـە یەکـسەر دەکەوێت و نامینێـت، پاشـان دەڵـێین: ئایـە داوادەکـەن ئەگـەر ئێمـە شـتێکمان تێگەیاند جا وێنەیەکی ئامادە لە ئەقڵێکی یەکسان بۆ ئەو کارە شیاوە لە هـەموو ڕویەك و گرنگـی پێـدانێك، یـاخود ئـەو یەکـسانیەی دەسـت ناکـەوێت لەهـەموو ڕوێکەوە؟ یەکەمین ناڵێت : ها ئاقڵ، ئەمەش دیارترینیانە بۆ ئـەو کەسـەی بـڕو بیانووی دەهێنێتەوە بۆ ناڕەواییەکەی.

هەروەها، تەندرووستی شیکراوەتەوە لە کرۆکی دڵ و دەماخدا، وە دیمەنی تووش بوو شیکراوەتەوە لە هێزی ژیریدا، هەریەکێك لـەو دیمەنانـە شـوێنێکە بـۆ هێـزی ژیری، وە دووەمیش تێیدا تواوەتەوە جا بۆ ئەو بەهاو چارەنووسە بـەش ناکـات لـە جیاوازیدا؟ دیسان ئەگەر ئێمە مەسافەیەکی درێژو دووریەکی درێژکراوەمان بینـی،

نایه ئەو بینینە ڕاوەدەستێت لەسەر وێنەکێشانی دیەنێکی بێزاوادا لە چاوێکی بینەردا یاخود ڕاناوەستێت؟ ئەگەر ڕاوەستا ئەوا پێویستە دوو نموونەکە کۆببێتەوە چوونکە هێزی بینین لەلای ئێوە جەستەیی و قەبارەییە، ئەمەش بریتی یە لە شوێنێك کەوا قەبارەو بڕی هەبێت ، جا ئەگەر قەبارەی بڕەکەو بینینەکەی دەستکەوت ئەوا پێویستە هەردوو نموونەکە کۆبێتەوە ، وە ئەگەر لەوێدا گونجاو بوو ئەوا لە مەسەلەکەی ئێمەدا شتێك نابێت وەك ئەو؟ ئەگەر هەست کردنی شتێك ئەوەستێتە سەر دەستکەوتنی وێنەیەکی بینراو لە بینەردا ئەوا ووتەکەتان بێسوود بوو، چوونکە هەست پێکردنی دڵ و دەماخ دەوەستێتە سەر دەست کەوتنی وێنەیەکی دڵ و دەماخ لە هێزێکی ژێریدا.

****

(لەبارەی درك پێکردن و دەرووندا)

ووتەکانتان لە دیەنی شەشەمدا: لە ڕاستیدا هەر یەکێك درك بەخۆی دەکات و خۆی دەناسێت، درك پێکردنیش بریتی یە لە دەستکەوتنی ناوەڕۆکی زانراو لەلای زانادا، وە ئەمەش لە ڕاستیدا ڕاست دەردەچێت ئەگەر هاتوو دەروون دەوڵەمەند بوو لەبارەی شوێنەکە تا کۆتاییەکەی.

جا وەڵامەکەی: ئەمەیان وەستاوە لەسەر بنچینەی ڕابردوو ، وە ئەمەش کەوا زانست بریتی یە لە دەست کەوتنی وێنەیەکی یەکسان بۆ زانین و زانیاری لەهەمان زانادا، وە ئەمەش لەچەند ڕوویەکەوە نارەواو بێ کەڵکە کە باسکراوە لە مەسەلەی زانستدا، هەتاکو ئەگەر ئەوەش وەرگیرا جا وێنە باسکراوەکە مەرجێکە لەبەدەست هێنانی زانستەکە نەك ئەمەیان هەمان زانستە.

هەروەها ئەو گومانەش لەگەڵ بێ هێزی و لاوازی ووتەو دەربڕینەکانی و خراپی پێشەکیەکانی هەڵوەشاوەو پەسەندکراوە، ئێمە ئەگەر بەردێك یاخود پارچە

دارێکمان وەرگرت ووتمان: ئەمە خۆی گەوهەرێکی بەکەڵك و نایابە، خۆی ئامادەو گەورەیە لەلای خۆی، جا پێویستە لەناو بێگیانانەدا لەناو خۆیاندا زانایەك هەبێت. هەروەها گشت گیانلەبەران لەناو خۆیاندا هەست دەکەن، ئەگەرچی بوونی شتەکەش هەست پێکراو بێت بەخۆی پێویست دەکات خۆی ببێتە گەوهەرێکی نایاب و بێ هاوتا، پێویست بوو دەروونی گیانلەبەران بە گشتی گەوهەری نایاب و بێ هاوتا بانایە ، وە ئێوەش لەمەدا ئاوا ناڵێن.

***

(لەبارەی خەیاڵکردن و دەرووندا)

ووتەکانتان لە دیمەنی حەتەمدا: یەکێك لە ئێمە خەیاڵی دەریایەك لە جیوەو چیایەك لە یاقوو ت وە شتی دیکە دەکات، ئەمەش گومانی (ئەبی برکات بەغدادی)یە، گومانێکی زۆر پووچە چوونکە دامەزراوە لەسەر ئەوەی کەوا ئەو خەیاڵاویانە کاروبارێکن بوونیان هەیە، ئەمەش کارتێکراوە لە دەروونێکی بێژەر کارتێکردنی دەروونەکە لە شوێنی خۆی، هەردەم زانراوە کەوا ئەو شتە و خەیاڵانە هیچ ڕاستیەکی لەناو خودی خۆی تێدانیە، لە ڕاستیدا زەین و بیرکردنەوەیە مەزەندەو پێشبینیەکە دەسەپێنێت وە نەك کارتێکراوە لە دەرووندا ،لەبەر ئەوەی زانست دەرەکی دیمەنەکەی کار لە دەروون ناکات، جا چۆن بە خەیاڵێکی نەبوون ئەمە دەکرێت؟ ئەمە پووچەڵکردنەوەیەکەوە قەدەغەی ناکات لە ڕوودانی جیاکردنەوە لە نێوان شتە نەبوونەوە پاڵدەرەکان ، چوونکە هەر ئەقڵە نێوان نەبیستن و نەدیتن و هەستی بۆن نەکردن و شتی دیکە جیادەکاتەوە، پێویست ناکات بەو جیاکردنەوەیە ببێتە شتێکی نەبوون ، بەڵکو جیادەکرێتەوە لەنێوان جۆرەها شتی ئەستەم و نەشیاو کەوا ناکرێت ئێستا بوونی هەبێت پاشان دەڵێین: ئەگەر ئەقڵ ڕێی

تێچوو شێوەکان و تواناکان شی بکرێتەوە لەوانەی تاك و بێ هاوتان لەسەر قەبارەی و بڕی و چەندی لەهەموو ڕوێکەوە ، ئایە ڕێی تێناچێت زانستەکە بە شێوەیەکی مەزن و بڕێکی گەورەو لە جەستەیەکی بچووکدا دابنرێت؟ وەهەروەها جا ئەگەر هەڵسەنگاندن نەبوو لە هەموو ڕوێکەوە قەدەغە ناکرێت لە دانانی دیمەن و شێوەیەك لە گەوهەرو کرۆکێکی ڕوون و نایابدا، جا هەڵنەسەنگاندنێکی گەورە لەسەر بچووك لە پێشترە کەوا قەدەغە نەکرێت لە دانان دیمەنێکی گەورە ، لە شوێنێکی بچووکدا.

هەروەها ئەگەر پێشینەکانتان لە ڕابردووان بەڵگەیەکیان هێناوەتەوە لەسەر کارتێکردنی وێنەیەکی دانراو لە گەوهەرو کرۆکێکی مەحاڵ و ئەستەم ئەوا چەند دیمەن و ڕووێکی لێ باس بکەن.

* * *

(لە بارەی تەندرووستی و جەستەییدا)

ووتەکانتان لەبارەی دیمەنی هەشتەمدا: ئەگەر تەندرووستی لە جەستەیی دایە ئەوا لەکات و سەردەمی پیریدا لاوازو بێ هێز دەبێت ئایا وانیە؟

ڕووی یەکەم: ناکرێت بووترێت: ئەو توانایەی پێویستی پێیەتی لە تەندروستێکی لاشەدا لەتەواوی هێزی ژیریدا بڕو چەندێکی دیاریکراوە، بەڵام تەواوی حاڵەت لاشە لە تەندروستدا ئا ئەمە گرنگ و بایەخدار نیە لە تەواوی حاڵەتی تواناو هێزی ژیریدا، ئەگەر ئەمەش نەگونجا بکرێت دوور نابێت بوترێت: ئەو توانایەی پێویستی پێیەتی ماوەتەوە تا کۆتایی پیری جا ئەقڵ و ژیریەکەش تاکۆتاییەکەی ماوەتەوە.

ڕووی دووەم: کەوا بەساڵاچووەکە لەوانەیە بتوانێت بەردەوام بێت لە هەستیارەکانی ژیریی وئەقڵیدا لەسەر تەندرووستێك کەوا ڕێی تێبچێت هەندێك لە ئەندامانی

بێنێتەوە کەوا خراپ بوون و تێکچوون و گۆڕان تێیدا دوا بکەوێت، جا ئەگەر خراپ بوون و گۆڕان تێیدا کۆتایی هات ئەوا هەست و ئەقڵ و شریریشی خراپ دەبێت و تێك دەچێت.

ڕووی سێ یەم: قەدەغە ناکرێت کە هەندێك میزاج و ڕەوشت و ڕەفتار هاوڕاو ڕێکەوت بێت بۆ هەندێك هێزو توانا ، جا لەوانەیە بە میزاج و ڕەفتاری بە سالآچووەکە هاوڕاو ڕێکەوت بێت بۆ هێزو توانایەکی ژیری، لەبەر ئەو هۆکارەش هێزی ژیری کاری تێدەکات.

ڕووی چوارەم: ڕەفتارەکە ئەگەر لە ئامانج و مەبەستێکی هێزو توونداییت ئەوا هەموو هێزەکان بەهێز دەکات جا هێزی سێکسی و ئامەزرۆیی وە توورەیی زۆر بە هێزو بەتوانا دەبێت وە هێزی ئەو کارتێکردنەش ئەقڵ قەدەغە دەکات لە تەواو بوون، جا ئەگەر پیریەکە تووشی بوو وە بێهێزی و لاوازیەکەش تووشی بوو بەهۆی لاوازی و بێهێزی ئەوا لەو کارتێکردنە بەرهەڵستکارو قەدەغە کارەدا بۆ ئەقڵ بێ هێز دەبێت لە تەواو بوون و پێگەیین دا، هەروەها لە ئەقڵ و ژیریشدا لاوازی بەدیهاتووە، بەڵام کاتێك لە ئەقڵدا لاوازی بەدی دێت ئەوا لە دژە کارەکانیدا لاوازی یەکە بەدی دێت جا کەم کوڕی و ناتەواوی لەهەردوو لایەنەکەدا سارێژ دەکات وە کەم و کوڕی و ناتەواوی لە لایەنەکەی دیکە یەکسان تێك دەچێت.

ڕووی پێنجەم: کەسی بەسالآچوو زۆر زانست و تاقیکردنەوەی لەبەر کردووە و پاراستویەتی ، وە کاروبارەکانی ڕاهێناوەو کاری لەسەر کردووە، ئەو بارانەش دیاری دەکات لەسەر بوونی فیکرو هۆش و هێزی بینین جا کەم و کوڕیەکە بەدیدێت بە هۆکاری لاوازی لاشەو کارتێکردنەکە.

ڕووی شەشەم: لە ڕاستیدا زۆری کردارەکان بە هۆکاری دەستکەوتی موڵك و دەسەڵاتە قایم و بنج و کوتاوەکان دەبێت جا ئەو زیادە دەستکەوتووە بەو ڕێگایە

دەبێتە کارێکی سەپێنەر بۆ ناتەواویەکی دەستکەوتوو بەهۆی تێکچوون و شێوانی لاشەکە.

ڕووی حەوتەم: لە سەحیحێکدا لە پێغەمبەرﷺ سەلماندوویانە کەوا فەرموویەتی ((یهرم ابن آدم وتشب فيه خصلتان: الحرص وطول الأمل))[٣٢٠]، واتە:((ئەو نەوەی ئادەم تێیدا پیر دەبێت و بەساڵدا دەیچوێنێ دوو شتن : بەدەنگەوە هاتن و پشوو درێژی لە ئومێدی و هیواییدا بوون)). وە ڕاستی ڕووداوەکان شایەتن لەسەر ئەو حەدیسە، لەگەڵ ئەوەی سوور بوون لەسەر پەیمان و بەڵێن و سەر ڕاستی و درێژایی هیوا خواستن لە بەهێزکردنی جەستەیی و لە سیفەتە دێرینەکانە، پاشان کەوا لاوازی لاشە ئەو دووسیفەتە لاوازی ڕابردووی تێدا واجب نابێ جا بزانە کەوا ئەو ناگونجێت لە تێکچوون و شێوانی لاشەو بێهێزیەکەی سیفەتی لاشەیشی تێدا بێهێزو لاواز دەبێت.

ڕووی هەشتەم: ئێمە زۆر لە پیرو بە ساڵاچووان دەبینین گەیشتوون بە تێکچوون و خەڵەفاوو گێلی و لاوازی ئەقڵدا، بەڵکو ئەوە لە زۆربەیان دایە، ئەوەی بەڵگەشە لەسەری ئەم فەرمودە پیرۆزەیە کەوا خوای گەورە دەفەرموێت : ﴿ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئاً ﴾(النحل:٧٠)، واتە: ((هەتانە تەمەنی درێژ دەبێت و دەبرێتەوە بۆ لاوازترین تەمەن (کەنەفتی و کەنەفتەکاری) تاوەکو دەگاتە ڕادەیەك کە دوای ئەو هەموو زانست و زانیاری و تێگەیشتنەی کە هەیبوو، هەموو شتێکی لەبیردەچێتەوە وە هیچ نازانێت)).

جا کەسی بەساڵاچوو لە لاوترین تەمەنی منداڵ یاخوود حاڵەتی لەو خراپتر دەبێت وە بەڵام ئەوەی نەگەیشتە ئەو ڕادەیە ئەوا ئەو نابرێتەوە بۆ لاوازترین تەمەنی .

---

(٣٢٠) مسلم : (١٠٤٧) ، ورة مسند أحمد : ١١٥/٣.

ڕووی نۆیەم: هیچ پێویستیەك وبەردەوامیەك نیە لە نێوان هێزی لاشەیی و هێزی دەرووندا، وە نە لەنێوان لاوازی لاشەو لاوازی دەرووندا، دەکرێت پیاوێك بەلاشە بەهێز بێت بەڵام دەروونی لاوازەو ترسنۆکەو ڕووخاوە، دەکرێت لەلاشەدا لاوازبێت بەڵام لە دەرووندا بەهێز بێت، جا دەبێتە پیاوێکی ئازاو جەربەزە لەسەر لاوازی لاشەکەشی .

ڕووی دەیەم: ئەگەر لەوەی باستان کرد لێتان وەرگرین بەڵگەی نەبێت لەسەر بوونی دەروون کەوا گەوهەرو کرۆکێکی دەگمەن و بێهاوتا نە لە ناوەوەی بوونەوەردابێت و نە لە دەرەوەیدا، وە ئەو نە لەناو لاشەدا بێت و نە لە دەرەوەیدا، چوونکە ئەگەر ئەو لاشەیەکی ڕوونی درەوشاوەی ئاسمانی و پێچەوانە بێت لەگەڵ جەستەکانی زەویدا، ئەوا نەدەگونجا بە شل بوونەوەو توانەوەو گۆڕان هەروەك لاشەکانی زەوی دەگونجێن بۆ کاردانەوە.

***

(لەبارەی ئەوەی کەوا هێزی ژیری و تەندرووست دەوڵەمەند نیە لە جەستەدا)

ووتەکانتان لە دیمەنی نۆیەمدا: کە تەندرووستی باش دەوڵەمەندە لە کردارەکانیدا لە جەستەدا، کەچی دەوڵەمەند نیە لە جەستەدا لە کردارەکانیدا کاتێك لێی دەوڵەمەند بووە لە خۆیدا تا کۆتاییەکەی.

وەڵامەکەی دەوترێت: پێویست ناکات لە سەلماندنی یاسایەك لە هێزی جەستەییدا سەلماندنی نموونەی ئەو یاسایە لە گشت هێزە جەستەییەکاندا وە لەگەڵتانین جگە لە داوایەکی ڕووت و پێوەرێکی بێسوود.

هەروەها وێنەو نیشانەکانیش پێویستی هەیە بۆ شوێنەکەی ، پێویستیەکەشی بۆ ئەو شوێنە نیە تەنها تەنانەت بۆ خۆی نەبێت.

❊❊❊

(دەربارەی کەوا هێزی جەستەیی و قەبارەیی بە زۆربوونی کردارەکان لاواز نابێت)

وتەکانتان لەبارەی دیمەنی دەیەمدا، کەوا هێزی جەستەییە بە زۆربوونی کردارەکان لاوازو بێ هێز دەبێت، وە کاریگەری نابێت لەسەر هێزەکە پاش لاواز بوونی تا کۆتایی، وەڵامەکەی: کەوا هێزی خەیاڵی جەستەییە ، پاشان ئەو لەسەر خەیاڵکردنی شتە مەزنەکان لەگەڵ خەیاڵکردنی شتە بێ بایەخەکان بەهێز دەبێت جا دەکرێت کەوا خەیاڵی گرو بڵێسەیەکی بچووك لە جیاتی ئەوەی خەیاڵی مانگ و ڕۆژ بکەیت.

هەروەها بینێکی باڵا هێز بەرهەڵستی دەکات لە بینینی شتە لاوازەکان، جا لەبەر ئەوە دەڵێین: بیرمەندو زانا مەزنەکان بەرهەڵستی دەکات لە بیرکردنەوەی شتە گونجاوە لاوازەکان جا خەریك بوون لە زانین و ناسینی گەورەیی پەروەردگاری زەوی و ئاسمانەکان و ناوە پیرۆزەکانی و سیفەت وخەسڵەتەکانی قەدەغەو بەرهەڵستی دەکات لەسەری لەو حاڵەتدا بیرکردنەوە لە سەلمندنی گەوهەرێکی تاك و بێ هاوتا و نایاب و ڕاستیەکەی.

❊❊❊

(لەبارەی ووتەکانیان: ڕەشی دژکارە بۆ سپێتی)

ووتەکانتان لە بارەی دیمەنی یازدەهەم: ئێمە ئەگەر بڕیارماندا بەوەی کە ڕەشە پێچەوانەو دژە کارە بۆ سپێتی واجب دەبێت کەوا لە زەین و فکردا ماهیەتی ڕەشی و سپێتی پێکەوە دەستکەوێت. زانینەکەشی دادوەرە بەوەی کەوا پێکەوە کۆبوونەوەیان لەجەستەدا ئەستەمە.

وەڵامەکەی: لەڕاستیدا ئەوە دامەزراوە لەسەر ئەوەی هەرکەسێ هەستی بە شتێك کرد ئەوا لە خودی هەست پێکراوەکەدا وێنەیەکی یەکسان بۆ بەهەست پێکراوەکە بەئەنجام گەیشتووە، وە ئەمەش ناڕەواو بێ کەڵکە، ڕوونکردنەوەکەتان لەسەر درووستیەکەی بەکارتێکردن و هەست جوڵاندنی وێنەکە لە ئاوێنەدا بێسوود و بەتاڵە، لەبەر ئەوەی ئاوێنە هەرگیز شتێك کاری تێناکات هەروەك کۆمەڵێ زانایان و بیرمەندان و فەیلەسوفەکان و کەسانی دیکە وا دەڵێن ، ووشەش بەکارتێکردن و هەست جولاندن لە زۆر ڕووەوە بێسوودو ناڕەوایە.

پاشان دەڵێین: ئەگەر بڵێین: کارتێکراو لە دەروونـدا لەکاتی هەستکردنی ڕەشی و سپێتی وێنە کێشانیان وە نمونە هێنانەوەیان ڕاستییان تێدا نیە، جا بۆ ناشێت ئەنجام گەیاندنی وێنە کێشانی ئەو شتانە لە توخمێکی جەستەییدا.

***

(لەبارەی ئەوەی کەوا جەستە شوێنێك نیە بۆ هەستیارەکان)

ووتەکانتان لە دیمەنی دوازەمدا: ئەگەر شوێنی هەستیارەکان جەستە بێت، وە هەموو جەستەیەك دابەشکراوە قەدەغەو بەرهەڵستی ناکات کەوا بەهەندێك بەشەکانی جەستە هەڵسێت کە زانیاری بە بەشێك پەیدا بکات، وە بەشێکی دیکەیشی نەزانین پەیدا بکات، جا ئادەمیزاد لەیەك کاتدا زانا دەبێت بەشێك و نەزانیش دەبێت بەشێکی دیکە.

وەڵامەکەی: لەڕاستیدا ئەو گومانە هەڵدەگەڕێتەوە لەسەر یاساو ڕەفتارەکانتـان ، لەبەر ئەوەی تامەزرۆو تووڕەبوون و خەیاڵکردن لەبارەکانی جەستەیی و قەبارەیدایە لەلای ئێوە وە شوێنەکەشی دابەشکراوە.

***

(لەبارەی نەخشەدانان و داتاشینی جەستەیی و داتاشینی ژێریدا)

ووتەکانتان لەبارەی دیمەنی سێزدەهەمدا: تـوخمی جەسـتەیی ئەگـەر نەخـشاندن و داتاشینی تایبەتی تێدا ئەنجام درا ئەوا لـە دەسـتکەوتی نموونـەی وەك خـۆی تێـدا ڕێگر دەبێت، وە دەروونی مرۆڤایەتیش لە دژی ئەمەیە .

وەڵامەکەی: مەبەستەکەی ئەمە دەبێت پێوەرێکی زۆربـاش و تایبـەت بێـت بـەبێ کۆکەرەوە، وە ئەمەش سوودی گومانەکە باشتر نابێت لە دڵنیاییەکە، لەبەر ئـەوەی نەخشاندنی ئەقڵ و ژێـری بریتیـە لـە زانیـاری و هەسـتیاریەکان، وە نەخـشاندنی جەستەییش بریتی یە لە شـوێنەکان و وێنـەکان، گومـانی تێدانیـە کـەوا زانیـاری پێچەوانەیە بە ڕاسـتیەکان بـۆ وێنـەو شـێوەکان، پێویـست ناکـات لـە سـەلماندنی یاسایەك لە جۆرێك لە جۆرەکانی ناوەڕۆکەکان سەلماندنەکەی پێچەوانەی ئەو جـۆرە بێت .

***

(لەبارەی ووتەکانیان : ئەگەر هاتوو دەروونیش جەستە بوایە)

ووتەکانتان لە دیمەنی چواردەهەمدا: ئەگەر هاتوو دەروون جەسـتە بوایـە ئـەوا لـە نێوان جوولاندنی جولێنەری پێیەکەی وە لە نێوان ویست و ئـیرادەی بـۆ جوولانەکـە کاتێکە.

وەڵامەکەی: کەوا دەروون لەگەڵ جەستەدا بەتاڵ نابێت لەسێ حاڵەتدا، یان دەبێت لە هەموو لایەکی لە دەرەوەدا وەك جل و بەرگ و چواردەوری بگرێت، یان دەبێت لە جێگایەك بێت وەك دڵ و دەماخ، یان دەبێت کۆلەکە بێت لە هەموو بەشەکانی جەستەدا، لەسەر هەر بۆچوون و مەزەندەیەك لەو مەزەندانە جوولاندنیەتی وەك ئەوەی دەتەوێت بیجولێنی دەبێت لەگەڵ ویستی ئەو دابیت بۆیە ئەمەش بەبێ کات و ماوەیەکە، وەك هەست کردنی بینین کاتێك پێی دەگات، و هەست کردنی بیستن وبۆنکردن و تام کردنیش وە ئەگەر ئەندامەکە پچڕا ئەوا ئەوەی کاریگەرو تێپەڕ بوو بوو بەو ئەندامە ناپچڕێت، ئەگەر دەوردرابێت لێی لە ناوەو یاخود لە دەرەوەدا، بەڵکو تەنها ئەو ئەندامە هەستی نامێنێت کەوا لەو کاتەدا جیابۆتەوە ، وەبەبێ کات و ماوە لێی کەم دەبێتەوە و دەپوکێتەوە، و جیابوونەوەی ئەو ئەندامەش وەك جیابوونەوەی هەوا دەبێت لەناو زەمزەمەیەك ئەگەر پڕ ئاو بێت، بەڵام ئەگەر دەروون جێگیر بێت لەیەك شوێندا لەناو لاشەدا پێویست ناکات کەوا لەگەڵ ئەندامە پچڕاوەکە دەربیخەیت، وە ئەگەر هاتوو چواردەورە درابوو بۆ لاشە لەدەرەوەدا پێویست ناکات کەوا لە نێوان ویست و ئیرادەکەی بۆ جوولاندنی وە هەمان جوولاندن کات و ماوەیەك هەبێت، بەڵکو کردارەکەی لەو کاتەدا لە جوڵاندنی ئەندامەکاندا دەبێت وەك کرداری موغناتیس بێت لە ئاسن دا ئەگەر پێ ئی نەنووسێت.

❊❊❊

(لەبارەی ئەوەی کەوا ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا دابەش دەبوو)

ووتەکانتان لە دیمەنی پازدەهەمدا: ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا دابەش دەبوو وەبۆ ڕاست کردنەوەیشی کەوا هەندێکی دەزانێت و هەندێکی زانیاری

لەبارەیەوە نیە ئەوکاتە ئـادەمیزاد بـە هەنـدێك لـە خـودی خـۆی زانـا دەبێـت و بەهەندێکی خودی خۆیشی نەزان دەبێت.

وەلآمەکەی: کەواتە ئەو گوومانە پێك هاتووە لە دوو پێشەکی: پێکەوە بـوون وە کەلاخـستن یـان دوور خـستنەوە، وەقەدەغـە کـردن و بەرهەڵـستی لەهـەردووکیان یاخوود لە یەکێکیان ڕوودەدات، جا ئێمە ئەمەی وەرناگرین کـەوا ئەگـەر جەسـتە بوایە درووست بـوو هەنـدێکی بیزانیایـە وە هەنـدێکی نەیزانیایـە، لەبـەر ئـەوەی دەروون سادەو ساکارە پێك هاتوو نیە لەو هەموو توخمانە ، نـە لەچـەند بەشـێکی جیاواز، جا کەی هەست بە خودی خۆی دەکات و هەست بە نەزانینی خۆی دەکات، جا ئەمە قەدەغەی پێشەکی پێکەوەبوونە .

بەڵام کەلاخستن و دوورخستنەوە ئەمەش وەرناگرین کەوا درووست نیە هەندێکی لەکاتی بێ ئاگایی بیزانێت لەبارەی هەندێکی دیکەدا، وە باسی ئەوەیان نەکردووە، گومانێك باشترە لە بەڵگەیەك، وە زانراویشە کەوا ئادەمیزاد هەست بەخۆی دەکات لەهەندێك ڕووەوە بەبێ هەموو ئەندامەکانی، خـەڵکیش لەمـەدا جیـاوازن، خـوای گــەورەش دەفــەرموێت : ﴿وَلا تَكُونُـوا كَالَّـذِينَ نَـسُوا اللَّـهَ فَأَنْـسَاهُمْ أَنْفُـسَهُمْ﴾ (الحشر:١٩)، واتە : ((نەکەن وەك ئەو کەسـانە بـن کـە خوایـان فـەرامۆش کـرد شوێنی بەرنامەکەی نەکەوتن ، خواش ئەوانی لەبیرخۆیان بردەوە))، جا ئەوانە نـەك لەهەموو ڕوێکەوە ، خۆیان لەبیر بردەوە. ئەوانـە نـەك لەهـەموو ڕوێکـەوە خۆیـان لەبیر بردۆتەوە ، بەڵکو لەو ڕووەی کە بەرژەوەندی و تەواوکاری و بەختەوەری ئەوی تیایە.

***

(له بارەی دەروون و جەستەدا)

ووتەکەتان لەبارەی دیمەنی شازدەهەمدا : ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا پێویست دەبوو بە چوونە ناوی دەرووندا جەستە قورس بوای ، چوونکە لە ڕەوشتی جەستەدا ئەگەر جەستەیەکی دیکەت لەسەری دا زیاد کرد ئەوا قورس دەبێت.

جا ئەو گوومانە لە مەبەستی قورس بوون، وە پێویستی پێ بوونیش قورسترە، نەك هەموو جەستەیەك جەستەیەکی لەسەریدا زیاد بکرێت قورس دەبێت، ئەو دارەی دەیبینی قورسایی هەیە جا ئەگەر جەستەیەکی ئاگرت بەسەریدا زیاد کردئەوا جەستەکە سووك دەبێتەوە، وە ئەو زەرفە قورسایی هەیە، جا ئەگەر جەستەیەکی هەوا چووە ناویەوە سووك دەبێت، ئەمەش یاخود ئەوەتا لە جەستە قورسەکان دەبێت کەوا بە سرووشتی و ڕەفتاری خۆی ناوەندو ناوەڕاستی دەوێت، ئەمەش بێگومان بۆی دەسوڕێت وە بەڵام ئەو جەستانەی کەوا بە سرووشتی خۆی دەسووڕێت بۆ سەرەوە، ئەوا هیچی پێ نیشان نادرێت، بەڵکو کارەکە تێیدا پێچەوانەی ئەو جەستە قورسانەیە ، بەڵکو خستنە سەر جەستەیەکی قورس ئەو سووك دەبێت ، وە هەندێك لەبارەی ئەو مانایەوە دەڵێن:

ثقلت زجاجات أتتنا فُرغـاً * حتى إذا مُلِئت بصرف الراح
خَفَت فكادَت أن تطير بِما حَوَت * وكذا الجسومُ تخفّ بالأرواحِ

***

(له بارەی گومان بردن کەوا دەروونیش جەستەیە)

ووتەکەتان لەبارەی دیمەنی حەڤدەهەمدا: ئەگەر دەروون جەستەبوایە ئەوا لەسەر سیفەتی ئەو جەستانە دا دەبوو کەوا لێی خاڵی نەدەبوو لە سووکی و قورسی و گەرمی و ساردی و شێداری و ووشکی و نەرمی و زبری تا کۆتایی، گومانێکی خراپ و بیانویەکی پووچە ، لەبەر ئەوەی پێویست ناکات جەستەکان لە هەموو

چۆنیەتی و سیفەتەکان هاوبەش بکرێت، لە ڕاستیدا خوای گەورە جیای کردۆتەوە لە نێوان چۆنیەتی و تایبەتمەندی و سرووشتیەکەی، جا تێیدایە بەچاو نابینێت بە دەست لێدەدات، تێیدایە نەدەبینێت و نەدەستیشی لێدەدات، تێیدایە هیچ ڕەنگێکی نییە، و تێیدایە هیچ ڕەنگێك وەك ئەو نیە، وە تێیدایە بەرگەی گەرماو سەرما ناکات، بۆ دەروونیش تایبەتمەندی و چۆنیەتی تایبەت بەوی تێدایە کەوا جەستە تێیدا بەشداری ناکات، وە سووکی و قورسی و گەرمایی و ساردی و ووشکی و نەرمی بە گوێرەی دەروونەکەی تێدایە تۆ دەبینی ئادەمیزادێك لەوپەڕی مەبەست و ئامانج گرانیە، کەچی لاشەکەشی لاوازو سیس و نەخۆشە.

یاخود دەبینی خۆی زۆر سووکە کەچی لاشەکەشی قورسە، وە دەروونێك دەبینی نەرم و نیان ڕوو خۆشە وە دەروونێکی دیکە ووشك و دلڕەقە، وە ئەوەی هەستێکی باشی هەبێت هەندێك دەروون بۆن دەکات بۆنێکی ناخۆش و پیسی لێدێت، بۆنی هەندێکیش خۆشترە لە بۆنی میسك .

پێغەمبەرﷺ کاتێك بە ڕێگایەك دا دەڕۆیشت شوێنەواری ئەو بۆنەی کە لەڕێگاکەدا ماوەتەوە دەیزانی کە ئەو بۆنە هی دەروونێکی پاکە یاخوود هی دەروونێکی پیسە [٣٢١]، وە پێغەمبەرﷺ کەوا ڕاستگۆترین مرۆڤ بووە خەبەری داوە کەوا: ((إن الروح عند المفارقة يوجد لها كأطيب نفخة مسك وجدت على وجه الأرض، أو كأنتن ريح جفية وجدت على وجه الأرض))، واتە: ((بێگومان ڕۆح لەکاتی جیابوونەوەدا خۆشترین بۆنی لێدێت کەلەسەر ڕووی زەویدا هەیە، یاخوود وەك ناخۆشترین بۆنی بۆگەن کە لەسەر ڕووی زەویدا هەیە))، دەبینی هەلامەتی زۆر کەس بۆنەکەی ئامادەبوان وەڕس دەکات، زۆر لە خەلکیش هەست بەو بۆنە دەکات ، وە پێغەمبەرﷺ هەوالی داوە کەوا: ((بأن أرواح المؤمنين مشرقة

(٣٢١) سەیری : مسلم (٢٣٣١) بکە.

وأرواح الكفار سود))، واته: ((ڕۆحی ئیماندار گەش و درەوشاوەیە وەڕۆحی کافرو بێ باوەڕانیش ڕەش و تارماییە)).

❊❊❊

(لەبارەی ئەوەی کەوا ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا لەژێر هەستکارەکان دەوەستا)

ووتەکەتان لەبارەی دیمەنی هەژدەهەمدا: ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا پێویست دەبوو بکەوتایە ژێر گشت هەستکارەکان یاخود ژێر یەك هەستکار.

جا وەڵامەکەی: پێداویستیەکە بەرهەڵست و پتەو دەکات جا ئێوە شتێکتان باس نەکرد لە گومان باشتر بێت لە بەڵگەدا، قەدەغەکردنی نەمانی پێداویستی، لەبەر ئەوەی ڕۆح هەست بە هەستکارەکان دەکات جا دەستی لێدەدات و دەیبینێت و بۆنی بۆنێکی خۆش و بۆنی ناخۆش دەکات هەروەك لەبارەی دەرووندا بە درێژی باسکرا، بەڵام ئێمە ئەوە نابینین، ئەو بەڵگەیەش ناکرێت یەکێك باوەڕ بە پێغەمبەران بکات کەوا پێویستی پێی بێت، جا فریشتەجەستەیەکە ناکەوێتە ژێر هەستێك لە هەستیارەکانمان ، وە جنۆکەو شەیتانەکانیش جەستەی نەرم و نیانن ناکەوێتە ژێر هەستێك لە هەستیارەکانمان، وە تێدایە هەست بە زۆربەیان دەکات ، تێشیدایە درك بە یەك هەستیش ناکات.

هەروەها هەر ڕۆحیشە درك پێکراوە بۆ درك پێکردنی ئەو هەستیارانە بە هۆکاری ئامرازەکانی، جا دەروونیش بریتی یە لەهەستێکی درك پێکراو جا ئەگەر هەست پێکراو نەبێت، جا جەستەو نیشانەکانیش هەستدارن و دەروونیش هەستی پێدەکات ، ئەمەش گونجاوە بۆ نیشانە یەك لە دوای یەکەکانی لە چاکەو خراپەکاندا وەك قەوبوڵکردنی تاوانەکان بۆ نیشانە یەك لەدوا یەکەکانی بەسەریدا.

❊❊❊

(لەبارەی ئەوەی کەوا ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا دووریەکانی دەبوو)

ووتەکانتان لە دیمەنی نۆزدەهەمدا: ئەگەر دەروون جەستە بووایە ئەوا درێـژی و پـانی و قـوولّی و شـێوەو پـانی دەبـوو، و ئـەو کـەل و پـەل و پێداویـستیانەش هەڵناستێت تەنها بە توخمێك نەبێت.

وەڵامەکەی: ئێمە دەڵـێین: ووتـەکانتان لـەبارەی ئـەوەی کـەوا پێداویـستیەکان هەڵناستێت تەنها بە توخمێك نەبێت، ووتمـان: چـی دەبێـت، دەروونـیش تـوخمێکی تێدایە کە لێی درووست بووەو گۆڕاوە بۆ سەر شـێوەیەکی دیـاریکراو و وێنەیـەکی دیاریکراو.

ووتەکانتان: تووخمەکەی ئەگەر دەروونێـك بێـت ئـەوا پێویـست دەبـوو هـەردوو درەوونەکە کۆبوونایەتەوە، و ئەگەر دەروونیش نەبێت ئەوا پێکهاتوو دەبوو لەلاشەو وێنە.

ووتمان: توخمەکەی دەورووونێك نیە هەروەك کەوا تـووخمی ئـادەمیزاد ئـادەمیزاد نیە، وە توخمی جنۆکەش جنۆکەنیە، وە توخمی گیانلەبەریش گیانلەبەر نیە.

ووتەکانتان: دەشێت بوونی دەروون پێك هاتووبێت لەلاشەو وێنـە، پێـشەکیەکی درۆزنانەیەو لەڕاستیدا دەکرێت بـوونی دەروون درووسـتکراو بێـت لـە توخمێـك وە وێنەیەکی دیاری کراوی هەیـە، وە هـەموو پێکـەوە ئـاوا دەڵـێین، وە لەسـەر ئـەو نارەوایی و بێسوودەی ئەو گومانەش باسی چاکەیەکتان نەکردووە باشـتر بێـت لـەو بیانووە بووختان کردنە یاخود لێك دابڕان و جیابوونەوەیە.

❊❊❊

(لەبارەی ئەوەی لەتایبەتمەندیەکانی جەستە کەوا دابەش بوون پەسەند دەکات)

ووتەکانتان لەبارەی دیەنی بیستەمدا: کەوا تایبەتمەندی جەستە ئەوەیە کە دابەش بوون و کەرت بوون قبوولٚ دەکات، بەشی بچووکیش لێی وەك گەورەکە نیە، جا ئەگەر قایل بێت بە دابەش بوون، وە هەر بەشێکیش لێی ئەگەر دەروونێك بێت ئەوا دەشیا بۆ ئادەمیزادێك چەند دەروونێکی هەبێت، ئەگەر دەروونیش نەبێت، ئەو هەمووە نابێتە دەروون.

وەلاٚمەکەی: ئەگەر ویستتان هەر جەستەیەك لەدەرەوەدا پەسەندی دابەش بوون بکات جا دەرخستنەکەش درۆی کردووە کەوا ڕۆژو مانگ و ئەستێرەکان قبولٚی ئەو شتە ناکەن، ناشگونجێت کەوا هەر جەستەیەك دابەش بوون و لەت لەت بوونی ڕاست دەربچێت لە دەرەوەدا، بەلاٚم لەسەر وتەی نکۆلٚی کردنی گەوهەرو کرۆکێکی بێهاوتا جا دەرکەوتووە، بەلاٚم لەسەر ووتەیەکی سەلمێنراوەکانیدا، کەوا لەلای ئەوان ناوەڕۆك و گەوهەرێکی لایەنگیر هەیە پەسەندکردنی دابەشکردنەکان بە ڕاست نازانێت، وەرمانگرت کەوا دابەشکردن قەبوولٚ دەکات جا شتێك لەوەدا پێویست دەبێت؟

وتەکانتان: ئەگەر هاتوو هەر بەشێك لەو بەشانە دەروونێك بێت پێویست دەکات دەروونێکی زۆر لە ئادەمیزاددا کۆببێتەوە.

ووتمان: لە ڕاستیدا ئەوە پێویست دەکات ئەگەر بە کردار دەروون دابەش ببێت بۆ دەروونێکی زۆر، وەئەمەش ئەستەمە.

ووتتان: ئەگەر هەر بەشێك دەروونێك نەبێت ئەوا گشتیەکە دەروونێك نابێت، سەرەتایەکی درۆو دەلەسەو هەلٚوەشاوەیە، جا چەند ناوەڕۆکێك یاسای بۆ سەلمێندراوە لەکاتی کۆبوونەوەی بەشەکانی، جا ئەو یاسایە وەك ناوەڕۆك و مەبەستی مالٚ و ئادەمیزاد و خانەوادەو تێکەلاٚوی یە.

(لەبارەی پێویستی لاشە بۆ دەروون)

ووتەکانتان لەبارەی دیمەنی بیست و یەك : بێگومان جەستە پێویستی هەیە لە دامەزراوی و مانەوەی ە پاراستنی تاکو دەروونێکی دیکە وە پێویستی بەڕیزو یەك لە دوای یەك هەیە.

وەڵامەکەی: ئەو کەوا ناچارنابێت لە پێویستی لاشە بۆ دەروونێك بیپارێزێت، پێویستی دەروون بۆ دەروونێك کەوا بیپارێزێت ، ئایا ئەمەش تەنها بە داوایەکی درۆو دەلەسە پاڵپشت بە پێوەرێك کەوا بێسودیەکەی ئاشکرا بێت ، لەبەر ئەوەی هەموو جەستەیەك نابێتە دەرونێك بیپارێزێت وەك بەستەکانی کانزاکان و جەستەی هەواو ئاوو ئاگرو خۆڵ و جەستەی گشت بێ گیانەکان.

جا ئەگەر ووتتان: ئەوانە بێژەرێکی زیندوونین بە پێچەوانەی دەروون کەوا زیندەوەرێکی بێژەرە.

ووتمان: لەوکاتەدا بەڵگەکە ئاوا دەمێنێتەوە واتە: هەموو جەستەیەکی زیندوو و قسەکەر پێویستی بە دەرونێك هەیە هەستێت بە پاراستن و دامەزراندنی ئەمەش داوایەکی ڕووت و تەنهایە وە ئەمەش درۆو دەلەسەیە لەبەر ئەوەی جنۆکەو فریشتەکانیش زیندوون و قسەکەرن و پێویستیان بە دەروونی دیکە نییە هەستێت بە دامەزراندنیان.

جا ئەگەر ووتتان، قسەکانمان لەگەڵ ئێوەیە لەبارەی جنۆکەو فریشتەکان لەبەر ئەوەی ئەوان لایەنگرنین بە جەستەکانیان.

ووتمان: قسەکردن لەگەڵ ئەو کەسەیە کەوا باوەڕی بە خواو فریشتەکانی و قورئانەکەی و پێغەمبەرەکانی هەبێت، بەڵام ئەوەی کوفر بەمە دەکات قسەکردن لەگەڵیدا لەبارەی دەروون وون و لەکیس چووە، لە ڕاستیشدا ئەو کوفری کردووە بە بەدی هێنەری دەروونەکان و داهێنەری و فریشتەکانی وە ئەوەی لە پێغەمبەرەکان

هاتووە، وازی هێناوە لەوەی بەڵگەی لەسەر لە کارە ئاشکراکان لەگەڵ بەڵگەی ئیماندا، جا لەبەر ئەوەی شوێنەوارە بەناوبانگەکان لە جیهاندا لە کاریگەریەکانی فریشتەکان و جنۆکەکان لەسەر ڕووخسەت و مۆڵەتی پەروەردگاریان ناکرێت نکۆڵی لێبکرێت، ئێستا بەخۆی بوونی هەیە، ئەوا هێزی مرۆڤایەتی توانای بەسەریدا نیە.

❊❊❊

(لەبارەی گەیاندنی دەروون بە جەستەدا)

ووتەکانتان لە بارەی دیەنی بیستەمدا : ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا پەیوەندی دەکرد بەلاشەوە ئەگەر لەسەر ڕێگای خۆ تێخستن بێت ئەوا پێویست بوو خۆی بخستایەتە جەستەکان، وە ئەگەر لەسەر ڕێگای پێوە لکاندن و نزیکی بێت ئەوا بۆ یەك ئادەمیزاد دوو جەستەی پێکەوە لکاو دەبوو یەکێکیان دەیبینی وە ئەوەی تریان نەیدەبینی.

وەڵامەکەی لەچەند ڕوویەکەوەیە:

یەکێکیان: خۆی بخاتە جەستەکان: ئەستەمە کەوا خۆی بخاتە ناو دوو جەستەی چڕو توند یەکێکیان لەوی تریان چڕتر بێت بە جۆرێك شوێنەکەیان یەك شوێن بێت.

دووەم: ئەوە نارەوایە بە زۆر شێوە، لەوانە تێچوونی ئاو لە چیلکە دارو هەوردا، وە چوونە ناوەوەی ئاگر لە ئاسندا، وە چوونی خۆراك بە هەموو بەشەکانی لاشەدا، وەچوونی جنۆکە لەو کەسانەی پەرکەم یاخوود نەخۆشی فێی هەیە، جا ڕۆح بەو نەرم و نیانیەی خۆی ئاڵۆزکاوی لاشە لێی قەدەغە ناکات و دەچێتە هەموو بەشەکانی .

❊❊❊

لەگەڵ ئەوەش ئایا دەروون و ڕۆح یەك شتە یاخود دوو شتی جیاوازن؟

خەڵکی لەمەدا جیاوازو ناکۆکن .

جا هەیە دەڵێت: ناونراوەکانیان یەکە، وە ئەوانەش زانایانی ئاینیین.

هەیە دەڵێت: ئەوان دوو شتی جیاوازن، وە ئێمەش بە یارمەتی خوای گەورە نهێنـی ئەو مەسەلەیە ئاشکرا دەکەین، جا دەڵێین، دەروون ڕوو دەکاتە کارو بارەکان.

یەکێکیان: ڕۆحە، جوهری دەڵێت: دەروون ڕۆحە، دەوترێ: دەروونی دەرچـوو، ئـەبو خراش دەڵێت:

نجا سالماً والنفس منه بشدقة ❊ ولم يَنجُ إلا جِفنُ سيفٍ ومئزرُ

دەروونیش خوێنە، دەوترێ : پرسیاری لە خۆی کرد وە لە حەدیسێکدا هاتووە:

((ما لا نفس له سائله لا ينجس الماء إذا مات فيه))،

واتە : ((هەر گیانلەبەرێك ئەگەر لەناو ئاو بمرێت و خوێنی لەبەر نەڕوات ئەوە ئاوەکە پیس ناکات)).

دەروون : جەستەیە، شاعیر دەڵێت:

نُبِّئتُ أن أبي تميم أدخلوا ❊ أبنائهم تامورَ نفس المُنذِرِ

دەروون چاوە، دەوترێ : فلان دەروونی تووش بووە، واتە: چاو.

ووتم: وانیە وەك ووتراوە، بەڵکو دەروون لێرەدا ڕۆحە، بە نیسبەت خستنە بـری بۆ چاو فراوان دەبێت، لەبەر ئەوەی بەهۆی چاوێکی تووش بووەوە دەبێت، وە ئەوەی پێکـاوەو تـووش بـووە لـە ڕاسـتیدا دەروونێکـی پەسـت و خـەمبارە وەك پێـشتر باسکراوە.

ووتم: دەروونیش لە قورئاندا لە خـودی خۆیـەوە بـە تێکڕایـی دەردەچـێت وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ ﴾(النور:٦١)، واتە : ((سـەلام لە خۆتان و سەلام لە یەکتر بکەن))، هـەروەها خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ يَـوْمَ

تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا ﴾(النحل:١١١)، واته: ((رۆژێك دێت كه هەموو كەس خەمی خۆیەتی بەرگری لەخۆی دەكات)).

هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت : ﴿كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ﴾(المدثر:٣٨)، واته: ((چوونكه له قیامەتدا هەموو كەس بارمتەی دەستپێشكەری خۆیەتی (كردەوەكانی دێنەوە ڕێی)). تەنها بەسەر ڕۆحدا تێپەڕ دەبێت وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾(الفجر:٢٧)، واته: ((ئەی خاوەن دڵ و دەروونی پڕ له ئارامی))، دیسان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ﴾ (الأنعام:٩٣)، واته : ((ئادەی گیانتان بدەن به دەستەوە))، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى﴾(النازعات:٤٠)، واته: (ئەوەی جڵەوی نەفسی گرتبێتەوە لەهەموو هەواو هەوەس و ئارەزوویەكی نادرووست...))، دیسان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾(یوسف:٥٣)، واته: ((بەڕاستی نەفس (ئەگەر بە نووری خواناسی ئاوەدان نەبێت) زۆر فەرماندەره به گوناهو هەڵەو تاوان)).

بەڵام ڕۆح نه بەتەنهاو نەلەگەڵ نەفسیش بەشەر لاشەدا تێپەڕ نابێت ، بەڵكو ڕۆح بەسەر ئەو قورئانەدا تێپەڕ دەبێت كەوا خوای گەورە به سروش بۆ پێغەمبەری ناردووه ﷺ، لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحاً مِنْ أَمْرِنَا ﴾(الشوری:٥٢)، واته: ((ئەی محمد ئا بەو شێوەیەی كه ووتمان ئێمه قورئانمان بۆ ڕەوانه كردیت لەلایەن خۆمانەوە)).

ئەركی سرووشیش ئەوەیه كەوا خوای گەورە خۆی ناردوویەتی بۆ نێردراوەكانی وه پێغەمبەرەكانی ، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ﴾(غافر:١٥)، واته: ((ئەو زاته وەحی نیگا بەفەرمانی خۆی دەنێرێت بۆ هەركام له بەندەكانی كه بیەوێت (قورئان ڕۆحه، چوونكه ژیان بەخشه به عەقڵ و دڵ و دەروون)، بۆ ئەوەی خەڵكی بترسێنێت له

ڕۆژی بەیەکگەیشتنەوە))، هەروەها خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿يُنَـزِّلُ الْمَلائِكَـةَ بِـالرُّوحِ مِـنْ أَمْـرِهِ عَلَـى مَـنْ يَـشَاءُ مِـنْ عِبَـادِهِ أَنْ أَنْـذِرُوا أَنَّـهُ لا إِلَـهَ إِلَّـا أَنَـا فَاتَّقُونِ﴾(النحل:٢)، واتە: ((پەروەردگار خۆی فریشتەکان بـە ڕەحمـەت و ژیانـەوە (کـەوەحی ئاسمانـە) دەنێرێـت بـۆ هـەر کـەس کـە بیـەوێت لـە بەنـدەکانی (کـە پێغەمبەرانن)، فـەرمانیان پـێ دەدات کـە: خـەڵکی بێـدار بکەنـەوە لـەوەی کـە بەڕاستی جگە لەمن خوایەکی دیکە نیە ، لەبەر ئـەوە لـە خەشـم و قیـنم خۆتـان بپارێزن(چونکە لەو کەسانە خۆش نابم کە غەیری من دەپەرستن).

ئەمـەش ناونراوە ڕۆح کاتێك ژیانێکی بەسوود دەبەخشێت، چوونکە ژیـان بـەبێ ئەو هەرگیز سوودی بۆ خاوەنەکەی نابێت ، بەڵکو ژیانی گیانلەبـەری چـوارپێ لـەو باشترە و ئاکامەکەی خۆ بەدەستەوە دانە.

ناویش نراوە ڕۆح: ڕۆحێـك: لەبـەر ئـەوەی ژیـانی جەسـتەی تێدایـە، هـەروەها ناونراوە (الريح) واتە: شنەبا کاتێك ژیانی تێدا دەسـت دەکـەوێت، وە بـۆ ئەمـەش لەسەر ڕۆحەکان کۆدەبێتەوە، شاعیر دەڵێت:

إذا ذَهَبَت الأرواح من نحوِ أرضكم * وجدتُ لِمَسراهَا على كبدي بَردَا

ڕۆح و ڕەیحان و حەوانەوەی تێدایە، جا ناونراوە دەروون، ڕۆحێك بۆ دەستکەوتنی ژیانێـك تێیـدا، نـاونراوە (الـنفس) دەروون یـاخود لەبـەر شـتێکی گرانبەهایـە (النفيس) لەبەر گرانبەهاکی و گەورەییەکـەی ئـەو نـاوەی لێنـراوە، یـاخود لەبـەر دەرخستنی شتەکەیە کاتێك دەردەچـێت جـا لەبـەر زۆر چـوونە دەرەوەی و هاتنـە ژوورەوەی لەلاشەدا ناونراوە (النفس) دەروون، وە لەوێدا دەروون لە جولاندنە، لەبەر ئەوەی بەندەیەك کە خەوت ڕۆحەکـەی لێ دەردەچـێت ، جـا ئەگـەر بەئاگاهاتـەوە ڕۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە، وە ئەگەر مردیش ئەوا بەیەکجاری ڕۆحەکەی دەردەچێت ، جا ئەگەر بەخاکیش سپێردرا ڕۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە، کاتێـك پرسـیاری لێکـرا دەردەچێت، وئەگەر زیندووش بۆوە ئەوا ڕۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە.

جیاوازی نێوان دەروون و ڕۆح جیاوازی لە سیفەتەکانە نەك لە خودی ئەوان، لە ڕاستیدا خوێنیش ناونراوە: دەروون، لەبەر ئەوەی دەرچوونی خوێن کەوا مردنی لەگەڵدا دەبێت دەشێت دەروونەکەش دەربچێت ، ژیانیش تەواو نابێت تەنیا بە ئەو نەبێت، هەروەك ژیان بەردەوام نابێت تەنها بە دەروون نەبێت، جا لەم بارەیەوە شاعیر دەڵێت:

تَسيلُ على حَد الظُّباتِ نفوسنا ＊ وليست على خير الظبات تَسيلُ

وە دەوترێت: گیانی سپارد، گیانی دەرچوو، گیانی جیابووەوە، هەروەك دەوترێت: ڕۆحی دەرچوو، وە ڕۆحی جیابووەوە، بەڵام مردنی هەڵەشەیی یەکجارە و لەوانەیە درێژە بکێشێت، و ئەم هەڵەشەو هەڵچوونەش بە زۆریی و بە خێراییە، جا خوای پەروەردگار هەر خۆی درێژەی پێدەدات و پاڵی پێوەدەنێت لەکاتی مردندا.

＊＊＊

(لەبارەی ووتەکانیان: ڕۆح دەروون نیە)

کۆمەڵێکی دیکە لە خاوەنی حەدیس، وە بیرمەندو زانایانی ئایین و ئەهلی تەسەوف دەڵێن، ڕۆح دەروون نیە بەڵکو شتێکی دیکەیە، مقاتل کوڕی سلێمان، دەڵێت: ئادەمیزاد وژیان و ڕۆح و دەروونی هەیە، جا کاتێك نووست دەروونی دەردەچێت کەوا ئەقڵی بەشتەکاندا دەشکێت بەڵام لە جەستە جیانابێتەوە، بەڵام بەتێکی ڕاکێشاو دەردەچێت کە شەوق و ڕوناکی هەبێت، جا خەونەکە بەو دەروونە دەبینێت کەوا لێی دەرچووەو ژیان و ڕۆحەکەش لە جەستەدا دەمینێتەوە، جا هەر بەو گنگڵ دەدات و ئەم دیو و ئەو دیو دەکات و هەناسە دەدات، کاتێك جووڵا ڕۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە وە خێراتر لە چاو تروکانێك، ئەگەر خوای گەورە

ویستی لەسەر بێت ئەوا لە خەوەکەیدا دەیڕێنێت و ئەو دەروونە دەگرێت کە لێی دەرچووە.

هەروەها دەڵێت : کاتێك دەخەویت دەروونەکەی دەردەچێت و بۆ سەرەوە بەرز دەبێتەوە ، جا ئەگەر خەونی بینی بۆی دەگەڕێتەوە ، هەواڵ دەداتە ڕۆحەکەو، ڕۆحەکەش هەواڵی پێدەدات ، جا ئەو دەزانێت کەوا ئەو چی و چی بینیوە.

ئەبو عبداللەی کوڕی مەند دەڵێت: لەبارەی زانیاری ڕۆح و دەرووندا جیاوازی و ناکۆکی پەیدابووە، جا هەندێك لەوان دەڵێن: دەروون قوڕێکی ئاگرینیە، و ڕۆحیش نورێکی ڕوحانیە.

هەندێکی دیکەیان دەڵێن: ڕۆح خودایی و ئاینزانی یە، وە دەروونیش: ڕەوشت و خووی ئادەمیزادە، و درووستکراویش بە ئەو تاقیدەکرێتەوە.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: ئەوانە ئەهلی فەرموودەو حەدیسن: کەوا ڕۆح دەروون نیە، وە دەروونیش ڕۆح نیە، دامەزراوی و وەستانی دەروون بە ڕۆحە و دەروونیش دیمەنی بەندەیە، ئارەزوو و خۆشەویستی و دڵتێچوون و کارەسات و وەیشومەی تێدا کۆدەبێتەوە، وە ڕۆحیش داوا دەکات بۆ دوارۆژ و کاریگەری تێدەکات، هەواو هەوەسیش بەدوای دەرووندا دەکەوێت، وشەیتانیش بەدوای دەروون و هەواو هەوەسدا دەکەوێت، و سامان و داراییش بەدوای عەقڵ و ڕۆحدا دەکەوێت، خوای گەورەش بە سرووش و نیگای خۆی و یارمەتی دان و پشتگیری خۆی درێژیان دەکاتەوە.

هەندێکی دیکە دەڵێن: ڕۆحەکان لەلایەن کارو فەرمانی پەروەردگارەوەیە، ڕاستی وزانینی لە بوونەوەرو بۆ درووستکراوەکەی دەشارێتەوە .

هەندێکی دیکەیان دەڵێن: ڕۆحەکان نورێکە لە نورەکانی خوای گەورە، وە ژیانیش لە ژیانی خودای گەورە دایە .

پاشان له ڕۆحەکاندا جیاوازی و ناکۆك بوون، ئایه به مردنی لاشەکان و دەروونەکان ڕۆحەکانیش دەمرێت یاخود نامرێت؟

جا کۆمەڵێك دەڵێن: ڕۆحەکان نامرن و تاقیش ناکرێنەوە.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: ڕۆحەکان لەسەر شێوەی بوونەوەرەکەیە، دەست و قاچ و چاوو بیستن و بینین و زمانی هەیە .

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: بۆ بڕوادار سێ ڕۆح هەیە، وە بۆ دوو ڕوو و کافرەکانیش یەك ڕۆح هەیە.

هەندێکی دیکەیان دەڵێن: بۆ پێغەمبەران و ڕاستگۆیانیش پێنج ڕۆح هەیە .

هەندێکی دیکەیان دەڵێن: ڕۆحەکان ڕۆحانین له پیاوچاکان و خواناسان درووست بووە جا کاتێك دەرچوو دەگەڕێتەوە بۆ لای خواناسەکان.

ووتم: بەڵام ئەم ڕۆحەی کەوا دەمرێت و دەردەچێت ئەوا یەك ڕۆحە ئەویش دەروونە.

بەڵام ئەوەی خوای گەورە پشتگیری ئەکات لەبەندە باوەڕدارەکانی لەڕۆحێك ئەوا ڕۆحێکی دیکەیە بێجگە ئەو ڕۆحە، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِنْهُ ﴾(المجادلة:٢٢)، واتە: ((ئەوانە خوا ئیمان و باوەڕی لەدڵیاندا چەسپاندووەو جێگیری کردوەو له بەهرەو میهرەبانی تایبەتی خۆی، بەهێزو گیانێکی تایبەتی لەلایەن خۆیەوە (مەبەست قورئان وئیمانە) پشتگیری کردوون و یارمەتی داون))، هەروەها ئەو ڕۆحەی کەوا پێی پشتگیری کراوە ڕۆحی مەسیحی کوڕی مەریەمە ، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَى وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ ﴾(المائدة:١١٠)، واتە: ((خوا فەرمووی: ئەی عیسای کوڕی مەریەم یادی ئەو نازو نیعمەتەی من بکەرەوە کە ڕژاندم بەسەر خۆت و دایکتدا، کاتێك من بەهۆی جوبرەئیلی پیرۆزەوە پشتیوانیم لێکردیت))، هەروەها ئەو ڕۆحەی کەوا دەهاوێت بەسەر ئەو بەندانەی کە ئەو دەیەوێت ئەا ئەو ڕۆحە نیە کە لە لاشەدایە.

بەڵام ئەو هێزو توانایەی کە لە لاشەدایە ئەویش دیسان پێی دەڵێن: ڕۆحەکان، جا دەوترێت: گیانی بینەر، گیانی بیسەر، و گیانی بۆنکەر، جا ئەو ڕۆحانەش هێزێکی دانراون لەلەشدا دەمرێت بە مردنی لاشەکان، ئەوەش ئەو ڕۆحە نیە کە بە مردن لاشەکە ئەو نامرێت و تاقیشناکرێتەوە هەروەك ڕۆحەکان تاقیدەکرێنەوە.

بۆ زانست و زانین ڕۆحێك هەیە، وە بۆ چاکە کردن و دڵسۆزی ڕۆحێك هەیەو بۆ خۆشەویستی و پێ سپاردن ڕۆحێك هەیە، و بۆ پشت بەستن وڕاست گۆیی ڕۆحێك هەیە و خەڵکیش جیاوازن لەو ڕۆحانەدا بە جیاوازیەکی زۆر جا هەرکەسێ ئەو ڕۆحانەی بەسەردا زاڵ بوو ئەوا دەبێتە بەندەیەکی ڕۆحانی، لەوانەشیان ئەوەی وونی کردبێت و فەرامۆشی کردبێت یاخود زۆربەیان دەبێتە خاکێکی تاریك و نووتەك، وە خوای گەورەش پشتیوان و یارمەتیدەرە.

***

لەم بارەیەوە: ئایە دەروون یەکێکە یاخوود سێ شتە ؟

لەڕاستیدا زۆر لە خەڵکی لە قسەدا کەوتوونەتە ناو ئەوەی کەوا بۆ ئەوەی ئادەم سێ دەروون هەیە: دەروونێك پڕ لە ئارامی یە، دەروونێك سەرزەنشت کارو لۆمەی خۆی دەکات، دەروونێکیش نیشانەی گوناهو ئاژاوەگێڕیە. وە هەیە ئەمەی بەسەردا زاڵ دەبێت، و هەشیانە یەکێکی دیکەی بەسەریدا زاڵ دەبێت، وە بڕو بیانوو دەهێننەوە لەسەر ئەمە بەم فەرموودەیە پیرۆزە: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾(الفجر:٢٧)، واتە: ((ئەی خاوەنی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی))، وە بەو فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿لا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ۝ وَلا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ﴾ (القيامة:١-٢)، واتە: ((سوێند دەخۆم بە ڕۆژی قیامەت، وە سوێند دەخۆم بە ویژدانی زیندوو وە نەفسی ڕەخنە لەخۆگر کە لۆمەی خۆی دەکات))، بەو

فەرموودەیــــەی خـــوای گـــەورە کـــە دەفـــەرموێت: ﴿إِنَّ الــنَّفْسَ لأَمَّــارَةٌ بِالسُّوءِ﴾(یوسف:٥٣)، واتە: ((بەڕاستی نەفس زۆر فەرماندەرە بە گوناهو هەڵەو تاوان))، ڕاستیەکەی ئەوەیە کەوا یەك دەروونە بەڵام سیفەتیان هەیە، وا دادەنرێت هەر سیفەتێك ناوێکی هەبێت ناونراوە پـڕ لـە ئـارامی بـەو پێیـەی پڕلـەئارامی و ئاسوودەیەکەی بۆ خوای خۆیەتی بە بەندایەتی و خۆشەویستی و ملکەچی بـۆ ئـەو وە پشت بەستن و ترسان و پاڕانەوەشی هەر بۆ ئەوە ، جـا ناونـانی خۆشەویـستی و ترسان و پاڕانەوە لێی ئەوا بینینی خۆشەویستی بـۆ یـەکێکی دیکـە جگـە لەئـەو دەپچڕێت وە ترسان و پاڕانەوە لێی دەست هەڵدەگرێت بـە خۆشەویـستی کەسـێکی دیکە بێجگە لـە خـوای پـەروەردگار، بـە یادکردنەوەشـی یـادی کەسـێکی دیکـە ناکاتەوە بێجگە لـەو ، هـەتاکو شـەوق و گەیـشتن و دانیـشتن و بیـنین و جووڵـەو گوێگرتن و تینوویەتیشی هەر بە یارمەتی و پشتیوانی ئەو دەبێت، وە دڵە ڕاکردوو و هەڵاتووەکـەی دەگەڕێتـەوە بـۆلای خـودای میهرەبـان، جـا ئـەو ئـارامی و ئاسوودەییەی لەدەروون و دڵ و جوومگـەکانی و تواناکـانی لـە ئاشـکراو پـەنهانی دەبینێـت ، جـاڕۆحی ڕادەکێـشرێت بـۆلای خـودای گـەورە وە پێـستی و دڵـی و جومگەکانی نەرم دەبێت بۆ خزمەتکردن و نزیك بوونەوە لە پـەروەردگار، ناکرێـت دڵ ئارامی وئاسوودەیی بەدەست بێت تەنها بە خوداو یادکردنەوەی ئەو نەبێت، ئەو فەرموودەیــەی کــە خــوای گــەورە دایبەزانــدووە بۆســەر پێغەمبــەرەکانی وەك دەفــەرموێت: ﴿الَّـذِينَ آمَنُـوا وَتَطْمَـئِنُّ قُلُـوبُهُمْ بِـذِكْرِ اللَّـهِ أَلا بِـذِكْرِ اللَّـهِ تَطْمَـئِنُّ الْقُلُوبُ﴾(الرعد:٢٨)، واتە : ((ئەوانـەی باوەڕیـان هێنـاوەو دڵ و دەروونیـان ئـارام دەبێت بە قورئان و پەیامەکەی خـودای پـەروەردگار، ئاگـاداربن دڵـەکان هـەر بـە قورئــان و یــادی خــواو (پابەنــد بــوون بــە ئاینەکەیــەوە) خۆشــنود دەبــن و دەحەوێنەوە))، جـا دڵـو دەروونـی ئـارام و جـێگیر بـوونی بـەلابردنی شـێواوی و پەشۆکاوی و شپرزەیی لێی، وە ئەمەش نایەتەدی تەنها بە خوداو یادکردنەوەی ئەو

نەبێت، وە ڕاستی دڵ و ئارامیەکەش کەوا دەروون پێی ئارام دەبێت ئەوا لە دەرگای ناسینی ناوە جوانەکانی و سیفاتەکانی خوای گەورە ئارام دەبێت ، وە پیاهەڵدان و باسکردنی تەواوی و بێ کەم و کوڕی و تاکو خەبەردانی کەوا لەلایەن دەروونیەوە خەبەری پێدەدات، هەواڵی پێبدات لەبارەی پێغەمبەرەکانی جا بەقەبووڵکردن و ڕازیکدرن پێی دەگات ، وەتەسلیم بوون و ملکەچی، وە دڵ فراوانیش بۆ ئەو بێت، وە شادومانی دڵیش هەر بەیادی پەروەردگارە، لەبەر ئەوەی ناسنێك لە ناسینەکانی خودای پاك و بیچگەردبۆ بەندی خۆی لەسەر زووبانی پێغەمبەرەکەیەتی جا هێشتاو بەردەوام دڵ لە گەورەترین پەشۆکاوی و شپرزەیی دایە لەو دەرگایەدا تاوەکو ئیمان بە ناوە جوانەکانی خوای گەورە و سیفەتەکانی و یەك تا پەرستی و بەرزبوونەوەی بۆ سەر عەرشی خۆی تێکەڵ دەبێت، جا ئەمە یەکەمین پلەکانی دڵ و دەروون ئارامیە، پاشان بەردەوام کاریگەری دەبێت هەرکاتێك گوێی لەئایەتێك بێت کەوا باس لە سیفەتێك لە سیفەتەکانی خوای گەورە بکات، ئەوە کارو فەرمانەش کۆتایی نیە، ئەو ئارامی و ئاسودیەش بنچینەیەکە لە بنچینەکانی ئیمان ، کەوا بناخەکەی لەسەر دامەزراوە، پاشان ئاسوودە دەبێت بۆ خەبەر پێدانی لەکاتی دوای مردندا لە کاروبارەکانی بەرزەخدا، ئەوەی لەدوای ئەودا لەبارەکانی قیامەتدا ، هەتاکو وەك ئەوەی بە ئاشکرا هەمووی ببینێت و ئەمەش ڕاستیەکی دڵنیایە کەوا خوای گەورە وەسفی بە ئەهلی ئیمان نەکردووە کەوا دەفەرموویێت: ﴿ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾(البقرة:٤)، واتە: ((دڵنیابن کە ڕۆژی دوایی هەر پێش دێت و قیامەت هەر بەرپا دەبێت)) ، ئیمان بە ڕۆژی دوایی بەدەست نایەت تاوەکو دڵ ئارام و ئاسوودە دەبێت بەوەی خوای گەورە هەواڵی پێداوە بۆ ئەو کاروبارانەی کەوا دێت و هیچ گومانی تێدانیە ، ، جا ئەوە ئیماندارێکی ڕاستەقینەیە کەوا ئیمانی بەڕۆژی دوایی هەیە هەروەك لە حەدیسێکی حاریسەدا هاتووە: (بوومە ئیماندار، جا پێغەمبەرﷺ دەفەرمویێت: ((ان لكل حق حقيقة فما حقيقة ايانك؟))، واتە: ((

بۆ هەموو مافێك ڕاستیەك هەیە جا ڕاستی ئیمانەکەی تۆ چی یە؟))، حارسە ووتی: دەروونم لە دونیاو ئەوەی تیایەتی وەرس بووە وە لەبەرچاوم کەوتووە ، وەك ئەوە وام کە من سەیری عەرشی خوای خۆم دەکەم لە جێگایەکی زۆر بەرز وە بۆ خەڵکی بەهەشت کەوا سەردانی یەکتر دەکەن وە خەڵکی دۆزەخیش تێیدا ئازار دەچێژن، جا پێغەمبەرﷺ فەرمووی((عبدٌ نور الله قلبهُ))، واتە: ((بەندەیەك خوای گەورە دڵی ڕووناك کردۆتەوە)).

***

(لەبارەی ئاسوودەیی دەروون وئیماندا)

دڵنیایی و ئاسوودەیی بۆ ناوەکانی خوای گەورە و سیفەتەکانی دوو جۆرە: دڵنیایی بۆ باوەڕ بوون پێی و، سەلماندنی و بیروباوەڕبوون پێی، و ئارامی و دڵنیاییش دەبێت لەشوێنەواری بەندایەتی ڕەنگ بداتەوە، وەك نموونەی دڵنیاییەکەی بۆ قەدرو ئیسپات بوونیشی، و باوەڕ بوونیش پێی دڵنیاییە کە پێویست دەکات بۆ شوێنە بە تواناکان کەوا فەرمان بە بەندە ناکات بە ناچارکردنی، و تواناشی نیە لەسەر پێکدرنی کارەکە، جا سەلاواتی بۆ دەنێرێت، پێی ڕازی دەبێت، وە نەلێی تووڕە دەبێت و نە گلەیی لێ دەکرێت و نەئیمانەکەی شپرزەو تووشی شڵەژان دەبێت، و دڵگران نابێت لەسەر ئەوەی لە دەستی چووە، دڵخۆشیش نابێت بەوەی بۆی هاتووە، چوونکە کارەسات و وەیشوومەکەی تێیدا چاوەڕوانکراوە پێش ئەوەی کەوا بگاتە لای و پێش ئەوەی درووست بکرێت هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الآَرْضِ وَلا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ۞ لِكَيْلا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ﴾(الحديد:٢٢-٢٣)

هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ ﴾(التغابن:١١)، واتە: ((بە فەرمانی خوا نەبێت هیچ خۆشی و ناخۆشیەك پێشنەهاتووە ، جائەوەی باوەڕی تەواو بهێنێت، خوا دڵی ڕێنوێنی دەكات بۆلای خۆی))، یەكێك لە پێشینەكان دەڵێت: ئەو بەندەیەیە كەوا تووشی كارەساتێك دەبێت و دەزانێت كەوا ئەوە لەلایەن خواوەیە جا ڕازی دەبێت و سەلاوات لێ دەدات، جا ئەوە دڵنیاییەكە تا یاساكانی سیفەتەكان و پێویستیەكانی وە شوێنەوارەكانی لە جیهاندا، بەڵام ئارامی و دڵنیایی چاكەكردن ئەو ئارامییە تا فەرمان و كارەكانی گوێڕایەڵی و دڵسۆزی و ئامۆژگاری، جا لەسەر كارو فەرمانەكەیدا ویست و ئارەزوو و لاسایی كردنەوەیەك پێشكەش ناكات، گومانێك جێگیر ناكات بەرهەڵستكاری هەواڵەی بێت و نە ئارەزوویەك بەرهەڵستكاری فەرمانەكەی بێت.

نیشانەكانی ئەو دڵنیاییەش كەوا دڵنیاو ئاسوودە دەبێت لە پەشۆكاوی تاوان و بێزاریش بێت تاكاتی تەوبە كردنو شیرینی خۆشیەكەی و ئەمەشی لەسەر سووك دەبێت بەوەی كەوا دەزانێت كە لەزەت و شیرینی و خۆشیەكەی لەسەركەوتن لەتۆبەكردنەكەدایە، وكەسیش ئەمە نازانێت تەنها ئەوەی تامی ئەو دوو فەرمانەی كردبێت، بۆ هەموو ئارەزوویەك سەرخۆشیەك هەیە زیاد دەبێت لەسەر سەرخۆشی بادەو عەرەق هەروەها تووڕە بوونیش سەرخۆشیەكی تێدایە گەورەترە لەسەرخۆشی شەڕاب و مەی خواردنەوە ، بۆ ئەمەش دەبینیت كەسی عاشق و تووڕە ئەم كارە دەكەن، كەوا كەسی مەیخۆر كارەكە دەكات.

❊❊❊

(لەبارەی مانای دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی و ئاسودەیی)

ئالێرەدا نموونەیەکی نەرم و نیان و بەخشندە هەیە پێویستە ئاگاداری بێت لەسەری وەبۆی ئاگادار بێتەوەوە سەرکەوتنیش بەدەست ئەو کەسەیە کەوا تەنگەژەی سەرکەوتن و یارمەتی بەدەستیەتی، هەر خودای پاك و بێگەردیشە بۆ هەموو ئەندامێك لەئەندامەکانی ئادەمیزاد تەواوی داناوە جا هەر کاتێك یەکێك لەو ئەندامانەی نەبوو ئەوا هەست بە پەشۆکاوی و شپرزەیی دەکات بەهۆی ناتەواوی ئەندامەکانی کەوا بۆی داناوە، وەك نموونەی تەواوی چاو لە بینیندا تەواوی گوێ لە گوێگرتندا، وە تەواوی زمان لەقسەکردندا، جا ئەگەر ئەو ئەندامانەنەمان کەوا هێزێکە بۆتەواوی ئادەمیزاد ئەوا هەست بە ئێش و ئازارو کەم و کوری دەکات بەهۆی لەدەست چوونی ئەو ئەندامانە.

وە تەواوی دڵ و نیعمەت و دڵخۆشی و لەزەت و کەیف خۆشی لەناسینی خوای گەورە دایە وەوویستی خۆشەویستی و مل کەچی بۆ ئەوو ڕەزا بوون لەسەری و شەوق و خۆشەویستی وهۆگری بۆ ئەوە، جا ئەگەر ئەوەی لەدەستدا ئەوا توونـدترین سزاو شپرزەییە لەچاوێکدا کەوا ڕووناکی بینینی لەدەستداوە، وە لە زمانێکدا کەوا هێزە قسەکردن و تامکردنی لەدەستداوە، ئیبن و عەباس دەڵێت: ئارامی و ئاسوودەیەکی باوەڕپێکراو ، قەتادە دەڵێت: ئەو ئیماندارەیە دڵ و دەروونی ئارامی گرتووە، تا ئەو کاتەی وەعدو بەڵێنی خوا دەگاتە جێ، و حەسەن دەڵێت: باوەڕ پێکردن بەوەی خوای گەورە فەرموویەتی، وە موجاهد دەڵێن: ئەو دەروونەیە کەوا دڵنیایە کە خوای گەورە پەروەردگاریەتی، وە هەروەها دەڵێت: ئەو ددڵ و دەروونەیە کەوا دڵنیایە بە گەیشتنی بە خودای خۆی، جا قسەیپێشینەکان لە دڵ و دەروون و ئارامی و ئاسوودەییدا لەسەر ئەو دوو بنچینەیەدا دەسووڕێتەوە، دلارامی و ئاسوودەیی زانست و ئیمان، و ئاسوودەیی و دڵنیایی ویستن و ئیرادەو کارکردن.

(لەبارەی درووست بوون و پێکهاتنی دڵنیایی و ئاسوودەیی)

ئەگەر ئارام و ئاسوودە بوویت لەگومان بۆ دڵنیایی و یەقینی، و لە نەزانین بۆ زانین و زانیاری، وە لە بێ ئاگایی بۆ یادکردنەوەی خوا، لە خیانەتەوە بۆ تەوبەکردن، و لە ڕیایی و سووخۆریەوە بۆ دڵسۆزی، ولە درۆکردن بۆ ڕاست گۆیی، وە لە بێتوانایی و پێ نەکراندا بۆ ڕەوشت بەرزی و زیرەکی، لەهێزو دەسەڵات و لەخۆبایی بووندا بۆ زەلیلی ملکەچی، لە لووت بەرزی و گومڕاییدا بۆ بێفیزی و ڕۆح سووکی، لەکەمتەرخەمی و گوێ پێنەدانـدا بۆ کارو کـردەوە ئەوکاتـە ڕۆح دەست دەکات بە ئارامی و ئاسوودەیی، بناخەی هەموو ئەوانە و سەرچاوەکان لە بێداربوونەوەو لەخەوهەڵسانە، جا ئەمەش یەکەمین کلیلی خێرو بەرەکەتە، لەبەر ئەوەی کەسی بێئاگا لە بری خۆ ئامادەکردن بۆ گەیشتن بە خوای خۆی و ئازوقەیەك دابنێ بۆ ڕۆژی گەڕانەوەی بە پلەو بایەی نووستوو وایە، بەڵکو حاڵی لەو خراپتریشە، لەبەر ئەوەی کەسی عاقڵ و بیرمەند پەیمان و بەڵێنی خوای گەورە دەزانێت وە ئەوەی پێویستیەتی لە فەرمانەکانی خوای گەورە وە مەبەست و یاساکانی لە مافەکاندا، بەڵام ڕێگری دەکات لە ڕاستی هەستکردنەکە، جا بە کەمتەرخەمی لێی دادەنیشێت بەوەی دڵی دەیەوێت ئەمەش بێئاگاییەکەیتی کەوا لیچی پاڵکەوتووە جا خەوتن و پاڵکەوتنەکەی درێژە دەکێشێت جا نەرم و هێواش و بەردەوام بۆئارەزووەکانی شەیتان دەمینێتەوە جا مانەوەکەی بەسەریدا توونـد دەبێت، ئینجا خەریك دەبێت بە شەهوەت و تامەزرۆو حەزە زۆر بە لێشاوەکانی وەداب و نەریتەکان بەسەریدا زاڵ دەبێت تێکەڵ دەبێت بەو خەڵکانەی بەدوای شتی پڕو پووچ دەکەون.

جا کەی ڕێبازو بەرنامەی ئەو بێئاگاییە لەدڵیدا ئاشکرابوو بە تووڕەبونێك لە تووڕەبوونەکانی هەق لە دڵیدا ئەوکاتە وەڵامی دەدرێتەوە لە ئامۆژگاریەکانی خوای

گــەورە لــە دڵــی بەندەئیماندارەکــەی، یــاخود بڕیــارو تێکۆشــانێك لەســەری شوێنەوارەکەی بیرو فیکرەی پشتی پێ ببەستێ لە شوێنی بەرامبەر، جا لە بڕیاری دیاریکردنــەوەی بــدات و هــاواری گــەورەیی خــوا بکــات بــەجۆرێك کۆشــکەکانی بەهەشتی بۆ ڕووناك بکرێتەوە، جا شاعیر دەڵێت:

ألا يا نَفس ويحَك ساعديني * بسعي منك في ظُلم الليالي

لعَلَك في القيامةِ أن تفوزي * بطيب العَيش في تلك العلالي

جا ئەو فیکرو بیرو هۆشە نورێــك دەجولێنێــت لــە ڕووناکیەکەیــدا ئــەوەی بــۆی دروستکراوە ئەوەی دەیگاتێ لەڕەحمەتی خوای گەورە لــە کــاتی مردنــدا تــاوەکو دەچێتە ناو گۆڕ دەبینێت، وە خێرایی لەناوچوونی دونیاو نــەبوونی وەفــاو دڵــسۆزی بۆئەوانەی لەسەری درووستکراوە دەبینێت بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَى عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ﴾(الزمر:٥٦)، واتــە: ((نــەوەکو یەکێك بڵێت ئاخ و داخ و پەشیمانی بۆئەو هەموو لادان و نادرووستیانەی کە کــردم ، لە فەرمان و بەرنامەی خــوادا، بێگومــان لــەو کەســانەش بــووم کــە بــە دیــن و بەرنامەی خوام دەکرد))، ئەو تەمەنە کەمەی کە ماوە وە هــیچ نــرخ و بایــەخێکی نیە هەست بەوە دەکات ئەوەی لەدەست چووە و پێشوازی لێدەکات، دوارۆژێــك کــە ئەوەی پێشکەشی کردووە لەساتەو خەم و خەفەت و ناخۆشی.

پاشان وورد دەبێتەوە لە نووری ئەو بە ئاگاهاتنەوەیە وە دەســت بــەجێ و خێــرا نیعمەتی خوای خۆی بەسەریدا لە کاتی جێگیربوونی لە ڕەحمی دایکیدا تاوەکو ئــەو کاتەی، ئەمەش تێیدا ئەم دیوو ئەو دیو دەکات بەئاشکراو بە نهێنی بە شــەوو بــە ڕۆژ، لەخەبەربوونەوەو لە خەوتندا بە نهێنی و بە ئاشکرا، ئەگــەر کۆشــش بکــەیت بەئامارکردنیجۆرەکانی ناتوانیت.

پاشان لەژێر ڕۆشنایی ئەو نوورەدا دەبینیت ئەو کەوا نا ئومێد بووە لە دڵتەنگی و خەم وخەفەت و ئامارەکانی، نەیتوانیوە مافی خۆی بەتەواوی جێ بەجێ بکات.

پاشان لەژێر تیشکی ئەو هەڵسانەوەو بەئاگاهاتنەوەیەدا ئەگەر ئەو کردەوەی ئادەمیزادو جنۆکەی بکردایە لەکاری چاکەدا ئەوا گاڵتەی پێدەهات، بەنیسبەت ئەوەی لە تەنیشت خوای مەزن دابێت ئەوەی مافی ئەوە لە شکۆمەندی و مەزنی و باڵادەستی خودای میهرەبان ئەمەش ئەگەر کارو کردەوەکانیشی بۆئەو بێت، جا چۆن دەبێت وەئەمەش تەنها بریتیە لە چاکەو مینەت و بەخشندەیی خوای گەورە بۆ ئەو بەجۆرێك کارەکانی بۆ ئاسان بکات و دروستی بکات؟ و ئەگەر کارو کردەوەکانیشی بۆ ئەو نەبێت ولەبەر ئەوەی بۆی بکات و درووستی بکات؟ خاوەنەکەی لە دەروونی خۆیدا ببینیێ، تاوەکوە چاوێك دەیبینیێ، یارمەتیدانی و پشتیوانی خوای گەورەی تیچدایە لە گەورەیی و مننەت و بەخشندەیی بەسەریدا.

پاشان لەو نوورەدا ئەو بیێ ئاگاییەی بۆ دەدرەوشێتەوە درەوشانەوەیك کەوا لە ڕووناکیەکەی عەیب و لەنگی دەروونی و لەکیس چوونی بەهەدەرچوو کردەوەکەی ببینێت، ئەوەی پیچشتر کردویەتی لە تاوان و خراپەکاری و پێشێل کردنی پیرۆزیەکان و وازهێنان و دەست هەڵگرتن لە زۆربەی مافەکان و واجبەکاندا، جا ئەگەر چووە پاڵ ئەوەی بۆ دیتنی نیعمەتەکانی خوای گەورە بەسەیدا و پشتگیری کردنی دەبینی مافی ئەو کەسەی نیعمەتی پێکراوە لە نیعمەت و فەرمانەکانیدا چاکەیەکی بەرامبەر نەکردووە کەوا سەری پیێ بەرز بکاتەوە، جا دڵی ئارام دەبێت وە دڵ و دەروونی تێك دەشکێت وئەندامەکانی لەشی ملکەچ دەبێت وەسەری شۆڕ دەبێت بەرامبەر خوای گەورە لە بینینی نیعمەت و پێداچوونەوەی گوناهەکانی و نەنگ وشوورەیی دەروونی وەبەهەدەر چوونی کردەوەکانی (أبوء لك بنعمتك علي وأبوء لك ذنبي ، فأغفر لي ، فإنه لا يغفر الذنوب إلا أنت))[٣٢٢]، واتە: ((خۆم پەنا دەگرم بە تۆو بە نیعمەتەکانت لەسەرمدا، وەخۆم پەنادەگرم بەتۆ لە تاوانەکانم جا لێم خۆش ببە، لەبەر ئەوەی کەس لە تاوانەکانم خۆش نابێت تەنها زاتی تۆ

(٣٢٢) مسند أحمد: ١٢٢/٤ ، ومسند ابن ماجة(٣٧٨٢).

نەبێت)). جا بۆ دەروونی خۆی چاكەیەك نابینێ بۆیە بۆ ئەمە دوو كــارو فــەرمانی مەزن پێویست دەكات:

یەكەم: زۆر یادی ئەو بكەرەوە كەوا خوای گەورە منەتی بەسەرداكردەووە.

دووەم: یەكەم تەماشاكردنی ئەو خواپەرستیەی دەكەیت لەوەی خوای گەورە منەتی لەسەرت كردووە بەمانای وا ســەیری خــۆت مەكــە تاعــەت و عیبــادەتێكی زۆرت كردووە بەرامبەر ئەوەی خوای گەورە منەتی لەسەركردووی.

***

(لەبارەی تۆبەكردن و پەشیمانی و لێپرسینەوەدا)

پاشان وورد دەبێتەوە لە ڕوونــاكی ئــەو تیــشكە درەوشــاوەیە ئــەوەی پێویــستی لەخەو ڕابوونەكەی دەكات لەبەرنامەی بــێ ئاگاییەكــەی لــە تۆبــەو پەشــیمانی و لێپرسینەوەو چاودێری كردندا، وە پەرۆشــی و خۆنەویــستی بــۆ خــوای خــۆی كــەوا پەرۆشیەكەی كاریگەری لەسەری هەبێت، لەسەر بەختو چارەنووسی لــە ڕەزابــوون و نزیك بوونەوەی و بەخشندەیی و دڵ فراوانی لێی لە فرۆشتنی بە نرخێكــی كــەم لــە جیهان و مەنزلگایەك بە خێرایی لەناو دەچێت.

جا ئەمە هەمووی لە كاریگەریــەكانی لەخــەو ڕابــوون و پێداویــستیەكانیەتی ، ئەمەش یەكەمین شوێن و هەواری دڵ و دەروونی پڕ لە ئارام و دڵنیایە كەوا كــۆچ و كۆچباری بۆلای پەروەردگارو جیهانی دوارۆژی لێ دامەزراوە.

***

(لەبارەی دڵ و دەروونی لۆمەکار)

بەڵام سەرزەنشتکراو ئەوەیە کە خوای گەورە سوێندی پێخواردووە وەك دەفەرموویێت: ﴿ وَلا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ﴾(القيامة:٢) واتە: ((وە سوێند دەخۆم بە ویژدانی زیندوو و نەفسی رەخنە لەخۆ گر کە لۆمەی خۆی دەکات))، لەبارەیەوە ناکۆك و جیاوازن، کۆمەڵێك دەڵێت: ئەو دەروونە کەوا لەسەر یەك بار جێگیر نابێت، ئەو ووتەی دەربڕینەیان لە لۆمە لەیەکتر کردن وەرگرتووە ، ئەوەش ڕاڕایی و دووبارەبوونەوەیە، ئەمەش لە گەورەترین نیشانەکانی خوای گەورەیە، لەبەر ئەوەی ئەو درووستکراوێکە لە درووستکراوەکانی دەگۆڕێت و ڕەنگ دەگۆڕێت لەیەك کاتژمێردا لەگەڵ ئەوەی لە ڕۆژ و مانگ و ساڵێك و تەمەنێکدا ڕەنگەکانی دەگۆڕێت، جا یادی خوا دەکاتەوەو بێ ئاگاش دەبێت و ڕەزای دەبێت و بەرهەڵست کاریش دەبێت، وە هێمن و لەسەر خۆ دەبێت وە ڕووی هەڵدەماڵێت، پەشیمان دەبێتەوەو تۆبە دەکات سەرپێچش دەکات و دڵی ڕەق دەبێت، خۆشەویستی دەکات و تووڕەش دەبێت ، دڵێ خۆش دەبێت و شادومان دەبێت و خەمناك و دڵتەنگیش دەبێت وە ڕازی دەبێت و بە ڕق و کینەو تووڕەش دەبێت، ملکەچ دەبێت و سەرپێچ و یاخیش دەبێت لەخواترس دەبێت و گومڕاو تاوانباریش دەبێت، بۆ زۆر زۆر لەو حاڵەتانەو ڕەنگانە ، جا ئەمەش هەموو کاتێك ڕەنگی خۆی دەگۆڕێت.

کۆمەڵێك دەڵێت: ووتەو دەربڕینەکە لە لۆمە وەرگیراوە، پاشان لەمەدا جیاوازبوون و تیپێکی دیکە ووتی: ئەوە دەروونی ئیمانداره، ئەمە تەنها لە سیفەتەکانیەتی، حەسەن بەصری دەڵێت: پیاوی ئیماندار هیچ نابینێت تەنها لۆمەی خۆی دەکات و دەڵێت: چیم لەوە دەوێت؟ بۆچی ئەمەم کرد؟ شتێکی دیکەم بکردایە لەمە باشتر بوو.

هەندێکی دیکە دەڵێت: ئەوە دەروونی ئیمانداره کەوتۆتە ناو گوناهو تاوان ، پاشان لۆمەی لەسەر دەکرێت، جا ئەو لۆمەو سەرزەنشتکردنە لە باوەڕەوەیە

بەپێچەوانەی کەسی تاوانبار، کەوا ئەو لەسەر کردنی تاوان لۆمەی خـۆی ناکـات ، بەڵکو لۆمەی ئەو دەکات کەوا لەدەستی چووە .

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێت ، بەڵی ئەو لۆمەکردنە بـۆ دووجـۆر کەسـن: بێگومـان هەموو کەسێك لۆمەی خۆی دەکات ئەگەر هاتوو چاکە بێت یا خراپە کـردن بێـت، جا کەسی دڵخۆش لۆمەی خۆی دەکات لەسەر ئەنجامدانی سەرپێـچیکردنی خـوای گەورە و وازهێنان لە یەکتاپەرستی، و کەسی ماندوو و گوناهکاریش لۆمەی خـۆی ناکات تەنها لەسەر لەدەست چوونی بەخت و شانس و ئارەزووەکانی.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێت: ئەوە لۆمەی ڕۆژی قیامەتـە ، لەبـەر ئـەوەی هـەموو کەس لۆمەی نەفسی خۆی دەکات ئەگەر هاتوو خراپ بوو لەسەر خراپەکردنەکـەی، ئەگەر چاکەکردنیش بوو لەسەر کەم تەرخەمیەکەی.

ئەو ووتانە هەموویان ڕاستن، و هیچ بەرپـەرچ دانەوەیـەك لـە نێوانیانـدا نیـە ، لەبەر ئەوەی دەروون بەو هەموانـە وەسـفکراوە، لەبـەر ئەوەشـە بـە لۆمـە کـردن ناونراوە بەڵام لۆمەکردنیش دوو جۆری هەیە:

لۆمەکردنێك لۆمە کراوە: ئەمەش دەروونی نـەزانێکی سـتەمکارە کـەوا خـواو فریشتەکانی لۆمەیان دەکات.

لۆمە کردنێك کەوا لۆمەکراو نیە: بریتیە لـەو دەروونـەی کـەوا بـەردەوام لۆمـەی خاوەنەکەی دەکات لەسەر کەمتەرخەمیەکەی لەبارەی ملکەچی و گوێڕایەڵی خوای گەورە لەگەڵ ماندووبوون و تێکۆشانیشی، جا ئەو دەروونە لۆمەکراو نیە.

***

(لەبارەی دڵو دەروونی نیشانەی گوناهو تاوان)

بەڵام دەرونی فەرمانداەر بە گوناهوو تاوان دەروونێکی زەمکراوە، لەبەر ئـەوەی کـەوا فـەرمان دەکـات بەهـەموو خراپەیـەك[٣٢٣]، وە ئەمـەش لـە سرووشـتی دەروونەکەیە تـەنها ئـەوەی خـوای گـەورە یارمەتیدەریـەتی و جێگـری دەکـات و چاودێری دەکات جا کێ هەیە لە شەڕی دەروونی دەربازی بێت تەنها بـە پـشتیوانی خوا نەبێت، هەروەك خوای گەورە لـە بـارەی خێزانـی عـەزیزی میـسر دەدوێـت و دەفەرمویێت: ﴿ وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾(یوسـف:٥٣)، واتە: (("دەشێت یوسف یان ژنەکەی عـەزیزی میـسر وتبیەتی" منیش نەفسی خـۆم بـەری ناکـەم چـوونکە بەڕاسـتی نـەفس (ئەگـەر بەنووری خواناسی ئـاوەدان نـەبێت) زۆر فەرمانـدەر بـە گونـاهو تـاوان، مەگـەر نەفسێك کە پەروەردگارم میهرەبانی پێکردبێت ، بەڕاستی پەروەردگارم لێخۆشبوو و میهرەبانە))، هەروەها خوای گەورە دەفـەرمووێت: ﴿ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَى مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَداً ﴾(النـور:٢١)، واتـە: ((ئەگـەر فـەزل و میهرەبانی خوای گەورە نەبوایە لەسەرتان ئەوا هـەرگیز کەسـتان پـاك و پووختـەو ڕزگار نەدەبوون لەدەست بووختان چیەکان یاخود بەتەوبە پـاك نەدەبوونـەوە))، وە هەروەها خوای گەورە لەبارەی ڕێزدارترین دروستکراوی خۆی وە خۆشەویـسترینیان بـۆی دەفـەرمویێت: ﴿وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئاً قَلِيلاً﴾(الإسـراء:٧٤)، واتە: ((خۆ ئەگەر ئێمە تۆمان پایەدارو دامەزراو نەکردایـە، ئەوا بەڕاستی نزیك بوویت "بەمەزەندەی خـۆت بـۆ بەرژەوەنـدی بانگەوازەکـەت" کەمێك بەلایاندا مەیل بکەیت و بەدڵی ئەوان بکەیت!!)).

(٣٢٣) سەیری : تفسیر القرطبي : ٩/٢١٠ بکە .

پێغەمبەرﷺ لـە ووتـاردنی پێویـستدا ئەمـەی فێرکـردن: ((الحمـد لله نحمـده ونستعينه ونستغفره ونعوذ بالله من شرور انفسنا ومن سيئات أعمالنـا ، مـن يهـدِ الله فلا مضل له، ومن يضلله فلا هادي له))[٣٢٤].

شەرو ئاژاوە مـت وشـاراوەیە لـە دەروونـدا، جـا هـەر کەسـێك خـوای گـەورە پشتیوانی بێت و بیپارێزێـت ڕزگـاری دەبێـت لـەم شـەڕەدا، جـا لـەخوای گـەورە دەپاڕێنەوە کەوا پەنامان بدات لەشەڕو ئاژاوەکانی دەروونمان وە لە خراپەکانی کـارو کردەوەمان.

جا خوای گەورەو میهرەبان ئادەمیزاد بەو دوو دەروونە تاقیدەکاتەوە ، دەروونی فەرماندەر بە گوناهو تاوان وە دەروونی لۆمەکراو هەروەك ڕێزی لێناوە بە ئارامی و ئاسودەیی جـا ئەمـە یـەك دەروونـە دەبێتـە نیـشانەی گونـاهو تـاوان ، پاشـان لۆمەکراو، پاشان پڕ لە ئارامی، بریتی یە لـە مەبەسـتی تـەواوی و چاکـسازی، وە دەروونی ئارام بەخش پشتگیری ئەکات بەسەربازی زۆر کە فریشتەن جـا فریـشتەی دادەنێت بە هاوڕێو هۆگری کارو کردەوەکانی لەپێش جوان و خۆشەویست دەکـات ، لەبارەی خراپەکاریش کارو کردەوەکـانی لێ قەدەغـە دەکـات و وەلێ کەمتەرخـەم دەکات و بەناشرینترین دیمەن پیـشانی دەدات، و درێـژەی پێـدەدات بـەوەی فێـری کردووە لە قورئان و یادکردنەوەکان و کارە چاکەکان و لەهەموو دەوروبـەرێك کـارو خێری بەردەوامی پشتیوان و سەرکەوتنی پێ دەگات، و هەرکاتێك بـە ڕەزابـوون و سوپاسگوزاری و سوپاس و ستایشی خوای گەورەی پێگەیـشت ئـەوا زیـاتر تـەقواو ترسانی بۆ دێـت لەسـەر شـەڕ کـردن لەگـەڵ ئـەو دەروونـە گوناهکـارە، جـا لـەو سەربازانەش بریتیە لە فەرمانڕەوای سەربازەکان و فریشتەکانی: ئیمان و دڵنیاییـە، سوپای ئیسلام هەمووی لەژێر ئالاکەی دەبێت و سەیری دەکات، پاشان فەرمانـدەی ئەو سوپایەو سەرتاپای سـەربازەکانی شـوعبەکانی ئیمانـە کـەوا هەڵواسـراوە بـە

(٣٢٤) سنن إبن ماجة : (١٨٩٢).

ئەندامەکان لەسەر جیاوازی جۆرەکانی وەك نوێژو زەکات و ڕۆژوو حەج و جیهادو فەرمانکردن بە چاکە، وە ئامۆژگاری بوونەوەرو چاکە کردن لەگەڵیاندا بەهەموو جۆرەکانی چاکەکردن و شوعبەکانی شاراوەش کەوا هەڵواسراوە بەدڵ وەك دڵسۆزی و پشت بەستن بە خواو ملکەچی و تۆبەکردن و چاودێری و سەبرو ئارام و میهرەبانی و ڕۆح سووکی و جێگیری و دڵنیایی، وە پڕکردنی دڵ لە خۆشەویستی خواو پێغەمبەرەکەی وە گەورەو بەرز ڕاگرتنی فەرمانەکانی خوای گەورەو میهرەبان و مافەکانی و پەرۆشی و خۆنەویستی بۆ خواوە لە پێناوی خوا و ئازایەتی و لێبووردن و ڕاستگۆیی شەقەت و بەزەیی وە خاوەنی هەموو ئەمانە دڵسۆزی و ڕاستگۆییە جاکەسی ڕاستگۆو دڵسۆز ماندوو نابێت ، لە ڕاستیدا لەسەر بەرنامەو ڕێبازی ڕاست و درووست وەستاوەو لەسەری دەڕوات و لێی ڕاکشاوە وە ماندوو نابێت هەرکەسێك ڕاستگۆیی و دڵسۆزی لێ قەدەغە بکرێت، لە ڕاستیدا ڕێگا لەسەر پچڕاوە، وە شەیتانەکان لە خشتەیان بردووە لە زەویدا سەرسام ماوەتەوە، جا هەر چی بیەوێت دەیکات، هەر کەسێکیشس بیەوێت وازی لێدەهێنێت... بەگشتی ئەوەی بۆ خوا بێت و لە پێناوی خودا بێت ئەوا ئەو لە سەربازەکانی دەروونی پڕ لە ئارامیە.

بەڵام دەروونی فەرماندەر بە گوناهو هەڵەو تاوان ئەوا شەیتان دەبێتە هاوڕێ و هۆگری کەوا لەبۆی دێت، کەوا ئەو ئامادەی دەکات و هیواو ئاواتیەتی، کەسی خراپەکار دەخاتە ناویەوە وە فەرمانی پێدەکات بە خراپە و بۆی دەڕازێنێتەوە، لە هیواو ئاواتیدا بۆ درێژ دەکاتەوە وە پیشانی خراپەکارەکە دەدات بەشێوەیەکی جوان بۆی ڕێك دەخات، وە بۆی درێژە پێدەدات ، لە هیواو ئاواتی درۆو ئارەزوو و حەزی لەناوبەر، بە هیواو ئارەزووەکانی خۆی پشتگیری دەکات و بە ویست و ئیرادەی خۆی دەیخاتە ناو هەموو تاوان و گوناهێك ، جا هەر کەسێك داوای یارمەتی و پشتگیری لەسەر دەروونەکان بێت بە شتێك ئەوا ڕای گەیاندووە، لەداوای

یارمەتیکردن لە هیواو ئارەزووەکان و ویستی شەیتان بۆی، بێگومان برایەکانی لـە شەیتانی ئادەمیزاد ئەوەی دەزانـن و داوای یارمـەتی لەسـەر ئـەو وێنـە قەدەغـە کراوانە لەوان ناکەن بە شتێك لە هیواو ئاوات و ویستی ئەوان ڕاگەیانـدرابێت، جـا ئەگەر وێنەیەك مانـدوو و شـەکەتی کـردن داوای کۆشـش و مانـدووبوونی خۆیـان دەکەن لەوەی پێیان خۆشەیو ئارەزوویانە، پاشان داوا دەکەن بە کۆشـش و مانـدوو بوونی ئەوان کەوا دەستی کەوتووە جـا بـەو وێنەیـە ڕاوی دەکـەن ، ئینجـا ئەگـەر دەروون دەرگـای هـەواو هەوەسـی بـۆ کردنـەوە لێـی دەچـنە ژوورەوە، بـەناوی دا دەگەڕێن و خراپی دەکەن، ئینجا پیسی دەکەن و خراپی دەکـەن و هێرشـی دەکەنـە سەری و جنێوی پێدەدەن، ئەو کارە دەکەن کەوا دووژمن لە وولاتـی دووژمنەکـەی دەیکات ئەگەر فەرمانڕەوایی بکات، جا نیشانەکانی ئیمان و قورئان و یادی خوداو نوێژی تێـدا وێـران دەکـەن، و مزگەوتـەکان دەڕوخێـنن و پەرسـتگای دیانـەکان و کەنیـسـەکان و مەیخانـەکان و ماڵـە سـۆزانیەکان درووسـت دەکـەن و ئـاوەدانی دەکەنـەوە، وە دەیگوازنـەوە، لـە عیبـادەتکردنی خـوای گـەورە بـۆ عیبـادەتی خراپەکاری و تاوان و کەسی ستەمکارو بتەکان، و لەسەربەرزی ملکـەچ کـردن بـۆ زەلیلی تاوان و گوناهکردن، وە لە گـوێ گرتنـی یـادی خـوا بـۆ گـوێگرتنی یـادی شەیتان و لەخۆ ئامادەکردن بۆ گەیشتن بە پـەروەردگاری هـەردوو جیهـان بـۆ خـۆ ئامادەکردن بۆ گەیشتن بە برای شەیتانەکان.

مەبەستیش کەوا فریشتە هـاوەڵ و هـاوڕێی دەروونـی پـڕ لـە ئـارامی یـە، وە شەیتانیش هاوەڵ و هاوڕێی دەرونی فەرماندەر بە گوناهو هەڵـەو تاوانـە، وە أبـو أصوص ڕیوایەتی کردووە لە عطاء کوڕی صائب، ئەویش لـە مـوڕڕە، ئـەویش لـە عبدالله ووتی : پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((ان للشيطان لمة بأبن أدم وللملك لمة ، فأما لمة الشيطان فإيعاد بالـشر وتكـذيب بـالحق ، وأمـا لـمة الملـك فأيعـاد بـالخير وتصديق بالحق، فمن وجد ذلك فليعلم أنـه مـن الله وليحمـد الله، ومـن وجـد الآخـر

فليتعوذ بالله مـن الـشيطان الـرجيم))، واتـه: ((لـه ڕاسـتيدا بـۆ شـەيتان بـەلاّو کارەساتێك هەیە بۆ نەوەی ئـادەم و بـۆ فریـشتەکانیش کارەسـاتێك هەیـە، بـەلاّو کارەساتی شەیتان هەڕەشەیە لە شەڕو فیتنەو درۆکـردن بـە هـەق و ڕاسـت، بـەلاّم کارەساتی فریشتە هەڕەشە بۆ خێرکردن و باوەڕ کردن بە هـەق و ڕاسـتی جـا هـەر کەسێك ئەوەی بۆ دەرکەوت با بزانێت ئەوا لەلایـەن خوداوەیـە بـا سوپاسـگوزاری خودای میهرەبان بکات، ئەویشی ئەوەی دیکەی بـۆ دەرکـەوت بـا پـەنابگرێت بـە خوای گەورە لە شەیتانی نەفرەت لێکراو)).

پاشـان پێغەمبـەرﷺ ئـەم فـەرموودەی خوێنـدەوە: ﴿الـشَّيْطَانُ يَعِـدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ ﴾(سورة البقرة: من الآية ٢٦٨)[٣٢٥]، واتـه:((شـەيتان بـەڵێنی هەژاری و نەداریتان پێدەدات (دەتانترسێنێت بە هەژاری) و فەرمانتان پـێ دەکـات بە گوناهو تاوان و خراپەو نەبەخشین)). عەمر ڕیوایەتی کردووە، لـە عـەتا کـوڕی صائب، وە عەمریش ئەوەی تێدا زیاد کردووەو دەڵێـت: گوێمـان لـەو حەدیـسەبوو کەوا دەیفەرموو: ئەگەر یەکێك لە ئێوە هەستی بە لۆمەو کارەساتێك کرد لەلایـەن فریشتەکانەوە بـا سوپاسـگوزاری خـوای گـەورەی لەسـەر بکـات و داوای چـاکەو بەخشینی لێ بکات ، ئەگەر هەستی کرد لـە بـەلاّو کارەسـاتی شـەیتانە بـا دوای تۆبەو پەشیمان بوونەوە لە خوا بکات و پەنابگرێت لە خوای گەورە لە شەیتان.

* * *

(لەبارەی دەروونی پڕ لە ئارامی)

دەروون و فریشتەو سەربەرزەکانی لە باوەڕەوەن پێویستیان پێی هەیە لە دەروونی پـڕ لـە ئـارامی و ئاسـوودەیی و یـەکتا پەرسـتی و چـاکە کـردن و گوێڕایـەڵی و بەخشندەیی و لەخوا ترسان و ئارامگرتن و پشت بەستن بە خوای گـەورە وە تۆبـەو

(٣٢٥) فيض القدير: ٢/٤٩٩.

پەشیمانی و ملکەچی و ڕەزابوون لەسەر فەرمانی خوا و دەست هەڵگرتن لە هیـواو ئـارەزوو و خـۆ ئامـادەکردن بـۆ مـردن و ئـەوەی دوایـی دێـت، و شـەیتان و سەربازەکانیشی لە کوفرو بێبـاوەڕین و پێویـستیان بـە دەروون هەیـە دژی ئـەوانی دیکە لە تاوان و گوناهو هەڵە ، و خوای گەورەو میهەربانیش شـەیتان زاڵ دەکـات بەسەر هەر شتێك کە بۆ ئەو نیە، ئەو دەروونە گوناهکارەکە دەکاتە نوێنەری خۆی دەسەڵاتی پێدەدا لەسەر ئەو کارە ستەمەی کە دەیکات ، پێویـست دەکـات کـەوا کردارەکان لە دەروونی پڕ لە ئارامی وەربگیرێت وە بیکاتە هێزێك بۆی، ئینجا ئەوە پێداگیری شتێکە لەسەر دەربازبوونی کارو کردەوەکان بەتەواوەتی و دەبێتە بەخت و چارەنووسی ، جا قورسترین شـت لەسـەر دەروونـی ئـارام و ئاسـوودە ڕزگـاربوونی کردەوەکانە لە شەیتان و وە تاوان و کوناهو هەقە گەڕانەوە بۆ لای خوا، وعبداللـە ی کوڕی عمر دەڵێت : ئەگەر بزانم کەوا خوای گـەورە تـەنها یـەك سـووژدە لـەمن وەردەگرێ و قبوڵی دەکات ، ئەوا خۆشەویست ترین شت لەلای مـن مـردن دەبـوو ﴿إِنَّمَـا يَتَقَبَّـلُ اللَّـهُ مِـنَ الْمُـتَّقِينَ﴾(المائـدة:٢٧) واتـە: ((خـوای گـەورە تـەنها لـە پارێزکاران قوربانی و چاکە وەردەگرێت)).

❊❊❊

(لەبارەی وەستانی گوناهو تاوان لە بەرامبەر ئاسوودەیی)

بەڕاستی گوناهو هەڵەو تاوان لە ڕووبەڕووبونەوەی ئـارامی و ئاسـوودەیی دایـە، جا هەر کاتێك ئەو خێرو خۆشی و چاکەی بۆ هات ئەویش هاوشێوەی ئـەو گونـاهو شەڕو تاوانی بۆدێت بەوەی ڕووبەڕووی ببێتەوە تاوەکو لەسەری خراپ دەکـات، جـا ئەگەر ئەو ئیمان و یەکتاپەرستی بۆهات ئەویش بـۆ زڕانـدن و سـوککردنی ئیمـان گومان و دووڕوویی بۆدێت، ئەوەی لە یەکتا پەرستی دا هەیـە سـووکی دەکـات وە ناوی دەزڕێنێت بە هاوبەشی پەیداکردن و بە خۆشەویستی جگە لە خوای گـەورە وە

ترسان و پاڕانەوە شی بۆی پێشکەش بکات لەسەر خۆشەویستی و ترس و پاڕانــەوە لە خوای گــەورە ، ئەمــەش حــاڵی زۆرتــرین ئــەو بوونەوەرەیــە وە تێڕوانینــەکان و بیروڕاکانی پیاوانی زاناو ووتەکانیان لەسەر سـروش و وەحـی، لـەگومانی گـومڕای بۆدێت بەوەی قەدەغەی دەکـات لـە تـەواوی بەدواداچـوون و دادوەری سـوننەت و بێئاگایی و کەمتەرخەمی بۆ تێڕوانین و بۆچوونەکانی پیاوانی زانـاو بیرمەنـد، جـا جەنگ لە نێوان ئەو دوو دەروونە بەرپا دەبێت، وە سەرکەوتووش ئەوەیە کە خـوای گەورە سەری بخات ، ئەگەر ئەمە بـە دڵـسۆزی و ڕاسـت گـۆیی و پـشت بەسـتن و ملکەچی و چاودێری هات ئەوەی دیکە هات لەدژی ئەوانی دیکـە ئـەوا لـەزۆر لـە دڵەکاندا دەری دەهێنێت و سوێند بە خوا دەخوات کەوا هیچ مەبەسـتێکی دیکـەی نیە تەنها چاکە کردن و پشتیوانی نەبێت و خوای گـەورەش دەزانێـت کـە ئـەو درۆ دەکات، هیچ مەبەستێکی نیە تەنها جەخت و چارەنووسی و شوێن کەوتنی هـەواو ئارەزووەکانی ، ئینجا بەند دەبێت لەو جیهانــەدا، لـە جیهـانی بەرزەخیـشدا کـە تێیدا لەو جیهانەدا تەنگترە، ڕۆژی دواییش لە هەردووکیان تەنگترە .

لەسەیری کارو فەرمانی کەوا ئەقڵ و دڵ فریودەدات دەچێتە ناو پیرۆزترین شتەکان وە باشترینیان و گەورە دەکات ئینجـا لـە وێنــەو دیـمەنێکی زەمکـراو دەیهێنێتـە دەرەوە ، وە زۆربەی بوونەوەرەکان کەوا ئەقڵیان منداڵانەیەو خەونیشیان منداڵانەیە نەگەیشتونەتە ڕادەی لەشـیر برینــەوەی یەکـەم لـەبارە سـوودو قازانجـەکان و شـتە باوەکان، باشتر لەوە لەبارەی پێگەیینی منداڵ واتە گەیشتن بە تەمــەنی هـەرزەکاری کەوا ئەقڵی باڵق بوو جیای دەکاتەوە لەنێوان خیچرو چاکەی چاکەکەران کەوا کـاری تێدەکات، وە شەڕی فیتنەکاران کەوا لێی دوور دەکەوێتەوە، جا وێنەیـەکی پیـشان دەدرێت و سەیری دەکات تەنها یـەك تـا پەرسـتیە کـەوا لـە وێنـەی ڕۆژو مـانگ گەشاوەترە لەبارەی وێنەیەکی خراپی زەمکراوی داشکێنراو وە هەرسـکردنی کەسـە بەرزو گەورەکان دەیخەنە ماڵەکانیانتا پلـەو پایـەی بەندایەتیـەکی پـاك و بێگـەرد

وكەساسو زەلیل و نەدار کەوا هیچ تواناو ئیرادەو شەفاعەتێکی لانیە تەنها پاش مۆڵەت دان لەلایەن خودای گەورەوە، جا پیشانی دەروونە لە خشتەبەرو جادوو بازەکە دەدەن ئەو چارەنووسە بەمەبەستی کەمردنەوەیان و دابەزاندنی تواناکانیان وە جیاکردنەوەیان لە دەست گورت و هەژارەکان جا دەروونیان دوور دەخاتەوە لە بێ بەش کردنی یەکتاپەرستی بە بە توندترین دوورخستنەوە، لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهاً وَاحِداً إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ﴾(ص:٥)، واتە: (("هەروەها دەیانووت : ئایا پێتان سەیر نیە" هەموو خواکانی کردووە بە یەك خوا ، بەڕاستی ئەمە شتێکی زۆر سەیرو سەمەرەیە!!)). وە دڵ و دەروونی ئەو دووڕووانەی سوێند بە خوا دەخۆن: ﴿إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَاناً وَتَوْفِيقاً ۞ أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ﴾(النساء:٦٢-٦٣)، واتە: ((لەو کارەماندا مەبەستمان تەنها چاکەکاری و ڕێکخستن و ئاشتی بوو ئا ئەوانە کەسانێکن خوا دەزانێت چی لە دڵ و دەروونیاندا حەشاردراوە)).

(لەبارەی وێناکردنی دیمەنێکی دڵسۆزی)

وێنەیەکی دڵسۆزی پیشان دەدەن لەناو وێنەیەك لێ دووردەکەوێتەوە ئەوە دەرچوونەش لەبارەی یاسای شێوەو چۆنیەتی بژێوی و ڕووخۆشی و لاواندنەوەو زمان لووسی و دوو ڕوو ییە کەوا تێهەڵکێش و خۆتێخستنی باری خاوەنەکەی تێدایە وە ڕەوت و گوزەرانیەتی لەناو خەڵکدا، کەی کارو کردەوەکانی دڵسۆزی دەبێت لەکاتێکدا هیچ شتێکی بۆکەس نەکردووە کەوا ئەوان و خۆی دووربخاتەوە وە ڕقی لێیان دەبێتەوە وە ئەویش ڕقی لێ دەبنەوە دژایەتی دەکەن و دژایەتیان دەکات ، وەلەسەر ئەمە دەمێنێتەوە ، ئەوانیش لەسەر ئەم حاڵەتە دەمێننەوە جا لێی دوور

دەكەوێتەوەو بەتووندترین دوور کەوتنەوە، مەبەستەکەشی کـە ڕزگـاری بێـت لـەو چارەنووسەی کەوا دەبێتە کردەوەکانی کەوا هیچ پەیوەندی پێیانەوە نیـە وە گـشت کردەوەکانی بۆ غەیری خوایە.

***

(لە بارەی وێناکردنی وێنەیەك ڕاستگۆییت لەگەڵ خوای گەورە)

وێنەیەکی پیشان دەدرێت ڕاستگۆیی لەگەڵ خوای گـەورە و تێکۆشـانێکە بـۆ ئـەو کەسەی لە دینەکەی دەردەچێت و فەرمانی پێدەکات لەقاڵبی وەسـتان و ڕووبـەڕوو بوونەوە بۆ دژایـەتی بوونـەوەو ئەزیـەت دانیـان و شـەڕکردن لەگەڵیانـدا، وە ئـەو دەروونی خۆی دەردەخات و تووشی بەڵاوکارەسـاتی دەکـات لـە کاتێکـدا بـۆ ئـەو ناگونجێت ، و دەبێتە مەبەشت و ئامانجێك بۆ تیری پیلان گێڕان و ئابڕووبـەران ، وە نموونەی ئەوە لەگومانێك کەوا دەروونی خەڵەتێنەر و جادوو بـازو خـەیاڵاوی کـەوا خەیاڵ پڵاوی دەکات دایدەمزرێنێت، ڕاستی خەبات و تێکۆشانیـشی لـە وێنەیـەك پیشان دەدرێت کەوا تێیدا دەروون دەکوژێت و ئافرەت مارە دەکات و دەست دەنێت بەسەر منداڵانی یەتیم و بێ سەرپەرشتیار و ماڵ و سامان دابەش دەکـات، ڕاسـتی زەکات و سەدەقەو خێرو چاکەی پێ نیشان دەدرێت، لە وێنەیەکـدا جیـاوازی مـاڵ وسامان و کەم و کوڕی و دەست هەڵگرتن لێی وە پێداویستیەکانی بـۆ خـەڵکی وە یەکسان بوونی بۆ هەژارو نەدارەکان، ڕاستی سەلماندنی سیفەتەکانی تەواوی و بـێ کەم و کوڕی لەبارەی خوای گـەورە لـە وێنەیەکـدا پیـشانی دەدرێـت لەوێنەیـەکی هاوشێوەو لێکچوودا جا لە باوەڕش پێکردن ڕا دەکات و لەوانی دیکەش ڕادەکـات، ڕاست پەککەوتن و لەکار کەوتن و بی چ باوەڕشی و لەڕی لادان تێیدا لەوێنەیەکـدا داوێن پاکی و ڕێزلێنان و گەورەیی پیـشان دەدرێـت. سـەیرتریش لـەوە کـەوا ئـەو

ئەوەی خواو پێغەمبەری خۆش دەوێت لە سیفەت و ڕەوشت و کردارەکانـدا بـەوەی ڕق و کینەشی لێی هەیە، وە لەسەر بەنـدەدا یـەکێك لـەو دوو فەرمانەکـە لەبـەر دەکات بـەوی دیکـەدا ، لـەوە ڕزگـاری نابێـت تـەنها خـاوەنی چـاو کراوەکـان و هۆشیارەکان ، لەبەر ئەوەش کردارەکان لە ویست و ئیرادەکان دەردەچـێت وەلەسـەر بەشە سەرەکیەکان ئاشکرا دەبێت لەسەر دەروونـی فەرمانـدەر بـەگوناهو تـاوان وە دەروونی پڕ لە ئارامی و ئاسوودەیی جا هەردوو کردارەکـە لـە بـێ کـەڵکی و بـێ سوودیدا بەدیاردەکـەوێت وە ئاشـکرادەبێت وە لـە دیـوی دەرەە دەرخـستنەکەشدا گوماناوی دەبێت.

لەگەڵ ئەوەشدا نمونەی زۆر هەیە لەوانە نەوازشت و ڕوو خۆشی و زمان لووسـی و مەرایی کردنە، جا یەکەمیان لە دڵنیایی و ئارامیەوە دووەمیـشیان لـە تـاوان و گوناهە، وە ملکەچی ئیمان و سەرشـۆڕی دووڕوویـی و شـکۆداری دەروون و لـووت بەرزی و خۆ بەزل زانین و ناکۆکی و ڕشقەبەرایەتی، بێ فیزی و ڕووح سـووکی و بـە بێ ئابڕوویی و سەرشۆڕی ، هێزیش لە کارو فەرمیانی خودایە، بەرزیش لە زەویـدا ، بەرزی و گەورەییش بۆ خوای گەورەو میهرەبانە وە ڕق و کینەش هەر بۆ ئەوە خۆ بـەزل زانـین ببـۆ دەروون و ڕق و کینـەش بـۆ ئـەوە، بەخـشندەیی و بـەفیڕۆدان، شکۆمەندی و گەورەیی وە پاراسـتن و خـۆ بەگـەورە دانـان، ئازایـەتی و نەترسـان، بوێری و ترسنۆکی، ئابووری و ڕەزیلی، ووریایی و خۆپاراسـتن و گومـان خراپـی، دووربینی گومان، ئامۆژگاری و غەیبەت کردن ، دیاری و بەرتیل، وەسـەبرو ئـارام گرتن وە دڵڕەقی، پیـاوەتی سەرشـۆڕی و زەلیلـی، دەروون پـاکی و هـەرزەکاری، و بێئاگـایی، بـڕواو دڵنیـایی و نـەفامی و سـاویلکەیی، هیـواو ئـاوات و ویـست و داخوازی، قسەکردن و باسکردن بە نیعمەتەکانی خواو شانازی پێکردنی، دڵخۆشـی و دەروون خۆشی ، دەروون ناسکی وە پەژارەیی و پەشـۆکاوی، تووڕەبـوون و ڕق و کینەو دڵپیسی، بەربەرەکانێ وە بەخیلی، خۆش ویـستنی فـەرمانڕەوایی و خـۆش

ویستنی پێش نوێژی و بانگەوازکردن بۆلای خـوا، خۆشەویـستی بـۆ خـوای گـەورە خۆشەویستی لەگەڵ خوای گەورە، متمانە پێکردن وە لەتوانا دانەبوون، خۆ پاراســتن دوودڵی و ڕاڕایی، و ئیلهامی فریشتە ئیلهامی شەیتان، و حەوسەڵەو پەلەنەکردن و دواخستن، ئابووریو کەمتەرخەمی، کۆشــش کـردن و ڕاڤـەکردن و زیـادە ڕۆیـی، ئامۆژگاری و ڕاوێژ کردن و سەرزەنشت و سەرکۆنەکردن، دەستپێشخەری پەلە کـرد ، دەستبەجێ دەست و بردکردن لەخەبەر پێدان لەکاتی پێویستی و سکاڵاکردندا.

شتێکی دیکە هەیە کەوا دیەن و وێنەکەی دەبێتە یەك، ئەمــەش دابەشـکراوە بـۆ ستایش کراو و زەمکراو، وەك شادومانی و خـەمباری، پەشـیمانی وە تووڕەبـوون، پەرۆشی و جوامێری و لەخۆبایی بوون و خۆپەسەندی چاوچنۆکی و تـەماعکاری وە خۆجوانکردن و دان بەخۆداگرتن، ملکەچـی و ڕێزگـرتن وە نـەگریس و حەسـوودی، بـەختیاری و خۆشـگوزەرانی وە توانـایی و لەدەسـت هـاتن، دڵگیربـوون و ئـاخ هەڵکێشان وە چلێسی و دەسەت نوقاندن، نـاکۆکی و بەربـەرەکانێ وە دەرخـستنی نیعمەتەکان، هاوپەیمانی و کەساسی و نەداری، قسە نەکردن و بێـدەنگی وە گـوێ بەدونیا نـەدان و خواپەرسـتی، تـەقواو ترسـان لـە خـوا، وە وازلێهێنـان و دەسـت لێهەڵگرتن، دوورە پەرێزی و گۆشەگیری وە سەربەرزی و داوێن پاکی، دەمارگیری و پەرۆشی و غـەیبەت کردن وە لە حەدیسێکدا هاتووە: ((إن من الغيرة ما يحبهـا الله ومنها ما يكرهه))، واتە: ((بێگومان لە ناو پەرۆشی و توونـدو تیژیـدا دا هەیـە خوا خۆشی ناوێت وە لەناویشدایە خوا ڕقی لێی نیە)).

ئەو پەرۆشەی کەوا خوای گەورە خۆشی دەوێت پەرۆشەکە لە گوماندایە وەئەوەی کەوا ڕقی لێیەتی پەرۆشیەکە لە گوماندا نیە: ((وإن من الخيلاء ما يحبه الله ومنها ما يكرهه فالتي يحب الخيلاء في الحرب))[٣٢٦]، واتـە: ((وە لـەناو خۆپەســەندیدا تێیدایە خوا خۆشی دەوێت وە تێیدایە خوا ڕقی لێیەتی وە ئەوەی خـۆ پەســەندی

(٣٢٦) مسند أحمد : ٥/٤٤٥ ، وە سنن أبي داود (٢٦٥٩).

خۆش دەوێت لەشەڕو جەنگدابێت) وە هەروەها لە لـە سـەحیحەکەدا هـاتووە: ((لا حسد إلا في اثنتين: رجل اتاه الله مالاً وسلطة على هلكته في الحق، ورجلٌ أتـاهُ الله الحكمة فهو يقضي بها ويعلمها))[٣٢٧]، واتە: ((حەسوودی و بەخیلی درووست نیـە تەنها لە دووشت نەبێت، پیاوێك خوا ماڵ و سامانی داوەتێ وە دەسـەڵاتی پێـداوە لەسەر لەناوبردنی لـەکاری هەقـدا، وە پیـاوێکیش خـوای گـەورە ژیـری و دانـایی داوەتێ جا ئەو زانـستەی فێـری خـەڵکی دەکـات))، وە لـە سـەحیحێکی دیکـەدا هـاتووە : ((إن الله رفيـق يحـب الرفـق ، ويعطـي علـى الرفـق مـا لايعطـي علـى العنف))[٣٢٨]، واتە: ((خوای گەورە نـەرم و نیـان و میهرەبانـە وە میهرەبانیـشی خۆش دەوێت ، ئەوەی لەسەر میهرەبان و نەرم و نیانیدا دەبەخشێت لەسـەر تونـدو تیژیدا نایبەخشێت))، وە هەروەها دەفەرموێت: ((من أعطى حظه من الرفق فقـد اعطـي حظـه مـن الخير))[٣٢٩]، واتـە: ((هەرکەسـێك بـەخت و چارەنووسـی لـە میهرەبانیدابێت ئەوا بەخت و چارەنووسیشی لە خێردا دەبێت)).

جا میهرەبانی و نەرم و نیانی شتێکە و کەمتەرخەمی و تەمەڵی شـتێکی دیکەیـە ، لەبەر ئەوەی تەمەڵی بار گرانیەکە بۆ بەرژەوەندیەکەی لەکاتی کردنیدا ، جا وازی لێدەهێنێت ، بەڵام نەرم و نیانی و میهرەبانی ڕووخۆش دەبێت لەکاتی ئەنجامـدانی بە گوێرەی درێژەپێدانی کارەکە.

هەروەها نەوازشت و ڕووخۆشی سیفەتی پیاهەڵدان و مەدحکردنە و زمان لووسی و دوو ڕوویی سیفەتی زەم کردنە، جیاوازی نێوانیشیان: کەوا کەسـی ڕوو خـۆش و میهرەبان هەموو کات بەخشندەو دڵسۆزی دەگەیەنێت بەخاوەنەکەی تـاوەکو هـەق لێی دەردەچێت یاخود بەڕووی ناڕەواکـەو دووڕووەکـە دەدرێتـەوە، کەسـی زمـان

---

(٣٢٧) مسلم : (٨١٦) .

(٣٢٨) سنن أبي داود (٤٨٠٧).

(٣٢٩) الترمذي (٢٠١٣) ، ومسند أحمد: ١٥٩/٦.

لووسيش خۆی لەپێش چاوی بەخشندە دەكات تاوەكو لەسەر نارەواكەی جێگیر دەبێت و بڕیاری لەسەر دەدرێت و لەسەر هەواو هەوەسی ئەودا بەجێ دەهێڵدرێت ، جا بەخشندەیی و میهرەبانی بۆ خاوەن ئیمانە، و زمان لووسی و دوو ڕوویش بۆ خاوەن دوو ڕووەكانە.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ (النحل:٩٨)، واتە: ((ئینجا كاتێك قورئانت خوێندو دەورت كردەوە ئەوا پەنابگرەبە خوا لە شەیتانی نەفرین لێكراو))، وە دەفەرموێت: ﴿وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾(الأعراف:٢٠٠)، واتە: ((ئەگەر وەسوەسەیەك لە لای شەیتانەوە بۆت پێشهات و ویستی لە خشتەت بەرێت و تووشی هەڵەت بكات جانەوا تۆ پەنابگرە بەخواو پشت بەو ببەستە چوونكە ئەو زاتە بیسەرو زانایە))، وە دەفەرموێت: ﴿وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ۞وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ﴾(المؤمنون:٩٧-٩٨)، واتە: ((بڵێ پەروەردگارا من پەنادەگرم بە تۆ لەهەموو خەتەرەو خەیاڵ و وەسوەسەی شەیتانەكان ، پەنا دەگرم بە تۆ ئەی پەروەردگارم كە شەیتانەكان بەددوەرمدا كۆببنەوەو سەرم لێ بشێوێنن))، وە هەروەها دەفەرموێت: ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ۞مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ ۞ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ ۞ وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ۞وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ﴾(الفلق:١-٥)، واتە: ((پەنادەگرم بەو پەروەردگارەی كە بەرە بەیان پێش دەهێنێت، لەشەڕو خراپەی هەرچی كە درووستی كردووە لە پەری و ئادەمیزادو مارو مێروو، لەشەڕو خراپەی شەو كاتێك كە دادێت و دونیا تاریك دەبێت وە دەبێت بە شەوەزەنگ، لەشەڕو خراپەی ئەو كەسانەی كەوا جادووكەرن پەت و دەزوو گرێ دەدەن و فووی پیادەكەن "كە بەفێڵ و جادوو نێوان خەڵكی تێك دەدەن ، لەشەڕو خراپەی حەسودو بەخیل كاتێك حەسوودی و بەخیلی دەبات))، جا ئەمە پەنا گرتنە لە شەڕی دەروون ، وە دەفەرموێت: ﴿ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ۞ مَلِكِ

النَّاسِ۝ إِلَهِ النَّاسِ۝ مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ۝ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ۝ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ﴾(الناس:١-٦)، واتە: ((بڵێ پەنادەگرم بە پەروەردگاری خەڵکی ، بە پادشای خەڵکی، بە خوای خەڵکی ، لەشەڕو خراپەی ئەوەی کە وەسوەسەو خەتەرەو خەیاڵ دەخاتە دەخاتە دڵەوە کە (خەناسە)، بریتیە لەوەی کە وەسوەسە فڕێ دەداتە سینەو دڵی و دەروونی خەڵکیەوە ، لە پەری و خەڵکی ، لە جنۆکەو ئادەمیزاد(ئەوانەیان کە شەیتان سیفەتن))، وە ئەمەش پەناگرنە لە هاوڕێ و خاوەنەکەی و خراپترین هاوڕێ و برادەر جا خوای گەورە فەرمان بە پێغەمبەرەکەی و شوێن کەوتووەکانی دەکات لە پەناگرتنە بە پەروەردگاریەتیەکەی بەتەواوی لەو دوو بوونەوەرە کارو کردەوە گەورانە لەشەڕو فەساددا ، دڵیش لە نێوان ئەو دوو دووژمنە کەوا هێشتاو بەردەوام لەدەرگای دەگات و تووشی دەبێت ، وە یەکەمین شت کەوا دەچێتە ناو دۆزەخ لە دەروونی فەرماندەر بە گوناهو تاوان لە هەواو هەوەسەوەیە و ئەویش شوێنی دەکەوێت لە خۆشەویستی و چڵێسی و تەماعکاری و داواکردن و تووڕەبووندا وە شوێنی دەکەوێت لەکەسی خۆ بە زل زان و حەسوودی و بەخیلی و ستەمکردن و دەست بەسەراگرتن.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان ملکەچی ئیمان و ملکەچی دووڕوویی)

جیاوازی نێوان ملکەچی ئیمان و ملکەچی دوو ڕوویی و دوو زمانی کەوا ملکەچی ئیمان بری تیە لە ملکەچی دڵ بۆ خودا بە گەورەیی و شکۆمەندی و ڕێزو شکۆداری و شەرم و ئابڕوو، جا دڵەی دەشکێنێت بۆ خوا شکاندنێك پربێت لە تۆرس و شەرم و خۆشەویستی و حەیاو ئابڕوو بردن و شایەتی دان لەسەر

نیعمەتەکانی خوای گەورە، ئەو دڵە ملکەچ دەبێت و هیچ چارەش نی یـە ، ئینجـا ئەندامـەکان شوێنی دەکەون، بەڵام ملکەچی دوو ڕوویی لەسەر ئەندامـەکانی لـەش دەبێتە دەستکارو پێسپاردن وە دڵیش ملکەچ نابێ .

هەندێك لە سەحابەکان دەڵێن: پەروەردگار پـەنا دەگـرم بـە تـۆ لـە ملکەچـی دوو ڕووەکان، پێیان ووت: ملکەچی دوو ڕووەکان چیە؟ ووتی: کـەوا دەبینیـت جەسـت ملکەچە ، کەچی دڵەکەیان ملکەچ نیە.

جا کەسـی ملکـەچ بـۆ خـودا بەندەیەکـە ئـاگری هـەواو هەوەسـی کوژاندۆتـەوە، دووکەڵەکەشی لـە سـینەدا جـێگیر بـووە، ئینجـا سـینگی واڵا دەبێـت و نـووری گەورەیی تێدا دەتریسکێتەو ئینجا هـەواو ئارەزووەکـانی دەروونـی دەمرێـت و بـۆ تـرس و ڕێـزو شـکۆداری کـەوا حاشـای لێکـردووەو پێـی تەنگەنەفـەس بـووە، ئەندامـەکانی لەشیشی دادەمرکێتەوە، وە دڵیش ڕێزدار دەبێت، دڵ و دەروونـی پـڕ لە ئارامی و ئاسوودەیی دەبێت بۆ خواو، یادکردنەوەی بە دڵنیایەك کـەوا لەلایـەن خـوای خۆیـەوە لەسـەریدا دابـەزیووە، وە دەبێتـە شـوێنی خۆحەشـاردان بـۆی، شاردنەوەی دڵنیایی، لەبەر ئەوەی شاردنەوە لە زەویدا دڵنیـا نابێـت چـونکە ئـاو تێیدا کۆدەبێتەوە جا هـەروەها دڵـی شـاردراوەش ملکـەچ و دڵنیایـە وەك پارچـە دڵنیاییەکـە لـە زەویـدا کـەوا ئـاوا پێیـدا دەڕوات لێـی سـەقامگیر دەبێـت، نیشانەکانیشی کەوا لە نێوان ڕەحمەت و بەزەیی خواکەی بەڕێز و شکۆداری بۆ ئـەو وە بە زەلیلی و ملکەچی و تێکشکاندنی فیزو لووت بەرزی لە نێوان ڕەحمەتی خـوا سوژدە دەبات و سەری خۆی بەرز ناکاتەوە تاوەکو دەیگاتێ، بەڵام دڵـی خـۆ بـەزل زان و گەورە بە گەورەیی و فیز لێدانی خۆی دەلەرێتەوەو پێـی زیـاد دەکـات ، جـا ئەمە وەك پارچە گردێك وایە لـە زەویـدا ئـاوی تێـدا جـێگیر نابێـت، ئـا ئەوەیـە ملکەچی ئیمان.

بەلاّم سەرشۆڕی و ملکەچی دوو ڕوو بریتی یە لـە حالّـەتێك لـەبارەی ڕوالّـەتی جێنـشینکردنی ئەندامـەکان بەدەسـت کـردو زمـان لووسـی و مامـە حەمـەیی، دەروونیشی لە ناوەوەدا گەنجێکی ناسکە خاوەنی هەواو هەوەش و ویست و ئیرادەیە ، جا ئەوە لە دەرەوەیـەدا دەکـات ، مـاری چـەم و زۆنگاوەکـان و شـێر دارسـتانە هەلّنیشتووە ، لەنێوان لایەکانی چاوەڕێی نێچیرێك دەکات.

❊❊❊

(لەبارەی پاراستن و چاککردنی دەروون لە پیسی و ڕیسواییەکان)

بەلاّم شەرەف و پایەبەرزی دەروون ، بریتی یە لە چاککردن و پاراستنی لە پیسی و ڕەزیلی و تەماعکاری کەوا گەردنی پیاوان دەبڕێت، لەبەر ئـەوەی درووسـت بـووەو پێك هاتووە لەنێوان دوو کارو فەرماندا ، خۆ بەدلّ بوون وە گالّتە کردن بەکەسـانی دیکە ، جا لەدایك دەبێت و گەشە دەکات لە نێوان ئەو دوو لووت بەرزی و خۆ بـە زلزانینە ، وە یەکەمیان لەدایك دەبێت و گەشە دەکـات لـە نێـوان دوو بوونـەوەری بەخشندەو میهرەبان ، پایە بەرزکردنی دەروون و ڕێزلێنان و گـەورەکردنی خـاوەن و سەرپەرشتیارەکەی کەوا دەبێتـە بەندەیـەکی سـووك و خـراپ وە بەهـەدەر چـووی ڕیسواو بێ بایەخ ، لەدایك دەبێت و گەشە دەکات لـەنێوان ئـەو دوو بوونـەوەرەدا شـکۆمەندی دەروون و چـاککردن و پاراسـتنی، بنـچینەی ئـەوە هـەمووی ئامادەکردنی دەروونە وە ڕەخـساندنیەتی وە پـشتگیری کردنـی بـۆی ، جـا ئەگـەر ئامادەیی و پشتگیری کردنەکەی وون کرد ئەوا هەموو سودو خێرەکەی وونکردووە.

❊❊❊

(لە بارەی جیاوازی نێوان لووت بەرزی وە ڕەقە بەرایەتی)

ئەمەش جیاوازی نێوان لووت بەرزی و دەمارگیری وە ناکۆکی و ڕەقەبەرایەتیە، جا لووت بەرزی لە شیربڕینەوەی دەروونە بۆ شیر خواردنی لۆمــەو سەرزەنــشتکردن لــە مەمکێك کە خۆڕاوگەی پیسیەکان و ڕەزیل و چاوچنۆکەکان و ڕیــسواکانە، ئەگــەر شێوەکەی بە لێشاوو زۆر بێت و خەڵکیش بە پەرۆشەوە هەڵپــەی بــۆ دەکــات، جــا بەڕاستی بۆ ئەوان لە شیر بڕینەوەیەکە لەگەڵیدا جگەرەکانیان پارچە پارچــە دەبێــت خەم و خەفەت و ناخ هەڵکێشانە ئەو لەشــیر بڕینەوەیــە هــەر دەبێــت، جــا ئەگــەر ویستت پەلە بکەو تۆش ستایش کراوو شایانی سوپاسکردنی، ئەگەر ویستت دوای بخە وە تۆش بەکرێگیراو نیت، بە پێچەوانەی ڕقەبەرایەتی و بێ کــەڵکی کــەوا ئــەو تووندو تیژو زبرە لەناو دەروونـدا، وە دڵ ڕەقیشە لەناو دڵدا، وتووندو ووشکیشە لــە ڕەفتاردا ، بوونەوەرێکی لێ پەیدا دەبێت پێی دەوترێت : ڕق بەرو ناکۆك و دڵڕەق.

***

(لە بارەی جیاوازی نێوان بێئابڕوویی و ڕۆح سووکی)

جیاوازی لەنێوان رۆح سووکیو بێفیــزیو ریــسوایی بێئــابرووی کــەوا رۆح ســووکی لەدایك دەبێت وگەشەدەکان لەنێوان زانینی دەربارەی خوای پاكو بێگەردو ناسـینی نــاوە جوانــەکانی و ســیفەتەکانی باســکردنو پیاهەڵــدانی شــکۆمەندیو مــەزنیو خۆشەویستی بەرزیو شکۆداری، لەبارەی ناسینی دەروونی خۆیو عەیبو شوورەیی کردارەکانیو کارەساتەکانی، لەنێوان هەموونەوانە بوونەوەرێکە کــەوا رۆح ســووك بێ فیزە، ئەمەش بەتێك شکاندنی ئارەزووەکانی دڵی بۆ خوای گــەورە، دابەزانــدنی باڵی زەلیلیو ملکەچیو رەحمەتو بەزەیی بۆ پەرستنی ئەوە ئــەو نابینێــت کــەوا لەکەس باشتربێتو لەکەســیش هــەقتربێت بــەڵکو وادەبینێــت کەچــاکەی خــەڵکی

لەسەریەتی، مافەکانی ئەوان پێش خۆی، ئەمەش بوونەوەرو دروستکراوێکە لەراستیدا خوای گەورە لەو کەسانەی دادەنێت کەوا خۆشی دەوێتو ڕێزی لێ دەنێتو لەخۆی نزیك دەخاتەوە.

بەڵام بێ ئابڕویی و ڕیسوایی ، بریتییە لە پیسی و سووکی و نامەردی وە دەروونی خۆی بەخت دەکات وە سووك و ڕیسوای دەکات بۆ مەبەست و مەرامی دەستکەوتنی حەزو هەواو هەوەس و ئارەزووەکانی وەك خۆ بەهیچ دانەنان و خۆ نزم کردنەوە بۆ دەست کەوتنی بەخت و هەواو هەوەسەکانی ، جا ئەمە هەمووی نزمی و کەساسی و سووکیە نەك بێفیزی و ڕۆح سووکی، خوای میهرەبانیش مرۆڤی ڕۆح سووك و بێفیزی خۆش دەوێت ، وە ڕقیشی دەبێتەوە لە خۆسووککردن و شەرمەزاری وە لە سەحێحێکدا هاتووە پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((وأوحى أليَ أن تواضعوا حتى لا يفخر أحد على احد ولا يبغي أحد على أحد))[٣٣٠] ، واتە: ((سرووش و نیگام بۆ هاتووە کەوا بێ فیزو بێ دەعیە بن لەناو یەکتردا تاوەکو کەس شانازی لەسەر کەس نەکات وە کەسیش ستەم لەسەر کەس نەکات)).

ڕۆح سووکی و بێ فیزی ستایش کراویش لەسەر دوو جۆرە:

جۆری یەکەم: بێفیزی بەندە لە کاتی بەجێگەیاندنی فەرمانی خوا بە نموونە، لەکاتی دوور خستنەوە لە تاوان و نەکردنی، لەبەر ئەوەی دەروون بۆ داخوازی و داواکاری پێشوو سستی و خاوە خاوە دەکات لە بەجێگەیاندنی فەرمانەکانیدا جا لێرەدا جۆرێك لە نەویستن و نەفس بەرزی و بەلەسەبوون دەست پێدەکات و ڕادەکات لە بەندایەتی کردن، لەکاتی نەکردن و دوورخستنەوەی دەیسەلمێنێت بۆ داواکردنی بەسەردا زاڵ بوون بەوەی لێی قەدەغەکراوە.

جۆری دووەم: بێفیزی و خۆ بە بچووك دانانی بۆ مەزنی خوای گەورەو شکۆدارو ملکەچی کردن بۆ شکۆمەندی و گەورەیی و بەزل زانینی، جا هەرکاتێك دەروونی

---

(٣٣٠) مسلم : (٢٨٦٥) ، وە سنن أبي داود(٤٨٩٥).

بەرز بووەوە بۆ یادی خوای گەورە وە تاك و تەنهای بكات بۆ ئەمــە وە زۆر تــوورەو توند بێت لەسەر ئەوەی ململانێ بكات، جا دەروونی بۆ ئەو تەوازوع و بێ فیزی و بێ دەعیەیە دەبێت، وە دڵی تێك دەشكێت بۆ مەزنی و گەورەیی خوای میهرەبان ، دەروونی ئارام بێــت بــۆ شــان و شــەوكەتی، وە دڵــی دابمركێتــەوە بــۆ دەســەڵات و فەرمانڕەوایی خوای گەورە، جا ئەمەیە مەبەستی ڕۆح سووكی و بێفیزی .

***

(لەبارەی تواناو هێز لەكارو فەرمانی خوا)

هەروەها هێزو توانین لە كارو فەرمانی خوا بریتییە لــە ڕێــزو گــەورەیی بــۆ ئــەو، گــەورەو بــەرز ڕاگرتنــی فەرمانــەكانی و مافــەكانی تــاوەكو خــوای گــەورە دایدەمەزرێنێت، وە بەرزی و گەورەییش لە زەویدا بریتی یە لە گەورەو بــەرزكردنی دەروونی خۆی، داخوازی تاك و تــەنهایی خــۆی بــۆ دەســەڵاتداری، تێپــەڕ كردنــی ووشەكان ، ئەگەر ڕێزگرتن بێت لە فەرمانی خوا یاخود ئیهانە كردن بێــت، بــەڵكو لەگەڵ بەرهەڵستی كردن لە فەرمانی خواو مافەكانی و ڕەزابوونی لــە داواوكــردن و داخوازییەكی لەخۆیایی بوونەوە ئەوا ئاگاداری ئەمە نەبووە ، بەهــەدەری دەبــات و لەسەر دەسكەوتە گەروەییەكەی دەیمرێنێت.

هەروەها پەرۆشی بۆ خوداو پەرۆشی بۆ دەروون، جا یەكەمیان كاریگــەری دەبێــت لەبەرز ڕاگرتنی فەرمان و فەرمانڕەوایەكە، دووەمیشیان كاریگەری دەبێــت لەســەر گەورەكردنی دەروون و توورە بوون لەو شانسەی لەدەستی چووە ، جــا پەرۆشــی بــۆ خوا كەوا دڵەكەی دەپارێزێــت لــە گــەورەكردنی مافــەكانی، ئەگــەر تووڕەبــوو لــە ڕاەستیدا لــە پێنــاوی نوورێــك تــوورە دەبێــت ئــەو ســوڵتان و دەســەڵاتەش كــەوا خستویەتیە دڵیــەوە ، پێغەمبــەرﷺ ئەگــەر تــوورە ببوایــە كوڵمــەكانی ســوور

هەڵدەگەڕا، وە لەنێو چەوانیدا ئارەقە دەهاتە خوارەوە تووڕەبوونی پێوەدیار بوو وە لە تووڕەبونەکەی هیچی نەدەکرد تاوەکو تۆڵەی بۆ خوا دەکردەوە زەیدی کوڕی ئەسلەم ڕوایەتی کردووە لە باوکیەوە: کەوا موسای کوڕی عمران ئەگەر تووڕە ببوایە ئاگری لە کڵاوەکەی سەری بەردەدا، ئەمەش پێچەوانەی پەرۆشیە بۆ دەروون چوونکە ئەوە گەرمیەکە لە دەروونیدا دەیوروژێنێت بۆ لەدەست چوونی هەواو هەوەسەکەی یاخود داواکاریەکەی ، لەبەر ئەوەی فیتنەو ئاژاوە لە دەروونداییە، فیتنەش ئاگرو بڵێسەکەیە و دەروونیش تێوە دەگلێت بە ئاگری شەهوەت و ئارەزوو و تووڕەیی، لە ڕاستیدا هەردووکیان دوو گەرمین دەردەچن لەسەر بەشەکاندا : گەرمیەك لەلایەن دەروونی پڕ لە ئارامی نیشانەکەشی بەرز ڕاگرتنی مافی خوایە ، وە گەرمیەکیش لەلایەن دەروونی فەرماندەر بە گوناهو تاوان نیشانەکەش هەست کردنە بە هەدەر چوونی هەواو نەفس و ئارەزوو .

* * *

(لەبارەی جیاوازی نێوان بەخشندەیی و بەفیڕۆدان)

جیاوازی نێوان بەخشندەیی و دەست بڵاوی کەوا مرۆڤی بەخشندەی دانایە بە بەخشینەکەی لەشوێنی خۆی دادەنێت، کەسی دەست بڵاویش بە فیڕۆدەرو دەست بایە ، هەندێ جار بە ڕێکەوت بەخشینەکەی لە شوێنی خۆی دادەنێت، زۆربەی جارانیش ڕێکەوت نابێت ، لێکدانەوەی ئەمەش کەوا خوای گەورە بە دانایی خۆی لە ماڵ و ساماندا حەقی دەداتێ، ئەمەش دوو جۆرە: مافەکانی بەجێهێنەری ئەرك و مافەکانی دووەم.

مافەکانی بەجێهێنەری ئەرك : وەك زەکات و خەرجیەکانی پێویست لەسەر ئەو کەسەی خەرجیەکەی بۆ پێویست دەبێت.

مافەکانی دووەم: وەك مافی میوان وە پاداشت کردنی کەسی ڕێی ڕاستی گرتووەو ئەوەی ئابڕووی خۆی پێ پاراستووە، وە نموونەی ئەمانە:

ئینسانی بەخشندە مەبەستی وایە بە ماڵ و سامانی خۆی ئەو مافانە جێ بە جێ بکات لەسەر شێوەیەکی تەواوو چاك خۆی پێی باش بێت، ڕەزامەندن و ئاواتە خواز بێت لە دونیاو دوارۆژدا خێرو پاداشت و چاکەی دەست کەوێت، ئەمەش بە لێبوردەیی دڵ دەردەچێت، سەخاوەتی دەروون، فراوانی سینە، بەپێچەوانەی ئینسانی دەستبلاو ، لەبەر ئەوەی دەستی واڵا کردووە بە ماڵ و سامانەکەی بۆ هەواو هەوەس و ئارەزووەکانی کوێرانەو بەبێ حیساب نە لەسەر گرنگی پێدان و نە چاودێری کردنی بەرژەوەندیەکەی .

یەکەمیان وەك ئەوە وایە بە تۆو کردنی لە زەویدا وەمەبەستی زیاتر سەوز بێت و پێبگات جا ئەمە دانانرێت بە دەستبلاوبە فیڕۆدەر.

دووەمیشیان وەك ئەوە وایە تۆو بکات لە زەویەکی سوێرو زەویەکی ڕەق ، و لەکاتی تۆو کردن و چاندنیدا زۆر تۆوی بکات و دەنکەکان لەسەر یەك بکەون، ئەو شوێنەی تۆوەکەی کردووە بەهەدەرو بەفیڕۆ چووە، ئەو شوێنەش دەنکەکان لەسەر یەك کەوتوون پێویستە بکێڵدرێت بۆ ئەوەی ئەوەی ماوەتەوە سوودی لێوەربگرێت، خوای گەورەو میهرەبانیش زۆر بەخشندەو میهرەبانە.

****

(لەبارەی جیاوازی نێوان ترسان لەخواو خۆ بە گەورە زانین)

جیاوازی نێوان لە خوا ترسان و خۆ بەگەورە زانین: کەوا ترسان لەخوا نیشانەیەکە لە نیشانەکانی پڕ بوونی دڵ لە گەورەیی و شکۆمەندی خوای گەورەو خۆشەویستی و شکۆداری، جا ئەگەر دڵ بەو شتە پڕ بێت ئەوا نووری تێدا دەردەکەوێت، ئارامی و

بەختەوەری تێدا دادەبەزێت، وە بەرگی هەیبەت و شکۆیی لەبەر دەکات، جار ڕووخساری شیرینیی و شکۆمەندی دەپۆشێت، ئینجا دڵەکان خۆشەویستی و ڕێزگرتنی تیا کۆدەبێتەوە، جا سۆزو بەزەیی ڕوودەکاتە دڵ و جگەرەکان، وە چاوەکانی پێ ڕۆشن دەبێتەوە، دڵەکانی پێ هۆگر دەبێت، جا ووتارەکەی نورە وە چوونەناوەوەی نوورە و دەرچوونی نوورە کارو کردەوەی نوورە.

بەڵام گەورەیی و خۆبەزل زانین نیشانەیەکە لە نیشانەکانی لەخۆبایی بوون و لووت بەرزی لە دڵێکدا کە پڕاوپڕە لە نەزانین و ستەمکاری، بەندایەتی لێی کۆچی کردووە، بێزارن و ڕق و قینی لێ دابەزیوە، جا بەتیلەی چاو سەیری خەڵکی دەکات، وە لەناویاندا بە کەش و فش خۆی بادەدات، مامەڵەکردنی لەگەڵیاندا مامەڵەکردنێکی خۆپەسەندی و تەن پەروەری یە نەك خۆنەویستی و کەسان ویستی وە نە بە ویژدان و دادپەروەری، کە دێت و دەچێت بەخۆی دەنازێت، کە دەگات بەخەڵکی بەسەلام کردن دەست پێ ناکات، کە وەڵامی خەڵکیش دەداتەوە وا دەزانێت چاکە لەگەڵیاندا دەکات، وە ماف بۆ هیچ کەسێك نابینێت، وە تەماشا دەکات حەقی بەسەر خەڵکەوەیە، وا سەیر ناکات خەڵکیش چاکەیان بەسەر یەوە هەیە ، وە لەلایەن خوای گەورەوە هیچ بێ زیاد ناکرێت تەنها دوور کەوتنەوە نەبێت، وە لەلایەن خەڵکیشەوە تەنها بە بچووك دانان و ڕق و کینەوە سەیر دەکرێت.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان پاراستن و چاککردنەوە
وە خۆ بەزلزانین و لووت بەرزی)

جیـاوازی نێـوان چـاککردن و خۆپاراسـتن وە خۆبـەزلزانین و لـووت بـەرزی: کـەوا خۆپارێزەر بۆ دەروونی خۆی وە ئەوە وایـە پیاوێـك جـل و بـەرگێکی نـوێی لەبـەر کردبێـت پـاك و سـپی و خـاوەنی نـرخ و بـەها بێـت، پێـی دەچـێتە نـاو پیـاوی دەسەڵاتدارو ئەوانەی لەخوار ئـەوانیش دان، جـا ئـەو لـە پیـسی و تـەپ و تـۆزو ڕەفتاری ناشـرین و جۆرەهـا نیـشانەکان دەپارێزێـت جـا هـەر لەسـەر سـپێتی و پاکیەکەی دەمینێتەوە، وە نایەڵێت چڵك و پیسی بەر جل و بەرگەکـەی بکـەوێت، وە ئەگەر شتێك لەوانە تووشی هات بە زووترین کات هەڵیدەکەنێت و لای دەبات و شوێنەوارەکەشی دەسـڕێتەوە، وە ئەمـەش خـۆ پـارێزەر بـۆ دڵەکـەی و دینەکـەی دەبینێت دوور دەکەوێتەوە لە هەر گوناهو تاوانێك ، جا ئەگەر لە دڵیدا ڕەفتارێکی ناشرین هەبێت ئەوا گـەورەترە لـەوەی لەکەیـەکی پـیس لـە جـل و بەرگـە سـپیە خاوێنەکەی داهەبێت، بەڵام لەسەر چاوەکاندا تارماییەك هەیە هەست بەو ڕەفتارانە ناکات ، جا سەیر دەکەیت کەوا لەو شوێنانەی گومـانی پـیس بـوونی لێ دەکرێـت ڕادەکات وە خۆی دەپارێزێت لـە بوونـەوەر، لـە تێکـەڵ بوونیـان لەگەڵیانـدا دوور دەکەوێتەوە لەترسی ئەوەی تووشی دڵ دەبێت تووشی جل و بەرگەکەشی دەبێت لەو کاتەی ئەوەی تێکەڵی پێستە خۆشکەران و قەسابەکان و چێشتلێنەرەکان دەبێت.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان ئازایەتی و جوامێری وە جوورئەت و نەترسان)

جیاوازی لە نێوان ئازایەتی و نەترسان: ئازایەتی و جوامێری لە دڵەوەیـە، ئەمـەش جێگیروونی وە سەقامگیری لەکاتی مەترسیەو بوونەوەرێکە لەدایك بووە لە سـەبرو ئارامی و گومان باشی، لەبـەر ئـەوەی لـەکاتێکا گومـانی سـەرکەوتن دێتـەدی و

یارمەتی سەبرگرتنیش دەدات، هەروەك كەوا ترسنۆكیش لەدایك دەبێت لـەگومان خراپی و سەبر نەگرتن، جا گومانی سەركەوتن ناكات، وە یارمــەتی ســەبرگرتنیش نادات، بنچینەی ترسنۆكی لەبەد گومانی و وەسوەســەی دەروون بـە خراپـی یـە، ئەویش لـە ســیەكانەوە دادەمــەزرێت، جـا ئەگـەر گوومانەكـە خـراپ بوویێـت و دەروونیش بە خراپە وەسوەسەی كرد ئەو كاتەسیەكان فووی پیادەكرێت و پڕ دەبێـت ئینجا لە جێگای خۆی دڵتەنگ دەبێت، جا تووشی زەلزەلەو شپرزەیی دەبێت و بـۆ بێزار كردنی سیەكەو لەسەریدا تەنگ دەبێت، بۆ ئەمەش لە حەدیسێكدا هـاتووە ، كەوا عەمرو كوڕی عاص گێڕایتیەوە ئەحمەد ڕیوایەتی كردووە لـە پێغەمبــەرﷺ كەوا دەفەرموێت: ((شر ما في المرء جبن خالع وشح هـالع))[٣٣١]، واتە: ((شـەڕێك كەوا تووشی مرۆڤ دەبێت ترسنۆكێكی دەركراو وە ڕەزیلێكی شـڵە ژاوو تۆقیـوە))، ترسنۆكی بە دەركراو ناوی لێنراوە، لەبەر ئەوەی دڵ لە شوێنی خـۆی لادەبـات بـۆ هەڵاوسانی سیەكان.

بەڵام جورئەت و نەترسان بریتی یە لەجەربەزەی هۆكارە كەشی كـەمی گوێپێـدان و گرنگیــدان وە ســەیرنەكردن لەئاكامەكــەی، بــەڵكو دەروون پێــشدەكەوێت بــەبێ بایەخدان بە بابەتی جەربەزەییەكە.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان بڕیاردان وە ترسنۆكی)

بەڵام جیاوازی نێوان ورەو بڕیاردان و ترســنۆكی ، جـا كەسـی بڕیـاردەر هیمــەت و ئیرادەو عەقڵی تێدا كۆدەبێتەوە ، پێوەری كاروبارەكانیشی هەندێك بۆ هەنـدێكی ، وە بۆهەریەك لەمانە گۆشەیەكی ئامادەكردووە، وتەو دەربڕینی بڕیاردانیش بەڵگـە

(٣٣١) سند أحمد : ٣٢٠/١ ، سنن أبي داود(٢٥١١).

نییە لەسەر هێزو توانا و یەکدەنگی، لەوانە بڕیاردانی ڕای خۆت کەوا کاروباری ڕای ئەوی تیا کۆدەبێتەوە، وە خێری چاکەکاران و شەڕی بەدکارانی تێدا دەزانێت، لەشوێنی کشانەوەو نەکردنی کارەکە دەکشێتەوەو ڕاو عەقڵی خۆی بەکاردێنێت نەك ترسنۆکی و نە لاوازیش:

العاجز الرأي مضياع لفرصته * حتى إذا فات أمر عاتَب القَدَرَا

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان پاشکەوت و ڕەزیلی)

بەڵام جیاوازی نێوان ماڵداری و پاشەکەوت وە ڕەزیلی: پاشەکەوت کردن بوونەوەرێکی ستایشکراوو سوپاسکراوە لەنێ‌ان دوو بوونەوەر لەدایك دەبێت ، دادو دانایی و ژیری ، جا لەدادپەوەریدا یەکسانی دەکات لەبارەی نەکردن و تێکۆشاندا ، لەداناییشدا هەریەکەو لە شوێنی خۆی دادەنیشێت بە گوێرەی ئەوەی بۆی دەگونجێت ، ئینجا لەنێوان هەردووکیاندا ماڵداری و پاشەکەوت و ئابووری لەدایك دەبێت و گەشەدەکات ، وەئەمەش ناوەڕاستێکە لەنێوان هەردووبەشی زەمکراوەکە ، هەوەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُوماً مَحْسُوراً ﴾(الإسراء:٢٩)، واتە: ((نەکەیت ئەوەندە دەست نوقاو بیت وەك ئەوەی دەستی بەکۆت و زنجیر بە گەردنیدا هەڵواسرابێت، هەروەها ئەوەندەش دەست بڵاو مەبە "هیچت بەدەستەوە نەمێنێت" بەهەناسە ساردی و نائومێدی بۆی دانیشیت))، هەروەها دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَاماً﴾(الفرقان:٦٧)، واتە: ((وە ئەوانەی ماڵ و سامانیان دەبەخشن و خەرجی دەکەن، نەزیادە ڕۆیی تێدا دەکەن وبەزایەی دەدەن، نە دەست نوقاوو ڕەزیلیشن، بەڵکو لەنێواندان "مام

ناوەندین و لەشتی بەسوودا بەکاری دەهێنن"))، وە هەروەها دەفەرموێت: ﴿ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلا تُسْرِفُوا ﴾(الأعـراف:٣١)، واتـە: ((بخـۆن وبخۆنـەوە "لـەنازو نیعمەتەکان"بەڵام زیادەڕۆیی مەکەن)).

بەڵام ڕەزیلـی بوونـەوەرێکی زەمکـراوە لەبـەد گومـانی و دەروون لاوازی لـەدایك دەبێت و پەیدا دەبێت، درێژی دەکاتـەوە شـەیتانیش بـەڵێنی پێـداوە کـە تـاوەکو دەبێتە کەسێکی ڕاهاتوو لەسەر شێواواوی و شپرزەیی، کەسی شـپرزەو ئـارام لـە بەربڕاویش زۆر پێداگیرە لەسەر شت و لەسەر کاری نالەبار، هەروەك خـوای گـەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعاً ۞ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعاً ۞ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعاً﴾(المعارج٢١:٢٠)، واتـە: ((بەڕاسـتی ئینـسان بـە شـپرزەیی و تەنگەتاوی دروستکراون ، کاتێـك ناخۆشـی تـووش دەبێـت بێـزارو دەم بـەهاوارە، کاتێك خێرو بەرەکەتی تووش بوو دەستی دەنوقێنێت و قەدەغەی دەکات)).

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان پاراستن و ئاگادارکردنەوە وە بەد گومانی)

جیاوازی نێوان خۆپاراستن و ئاگاداربوون وە بەدگومانی: کەسی خۆپـارێز وەك ئـەو پیاوە وایە بـە مـاڵ و سـامان و سـواریەکەی بەسـەفەر دەردەچـێت، جـا ئـەویش بەهەموو هێزو توانایەوە خۆی دەپارێزێت لەهەر ڕێگریەك، وە لەهەر شـوێنێك کـە بزانێت شەڕو خراپـەی تێدایـە، هـەروەها ئەمـەش دەبێتـە ئاگاداربوونـەوەو خـۆ ئامادەکردن، بردنی هەموو هۆکارێك کەوا لە بـەدکاران خـۆی ڕزگـار بکـات، جـا کەسی خۆپارێز وەك چەکدارێکی زرێپۆش وایە کەوا خۆی ئامادەو تەیار دەکات بـۆ ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ دووژمنەکەی، وە هەموو ئامادەکاریەکانی ئامـادەکردووە،

ئەمەش بۆ ڕێخۆشکردنێکە بۆ دەربازبوون و شەڕ کردنی دووژمنەکەی کەوا گومانی خراپی لێی هەیە.

بەڵام بەد گوومانی بریتیە لە پڕ بوونی دڵی بە گومانی بەدو پیس بەرمبەر خەڵکی هەتاکو لەسەر زمان و ئەندامەکانی لەشیشی پڕاو پڕدەبێت لەبەد گومانی ، تێگەیشتن لەگەڵیدا مەحاڵە تەنها بەدوای کەم و کوڕی و عەیب و عارو تانە لێدان و ڕق و کینەدەگەڕێت، ڕقی لە خەڵکیەو خەڵکیش ڕقی لێیانە، نەفرەت لە خەڵکی دەکات و خەڵکیش نەفرەتی لێدەکەن ، خۆ لەخەڵاکی دەپارێزێت و خەڵکیش خۆی لێ دەپارێزن ، جا یەکەمیان : لەگەڵیاندا تێکەڵ دەبێت و خۆشیان لێ دەپارێزێت، دووەمیشیان ، خۆیان لێ بەدوور دەگرێت و ئەزیەت و ئازاریان پێ دەگەیەنێت، یەکەمیان: دەچێتە ناویان بە ئامۆژگاری و چاکەکردن لەگەڵ ئەوەش خۆی دەپارێزێت ، و دووەمیان بە غەش و فروفێڵ و ڕق و کینە لە دەرەوەیاندایە.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان سوارچاکی و دووربینی وە بۆچوون و گوماندا)

جیاوازی لەنێوان دووربینی و گوماندا: کەسی گومانـاوی هەڵە دەکات و ئامانجەکەش دەپێکێت ، ئەمەش لەگەڵ تاریکایی و ڕووناکی و پاکی و خاوێنی و پیسی دڵدا دەبێت، بۆ ئەمەش خوای گەورە فەرمانی داوە دوورکەوتنەوەیەکی زۆر لەو کارە ناڕەوایە وە هەواڵی داوە کەوا هەندێك گومان تاوان و گوناهە .

بەڵام جوامێری وووردبینی هەموو سەناو سوپاس و مەدح کردنە بۆ خاوەنەکەی لەبارەی فەرمودەی خوای گەورە: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ﴾(الحِجْر:٧٥)، واتە: ((بێگومان ئا لەو بەسەرهاتە دا بەڵگەو نیشانەی زۆرهەیە بۆ کەسانێك کە پەندو ئامۆژگاری وەردەگرن))، ئیبن و عەباس و ئەوانی دیکە دەڵێن: واتە: بۆ

کەسانیٚ تیٚـڕوانین و سوارچـاك و دووربـیـن ، هـەروەها خـوای گـەورە دەفـەرمویٚت: ﴿يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ ﴾(البقرة:٢٧٣)، واتـە: ((ئەوانەی نایانناسیٚت، ئەو هەژارانە ئەوەندە کەسایەتی خۆیـان ڕادەگـرن و نـەفس بەرزن ، وا دەزانن دەوڵەمەندن تۆ ئەی پیٚغەمبەرﷺ (یا ئەی ئیماندار) بـەدەنگ و ڕوخسارو سیمایاندا دەیانناسیت)) ، هەروەها خوای گـەورە دەفـەرمویٚت: ﴿وَلَـوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ ﴾(محمد:٣٠)، واتـە: ((خۆ ئەگـەر بمانویـستایە ئەوانـەمان پیٚـشان دەدایـت ، ئـەو کاتـە بـە ڕواڵـەت دەتناسـیـنەوە ، سـویٚند بـەخوا لـە شـیٚوازو نـاوەڕۆکی قـسەو گوفتاریانـدا دەیبانناسینەوە)).

جا نەفس بەرزی و سوارچاکی دڵسۆز بۆ دڵیٚکە پاك و خاویٚن و پوخت بکریٚتەوە لـە پیسیەکان وە نزیك بیٚتەوە لە خوای گەورە، ئەو بە نووری خوا سەیر دەکات کەوا لە دڵیدا داینـاوە وە لـە ترمزیـەوە کـە لـە ئـەبی سـعید دەگیٚڕیٚتـەوە دەڵیٚـت: کـەوا پێغەمبەرﷺ فەرموویە: ((أتقوا فراسة المؤمن فإنه ينظر بنـورالله))[٣٣٢]، واتـە: ((لە نەفس بەرزو سوارچاکیٚکی ئیماندار بترسن کەوا ئـەو بـە نـووری خـوا سـەیر دەکات))، بیٚگومان پیٚغەمبەرﷺ لە نویٚژدا سەحابەکانی لەدواوەی خۆی دەبینی هەروەك لە پیٚشەوە دەیانبینی، بە ئاشکرا بەیت المقدسی دەبینی لەکاتیٚکا ئەو لـە مەککە بوو [٣٣٣]، وە کۆشکەکانی شام و دەرگاکان و دەروازەکـانی سـەنعاو هیٚـزو توانـاو گۆڕەپانـەکانی کیـسرای دەبینـی لەکاتیٚـکدا ئـەو لـە مەدینـە خەنـدەقی لیٚدەدا[٣٣٤] ، نەجاشی لە حەبەشە بینی کاتیٚك مرد ئەولە مەدینە بوو ، جا چـووە مزگەوت و نویٚژی لەسەر کرد[٣٣٥].

---

(٣٣٢) الترمذي : (٣١٢٧).

(٣٣٣) سەیری مسلم: (١٧٠ بکە.

(٣٣٤) مسند أحمد : ٣٠٤/٤.

(٣٣٥) مسلم: (٩٥١).

ئیمامی عومەریش ساریەی لە نەهاوەندی خاکی فارس بینی خۆی و سەربازەکانی موسڵمانان کەوانەوان شەڕیان لەگەڵ دوژمنەکانیان دەکرد ، جا بانگی کرد(یا سارية الجبل)،واتە: (ئەی ساریە بڕۆ سەر چیاکە).

خوای گەورە هەواڵی داوە کەوا بەندەکەی لێی نزیك بێتەوە ئەوا خۆشەویستی بۆی زیاد دەکات جا ئەگەر خۆشەویست لە نزیك بیستنی و بینینی وە دەستەکانی وە پێیەکانی ، جا بە نوورو خۆشەویستی خوا دەبیستێت و دەبینێت و دێت و دەچێت، دڵی وەك ئاوێنەی ڕوونی لێ دێت وێنە ڕاستیەکانی لەسەر دەردەکەوێت، ئەگەر بەندەیەك بە نوورو خۆشەویستی خوا سەیری کردئەوا ئەو کارو فەرمانە دەبینێت کەزاتی پەروەردگاری ئەو لەسەریەتی ، ئەگەر بە نوورو خۆشەویستی خوا گوێبیست بوو ئەوا گوێی بیست ئەو دەبێت کەوا زاتی ئەو لەسەریەتی، ئەمەش لە زانینی شتە غەیب و پەنهانەکان نیە، بەڵکو غەیب و شتی شاراوەو پەنهان زان ئەوکەسەیە کەوا هەقی پەڕاندۆتە ناو دڵێکی نزیك و موژدە پێدراو بە نووری خۆی خەریك نەکراوە بە داتاشینی شتە پڕوپووچ و نا ڕەواو خەیاڵاوی و وەسوەسەکان کەوا قەدەغەی دەکات، لە دەستکەوتنی وێنە ڕاستەقینەکان بەچاوی بینینی بە گوێرەی ئەو نوورە.

دەڵێت: شافعی و محمد کوڕی حەسەن لە مزگەوتی کەعبەی پیرۆز دانیشتبوون پیاوێك هاتە ژوورەوە جا محمد ووتی: وا تێدەگەم کە ئەو دارتاش بێت: جا شافعی ووتی: من واتێدەگەم ئەو ئاسنگەر بێت، جا پرسیاریان لە پیاوەکە کرد ووتی : من پێشتر ئاسنگەر بووم وە من ئەمڕۆ دارتاشی دەکەم.

ئەبو حەسەنی بۆشنچی و حەسەن حەداد چوونە لای قاسم مناوی گەڕاندیانەوە، جا لە ڕێگایاندا سێوێکیان کڕی بۆ هەریەك لەوان بە نیو درهەم لەکاتێکدا پارەکەیان نەدا لەبیر خۆیان بردەوە، کاتێك چوونەوە لای ئەبی قاسم ووتی: ئەوستەمەچی یە؟ ئینجا هەردووکیان چوونە دەرەوە، ووتیان: نەمانزانی! لەوانەیە ئەوە لەبەر نرخی

سێوەکە بێت جا پارە سێوەکەیان داو دوایی گەڕانەوە بۆ لای ئەبو قاسم چاوی لەسەر دانان و ووتی: دەکرێت ئادەمیزاد بەو خێراییە لە ستەم بێتە دەرەوە؟ لەبارەی کاروبارەکانتان هەواڵم بدەنێ جا بەو باسە هەواڵیان دایێ، ووتی: بەڵێ هەریەکە لە ئێوە پشتی بە هاوڕێکەی دەبەست لەپێدانی پارەکە ، پیاوێکی شەرمن لەنێو ئێوەدا لەدادوەریدابوو.

لە نێوان ئەبی زەکەریاو نێوان ئافرەتێك کێشەیەك هەبوو پێش تۆبەکردنی ئەبی زەکەریای النخشبی، ڕۆژێك لەسەر سەری ئەبی عوسمانی حیری ڕاوەستابوو، ئەو بیری لە کاروباری ئافرەتەکە دەکردەوە، جا ئەبی عوسمان سەری بۆلای ئەبی زەکەریا بەرزکردەوەو ووتی: ئایە تۆ شەرم ناکەیت.

شای کرمانی لێکدەرەوەیەکی باش بوو لە لێکدانەوەدا هەڵەی نەدەکرد وەدەیووت: هەر کەسێك چاوی بنوقێنێ لە حەرام، دەروونی خۆی بگرێت لە هەواو هەوەس و ئارەزووەکان، شتە شاراوەکانی هەمیشە بە چاودێری ئاوەدان بکاتەوە وە شت دیارو ئاشکراکانیشی بە شوێن کەوتن سوونەت ئاوەدان بکاتەوە خۆی ڕابێنێت لەسەر خواردنی حەلال ئەوا لێکدانەوەو دووربینیەکەی هەڵە ناکات.

گەنجێك هاوڕێیەتی جونەیدی دەکرد قسەی دەکرد لەسەر بیرو ئەندێشەکان جا ووتی: ئای ئەوەبوو دەربارەی تۆ لای من باسی کرد؟ جا پێی ووت: باوەڕ دەکەم شتێك بێت ، ئینجا جونەید پێی ووت: باوەڕت وایە.

گەنجەکە ووتی: باوەڕ دەکەی ئەوەو ئەوە بێت ، جونەید ووتی: نەخێر، گەنجەکە ووتی: دووەم جاریش باوەڕم وایە.

ووتی: باوەڕ دەکەیت.

گەنجەکە ووتی: باوەڕ دەکەم ئەوەو ئەوە بێت، جا جونەید ووتی: نەخێر، ووتی: جا بۆ سێ یەم باوەڕم وایە ووتی: باوەڕ بکەم گەنجەکە ووتی: ئەو شتە ئەوەو ئەوەیە، ووتی نەخێر.

ئینجا گەنجەکە ووتی: ئەمە جێی سەرسوڕمانە وە تۆ پیاوێکی ڕاستگۆی، وە مـن دڵی خۆم دەناسم، جا جونەید ووتی: لە یەکەم و دووەم و سێ یەم دا ڕاستت ووت، بەڵام ویستم تاقیت بکەمەوە ئایە دڵت دەگۆڕێت.

ئەبو سەعیدی خەراز ووتی: چوومە مزگەوتی کەعبەی پیرۆز، کەسێکی فـەقیر دوو پارچە پەڕۆی لەسەری دابوو داوای شتێکی دەکـرد ئینجـا منـیش لـەخۆم پرسـی، نموونەی ئەو جـۆرە کەسـە مانـدوویی شـەکەتی و بـارگرانین لەسـەر خـەڵکی، جـا سەیرێکی منی کردو ووتی: ﴿ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّـهَ يَعْلَـمُ مَـا فِـي أَنْفُـسِكُمْ فَاحْـذَرُوهُ ﴾ (البقـرة:٢٣٥)، واتە: ((چاکیش بزانن بەڕاستی خوا دەزانێت بـەوەی کـە لـە دڵ و دەروونتاندا هەیە ، کەواتە خۆتان بپارێزن "لە قەدەغەکراوەکانی خـوا"))، ووتـی: تۆبەو ئیسغفارم کرد لە ڕازو نهێنیەکەم ، بانگەوازکـەرێك بـانگی کـردم و ووتـی، ﴿وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ ﴾(الشوری:٢٥)، واتە: ((خـوا ئـەو زاتەیـە کـە پەشیمانی و تەوبە لە بەندەکانی وەردەگرێت)).

ئیبراهیم خواص ووتی: لە مزگەوت بووم گەنجێکی بـۆن خـۆش و ڕووخـسار شـیرین پۆشاك لەبەرێکی باش هات، بەهاوڕێکانم ووت: وا تێدەگەم ئـەو کـوڕە جوولەکـە بێت جا هەموویان ئەوەیان پێ ناخۆش بوو، جـا مـن چـوومە دەرەوەو گەنجەکـەش چووە دەرەوە، پاشان گەڕایەوە لای هاوڕێکان جا ووتی: ئاخ لەوەی شـێخ دەربـارەی من ووتی؟ جا تەریقیان کردەوە، ئەویش سوور بوو لەسەر ئەوەی هاورێکان قـسەیان بۆ بکات، ئەوانیش ووتیان: شێخ ووتی: تۆ جوولەکـەی، ئینجـا گەنجەکـە دەسـتی منی گرتو موسڵمان بوو ، ووتم : هۆکارەکەی چی بوو؟ گەنجەکە ووتی: لە کتێبـی ئێمە خوێندوومەتەوە کەوا پیاوی ڕاستگۆ لە لێکدانەوەو ڕاڤەکردندا هەڵە ناکات.

***

(له بارەی جیاوازی نێوان ئامۆژگاری وه غەیبەت کردن)

جیاوازی له نێوان ئا مۆژگـاری وه غـەیبـەت کـردن : ئامۆژگـاری مەبەسـت لێـی ئاگادارکردنەوەی موسڵمانه له شتی بیدعەو داهێنـراو یـاخود فیتنـه یـا غـەش و فێڵکردن یان خراپه کار، جا بێنـەوه یـادی خـۆت ئـەوه تیایـەتی ئەگـەر ڕاوێـژی پێکردیت و ڕێنمایی کردی له هاوڕێیـەتی لەگەڵێـدا وه مامەڵـەکردن لەگەڵێـدا وه پەیوەندی کردن پێیەوه، هـەروەك پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: فاتیمـەی کـچی قەیس ڕاوێژی پێکرد لەبارەی مارەکردنی معاویـەوه ئـەبی جـەهم جـا فـەرمووی: ((أما معاوية فصعلوك ، وأما أبو جهم فلا يضع عصاه عـن عاتقـه))[٣٣٦]، واتـه: ((لەبارەی معاویه ئەوا کەسێکی فەقیرو هەژارو نەداره، وه بەڵام ئەبو جـەهم ئـەوا داری سەرشانی دانانێت)).

هەندێك له هاوڕێکانی دەڵێن بۆ ئـەو کەسـەی سـەفەری لەگەڵـدا دەکـات: ئەگـەر دابەزی له وڵاتی هۆزەکەی ئەوا ئاگاداری بکەوه.

جا ئەگەر غـەیبـەت و پاشمله ڕوویـدا لەسـەر ڕووی ئامۆژگـاری کـردن بـۆ خـواو پێغەمبەرەکەی وه بـۆ بەنـده موسـڵمانەکانی تـا ئـەوه نزیـك بوونەوەیـه بـۆ لای پەروەردگار له تەواوی کاره چاکەکان ، ئەگەر ئەمه ڕوویدا لەسەر ڕووی زەمکردنی براکەت، لەباربردنی شەرەف و نامووسی ، وه خواردنی گۆشتی ئـەو بێـت ، ئەمـه دەردێکی کوشندەیه و ئاگری چاکەکانه کەوا دەیخوات هـەروەك ئـاگر دارو چـیلکه دەخوات.

❊❊❊

---

(٣٣٦) مسلم : (١٤٨٠) ، وه سنن أبي داود (٢٢٨٤).

(لەبارەی جیاوازی نێوان دیاری و بەرتیل)

جیاوازی لە نێوان دیاری و بەرتیل لە وێنەدا لەیەك دەچێت: مەبەستیش: کەسی بەرتیلدەر مەبەستی وایە بەرتیل بکات بە ناڕەوا کردنی حە قو ڕاستی یاخوود بەدەست هێنانی شتی بێ کەڵك و بێ سوود و ناڕەوا ، جا ئەو بەرتیل دەرە نەفرەت لێکراوە لەسەر زوبانی پێغەمبەرﷺ [٣٣٧]، لەبەر ئەوەی بەرتیل دەدات بۆ پاڵنانی ستەم لە دەروونی خۆی و بەرتیل خۆریش بەتەنها خۆی تایبەت کراوە بە نەفرەت لێکراو .

بەڵام دیاری و خەڵات پێشکەشکراو جا مەبەستەکەی بانگهێشت کردنی ڕەحم و بەزەیی و زانست و چاکەکاریە ، لەبەر ئەوەی مەبەستی دیاری پێشکەش کردن بریتی یە لە بریتی دانان ، بێگومان قازانجیش بریتی یە لە زۆربوون.

***

(لە بارەی جیاوازی نێوان ئارامگرتن وە دڵرەقی)

لەبارەی جیاوازی نێوان سەبرو ئارام وە دڵڕەقی و توونـدو تیـژی: کە سەبر داهێنراوێکی دەستکەوتیە کە بەندە تێیدا درووست دەبێت، بریتیە لە بەند کردنی دەروون لە ترس و دڵە ڕاوکێ و شپرزەیی و دادو بێ دادی جا دەروون بەند دەکرێت لە ڕق هەڵساندن و زەمانێك دەربارەی سکاڵاکردن و ئەندامەکان لەکاتێکدا ناکرێت کاری باش بکەن، و بریتی یە لە جێگیر بوون و سەقامگیر بوونی دڵ لەسەر یاساکان قەزاو قەدەر و شەرعیەکان.

بەڵام دڵڕەقی و بێ بەزەیی لەدڵدا ووشك و ووردو خاش دەکات قەدەغەی دەکات لەکارو کاردانەوە وە ڕق ئەستووری و توونـدو تیژیەکە بەرهەڵست و قەدەغەی

---

(٣٣٧) سنن أبي داود: (٣٥٨٠).

دەكات لە هەست پێكردن لە هەست و ئێش و ژانـەكان، وە هەسـتیش ناكـات بـە دڵڕەقی و بێ بەزەییەكەی نەبۆ سەبر گرتنەكەی وە نەبۆ ئەگەری ڕووداوەكان.

ناسینەوە و ساخكردنەوەی ئەمە كەوا دڵ سێ جۆرە:

دڵێكی ڕەق و بێبەزەیی[٣٣٨]: ئەمە دڵێكـی ڕەق و توونـدو تیـژە وەكـو دەسـتێكی ووشك و برنگ و ڕەق وایە،

دڵێكی شل و تواوە: ئەمەش دڵێكی زۆر ناسكە.

جا یەكەمیان: كارو كاردانەوە ناكات بە شێوەو پلەو پایەی بەر ، وە دووەمیـشیان: بە شێوەو پلەو پایەی ئاو، هەردووكیشیان ناتـەواوە ، درووسـت تـرین دڵ دڵێكـی ناسكە پووخت و بێگەردو تووند ، ئەوە حەق لـەناو ناحەقـدا دەبینێـت بـە ڕوون و پاكیەكانی وە پێشوازی لێدەكات و هەستی پێدەكات بە ناسـكی خـۆی، وە دەشـی پارێزێـت ، و شـەڕ لـە گـەڵ دووژمنەكـەی دەكـات بـە ڕق و پتەویەكـەی، وە لـە ((أثـر))دا هـاتووە:((القلـوب آنیـة الله في أرضـه ، فأحبهـا الیـه أرقهـا وأصـلبها وأصـفاها))[٣٣٩]، واتــە: ((دڵــەكان دەفــری خودایــە لــە زەویەكەیــدا، جــا خۆشەویـسترینیان لای ئـەو ناسـكترینیانەو توندترینیانــە وە سـاف و بێگــەرد ترینیانە)). ئەمەش دڵێكی شوشەییە، لەبەر ئەوەی شووشە هەر سێ سیفەتەكانی تێداكۆدەبێتەوە وە بێزراوترین دڵێش لەلای پەروەردگار دڵی ڕە قو بێ بە بەزەییە ، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَوَیْلٌ لِلْقَاسِیَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّـهِ أُولَئِـكَ فِـي ضَـلالٍ مُبِینٍ﴾(الزمر:٢٢)، واتە: ((جا هاوارو وەیل بۆ ئەوانـەی دڵیـان ڕەقـە لـە ئاسـتی قورئان و یادی خوا))، هەروەها دەفەرموێت: ﴿ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِـنْ بَعْـدِ ذَلِـكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ﴾(البقرة:٧٤)، واتە: ((پاشـان لـەوەو دوا دڵـەكانتان ڕەق بووە هەروەك بەرد بـەڵكو ڕەقتریـش))، دیـسان خـوای گـەورە دەفـەرموێت:

(٣٣٨) الترمزي:(٢٤١١).

(٣٣٩) سمیری : كشف الخفاء : ٢/٢٧٤ بكه .

﴿لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ﴾(الحج:٥٣)، واته: ((خوا گەورە بۆیە ئەو دەسەڵاتی داوە بە شەیتان تا ئەو خەتەرەو خەیاڵەو وەسەوەسەیەی شەیتان فڕیی دەداتە نێو ئاواتی پێغەمبەرانەوە ببێتە هۆی سزاو تاقیکردنەوە بۆ ئەوانەی ل دڵ و دەروونیاندا نەخۆشی دوو ڕوویی و ناپاکی هەیە و بۆ ئەوانیش کە بەرامبەر ئایینی خوا دڵڕەقن))، جا یادی ئەو دوو دڵە لادارەوە بکەوە لە یەکسانیدا ، ئەوەیان بەهۆی نەخۆشیەکەی ، وە ئەوەشیان بەهۆی دڵڕەقیەکەی، شەیتانیش فیتننەو ئاژاوەی فڕێداوەت خاوەنی ئەو دوو دڵە ، وە رەحمەتیش بۆ خاوەن دڵی سێ یەم وە ئەمەش ئەو دڵە ساف و ڕۆشنەیە کەوا فڕێدانی شەیتان وە فڕێدانی ڕێنمایی کارو چاکە لایان خوای گەورەو میهرەبان جیا دەکاتەوە بەهۆی سافی و ڕوونی دڵەکە، پێشوازی لەهەق دەکات بە هۆی ملکەچی و ناسکیەکەی، شەڕی کارە نارەواکانیش دەکات بەهۆی پتەوی و توندی و هێزەکەی ، لەبارەی ئەمەوە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾(الحج:٥٤)، واتە: ((بۆ ئەوەش ئەوانەی زانست و زانیاریان پێ بەخشراوە دڵنیابن و بزانن کە بێگومان ئەو قورئانە حەقیقەت و ڕاستەو لەلایەن پەروەردگاری تۆوە ئەی محمدﷺ ڕەوانەکراوە ، ئینجا بڕوا پتەوی پێدەهێنن و دڵەکانیشیان دەبێت بۆ خوا ، بێگومان خوا هیدایەتدەری ئەوانەیە کەوا باوەڕیان هێناوە بۆ ڕیگەو ڕێبازی ڕاست و درووست.

***

(لەبارەی جیاوازی لێبوردنو زەلیلی و سەرشۆڕی)

جیاوازی نێوان لێبوردن و زەلیلی: کە لێبوردن وازهێنان لە مافی خۆتە بە خۆشی و بەخشندەیی و پیاوەتی، لەگەڵ توانابێت لەسەر وەرگرتنەوەو تۆڵەسەندنەوەی ، بە پێچەوانەی زەلیلی هەست و کاریگەریەکە واز لێدەهێنێت نارەزو دەکات لە چاکەکاری و بەرز ڕاگرتنی ئەخلاق و ڕەووشت ، جا ئەگەر خاوەنەکەی تۆڵەسندنەوە واز لێبێنێت لەبەر بێ توانایی وە لەبەر ترسان و لەبەر شکاندنی دڵ و دەروون ، جا ئەو کەسێکی زەمکراوە سوپاسکراونیە، وە لەوانەیە ئەوەی تۆڵەی بەحەق دەکاتەوە حاڵەتی لەو باشتر دەبێت ، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ﴾(الشورى:٣٩)، واتە: ((هەروەها ئەوانەی دەستدرێژیان کرایە سەر دەستەوەستان ناوەستن بەرگری لەخۆیان دەکەن)).

خوای گەورە مەدح و ستایشی ئەوانە دەکات بە هێزو تواناکانیان لەسەر سەرکەوتنیان بۆ دڵ و دەروونیان و لێوەرگرتنەوەیان و هەتا ئەگەر ئەو تواندار بوون لەسەر دەست درێژی کردن سەریان ، وە لەتواناياندایە ئەوەی لایانە وەری گرنەوە کەچی دەینێرن بۆلای کەسێکی شەریف و گەورە بۆ لێخۆش بوون و لێبووردنی ، جا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ﴾(الشورى:٤٠)، واتە: ((جا تۆڵەی هەر تاوانێك بە ئەندازەی ئەو تاوانایە بێ زیادو کەم ، ئەو کەسە لێخۆشبوونی هەبێت وە چاوپۆشی و چاکسازی بکات ، ئەوا پاداشتی لای خودایە ، بەڕاستی خوا ستەمکاران خۆش ناوێت)).

جا باسی ئەو سێ پلەو پایە و ڕێزو شکۆیە دەکرێت : دادوەری و ئاشکراکردن و ڕێگەپێدان ، چاکەو پیاوەتی و چاوپۆشی لێکردن ، ستەمکاری و بێبەریکردن.

جا ئەی گەر ووتیان: چۆن مەدح و ستایش دەکات لەسەر سەرکەوتن و لێبوردن وە ئەوانەە هەردووکیان پێچەوانەی یەکترن؟

ووتيان: مەدح و ستایشیان نەکردوو، لەسەر وەرگرتنەوەو تۆڵـە سـەندنەوە، بـەڵکو مەدح و ستایشی ئەوان دەکەن لەسەر سەرکەوتنیان بەوەی کـە ئـەو توانـاو هێـزی هەیە لەسەر وەرگرتنەوەی مافەکانیان، جـا ئـەوە ئـەو سـەرکەوتنەیە جـا کاتێـك توانیان چاوپۆشی لێبکەن وو لێیان خۆش بن، هەندێك لە سەلەفیەکان دەڵـێن لـەو ئایەتەدا نایانەوێت و پێیان ناخۆشە سەرشـۆڕبن و ئابڕوویـان بـچێت ، جـا ئەگـەر توانیان لێبوردە بن مەدح و ستایشیان دەکەن لەسەر لێبوردەیی پاشان هێزو توانا ، نەك لەسەر لێبوردنێك زەلیلی و پێنەکران و ئابڕووچوون وی بـەدوادابێت، ئەمـەش ئەو تەواوکاریەیە کە خوای گـەورە زاتـی خـۆی لـەو ئایەتـە پـیرۆزەدا وا مـەتح و ستایشی خۆی پێکـردووە: ﴿ فَـإِنَّ اللَّـهَ كَـانَ عَفُـوّاً قَـدِيراً ﴾(النـساء:١٤٩)، واتـە: ((بێگومان خوا هەمیشەو بەردەوام لێخۆشـبوو و بەدەسەڵاتیـشە)) ، ﴿ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾ (سورة البقرة: من الآية ٢١٨)، واتە: ((بەڕاسـتی خـوا زۆر لێخۆشـبوو و دلۆڤانە))، لەحەدیسێکی بەناوبانگدا: هەڵگرانی عەرشی خوا چوار فریـشتەن دوو فریشتە دەڵێن : سبحانك اللهم ربنا وبحمدك لك الحمد على عفـوك بعـد قـدرتك، وە بۆیە لەم بارەیەوەش مەسیح سەڵات و سەلامی خوای لەسەر بێت دەفەرموێت: ﴿إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾(المائدة:١١٨)، واتە: ((جا ئەگەر ئەشکەنجەیان بدەیت (لەسەر لادان و تاوان) ئـەوە بەڕاسـتی بەنـدەی خۆتن و ئەگەر لێشیان خۆش بیت ، ئەوە بەڕاستی خـۆت خوایـەکی بـاڵا دەسـت و دانایت و دەزانیت کێ شایستەی لێخۆشبوونە))، بە مانـای : ئەگـەر لێیـان خـۆش ببیت ئەوا لە ئەوپەڕی عیزەت و تواناییدا لێخۆشبوویت ، وە دانـاییش بریتیـە لـە تەواوی زانیاری ، جا لێیان خۆش بوویت پاش ئەوەی زانیاریت هەبوو کـەوا چـییان کردووە و توانایی تۆ تێیان گەیشتووە وە تۆڵە سـەندنەوەش دیـارو دەرخـستنەکەی عیزەت و توانایە وە ناوەڕۆك و ناواخنەکەشـی زەلیلـی یـە، خـوای گـەورەش لـە

لێخۆشبووندا هیچی زیاد نەکردووە تەنها عیزەت و شکۆمەندی نەبێت، هیچ کەسێك نی یە کەوا تۆڵەی لە پێناوی خۆیدا کردبێتەوە تەنها شەرمەزار بووە، لەبەر ئەمە پێغەمبەرﷺ هەرگیز تۆڵەی لە پێناوی خۆیدا نەکردۆتەوە(٣٤٠).

خوای گەورە لە فەرموودەیەکدا ئەوان هەڵدەسەنگێنێت: ﴿ هُمْ يَنْتَصِرُونَ﴾(الشورى:٣٩)، واتە: ((دەستەوەستان ناوەستن وە بەرگری لە خۆیان دەکەن))، چۆن لێیان تێدەگەیت لەکاتێکدا ئەوان لە هێزوتواناداان، وە مەبەستیش کەوا لێبوردن لە ڕەوشتەکانی دەروونی پڕ لە ئارامی یە، زەلیلیش لە ڕەوشتەکانی دەروونەکانی گوناهبارو تاوانبارە، خاڵی مەسەلەکەش کەوا تۆڵە سەندنەوە شتێکەو سەرکەوتن و بەرگری لەوخۆکردنیش شتێکی دیکەیە، جا بەرگری کردنیش ئەوەیە کە بەرگری حەق و مافی خوا بکەیت وە لە پێناوی ئەویشدا بیت .

جا ئەگەر دەستدرێژی کرایە سەر ئەوا لە پێناوی خوای گەورە بەرگری لە خۆی دەکات لە دەستدرێژکارەکەدا کەوا خوای گەورە عیزەت و خۆنەویستی پێ بەخشیوە، لەسەر ئەو گەورەیی و شکۆمەندییەی کە مافی دەخوات و دڵگیری دەکات، غیرەت و پەرۆشی بۆ بەندەیەکی پەیوەندکراو بۆ خودای باڵا دەست و دلۆڤان کەوا زەلیل دەکرێت، ئەوا بە دەست درێژ کارەکە دەڵێت، من بەندەو کۆیلەی کەسێکم کەوا بەندەی خۆی زەلیل ناکات، وە حەزیش ناکات کەس زەلیلی بکات.

نموونەی ئەمەش ئەوەیە کەوا پیاوێك هاتەلای ئەبوبەکری صدیق پێی ووت: هەڵمگرە سوێند بە خوا من لەتۆو لە کوڕەکەت سوار چاك ترم، لە کاتێکدا موغیرە کوڕی شوعبە لەلای بوو، جا مووغیرە توڕند بە قۆڵی گرت و مستێکی لە لووتی پیاوەکە دا، جا خوێن لە لووتی ڕژا، ئینجا کەس و کاری پیاوەکە هاتنە لای ئەبوبەکر ووتیان: تۆڵەمان بسێنەوە لە موغیرە، جا ئەبوبەکر فەرمووی: من تۆڵە

---

(٣٤٠) مسلم : (٢٣٢٧).

دەسێنم لەو کەسەی قەدەغە بەربەست دەبن لە شکاندنی پیرۆزەکانی خوای گەورە؟ نەك تۆڵە سەندن لە پێناوی ئەودا.

ئەبوبەکر بینی ئەو بەرگریە لەلایەن موغیرەوە بۆ عیزەت و شکۆمەندی خوای گەورە کەوا خەلیفەی پێغەمبەرﷺ بەرزی ڕاگرتووە بۆ ئەوەی ئەو عیزەت و شکۆمەندی یە لە چاکی خەلافەتیەکەی و دامەزراندنی ئاینەکەی بێتە دی، جا ئەو وازی لەی تۆڵە سەندنەوەی خۆی هێنا بۆ ئەوەی جورئەت و تواناکەی لە پێناوی عیزەتی خواو دەسەڵاتەکەی بەکاربهێنێت کەوا پێغەمبەرەکە و ئایینەکەی وە جێنشینەکەی پێی بە غیرەت و سەربەرز بوونە، جا ئەمە بابەتێکە و نموونەی لووت بەرزی بۆ دەروونی تاوانبارو گوناح بابەتێکی دیکەیە.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان دڵپاکی و گەمژەیی)

جیاوازی نێوان دڵپاکی و گەمژەیی و بێئاگایی کەوا هێمنایی دڵ و دڵپاکی لە نەویستنی ئیرادەی دەبێت لەدوای زانینی، دڵی لە ئیرادەو نیەت و مەبەستەکەی سەلامەت دەبێت نەك لە زانینی وە زانیاری پێی، ئەمەش بە پێچەوانەی گەمژەیی و بێ ئاگاییە لەبەر ئەوەی ئەمە نەزانینێکەو کەمی زانیاری یە لەسەری، ئەمەش حەمدو ستایش ناکرێت ، لەبەر ئەوەی ئەمە کەم و کوڕی هەیە ، بەڵکو حەمدو سوپاسی ئەم خەڵکە دەکرێت کەوا خەڵکی لێی سەلامەتن ، و تەواویش ئەوەیە کەوا دڵ زانیار بێت لە باسی شەڕو خراپە سەلامەت و گونجاوو تەواو بێت لە ئیرادەکەی ، عومەری کوڕی خەتاب‌رضي الله عنه دەڵێت: من دەستبڕو فێڵباز نیم و دەستبڕو فێڵبازیش ناخەڵەتێنێت، عومەر زۆر لەوە ئاقڵمەند تر بووە لەوەی کەوا هەڵبخەڵەتێت ، وە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَوْمَ لا يَنْفَعُ مَالٌ وَلا بَنُونَ۝ إِلَّا

مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ﴾(الشعراء٨٩:٨٨)، واتە: ((ئەو ڕۆژەی نە ماڵ سوود دەبەخشێت و (فریای ئادەمیزاد دەکەوێت)، نە منداڵ و نەوە ، مەگەر کەسێك بە دڵ و دەروونی پاك و بێگەردو پڕ لە ئیمان، بە خزمەت پەروەردگار گەیشتبێت))، جا ئەمەیە پاك و بێگەردە لە هەموو کارەساتەکان کەوا دڵە نەخۆشەکان تووش بوو بە نەخۆشە گوماناویەکان کەوا دەکات شوێن کەوتەی گومان بکەوێت، نەخۆشی ئارەزوو و شەهوەتیش کەوا دڵ تامەزرۆ دەکات بەدوای هەواو هەوەسی دەروون بکەوێت ، جا دڵی پاك و بێگەردیش کەوا سەلامەت و پاکە لەم شتەو لەو شتانەن.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان دڵنیایی و بێ ئاگایی)

جیاوازی نێوان دڵنیایی و بێ ئاگایی، دڵنیایی وەستانێکە پشت دەبەستێت بە بەڵگەو نیشانەکان و فەرمانەکان دڵ تێیدا جێگیر دەبێت، جا هەر کاتێك ئەو نیشانانە بەهێز بێت ئەوا ئەو بەڵگەیە بەهێز دەبێت وە قایم دەبێت و ڕەگی دادەکوتێت وە بەتایبەتی لەسەر زۆری تاقیکردنەوەو ڕاستگۆیی لە لێکدانەوەو دەربڕیندا وەك ئەوەی بەڵگەو باوەڕپێکردنەکان بێت، دڵیش پەیوەستە بەو کەسەی متمانەی پێبکات و پشتی پێ ببەستێت، وە نیەت و مەبەستی پاش بێت پێیەوە.

بەڵام کەسی بێئاگا وەك یەکێکی لەخۆبایی وایە کەوا دەروونی و شەیتانەکەی و ئارەزوو و هیواو ئاواتەکەی فریوی داوە هەروەها هەوەسە سەرنەکەوتوو و درۆزنەکەی بە خودای خۆی تاوەکو دەروونی شوین هەواو هەوەسەکەی دەکەوێت، کەسی لەخۆباییش دڵنیاییت پێ دەدات بەوز کەسەی کەوا خۆی باوەڕی پێی نیە ، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئاً وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾(النور:٣٩)، واتە: ((ئەوانەی کە ڕێبازی کوفریان گرتۆتە بەر

کردەوەکانیان وەك تراویلکەو سەرابێك وایە لە بیابانێکدا بریسکە بداتەوە کەسێکی تینوو وابزیانێت ئاوە (بەتالووکە بۆی بچێت)، هەر کاتێك گەیشتە لای دەبینێت هیچ نیە ، ئەوسا (کاتێك بۆخۆی دەزانێت ژیانی کۆتایی یە و قیامەت بەرپابووە) خواش ئامادەیە لەلایدا بەگوێرەی کردەوەی موحاسەبەی دەکات وە لێی دەپرسێتەوە، وە خواش بەخێرایی لێپرسینەوە ئەنجام دەدات))، وە خوای گەورە لەبارەی ئەوانەیلەخۆباین و خەڵکی فریو دەدەن دەفەرموێت: ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالأَخْسَرِينَ أَعْمَالاً۝ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً﴾(الكهف١٠٤:١٠٣)، واتە: ((ئەی محمدﷺ پێیان بڵێ: ئایە هەواڵی ئەو کەسەتان بدەمێ کە لە کاروکردەوەیاندا زۆر زەرە مەندو خەسارەت مەندن؟!، (ئەوانە) ئەو کەسانەن کە هەوڵ و کۆششیان لە ژیانی دونیادا، بە زایە و بە هەدەر چووە بەمەرجێك وایان دەزانی کە بەراستی کاری چاك دەکەن و کردەوەی ڕەوا ئەنجام دەدەن))، وە ئەوانە ئەگەر بەرگ و سەرپۆشەکەیان لەسەر لاچێت و بەدیار کەوێت ئەوا ڕاستی کاروبارەکانیان دەسەلمێندرێ و دەزانرێت کەوا ئەوانە لەسەر هیچ شتێك نەبوون: ﴿وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ﴾(الزمر:٤٧) واتە: ((ئەوەی هەیانە هەمووی دەبەخشن لەپێناو ڕزگاری خۆیاندا کاتێك دەبینن کە سزاو ئازاری دۆزەخ زۆر سەختەو لەلایەن خواوە سزاو ئازارو ئەشکەنجەی وایان بۆ دەردەکەوێت کە هەرگیز بەتەمای نەبوون)).

لەحەدیسێکی ئاسراودا: ((إذا رأيت الله سبحانه يزيدك من بعمه وأنت مقيم على معصيته فأحذره فإنما هو إستدراج بستدرجك به))[٣٤١]، واتە: ((ئەگەر بینیت خوای پاك و بێگەرد لە نیعمەتی خۆی بەسەرت دادەرژێت و بۆت زیاد دەکات ، وە تۆش بەردەوامیت لەسەر تاوان و گوناح و سەرپێچی ئەوا ئاگاداربە و لێی بترسە ، لە ڕاستیدا ئەوا نزیك خستنەوەیە، کە لە سزاو ئازاری دۆزەخ نزیکت

(٣٤١) مسند أحمد : ١٠٤/٤.

دەكاتــەوە))، ئەمــەش لــە قورئانــدا شــايەتی لەســەر دراوە وەك خــوای گــەورە دەفەرموێت: ﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ﴾(الأنعام:٤٤)، واتــە: ((ئینجـا کاتێــك ئــەو ڕێبــازو بەرنامــەی کــە یادیــان خرابــۆوە فەرامۆشــیان کــرد ئێمــەش دەروازەکانی هەموو شتێکمان بۆ والآکردنەوەو (نازو نیعمــەتمان بەســەردا ڕژانــدن) هەتا کاتێك دڵخۆش و شادومان بوون بەوەی کە پێیان درا، ئیتر لە ناکاو گرتمانن و هەموویانمان سەرگەدان و ڕیــسوا کــرد ئینجـا ئــەوان بــێ ئومێــد بــوون و بەغــەم و پەژاریەیــەکی زۆرەوە تیاچــوون))، وە ئەمــەش گــەورەترین بــێ ئاگاییــە کــەوا دەبێتنیعمەتیخوا بەسەرتا دەبارێت و تۆش بەردەوامیت لەسەر کاری خراپەو تــاوان ، جا شەیتانیش بریکارە بە هەڵخەڵەتاندن، وە سرووشتی دەروونــیش نیــشانەیە بــە لەخۆبایی بوون و فریودان، جا ئەگەر بیرو ڕاو ســتەمکارو شــەیتانی لــەخۆبایی و دەروونی دوو ڕوو کۆبێتەوە ئەوا هیچ جیاوازیەك نابێت، جــا شــەیتانەکان کەســانی لەخۆبایی فریو دەدەن و تــەماعیان دەداتــێ لەبــەردەوامیان لەســەر ئــەوەی خــوای گەورە ڕقو کینەیان بەرامبەر زاید دەبێت و لێیان تووڕە دەبێت، لەم بارەیەوە خوای گــەورە دەفــەرموێت: ﴿ وَغَـرَّتْكُمُ الأَمَـانِيُّ حَتَّـى جَـاءَ أَمْـرُ اللَّـهِ وَغَـرَّكُمْ بِاللَّـهِ الْغَرُورُ﴾(الحديد:١٤)، واتە: ((هیواو ئاواتی بێ جێ ســەری لێتێــك دابــوون، هــەتا ویستی خوا یەخەی پێگرتن و کۆتایی بە ژیانیان هات، شەیتانیش غــەراو گــومڕای کردبوون بە میهرەبانی خواو لە ڕێبازەکەی وێڵی کردبــوون))، وە هــەروەها خــوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلا تَغُـرَّنَّكُمُ الْحَيَـاةُ الـدُّنْيَا وَلا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ﴾(فاطر:٥)، واتە: ((ئەی خەڵکینە دڵنیابن بەڵێنی خوا ڕاســت و درووستە (قیامەت بەرپا دەکات و لەهەموو کەس دەپرسێتەوە) کەوابوو ژیــانی ئەم دونیایە ســەرتان لێ نەشــێوێنێت و شــەیتان نەتانخەڵــەتێنێت بــەناوی ڕەحــم و بەزەیی خواوە (گوایە هەرچی بکــەن خــوا بەبەزەییــە ولێتــان خــۆش دەبێــت))، وە

گەورەترین خەڵکانێك کە فریو درابن بەوەی کە خوای گەورە بە ڕەحمەتی خۆی نیعمەتی پێداوە دەڵێت: ئەوە هی منە: واتە: من خاوەنی ئەو شتەم و هەر خۆم شایەنی ئەو شتەم لەهەموو کەس موستەحەق ترم بەو شتە، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً﴾(الكهف:٣٦)، واتە: ((واشنازانم قیامەت بەرپادەبێت))، جا ئەوانە لەگەڵ ئەوەش خوای گەورە نیعمەتیان بەسەردا ڕژاندووە کوفر بەخوای گەورە دەکەن و لە خۆبایی بونیان زیاتر دەبێت جا خوای گەورە لە زمانی ئەوانەوە دەفەرموێت: ﴿وَلَئِنْ رُجِعْتُ إِلَى رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَى﴾(فصلت:٥٠)، واتە: ((ئەگەر بمگێڕنەوە بۆلای پەروەردگارم ئەوا دلچنیام کە خۆشی و نازو نیعمەتم لای ئەوا بۆ ئامادەیە))، بە مانای: بەهەشت و ڕێزلێنان جا بەم حاڵە لەخۆبایی دەبێت بە خودای گەورەو میهرەبان، جا بە شەیتان هەڵدەخەڵەتێت بەو پەیمان و هیواو ئاواتانەی پێیدابوو ، تاوەکو لە دواجاردا بە هیلاك دەچێت.

(لەبارەی جیاوازی نێوان تکاو پاڕانەوە وە هیواو ئاوات)

جیاوازی نێوان تکاو پاڕانەوە وە هیواو ئاوات تکاو پاڕانەوە لەگەڵ تێکۆشانی ڕەنج و سەرفکردنی هێزو ووزە لەبەدەست هێنانی بە هۆکاری سەرکەوتن و بردنەوەدا، وە هیواو ئاواتیش ڕازو گلەیی دەروونە بۆ دەستکەوتنی ئەو شتە ، لەگەڵ یەکخستنی ئەو هۆکارانەی بۆی گەیەنەرە: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ﴾(البقرة:٢١٨)، بەڕاستی ئەوانەی کە باوەڕیان هێناوەو کۆچ و جیهاد و تێکۆشانیان کردووە لە پێناو ڕێبازی خوادا، ئا ئەوانە بە هیواو بەتەمای ڕەحمەت

و میهرەبانی خوای پەروەردگارن))، جا خوای پاك و بێگەردبەرماڵی تکاو پاڕانـەوە دەنوشتێنێتەوە تەنها بۆ ئەوانە نەبێت، وە فریـودراوانیش دەڵـێن : ئـەو کەسـانەی فەرمانەکانی خوایان پشت گوێ خستووە و ئەو شتانەی قەدەغەی کردوون ئـەنجامی دەدەن و شوێن ئەوانە دەکەون کەوا خوا لێیان تووڕەیـە ، وە دوور دەکەونـەوە لـەو شتانەی خوای گەورە لێیان ڕازییە ، ئا ئەوانە بەهیواو تەمای ڕەحمەت و میهرەبانی خوای پەروەردگارن، ئەمەش شتێکی تازە بابەت و زیاد نیە لە فریودان و لەخۆبایی بوونی دەروون و شەیتانیش لەوانەو بۆ ئەوانە ، جـا هیـواو ئـاوات و پاڕانـەوە بـۆ بەندەیەکـە کـەوا دڵـی پڕبووبێـت لـە بـاوەڕبوون بـەخواو ڕۆژی دوایـی، لـەنێوان چاوەکانیدا دەرکەوتووە کەوا خوای گەورە لە کەرامەت و بەهەشـتی خـۆی بـەڵێنی پێداوە دڵیش فراوان و چەماوەتەوە بۆ پەرۆشی و تامەزرۆیی بۆلای ئەو.

نیشانەی تکاو پاڕانەوەی دروستیش ئەوەیە کەوا کەسی تکاکار دەترسێت لـەوەی بەهەشتی لەدەست بچێت و شانس و بـەختی تێـدا بـە فیڕۆبـدات بـە وازهێنانێـك دەترسێت لەوەی ئەو لەنێوان چوونەژوورەوەیدا بگۆڕێت، جا نموونـەی ئەمـەش وەك نموونەی پیاوێکە ئافرەتێکی بەڕێز لـە پلـەو پایـەکی شـەریفدا لـە خانەوادەیەکـدا مارەبکات ، جا کاتێك کـاتی مـارەکردن و کۆبوونـەوەی کەسـایەتیە بـەڕێزەکان و گەورە پیاوان لەخەڵکەکە هات و ئامادەبوونی پیاوان لـەو ئێوارەیـەدا، بـۆ ئـەوەی ئافرەتەکـەو پیـاوە گـەورەکان ببینێـت، جـا دەسـتی کـرد بـە خـۆ ئامـادکردن و ڕازاندنەوەو جوانکردنی خۆی، وە دەستی کرد بە ڕێکخـستنی قـژی، خـۆی خـاوێن کردو خۆی بۆنخۆش کرد، و جوانترین جل و بەرگی لەبەر کرد، و ڕۆیـشت بـۆ مـاڵی ئافرەتەکە وە لە ڕێگادا خۆی دەپاراست لە هـەموو پیـسی و لەکەیـەك وەیـاخوود شتێکی پیس تووشی بێت تاوەك خۆی دەپاراست لە تۆزو خـۆڵ و دووکـەڵیش، جـا کاتێك گەیشتە بەردەرگای ماڵەکە خاوەنی ماڵ بەخێرهاتنی لێکرد، وە لەبەردەرگا فەرشی ڕاخـست تـاوەکو ژووری پێـشوازی، چـاوی تێـبڕی، لـە هـەموو ڕوێکـەوە

ئافرەتەکە مەبەستی ڕێزگرتنی بوو جا ئەگەر لەدوای ئەم هەموو ڕازاندنەوە و جوانکردنە، لەسەر زبڵدان و گوفەك دانیشتابایە، و لەگەڵیدا تلاوتلی بکردایە و دەستی پیاهێنابایە، وە جل وبەرگو لاشەی پیس و چڵکن بوایە ، ئەو پیس و چڵکنیەی لە قڕو ڕوخسارو جل وبەرگیشی بوایە، جا بەم حاڵەتە بچوویا بەر دەرگای ئەو ماڵە بەمەبەستی ئەو بەڵێنەی پێیانی دابوو بۆ مارەکردن، ئەو کاتە ئەوەی بەر دەرگاکە دەستی دەکرد بە لێدانی و دەرکردنی وە لەسەری دەیقیژاند و لەدەرگاکەی دووری دەخستەوە، جا ئەوکاتە پیاوەکە بە سەرسامی و ڕیسوایی و دەرکراوی دەگەڕایەوە.

جا یەکەمیان حاڵی تکاکارە، و ئەمەشیان حاڵی هیواو ئاواتە، ئەگەر دەتەوێت وەکو حاڵی ئەو دوو پیاوەبیت لەهەموو خەڵکێك جیاوازن وە راسپاردەو مامەڵەکردنیان لەهەمووکەس گەورەترو باشترە ، مافی هیچ کەسێك لەلای ئەودا وون نابێت ، لە پشتی پەردە مامەڵەی خەڵك دەکات و هیچ کەسێك نابینێت، و کەرەستەکانی و ماڵ و سامانەکانی و بازرگانیەکانی و تێکەڵاویەکەی بە ئاشکرایی دیارە لە ماڵەکەیدا بۆ مەڵە کاران، جا دوو پیاو دێنەلای ، یەکێکیان بە ڕاستگۆیی و ئەمانەتەوە ئامۆژگاری مامەڵەی لەگەڵدا دەکات وە هیچ غەش و فێڵ و خیانەتی بەسەردا تاقی ناکاتەوە، جا ئەگەر چووە لای باشترین کەرەستەو شت و مەك و خۆشەویستی بۆ هەڵدەبژێرێت لە باشترین جۆری درووست کردن و چاکی و مەحکەمی کەرەستەکە کەوا ناوەڕۆکی لە دەرەوەیدا باشتر بێت.

بەڵام پیاوەکەی دیکە ئەگەر چوویە لای ، بەخێراترین کەرەستەو شت و مەك تاقی دەکاتەوە کە دەربازی نابێت لەغەش و فرت و فێڵ، و باوەڕی بەو کارەی خۆی نیەو بەوەی وەرگێڕەکە پێی ووتوە لەنێوان خۆی و ناوبژیکەرەکە وە لەنێوان درووستکارو بازرگانەکان ، بەڵکو بەهەواو هەوەسی خۆی کاردەکات و مامەڵەی لەگەڵدا دەکات ئەگەر لەبەرچاوی وون بێت، هیچ کاتێك ڕێز لە خاوەن کەرەستەو شت و مەکەکە

ناگرێت تەنها ئەگەر لەبەر چاوی بێت، وەئاگای لە شتە خراپەکانی بێت، بەپێی توانا تاوان و خیانەت لە خاوەن کارەکە دەکات، جا کاتێك بەسەر ئەو کارە تێدەپەڕێت.

پاشان دەڵێت: کەوا خاوەن ماڵ و سامانەکە لەمرۆدا بۆ کرێکارو مامەڵە کارانی دەری دەخات تاوەکو لێپرسینەوەیان لەگەڵدا بکات و مافەکانیان بداتێ ، جا هەردوو پیاوەکە لەبەردەستیدا ڕادەوەستن وە هەر کرێکارەو بەوەی مافی خۆیەتی لێی وەردەگرێت ، جا ئەو دوو نموونەی سەرەوە لە ڕاستیدا هاوشێوەن لەگەڵ یەکتر.

جا هەموو تکا کارو ئاواتەخوازێك دەترسێت لەوەی تکای کردوەو بۆی ئاواتە خواز بووە لەدەستی بچێت ، هەموو ترساوێکیش تکاو ئاوات خوازی ئەمن و ئاسایشی خۆیەتی کەوا لێی ترساوە جا لەبەر ئەمەش هەردوو ناوەکە بە نۆرەو دەستاو دەست لە سەری دەکەوێت ، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَا لَكُمْ لا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَاراً﴾(نوح:١٣)، واتە: ((ئەوە چیتانە ئێوەقەدری خوا نازانن، بۆرێزی بۆ دانانێن و لێی ناترسن))، لە تەفسیرو لێکدانەوەکەیدا دەڵێن: لە گەورەیی و دەسەڵاتی خوا ناترسن ، وە پێشتر باسکرا کەوا خوای گەورە تکا کردن دەپێچێتەوەو وەری ناگرێت تەنها لەو کەسانەی باوەڕیان هێناوەو لە پێناوی خواوە کۆچیان کردووەو خەبات و تێکۆشانیان کردووە ، پێغەمبەریشﷺ ئیمانی لێکداوەتەوە بەوەی کەوا چەند هۆبەو شوعبەیەکە وەکارو کردەوەی ئاشکراو نهێنی وە پەنهانی تێدایە وە کۆچیشی بەوە لێکداوەتەوە کە دەست هەڵگرێت لەوەی خوای گەورە قەدەغەی کردووە ، خەبات و تێکۆشانیش بەوەی تێکۆشان و جیهادی دەروون بکەیت لە پێناوی خوادا، پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((المهاجر من هاجر ما نهى الله عنه))[٣٤٢] ((المجاهد من جاهد نفسه في ذات الله))[٣٤٣]، مەبەستیش لێی کەوا خوای پاك و بێگەرد

---

(٣٤٢) سنن أبي داود (٢٤٨١).

(٣٤٣) الترمذي : (١٦٢١).

خاوەنی تکاکارو ئاواتە خوازی داناوە لەو کەسانەی باوەڕدارن و کۆچ دەکەن و خەباتیش دەکەن وە ئەوانەیشی جگە لەوانە دەرهێناوە لەو ئومەتەدا.

بەڵام ئارەزوو مەندیش بریتی یە لە سەرو پۆیەی ماڵ و داراییەکی موفلیس و نابووت کەوا دەریانهێناوە لە قاڵبی تکاکردو و هیواو ئاوات وە ئەمەش ئارەزووی ئەوانە، وە ئەمەش دەرهاتووە لە دڵێك کە بریتی یە لەم کارەو تەنگی پێ هەڵچنیوە، وە دەروونیش دوو دڵ و ڕا ڕا دەکات و لە دووکەڵ و تارماییەکەیدا ستەمی پێدەکات ، جا ئەمەش دڵەکەی لە شەهوەت و ئارەزووەکان بەکار دەهێنێت.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلا أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءاً يُجْزَ بِهِ وَلا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيّاً وَلا نَصِيراً﴾(النساء:١٢٣)، واتە: (("پاداشت و ڕێزو نرخ" نە بە ئارەزووی ئێوەیە نە بە ئارەزووی خاوەنی کتێبە ، ئەوەی خراپەو گوناهێك بکات ، ئەوە بەهۆیەوە سزا دەدرێت وە هیچ کەس و هیچ هێزێکی دیکەی دەست ناکەوێت جگە لە خوا پشتگیری بکات و یارمەتی بدات)).

جا ئەگەر بەندەیەك وازی هێنا لە ڕاسپاردەی ماف و یارمەتیدانی پشتگیریەکەی ئەوا خوای گەورەش واز دەهێنێت لە ڕاسپاردەو یارمەتیدانی و پشتگیریەکەی ، جگە لە خوای گەورەش هیچ پشت و پەناو یارمەتیدەرێك نادۆزێتەوە .

❊❊❊

(لە بارەی جیاوازی نێوان قسەکردن لە نازو نیعمەتەکانی خوا وە شانازی پێکردنی)

جیاوازی لە نێوان قسەکردن و باسکردنی نازو نیعمەتەکانی خوای گەورە وە شانازی پێکردنی : لە ڕاستیدا قسەکردن لەسەر نازو نیعمەتەکان ڕاستی و هەواڵ

گەیاندنێکە لەبارەی سیفەتەکانی سەرپەرشتیارەکەی وە پوختی و پاکی و چاکی و بەخشندەیی وە چاکەکردن و بەخشینەکەیەتی، بریتیە لە سوپاس و ستایش کردن لەسەری بە ئاشکرا کردنی وە قسە لێکردنی بۆ ئەو سوپاسگوزاری بکات، و بڵاوی بکاتەوە بۆ هەموو ئەو شتانەی کەوا یارمەتی داوە، مەبەستەکەشی لەمەدا دەرخستنی سیفەتەکانی خوای گەورەیە وە مەدح وستایش و سوپاسگوزاریە لەسەریدا.

بەڵام شانازی کردن بە نیعمەتەکان بریتیە لە دەستدرێژی پێکردن بۆ سەر خەڵکیو وانیشانیان بدات کەوا ئەو لەوان گەورەترو خۆشەویسترە، جا سواری سەر ملیان بێت و دڵەکانیان دوور بخاتەوە بۆ ئەوەی بەلای خۆی خواریان بکاتەوە و خۆ گەورەکردن و خزمەت پێکردنیان، نوعمانی کوڕی بەشیر دەڵێت: بۆ شەیتان چەندەها نوێژکەری هاوبەش بۆ خوا پەیداکەرو تەڵەو داو هەیە ، کەوا لەژێر نوێژ کردن و تەڵە دانانەوەکەیاندا زۆرداری و ستەم بە نیعمەتەکانی خوا دەکەن ، خۆیان بە گەورەتر دادەنێن لەسەر بەندەکانی خوا[٣٤٤].

* * *

(لەبارەی جیاوازی نێوان شادمانی دڵ وە شادمانی دەروون)

جیاوازی لە نێوان خۆشی وشادمانی دڵ وە خۆشی و شادمانی دەروون دیارو ئاشکرایە، لەبەر ئەوەی دڵخۆشی و شادومانی بە خواو ناسینی و، خۆشەویستی بۆی و خۆشەویستی بۆ قورئانەکەی لە دڵەوەیە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ ﴾(الرعد:٣٦)، واتە: ((دەستەیەك لەوانەی کە کتێبی ئاسمانیمان پێ بەخشیون (شوێن کەوتەی حەق و ڕاستین) دڵخۆش و

(٣٤٤) فيض القدير : (٢/٤٩٩).

شادومان دەبن بەو قورئانەی کە بۆتۆ دابەزێندراوە))، جا ئەگەر ئەوانەی خاوەنی کتێبن دڵخۆش بن بە سرووش و وەحیەکە، ئەوا شادوومانی ئەو سرووش و وەحیە، وە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَاناً فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَاناً وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ﴾(التوبة:١٢٤)، واتە: ((کاتێکیش سورەتێك لە قورئان دابەزێنرا، هەندێك لـە (دوو ڕووەکان بـە گاڵتـە پێکردنەوە) دەڵێن: کێتان ئەم سورەتە باوەڕی زیاد کردووە؟! جا ئەوانەی کە باوەڕیان هێنابوو ئەوەندەی دیکە ئیمان و باوەڕی پتەوتر کردن، ئەوانیش مـوژدە بەیەکتری دەدەن (دەربارەی سەرکەوتن و خۆشی هەردوو جیهان)))، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ﴾(يونس:٥٨)، واتە: ((ئەی محمدﷺ بـە ئیمانداران بڵێ: با دڵشادو شادومان بن بـە فەزل و بەخشش و ڕەحمەتی خوایی (کـە قورئـان و بەرنامـەی خوایە)، کەوا بوو با هەر بەوە دڵخۆش بن، هەر ئەمەش چاکترە بۆیـان لەهـەموو ئەو شتانەی کە خەڵك خەریکن کۆی دەکەنەوەو کەڵەکەی دەکەن)).

ئـەبو سـەعیدی خـودری دەڵێـت : فـەزڵ و بەخشـشی خـوای گـەورە قورئانـە ، ڕەحمەتەکەشی ئەوەیە کەوا بتانگێڕێت بە خاوەنی ئەو فەزڵە[٣٤٥] وە هیلالـی کـوڕی یەساف دەڵێت : فەزڵ و چاکەی خواوە ڕەحمەت و بەزەییەکەی ئیسلامە کەوا خـوای گەورە کردویەتیە بەخشش و خەڵات بۆ ئەو، ئەو قورئانەی فێری هـەموو شـتێکی کردوون ئەمە بۆ ئێوە خێری زیاترە لەو زێڕو زیوەی کەوا کۆی دەکەنەوە.

وە ئیبنو عەباس و حەسەن و قەتادەو تەواوی لێکدەرەوان دەڵێن : فەزڵو بەخشـشی خوای گەورە ئیسلامە وە ڕەحمەت و بەزەییەکەشی قورئانە .

جا ئەمە شادومانی دڵەو ئەمەش لە ئیمانەوەیە و بەندەش لەسەری هۆشی دێتـەوە بەرو دەگەڕێتەوە ، لەبەر ئەوەی دڵخۆشیەکەی پێـی بەڵگەیـە لەسـەر ڕەزابـوونی ،

---

(٣٤٥) سەیری : تفسير القرطبي ، ٣٥٣/٨ بکە .

بەڵکوو بریتیە لە سـرووودی ڕەزابـوونیش ، وە دڵخۆشـی و شـادومانیەکەش بەمـە بەپێی توانای خۆشەویستیەکەیەتی ، لەبەر ئـەوەی شـادومانی لەڕاسـتیدا دەبێتـە سەرکەوتن بۆ خۆشەویستت وە لەسەر توانای خۆشە ویستەکەی دڵخۆش دەبێـت بـە دەستکەوتنی ، جا دڵخۆشی و شادومانی بەخواو نـاوە جوانـەکانیو سـیفەتەکانی پێغەمبەرەکەیو سوننەت و ڕێبازەکەی وە قورئانەکەی کەوا پوخت و پاك و ئیمانـە وە هاوڕێی گیانی بە گیانی ئەوە .

جا دڵخۆشی و شادومانی دڵ و کەیف خۆشی بە خوای گـەورە، نـاوە جوانـەکانیو سیفەتەکانی و قورئانەکەیو پێغەمبەرەکەی، گەیشتن پێی باشـترە لـەوەی ئـەوەی پێیدراوە ، بەڵکو ئـەوە گـەورەیی پێدانەکەیـەتی ، وە دڵخۆشـی و شـادومانی لـە دوارۆژدا بە خوای گەورە و گەیشتن پێی بە گوێرەی دڵخۆشیەکەی خۆشەویستیەکەی لە دونیادا ، وە شادومانی گەیشتن بە خۆشەویستەکەی ئەوا دەوەستێتە سەر هێـزو توانای خۆشەیـستی و لاوازی و بێهێزیەکـەی ، جـا ئەمـەش کاروبـاری شـادمانی دڵخۆشی دڵە.

خۆشیەکی دیکەی هەیە ئەویش بریتی یـە لـەوەی خـوای گـەورە مینـەتی لەسـەر کردووە بەوەی پێی بەخشیوە لە مامەڵە کردنی و دڵسۆزی بۆی وە پشت بەسـتن بـە سەریدا و باوەڕ پێکردنی وە ترسانی لێی و تکاو پاڕانەوە بـۆی ، هـەرکاتێك ئـەوە بەدی هات ئەوا خۆشی و شادومانیەکە بەهێزتر دەبێت ، ئینجـا خۆشـیەکی دیکـە ڕووی تێدەکات ئەویش ئەوەیە کەوا تەوبەو لێخۆش بوونی زانی ئەوا دڵخۆشـیەکەی زۆرتر دەبێت لەسەر لەزەتی تاوان ویاخیبوونەکەی .

نهێنی ئەو شادومانیەش لە ڕاسـتیدا لـەزانینی نهێنـی خۆشەویـستی و شـادمانی خوای گەورە دەزانێـت بەتۆبـەکردنی بەندەکـەی زۆرتـرین و تونـدترین دڵخۆشـیە، پێغەمبەر لەم بارەیەوە نموونەیەك دەهێنێتـەوە لـە دونیـادا لـەم جـۆرە دڵخۆشـترو گەورەترینە ، ئەویش دڵخۆشـی و شـادمانی پیاوێکـە کـە بـە سـواریەکەی دێتـە

دەرەوە، سەفەر دەكات كەوا خواردن و خواردنەوەكەشی لەسەر سواریەكە دانـاوە ، جا لە خاكێكی ووشك و برنگ و پڕ لە كارەسات لێـی وون دەبێـت ، زۆر هـەوڵ و كۆشش دەكات بۆ دۆزینەوەی بەڵام نایدۆزێتەوە خەمبارو نائومێد دەبێت لێی ، جا دادەنیـشێت و چـاوەڕێی مـردن دەكـات تـاوەكو بـەیانی دادێـت و لـە ڕووناكیـدا سوارەكەی دەبینێت ، كـەوا جڵـەوی ئەسـپەكەی بـەدارێك بەوسـتراوەتەوە لەبـەر توندی خۆشی و شادومانیەكەی دەڵێـت : ئـەی خوداوەنـدە تـۆ بەنـدەی منیـت و منیش خوای تۆم ، لەبەر توندە تاوی شادومانیەكەی هەڵـە دەكـات ، جـا خـوای گەورە دڵخۆش دەبێت بە تەوبە كردنی بەندەكـە لەبـەر سـەفەركردن و دۆزینـەوەی سواری و كەل و پەلەكەی [٣٤٦] .

***

(لەبارەی دڵخۆشی و شادومانیە گەورەكە)

ئالێرەدا گەورەترین خۆشی و شادومانی لەهەر هەموویان وایە ، ئەمەش بریتی یـە لە خۆشی و شادومانیەكەی لە كاتی دابڕانی لە دونیاو گەیشتن بـۆلای پـەروەردگار لەو كاتەی فریشتەی بۆ دەنێرێت وە موژدەی پـێ دەدەن بـە گەیـشتنی بـە خـوای گەورەو میهرەبان ، جا فریشتەی گیان كێـشان پێـی دەڵێـت : ئـەی ڕۆحـی پـاك و بێگەرد وەرە دەرەوە كەوا لە جەسـتەیەكی پـاك دابوویـت ، موژدەبێـت لـەتۆ بـە ڕۆحێك و ڕەیحانەی بەهەشت وە خوایەك كەوا لێت توورشە نیە ، وەرە دەرەوە كـەوا خوای گـەورە لـەتۆ ڕازیـە : ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۞ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً ۞ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ۞ وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ (سـورة الفجـر٢٧ : ٣٠) ، جـا

---

(٣٤٦) مسلم: (٢٧٤٤).

ئەگەر لەنێوان دەستی تۆبەکار هیچ شتێك نەبێت تەنها ئەو دڵخۆشی و شـادومانیە نەبێت ئەوا عەقڵ و بیرو فەرمانی دەکرد بە ووروژاندنی جا ئەمە چـۆنەو لەدوایـیـدا جۆرەها شادی و دڵخۆشی ڕووی تێدەکات لەوانە فریشتەکانی نێوان زەوی و ئاسمـان لەسەر ڕۆحی ئەودا ، لەوانە کردنەوەی دەرگای ئاسمانەکان بۆ ئەو ، وە فریشتەکانی ئاسمان سەڵاواتی لەسەر لێدەدەن جا فریشتەکان لەو ئاسمان بۆ ئـەو ئاسمـان لەیـەکتر وەری دەگرن و سەڵاوەتی لەسـەر لێدەدەن بەم جۆرە تا ئاسمانی حەوتەم ، جـا ئەمـە چۆن خۆشیەکەی پێوانە دەکرێت لەکاتێکدا مۆڵەتی پێدراوە بۆلای پـەروەردگاری و پـشتگیری و یارمەتیـدەری و خۆشەویـستەکەی ، جـا لـەنێوان زاتـی موبـارەکی دەستەکانی پەروەردگار دەوەستێت و مۆڵەتی پێدەدرێت بە کڕنۆش بردن جا کڕنۆش بۆ خوای گەورە دەبات، پاشان لەلایەن پەروەردگارەوە فەرمان دەردەچێت: کتێـب و کردەوەکانی لە (عليين)(بنووسـن، پاشـان دەیبـەن بەهەشـتی پێنیـشان دەدەن، و شوێنی خۆی لەبەهەشتدا دەبینێت بەوەی کەوا خوای گـەورە پـەیمانی پێـدابوو، بـە هاوڕێو خزم و کەس و کاری دەگات و جا مـوژدەی پێـدەدەن و دڵخـۆش دەبـن بـە هاتنی جا ئەویش دڵخۆش دەبێت پێیان کەوا پێش کەس و کارەکەی کەوتووە ، جـا لەباشترین حاڵ و شێوە دەیبینن، ئەمە هەمووی پێش دەربازبوونە گەورەکەیە ڕۆژی کۆبوونەوەی جەستەکانە، بەدانیشتنی لەژێر سێبەری عەرشدا، لە حـەوزی کەوسـەر دەخواتەوەو کتێب و کردەوەکانی بە دەستی ڕاستە وەردەگرێتـەوە، تـای تـەرازووی قورس دەبێت و ڕووخساری سپی دەبێت، وە نوورو ڕووناکیـەکی تـەواوی دەدرێتـیٚ لەکاتێکا خەڵکی لە تاریکاییدا وان وەبەبیٚ کۆسپ و تەگەرە پردی دۆزەخ دەبڕێـت، کۆتایی دێت بە دەرگای بەهەشت ، جا لەوکاتەدا لێی نزیك دەبێتەوە، بەدەرگەوانی بەهەشت دەگات و بەخێرهاتنی دەکات و سەلامی لێدەکات و موژدەی پێدەدات وە پێشی دەکەوێت و دەیبات بۆ شوێنەکەی و کۆشکەکانی و خێزانـەکانی و تـەخت و شوێنی پاڵدانەوەی.

لەپاش ئەمە خۆشیەکی دیکە ناکرێت پێوانەبکرێت، لێی تێناپەرێت بە فەوتان و نەمان ئەو خۆشیانە هەمووی لەلایەتی، لە ڕاستیدا ئەمە بۆ خاوەن سوڵتەو ڕێبازە باوەڕ پێکراوان و ڕاستگۆیان دەبێت بە بینینی ڕوخساری پیرۆزی پەروەردگاریان کە لەسەرووی هەموویانەوەیە سەلامی خوایان لەسەر بێت :

وليست هذه الفرحات إلا * لذي الترحات في دار الرزايا
فشمِّرْ ما استطعت الساق واجهد * لعلك ان تفوز بذي العطايا
وصم عن لذةٍ حشيت بلاءً * للذات خلصن من البلايا
ودع امنية ان لم تنلها * تعذب أو تنل كانت منايا
ولا تستبط وعداً من رسولٍ * أتى بالحق من رب البرايا
فهذا الوعدُ أدنى من نعيمٍ * مضى بالأمس لو وفقت رآيا

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان دڵنەرمی و پەشۆکاوی و شپرزەیی)

جیاوازی لە نێوان دڵنەرمی وە پەشۆکاوی و شپرزەیی: پەشۆکاوی و شپرزەیی لاوازیەکە لە دەروونەدا و ترسێکە لە دڵدا، کەوا توندی تەماعی و چڵێسی و چاوچنۆکی ڕایدەکێشێت، لەلاوازی ئیمان بەقەدەرو چارەنووس دەستپێدەکات، ئەگەر نا کەی زانراوە کەوا چارەنووس بوونەوەرێکە وە پێویست بوو شپرزەییەکە ماناو مەبەستێکی پوختی هەبێت و جارێکی دیکە تووش بێت: ﴿مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ۝ لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ ﴾(الحديد:٢٢-٢٣)، واتە: ((هیچ بەڵاو ڕووداوێك لە زەویدا بۆتان پێشنەهاتووە کە لە لوح المحفوظ دا تۆمار نەکرابێت، وەپێش ئەوەی ڕووداوەکە پێش بێت ئەو کارەش بۆ

خوا زۆر ئاسانە، ئەمەش بۆ ئەوەی کەخەفەت نەخۆن بۆ ئەوەی لـە کیـستان چـووە بەوەش دڵخۆش و غەرا مەبن کە پێمان بەخشیون)).

ئەمەش پێچەوانە نابێت لەگەڵ دڵنـەرمی، لەبـەر ئـەوەی چـالاکوانە لـە سـیفەتی بەزەییدا ئەوەش کەوا تەواو دەبێ کەم و کوڕی یە ، وە خوای گەورەو میهرەبـانیش بێگومـان بـەزەیی بـەو بەندانـەی دادێتـەوە کـەوا بـەزەیین لەگـەڵ خەڵکیـدا، وە پێغەمبەرﷺ لەهەموو کەس دڵـی نـەرمتر بـووەو وە دوورترینیـشیان بـووە لـە شێواوی و شپرزەییدا، جا دڵنەرمی میهرەبانی و بەزەییە، وە دڵە ڕاوکێش نەخۆشی و لاوازیە .

ئەنەس دەڵێت : پێغەمبەرﷺ بەزەییترین کەس بووە بۆ کەس و کاری[٣٤٧] .

خوای گەورەش ئەگەر بیەوێت ڕەحم بە بەندەیەکی بکات ئەوا میهرەبانی و ڕەحمەت و بەزەیی لەدڵیدا جێگیر دەکات، ئەگەر بیەوێت سزای بدات ڕەحمەت و میهرەبانی لە دڵیدا لادەبات وە دەیانگۆڕێت بـە دڵڕەقـی و توونـدو تیـژی - لەحەدیـسێکدا هاتووە: ((لا تنزع الرحمة إلا من شقي)) [٣٤٨]، واتە : ((ڕەحمەت و بەزەیی لە دڵی کەسـێکدا لاناچـێت تـەنها لـە دڵـی کەسـانی خاکەسـارو تاوانبـار نـەبێت)) لـە حەدیسێکی دیکـەدا هـاتووە: ((مـن لا یَـرحَم لا یُـرحَم))[٣٤٩]، واتـە: ((ئـەوەی بەزەیی و ڕەحمەتی نەبێت ئەوا ڕەحمەت و بەزەیی پێدا نابێتەوە))، لە حەدیـسێکی دیکـــەدا هـــاتووە ((ارحمـــوا مـــن في الأرض یـــرحمکم مـــن في الـــسماء)) [٣٥٠]، واتە:((ڕەحم و بەزەییتان بێتەوە بەوەی لەسـەر زەویدایـە ئـەوا ڕەحـم و بـەزەییتان پێدەکات ئەوەی لەئاسماندایە))، لە حەدیسێکی دیکەدا هاتووە: ((أهل الجنة ثلاث : ذو سلطان مقسط ومتصدق، ورجل رحيم رقيـق القلـب بكـل ذي قربـى ومـسلم ،

---

(٣٤٧) مسلم (٢٣١٦).

(٣٤٨)مسند أحمد : ٢/٣٠١، وە سنن أبي داود (٤٩٤٢).

(٣٤٩) مسلم : (٢٣١٨).

(٣٥٠) مسند أحمد : ٢/١٦٠، والترمذي : (١٩٢٤).

وعفيف متعفف ذو عيال))[٣٥١]، واته: ((ئـەهلی بەهەشـت سـێ جـۆرە کەسـن : خاوەن دەسەڵاتدارێکی دادپەروەرو پیاو چاك و بەخشندە بێت ، وپیاوێکی بەزەیی و دڵ نەرم بێت بە هەم و حزم و کەس و کارو موسڵمانێك ، وە پیـاوێکی دەسـتپاك و داوێن پاك کەوا داوێن پاك و دەست پاك و خـاوەن مـاڵ و منـداڵ بێـت))، ئـەبی بەکری صدیق دەڵێت : بێگومان فەزل و بەخششی ئوممەت بـەوەی بـە ڕەحمـەتێکی گشتیدا لە دڵێـدابووە زیادەیـە لەسـەر ڕاسـتگۆیەتی و دڵـسۆزیەتی، بـۆ ئەمـەش شوێنەوارو نیشانەی لەهەموو پێشەکیەکانی دیـارو ئاشـکرایە هـەتاکو لـە دیـل و گیزراوەکانی ڕۆژی بـەدردا دەردەکـەوێت[٣٥٢]، و ئـەم کـارو فەرمانـە سـەقامگیرو چەسپاوە لەسـەر ئەوەی هێمای پێکراوە، پێغەمبـەریشﷺ لـەم بارەیـەوە نموونـە دێنێتەوە بە عیساو ئیبراهیم[٣٥٣].

خوای پەروەردگاریش خۆی بەزەیی‌و بەخشندەو میهرەبانە، وەنزکترین بوونـەوەریش لای ئەو گەورەترینیانە کەبەخشندەیی‌و میهرەبانی، هەروەك دووترینیـان لێـی ئـەو کەسەیە کە بەپێچەوانەی ئەو سیفەتانە وەسف کراوە.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان شەیدایی وە ڕق و قینە)

جیاوازی لە نێوان سۆزو شەیدایی وە پەشم و ڕق و قینە: سـۆزو شـەیدایی هەسـت کردنە بەئێش و ژان وە پێزانینی وە بزاوتن و جوڵاندنی نەرێنی و نکـۆڵی کـردن لـە بەرزکردنەوەیدا جا ئەمەش تەواوکاریە، وە بەڵام ڕق و کینەو ڕقابەری وشـاردنەوەی

(٣٥١) مسلم (٢٨٦٥)، و مسند احمد : ٤٢/٢.

(٣٥٢) مسلم : (١٧٦٣).

(٣٥٣) مسند احمد : ٢٤٣/٣.

شەڕو خراپەیە و لەهەموو کاتێکدا پێشبینی دەکرێت ڕوودات جا هەرکەسێك ئەمەی لێ ڕوودات ئەوا لە دڵیدا هیچ نیشانەو شوێنەوارێك لاناچێت.

جیاوازیەکی دیکە کەوا سۆزو شەیدایی و خۆشەویستی تۆ بەخشش و میهرەبانی لەو بەدەست دەهێنێت، ڕق و کینەش ئەوا خەڵات و بەخشش بەدەست دەهێنێت، جا کەسی میهەربان هیچ ئەزیەت و ئازارێکت پێناگەیەنێت، کەسی ڕق و کینەش چاوەڕوانی و پێشبینی هەموو شتێکی لێ دەکرێت.

(لەبارەی جیاوازی نێوان پێشبڕکێ و بەخیلی و حەسادەت)

جیاوازی لەنێوان بەرەکانێ و پێشبڕکێ وە حەسادەت و بەخیلی: کەوا پێشبڕکێ دەستپێشخەریەکە بۆ تەواوکاری و جوانکاری کەوا ئەوەی لەبەرامبەر تۆ دەیبینیت جا پێشبڕکێی لەگەڵدا دەکەیت تاوەك دەیگەیتێ یاخود پێشی دەکەویت جا ئەمەش لە شکۆمەندی دەروون و بەرزی هیمەت و توانایەو گەورەی توانینە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ ﴾(المطففين:٢٦)، واتە: ((جا لەپێناوی ئەوەدا با پێشبڕکێ کەران پێشبڕکێ بکەن))، وە لە بنچینەشدا لەسەر شتی بەنرخ و گران بەها دەکرێت کە پەیوەستە بە دەروونەکان بە داواکردن و ئارەزوو کردن ، جا لەوکاتەدا دوو دەروون پێشبڕکێی یەکتر دەکەن وە لەوانەیە دڵخۆش بیت ئەگەر تێیدا بەشداریت کرد هەروەك هاوەڵانی پێغەمبەرﷺ لەچاکەو کاری خێردا پێشبڕکێیان دەکرد، هەندێکیان دڵخۆش دەبوون بە بەشداری کردنی هەندێکیان لە هاوەڵەکانیان، بەڵکو لەگەڵ پێشبڕکێ کردنیان لەگەڵیەکتردا دڵ و دەروونیان لەگەڵ یەکتر پووخت و خاوێن دەبوو، ئەمەش جۆرێکە لە پێشبڕکێ ، لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾(البقرة:١٤٨)، واتە:((دەی ئێوەی موسڵمان پێشبڕکێ بکەن لە چاکەکاندا))، وە هەروەها دەفەرموێت: ﴿سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ

﴾(الحديد:٢١)، واتە: ((پێشبڕكێ بكەن بۆ بەدەست هێنـانی لێخۆشـبوون لەلایـەن پەروەردگارتانەوە بەدەست هێنانی ئەو بەهەشتەی كـە پانتاییەكـەی وەك پانتـایی ئاسمان و زەویە)).

عومـەری كوڕی خەتاب پێشبڕكێی لەگەڵ ئەبوبەكر دەكرد هیچ كات سـەركەوتوو نەدەبوو لە پێشبڕكێ كردنیدا ، جا كاتێك زانی پێشەوایەتی وەرگرت عومـەر پێـی ووت : سوێند بـەخوا هـەرگیز لـە هـیچ شـتێكدا پێـشت ناكـەوم[٣٥٤]، دەڵێـت : سوێندبەخوا هـەركاتێك پێـشبڕكێم لـە خێـرو چـاكەدا لەگەڵـدا كردبێـت ، تـەنها بینیومە تۆ لەم كارە پێشم كەوتویت[٣٥٥].

هەردوو پێشبڕكێكەرەكان وەك دوو بەندەن لە نێوان دەسـتی پـیرۆزی گەورەكـەیانن كەوا یارمەتی یەكتر دەدەن و پێشبڕكێی یەكتریش دەكەن لە قایل بوون وڕەزا بوونی خوای گەورە وە پێشبڕكێ دەكەن بۆ سەلماندنی خۆشەویستیان بـۆ پـەروەردگاریان ، جا گەورەكەیان كە پەروەردگارە سەری سوڕدەمێنێ لەو كارەی دەیكـەن و هانایـان دەدات لەسەریدا ، وە هەریەكە ئەوی دیكەی خۆش دەوێت و هـانی دەدات لەسـەر ڕەزابوونی گەورەكەی كە پەروەردگارە.

بەخیلیش بوونەوەرێك و دەروونێكی زەمكراوە وەكەسێكی سـووكی كـەوتووە ، وە هیچ پێداگیری و هانـدانێكی نیـە بـۆ خێـرو چـاكە ، هـەموو كـات حەسـادەت و بەخیلیەكەی لەوەدایە كەوا یەكێك خێرو چاكەیەك بەدەست دەهێنێت وە سـتایش و سوپاسگوزاری دەكرێت بەبێ ئەو سەركەوتن بەدەست دەهێنێت، ئاواتە خـوازە ئـەو دەسكەوتەی لە كیس بچێت بۆ ئەوەی تاوەكو لەگەڵیدا یەكـسان نـەبێت، هـەروەك خـــوای گـــەورە دەفـــەرموێت: ﴿وَدُّوا لَــوْ تَكْفُــرُونَ كَمَــا كَفَــرُوا فَتَكُونُــونَ سَوَاءً﴾(النساء:٨٩)، واتە: (("ئەو دوو ڕووانە" ئاواتە خوازن كە ئێوەش بێ باوەڕ

(٣٥٤) سنن أبي داود :(١٦٧٨).

(٣٥٥) مسند أحمد : ٢٦/١.

بن وەك خۆیان کە بێ باوەڕ بوون ئەو کاتە (هەردوولاتان) یەکسان دەبن لە بێ باوەڕیدا))، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ (وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّاراً حَسَداً مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ ﴾(البقرة:١٠٩)، واتە: ((زۆرێك لە خاوەن کتێبەکان ئاواتەخوازن لەبەر حەسوودی و ناپاکی خۆیان ئەگەر بۆیان بکرێت بتانگێڕنەوە ڕیزی بێ باوەڕان ئەمەش دوای ئەوەی کە حەق و ڕاستیتان بەتەواوی بۆ ڕوون بۆتەوە))، جا ئینسانی بەخیلیش دوژمنی نازو نیعمەتە ئاواتە خوازە لەناو بچێت هەروەك ئەو لەدەستی دەرچوو.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان خۆشەویستی دەسەڵات وە خۆشەویستی پێشەوایەتی)

جیاوازی لە نێوان خۆشەویستی دەسەڵاتداری و خۆشەویستی پێشەوایەتی بۆ بانگەوازی کردن بۆلای پەروەردگار بریی تیە لە جیاوازی نێوان گەورەو بەرز ڕاگرتنی دەروون و کۆشش کردن لەچارەنووسیدا، لەبەرئەوەی دڵسۆز بوون بۆ خوای بەرزو بەتوانا و خۆشەویستی بۆی پێویستە گوێڕایەڵی بکرێت و ملکەچی نەکەیت، ووتەو فەرمایشتی خوای گەورە، لەسەرووی هەموو شتێکەوە بێت، وە ئاینییش هەمووی بۆ خوای گەورە بێت وە پێویستەبەندەکان فەرمان بە چاکەو دوورخستنەوە لە خراپەو تاوان ئەنجام بدەن، وە بۆ ئەمەش خوای گەورە بەندەکانی خۆی ئەوانەی تایبەتی کردوون بۆ دەروونی خۆی وە لە دابەزاندنی قورئانەکەیدا سوپاسی کردوون و پیای هەڵداون، باشترین پاداشتیان دەداتەوە ئەوەی پێیان دەگات و وە بە باشترین کارو کردەوەی چاك وەسفیان دەکات ، پاشان دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَاماً﴾(الفرقان:٧٤)،

واتە: ((ئەوانەش کە دەڵێن: پەروەردگارا لە هاوسەران ونەوەکانمان کەسانێکمان پێ ببەخشە کە ببنە مایەی ڕوونامی دیدەمان و شادمانی دڵمان و بمانکە بە پێشەوا بۆ پارێزکاران و خواناسان)).

جا پرسیاریان لێ بکەن کەوا بەرچاویان ڕوون دەبێتەوە بە گوێڕایەڵی هاوسەرەکانیان شادمان وناسك بێت بە شوێن کەوتنی لەخوا ترساوان لەسەرگوێڕایەڵی و بەندایەتی کردنی ، لەبەر ئەوەی پێشەواو ئەوانەی لە دواوەیدان هاوکاری یەکتر بۆ گوێڕایەڵی و خواپەرستی بێگومان پرسیاری لێ بکەن، لەوەی چاوەڕێی چی لە خوا ترساوان دەکەن تەنها لەسەر ڕەزابوونی خواو ملکەچی ئەودایە ، وە ئەمەش بانگەواز کردنیانە بۆلای پەروەردگار، بە پێشەوایەتی لەئاییندا کەوا بنچینەکەی سەبرو ئارام گرتن و دڵنیایە، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ﴾(السجدة:٢٤)، واتە: ((پاشان کە نەوەی ئیسرائیل خۆگری و ئارامیان کردە پیشەیان کردمانن بەپێشەواو دەسەڵات پێ بەخشین ، ئەوکاتە دڵنیایی و بڕوایەکی تەواو هەبوو بە ئایەتەکانی ئێمە)).

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان خۆشەویستی لە پێناوی خوا و خۆشەویستی لەگەڵ خودا)

جیاوازی لە نێوان خۆشەویستی لە پێناوی خوا وە خۆشەویستی لەگەڵ خوا، ئەمەش لە گرنگترین جیاوازیەکانە هەموو کەسێك پێویستی پێیەتی ، بەڵکو پێویست و ناچارە بۆ جیاوازی کردنی نێوان ئەم و ئەو دا ، جا خۆشەویستی لە پێناوی خوا بریتی یە لە تەواوی ئیمان و خۆشەویستیش لەگەڵ خوداو بریتیە لەدەست نیشان کردنی هاوبەشی دانانە بۆ خوای گەورە وە جیاوازی لە نێوانیان :

کەوا خۆشەویستن لە خۆشەویستیدا شوێن کەوتنە بۆ خۆشەویستی خوا ، جا ئەگەر شتێکی خۆش ویست کەوا خوای گەورەو پیاو چاکەکانی خۆشیان دەوێت ئەوا ئەو خۆشەویستیەبۆ ئەوە لەوانە وەك پێغەمبەرەکان و نێردراوەکانی و فریشتەکانی وە پیاو چاکەکانی خۆش دەوێت و لەبەر ئەوەی خوای گەورە خۆشیان دەوێت، ڕقیشی لەو شتانە دەبێتەوە کەوا خوای گەورە ڕقی لێیانە.

ئەمەش بە پێچەوانەی خۆشەویستی لەگەڵ خوایە جا ئەمەش دوو جۆرە: جۆرێك لەبنچینەی یەکتا پەرستیدا تانەو تەشەر دەکات، ئەمەش شیرك و هاوبەشی پەیدا کردنە جۆرێکی دیکە باس لە تەواوی و دڵسۆزی و خۆشەویستی خوا دەکات، وە ئەمەش لەئاینی ئیسلام دەرناچێت.

جۆری یەکەم : وەك خۆشەویستی کافرەکان بۆ بتەکانیان و گەورەکانیان ، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَاداً يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ ﴾(البقرة:١٦٥)، واتە: ((لەگەڵ ئەو هەموو بەڵگە ئاشکرایەنەدا" هەندێك کەس هەیە لە جیاتی ئەوەی خوای پەرست بێت شتانی تر دەتاشێت بۆ خۆی و خۆشەویستی و سۆزی دەدات بەو بت و بەرنامۆڵکەو تووڵە ڕێگایانە و خۆشی دەوێن وەکو چۆن ئیمانداران خوایان خۆش دەوێت)). وە ئەو کافرانە بت و خوایەکانیان و سەنەمەکانیان خۆش دەوێت لەگەڵ خوا هەروەك خوایان خۆش دەوێت ، جا ئەو خۆشەویستیە بریتی یە لە هاوبەشی دانان بۆ خودا کەوا خوای گەورە لێیان خۆش نابێت.

ئیمانیش تەواو نابێت تەنها بە دوژمنایەتی کردنی ئەوبتانەو ڕق لێبوونەوەیان بە خۆیان و خاوەنەکانیان و دوژمنایەتی کردنیان و شەڕکردن لەگەڵیاندا، وەبۆئەمەش خوای گەورە گشت پەیامبەرەکانی ناردووە، وەهەموو کتێبەکانی دابەزاندووە، ئاگری دۆزەخیشی بۆ خاوەن ئەو هاوبەش پەیداکردنانە درووست کردووە،

بەهەشتیشی دروست کردووە بۆ ئەوانەی شەڕ دەکەن لەگەڵ خاوەنی ئەو بتانە و لە پێناوی ئەودا دژایەتیان دەکات و بۆ ڕەزابوونی پەروەردگاری خۆی.

جۆری دووەم: خۆشەویستی بۆ ئەو شتەی کەوا خوای گەورە ڕازاندوویەتیەوە بۆ دەروونەکان لە ئافرەت و منداڵ و زێڕو زیو و ئەسپ سواری و نازو نیعمەت و کشتوکاڵ، جا خۆشی دەوێت بە خۆشەویتنێکی ئارەزوو مەندانە وەك خۆشەویستی کەسی برسی بۆ خواردەمەنی، و کەسی تینوو بۆ ئاو، جا ئەم خۆشەویستیەش سێ جۆرە : جا خۆشەویسترینیان بۆ خوا ئەو کەسەیە بەو کارە پێی بگات ، وەپشت و پەنای بێت لەسەر ڕەزابوون و گوێڕایەڵی و ملکەچی بۆ زاتی خوا وەستانیش و سوپاسگوزاری لەسەری بکات جا ئەمەش لە بەشەکانی خۆشەویستیەبە گەیشتن پێی و لەزەت و خۆشەویستی پێیەوە دەبینێت، ئەمەش حاڵی تەواوترین بوونەوەرە کەوا ئافرەتی لەلای خۆشەویست کردووە [٣٥٦]. کارو کردەوەی باشیشی لەلا خۆشەویست کردووەو خۆشەویستیشی بۆ ئەو دووانە یارمەتیدەرێکە بۆی لەسەر خۆشەویستی خوا، گەیاندنی پەیامەکەی هەڵسان بە جێ بەجێ کردنی کارو فەرمانەکانی، وە لە ڕاستیدا خۆشەویستی بۆ هیواو ئاوات وئارەزووەکانی کارنەکاتە سەر خۆشەویستی خواو ڕەزابوونی.

یەکەمیان: خۆشەیستی پێشینەکانە.

دووەمیان: خۆشەویستی مەبەست و ئامانجەکانە.

سێ یەمیان: خۆشەویستی ستەمکارانە.

***

(٣٥٦) مسند أحمد : ١٠٨/٣.

(لەبارەی جیاوازی نێوان پشت بەستن وە نەکردن دا)

جیاوازی لە نێوان پشت بەخواوە نەکردن و ئەنجام نەدان: کەوا پشت بەستن بەخوا کردەوەی دڵە وە بەندایەتی کردنە بۆ خوای گەورە متمانەو باوەڕیشی لەسەر پەروەردگارە وەبڕوای پێیەتی و پەنا بۆ ئەو دەبات، و دەسەڵاتی تەواو بۆ ئەو دەگەڕێتەوە، ڕازیە بەوەی پێویستیەتی وەزانینی کەوا خوای گەورە پشت و پەنایەتی هەڵبژێریت بەبەندەی خۆی ئەگەر دەسەڵاتی پێدا، لەگەڵ هەڵسانی بە جێبەجێ کردنی هۆکارەکان کەوا پێی سپێردراوە، کۆشش دەکات بۆ بەدەستهێنانی پێغەمبەریشﷺ گەورەترین کەس بووە کەوا پشتی بە خوا بەستووە، بۆ ئومەتەکەی خۆی زرێ وقەڵغانی لەبەر کردووە [٣٥٧]بەڵکولەڕۆژی ئوحود دا لە نێوان دوو قەڵغاندا دەرکەوتووە[٣٥٨]، وە سێ جار لە ئەشکەوتدا خۆی شاردۆتەوە[٣٥٩] ئەو بۆ هۆکارێك پشتی بە خوا بەستووە نەك لەسەر هۆکارێك.

بەڵام نەکردن و ئەنجام نەدان بریتی یە لە یەك خستنی هەردوو فەرمانەکە یاخوود یەکێکیان، یان هۆکارەکە یەك دەخات لەبەر ئەنجام نەدان و نەکردنی، وا دادەنێت کەوا ئەو پشت بەستنە، سوێندبەخوا ئەمە سستی و کەم تەرخەمیە، یان کەوا هەڵدەستێت بە هۆکارێك بۆی بڕوانێت متمانەی لەسەر بێت لەبارەی هۆکارە غافڵ و بێ خەبەر بێت ، دڵی بەتەواوی پەیوەست نەبێت پێیەوە بەجۆرێك دڵی لەگەڵ خوادا بێت و لاشەکەشی لەگەڵ هۆکارەکەش دابێت جا ئەمە پشت بەستنەکەی سستی و کەم تەرخەمیە و کەم تەرخەمی و نەکردنەکەشی پشت بەستنە.

ئەمەش بابەتێکە خەڵکی تێیدا دابەش بووە بەدوو بەش وەبەشێکی ناوەڕاستیش:

---

(٣٥٧) السيرة النبوية : ٦٧/٣ ، مسند أحمد : ٣٥١/٣..

(٣٥٨) مسند أحمد : ٤٤٩/٣ ، و ابن ماجة (٢٨٠٦).

(٣٥٩) فتح الباري : ٢٧٣/١٠.

بەشی یەکەم: هۆکارەکانی لەکار خستووە پاراستنێکە لەسەر تەوەکول و پشت بەستن.

بەشی دووەم: متمانەو پشت بەستنەکەی لەکار خستووە پاراستنێکە لەسەر هۆکارەکە.

بەشی ناوەڕاست: زانراوە کەوا ڕاستی پشت بەستنە کە تەواو نابێت تەنها بە هەڵسان بە هۆکارەکە، جا پشت بەستن لەسەر خوای گەورە لەهەمان هۆکارە.

بەڵام لەبارەی لەکارخستنی هۆکارەکە وا دابنێیت کەوا پشتی بەستووە جا ئەوە لەخۆبایی یە هەڵخەڵەتاوە ئاواتە خوازە، وەك ئەو کەسەی مارەکردن و خۆشەویستی وپیاوەتی لەکاربخات، و پشت ببەستێت لەبەدەست هێنانی منداڵ، وە زەوی کێڵان و تۆ کردن پشت گوێ بخات و پشت ببەستێت لە بەدەست هێنانی کشتوکاڵ و چاندن وە خواردن و خواردنەوە لەکار بخات و پشت گوێی بخات وە پشت ببەستێت و متمانەی هەبێت لە دەستکەوتنی تێری و ئاودێری .

ئەگەر هەموو ئەمانەت لێ وون بێت وشاراوە بێت جا تۆ لە کوێت زانیوە کەوا ئەمانە وەکو بەخشش قەدەری تۆ بێت بەبێ کۆشش و بەبێ ماندوو بوون؟

جا لەچەند شتێکا تۆ کۆششت کردووە وە هەوڵت بۆ داوە کەچی ئەم شتە بۆ یەکێکی دیکە جگە لەتۆ، وە ئایە چەند شتێکیش کەکەسێکی دیکە هەوڵی بۆداوە وە کۆششی کردووە کەچی ڕزق و ئازووقەکە بۆتۆ بووە.

جا ئەگەر ئەمەت بە ئاشکرا بینی جا چۆن زانیوتە کەوا ڕزق و ڕۆزی تۆ هەموو بە هەوڵ و کۆششی دیکە بووە؟ وە هەروەها ئەمەیەکە دەروون بۆتۆی هێناوە پێویستە دەری بکەیت لەهەموو هۆکارەکاندا لەگەڵ هۆکارەکانیدا تاوەکو لە هۆیەکانی چوونە بەهەشت و ڕزگاربوون لە ئاگردا، ئایە متمانەو پشت بەستن لەسەر تەوەکول یەکی خستووە یان لەگەڵ تەوەکول هەڵسو کەوتی پێدەکات؟

بەڵکو زەوی چۆڵ نابێت لەپشت بەستوویەك کەوا دەروونی ئارام بێت بۆ خوای گەورە وە دڵیشی پڕ بێت لە متمانە پێی و تکاو پاڕانەوە لێیی و نیەت پاکی بۆ ئەوە لەگەڵ ئەوەش دڵی تەنگ بووە لەبارەی دەست پێکردنی هەندێك هۆکار، دڵی ئارام و جێگیر دەبێت بۆ پەروەدگار وە لێی دڵنیا دەبێت، باوەڕی پێیەتی، ئەمەش لە بەهێزترین هۆکارەکانی دەستکەوتنی ڕزق ورۆزی ئەو بووە، جا هۆیەکە پەك ناخات ، لە ڕاستیدا ڕەغبەت و ئارەزووی لە هۆیەك بۆ هۆیەکی بەهێزتر لەو دەچێت ، جا پشت بەستن و متمانە لەلای ئەو لە باوەڕترین هۆکارەکانە ، جا خەریك بوونی دڵی بەخوای گەورەو سەقامگیری بۆ لای ئەو وە ملکەچی بۆ ئەوخۆشەویستترە لە خەریك بوونی بە هۆکارێك قەدەغەی بکات لەو کارەدا یاخوود لە تەواو کردنی ، جا دڵی فراوان نابێت بۆ فەرمان و کردەوە ، جا یەکێکیان بەرهەڵستی ئەوی دیکەیان دەکات.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان پارێزی وە وەسوەسە)

جیاوازی لە نێوان پارێزی وەسوەسە: پارێزی و خۆپاراستن لێکدانەوەو هەڵسەنگاندن و زیادە ڕۆیییە لە شوێنێکی ووتنی سوونەت دا کەوا پێغەمبەرﷺ و هاوەڵەکانی لەسەر ئەو ڕێبازە بوون بەبێ زیادە ڕۆیی و لە ڕاو دەرچوون و کەمتەرخەمی و گوێ پێ نەدان ، جا ئەمە ئەو خۆپارێزییەیە کەوا خواو پێغەمبەرەکەی لێی ڕازین .

بەڵام وەسوەسەو دوو دڵی و گومان ئەمە دۆزینەوەو داهێنانێکە کەوا سوونەتی پێنەهاتووە و پێغەمبەری خواشﷺ و هیچ لە هاوەڵەکانی ئەم کارەیان نەکردووە وا دادەنێیت کەوا بەو کارە دەگات بە دەستکەوتنی پرۆژەکە، وا دەزانیت خوا پارێزی دەکات و لەکاتی دەستنوێژ هەڵگرتندا ئەندامەکانی زیاتر لە سێ جار

دەشوات ، ئاو زیادلە ڕادەی خۆی سەرف دەکات و بەفیڕۆی دەدات لـەکاتی دەسـت نوێژو خۆشوستندا، لەکاتی دامەزراندنی نوێژەکەی بەدەنگی بەرز زیاتر لـە جارێـك ووتەکان دووبارە دەکاتەوە وە جل و بەرگی دەشوات و هێشتا دڵنیا نیە لـەوەی لـە پیسیەکە پاك بۆتەوە ، جا لە ڕێنماییەکانی پێغەمبەریشﷺ دوریایی و پـارێزی هەبوو، بەڵام نەك پێـچەوانەی سـوننەت بێـت و لـە سـنووری پـارێزی و ووریـایی دەربچێت.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان سرووشتی خوایی وە هەڵدانی شەیتان)

جیاوازی نێوان سرووشتی خوایی وە هەڵدانی شەیتان لەچەند ڕوویەکەوەیە:

لەوانـە ئەگـەر ڕێکـەوت بـوو خـوای گـەورە بـۆ ڕەزا نـەبوونی ئـەو، ئـەوەی پێغەمبەرەکەی لەگەڵ خۆی هێناویەتی ، جا ئەوە لە خواوەیە، وە ئەوەی دیکە کـە ڕێکەوت نەبێت بۆ ڕەزابوونی خوای گەورە ئەوا لە هەڵدانی شـەیتانەوەیە لەوانـەش ئەوەی بێتەبەر لە سەوداسەری و بەختیاری لەسەر خوای گەورە و ڕووکردنە لای ئەو وە تۆبەکردن لە زاتی ئەو ئا ئەمە لە سرووشتی و هەڵدانی خوداوەیە، وە ئەوەیـشی بێتە بەر لە دژی و پێچەوانەی ئەمە ئەوا لە هەڵدانی شەیتانەوەیە.

لەوانەش ئەوەی ببێتە هۆگری و ڕووخۆشی و نوورێك لە دڵدا وەببێتە هـۆی فـراوان بوون لەناو سینەدا ئەمە لە سرووشـتی خودایـیـە، وەئەوەیـشی ببێتـە هـۆی دژی ئەمانە ئەوە لەشەیتانەوەیە.

لەوانەش کەوا ببێتە هۆی سەقامگیری و دڵنیایی و لە ناو دڵ و سـینەدا ئـەوا لـە خوداوەیە ، و ئەویشی ببێتە هـۆی شـێواوی و بێـزاری و شـپرزەیی ئـا ئەمـە لـە شەیتانەوەیە .

جا سرووشتی خوایی له دڵه پاك و سازگارو پوختەکاندا زیاد دەکات کەوا بە نووری خوا رووناك بۆتەوە، جا بۆ خوایش گەیاندن هەیە، وە لە نێوان خۆی و خوای گـەورە رووداوو هۆیەك هەیە وە گونجاوە لەبەر ئەوەی دڵێکی پاك و خاوێنە جا دڵێکی پاك و گونجاوی وەك ئەو نەبێت دراوسێی نابێت، بەڵام دڵێکی تاریك کەوا تاریك و رەش بووە بە دووکەڵی هەواو هەوەس و ئارەزوو و گومانەکان ، جـا هـەڵـدانی شـەیتان و بەڵاو کارەساتەکەی پێی گەورەترە لەبەڵاو کارەساتەکەی خوای گەورە .

❊❊❊

(لە بارەی جیاوازی نێوان پاشەکەوت و ئابووری و کەمتەرخەمی)

جیاوازی نێوان پاشکەوت و کەمتەرخەمی: کەوا پاشکەوت کردن بریتیە لە ناوەندو ناوەراستی نێوان هەردوو بەشی زیادە رۆیی و کـەم تەرخـەمی و دەسـت گرتنـەوە، ئـەو دوو بەشـانەش دژی ئـەوانن ئەمانـەش: کـەم تەرخـەمی و زیادەرۆییـە، جـا مەبەستەکەش وەرگرتنی ناوەراستەکەیە بە دادوەری لە نێوان هەردوو بەشەکە.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَاماً﴾(الفرقـان:٦٧)، واتە: ((هەروەها بەندەکانی خوا ئەوانەن کە : کاتێك ماڵ و سامانیان دەبەخشن و خەرجی دەکەن نەزیادە رۆیی تێـدا دەکـەن و بەزایـەی دەدەن نەدەست نوقاوو رەزیلن ، بەڵکو لەو نێوانەدان (مام ناوەندین و لەشتی بە سـوود دا بەکاری دێنن))).

هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ ﴾(الإسـراء:٢٩)، واتە: ((نەکەیت ئەوەندە دەست نوقاوبیت وەك ئەوەی کە دەستی بە کۆت و زنجیر بەگەردنیدا هەڵواسرابێت، هـەروەها ئەوەنـدەش دەسـت بڵاو مەبـە "هیـچت بەدەسـتەوەنەمینێت")), وە هـەروەها دەفـەرموێت: ﴿وَكُلُوا

وَاشْرَبُوا وَلا تُسْرِفُوا ﴾(الأعراف:٣١)، واته: ((بخۆن و بخۆنەوە لە نـازو نيعمەتـەكان بەڵام زيادەڕۆيى مەكەن)).

ئاينييش هەمووى لە نێوەندى ئەو دوو شتە دايە ، بەڵكو ئيسلاميش مەبەسـت و ئامانجێكە لە نێوان بێزارى و وەرسيدا، وە سوننەتيش نيـازو مەبەسـتێكە لـەنێوان بيدعەو داهێنـراودا ، ئـايينى خـواش لـە نێـوان زيـادەر ڕۆيـى و دەسـت نوقـاوو ووشكيدايە.

***

(لەجياوازى نێوان ئامۆژگارى وە سەرزەنشت كردن)

جياوازى نێوان ئامۆژگارى و سەرزەنشتكردن: ئامۆژگارى چـاكەكردنێكە بـۆ ئـەو كەسەى بەشێوەى بەزەيى ئامۆژگارى دەكات و شـەفەقەت و پەرۆشـى بۆيـەتى جـا ئەمەش چاككردنێكى پوخت و پاراوە لـە ڕەحمـەت و نـەرم و نيـانى دەردەچـێت ، مەبەسـتى ئامۆژگـارى كارەكـەش تێيـدا ڕەزابـوونى خوايـەو چـاكە كردنـە بـۆ بوونەوەريەكەى ، جا نەرم و نيانى لـە تێكۆشـان و خـەبات كردنەكەيـدا ئەوپـەڕى ميهرەبانيە.

بەڵام كەسى سەرزەنـشتكەر بريتيـە لـە پياوێـك مەبەسـت و ئامانجەكـەى هێمـاو ڕوونكردنەوەو ڕيسوا كردن و زەم كردن بێت لەسەر زەنشت كردن و جنێو پێدانى لـە شێوەى ئامۆژگارى كردنيدا .

لە جيـاوازى نێـوان كەسـى ئامۆژگـارو سەرزەنـشتكار ، ئـەوا كەسـى ئامۆژگـار دوژمنـايەتيت ناكات ئەگەر ئامۆژگاريەكـەت لىَ وەرنـەگرت وە دەڵێـت مـن كـرىَ وپاداشتەكەم لەسەر خوايە ئەگەر وەرى بگريت ياخود وەرى نـەگريت وەبـە ئاشـكرا

شتەکانت پێ دەڵێت و باس و عەیبەکانت ناکات و ناشکرای ناکات : وەکەسی سەرزەنشتکاریش پێچەوانەو دژی ئەمەیە.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان دەستپێشخەری وە پەلەکردن)

جیاوازی لەنێوان دەست پێشخەری و پەلەکردن: کەوا دەستپێشخەری بەدوای گەڕانی فرسەتێکە لەکاتی خۆی ، وە وازی لێ ناهێنێت هەتا ئەگەر داواکاریەکەشی بەسەرچوویێت ، جا ئەو داوای کاروبارەکان ناکات لە کاتی بەسەرچوونی وە نە پێش هاتنی کاتەکەی ،بەڵکو لەو کاتەی کە کاتەکەی ئامادە دەبێت ئەوا دەست پێشخەری دەکات ، وە پەلاماری دەداتێ وەك هێرش کردنی شێر بۆسەر نێچیرەکەی ، جا ئەمەش هاوشێوەی ئەو کەسەیە کە دەست پێشخەری بکات بۆ دەست کەوتنی بەروبوومەکەی لە کاتی پێشگەیشتنی و هەستکردنی.

پەلەکردنیش داواکردنی شتێکە پێش هاتنی کاتەکەی ، ئەمەش لەبەر توونـدی و زۆری تامەزرۆبوونی شتەکەیە بۆ دەستکەوتنی وەك ئەوەی کەسێك بەروبومێك بسەنێت پێش پێگەیشتنی ، جا دەست پێشخەریە مامناوەندیەکە لە نێوان دوو بوونەوەری زەمکراو یەکێکیان کەمتەرخەمی و لەدەست چوونە وە دووەمیان پەلەکردنە پێش هاتنی کاتەکە، وە لەبەر ئەمە پەلەکردن لە شەیتانەوەیە، لەبەر ئەوەی لاساری و هەڵەشەیی یە لە بەندەیەکدادایە قەدەغەی دەکات لەسەر سەقامگیری و دڵنیایی و شکۆمەندی، وای لێدەکات شتەکان لە شوێنی نەگونجاو دابنێت ، وە ڕای دەکێشێت بۆ جۆرەها شەڕو تاوانکاری ، وە قەدەغەی دەکات لە جۆرەها خێرو چاکەکردن.

***

(لەبارەی جیّوازای نێوان هەواڵدان بە بارو گوزەرانی وە سکاڵاکردن)

بۆ جیاوازی لەنێوان هـەواڵ گەیانـدن و سـکاڵاکردن: لـە ڕاسـتیدا هـەردوو وێنـەو بابەتەکە لەیەك دەچن کـەوا هـەواڵ گەیانـدن و زانیـاری لەسـەر حـاڵ و گـوزەران مەبەستی هەواڵ دارەکە پێی هەواڵێکی یاخود مەبەستێکی درووستە لـەبارەی زانینی هۆکاری نارەزایی دەربڕین یاخود داوای بەخشین و لێبوردن بۆ برایەکەی لـەو شتەی داوای لێکردووە ، یاخود ئاگاداری دەکاتەوە لە ڕووداوی لەو جۆرە کەوا ئـەو تێیکەوتووە ، یاخود دەبێتە ئامۆژگارکارێـك بـە هـەواڵ گەیانـدنی یـاخود سـەبرو ئارامی دەداتـێ لـەو ناخۆشـیەی تووشـی هـاتووە ، هـەروەك لـەبارەی ئەحنـەف باسدەکرێت کەوا پیاوێك هاتە لای و سکاڵای خۆی لـەلای کـرد جـا ووتـی : ئـەی کوڕی برام لە ڕاستیدا من ماوەی سـاڵێکە ڕوونـاکی لـە چـاومدا نـەماوە تـاوەکو ئێستا بەهیچ کەسێکم نەووتوە جا لەناو ئەو هەواڵەدا لەبارەی هـەڵگرتنی خـەم و خەفەتی سکاڵاکەرەکەیە لەسەر سەبرو ئارامی یە لەوەی بە بیری هـەواڵ پێدەرەکـە بێنێتەوە ، لەوانەیە لەبارەی ئەو فەرموودەی پێغەمبەرەﷺ فەرمووی: ((بل وأنا ورأساه)) [(٣٦٠)]، واتە: ((بەڵکو مـن ئـای سـەرم)) بـە مانـای : ئـەو ژانـە سـەرد بەهێزەی لە مندایە من بەبێ تۆ خەم و خەفەت دەخۆم جا سکاڵا مەکە.

ئەوەی بۆم دەرکەوتووە مانایەکی دیکەی تێدایە ، ئـەویش ئەوەیـە کـەوا عائیـشە خۆشەویستی پێغەمبەرﷺ بووە، بەڵکو خۆشـەویـسترین خێزانیـشی بـووە ، جـا کاتێك سکاڵای بۆلای ئەو هێناوە لەبارەی ژانی سەری پێغەمبەریشﷺ خەبـەری دایـێ کـەوا هـەمان ئـێش و ژانـیش لەسـەری موبـارەکی ئەودایـە ، وە ئەمـەش مەبەست و زانیاری ڕێکەوتنە لە خۆشەویستێکەوە بـۆ خۆشەویـستیەکەی تووشـی ئێش و ژان دەبێت بە ئێش و ژانی ئەو دڵخۆشیش دەبێت بە دڵخۆشی ئـەو ، هـەتا

---

(٣٦٠) ابن ماجة : (١٤٦٥).

ئەگەر خۆشەویستەکەی ئەندامێك لە ئەندامەکانی ژان بکات ئەوا خۆشەویستەکەی دیکەی هەمان ئەندامی ژان دەکـات، وە ئەمـەش لـە ڕاسـتگۆیی خۆشەویـستی و دەروون پاکی و بەزەییە .

بەڵام سکاڵاکردن هـەواڵ گەیانـدنێکی ڕووت و نەبیـستراوە لـەبارەی مەبەسـتێکی درووست ، بەڵکو چاوگەکەی دەبێتە دڵڕەقـی و توونـدو تیـژی ، و سـکاڵاکردنێکی تاقیکردنەوەشە بۆ ئەوەی دەیکە ، لەبەر ئەوەی سـکاڵا بـوونی خـوای گـەورە ئـەو سکاڵا بردنە نی یە بەڵکو سۆزو خوو پێوەگرتن و هۆگر بوون و ڕەحك کردنە پێی ، وەك لـــە فـــەرموودەی ئـــەیوب: ﴿أَنِّــي مَـــسَّنِيَ الـــضُّرُّ وَأَنْـــتَ أَرْحَـــمُ الرَّاحِمِينَ﴾(الأنبياء:٨٣)، واتە: ((بەڕاستی من ئازارو ناخۆشیم تـووش بـووە ، وە تۆش لەهەموو کەس دڵۆڤان تریت)) وە فەرموودەی یەعقوب: ﴿ إِنَّمَـا أَشْكُو بَثِّـي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ ﴾(يوسـف:٨٦)، واتە: ((بەڕاسـتی من سکاڵاو غەم و پەژارەم هـەر بۆلای خودا دەبەم))، وە فەرموودەی موسا: پـەروەردگارا هـەموو سوپاسـگوزاری هەر بۆتۆیە ، وە سکاڵاو هانا بردنیش هەر بۆلای تۆیە ، وە هەر تۆش یارمەتیدەرو پشتیوانی ، وەهەر تۆش فریاد ڕەسـی و پـانگیری دەکرێـت، دەسـتکەوتنیش هـەر بەدەست تۆیە ، وە هیچ هێزو توانایەك نیە تەنها بۆتۆ نەبێت.

جا هاناو سکاڵابردن بۆلای پەروەردگار لە ڕوویەکدا پێچەوانەی سەبرو ئـالرام گـرتن نیە ، لەبەر ئەوەی خوای گەورەو میهرەبان لـەبارەی ئـەیوب دا دەفـەرموێت: ﴿إِنَّـا وَجَدْنَاهُ صَابِراً نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّـهُ أَوَّابٌ﴾(ص:٤٤) واتـە: ((ئێمـە بینیمـان بـە ڕاسـتی خۆگرو ئارامگر بوو بەندەیەکی چاك و ڕێك پێـك بـوو بێگومـان ئـەو تەوبـەکارەو هەمیشە دڵی لەلای پەروەردگارە))، لەگەڵ ئەوەیش سکاڵای بـۆ کـرد بـە هـەواڵ پێگەیاندنی وەك فەرموویەتی: ﴿مَسَّنِيَ الـضُّرُّ﴾ واتە: ((من ئازارو ناخۆشیم تووش بووە)) وە خوای گەورە لەبارەی پێغەمبەرەکەی یەعقوب خەبـەری داوە: کـەوا ئـەو پەیمانی لە دەروونی خۆی وەرگرتووە بە ئارامگرتنێکی جوان، کاتێکیش پێغەمبـەر

یەعقوب فەرموویەتی: ﴿ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ﴾ واتە: ((بەڕاستی مـن سکاڵاو غەم و پەژارەم هەر بۆلای خودا دەبەم))، ئا ئەمـە نـەیکردووە بـە کـەم و کوڕیەك بۆ ئارامگرتنەکەی، جگە لەوەش شتێکی وای نەکرد ببێتە سەر ئێشە بـۆ قەومەکەی، کاتێکیش تووشی ئازارو ناخۆشی بـوو حـەزرەتی ئـەیوب نەیفـەرموو: خودایە ڕەحم پێبکـە، بـەڵکو فـەرمووی: پـەروەردگارا تـۆش لەهـەموو کەسـێك بەڕەحمترو دلۆڤانتریت، جا لەمە زیاتر باسی حاڵی خۆی نەکرد وە خوای گەورە بـەم جۆرە وەسفی کردووە.

هەندێکی دیکەش دەڵێن: لە ڕاستیدا کاتێك سکاڵای ئـازارو ناخۆشـی خـۆی کـرد لەوکاتە بوو کە زوبانی لاواز بوو لە زیکرو یادکردنەوەی خوای گەورە، جا سـکاڵای لای پەروەردگار کرد لەبەر لاوازی یادکردنەوەکە نەك لەبـەر ئـێش و ئـازارو دەردو نەخۆشی.

هەندێکی دیکەش دەڵێن: کە ئەم ووتەی دەربڕیوە بۆ ئەوەی ببێتـە پێـشەنگێك بـۆ لاوازەکـان لـەو ئوممەتـەدا، وەك ئـەوە بێـت ئـەو دەربڕینـە کـە سـکاڵای بـۆ لای پەروەردگار بردووە پێچەوانەی سەبرو ئارامگرتنە ، ئەمـەش هەڵەیـەو ناشـرینترین هەڵەشە ، لەبەر ئەوەی سکاڵا کردن و شکایەت کردن پێچەوانەیە بـۆ سـەبر کـردن نـەك سـکاڵاو هانـا بـردن بـۆ پـەروەردگار، جـا خـودای گـەورەش بەنـدەی خـۆی تاقیدەکاتەوە بۆ ئەوەی گوێی لە مل کەچی و داواو سکاڵا بردن بۆلای ئەو بێت.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان بەندەکانی خوا وە دووژمنەکانی)

ئەمەش بابەتێکە لە جیاوازیە درێژەکێشراوەکانە، کەسی زرنگ و ژیریش بەسە بۆ ئەم بابەتە، ئاینیـشش هـەموو جیاوازیـە، کتێبـی خـواش کـە قورئانـە فـەرق و

جیاوازی لە نێوان خەڵکی باش و خراپ دەکات، هەرکەسێ لەخوا بترسێت ئەوا لە ناحەقیەکان جیادەکرێتەوە: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَاناً﴾(الأنفال:٢٩)، واتە: ((ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە، ئەگەر تەقوای خوا بکەن و پارێزگاری بکەن ئەوا خوا بەرچاو ڕۆشنیەکی تەواتان بۆ فەراهەم دەهێنێت، کە بتوانن هەق و ناهەقی بەئاسانی لەیەك پێ جیابکەنەوە)).

ڕۆژی بەدریش ناونرا بە: ڕۆژی جیاکردنەوە، لەبەر ئەوەی نێوان بەندەکانی خواو دووژمنەکانی خوای جیاکردەوە، جا ڕێنوێنی هەمووی جیاکردنەوەیە، وە گومڕاییش بنچینەکەی کۆبوونەوەیە هەروەك کافرەکانوە لە نێوان خواپەرستی و بت پەرستی و خۆشەویستی پەروەردگارو خۆشەویستی بتەکان، جیای کردەوەو دیاری کرد ئەوەی خۆش دەوێت و ڕەزابوونی ئەوی دەوێت وە لەنێوان قەزاو قەدەرو چارەنووسدا ، ئینجا کردیانە یەك کارو فەرمان، بۆیان دەرکەوت بە قەزاو قەدەرەکەی لەسەر خۆشەویستی خواو ڕەزامەندبوونی پەروەردگار وە لەنێوان ڕیباو فرۆشتندا کۆیان کردەوە جا ووتیان: ﴿إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا﴾(البقرة:٢٧٥)، واتە:((ئەوان دەڵێن: کڕین و فرۆشتن وەك سوو ڕیبا وایە))، وە سەربڕین و مردارەوەبوویان کۆکردەوەو خستیانە سەر یەك وە ووتیان : چۆن دەبێت شتێك بخۆن کەوا ئێمە کوشتومانە وە شتێکیش ناخۆن کەوا خوای گەورە کوشتویەتی، وە دامالڕاوەکان نێوان حەلاڵ و حەرامیشیان تێکەڵ کردووە، جا ووتیان : ئەو ئافرەت خوا درووستی کردووە وە ئو ئافرەتەش خوا درووستی کردووە، وە ئەو گیانلەبەر خوا درووستی کردووە وە ئەو گیانلەبەرەش خوا درووستی کردووە، جا چۆن ئەوە حەلاڵ دەکرێت و ئەوەش حەرام دەکرێت؟

گومان و شتە لێك چووەکان دەکەوێتە ناو ووتەو دەربڕینەکان و کارو کردەوەکان و بارو گوزەرانەکان ، وە لەڕاستیدا زیاتر زاناکان لە شتەدا دەکەونە ناو گومانەکان ، جیاکەرەوەی هەق و ناهەقیش دەست ناکەوێت تەنها بە [illegible]ك کەوا خوای

گەورە دەیخاتە ناو دڵێك کە ئەو دەیەوێت لە بەندەکانی ئەو کاتە لـە ڕووناکیەکـەی کارو بارە ڕاستەقینەکان دەبینێت ، ئینجا هەق و ناهەقی لێك جیادەکاتەوە: ﴿وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُوراً فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ﴾(النور:٤٠)، واتە: ((بێگومـان ئـەوەی خـوا نووری پێنەبەخشێت، هەرگیز نووری دەست ناکەوێت)).

جیاوازی لە نێوان بەندە چاکەکانی خوای گەورە وە لەنێوان بەندە چاکەکانی شەیتان ، جیاوازی لە نێوان حاڵی ئیمانداریێکی خوایی وە حاڵی کەسێکی شەیتانی کـافر و حاڵی دەروون نەخۆشێك .

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان باوەڕ کردن بە یەکبوونی پەیامبەران وە یەکبوونی لەکارکەوتووان)

ئێمە کۆتایی بە کتێبەکە دەهێنین بە هێماکردنێکی جوان بـۆ جیاوازیـەکانی ئـەو کاروبارە کاتێك هەر جیاوازیەك لەوانە پێویستی بە کتێبێکـی گـەورە هەیـە ، جـا جیاوازی لە نێوان باوەڕبوون بە بەکریزی و یەکبوونی پێغەمبەران وە بـاوەڕبوون بـە بێ کاران و بێ باوەڕان ، کەوا باوەڕ بوون بە پێغەمبەران ئیسپات کـردو سـەلماندنی تەواوی سیفەتەکانە بۆ پەروەردگار لەهەموو ڕوێکەوە، عیبادەت و پەرستنی بەوەی تاك و تەنهایە و هیچ هاوبەشـێکی نیـە و لەمەسـت و لـە خۆشەویـستی و تکـاو پاڕانەوەو و دەربڕین و سوێند خواردن و نەزرکردندا هیچ هاوبەشێکی بۆ دانانرێت.

بـەڵام بـاوەڕ بـوون بـەبێ بـاوەڕان و لـەکار کـەوتووان ڕاتـسی نـاوە جوانـەکانی پەروەردگارو سیفەتەکانی دووردەخاتەوەو لەکاری دەخـات و پەکیـدەخات ، ئـەوەی لەهەموویان توانای زیاترە لە زوبانیدا لەکاری دەخات و پـەکی دەخـات جـا یـادی خوای پێناکات و تەنها یەك ئایەتیش بـاس ناکـات هـەتا حەدیـسێکیش لـەبارەی

شتێك باس ناكات ، وە ئەگەر نەیتوانی باسكردنەكەی یەك بخات ئەوا پەلاماری دەدات و یادكردنەوەكەی دەوەستێنێت بە هەڵگێڕانەوەو لادانی وە دوور خستنەوەو لابردنی ڕاستایەكەی ، وە ناوێكی بەتاڵ و بۆش دادەنێت كەوا نە مانای بۆی هەبێت یاخوود ماناكەی لە ڕەگەزی مەتەڵ و شتی پڕوو پوچ و شتوومەك بێت.

مەبەستیش لێی ئەوانە لە ڕاستیدا ناوی ئەو پەكخستنەیان ناوە باوەڕ هێنان بە خوا، لە ڕاستیدا ئەمە گومڕایی و باوەڕنەمانە بەناوە پیرۆزەكانی پەروەردگارو سیفەتەكانی و لەكارخستن بۆ ڕاستیەكانی .

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان ڕاستگۆیی پێغەمبەران و ڕاستگۆیی بێ باوەڕان)

جیاوازی نێوان ڕاستگۆیی و داوێن پاكی پێغەمبەران وە ڕاستگۆیی بێ باوەڕان: كەوا خوای گەورە پێغەمبەرانی پاكو بێگەرد ڕاگرتووە لە هەموو كەم و كوڕیەك و نەنگیەك كەوا دەروونی لێی پاك و خاوێن كردەوە، وە ئەوەی دژكارە بۆ تەواوكاری و تەواوی خودایەتی وە گەورەو مەزنیەكەی وەك خەوو بێئاگایی و مردن و شەكەت و هیلاك بوون، وە ستەم و ئیرادەو مەبەستەكەی، و هاوبەش و هاوڕێیەتی و منداڵ و تكاكارو ئەوە بۆی هەیە هەڵیگرێتەوە بەبێ مۆڵەتی ئەو، وازبهێنێت لە بەندایەتی خوای گەورە بە خۆڕایی و پشت گوێ خستن، وا دەبینێت بە خۆڕایی درووست كراون، وابزانێت درووست كردن ئاسمانەكان و زەوی و ئەوەی لە نێوانیان دایە هەروا بە نارەواو بەبێ كاری و بەبێ پاداشت و سزاو كردنی چاكەو نەكردنی خراپە درووست كراوە ، وە نێوان پیاوە چاكەكانی خواو پیاوە خراپەكان و دووژمنەكانی یەكسان دابنێت ، وە نێوان بێ تاوانان و گوناهكاران وە نێوان كافران و ئیماندارانیش، وابزانێت كە پەروەردگار پێویستی بە كەسێكی دیكەیە لە ڕوویەك لە ڕووەكان و لەكارو فەرمانەكاندا جگە لەخۆی كەسێكی دیكەش هەیە،

هەروەها پێچەوانەی وەعدو بەڵێنەکانی بێت یاخود قسەو ووتەکانی بگۆڕێت یاخود ناوێکی شەڕ یان وەسفێك یان کردارێکی بۆ بخاتـە سـەر، بـەڵکو نـاوە پیرۆزەکـانی هەمووی نەرم و نیان و میهرەبانن، وسیفەتەکانی هەمووی تەواون و دوورن لە کـەم و کوڕی ، و کردارەکانی هـەمووی خێـرو حیکمـەت و بەرژەوەنـدی یـە جـا ئەمـە ڕاستگۆیی و پاکی پێغەمبەرانە بۆ پەروەردگاریان.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان سەلماندنی ڕاستیەکانی ناوەکان و سیفەتەکان و لێکچووەکان)

جیاوازی نێوان سەلماندنی ڕاستیەکانی نـاوە پیرۆزەکـان و سـیفەتەکان وە لـەنێوان لێکچوون و باسکردن و لاسایی کردنەوەی ئەوەی ئیمام ئەحمەد ووتویـەتی و ئـەوەی پەسەندی کردووە لە پێشەوایانی ڕێنمونی کراوە کەوا لێکچوون و لاسـایی کردنـەوە کە بڵێیت : دەستێك وەك دەست من یـاخود بیـستنێك وەك بیـستنی مـن یـاخود بینینێك وەك بینینی من وە نموونەی ئەمانە، بەڵام ئەگەر وتـت: بیـستن و بیـنین و دەستێك و ڕوخسارێك وە ئیستوایەك بۆ سەر عەرش هیچ پێی ناچێت و لەو ناچێت لە سیفەتی درووستکراوەکان ، بەڵکو لـەنێوان سـیفەتێك و سـسفەتێکدا جیـاوازی هیە هەروەك لە نێوان باسکراوو باسـکردنێکی دیکـە جیـاوازی هەیـە ، جـا ئایـە لێکچوون و لاسایی کردنەوەوەیەك لێرەدا هەیە؟

ئایە چ لێکچونێك هەیە تەنها ئەگەر تێهەڵکێشانی بێ باوەڕان نەبێت؟

جا مەدارو خولگەی ڕاستی کەوا پێغەمبەران لەسـەری ڕێککـەوتن لەسـەر ئـەوەی کەوا وەسفی خوای پێدەکات بەوەی خوای گەورە خۆی وەسفی پێدەکات ، وە بەوەی پێغەمبەرەکەی وەسفی پێکردووە بەبێ لادان و پەك خستنێك ، و بەبێ لێکـچوون

و لاسـايی كردنەوەيـەك، سـەلماندنی سـيفەتەكان وە دوورخـستنەوەی لێكـچوو دروستكراوەكان .

جا هەركەسێك خوای گەورە بە دروستكراوێك بچوێنێت ئـەوا كـافر بـووە ، هـەر كەسێك ئەو ڕاستيانەی كە خوای گەورە وەسفی خۆی پێدەكات بەدرۆ بخاتـەوە ئـەوا كافر بووە ، و هەر كەسێك ڕاستيەكانی ناوە پيرۆزەكان و سيفەتەكانی بۆ سـەلماندن و جێگيری كردەوەو دروستكراوەكانی دوورخستەوە لە لێكچوونی خوای گەورە ئەوا خوای پەروەردگار ڕێنمايی كردووە بۆ ڕاستە ڕێی دروستی ئیسلام.

(جياوازی نێوان داماڵينی يەكتا پەرستی وە نێوان هەرسكردنی خوايە جۆراوجۆرەكان)

جيـاوازی لـە نێـوان دامـاڵين و بـێ بـەش كردنـی يـەكتا پەرسـتی وە لـە نێـوان هەرسكردنی خوايە جۆراوجۆرەكاندا: كەوا داماڵين و بێبەشـكردنی يـەكتا پەرسـتی ئـەوە كـەوا درووسـت كـراو هـيچ حـەقێك نـادات لەهـەقی درووسـتكراوو تايبەتمەنديەكانی، نەی پەرستێت و نوێژی بـۆ نـەكات و كڕنۆشـی بـۆ نـەبات ، وە سوێند بەناوی پـيرۆزی ئـەو نـەخوات، نـەزر بـۆ ئـەو نـەكات، و پـشت بـە ئـەو نەبەستێت، وە شتەكان بۆلای ئەو نەگەڕێنيتەوە وە سوێند بـە زاتـی الله نـەخوات، وا عيبادەت نەكات بۆ ئەوەی نزيك بێتـەوە لـە خـوای پـەروەردگار، وە يەكـسانی نەكات بە خودای هەردوو جيهان بەو ووتەيەی كە دەڵێت: ئـەی محمـد ﷺ ئـەوەی خوای گەورە دەيەوێت و مەبەستيەتی و ئەوەی تـۆ دەتـەوێت و خواسـتت لەسـەرە ئەمە لەتۆوەيە وە لە خواوەيە ، وەمن هانا بۆ خوادەبـەم وە بۆتـۆش دەبـەم و مـن پشت بە خوا دەبەستم پشت بەتۆش دەبەستم ، وە خوای گەورە لە ئاسمانەوە پشت و پەنای منە، تۆش لە زەويدا پشت و پەنای منی ، و ئەمەش لە بەخشندەكانی تۆيە وە لە بەخشندەكانی پەروەردگارە ، من توبە دەكەم بۆ لای پـەروەردگار وە بـۆ لای

تۆش ، وەمن لـە پەناگـەی خـوای گـەورەم ود لـە پەناگـەی تـۆم جـا سـوژدە بـۆ دروستکراو دەبات هەروەك کافرەکان سوژدە بۆ گەورەکانیان و بتەکانیان دەبـەن ، سەری خۆی دەتاشێت لەپێناو کەسێکی دیکە جگە لەخوا وە سـوێند بـەناوی ئـەو دەخوات، قوربانی بۆ ئەو دەکات ، سـوژدە بـۆ گۆڕەکـەی دەبـات پـاش مردنـی، داوای یارمەتی لە پێداویستیەکانی و گرنگیـەکانی دەکـات، لـە کەسـەکە نزیـك دەبێتەوە زیاتر لەوەی کە لەخوا نزیك دەبێتەوە ، وە خۆشی دەوێت و لێی دەترسێت و لێی دەپاڕێتەوە زیاتر لەوەی خوای خۆش بوێت و لێی بترسـێت و لێـی بپاڕێتـەوە یاخود یەکسانی بکات.

جا ئەگەر دروستکراو تایبەتمەندیەکانی خودایەتی هەرس کرد وە دایبەزاند بە پلەو پایەی بەندەیەکی ڕووت و بێ دەسەلآت ، کـەوا هـیچ چـاکەیەکی بـۆخی نیـە بـۆ کەسێکی دیکەش زەرەرو سوودی نیە وە نەمردن و نە ژیان و نە زینـدوو بوونـەوە ، هەروەك کافرەکان پێداگیری لەسەر دەکات.

هەروەك پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت : ((لا تطروني كما أطرت النصارى ابن مريم فانما انا عبد فقولوا عبد الله ورسوله)) [٣٦١]، واته: ((بەسـەر شـان و بـاڵی منـدا هەڵمەدەن هەروەك دیانەکان بەسەر شان و باڵی کوڕی مەریـەمیان دا هەڵـدەدا لـە ڕاستیدا من بەندەیەکم جا بڵێن بەندەی خواو پێغەمبەری خوا))، وە دەفەرموێت : ((أيها الناس ما احب ان ترفعوني فوق منـزلتي)) [٣٦٢]، واته : ((ئـەی خەڵکینـە حەز ناکەم لە پلەو پایەکی خۆم زیاتر بەرزم بکەنەوە))، دەفەرموێت ((لاتتخـذوا قبري عيداً)) [٣٦٣]،واته : ((گۆڕەکەم مەکەنە شوێنی ئاهەنگ گێڕان و کۆبوونـەوە))، دەفەرموێت ((اللهم لا تجعل قبري وثناً يعبد)) [٣٦٤]، واته: ((ئەی پەروەردگارا

(٣٦١) مسند احمد : ٢٣/١.

(٣٦٢) سەرچاوەی پێشوو ٢٤١/٣

(٣٦٣) مسند أبي داود (٢٠٤٢) ، وە مسند أحمد : ٣٦٧/٢.

(٣٦٤) الموطأ : ١٧٢/١، مسند أحمد : ٢٤٦/٢.

گۆڕەکەم مەگێڕە بە بتێك بپەرسترێت))، دەفەرموێت : ((لا تقولوا ماشاءالله وشاء محمد)) [٣٦٥]، واته: ((مەڵێن ئەوەی خوا خواستی لەسەرەو دەیەوێت ئەوەی محمد خواستی لەسەرەو دەیەوێت))، پیاوێك بە پێغەمبەرﷺ ووت : ئەوەی خوا دەیەوێت و خواستی لەسەر ئەوەی تۆ دەتەوێت و خواستت لەسەرە، پێغەمبەرﷺ فەرمووی : ((أجعلتني لله نداً)) [٣٦٦]،واته: ((ئایە تۆ من دەکەیتە هاوبەشی خوای گەورە)) پیاوێك بە پێغەمبەرﷺ ووت: لە ڕاستیدا ووتی : ئەی پەروەردگارا من داوای تەوبەو لێخۆشبوون لە محمد ناکەم ، جا پێغەمبەر فەرمووی : ((عرف الحق لأهله))، خوای گەورە لەم بارەیەوە دەفەرموێ : ﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الآمْرِ شَيْءٌ ﴾(آل عمران:١٢٨)، واته: ((بێگومان تۆ هیچ شتێکت لە کاروباری بەندەکان بەدەست نییە)) ، وە دەفەرموێت: ﴿قُلْ إِنَّ الآمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ﴾(آل عمران:١٥٤)، واته: ((ئەی محمدﷺ پێیان بڵێ بێگومان هەموو شتێك بەدەست خوایە))، هەروەها دەفەرموێت: ﴿قُلْ لا أمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرّاً وَلا نَفْعاً إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ ﴾(یونس:٤٩)، واته: ((پێیان بڵێ من تەنها پێغەمبەرم توانای ئەوەشم لەدەست نیە ك زەرەرێك یان قازانجێك بەخۆم بگەیەنم مەگەر ئەوەی کە ویستی خوای لەسەر بێت))، وە هەروەها دەفەرموێت: ﴿قُلْ إِنِّي لا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرّاً وَلا رَشَداً ۞ (قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَداً ﴾(الجن:٢١-٢٢)، واته: ((هەروەهاپێیان بڵێ من هیچ جۆرە زەرەرو زیانێکم بەدەست نیە ، هەروەها هیدایەتیش بەدەست من نیە، بڵێ: بەڕاستی من هەرگیز هیچ کەسێك لە خوا پەنام نادات ئەگەر خوا بیەوێت تووشی زیانێکم بکات و هەرگیز پەناگەیەکم دەست ناکەوێت جگە لای خوا نەبێت))، واته جگە لەو هیچ کەسێك نیە من پەنای بۆ ببەم و پشتی پێ ببەستم ، وە پێغەمبەرﷺ بۆ کچەکەی فاتیمەو مامی

(٣٦٥) مسند احمد : ٧٢/٥.

(٣٦٦)سەرچاوەی پێشوو ٢٨٣/١.

عەباس و پوورەکەی صەفیە دەفەرموێت: ((لا أملك من الله شيئاً)) واتە: ((من لەلای خواوە هیچ شتێکم بەدەست نیە)).

لە ووتەیەکی دیکە لە سەحیحدا هاتووە ((لا أغنى عنكم من الله شيئاً)) [٣٦٧]، واتە: ((من بۆ ئێوە لەلایەن خواوە هیچ شتێکم بەدەست نیە))، جا ئەمە لەلای کافرو بێ باوەڕەکانەوە گەورە کراوە لەلایەن گەورەکانیانەوە وە خوایەکانیان وە پشت و پەنایان هەمووی بۆلای ئەوانە، وە تکاو پاڕانەوە بۆ گەورەو پەرستراوەکانمان دەکەن ، بەپێچەوانەی هەموو ئەمانە ، خوای گەورە لە بارەیانەوە دەفەرموێت: ﴿وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ﴾(الزمر:٤٥)، واتە: ((کاتێکیش ناوی خوا برا، ئەوانەی کە باوەڕیان بە قیامەت و ڕۆژی دوایی نیە دڵیان دەگیرێت و بێزاری دایان دەگرێت (بەڵام) کاتێکیش باسی شتی دیکە بکرێت جگە لە خوا دەستبەجێ دڵخۆش و کەیف خۆش دەبن وە حەزی پێدەکەن)).

* * *

(لە بارەی جیاوازی نێوان داماڵینی بەدواداچوونی باڵاو بێگەردی پێغەمبەرﷺ وە پێچەوانەی زانایان)

جیاوازی لە نێوان داماڵین و بێ بەش کردنی بەدواداچوونی پاك و بێگەردی و بێتاوانی پێغەمبەرﷺ بە فیرۆبردنی ووتەکانی زانایان و هەڵوەشاندنەوەی ، کەوا بێبەشکردن و نەمانی بەدواداچوون کەوا باس کراوە لەسەر ئەوەی بە گووتەی یەکێك یاخوود ڕاوبۆچوونی کەسێکەوە هاتبێت ، بەڵکو یەکەم جار سەیری درووستی حەدیسەکە دەکرێت ، جا ئەگەر بۆت ڕاست بووەوە ئەوا جاری دووەم

---

(٣٦٧) مسند احمد : ٢٠٦/١..

چاوی پیا بخشێنەوە ، جا ئەگەر بۆت دەرکەوت و ئاشکرا بوو ئەوا لێی مەگۆڕە ئەگەرچی لە نێوانی رۆژهەڵات و رۆژئاوادا بەرهەڵستکاریان کردی.

پەنا بەخوا لەوەی کەوا ئوممەت لەسەر ئەوە رێکبکەوێت کەوا پێچەوانەبێت لەوەی پێغەمبەرەکەی هێناویەتی ، بەڵکو پێویستە ئوممەت ئەوە بکات کەوا پێی ووتوە ، وەهەرچەند ئەگەر نەشیزانێت ، جا نەزانینی خۆت دامەنێ لەسەر ووتەیەك کەوا نارەزایی هەیە لەسەر خواو پێغەمبەرەکەی ، بەڵکو بچۆرە بۆ لای دەقەکەو لاوازی و بێهێزی مەنوێنە ، بزانە ئەوەی راستە ئەوەی ووتوە بەڵام نەگەیشتۆتەلای تۆ ، ئەمەش لەگەڵ پاراستنی پلەو پایەی زانایان و پشتگیریەکانیان، رێزنان لە بیرو باوەڕەکانیان وە ئەمانەت وراسپاردەو حەق و تێگەیشتن و کۆششیان لەبارەی لەبەرکردن و پاراستنی ئاین و کۆنترۆڵکردنی .

لێرەدا جیاوازی دەردەکەوێت لە نێوان لاسایی کردنەوەی جیهان لە هەموو ئەوانەی ووتراوە ، وە لەنێوان داوای یارمەتی کردن بە تێگەیشتنی وە رووناکی کردنەوەی بە نووری زانستەکەی ، جا یەکەمیان ووتەکەی وەردەگرێت لە هیچ تێرامانێك و لەهیچ هێنانی بەڵگەیەك لە کتێب و سوننەتدا ، بەڵکو ئەوە دەبێتە پەتێك دەئاڵێت لە گەردنی ئەو کەسەی لاسایی پێدەکاتەوە ، بۆیەش ناونراوە لاسایی کردنەوە، بە پێچەوانەوە لە یارمەتی وەرگرتن بە تێگەیشتن و رووناك کردنەوە بە نووری زانستەکەی لە گەیاندنی بۆ پێغەمبەرﷺ.

❊❊❊

(لەبارەی جیاوازی خۆشەویستانی خوا وە خۆشەویستانی شەیتان)

جیاوازی لە نێوان چاکان و خۆشەویستانی خوای میهرەبان وە خۆشەویستانی شەیتان : کەوا چاکان و خۆشەویستانی خوای گەورە: ﴿لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلا هُمْ

يَحْزَنُونَ﴾(يونس:٦٢)، واته: ((نه ترس وبيم ڕوويـات تێـدەكات نەغـەم و پـەژاردو دڵتەنگی دایان دەگرێت))، وە ئەوانە: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ﴾(يـونس:٦٣)، واتە: ((ئەو بەختەوەرانە ئـەو كەسـانەن بـاوەڕی بـەتین و دامـەزراوو پـڕ سـۆزیان هێناوەبە پەروەردگاریان و خۆشیان دەپارێزن لە خەشم وقینـی خـوا))، وە ئـەوا لـە سـەرەتای سـورەتی ((البقـرە)) باسـكراون تـا خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾(الأعـراف:١٥٧)، واتـە: ((ئەوانـە سـەرفرازو ڕزگـارن)) وە لەناوەڕاستەكەیدا خوای گەورە دەفـەرموێت: ﴿وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾(البقرة:١٧٧)، واتە: ((بەڵكو كرداری چاك و كاری باش بریتی یە لەوەی كـە ئادەمیزاد باوەڕی هێنابێـت بـە خـواو بـە ڕۆژی دوایـی))، تـاوەكو دەفـەرموێت: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾(البقـرة:١٧٧)، واتـە: ((ئـا ئەوانـە كەسانێكن ڕاستیان كردووەو هەر ئەوانەش پارێزگارو خواناس و دیندارن)).

لەسەرتای سورەتی ((الانفـال)) دا تـاكو دەفـەرموێت: ﴿لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ﴾(الأنفال:٤)، واتە: ((چەندەها پلەو پایـەی بـەرزیان هەیـە لای پەروەردگاریان و لێخۆشبوون و ڕزق و ڕۆزی هەمیشەیی لەگەڵ ڕێزدا)).

لەسەرەتای سوورەتی (المؤمنون)) تا دەفەرموێت: ﴿هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾(البقـرة:٣٩)، واتە: ((ئەوانە نیشتەجێی دۆزەخن و بۆ هەتا هەتایە تێیدا دەمێننەوە)).

لـەكۆتایی سـورەتی ((الفرقـان)) دا وەلـە فەرموودەكـەی: ﴿إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ﴾(الأحزاب:٣٥)، تاوەكو كۆتایی ئایەتەكە .

لە فەرمودەیەكدا: ﴿أَلا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلا هُمْ يَحْزَنُونَ۝ الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ﴾(يونس٦٣:٦٢)، واتە: ((ئاگـاداربن كـە بەڕاسـتی چـاكان و خۆشەویستانی خوای گەورەو میهرەبان نە ترس و بـیم ڕوویـان تێـدەكات نـە غـەم وپەژاردو دڵتەنگی دایان دەگرێت، ئەو بەختەوەرانە ئەو كەسانەن باوەڕشـی بـەتین و

دامەزراوو پڕسۆزیان هێناوە بە پەروەردگاریان، وە خۆشیان دەپارێزن لـە خەشـم و قینی خوا)).

لـە فەرموودەیەکـدا: ﴿وَمَـنْ يُطِـعِ اللَّـهَ وَرَسُـولَهُ وَيَخْـشَ اللَّـهَ وَيَتَّقْـهِ فَأُولَئِـكَ هُـمُ الْفَائِزُونَ﴾(النـور:٥٢)، واتە: ((جا ئەوەی فەرمانداری خواو پێغەمبەرەکەی بکـات و لەخوا بترسێت و لەسەر پێچی و نا فەرمانی خۆی بپارێزێت جا ئەوانەسەرفرازو بە ئاوات گەیشتوون)).

لە فەرموودەیەکدا: ﴿إِلَّا الْمُصَلِّينَ ۞الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ﴾(المعـارج٢٢: ٢٣)، واتە: ((تەنها ئەو نوێژ کەرانـە نـەبێت، ئەوانـەی کـە لەسـەر نوێـژەکانیان بەردەوامن ، ئا ئەوانە لە باخەکانی بەهەشتدا ڕێز لێنراون)).

لـــە فەرموودیـــەکی دیکـــەدا دەفـــەرموێت: ﴿التَّـــائِبُونَ الْعَابِـــدُونَ الْحَامِـــدُونَ﴾(التوبة:١١٢) تاوەکو کۆتـایی ئایەتەکـە، واتـە: ((تەوبـەکاران و لەهەڵـەکانیان پەشیمانن، خواپەرستن لەهەموو هەڵس و کەوتیاندا، سوپاسگوزارن لەسـەر هـەموو نازو نیعمەتێك)).

جا بەندە چاك و خۆشەویستەکانی خـوای پـەروەردگار ئەوانـەن کـەوا دڵـسۆزن بـۆ خواکانیان کە یاسـای بـۆ پێغەمبـەرەکانی دانـاوە لـە حـەرام و حەڵاڵـدا، ئەوانـە بەرهەڵـستکاری کەسـێکی دیکـە دەکـەن وە بیدعــەو شـتی تـازە دادەهێـنن، وە بانگەوازیش ناکەن بۆ بیدعە خۆیان بۆلای هیچ کۆمـەڵێك دا نـادەن جگـە لـەخواو پێغەمبەرەکەی وە هاوەڵەکانی نەبێت، وە ئایینی خۆیان بە شتی سووك و بێ مانـا وەرناگرن ، وە گوێگرتنی شەیتان لەسەر گوێگرتنی قورئان بە خۆشەویستر دانانێن، بارانی فیتنەو خراپەکاری کاریان تێناکات لەسەر ڕەزابوونی خوای گەورە.

برئنا الى الله من معشر ❊ بهم مرض مورد للضّنا[٣٦٨]

وکم قلت یاقوم انتم على ❊ شیفا جرف من سماع الغنا

---

(٣٦٨) الضني : نەخۆشی

فلما استهانوا بتنبيهنا ❊ تركنا غويا وما قد جنى

وهل يستجيب لداعي الهدى ❊ غوي اصار الغنا ديدنا؟

فعشنا على ملة المصطفى ❊ وماتوا على تاتنا تنتنا

هەرگیز چاکەو خۆشەویستانی خوای گەورە بەخۆشەویستانی شەیتان ناچێت تەنها لەسەر ئەو کەسەی ڕووناکی و پەشیمانی لێ وون بوبێت ، لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ﴾(الأنفال:٣٤)، واتە: ((ئەوانەهەر شایستەی ئەوە نین کە سەرپەرشتیارین هیچ تاقمێك سەرپەرشتیاری کەعبە نیە بێجگە لەخواناس و پارێزکاران، بەلاّم زۆربەشیان لەم ڕاستیانە بێئاگان)).

جا خۆشەویستانی خوا دەست دەگرن بە پێشەوا و خۆشەویستانیان خۆش دەوێت، وە بانگەوازی بۆ دەکەن، وەشەڕ دەکەن لەبەرامبەر ئەو کەسەی لێی دەرچووە وە خۆشەویستانی شەیتانیش دەست دەگرن بەوەی خۆشەویستانیان خۆش دەوێت بە ووتەو بە کردار، وە بانگەوازیشی بۆ دەکەن ، وەشەڕیش دەکەن لەگەڵ ئەو کەسانەی خەڵکی لێ دووردەخەنەوە، جا ئەگەر پیاوێکت بینی گوێگرتن لە شیەتان و بانگدەری شەیتان و برایانی شەیتانی خۆش ویست وە داوای کرد بۆ ئەو شتەی کە شەیتان خۆشی دەوێت ، لە بەهاوبەش دانان و بیدعەو خراپەکاری بزانە ئەوە لە خۆشەویستانیشەیتانە ، جا ئەگەیر گومانت لەسەری برد ئەوا لەسێ شتدا تاقی بکەرەوە، لە نوێژەکەیو خۆشەویستنی بۆ سوونەت و خاوەنی، وە ڕاکردنی لە پیاو خراپەکانیان، وەبانگەوازکردنی بۆ خودای پەروەردگار و پێغەمبەرەکی و یەکتا پەرستی و بەدواداچوون و دادوەری و کارپێکردنی سوونەت.

❊❊❊

(لەبارەی جیاوازی نێوان حاڵی ئیمانداروحاڵی شەیتانی)

بەمەدا جیاوازی نێوان حاڵی ئیماندارو حاڵی شەیتانی دەزانرێت، کەوا حاڵی ئیماندار بەرهەم و ئەنجامی بەدوا داچوونە بۆ پێغەمبەرﷺ وە دڵسۆزی لە کارو کردەوەدا ،وە یەکتاپەرستی و ئەنجامەکەشی سوودو قازانجی موسڵمانەکانی تێدایە لە دین و دونیادا، ئەمەش لە ڕاستیدا درووستی دەکات لە بەردەوام بوونی لەسەر سوونەت و وەستان لەگەڵ فەرمان بە چاکەو دوورخستنەوە لە خراپە.

حاڵی شەیتانیش تێکڕاییەکەی یان هاوبەشی دانانە یاخود تاوان و خراپەکاریە ، ئەمەش دادەمەزرێت لە نزیك کەوتنەوەی شەیتانەکان و پەیوەندی پێکردنیان وە خۆشویهاندن بەوان، ئەم حاڵەتەش بۆ بت پەرستەکان و خاچ پەرست و ئاگر پەرست وشەیتان پەرستەکان دەبیچت، جا لەبەر ئەوەی کاتێك هاوڕێیەکەی شەیتانی پەرست ئەوا حاڵەتی ئیمانداری لێ دادەماڵدرێ ئەوا عەقڵە بێ هێزەکان و ئیماندارە بێ هێزەکان ڕاو دەکات و لا إله الا الله چەند کەسی لەو بوونەوەرانە بە هیلاك بردووە: ﴿لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ﴾(الأنعام:١٣٧)، واتە: ((بۆئەوەی لەناویان بەرن وئایینی یەکتاپەرستیان لێ بشێوێنن ، خۆ ئەگەر بیویستایە ئەوە نەیدەتوانی کاری وا بکەن))، جا هەر حاڵەتێك خاوەنەکەی لە یاسای قورئان و ئەوەی پێغەمبەر هێناویەتی کە سوونەتەکەیەتی دەرچوو ئا ئەوە شەیتانە هەر بوونەوەرێك بێت، وە بێگومان گوێت لێ بووە لە بارەیجادووگەران و ئاگر پەرست و خاچ پەرستان وەزۆرێك لەوانە تەنها لە دیوی دەرەوە دا خراونەتە پاڵ ئیسلام، وە لەدیوی ناوەوەیدا ئیسلام لێی دوورە، ئەوا پشکی لەو حاڵەتدا هەیە بەگوێرەی پشتگیری کردنی بۆ شەیتان وە دژایەتی کردنی بۆ پەروردگار وە دەکرێت پیاوێکی ڕاستگۆ بێت بەڵام بە نەزانینی خۆی لەسەری بەکارهێنراوە ، جا حاڵی دەبێتە شەیتانی لەگەڵ ئەوەش ئەگەر بەخوا پەرستی و دڵسۆزی بیکات.

کەسانی دیکەش لەوان و لەوان قسەی کردووە لەوانەی لەوان نین، بەڵکو ئەوە لێکچوووەو ڕێك وەکو بیرکەرەوەکان و خەیاڵاویەکان و درۆزنەکانن، وەخەڵکیش لەو بەڵاو کارەساتەدا تێکەوتووە بەهۆی جیانەکردنەوە لەنێوان ئەوان و ئەواندا، جا وا دەزانن هەموو ڕەشێك خورمایە وە هەموو سپیەکیش بەزە.

قورئانیش خۆشەویسترینە لەوەی لەو جیهانە دا هەیە، وە ئەمەش نوورێکە خودا دەیخاتە ناو دڵ کەوا هەق و ناهەقی پێ جیادەکاتەوە، وە ڕاستیەکانی کاروباری خێرو شەڕی وە بەرژەوندیو خراپیەکەی پێ دەپێورێت، جا هەرکەسێ قورئانی ونکرد ئەوا تێکەووت و دەبێتە هاوبەشی شەیتان ، جا خوای گەورە پشتیوان و یارمەتیدەرە .

※※※

(لەبارەی جیاوازی نێوان یاسای دابەزێنراو وەیاسای لێکدەرەوە المئوَّل)

جیاوازی نێوان یاسای دابەزێنراوی واجبی شوێن کەوتن و یاسای تەئویل و لێکدەرەوەکان، کەوا مەبەستی درووستی شوێن کەوتن بێت، کەوا حوکم و یاسای دابەزێندراو ئەوەیە کەوا خوای گەورە دایبەزاندووە لەسەر پێغەمبەرەکەی وە لەنێوان بەندەکانی خۆیدا حوکمی پێکردووە ، وە ئەمەش حوکم و یاسای ئەوە کەوا هیچ حوکم و یاسای دیکە نیە جگە لەو نەبێت.

بەڵام حوکمن و یاسای لێکدەرە و ڕاڤەکاران بریتیە لە ووتەی زانایان و تێگەیشتووە ئاینیەکان بەجیاوازی بیرو بۆچوونەکانیانکەوا پێویست نیە شوێنیان بکەویت وە نە کوفرو گومڕاییشی بکەیت ئەوەی جیاوازی بوو یاخوود سەرپێچی کرد لەبەر ئەوەیخاوەنەکەی نەیویستووە: ئای: ئەمە حوکمی خواو پێغەمبەرەکەیتی، بەڵکو ووتویانە: بە ڕاو بۆچوونی خۆمان خەبات و تێکۆشانمان کردووە جا ئەوەیحەز

دەكات با وەری گرێت، وە ئەوەی حەز ناکات با وەری نەگرێت، واجب نەکراوەبۆ گەل و ئوممەت، بەڵکو ئەبو حەنیفە دەڵێت: ئەووە ڕای منە هەرکەسێك بە خێرو چاکە بۆمانی هێنابێت لێمان وەرگرتووە.

وە ئەمەش شافعیەهاوەڵەکانی قەدەغە دەکات لەبارەی لاسایی کردنەوەی ووەسیەتیان پێ دەکات ڕایان دەسپێرێت کەوا لە ووتەکەی بهێنن ئەگەر فەرموودەیەك هات بە پێچەوانەی ووشەکەی ئەو.

شافعییە ئیمام ئەحمەد ناڕازیە لەسەر ئەوەی هەرکەسێ فەتواکانی بنووسێتەوە بەبێ ئەو دەڵێت لاسایی من مەکەنەوە، وە لاسایی فلان و فلانیش مەکەنەوە، وە پەیڕەوی ئەو شتە بکەن کە وەرگیراوە.

بەڵام حوکم و یاسای گۆڕاو بریتیە لەویاسایەی جگە لەوەی خوای گەورە دایبەزاندووە جا حەڵاڵ نیە جێ بەجێ بکەیتو کاری پێ بکەیت، ناشبێت باسی بکەیت و شوێنی بکەویت، وە خانەکەشی لە نێوان کوفرو گومڕایی و ستەم دایە.

مەبەستیش ئاگادارکردنەوەیتی لەسەر هەندێك حاڵی دەروونەکان لە دەروونی پڕ لە ئارامی و ئاسوودەیی وەلۆمەو زەمکراو وە فەرمانـدەر بە تاوان و گوناح و خراپەکاری ، وەئەوسێ دەروونە تێیدا کۆنابێتەوە وەکارو کردەوەی هەر یەکێك لەوانە وە جیاوازیەکانی وە مەبەستەکانی وە نیەتەکانی تێدا جیادەکرێتەوە وە لەوەشدا ئاگادار کردنەوەیە لەسەر ئەوەی لەپێشتردا بڕیارمان لەسەر داوە .

ئەمەش دەروونێکە جارێك دەبێتە فەرماندەری تاوان و گوناح و جارێکی دیکە لۆمەکارو زەمکراو، جارێکی دیکە پڕ لە ئارامی و ئاسوودەیی و زۆربەی خەڵکی تاوان و گوناح بەسەریدا زاڵە بەڵام دەروونی پڕ لە ئارامی ئەمەیان کەمترینی دەروونی ژمارەی مرۆڤایەتیە وە لەلایەن پەروەردگاریشەوە گەورەترین ڕێزی هەیە ، ئەمەیە کە لە بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً۝ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي۝ وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾(الفجر٢٨: ٣٠)، واتە: ((بگەڕێوە بۆلای

پەروەردگارت کەتۆ لەو ڕازیت و ئەویش لەتۆ ڕازیــە، دەبــچۆ ڕیــزی بەنــدە چــاکەو بەڕێەکانمەوە، بچۆ بەهەشتە خۆش و ڕازاوەکەمەوە)).

خوای پاك و بێگەردو میهرەبانیش بەرپرسیارو تکا لێکراو و وەلآمدەرەوەیە کــەوا دڵ و دەروونمان پڕ لە ئارام وئاسوودەیی بکات بــۆلای خــۆی گۆشــەگیری بکــات بــە نیازو مەبەستەکەی وە هەوڵدان و کۆششەکەی پێویستە لێی بترسێت ئارەزوو مەنــد بێت لەوەی لە دەستیەتی و پەنامان بدات لە شەڕو شۆڕی دەروونمان و کارو کــردەوە خراپەکانمان وەدامان نەنێت لــەو کەســانەی دڵــی بێئاگایــە لــەزیکرو یادکردنــەوەی وەشوێن کەوتەی هەواو ئارەزووی خۆی نەکەوێت و نەمانگێڕێت لەو کەسانەی کــە: ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالأَخْسَرِينَ أَعْمَالاً۝ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً﴾(الكهف١٠٣: ١٠٤)، واتــە: ((ئــەی محمــدﷺ پێیان بڵێ : ئایە هەواڵی ئەو کەسەتان بدەمێ کــە لــەکارو کردەوەیانــدا زۆر زەرەر مەند بوون وە خەسارەت مەندن ، ئەوانە ئەو کەسانەن کــە هــەوڵ و کۆشــشیان لــە ژیانی دونیادا بە زایەوبەهەدەر چوود بەمەرجێك وایانــدەزانی کــە بەڕاســتی کــاری چاك دەکەن وە کردەوەی ڕەوا ئەنجام دەدەن))، بەڕاستی خــوای میهرەبــان گــوێگرو بیسەری نزاو پاڕانەوەیە ، وە خاوەنی هیواو ئومێدە و ئــەویش خــواو پــەروەردگاری ئێمەیە و باشترین بڕیار دەریشە .

[illegible]	سەرە باس	[illegible]
٥	• پێشەکی	١
٦	یەکەم: ژیاننامەی ابن القیّم	٢
٨	دووەم: کتێبی (ڕۆح)	٣
٩	سێ یەم: ئیش و کارەکانمان لەو کتێبەدا	٤
١١	پێشەکی کتێبەکە	٥
١٣	ئایا مردووەکان دەزانن کە زیندووەکان سەردانیان دەکەن و وە سەلامیان لێ دەکەن یاخود نا؟	٦
٣١	{لە پەسندکردن و باشزانینی تەلقین کردنی مردوو لەناو گۆڕدا}	٧
٤٠	ئایا ڕۆحی مردووەکان بە یەکتر دەگەن وە سەردانی یەکتر دەکەن و یەکتر دەدوێنن یاخود نا؟	٨
٤٧	ئایا ڕۆحی زیندووەکان و ڕۆحی مردووەکان بەیەکتر دەگەن یاخود نا؟	٩
٧٨	ئایا ڕۆح دەمرێت یاخود مردن تەنها بۆ لاشەکەیە؟	١٠
٨٧	کاتێك ڕۆحەکان پاش جیابوونەوەی لاشەکانیان، ئەگەر خۆیان خەریك کرد بەهەر شتێك هەندێك پەسەندتر دەکات تاوەکو خۆیان بەیەکتر بناسێنن و بەیەکتر بگەن، وە ئایا کێشە درووست دەکات ئەگەر خۆی تەرخانکرد بەهاوشێوەی لاشەکەی کەوا تێیدا بووە و ئایا داوای وێنەکەی دەکات؟ یاخود ئایا حاڵی چۆن دەبێت؟	١١
٩٤	ئایا ڕۆح لەکاتی پرسیارکردن دەگەڕێتەوە بۆلای مردووەکە لەگۆڕەکەیدا یاخود نا؟	١٢
١٢١	(مردوو لەخۆشی و ئاسوودەییدایە یاخود لەئازارو ئەشکەنجەییدا)؟	١٣
١٢١	(لەحەدیسەکاندا باسی سزای ناوگۆڕ هەیە)	١٤
١٣٢	(سزای گۆڕ هەق و ڕەوایە لەلای ئەهلی سوننە)	١٥
١٣٤	(سزای گۆڕ ئەوکەسەی شایانیەتی دەستی دەکەوێت)	١٦
١٤١	ئەمەش وتەی پرسیارکارانە: وەڵاممان چییە بۆ بێ باوەڕان و گومڕاوان و ئەوانەی نکۆڵی دەکەن بۆ سزای گۆڕ و فراوانی و تەنگ و ناخۆشی ژیان تێیدا، وە بوونی دۆڵێك لەدۆڵەکانی ئاگر یاخود باخێك لەباخەکانی بەهەشت، وە ئایا مردو لەناوی دادەنیشێت یاخود دانانیشێت؟	١٧
١٤٢	(هەواڵ گەیاندنی پێغەمبەران ژیرو تێگەیشتووان شایەدی بۆدەدەن)	١٨
١٤٤	(لە پێویستی تێگەیشتنی مەبەستی پێغەمبەر (ﷺ).	١٩
١٤٥	(ژیان و مەنزڵگاکان سێ بەشن)	٢٠
١٤٧	(حیکمەت کردنی ڕۆژی دوایی فەرمانێکی شاراوەیە)	٢١
١٥٠	(ئاگری دونیا لەئاگری ڕۆژی دوایی جیاوازە)	٢٢
١٥٨	(توانایی خودا لەسەر داهێنانی ڕووداوی سەرسوڕهێن)	٢٣

کتێبی (ڕۆح)
کێشەی ڕۆح چارەسەر دەکات،
ووتەکانی پێشینەکان و پاشینەکان هاتووە،
و جۆرەکانی ڕۆح لە قورئاندا ئاشکرا دەکات،
وە باسی ووتەکانی زانایان و فەیلەسوفەکان و ئەوانەی قسە دەکەن دەربارەی ڕۆح،
وە باسی نیشانەو شوێنەواری ڕۆح دەکات،
و زۆر شتی دیکەش.

لە بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی: حاجی قادری کۆیی

نرخ: ..... دینار